ISSN 2308-054X

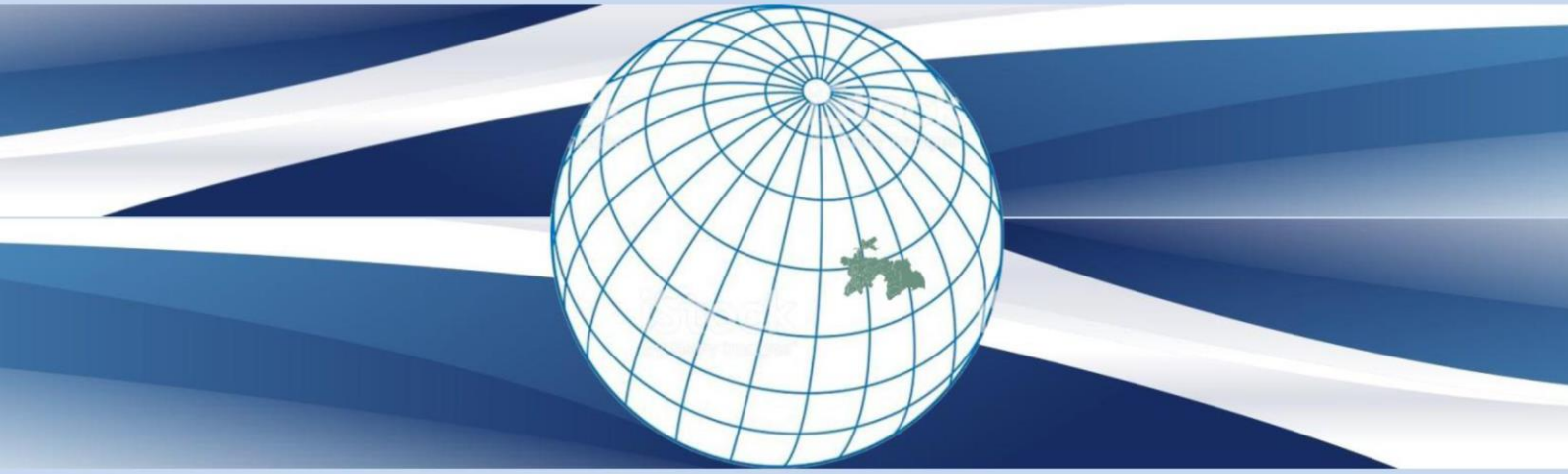

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

Маҷаллаи илмӣ

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

Научный журнал

HERALD

TAJIK STATE UNIVERSITY OF COMMERCE

Scientific journal

4/2(55)/2024

ISSN 2308-054X

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

HERALD

OF THE TAJIK STATE
UNIVERSITY OF COMMERCE

4/2(55)

Душанбе, 2024

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН
«Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон»
аз соли 2011 ба табъ мерасад

ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ
«Вестник Таджикского государственного университета коммерции» публикуется с 2011 года

Сармуҳаррир	**Главный редактор**
Ректори ДДТТ Назарзода Х.Х.	Ректор ТГУК Назарзода Х.Х.
Муовини сармуҳаррир	**Заместитель главного редактора**
Машокиров Ҷамшед Неъматуллоевич	Машокиров Джамшед Неъматуллоевич

АЪЗОЁНИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Адамов Н.А.	д.и.и., профессор, ОАО «ИТКОР», ш. Москва
Аминов И.А.	д.и.и., дотсент, ДДМИТ, ш. Душанбе
Амонова Д.С.	д.и.и., профессор, ДСРТ, ш. Душанбе
Ҷабборов А.Д.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Кодирова З.Ҳ.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Саидова М.Ҳ.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Толибов Қ.Қ.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Исраилов М.	д.и.и., профессор, ДСҚР, ш. Бишкек
Рачабов Р.К.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.и.и., профессор, ДКМБ, ш. Белгород
Капустина Н.В	д.и.и., дотсент, ДМ, ш. Москва
Шаропов Ф.Р.	д.и.и., дотсент, ДБССТ, ш. Душанбе
Кудратов Н.А.	д.и.ҳ., дотсент, ДБССТ, ш.Душанбе
Султонов З.С.	н.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Амонов С.С.	н.и.и., и.в., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Адамов Н.А.	д.э.н., профессор, ОАО «ИТКОР», г. Москва
Аминов И.А.	д.э.н., доцент, ФЭГУТ, г. Душанбе
Амонова Д.С.	д.э.н., профессор, РТСУ, г. Душанбе
Джабборов А.Д.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Кадирова З.Х.	д.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Саидова М.Х.	д.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Толибов К.К.	д.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Исраилов М.	д.э.н., профессор, КРСУ, г. Бишкек
Раджабов Р.К.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.э.н., профессор, БУПК, г. Белгород
Капустина Н.В	д.э.н., доцент, ФУ, г. Москва
Шаропов Ф.Р.	д.э.н., доцент, МУТПТ, г. Душанбе
Кудратов Н.А.	д.ю.н., доцент, МУТПТ, г. Душанбе
Султонов З.С.	к.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Амонов С.С.	к.э.н., и.о., доцент, ТГУК, г. Душанбе

Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
Таджикский государственный университет коммерции

МУНДАРИҶА

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ, СОҲИБКОРӢ ВА СОҲАИ ИҶТИМОӢ		
1.	**Абдулло-заде Н.Р.** Сармояи инсонӣ: қувваи пешбарандаи рушди иқтисодии Тоҷикистон	8
2.	**Абдураҳмон Ҳ.** Имкониятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таъсиси минтақаҳои озоди сайёҳӣ-рекреатсионӣ	15
3.	**Амонуллоев И.А., Рашидзода К.Р.** Истифодабарии электромобилҳо ҳамчун усулҳои инноватсионии ҳалли мушкилиҳои муосири нақлиёт ва логистика	21
4.	**Арабов Ф.П.** Арзёбии истифодаи экологӣ-иқтисодии заминҳои обёришавандаи кишоварзӣ: ҷанбаҳои сармоягузорӣ-инноватсионӣ	29
5.	**Аюбов И.Б.** Вазъи муосир ва дурнамои рушди молиявии ширкатҳои мобилии Ҷумҳурии Тоҷикистон	39
6.	**Гадоев А.Ҷ., Сафоев Ҳ.С.** Вазъи инкишофёбии минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дурнамои рушди онҳо дар заминаи саноатикунонии иқтисодиёти миллӣ	48
7.	**Гулмирзоев Р.Н., Зафарзода А.** Масоили баҳсталаби такмили сифати хизматрасониҳои гумрукӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ	55
8.	**Давлатзода М.Х.** Ташаккули низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ	61
9.	**Исмоилова Д.М.** Механизми молиявӣ ва мақоми он дар таъмини рушди устувори минтақа	70
10.	**Каримзода М.И.** Ҷанбаҳои назариявии ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар тиҷорати меҳмонхона ва тарабхона	77
11.	**Каримов Б.Ҳ.** Таҳлили ташхисии вазъи корбурди стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	85
12.	**Қаюмова Ф.А., Ҷонакова Г.А.** Рушди корхонаҳои хурду бузург ҳамчун шарти самаранок истифода бурдани навовариҳо	96
13.	**Қурбонов А.Р., Файзиддинзода М.Ф.** Тадқиқи самаранокии иқтисодии маъмурикунонии андозбандии тиҷорати электронӣ	101
14.	**Қурбонова Л.С., Муминзода Ҳ.И.** Ҷанбаҳои иқтисодии навсозии низоми таҳсилоти олӣ	108
15.	**Мансуров Ш.Т., Лутфулоев М.Д., Урунова С.А.** Равишҳои консептуалии рушди маркетинг дар асоси интернет-технологияҳо	114
16.	**Машокиров Ҷ.Н.** Сайёҳӣ дар пайроҳаи сулҳи ҷаҳонӣ	121
17.	**Мирзоалиев А.А., Шохамдамова А.Н.** Омӯзиши хусусиятҳои растаниҳои мевагӣ ва буттамева	126
18.	**Насимова М.А.** Арзёбии ҷаззобияти инвеститсионии қутбҳои рушди минтақа дар заминаи рақамисозӣ: методология ва таҳлил	131
19.	**Одинаев Б.Ҳ.** Равишҳои методӣ ва омилҳои муайянкунандаи рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити саноатикунонии босуръат	139
20.	**Пулатова Ш.Б.** Консепсияи рақобатпазирии хизматрасонии объектҳои наздироҳӣ	146

21.	**Раҳмонов Ф.М.** Соҳибкорӣ дар иқтисодиёти муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон: мафҳум, моҳият ва хусусиятҳо	154
22.	**Саидова М.Х., Абдуқодирзода Ҷ.К., Зубайдов С.** Ташкили назорати гумрукии молҳо ва воситаҳои нақлиёт дар мамлакатҳои хориҷӣ	165
23.	**Самадова З.А.** Баъзе ҷанбаҳои механизми ташаккул ва рушди иқтисодиёти сабз	172
24.	**Сангинов Н.С.** Баҳодиҳӣ ба бузургиҳои таркибии бозорҳои хизматрасониҳои таҳсилотии миллӣ, ҷаҳонӣ ва байналмиллалӣ аз диди моҳиятию дефинитивӣ	178
25.	**Урунова С.А., Мухторзода С.С.** Идоракунии рафтори истеъмолгарон, ҳамчун воситаи мерчендайзинг	184
26.	**Файзализода Д.Ф.** Марказҳои логистикӣ омили таъмини рушди иқтисоди мамлакат	190
27.	**Хоҷибоев М.А.** Амалия ва нақши маркетинг дар соҳаи иҷтимоии кишварҳои хориҷӣ	196
28.	**Худойқулова Ё.К.** Тасниф ва таҳлили воситаҳои пешбурд дар бозори рақамии сайёҳӣ дар системаи иттилоотии сайёҳӣ	202
29.	**Ҳамдамзода Х.А.** Ҷанбаҳои назариявии консепсияи воридотивазкунӣ дар бахши кишоварзӣ	209
30.	**Шарифзода Ш.Р.** Дар бораи масъалаи идораи ташкилӣ-иқтисодии саноати кӯҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон	217
31.	**Шоҳназари Х.Ғ., Зафарзода А., Гулмирзоев Р.Н.** Ташаккули низоми пешниҳоди хизматарсониҳои гумрукӣ дар шароити рақамикунонӣ	223
32.	**Алиджанова С.А.** Ташаккулёбии шуғли сабз дар шароити инкишофёбии иқтисодиёти сабз	228
33.	**Исроилова А.Р.** Идоракунии захираҳои обӣ дар доираи принсипи рушди устувор: механизми экологӣ-иқтисодӣ	232
34.	**Машокиров Ш.У.** Асосҳои методологии равиши афзояндаи устувор дар рушди минтақавӣ	239
35.	**Нидоев Н.Ф.** Таъмини истифодабарии самаранокии бехатарии обу озуқаворӣ бо назардошти муносибатҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва хизматрасониҳои тиҷоратӣ	247
36.	**Тоҷзод Д.Ҳ.** Принсипҳои асосӣ ва хусусиятҳои самаранок истифодабории захираҳои меҳнатӣ дар шароити муосир	258
37.	**Ҳафизова П.А.** Хусусиятҳои фаъолияти бозори сармояи қарзии Тоҷикистон дар шароити иқтисоди бозорӣ	265
38.	**Ҷабборов Ф.А., Тулиев М.С.** Рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: омилҳо ва шароитҳо	272
	Маълумот оид ба муаллифон	283
	Маълумот барои муаллифон	287

СОДЕРЖАНИЕ

	ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА	
1.	**Абдулло-заде Н.Р.** Человеческий капитал: движущая сила экономического роста Таджикистана	8
2.	**Абдурахмон Х.** Возможности Республики Таджикистан по созданию свободных туристско-рекреационных зон	15
3.	**Амонуллоев И.А., Рашидзода К.Р.** Использование электромобилей как инновационные методы решения современных проблем транспорта и логистики	21
4.	**Арабов Ф.П.** Оценка эколого-экономического использования орошаемых сельскохозяйственных земель: инвестиционно-инновационные аспекты	29
5.	**Аюбов И.Б.** Современное состояние и перспективы финансового развития мобильных компаний Республики Таджикистан	39
6.	**Гадоев А.Дж., Сафоев Х.С.** Состояние развития свободных экономических зон Республики Таджикистан и перспективы их развития на фоне индустриализации национальной экономики	48
7.	**Гулмирзоев Р.Н., Зафарзода А.** Решени вопросы повышения качества таможенных услуг в условиях цифровой экономики	55
8.	**Давлатзода М.Х.** Формирование системы бухгалтерского учета и аудита бюджетных средств	61
9.	**Исмоилова Д.М.** Финансовый механизм и его роль в обеспечении устойчивого развития региона	70
10.	**Каримзода М.И.** Теоретические аспекты организации бухгалтерского учета в гостинично-ресторанном бизнесе	77
11.	**Каримов Б.Х.** Диагностический анализ состояния применения международных стандартов финансовой отчетности в Республике Таджикистан	85
12.	**Каюмова Ф.А., Джонакова Г.А.** Развитие крупных и малых предприятий, как условие эффективного применения инноваций	96
13.	**Курбонов А.Р., Файзиддинзода М. Ф.** Изучение экономической эффективности электронной торговли налогового администрирования	101
14.	**Курбонова Л.С., Муминзода Х.И.** Экономические аспекты модернизации системы высшего образования	108
15.	**Мансуров Ш.Т., Лутфулоев М.Д., Урунова С.А.** Концептуальные подходы развития маркетинга на основе интернет-технологий	114
16.	**Машокиров Дж.Н.** Туризм на пути к мировому миру	121
17.	**Мирзоалиев А. А., Шохамдамова А. Н.** Изучение особенности плодовых и ягодных растений	126
18.	**Насимова М.А.** Расчёт инвестиционной привлекательности полюса развития региона в условиях цифровизации: методология и анализ	131
19.	**Одинаев Б.Х.** Методические подходы и определяющие факторы устойчивого развития предпринимательской деятельности в условиях ускоренной индустриализации	139
20.	**Пулатова Ш.Б.** Концепция конкурентоспособности услуг объектов приавтодорожного сервиса	146

21.	**Рахмонов Ф.М.** Предпринимательство в современной экономике Республики Таджикистан: понятие, сущность и особенности	154
22.	**Саидова М.Х., Абдукодирзода Дж.К., Зубайдов С.** Организации таможенного контроля товаров и транспортных средств в зарубежных странах	165
23.	**Самадова З.А.** Некоторые аспекты механизма формирования и управления зелёной экономикой	172
24.	**Сангинов Н.С.** Сущностно-дефинитивный подход к оценке параметров национального, мирового и международного рынков образовательных услуг	178
25.	**Урунова С.А., Мухторзода С.С.** Управление поведением потребителей, как инструмент мерчендайзинга	184
26.	**Файзализода Д.Ф.** Логистические центры-фактор обеспечения экономического развития страны	190
27.	**Ходжибоев М.А.** Практики и роль маркетинга в социальной сфере зарубежных стран	196
28.	**Худойкулова Ё.К.** Классификация и анализ инструментов продвижения на рынке цифрового туризма в туристической информационной системе	202
29.	**Хамдамзода Х.А.** Теоретические аспекты концепции импортозамещения в сельском хозяйстве	209
30.	**Шарифзода Ш.Р.** К вопросу организационно-экономического управления горнодобывающей промышленностью Республики Таджикистан	217
31.	**Шохназари Х.Г., Зафарзода А., Гулмирзоев Р.Н.** Развитие системы оказания таможенных услуг в цифровых условиях	223
32.	**Алиджанова С.А.** Формирование зелёной занятости в условиях развития зелёной экономики	228
33.	**Исроилова А.Р.** Управление водными ресурсами в рамках принципа устойчивого развития: эколого-экономический механизм	232
34.	**Машокиров Ш.У.** Методологические основы подхода к устойчивому росту в региональном развитии	239
35.	**Нидоев Н.Ф.** Обеспечение эффективного использования водной и продовольственной безопасности с учетом экономико-социальных отношений и коммерческих услуг	247
36.	**Тоджзод Д.Х.** Основные принципы и особенности эффективного использования трудовых ресурсов в современных условиях	258
37.	**Хафизова П. А.** Особенности функционирования рынка ссудного капитала Таджикистана в условиях рыночной экономики	265
38.	**Джабборов Ф.А., Тулиев М.С.** Развитие цифровой экономики в Республике Таджикистан: факторы и условия	272
	Сведения об авторах	283
	Памятка для авторов	287

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ, СОҲИБКОРӢ ВА СОҲАИ ИҶТИМОӢ
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА

УДК 33

Абдулло-заде Н.Р.

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ: ДВИЖУЩАЯ СИЛА ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА ТАДЖИКИСТАНА

Статья посвящена исследованию человеческого капитала как ключевого ресурса для обеспечения экономического роста и конкурентоспособности. Автор рассматривает теоретические аспекты понятия, анализирует текущие показатели человеческого капитала в Таджикистане и Центральной Азии, а также оценивает существующие вызовы и перспективы развития. Основное внимание уделено влиянию образования, здравоохранения и профессиональной подготовки на социально-экономическое развитие страны. На основе проведённого анализа предложены рекомендации для повышения качества человеческого капитала, включая модернизацию образовательной системы, профессиональное обучение и укрепление международного сотрудничества. В условиях ускоряющихся изменений в глобальной экономике роль человеческого капитала как ключевого ресурса становится все более значимой. Экономический рост и социальное развитие все в большей степени зависят от качества трудовых ресурсов, их умений, навыков и здоровья.

Ключевые слова: человеческий капитал, экономика, образование, здравоохранение, профессиональная подготовка, развитие, экономический рост, миграция.

Абдулло-заде Н.Р.

САРМОЯИ ИНСОНӢ: ҚУВВАИ ПЕШБАРАНДАИ РУШДИ ИҚТИСОДИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба омӯзиши сармояи инсонӣ ҳамчун манбаи асосии таъмини рушди иқтисодӣ ва рақобатпазирӣ бахшида шудааст. Муаллиф ҷанбаҳои назариявии консепсияро баррасӣ намуда, нишондиҳандаҳои кунунии сармояи инсониро дар Тоҷикистон ва Осиёи Марказӣ таҳлил намуда, мушкилоти мавҷударо ва дурнамои рушдро арзёбӣ мекунад. Диққати асосӣ ба таъсири маориф, нигаҳдории тандурустӣ ва касбӣ-техникӣ ба тараққиёти иҷтимоию иқтисодии мамлакат нигаронида шудааст. Дар асоси таҳлилҳо ҷиҳати беҳтар намудани сифати сармояи инсонӣ, аз ҷумла навсозии системаи маориф, касбомӯзӣ ва таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ тавсияҳо пешниҳод карда шудааст. Дар шароити тезондани дигаргунихои иктисодиёти чахон нақши сармояи инсонӣ ҳамчун захираи асосӣ аҳамияти калон пайдо мекунад. Тараққиёти иқтисодӣ ва иқтимоӣ бештар ба сифати қувваи корӣ, маҳорат, қобилият ва саломатии онхо вобастагии калон дорад.

Калидвожаҳо: сармояи инсонӣ, иқтисод, маориф, тандурустӣ, омодагии касбӣ, рушд, рушди иқтисодӣ, муҳоҷират.

Abdullo-zade N.R.

HUMAN CAPITAL: THE DRIVING FORCE OF TAJIKISTAN'S ECONOMIC GROWTH

This article is devoted to the examination of human capital as a fundamental resource for fostering economic growth and enhancing national competitiveness. The study delves into the theoretical framework of the concept, providing a comprehensive analysis of the current metrics of human capital in Tajikistan and the Central Asian region. Furthermore, it evaluates the prevailing challenges and outlines prospective pathways for development. Particular emphasis is placed on the pivotal role of education, healthcare, and vocational training in advancing the socio-economic framework of the country. The study culminates in a set of evidence-based recommendations aimed at augmenting the quality of human capital through the modernization of educational infrastructure, the implementation of targeted professional development programs, and the reinforcement of international collaboration.

Key words: human capital, economy, education, health care, professional training, development, economic growth, migration.

В условиях ускоряющихся изменений в глобальной экономике роль человеческого капитала как ключевого ресурса становится все более значимой. Экономический рост и социальное развитие все в большей степени зависят от качества трудовых ресурсов, их умений, навыков и здоровья. Особое значение для стран с переходной экономикой, где ограниченные природные ресурсы и высокий уровень миграции требуют новых подходов к развитию человеческого капитала.

Таджикистан, как одна из стран центральноазиатского региона, столкнулся с рядом серьёзных вызовов: отток молодёжи, нехватка квалифицированной рабочей силы и ограниченный доступ к технологическим решениям. В такой ситуации проблема формирования качественного человеческого капитала становится приоритетной для государственной и корпоративной политики. Цель статьи - анализировать роль человеческого капитала в развитии экономики, выявить проблемы и возможности для ускорения этих процессов, а также определить приоритетные шаги в контексте таджикской специфики.

Человеческий капитал представляет собой совокупность знаний, умений, навыков, здоровья и других характеристик, которые повышают производительность труда и способствуют экономическому развитию. Этот термин был впервые введён в научный оборот в середине XX века экономистами Т. Шульцем и Г. Беккером, которые подчеркнули, что инвестиции в человека, такие как образование, здравоохранение и профессиональная подготовка, играют ключевую роль в повышении производительности и общего благосостояния общества [2, с. 25].

Согласно теоретическим основам, человеческий капитал можно разделить на несколько ключевых компонентов:

Образование: уровень знаний и квалификации, которые влияют на способность индивида адаптироваться к изменяющимся условиям рынка труда.

Здоровье: физическое и психическое состояние, определяющее трудоспособность и продуктивность.

Профессиональные навыки: практические умения, полученные в процессе обучения или работы.

Креативность и инновационность: способность генерировать новые идеи и решения, что особенно важно в условиях цифровой трансформации экономики.

Исторический контекст развития концепции

Идея человеческого капитала имеет глубокие корни в экономической науке. Уже в трудах Адама Смита упоминалась важность трудовых ресурсов как источника национального

богатства. Однако систематический подход к изучению человеческого капитала сформировался в XX веке.

В работах Г. Беккера подчёркивается, что вложения в человеческий капитал обладают высокой доходностью как для индивидов, так и для общества в целом. Эти вложения включают расходы на образование, профессиональную подготовку, здравоохранение, а также на улучшение условий труда [2, с. 31].

В современных исследованиях человеческий капитал рассматривается не только как индивидуальный ресурс, но и как фактор, определяющий конкурентоспособность компаний и национальных экономик. Особое внимание уделяется взаимосвязи между развитием человеческого капитала и инновациями. Например, страны с высоким уровнем инвестиций в образование и науку демонстрируют устойчивый экономический рост и адаптивность к изменениям на глобальных рынках.

Для стран с переходной экономикой, таких как Таджикистан, человеческий капитал имеет особое значение. Ограниченные финансовые и природные ресурсы делают трудовые ресурсы главным активом. Однако в таких странах наблюдаются проблемы с доступом к качественному образованию и медицинским услугам, что замедляет процесс формирования человеческого капитала. В условиях высокой миграции квалифицированных кадров возникает необходимость создания условий для их удержания и развития.

Проблемы и вызовы:

Нехватка квалифицированных специалистов в ключевых отраслях экономики [6, с.5];

Ограниченные инвестиции в систему образования и здравоохранения;

Высокий уровень трудовой миграции [8, с. 15];

Низкая мотивация к профессиональному развитию среди молодёжи.

Развитие человеческого капитала является основой устойчивого роста экономики. Инвестиции в образование, здравоохранение и профессиональную подготовку способствуют не только повышению уровня жизни населения, но и созданию условий для технологического прогресса и социальной стабильности.

Таким образом, человеческий капитал выступает ключевым фактором, определяющим перспективы экономического и социального развития как на национальном, так и на глобальном уровнях.

Человеческий капитал является одним из основных факторов, определяющих темпы экономического роста. Исследования показывают, что высокообразованное и квалифицированное население способствует увеличению производительности труда и эффективности использования других факторов производства, таких как природные ресурсы и капитал. Например, страны, активно инвестирующие в систему образования и профессионального обучения, демонстрируют более высокие показатели ВВП на душу населения [1, с. 45].

Важным аспектом является также влияние уровня здоровья рабочей силы на производительность. Сотрудники, обладающие крепким здоровьем, реже пропускают рабочие дни и более эффективно выполняют свои обязанности, что положительно сказывается на общем уровне производительности.

В условиях цифровой трансформации и развития технологий роль человеческого капитала в экономике становится ещё более заметной. Квалифицированные кадры играют ключевую роль в процессе создания и внедрения инноваций. Например, исследования показывают, что рост числа специалистов в области IT и науки положительно коррелирует с уровнем внедрения новых технологий в промышленности и других секторах экономики [4, с.

Таджикистан, как страна с переходной экономикой, сталкивается с необходимостью создания условий для развития инновационного потенциала. В этом контексте особое значение имеет привлечение молодых специалистов, которые способны адаптироваться к быстро меняющимся технологическим условиям.

Инвестиции в человеческий капитал способствуют достижению целей устойчивого развития. Улучшение качества образования и здравоохранения не только повышает уровень жизни населения, но и создаёт условия для снижения уровня бедности и неравенства. Например, повышение уровня грамотности и профессиональной подготовки в сельских регионах может значительно улучшить экономические показатели этих территорий.

Социальное благосостояние напрямую связано с качеством человеческого капитала. Увеличение продолжительности жизни, снижение уровня детской смертности и повышение качества образовательных услуг способствуют созданию более стабильного и продуктивного общества.

Глобализация экономики открывает новые возможности для использования человеческого капитала, но одновременно ставит перед ним и новые вызовы. Высокий уровень мобильности рабочей силы позволяет квалифицированным специалистам искать работу в международных компаниях, что может быть, как преимуществом, так и проблемой для национальных экономик.

Для Таджикистана особую актуальность приобретает проблема "утечки мозгов" - оттока высококвалифицированных кадров за границу. Разработка стратегий по удержанию и привлечению специалистов, таких как создание благоприятных условий для работы и жизни, становится ключевой задачей государственной политики.

Страны, добившиеся значительных успехов в экономическом развитии, демонстрируют важность комплексного подхода к управлению человеческим капиталом. Например, в Сингапуре значительные инвестиции в систему образования и профессиональной подготовки привели к созданию высокотехнологичной экономики, ориентированной на экспорт и инновации. Этот опыт может служить ориентиром для Таджикистана в разработке собственной стратегии развития человеческого капитала.

Таким образом, человеческий капитал играет центральную роль в обеспечении экономического роста, устойчивого развития и социальной стабильности. Эффективное управление этим ресурсом требует координации усилий государства, бизнеса и гражданского общества.

Анализ показателей человеческого капитала позволяет оценить текущее положение Таджикистана на фоне других стран Центральной Азии. Согласно последним данным ООН и Всемирного банка, Индекс человеческого развития (HDI) в Таджикистане составляет 0.685, что относит страну к категории государств со средним уровнем развития. В то же время Казахстан, находящийся в том же регионе, имеет значительно более высокий HDI -0.79, что указывает на более развитую инфраструктуру образования и здравоохранения [9, с. 57].

Глобальный индекс конкурентоспособности (GCI), разработанный Всемирным экономическим форумом, также демонстрирует существенные различия. По этому показателю Таджикистан находится на 104 месте среди 141 стран, что указывает на низкий уровень развития трудовых ресурсов и технологий. Для сравнения, Казахстан занимает 55 место, что свидетельствует о более высоких инвестициях в человеческий капитал [4, с. 7].

Одной из ключевых причин низких показателей является ограниченное финансирование образования. В 2022 году затраты на образование в Таджикистане составили всего 4.2% от ВВП, в то время как средний показатель для стран с переходной экономикой составляет 5–6%, но всё же стоит отметить что в 2024 году по плану затраты увеличились до 5,7% от ВВП, тем не менее придется ждать фактические данные итогов года.

Согласно данным Национального статистического комитета [7], более 40% трудоспособного населения Таджикистана работает за пределами страны, преимущественно в России. Это создаёт серьёзный разрыв между спросом на квалифицированные кадры внутри страны и их фактическим наличием. Основные причины трудовой миграции включают:

Низкий уровень заработной платы в стране;

Ограниченные возможности для профессионального роста;

Нехватка рабочих мест в высокотехнологичных и инновационных отраслях.

Отток кадров отрицательно сказывается на развитии экономики. Например, в сельскохозяйственном секторе, который является основным источником доходов для значительной части населения, острая нехватка специалистов приводит к снижению производительности и качества продукции.

Образовательная система Таджикистана, несмотря на прогресс, сталкивается с рядом вызовов. По индексу стран мира по образованию Таджикистан имеет 0.68, что является чуть выше среднего и стоит на ряду со Анголой и Алжиром. Недостаток финансирования, устаревшие учебные программы и нехватка квалифицированных педагогов — основные барьеры на пути к улучшению качества образования [5, с. 62].

Вместе с тем реализуются инициативы по модернизации образовательного процесса. Например, в 2021–2023 годах внедрена программа цифровизации школ "Donish", которая охватила около более 100 образовательных учреждений. Также отмечается рост числа учащихся в высших учебных заведениях, что указывает на повышение интереса молодёжи к получению профессионального образования.

Многие инициативы в области развития человеческого капитала в Таджикистане реализуются при поддержке международных организаций. В частности, Всемирный банк развития инвестировал более $2.4 млрд в 116 инициатив, из которых $50 млн в проекты, направленные на улучшение качества образования и здравоохранения. Также Азиатский банк развития внёс немало важный вклад в здравохранение и образования просуммировав в более $180 млн. Подробности приведены в диаграмме 1 [9, с 57].

Диаграмма 1: Программы поддержки образования и здравоохранения в Таджикистане

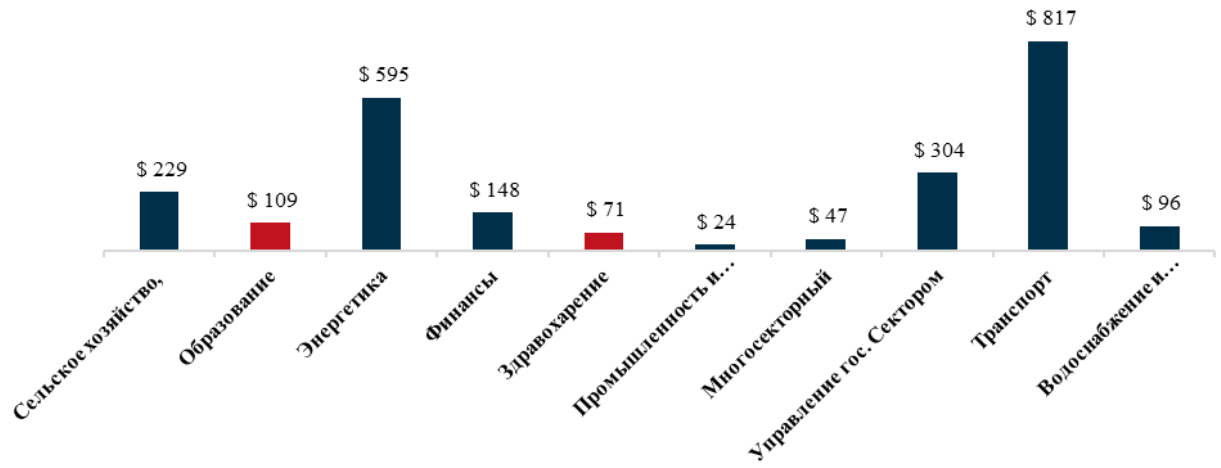

Дополнительно, Азиатский банк развития поддерживает инициативы в сфере профессиональной подготовки. В 2022 году стартовала программа по созданию 20 центров технического обучения, направленных на подготовку кадров для промышленного сектора [1,

Несмотря на существующие проблемы, в Таджикистане реализуются программы, направленные на улучшение человеческого капитала. Среди них можно выделить:

Программы повышения квалификации. Например, Erasmus Plus является Программой ЕС в области образования, подготовки кадров, молодёжи и спорта на период, который был на период 2014–2020 гг. В основе программы Erasmus Plus заложена поддержка сотрудничества в области высшего образования.

Поддержка женского образования. Благотворительные фонды и НПО активно работают над увеличением доли женщин, получающих высшее образование, что способствует повышению их участия в экономической деятельности.

Развитие здравоохранения. В рамках национальной программы здравоохранения открыто 30 новых медицинских центров в сельских регионах.

Эти усилия создают основу для долгосрочного роста и развития человеческого капитала в стране, несмотря на существующие вызовы.

РЕКОМЕНДАЦИИ:

Улучшение качества образования

Модернизация образовательных программ. Разработка и внедрение современных учебных материалов, соответствующих потребностям рынка труда, позволит повысить конкурентоспособность выпускников. Необходимо активное участие работодателей в создании учебных планов и программ профессиональной подготовки.

Повышение квалификации учителей. Регулярные тренинги и курсы повышения квалификации для педагогов помогут внедрять инновационные методы обучения. Это особенно важно для сельских регионов, где нехватка квалифицированных преподавателей наиболее остра.

Доступ к цифровым технологиям. Увеличение числа школ и университетов, оснащённых компьютерным оборудованием и доступом к интернету, расширит возможности для дистанционного и смешанного обучения. Это особенно актуально для удалённых районов Таджикистана.

Поддержка профессионального роста и удержание кадров

Создание центров профессиональной подготовки. Введение специализированных центров для обучения практическим навыкам в областях, востребованных на рынке труда (IT, строительство, сельское хозяйство, инженерия), поможет подготовить специалистов, необходимых для национальной экономики.

Увеличение заработной платы и социальных гарантий. Для снижения оттока кадров за границу необходимо создавать условия, обеспечивающие достойный уровень жизни, включая конкурентную оплату труда, страхование и поддержку семей работников.

Развитие предпринимательства. Программы поддержки малого и среднего бизнеса, включая льготное кредитование и обучение основам бизнеса, помогут молодёжи реализовывать свои идеи и оставаться в стране.

Укрепление системы здравоохранения

Увеличение финансирования здравоохранения. Инвестиции в медицинскую инфраструктуру и повышение доступности качественных услуг в сельских регионах улучшат здоровье населения, что положительно скажется на продуктивности рабочей силы.

Программы профилактики заболеваний. Расширение охвата населения программами вакцинации, скрининга и пропаганды здорового образа жизни поможет снизить затраты на лечение и повысить общий уровень здоровья.

Усиление международного сотрудничества

Привлечение грантов и инвестиций. Сотрудничество с международными организациями, такими как Всемирный банк и Азиатский банк развития, может обеспечить финансирование проектов в области образования и здравоохранения.

Программы обмена. Организация международных стажировок и обменов для студентов и преподавателей повысит уровень знаний и позволит перенимать передовой опыт.

Повышение социальной осведомлённости

Информационные кампании. Распространение информации о возможностях профессионального и образовательного роста через медиа, социальные сети и общественные организации будет способствовать вовлечению большего числа граждан в развитие своих навыков.

Поддержка гендерного равенства. Особое внимание следует уделить вовлечению женщин в экономическую деятельность, включая обучение и создание рабочих мест, что увеличит общий человеческий капитал страны.

Анализ роли человеческого капитала в экономике Таджикистана показывает, что инвестиции в образование, здравоохранение и профессиональное развитие являются ключевыми факторами, определяющими устойчивый экономический рост и социальное благополучие. Несмотря на существующие вызовы, такие как отток кадров и недостаток финансирования, в стране реализуются инициативы, направленные на улучшение качества человеческого капитала.

Для достижения значимых результатов необходимы комплексные меры, включающие модернизацию образовательной системы, создание условий для профессионального роста и сотрудничество с международными организациями. Только координация усилий государства, бизнеса и гражданского общества позволит максимально раскрыть потенциал человеческого капитала и обеспечить устойчивое развитие экономики Таджикистана.

Человеческий капитал играет ключевую роль в развитии экономики, определяя её инновационную способность, конкурентоспособность и устойчивость. В Таджикистане, как и во многих странах с переходной экономикой, вопрос инвестиций в человеческий капитал является особо актуальным. Экономический рост и улучшение уровня жизни напрямую зависят от качества образовательной системы, здравоохранения и профессиональной подготовки.

Важность человеческого капитала состоит в его способности адаптироваться к изменениям глобальной экономики и технологическому прогрессу. Высокий уровень квалификации рабочей силы способствует созданию добавленной стоимости, что положительно сказывается на общем экономическом развитии. В условиях растущей конкуренции на мировом рынке страны с высоким уровнем человеческого капитала имеют больше шансов занять лидирующие позиции.

Основной вызов для Таджикистана заключается в необходимости сохранения и развития трудовых ресурсов внутри страны. Для этого требуется не только увеличение инвестиций в образование и здравоохранение, но и создание условий, стимулирующих профессиональный рост и удержание кадров. Особое внимание необходимо уделить молодёжи, которая является основным ресурсом для будущего развития.

Кроме того, интеграция международного опыта и практик в национальные программы развития человеческого капитала позволяет значительно ускорить процесс модернизации. Участие в глобальных инициативах, обмен знаниями и внедрение передовых технологий открывают новые возможности для страны.

В заключение, развитие человеческого капитала должно стать приоритетом государственной политики Таджикистана. Только комплексный подход, включающий образовательные реформы, поддержку здравоохранения, профессиональную подготовку и международное сотрудничество, позволит достичь устойчивого экономического роста и повысить качество жизни населения. Человеческий капитал является не только основой экономики, но и её главным ресурсом, определяющим будущее страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азиатский банк развития. Стратегия 2030 Создание процветающего, инклюзивного, жизнестойкого и устойчивого Азиатско-Тихоокеанского региона ИЮЛЬ, 2018. [Электронный ресурс] - URL: https://www.adb.org
2. Беккер Г. С. Человеческий капитал: теоретический и эмпирический анализ. - Москва: Изд-во "Дело", 1993.
3. Всемирный банк. Отчёты о развитии человеческого капитала. [Электронный ресурс] - URL: https://www.worldbank.
4. Всемирный экономический форум. «The Global Competitiveness Index 4.0 2019 Rankings». [Электронный ресурс] - URL: https://www.weforum.org

5. Европейский союз. Отчёты о проектах профессионального обучения в Центральной Азии. [Электронный ресурс] - URL: https://www.europa.eu
6. Министерство образования и науки Республики Таджикистан. Статистические данные об образовательной системе. [Электронный ресурс] - URL: https://maorif.tj
7. Национальный статистический комитет Таджикистана. Демографические и социальные показатели. [Электронный ресурс] - URL: http://stat.tj
8. Официальный сайт президента Республики Таджикистан. [Электронный ресурс] - URL: https://president.tj/
9. Программы ООН по развитию. Индексы человеческого развития. [Электронный ресурс] - URL: https://hdr.undp.org
10. Sputnik Таджикистан Электронный новостной журнал [Электронный ресурс] - URL: https://tj.sputniknews.ru
11. Шульц Т. В. Инвестиции в человеческий капитал. - Москва: Изд-во "Наука", 1981.

УДК 338

Абдураҳмон Ҳ.

ИМКОНИЯТҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БАРОИ ТАЪСИСИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ САЙЁҲӢ-РЕКРЕАТСИОНӢ

Дар мақола муаллиф имкониятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро барои таъсиси минтақаҳои озоди сайёҳӣ-рекреатсионӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор додааст. Муаллиф қайд намудааст, ки соҳаи сайёҳӣ яке аз соҳаҳои босуръат рушдёбанда ва фоидаовари ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад. Тоҷикистон дорои имконият ва захираҳои фаровони сайёҳии фароғатӣ буда, дар ояндаи наздик метавонад яке аз мавқеъҳои пешсафро дар бозори минтақавии сайёҳӣ ишғол намояд. Айни замон яке аз намудҳои маъмул ва зуд рушдёбанда минтақаҳои озоди иқтисодӣ ин минтақаҳои озоди сайёҳӣ-рекреатсионӣ ба ҳисоб рафта, таъсиси онҳо дар ҷумҳурӣ дар баланд бардоштани рақобатпазирии фаъолияти сайёҳӣ, рушди курортҳои фароғатӣ-табобатӣ, рушди фаъолият оид ба ташкили табобат ва пешгирии бемориҳо ва ғайра мусоидат хоҳад кард.

Вожаҳои калидӣ: сайёҳӣ, иншооти сайёҳӣ, ширкати сайёҳӣ, хизматрасонии сайёҳӣ, маҳсулоти сайёҳӣ, сайёҳии экологӣ, минтақаҳои озоди иқтисодӣ, минтақаи озоди сайёҳӣ-рекреатсионӣ.

Абдурахмон Х.

ВОЗМОЖНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ПО СОЗДАНИЮ СВОБОДНЫХ ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННЫХ ЗОН

В статье автор исследовал возможности Республики Таджикистан по созданию свободных туристское-рекреационных зон. Автор отметил, что индустрия туризма считается одной из самых быстрорастущих и прибыльных отраслей в республике. Таджикистан обладает богатыми возможностями и ресурсами рекреационного туризма и в ближайшем будущем может занять одну из лидирующих позиций на региональном туристическом рынке. В настоящее время одним из популярных и быстро развивающихся видов свободных экономических зон являются свободные туристско-рекреационные зоны, создание которых в республике будет способствовать повышению конкурентоспособности туристской деятельности, развитию рекреационно - оздоровительных курортов, развитию деятельности по организации лечения и профилактики заболеваний и др.

Ключевые слова: туризм, туристические объекты, туристическая компания, туристические услуги, туристические продукты, экологический туризм, свободные экономические зоны, свободная туристское-рекреационная зона.

Abdurahmon H.

THE POSSIBILITIES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN TO CREATE FREE TOURIST AND RECREATIONAL ZONES

In the article, the author explored the possibilities of the Republic of Tajikistan to create free tourist and recreational zones. The author noted that the tourism industry is considered one of the fastest growing and most profitable industries in the republic. Tajikistan has rich opportunities and resources of recreational tourism and in the near future may take one of the leading positions in the regional tourism market. Currently, one of the most popular and rapidly developing types of free economic zones is free tourist and recreational zones, the creation of which in the republic will contribute to increasing the competitiveness of tourism activities, the development of recreational and health resorts, the development of activities for the organization of treatment and prevention of diseases, etc.

Keywords: tourism, tourist facilities, travel company, tourist services, tourist products, ecological tourism, free economic zones, free tourist and recreational zone.

Соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон яке аз соҳаҳои афзалиятнок ва ояндадори мамлакат ба шумор рафта, таи солҳои охир босуръат рушд намуда истодааст. Тоҷикистон дорои мероси бойи таърихию фарҳангӣ ва захираҳои нотакрори табиӣ буда, барои ҷалби сайёҳони хориҷӣ зарфиятҳои зиёд дорад.

Тоҷикистон сарзамини мардуми соҳибтамаддун, меҳмоннавоз ва кишвари меваҳои ширину шаҳдбор буда, аз нигоҳи иқлим, обу ҳаво, манзараҳои зебои табиӣ, кӯҳҳои сарбафалак, пиряхҳои бузурги машҳур, чашмаҳои мусаффои шифобахш, кӯлҳо, ҳайвоноту набототи нодир, урфу анъанаҳои миллӣ дар ҷаҳон машҳур гардида, макони беҳтарини сайру саёҳат мебошад.

Соҳаи сайёҳӣ имрӯз яке аз соҳаҳои босуръат рушдёбанда ва фоидаовари хоҷагии ҷаҳонӣ мебошад. Дар робита ин Тоҷикистон тавре, ки бисёре аз мутахассисон қайд мекунанд, дорои имконият ва захираҳои сайёҳии фароғатӣ буда, дар ояндаи наздик метавонад яке аз мавқеъҳои пешсафро дар бозори минтақавии сайёҳӣ ишғол намояд.

Калимаи “рекреатсия” аз забони англисӣ тарҷума шуда, маънои “истироҳат”, “барқарорсозӣ” ва “фароғат”-ро дорад. Аз асри гузашта дар баъзе сарчашмаҳои илмӣ ин истилоҳ аксар вақт истифода шуда, ба маънои барқарорсозии қувваҳои сарфшуда дар меҳнат фаҳмида мешуд [8].

Минтақаи озоди сайёҳӣ-рекреатсионӣ намуди минтақаи махсуси иқтисодии барои рушд ва хизматрасонӣ дар соҳаи сайёҳӣ мебошад [6].

Омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ, бахусус дар партави рушди марҳилавии минтақаҳои озоди иқтисодӣ имкон медиҳад, ки имкониятҳо ва дурнамои таъсис ва рушди МОИ дар Тоҷикистон ба таври объективӣ арзёбӣ карда шаванд.

Имрӯзҳо, тибқи арзёбиҳои гуногун, дар ҷаҳон чанд ҳазор МОИ-и гуногун, аз ҷумла зиёда аз 400 минтақаи савдои озод, 400 минтақаҳои илмӣ-саноатӣ, зиёда аз 300 минтақаи содиротӣ-истеҳсолӣ, 100 минтақаи таъиноти махсус (экологӣ-иқтисодӣ, оффшорӣ, сайёҳӣ) ва ғайра фаъолият доранд. Баъзе минтақаҳо ба бозори берунӣ баъзеҳо ба бозори дохилӣ нигаронида шудаанд. Барои ҳалли ин вазифаҳо имтиёзҳои андозӣ, гумрукӣ, иҷора, асъор, раводид, меҳнат ва дигар низомҳо мавҷуданд, ки барои рушди саноат ва ҷалби сармояи хориҷӣ мусоидат мекунанд.

Айни замон яке аз намудҳои маъмул ва зуд рушдёбанда ин минтақаҳои озоди сайёҳӣ-рекреатсионӣ ё худ фароғатӣ ба ҳисоб мераванд. Омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон дод, ки ҳоло дар кишварҳои ИМА, Филипин, Панама, Чин, Мексика, Куба, Гурҷистон, Россия, Ӯзбекистон ва ғайра минтақаҳои озоди сайёҳӣ-рекреатсионӣ фаъолият мекунанд.

Ҳадафҳои таъсиси минтақаҳои сайёҳӣ - рекреатсионӣ дар Россия ин баланд бардоштани рақобатпазирии фаъолияти сайёҳӣ, рушди курортҳои фароғатӣ-табобатӣ, рушди фаъолият оид ба ташкили табобат ва пешгирии бемориҳо ва ғайра мебошад. Дар минтақаҳои сайёҳӣ-рекреатсионӣ коркарди обҳои минералии гуногун, гилҳои табобатӣ ва дигар захираҳои табиии табобатӣ амалӣ карда мешавад [8].

Қонун дар бораи минтақаҳои сайёҳӣ-рекреатсионӣ дар Россия 19 майи соли 2006 аз ҷониби Думаи Давлатии Россия қабул карда шуданд. Таъсиси минтақаҳои сайёҳӣ-рекреатсионӣ ба таъмини фазои мусоиди сармоягузорӣ дар Россия, пайдоиши маҳсулоти сайёҳии рақобатпазир, интиқоли саноати истироҳат ва сафар ба роҳи инноватсионии рушд мусоидат мекунад.

Вазифаҳо ва самтҳои асосии фаъолияти минтақаи озоди сайёҳӣ дар Тоҷикистон инҳо шуда метавонанд:

Ü ҷалби сармоягузорони хориҷӣ ва ватанӣ барои татбиқи лоиҳаҳо оид ба бунёди иншооти муосири инфрасохтори сайёҳӣ дар минтақаи озоди сайёҳӣ, минтақаҳои махсуси функсионалӣ ва мавсимии истироҳатӣ-фароғатӣ бо фароҳам овардани шароити зарурӣ барои хизматрасонӣ ба сайёҳон;

Ü таъсиси хатсайрҳои беназири сайёҳӣ бо назардошти имкониятҳои муҳити экологии минтақа;

Ü таъмини дастрасии воситаҳои нақлиёт, ҷорӣ намудани намудҳои нави ҳаракати нақлиёт дар минтақа, аз ҷумла дар манбаъҳои алтернативии энергия, васеъ намудани хатсайрҳои нақлиёти мусофирбарӣ, ташкили ҳаракати бефосилаи он, рушди инфрасохтори дахлдори нақлиётӣ;

Ü фароҳам овардани шароити иловагии бехатарии будубоши сайёҳон, аз ҷумла тавассути таҷҳизоти иншооти инфрасохтори сайёҳӣ бо системаҳои назорати видеоӣ, ташкили системаҳои огоҳӣ, ҷорӣ намудани пойгоҳи ягонаи иттилоотӣ дар бораи сайёҳоне, ки ба қаламрави минтақа меоянд, системаи расонидани ёрии таъҷилӣ дар ҳолатҳои фавқулодда;

Ü таъмини низоми махсуси гумрукӣ ва андоз барои субъектҳои соҳибкорӣ ва сармоягузорон (аз ҷумла хориҷӣ), ки лоиҳаҳоро амалӣ мекунанд ва дар ҳудуди минтақаи озоди сайёҳӣ фаъолият мекунанд;

Ü татбиқи лоиҳаҳо оид ба ташкили системаи беназири экологӣ дар асоси ҷорӣ намудани системаҳои нави муосири сарфаи энергия ва технологияҳо бо истифода аз манбаъҳои алтернативӣ ва барқароршаванда.

Мушкилот ва дурнамои рушди иқтисодиёти ҳар як минтақа масъалаи ҷустуҷӯ ва ҷалби сармоягузорӣ мебошад. Дурнамо аз он вобаста аст, ки бо пайдоиши сармоягузор на танҳо лоиҳаи алоҳида, балки иқтисодиёти минтақа дар маҷмӯъ рушд мекунад ва мушкилот дар зарурати фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармоягузорӣ мебошад.

Манфиатҳои иқтисодӣ вобаста ба рушди минтақаҳои озоди сайёҳӣ-рекреатсионӣ дар Тоҷикистон инҳо шуда метавонанд:

V таъсиси ҷойҳои нави корӣ, ки ба шуғли мустақим, шуғли ғайримустақим (сохтмон, нақлиёт, савдо, инфрасохтори молиявӣ ва ғайра) мусоидат мекунад;

V афзоиши даромади андози буҷетҳои маҳаллӣ, минтақавӣ ва миллӣ;

V рушди истеҳсолот, саноати сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ;

V афзоиши ҷолибияти сармоягузории мамлакат дар соҳаи сайёҳӣ.

Аз ҳама муҳим самаранокии иҷтимоӣ ва таъсири иҷтимоии сайёҳӣ ба вазъи иҷтимоию иқтисодии мамлакат мебошад.

Манфиатҳои иҷтимоӣ вобаста ба рушди минтақаҳои озоди сайёҳӣ-рекреатсионӣ дар Тоҷикистон инҳо шуда метавонанд:

- баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ;
- ҳифзи мероси фарҳангии кишвар;
- мусоидат ба таъсис ва дастгирии объектҳои ҷолибияти сайёҳӣ;
- таъмини имкониятҳо барои робитаҳо ва мубодилаи байнифарҳангӣ;
- ташаккули ёдгориҳои табиӣ ва таърихию фарҳангӣ;
- ташаккули имиҷи ҷолиби сайёҳии мамлакат;
- баланд бардоштани ҳисси ифтихори аҳолии кишвар аз фарҳанги баланди худ;
- афзоиши шумораи ҷойҳои истироҳат барои аҳолии минтақаҳои алоҳида ва мамлакат;
- рекламаи истироҳати солим ва фаъол дар қаламрави мамлакат.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои имконият ва захираҳои бойи сайёҳӣ буда, барои таъсиси минтақаҳои озоди сайёҳӣ-рекреатсионӣ заминаҳои муосид дорад. Таъмини дастгирии давлатӣ барои барои таъсиси аввалин минтақаи озоди сайёҳӣ-рекреатсионӣ ба сармоягузорони хусусӣ ва хориҷӣ кафолатҳои муайян ва дараҷаи эътимодро дар татбиқи он медиҳад.

Ҷадвали 1.

Рӯйхати иншоотҳои сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [9]

№	Номгӯйи иншоот
1.	Меҳмонхонаҳо, аз ҷумла меҳмонхонаҳои махсус (хурд, гестҳаус, ҳостел)
2.	Осоишгоҳҳои табобатӣ, истироҳатгоҳҳо, фароғатгоҳҳо
3.	Марказҳои хизматрасонии маҷмӯии сайёҳӣ (маҷмааи сайёҳӣ)
4.	Нуқтаҳои хизматрасонии маҷмӯии сарироҳӣ (мотел)
5.	Боғҳои фарҳангию фароғатӣ
6.	Мавзеъҳои фарҳангию таърихӣ ва динӣ (осорхонаҳо, зиёратгоҳҳо, иншооти таърихӣ)
7.	Инфрасохтори моҳигирӣ ва шикор бо мақсади сайёҳӣ
8.	Тарабхонаҳои дорои бренди байналмилалӣ
9.	Марказҳои истеҳсоли маҳсулоти ҳунармандӣ
10.	Пойгоҳҳои махсуси мутобиқгардонии минтақаҳои баландкӯҳ барои сайёҳон
11.	Маҷмааи сайёҳию лижаронӣ
12.	Марказҳои омӯзишӣ барои кӯҳнавардӣ, лижаронӣ, роҳбаладӣ

Дар соли 2019 дар ҷумҳурӣ шумораи ширкатҳои сайёҳӣ 161 ададро ташкил медод, дар соли 2023 ин шумора ба 225 адад омада расид, ки 64 адад зиёд гардида, аз самараи дастгирию имтиёзҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад [5].

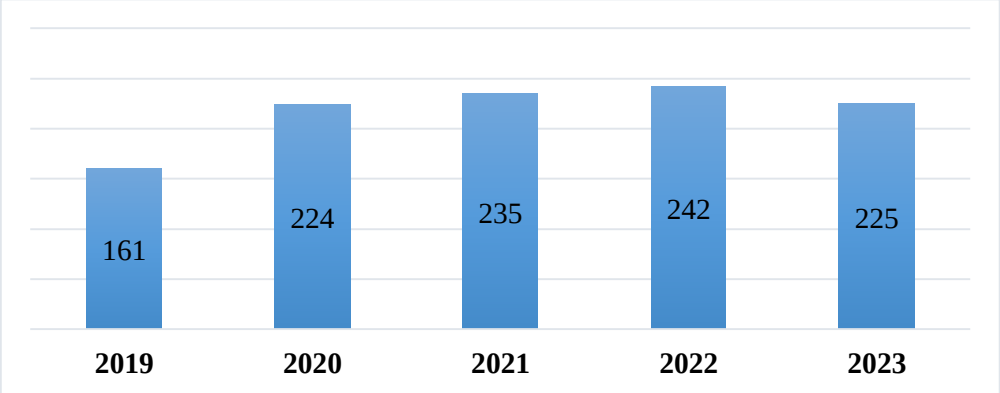

Расми 1 Шумораи ширкатҳои сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар солҳои 2019-2023, адад)

Ширкатҳои сайёҳии Тоҷикистон бо ҳадафи васеъ намудани бозори фурӯши маҳсулот ва хизматарсониҳои худ бояд фаъолияти маркетингии худро дуруст ба роҳ монанд.

Маркетинг ҷанбаи асосии стратегия ба ҳисоб рафта, аз қисмҳои таҳқиқи бозор, реклама, фурӯш ва нигоҳдории тамос бо муштариён иборат мебошад [1].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар натиҷаи тадбирҳои андешидаи ҷумҳурӣ сол то сол ташрифи сайёҳони хориҷӣ афзоиш ёфта истодаанд.

Ташаббусҳои Ҳукумати кишвар доир ба эълон гардидани солҳои 2019-2021 ҳамчун “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” ба рушди соҳаи сайёҳӣ то андозае мусоидат намуд [3].

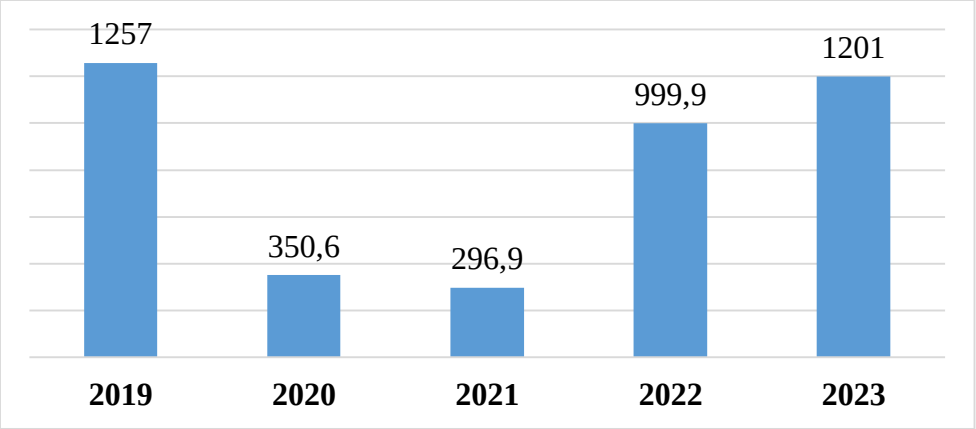

Расми 2. Шумораи шаҳрвандони хориҷие, ки мутобиқи маълумоти сарҳади давлатӣ (тибқи талаботи СУС) ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайси сайёҳ ворид шудаанд (дар солҳои 2019-2023, ҳаз. нафар)

Дар соли 2023 шумораи шаҳрвандони хориҷие, ки ба Тоҷикистон ташриф овардаанд, бо назардошти ҳама намуди ҳадафҳои сафар (хизматӣ, истироҳатӣ ва ғайра) 1201,0 ҳаз. нафарро ташкил дод [5].

Даромад аз пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ бе назардошти андоз аз арзиши иловашуда дар соли 2023 ба 30464,4 ҳаз. сомонӣ баробар гардид, ки назар ба соли 2019-ум 5966,5 ҳаз. сомонӣ зиёд мебошад.

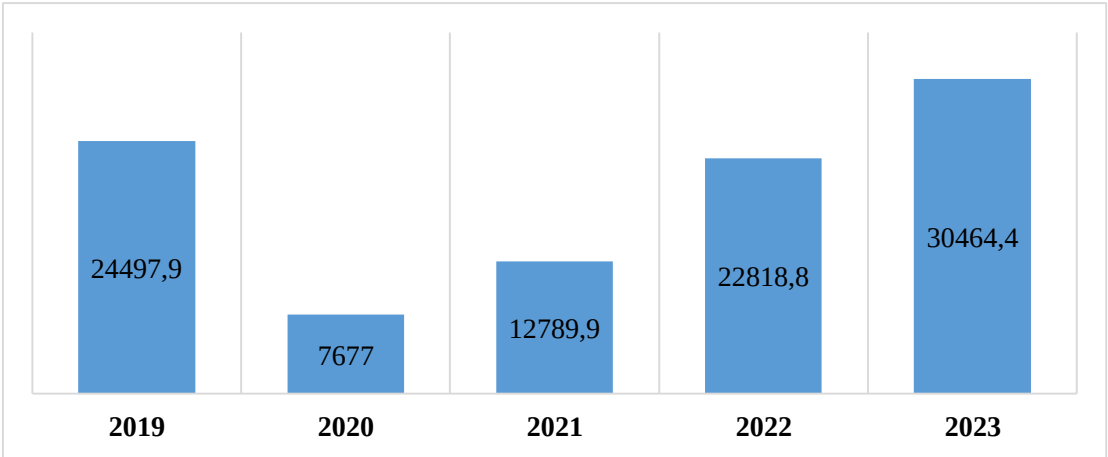

Расми 3. Даромад аз пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ бе назардошти андоз аз арзиши изофа (дар солҳои 2019-2023, ҳаз. сомонӣ)

Дар соли 2022 дар ҷумҳурӣ 183 меҳмонхона (60 назардошти шахсони воқеӣ) 6 - меҳмонхонаи 5 ситорадор, 20 - меҳмонхонаи 4 ситорадор, 16 - меҳмонхонаи 3 ситорадор, 3 - меҳмонхонаи 2 ситорадор, 2 - меҳмонхонаи 1 ситорадор ва 136-меҳмонхонаи бедараҷа фаъолият намудаанд [5].

Аз таҳлилҳо бар меояд, ки бо вуҷуди захираҳои бой, имкониятҳо ва дастгириҳои пайвастаи Ҳукумати кишвар соҳаи сайёҳӣ дар ҷумҳурӣ ба таври зарурӣ рушд накарда истодааст. Аз ин лиҳоз, таъсиси минтақаи озоди сайёҳӣ-рекреатсионӣ дар ҷумҳурӣ саривақтӣ буда, ба рушди соҳаи сайёҳӣ такони ҷиддӣ бахшида метавонад.

Барои ширкатҳое, ки мақоми резиденти минтақаи озоди сайёҳӣ - рекреатсионӣ мешаванд, ба ғайр аз имтиёзҳои умумӣ, ки дар МОИ мавҷуданд, инчунин бояд имтиёзҳои зерини андозӣ муқаррар карда шудаанд:

⋁ бекор кардани 30% маҳдудиятҳо барои интиқоли зарар ба даврaҳои минбаъдаи андоз;

⋁ имконияти истифодаи коэффитсиенти махсус нисбат ба воситаҳои асосии худ ба меъёри асосии хурдашавӣ;

⋁ меъёри камшудаи андоз аз даромад метавонад муқаррар карда шавад.

Ин имтиёзҳо барои сатҳи минтақавӣ низ қобили қабул буда, ба раванди сармоягузорӣ ба рушди инфрасохтори сайёҳӣ дар минтақаи озоди сайёҳӣ-рекреатсионӣ таъсири мусбат мерасонанд. Сармоягузории дар минтақаи озоди сайёҳӣ-рекреатсионӣ бояд марҳила ба марҳила тибқи зарурати ба истифода додани объектҳои инфрасохтори сайёҳӣ гузаронида шавад, ки ин барои сармоягузорон бартарии назаррас хоҳад буд.

Ҳамин тариқ, Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таъсиси минтақаи озоди сайёҳӣ-рекреатсионӣ имконият ва захираҳои фаррох дошта, механизми возеҳи пешниҳоди имтиёзҳои андозию гумрукӣ ба сайёҳон, соҳибкорон ва ширкатҳои сайёҳӣ, таҳияи лоиҳаҳои инноватсионӣ, ҷалби сармоягузорони дохилию хориҷӣ ба ташаккул ва рушди соҳаи сайёҳӣ такони ҷиддӣ бахшида метавонад.

Татбиқи бомуваффақияти лоиҳаи рушди сайёҳӣ дар минтақаи озоди сайёҳӣ-рекреатсионӣ бо натиҷаи мусбати маблағгузории саривақтӣ, дастгирии мақомоти минтақавӣ ва давлатӣ вобаста аст. Суръати рушди минтақаи озоди сайёҳӣ-рекреатсионӣ аз ҳамкории бомуваффақияти ҳамаи ҷонибҳои манфиатдор вобаста аст.

АДАБИЁТ

1. А. Ҳакимзода. Таҳлили вазъи муосир ва мушкилоти рушди инноватсионии соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маводҳои конференсияи VII-уми илмию амалии байналмилалӣ “Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир: Масоили мубрами рушди иқтисодиёти инноватсионӣ”, 25-26 сентябрси соли 2020. ш. Душанбе., саҳ.: 131-137. 0.5 ҷ.ч.
2. А. Ҳакимзода. Рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар минтақаҳои озоди иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дисс. номзадӣ. Душанбе 2024. 184 саҳ.
3. А. Ҳакимзода. Таҳлили вазъи муосири сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маводҳои конференсияи II-юми байналмилалии илмию амалӣ бахшида ба “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илм ва маориф” (солҳои 2020-2040) 26-27 декабри соли 2023. саҳ. 12-19. 0.5 ҷ.ч.
4. А. В. Лисевич, Е. В. Лунтова. Маркетинг в туристской индустрии: учебное пособие для бакалавров. Учебное пособие для бакалавров. - М.: Дашков и К°, 2016.
5. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тоҷикистон: 30 - соли Истиқлолияти давлатӣ маҷмӯаи оморӣ. Душанбе 2023.
6. Быкасов Д.С. Туристко-рекреационные особые экономические зоны – путь развития регионального туризма // Вестник РАГС. – 2007. – № 1. – С. 14-17.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сайёҳии дохилӣ” 18 июли соли 2017, № 1450, ш. Душанбе. Боби 1. Муқаррароти умумӣ.
8. О. Н. Горбунова, М. А. Гегамян. Туристско-рекреационные особые экономические зоны РФ (на примере Тамбовской области).
9. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2018, № 372 тасдиқ шудааст.
10. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2023, ш. Душанбе.

УДК 65

Амонуллоев И.А., Рашидзода К.Р.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭЛЕКТРОМОБИЛЕЙ КАК ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ РЕШЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ПРОБЛЕМ ТРАНСПОРТА И ЛОГИСТИКИ

Данная статья посвящена актуальным проблемам современного транспорта и необходимость перехода к более экологически чистым видам транспорта. В ней анализируются негативные экологические последствия, связанные с использованием ископаемых видов топлива и подчеркивается важность снижения выбросов углекислого газа для достижения целей климатической политики. Рассматриваются перспективные технологии, такие как электромобили и альтернативные виды топлива, а также политические инициативы, способствующие развитию зеленого транспорта. Статья также освещает успешные примеры внедрения устойчивых решений в логистике и обсуждает будущее этой сферы, акцентируя внимание на важности социальных аспектов и инвестиций в новые технологии. В заключение подчеркивается, что устойчивые транспортные решения являются ключевым направлением для создания более экологически безопасного будущего.

Ключевые слова: транспорт; логистика; экологическая безопасность; транспортировка; электромобиль; альтернативные виды топлива; биотопливо; зеленые инициативы; оптимизация; искусственный интеллект; устойчивое развитие; зарядная инфраструктура; экологически чистый транспорт; инвестиция; технология; зеленое будущее.

Амонуллоев И.А., Рашидзода К.Р.

ИСТИФОДАБАРИИ ЭЛЕКТРОМОБИЛҲО ҲАМЧУН УСУЛҲОИ ИННОВАТСИОНИИ ҲАЛЛИ МУШКИЛИҲОИ МУОСИРИ НАҚЛИЁТ ВА ЛОГИСТИКА

Мақолаи мазкур мушкилиҳои ҷории нақлиёти муосир ва зарурати гузариш ба намудҳои нақлиёти аз нуқтаи назари экологӣ тоза бахшида шудааст. Дар он ҳачунин таъсири манфии муҳити зистро, ки бо истифодаи сӯзишвории истихроҷшаванда алоқаманданд, таҳлил мекунад ва аҳамияти коҳиши партовҳои гази карбонро барои ноил шудан ба ҳадафҳои сиёсати иқлим таъкид мекунад. Технологияҳои ояндадор, аз қабили мошинҳои барқӣ ва сӯзишвории алтернативӣ, инчунин ташаббусҳои сиёсӣ, ки ба рушди нақлиёти сабз мусоидат мекунанд, баррасӣ карда шудааст. Дар мақола инчунин намунаҳои муваффақи татбиқи қарорҳои устувор дар логистика таъкид шуда, ояндаи ин соҳа бо таваҷҷӯҳ ба аҳамияти ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва сармоягузорӣ ба технологияҳои нав баррасӣ мешавад. Дар хулоса қайд карда шудааст, ки қарорҳои устувор ва муосир дар самти нақлиёт, ин самти калидии созмондиҳии ояндаи бехатар ва аз нуқтаи назари экологӣ тоза мебошад.

Калидвожаҳо: нақлиёт; логистика; бехатарии экологӣ; нақлиёт; мошини электрикӣ; сӯзишвории алтернативӣ; сӯзишвории биологӣ; ташаббусҳои сабз; оптимизатсия; зеҳни сунъи; рушди устувор; инфрасохтори барқгиранда; нақлиёти аз ҷиҳати экологӣ тоза; сармоягузорӣ; технология; ояндаи сабз.

Amonulloev I.A., Rashidzoda K.R.

USING ELECTRIC VEHICLES AS INNOVATIVE METHODS OF SOLVING MODERN PROBLEMS OF TRANSPORT AND LOGISTICS

This article addresses current issues in modern transport and the need to transition to more environmentally friendly modes of transport. It analyzes the negative environmental impacts associated with the use of fossil fuels and emphasizes the importance of reducing carbon dioxide emissions to achieve climate policy goals. Promising technologies such as electric vehicles and alternative fuels are considered, as well as policy initiatives that promote green transport. The article also highlights successful examples of sustainable solutions in logistics and discusses the future of this sector, focusing on the importance of social aspects and investments in new technologies. In conclusion, it is emphasized that sustainable transport solutions are a key direction for creating a more environmentally friendly future.

Keywords: transport; logistics; environmental safety; transportation; electric vehicle; alternative fuels; biofuel; green initiatives; optimization; artificial intelligence; sustainable development; charging infrastructure; environmentally friendly transport; investment; technology; green future.

Современные логистические системы предназначены для оптимизации процессов доставки товаров и услуг. Однако традиционные методы транспортировки зачастую приводят к негативным последствиям для окружающей среды, включая высокие уровни выбросов углекислого газа и загрязнение воздуха. В ответ на эти проблемы возникает необходимость в устойчивых транспортных решениях, которые сочетают эффективность и экологическую безопасность.

Сегодня мировым трендом является переход технологий на новые источники энергии, которые должны быть более безопасными с точки зрения экологии. В связи с этим, помимо автомобилей с двигателями внутреннего сгорания, производители предлагают электромобили. Сами по себе легковые автомобили с электроустановками не являются новшеством, такие модели известны давно. Однако сейчас речь идет о масштабном переосмыслении авторынка, некоторые производители уже строили планы по полному переходу на «экологичные» электродвигатели. Рассмотрим, что представляют собой современные электромобили, их недостатки и преимущества по сравнению с техникой на двигателях внутреннего сгорания.

В последние годы электромобили становятся все более популярными по всему миру, и Таджикистан не является исключением. Хотя использование электромобилей в стране все еще на начальной стадии, наблюдается рост интереса к этой технологии, что связано с многими факторами.

Электромобили были впервые замечены в XIX веке и оставались законным кандидатом на место бензинового двигателя внутреннего сгорания вплоть до 1920-х годов, когда последний сокрушил оппонентов и правил дорогами до конца XX века. Несмотря на многочисленные выдающиеся качества электромобиля, он все еще находился в невыгодном положении из-за своей слабой батареи, которая была слишком тяжелой и хранила мало энергии. Хотя первые модели электромобилей появились еще в 1830-х годах, электромобили в истинном смысле не могли быть разработаны, пока не была создана подходящая технология аккумуляторов.

Первый электрический приводной цикл, состоящий из двухколесного автомобиля, был продемонстрирован в 1867 году на Всемирной выставке в Париже. Франция и Великобритания вскоре стали первыми, кто принял электромобили, в то время как другие европейские страны последовали их примеру гораздо позже. Только в конце 1800-х годов американцы проявили интерес к электрическому транспорту. Первый электромобиль дебютировал в Соединенных

Штатах в 1891 году в Де-Мойне, штат Айова. Уильям Моррисон спроектировал шестиместный фургон, способный развивать скорость до 14 миль в час.

После того, как электромобили стали коммерчески доступными, они превзошли все другие типы транспортных средств и стали предпочтительным видом транспорта. По сравнению со своим бензиновым аналогом, электромобиль не имел вибрации, шума или запаха и не требовал ручного усилия для запуска и переключения передач.

Паровые автомобили также были неудобны, так как у них был короткий запас хода до того, как требовалась вода, а время запуска могло занять до 45 минут в холодный день. Они были не только просты в управлении и обслуживании, но и имели преимущество, когда дело касалось производительности.

Электромобили имели огромный успех, пик производства пришелся на 1912 год. Вскоре после этого некогда почитаемый автомобиль начал уступать место бензиновому автомобилю. Электромобили были неподходящими для езды по сельской местности, требуя подзарядки каждые 18 миль или около того, процесс занимал два-три часа. Это было не только громоздко, но и дорого. При стоимости подзарядки в 15 долларов США стоимость эксплуатации автомобиля составляла около 83 центов за милю по сравнению с менее чем 2 центами за милю для бензиновых автомобилей. Открытие крупных запасов нефти в Техасе и Калифорнии сделало бензин доступным, а бензиновые автомобили — более дешевыми в эксплуатации.

1971 год был интересным годом для электромобиля, в течение которого Lunar Rover стал первым пилотируемым транспортным средством, совершившим посадку на Луну. Транспортное средство было разработано компаниями Boeing и Delco Electronics. 1970-е годы были неспокойными для нефтяной промышленности. Из-за двух крупных энергетических кризисов и нестабильного рынка нефти возник большой интерес к более эффективному транспорту и альтернативным видам топлива. Люди начали экспериментировать с гибридными автомобилями.

Интерес к электромобилям возобновился когда цены на нефть достигли своих рекордных максимумов. Tesla Motors представила Roadster в 2008 году, двухместный автомобиль с аккумулятором весом 1000 фунтов и запасом хода 220 миль. Этот высокопроизводительный автомобиль стал первым, в котором использовались литий-ионные батареи, очень похожие на те, что используются в ноутбуках.

Еще одним пионером в этой отрасли является китайский производитель аккумуляторов и автомобилей BYD, который выпустил F3DM, первый в мире серийный гибридный автомобиль, в 2008 году и полностью электрический седан в 2009 году.

В то время как все бензиновые автомобили работают на двигателе внутреннего сгорания и аналогичной трансмиссии, электромобили могут быть сконфигурированы различными способами и, как правило, различаются по степени электрификации. В основе всех электромобилей лежат электродвигатель и аккумулятор. Однако степень электрификации и конфигурация силовой установки обуславливают широкий спектр моделей. Это мягкие гибриды, полные гибриды, подключаемые гибриды и полностью электрические автомобили (BEV). Все перечисленные выше модели, за исключением полностью электрических автомобилей, объединяют двигатель внутреннего сгорания с электродвигателем/генератором. Полностью электрический автомобиль использует исключительно электрическую тягу. Его производительность, как правило, ограничена размером батареи, которая определяет максимальный запас хода.

Электромобили имеют множество преимуществ, особенно модели последнего поколения. К основным из них относятся:

Экологичность. Электродвигатель не использует топливо, которое нужно сжигать, поэтому выбросов в окружающую среду нет или их оченьмало. Доказательство к этому, приведем сравнение состава отработанных газов электрокара и автомобиля потребляющего природное топливо в таблице 1.

Из таблицы видно, что показатели электромобилей в десятки раз лучше, чем обычные автомобильные двигатели.

Стоимость энергии. По сравнению с бензином и дизельным топливом, которые необходимы для работы автомобилей, электроэнергия значительно дешевле в расчете на затрачиваемые ресурсы на километр.

Таблица 1 - Состав отработанных газов автомобильных двигателей

Компонент	Количество отработанных газов двигателей, %	
	Электроэнергия, мг/л	Природное топливо, мг/л
Оксид углерода(II), CO	0,2	6
Оксиды азота, NO	0,35	0,46
Углеводороды, CxHy	0,04	0,4
Диоксид серы, SO2	0,04	0,007
Сажа, C	0,3	0,05

Характеристики силовой установки. К объективным преимуществам электромобилей можно отнести особенности двигателя. Они обеспечивают КПД более 90% (при использовании режима рекуперации), не нуждаются в трансмиссии и обладают высоким крутящим моментом.

Кроме того, к преимуществам электромобилей можно отнести простоту эксплуатации. У таких автомобилей более простая механическая часть, чем у автомобилей с двигателями внутреннего сгорания, меньше движущихся частей, нет необходимости использовать моторные масла, фильтры и другие жидкости. В результате обслуживание этой техники обходится дешевле.

Конечно, идеальной техники в принципе не существует, и у электромобилей есть не только преимущества, но и недостатки. Главные из них — высокая цена электромобиля, небольшой запас хода на одной зарядке по сравнению с автомобилем с двигателем внутреннего сгорания, недостаточное количество зарядных станций (особенно в регионах), нестабильная работа в мороз и жару.

Анализ статистики электромобилей в последние годы по всему миру показывает, что наибольшее количество электромобилей зарегистрировано в Китае - 4,2 млн автомобилей, Европа занимает второе место с 3,2 млн электромобилей, а США - третье с 1,7 млн зарегистрированных электромобилей. Согласно отчету Automotive News, в июне 2024 года количество новых регистраций электромобилей в США увеличилось на 3,1% в годовом исчислении и достигло 108026 автомобилей.

По итогам 2022 года в мире было продано 11,49 млн электрифицированных транспортных средств, и в дальнейшем ожидается устойчивый рост этого рынка. Учитываются как полностью электрические транспортные средства (BEV), так и транспортные средства, оснащенные гибридной силовой установкой с возможностью зарядки аккумуляторной батареи от электросети (PHEV). Аналитики делят все электрифицированные транспортные средства на четыре категории: легковые автомобили, автобусы, фургоны и тяжелые грузовики.

По оценкам, в 2022 году на легковые автомобили придется около 11,13 млн единиц от общего объема продаж электрифицированных транспортных средств. Еще 198,73 тыс. единиц составили автобусы, около 137,67 тыс. единиц - фургоны. На тяжелые грузовики пришлось около 22,6 тыс.

Анализ данных показал, что мировые поставки BEV выросли с 9 млн единиц в 2022 году до 11 млн единиц к концу 2023 года. При этом сегмент PHEV также демонстрирует рост - с 3 млн единиц в 2022 году до 4 млн единиц в 2023 году.

Таблица 2- Анализ производства электрических транспортных средств за 2022 по 2024 гг.

Транспортные средства	2022	2023	2023 к 2022 в %	2024 (прогноз)	2024 к 2023 в %
Легковые автомобили	11128805	14975296	134,6	17855428	119,2
Автобусы	198731	202733	102,0	207845	102,5
Фургоны	137688	218337	158,6	349950	160,3
Тяжелые грузовики	22595	30162	133,5	39349	130,5
Итого	11487819	15426528	134,3	18452572	119,6

К концу 2023 года, по оценкам специалистов, общий объем продаж электрифицированных транспортных средств достиг 15,43 млн. Из них на легковые автомобили придется 14,98 млн единиц. Продажи автобусов, фургонов и тяжелых грузовиков оцениваются в 202,73 тыс., 218,34 тыс. и 30,16 тыс. соответственно. Аналитики прогнозируют, что в 2024 году общий объем продаж электрифицированных транспортных средств будет на уровне 17,86 млн, то есть на 19,2% больше, чем годом ранее. При этом поставки легковых автомобилей, автобусов, фургонов и тяжелых грузовиков оцениваются в 17,86 млн, 207,85 тыс., 349,95 тыс. и 39,35 тыс. единиц соответственно.

По итогам 2023 года крупнейшим в мире производителем электрифицированных транспортных средств (BEV и PHEV) стал китайский BYD, поставивший около 2,9 млн таких автомобилей (рис.1). В результате доля этого производителя достигла 22%. С темпом роста в 56% в годовом исчислении BYD стал самым быстрорастущим брендом в тройке лидеров. Отмечается, что в 2023 году компания начала экспортировать свои электромобили в значительных объемах. Так, в Израиле было продано 15 тыс. автомобилей, в Бразилии — 18 тыс. единиц, в Таиланде — 30 тыс. единиц.

Tesla заняла второе место среди ведущих производителей в 2023 году с долей 13,2% и 1,8 млн отгруженных электромобилей. Вместе BYD и Tesla контролируют около трети мирового рынка электрифицированных автомобилей. Volkswagen Group замыкает тройку лидеров с долей 7,3%. Geely Auto Group также вошла в пятерку лидеров в 2023 году с долей около 6,8%, а SAIC — с 5,8%.

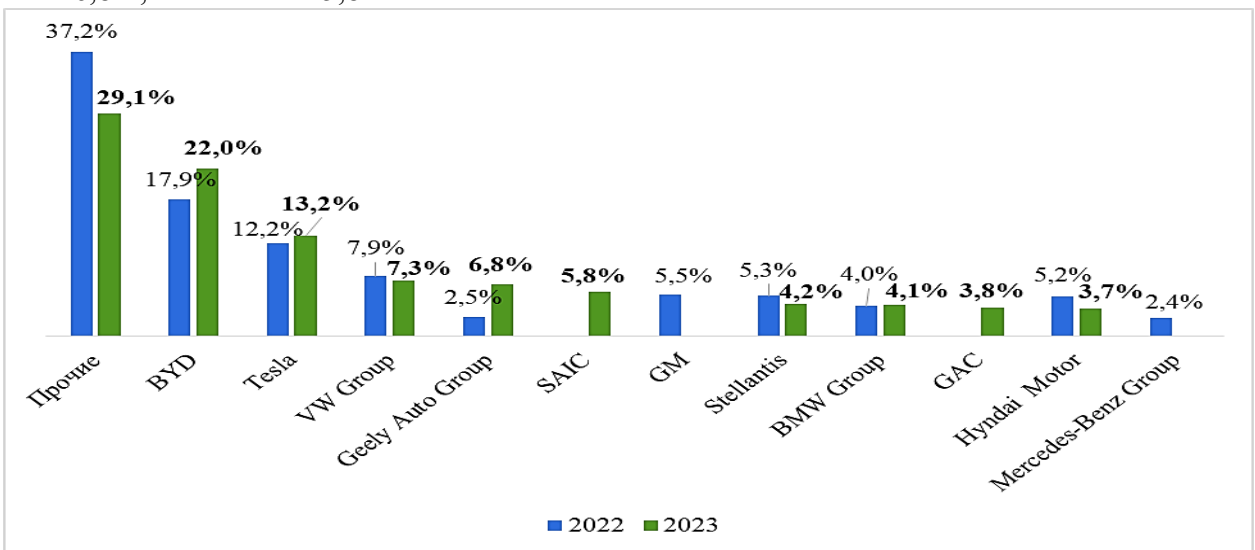

Рисунок 1 - Доля производителей электромобилей на рынке легковых автомобилей за 2022 и 2023 гг., в %

В исследовании также говорится, что BEV стали крупнейшим сегментом электрифицированных автомобилей в 2023 году. Однако по сравнению с 2022 годом продажи PHEV (+47%) росли быстрее, чем BEV (+30%). Таким образом, сегмент гибридных электромобилей увеличил свою долю рынка с 27% в 2022 году до 31% в 2023 году, тогда как доля BEV, наоборот, снизилась с 73% до 69%.

В Республике Таджикистан Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 2 апреля 2024 года принята «Государственная программа развития электротранспорта в Таджикистане на 2023-2028 годы». В рамках данной программы все владельцы электромобилей в Таджикистане обязаны получать зеленый номерной знак при регистрации в Государственной инспекции дорожного движения, который, как и обычные, стоит 380 сомони. Также Правительством Республики Таджикистан подписано «Концепция перехода на систему электрического пассажирского транспорта в городе Душанбе на 2023-2026 годы» и Постановление о полном переходе на обслуживание пассажиров такси с использованием электрического транспорта до 1 сентября 2025 года.

По данным Таможенной службы при правительстве республики, в 2023 году в Таджикистан было импортировано 3316 электромобилей на общую сумму 59 млн долларов США. Только за первые 6 месяцев текущего года в страну было импортировано 5266 электромобилей на общую сумму 76,4 млн долларов США, что составляет 26,7% от общего количества импортированных автомобилей — более 19,7 тыс. автомобилей.

В целях поддержки развития электротранспорта в Республике Таджикистан введены некоторые льготы. В частности, Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 2 августа 2023 года запрещен импорт транспортных средств, выпущенных до 2013 года. Согласно новой редакции Налогового кодекса Таджикистана, принятой в марте 2022 года, импорт электромобилей освобождается от налогов и таможенных пошлин сроком на 10 лет.

Программа развития электротранспорта в Республике Таджикистан на 2023-2028 годы, разработан Министерством транспорта Республики Таджикистан в свете Послания Президента Республики Таджикистан от 21 декабря 2021 года и утвержден Постановлением Правительства Республики Таджикистан № 532 от 31 октября 2022 года, предусматривает следующие меры:

- создание базы для производства электромобилей и их комплектующих;
- строительство инфраструктуры для электроснабжения и обслуживания электромобилей;
- развитие технологии переработки аккумуляторных батарей;
- предоставление дополнительных льгот и других преференций водителям электромобилей;
- формирование комплекса мер по стимулированию развития электротранспорта.

Кроме того, Таджикистан намерен наладить собственное производство электромобилей совместно с китайскими компаниями.

Республика Таджикистан является одной из стран СНГ, которая производит экологически чистую и дешевую электроэнергию. В связи с этим использование электромобилей в стране является более целесообразным и эффективным во всех отношениях. Особенно в период роста цен на топливо. Использование электромобилей не только экономически выгодно, но и экологически безопасно, оно снижает зависимость страны от ряда импортных товаров.

Заключение

Таким образом, исходя из вышеизложенного, можно сделать некоторые выводы по следующим пунктам исследуемого вопроса:

Экологические преимущества. Одним из основных факторов, способствующих росту популярности электромобилей, является их экологическая чистота. Электромобили очень мало выделяют вредных выбросов, что помогает сократить загрязнение воздуха и уменьшить углеродный след. В условиях глобального изменения климата и ухудшения экологической

ситуации в городах, переход на электромобили становится важным шагом к устойчивому развитию.

Экономические аспекты. Хотя первоначальная стоимость электромобилей может быть выше, чем у традиционных автомобилей с двигателями внутреннего сгорания, эксплуатационные расходы на электромобили значительно ниже. Электричество, как правило, дешевле бензина или дизельного топлива, а также электромобили требуют меньше обслуживания. Это делает их более привлекательными для потребителей в долгосрочной перспективе. Кроме того, в некоторых странах внедряются программы по утилизации старых автомобилей, что может дополнительно стимулировать спрос на электромобили.

Инфраструктура. Одним из главных вызовов для распространения электромобилей в Республике Таджикистан является недостаточная инфраструктура для зарядки. В стране пока недостаточно зарядных станций, что ограничивает возможности использования электромобилей. Для стимулирования роста рынка необходимо развивать сеть зарядных станций, как в городах, так и на основных транспортных маршрутах. Важно также рассмотреть возможность установки домашних зарядных устройств, что может значительно упростить процесс зарядки для владельцев электромобилей.

Государственная поддержка. Государственная политика играет важную роль в продвижении электромобилей. В некоторых странах внедряются субсидии и налоговые льготы для покупателей электромобилей, а также программы по развитию инфраструктуры. В Республике Таджикистан, также приняты и внедрены подобные меры, которые способствуют к переходу на экологически чистый транспорт. Кроме того, сотрудничество с международными организациями может помочь в привлечении инвестиций для развития электромобильной инфраструктуры. Программы субсидирования, налоговые льготы и разработка национальных стратегий по переходу на экологически чистый транспорт способствуют быстрому развитию этой сферы.

Образование и осведомленность. Еще одним важным аспектом является повышение осведомленности населения о преимуществах электромобилей. Образовательные кампании могут помочь развеять мифы и предвзятости, связанные с электромобилями, и показать их преимущества. Это может способствовать увеличению спроса на электромобили и, как следствие, их распространению. Важно также вовлекать местные сообщества в обсуждение вопросов устойчивого транспорта и экологии.

Технологические инновации. С развитием технологий электромобили становятся все более доступными и эффективными. Новые модели предлагают увеличенный запас хода, более быстрые зарядные устройства и улучшенные системы управления. Технологии играют ключевую роль в реализации устойчивых транспортных решений. Системы управления транспортом и оптимизация маршрутов позволяют значительно повысить эффективность логистических процессов. Применение больших данных и искусственного интеллекта позволяет компаниям более точно прогнозировать спрос и оптимизировать загрузку транспортных средств. В Республике Таджикистан, где горные районы могут представлять определенные трудности для электромобилей, такие инновации могут сыграть ключевую роль в их принятии.

Текущее состояние проблем традиционного транспорта. Традиционный транспорт, в основном основанный на ископаемых видах топлива, создает значительные экологические риски. По данным Международной организации по морскому транспорту (МОМТ), сектор грузоперевозок отвечает за примерно 7% глобальных выбросов парниковых газов. Публикации климатических организаций подчеркивают необходимость снижения этих показателей для достижения целей Парижского соглашения.

Электромобили и альтернативные виды топлива. Одним из наиболее перспективных путей к устойчивости является переход на электромобили. Электрический транспорт представляет собой решение, способное значительно снизить выбросы углерода. Например,

компании, такие как Tesla и Rivian, стимулируют рынок электромобилей, улучшая их эффективность и доступность.

Другие альтернативные виды топлива, такие как водород и биотопливо, также становятся все более популярными. Водородный транспорт, благодаря быстрой заправке и большему диапазону, может стать отличной альтернативой для долгосрочных грузоперевозок.

Будущее устойчивого транспорта. Некоторые компании уже успешно внедрили устойчивые транспортные решения. Например, Walmart активно использует электромобили для доставки товаров, а компания DHL тестирует доставку дронов в городских условиях, что снизило углеродный след этих операций. Будущее устойчивого транспорта выглядит многообещающим благодаря постоянному развитию технологий и увеличению интереса со стороны общества. Развитие зарядной инфраструктуры, а также увеличение числа производителей электромобилей будет способствовать массовому переходу на экологически чистый транспорт.

Параллельно с этим важно учитывать социальные аспекты: обучение, информирование и вовлечение работников и потребителей в процессы перехода на устойчивый транспорт.

Использование электромобилей в Республике Таджикистан находится на начальной стадии, но имеет потенциал для роста. С учетом экологических, экономических и социальных факторов, переход на электромобили может стать важным шагом к устойчивому развитию страны. Для этого необходимо развивать инфраструктуру, внедрять государственные программы поддержки, повышать осведомленность населения о преимуществах электромобилей и следить за технологическими инновациями в этой области.

Устойчивые транспортные решения становятся ключевым направлением в логистике, позволяя компаниям уменьшить негативное воздействие на окружающую среду. Инвестиции в новые технологии, поддержка правительством и примеры успешных кейсов показывают, что переход к устойчивой логистике возможен и необходим. Впереди стоят вызовы, но с ними приходит и возможность создать более зеленое будущее для всех.

ЛИТЕРАТУРА

1. Banister, D. (2008). The Sustainable Mobility Paradigm. Transport Policy, 15(2), 73-83.
2. Geerlings, H., & Stead, D. (2003). The Integration of Land Use Planning, Transport Planning and Environmental Policy. Transport Reviews, 23(2), 145-164.
3. McKinnon, A. C. (2010). Sustainable Logistics and Supply Chain Management. Kogan Page Publishers.
4. Litman, T. (2017). Transportation and Environmental Policy. Victoria Transport Policy Institute.
5. European Commission. (2011). White Paper on Transport: Roadmap to a Single European Transport Area – Towards a competitive and resource efficient transport system.
6. International Energy Agency (IEA). (2020). Global EV Outlook 2020: Entering the decade of electric drive?
7. United Nations. (2015). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development.
8. Zhang, L., & Wang, Y. (2019). The Role of Electric Vehicles in Sustainable Urban Transport. Journal of Cleaner Production, 210, 123-134.
9. Sorrell, S. (2015). Explaining sociotechnical transitions: A critical realist perspective. Research Policy, 44(2), 309-320.
10. World Resources Institute. (2019). The Future of Urban Transport: A Global Perspective.

УДК: 574:338.43(575.3)

Арабов Ф.П.

АРЗЁБИИ ИСТИФОДАИ ЭКОЛОГӢ-ИҚТИСОДИИ ЗАМИНҲОИ ОБЁРИШАВАНДАИ КИШОВАРЗӢ: ҶАНБАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ-ИННОВАТСИОНӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф масъалаи истифодаи экологӣ-иқтисодии заминҳои обёришавандаи кишоварзиро мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор додааст. Қайд карда шудааст, ки норасоии маблағҳо боиси бад шудани ҳолати мелиоративии заминҳои кишоварзӣ гардида, ба паст шудани сатҳи ҳосилхезии зироатҳои кишоварзӣ оварда расонидааст. Таҳлили вазъи маблағгузорӣ ба чорабиниҳои беҳдоштӣ гузаронида шуда, сабабҳои норасии маблағгузорӣ ва пайёмадҳо бар асари норасоии маблағҳо ба сатҳи экологии соҳаи кишоварзӣ гузаронида шудааст. Сабабҳои асосии ба эрозия ва деградатсия гирифтор шудани заминҳои кишоварзӣ муаяйн карда шуда, ҳолати кунунии онҳо мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Барои беҳтар намудани вазъи мелиоративии заминҳои кишоварзӣ ва гузариш ба экологикунонии соҳаи кишоварзӣ пешниҳодҳо карда шудааст. Дар ҳолати тадбиқи технологияи инноватсионӣ вазъи экологӣ ва мелиоративии соҳаи кишоварзӣ беҳтар ва истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ баланд бардошта мешавад. Барои дурустии арзёбии ҳадафҳои гузошташуда дар раванди тадқиқот усули баҳодиҳии диалектикӣ-мантиқӣ, монографӣ, статистикӣ, муқоисавӣ ва ғайра истифода шудааст.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, маблағгузорӣ, мелиоратсия,деградатсия, эрозия, инноватсия, рақамикунонӣ, замин, об, кишоварзӣ.

Арабов Ф.П.

ОЦЕНКА ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОРОШАЕМЫХ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ЗЕМЕЛЬ: ИНВЕСТИЦИОННО-ИННОВАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ

В данной статье автор рассматривает и анализирует вопрос эколого-экономического использования орошаемых сельскохозяйственных земель. Отмечается, что нехватка финансирования привела к ухудшению мелиорации сельскохозяйственных земель и в чтом числе снижению уровня плодородия сельскохозяйственных культур. Проведен анализ состояния финансирования мелиоративных мероприятий, выявлено причины отсутствия финансирования и последствия из-за недостатка средств переведены на экологический уровень аграрного сектора. Определены основные причины эрозии и деградации сельскохозяйственных земель, обсуждено их современное состояние. Внесены предложения по улучшению мелиоративного состояния сельскохозяй-ственных земель и переходу к экологизации аграрного сектора. В случае применения инновационных технологий улучшится экологическая и мелиоративная ситуация агропромышленного комплекса и увеличится производство сельскохозяйственной продукции. В процессе исследования для оценки точности поставленных целей использовались диалектико-логический, монографический, статистический, сравнительный и др. методы оценки.

Ключевые слова: мелиорация, инвестиции, финансирование, деградация, эрозия, инновации, цифровизация, земля, вода, сельское хозяйство.

Arabov F. P.

ASSESSMENT OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC USE OF IRRIGATED AGRICULTURAL LANDS: INVESTMENT AND INNOVATION ASPECT

In this article, the author considers and analyzes the issue of ecological and economic use of irrigated agricultural lands. It is noted that the lack of funding has led to a deterioration in the melioration of agricultural lands and, in particular, a decrease in the fertility of agricultural crops. An analysis of the state of financing of melioration measures was carried out, the reasons for the lack of funding were identified and the consequences due to the lack of funds were transferred to the ecological level of the agricultural sector. The main causes of erosion and degradation of agricultural lands were identified, their current state was discussed. Proposals were made to improve the melioration state of agricultural lands and the transition to the greening of the agricultural sector. In the case of using innovative technologies, the ecological and melioration situation of the agro-industrial complex will improve and agricultural production will increase. In the course of the study, dialectical-logical, monographic, statistical, comparative and other assessment methods were used to assess the accuracy of the goals set.

Keywords: melioration, investment, financing, degradation, erosion, innovation, digitalization, land, water, agriculture.

Замин, об ва дигар захираҳои табиӣ манбаи асосии боигарии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, асоси тараққиёти соҳаҳоҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ дар минтақаҳои аридӣ ба ҳисоб меравад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки афзалятнокӣ ва самаранокии истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ дар ниҳояти кор бо истифодаи окилонаи сарватҳои табиӣ, инкишоф додани воситаҳои меҳнат ва маҳорати ба кор бурдани онҳо ҳангоми истифодаи иқтидори захираҳои табиӣ муайян карда мешавад. Аз ин рӯ, соҳаи кишоварзӣ барои дастрасӣ ба амнияти пурраи озуқаворӣ муҳим буда, барои расидан ба 2-юмин Ҳадафи Рушди Устувор (SDG-2 - гуруснагии сифр), инчунин расидан ба дигар ҲРУ-ро осон мегардонад.

Баъд аз Саммити умумиҷаҳонии озуқа дар соли 1996 барои зиёд кардани истеҳсол ва бехатарии озуқавории кишоварзӣ аз ҷониби созмонҳои байналмилалӣ кӯшишҳои зиёд ба харҷ дода шуданд. Ахиран аз ҷониби СММ дар соли 2017 бинобар зиёд шудани сатҳи гуруснагӣ дар кураи замин 17-мин ҲРУ қабул карда шудааст, ки мақсади он ба сифр расонидани гуруснагӣ дар кураи замин мебошад. «Сарфи назар аз кӯшишҳои зиёд дар даҳсолаҳои охир оид ба таҳияи стратегияҳо ва сиёсатҳо барои ноил шудан ба амнияти озуқавории ҷаҳонӣ, тақрибан аз ҳар даҳ нафар дар ҷаҳон айни замон аз норасоии шадиди ғизо танқисӣ мекашанд» [14]. Тибқи пешгуии СММ то соли 2050 шумораи аҳоли дар кураи замин аз 7 ба 9 млрд.нафар мерасад, ки бояд барои таъмини онҳо ба маҳсулоти озуқаворӣ ҳамасола истеҳсоли 1 млрд.тонна гандум ва 200 млн.тонна маҳсулоти чорводорӣ барзиёд истеҳсол кардан зарур аст. Имрӯз тақрибан 1 миллиард нафар одамон, пеш аз ҳама дар Африқои ҷанубӣ, Сахара (239 миллион) ва Осиё (578 миллион) аз норасоии ғизо танқиси мекашанд. Ҳатто агар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ то соли 2050 ду баробар афзоиш ёбад ҳам, хатари норасоии ғиҳо барои ҳар бистумин сокини сайёра (ҷамъ 370 миллион нафар) боқӣ мемонад ва аксари ин аҳолӣ дар Африқо ва Осиё зиндагӣ хоҳанд кард [4]. Аз ин рӯ, олимони тамоми ҷаҳон роҳҳои зиёд кардани ғизо, аз ҷумла, аз ҳисоби таҳияи технологияҳои навтарини мелиоративӣ, сиёсати тағйирпазири сармоягузорӣ, системаҳои геомаълумотӣ оид ба идоракунии ташаккули зироат ва ғайраро кор карда баромада истодаанд.

Мақсади гузариши Тоҷикистон ба рушди устувор, пеш аз ҳама, таъмини босуботи иҷтимоию иқтисодӣ бо нигоҳ доштани муҳити мусоиди зист, оқилона истифода намудани захираҳои табиӣ ҷиҳати қонеъ намудани талаботи наслҳои имрӯза ва ояндаи кишвар мебошад [12, 21]. Ин омил дар тадбиқи амалии принсипҳои рушди устувор, барои ноил шудан ба таҳкими амнияти экологӣ, ҳифзи муҳити атроф, беҳдошти ҳолати экосистемаҳо ва гуногунии

биологӣ нақши калидӣ дорад [7, 113]. Дар баробари ин, соҳаи кишоварзӣ ва иқтисодии мамлакат то кадом андоза устувор идора карда мешавад аз тадбиқи ҲРУ вобастагӣ калон дорад. Расидан ба нишондиҳандаҳои ҳадафҳои зерини рушди устувор аз устувории соҳаи кишоварзӣ шаҳодат медиҳад. Паст кардани сатҳи камбизоатӣ (Ҳадафи 1 – аз байн бурдани камбизоатӣ, хусусан вазифаи 1.4 ва 1.5), баланд бардоштани некӯаҳволии аҳолӣ (Ҳадафи 3 – саломатӣ ва некӯаҳволии хуб, хусусан вазифаи 3.9) ва баланд бардоштани сифат ва самаранокии об (Ҳадафи 5 - оби тоза ва санитария, хусусан вазифаи 6.3 ва 6.4), самаранокии энергия ва сармоягузориҳои энергияи тоза (Ҳадафи 6 - энергияи дастрас ва тоза, хусусан вазифаи 7.2 ва 7.3). Илова бар ин, беҳтар намудани шароити фаъолияти деҳқонон ва самаранокии захираҳо (Ҳадафи 8 – кори шоиста ва рушди иқтисодӣ, хусусан вазифаи 8.2, 8.3 ва 8.4), дастгирии кишоварзони хурд ва пешбурди инноватсия (Ҳадафи 9 – навоварӣ ва инфрасохтор дар саноат, хусусан вазифаи) ва беҳтар кардани фурӯши одилона байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон (ҳадафи 10 - паст кардани нобаробарӣ хусусан вазифаи 10.а). Расидан ба вазифаҳои ҲРУ аз истифодаи самараноки захираҳои замин ва об вобата мебошад, ки расидан ба амнияти озуқавориро осон мегардонад.

Дар ин мавриди обёрии заминҳо, парвариш ва истеҳсоли навъҳои гуногуни маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ яке аз роҳҳои дастрасӣ ба маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, таъмини ҷойҳои нави корӣ дар деҳот ва ба коҳиш додани сатҳи камбизотӣ, кумак менамояд. Дар мамлакатҳои аз ҷиҳати кишоварзӣ тараккикарда ҳаҷми замини обӣ то 30 % тамоми заминҳои корамро ташкил медиҳад, ки ин нишондищанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 15,9 фоиз мерасад. Дар баробари ин, зироаткории обӣ, истифодаи нодурусти замиҳои обёришаванда боиси тайғир ёфтани вазъияти экологии минтақаҳо гардида, ба вайрон шудани баланси агроландшафтҳои оварда мерасонад. Ҳамзамон дар натиҷаи оқилона истифодаи набурдани об барои обёрии заминҳо сатҳи обҳои зеризамини баланд шуда, ба паст шудани ҳосилнокии замин ва шӯршавии он оварда мерасонад, ки ин барои тамоми ҷомеа мушкилоти ҷиддии экологӣ ва иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

Таъсири инсон ба экосистема бояд ҳамчун як раванди табиӣ ҳисоб карда шавад, ки дар он фаъолияти иқтисодӣ ҳамчун омили асосии тағйирдиҳандаи табиат амал мекунад. Дар натиҷаи таъсири инсон ба табиат ва муҳити атроф, ки дар натиҷаи фаъолияти иқтисодӣ дар соҳаи кишоварзӣ ба амал меояд боиси инкишофи раванди таназзули (деградации) хок мегарданд. Таназзули замин дар ҳоли ҳозир яке аз муҳимтарин мушкилоти иҷтимоиву иқтисодӣ ба шумор рафта, ба амнияти экологӣ, иқтисодӣ ва дар маҷмӯъ, амнияти миллии Тоҷикистон таҳдид мекунад.

Фишори антропогенӣ ё таъсири инсон ба табиат, аз қабили буридани дарахту буттаҳо, истифода нодурусти тадбирҳои мелиоративӣ ва риоя накардани меъёрҳои обьёрӣ ва дигар таъсирҳо сатҳи ҳосилнокии заминҳои кишоварзиро боз щам бадтар мекунад. Сабабҳои асосии таназзули (деградации) замин дар ҷумҳурӣ инҳоянд:

- набудани барномаи самаранокии рушди истифодаи замин;
- самаранок набудани механизмҳои идоракунии истифодаи заминҳои кишоварзӣ;
- нокифоя будани маблағгузорӣ аз буҷети давлатӣ барои гузаронидани чорабиниҳои мелиоративӣ;
- сарфи назар кардани банақшагирии истифодаи замин ва барқарор намудани ҳосилнокии он;
- нокифоя будани об дар фасли тобистон дар минтақаҳои аридӣ [1, 132];
- сари вақт тоза накардани шабакаҳои ирригатсионӣ ва заҳбуру заҳкашҳо;
- нокифоя будани манбаъҳои дохилӣ ва берунаии сармоягузорӣ ва маблағгузориҳо барои обёрии заминҳо;
- риоя накардани техника ва технологияи обёрии заминҳо кишоварзӣ;
- дар амал тадбиқ нашудани ҳамгироии илм ва амалия;
- паст буданеи фарҳанги истифодабарии заминҳо аз ҷониби деҳқонон ва ғайра.

Барои ҳалли проблемаҳои дар боло зикршуда вобаста ба ҷанъбаҳои назариявӣ, методологӣ ва амалӣ равандҳои идоракунии экологӣ-иқтисодии соҳаи кишоварзӣ олимони ватанӣ аз қабили Э. Н. Шералиев [13], Х.А. Одинаев [7], Ҳ.Р. Исайнов [6], Б.С. Зиёев [5], Қ.А. Содиқов [6] корҳои илмӣ тадқиқоти бурда, натиҷаҳои намоён ба даст овардаанд. Натиҷаҳои ба дастомада асосан дар истифодаи оқилонаи об, обёрии заминҳои кишоварзӣ, гузариш ба рушди устувори соҳаи кишоварзӣ, инноватсиякунонии соҳаи кишоварзӣ ва риоя намудани техника ва технологияи обёрии зироатҳо, аз ҷумла:

- обёрии дискретӣ бо суръати доимии чараёни обьёрӣ;
- обёрӣ бо суръати тағйирёбандаи ҷараёни обёрӣ;
- обьёрӣ ба воситаи ҷуякҳо дар каторҳои кутоҳ;
- нармкунии чуқури замин;
- ба кор андохтани гилҳои бентонитӣ;
- обёри бо технологияи инноватсионӣ (қатрагӣ, боронӣ).

Дар ин маврид бояд қайд намуд, ки заминдории обёришаванда яке аз соҳаҳои сермаҳсултарини истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ маҳсуб мешавад. Ҳосилнокӣ аз як гектар замини обӣ назар ба хосилнокии 1 гектар замини табиӣ намнокшуда 3-8 баробар зиёд мебошад [11, 103]. Тафовути дараҷаи ҳосилхезии потенсиалии хок дар ноҳияҳои асосии ҷумҳурӣ ба чунин омилҳо, ба монанди таркиби механикии қабати хок, ба об ва дигар эрозия тобовар будани заминҳо, санглох, туршшавӣ ва хосиятҳои агрохимиявӣ вобаста аст. Аз ин рӯ, омилҳои асосие, ки хосилхезии заминро паст мекунанд, хеле ба осонӣ танзим карда мешаванд ва ҳамаи харочотро дар кутоҳтарин муддат аз ҳисоби баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат пурра кардан мумкин аст.

Чи тавре, ки аз муълумоти расми 1 дида мешавад ҳосилнокии маҳсулоти кишоварзӣ дар соли 2023 дар ҳама намудҳои зироатҳои кишоварзӣ нисбат ба соли 1991 зиед мебошанд. Аммо барои таъмини бозори дохилӣ ва рақобатпазир будани маҳсулоти кишоварзӣ нисбат ба маҳсулоти воридотӣ кифоякунанда нест.

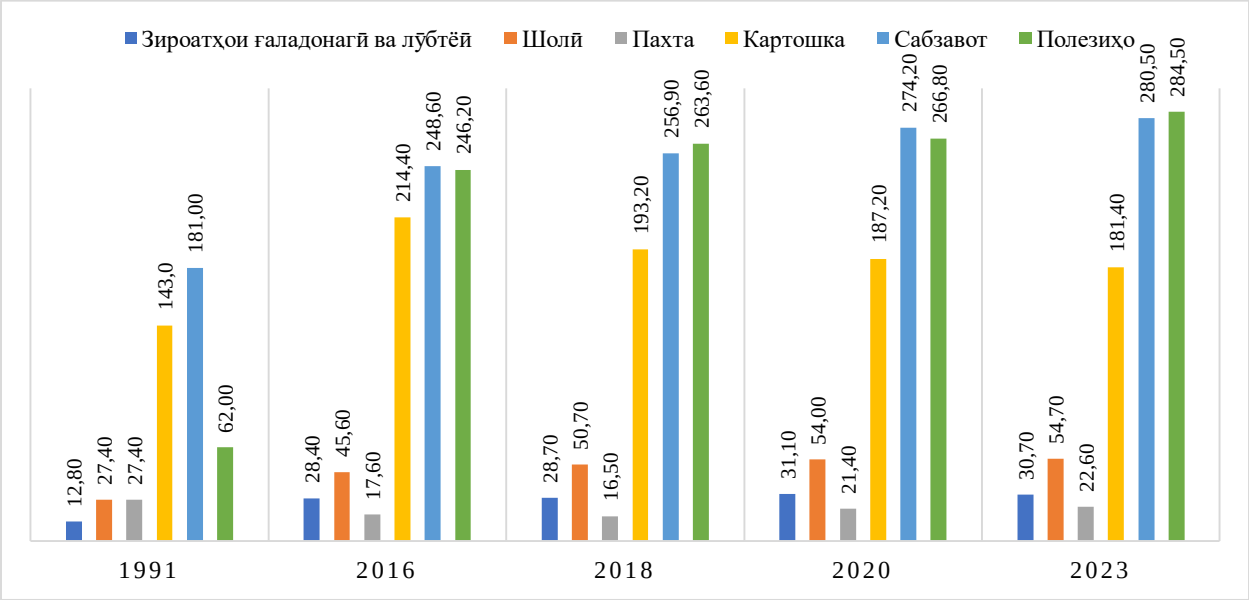

Расми 1. – Динамикаи ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳолати кунинии истифодаи заминҳои кишоварзӣ самаранок набуда, боиси бад шудани вазъи молиявии корхонаҳои кишоварзӣ мегардад. Барои баланд бардоштани ҳосилнокии маҳсулоти кишоварзӣ бояд мунтазам гузаронидани чорабиниҳои беҳдошти ва ҷорӣ намудани технологияи инноватсионӣ дар парвариш ва обёрии заминҳои кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Бояд қайд намуд, ки ба ҳолати 2023 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон «762,9 ҳазор гектар заминҳои обёришаванда дар соҳаи кишоварзӣ бақайд гирифта

шудааст. Масоҳати заминҳои обёршаванда дар соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ 700,2 ҳазор гектар ё ин, ки 91% -и ҳаҷми умумии замминҳои шутгорро ташкил медиҳанд» [8]. Қисми зиёди майдони заминҳои кишоварзӣ яъне 430,5 ҳазор гектар замин ё ин ки 49,9 % заминҳои ба вилояти Хатлон рост меоянд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки таи солҳои охир дар вилояти Хатлон равандҳои таназзули замин башиддат авҷ гирифта, дар натиҷаи вайрон шудани бисьёр иншоотхои гидротехникӣ дар минтақа боиси аз гардиши кишоварзӣ берун мондан ва ба танозулёбӣ ва эрозия гирифтор шудани заминҳо оварда расондааст. Бояд, қайд намуд, ки минтақаи Хатлон аз ҷаҳати иқлим ба минтақаҳои ариди дохил шуда, сатҳи ҳарорати ҳавои атмосферӣ нисбат ба дигар минтақаҳи ҷумҳурӣ гармтар буда, норасоии об дар фасли обёрӣ дар онҷо бар аъло ба чашм мерасад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сабабҳои асосии бад шудани ҳолати мелиоративии заминҳои кишоварзӣ ва аз гардиши кишоварзӣ берун мондани заминҳо ин коҳиш ёфтани маблағгузории давлатӣ ва дар ин баробар набудани маблағ барои гузаронидани чорабиниҳои беҳдошти мебошад.

Ҷадвали 1. Масоҳати заминҳое, ки дар онҳо корҳои мелиоративӣ гузаронида шудааст (дар соли 2023)

		Ҳамагӣ	Манбаъҳои маблағгузорӣ барои корҳои мелиоративӣ гузаронида шудааст					
			Хақи хиз.об	Буҷаи маҳаллӣ	Буҷаи давлатӣ	Хоҷагиҳо	Аъзҳақӣ АИО	Саҳми ист-ни замин
Ҳамагӣ дар Ҷумҳурӣ	**I**	9649	2380	6042	1227	-	-	-
	II	9876	5287	2660	62	961	516	354
	III	102	231	41	5,0	-	-	-
	IIII	100	100	100	100	100	100	100
Вилояти Суғд	**I**	5411	1126	3058	1227	0	0	0
	II	3695	1508	2294	62	961	516	354
	III	134	75,0	75,0	5,0	-	-	-
	IIII	37,4	28,8	86,2	100	100	100	100
Вилояти Хатлон	**I**	3488	1050	2438	-	-	-	-
	II	3549	3526	22,7	-	-	-	-
	III	101,0	3,3 мар	0,9	-	-	-	-
	IIII	35,9	66,6	0,85	-	-	-	-
НТҶ	**I**	690	186	504	-	-	-	-
	II	570	227	343	-	-	-	-
	III	82,6	122,0	68,0	-	-	-	-
	IIII	6,9	4,2	12,8	-	-	-	-
ВМКБ	**I**	60	18	42	-	-	-	-
	II	62	26	-	-	24	0	12
	III	103,0	144,4	-		-	-	-
	IIII	0,6	0,49	-	-	2,49	-	3,38
Эзоҳ: **I- нақша, II- корҳои анҷомдодашуда, III- %-и корҳои анҷомдодашуда, IIII- дар муқоиса ба сатҳи ҷумҳурӣ.**								

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботи Агентии беҳдошти замин ва обёрии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Чи тавре, ки аз маълумотҳои *(N O н ə Oida* (мешавад масоҳати заминҳое, ки соли 2023 дар онҳо корҳои мелиоративӣ гузаронида шудааст 9876 гектаро ё ин, ки 102 % -и нақшаро ташкил медиҳад. Сарчашмаи асосии маблағгузорӣ барои беҳтар намудани ҳолати мелиоративии заминҳо аз ҳисоби ҳақи хизматрасонии об ба ҳисоб меравад, ки аз 9876 гектар

замин, ки дар онҳо чорабиниҳои мелиоративӣ гузаронида шудааст, 5287 гектар ё ин ки 53,5 – ро аз ҳисоби онҳо мебошад.

Дар вилояти Суғд аз ҳисоби буҷаи давлатӣ 1227 гектар замин ба нақша гирифта шудааст, лек танҳо барои гузаронидани чорабиниҳои мелиоративӣ 62 гектар замин маблағгузорӣ шудааст. Дар ҳалати маблағгузорӣ нашудан аз ҳисоби буҷаи давлатӣ заминҳои банақшагирифташуда 961 гектар аз ҳисоби хоҷагиҳои деҳқонӣ, 516 гектар аз ҳисоби Асотсиатсияи истифодабарандагони об ва 354 гектар аз хисоби истифодабарандагони заминҳои мелиоративӣ маблағгузорӣ карда шудааст.

Сарфи назар аз ин шароити душвори релефӣ ва мушкилоти молиявӣ, Агентии мелиоратсия ва обёрии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар сол ба ҳисоби миёна 1700 гектар заминро азхуд намуда, ҳолати мелиоративии онҳоро беҳтар намуда, ба гардиши кишоварзӣ ворид менамояд [11, 102]. Аз як тараф ба гардиши кишоварзӣ ворид намудани заминҳо ба чашм мерасад вале аз дигар тараф бо дигар мақсад истифода бурдани онҳо аз қабили: сохтмони ғайриқонунии хонаҳои истиқоматӣ, сохтмони корхона ва биноҳои маишӣ, сохтмонӣ роҳҳо, заводу фабрикаҳо аз гардиши кишоварзӣ заминҳо берун карда мешавад. «..Дар замони соҳибистиқлолӣ 140 ҳазор гектар замин, аз ҷумла 52 ҳазор гектар аз ҳисоби заминҳои обӣ ба зиёда аз 1 миллиону 420 ҳазор оилаи кишвар барои сохтмони манзили истиқоматӣ тақсим карда шуд, ки қисми асосии он ба оилаҳои ҷавон рост меояд» [9].

Ин ва дигар омиҳо боис гаштаанд, ки масоҳати кишти зироатҳои кишоварзӣ аз соли 1991 то ба имрӯз тақрибан бетағир мондааст, дар ҳоле, ки шумораи аҳолии мамлакат дар ин давра тақриба як баробар зиёд шудааст. Таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ (ʕ tɕ ʦ dʑ , ʁ fŋ tɕ ʦ ʧ dʑ , нишон медиҳад, ки дар заминҳои таиноти кишоварзӣ сохтмони хонаҳои истиқоматӣ ва дигар иншоъоту биноҳо қатъиян манъ мебошад.

Бояд қайрд намуд, ки иҷроиши нақша чорабиниҳои мелиоративӣ ва раванди маблағгузории онҳо дар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ тибқи нақшабандии корҳои мелиоративӣ на ҳама вақт дар асоси лоиҳаҳо иҷро карда мегардад. Аз ин лиҳоз чорабиниҳои мелиоративии гузаронидашуда, на он қадар самаранок мебошанд ва ба ҳолати мелиоративии заминҳо ва сатҳи ҳосилхези он таъсири манфӣ мерасонад.

Сабабҳои асосии бад шудани ҳолати мелиоративии заминҳои обёришаванда дар дар ҷумҳурӣ асосан аз омилҳои зерин вобастагӣ доранд:

- чуқурии хатанокии сатҳи обҳои зеризаминӣ;
- шӯрнокии хок, эрозия замин;
- чуқурии хатарноки сатҳи обҳои зеризаминӣ ва шӯрнокии хок;
- истифода нодурусти заминҳо дар ҳолати обмонӣ;
- баланд шудани обҳои зеризаминӣ;
- обмонии ҷуякӣ;
- шӯр будани обҳои заҳбуру заҳкашҳо.

Чуқурии хатарнокии сатҳи обҳои зеризаминӣ дар натиҷаи нодуруст истифода бурдани об дар давраи обмонӣ, полоиши об аз дарёҳо ва каналҳо, таъсири обамборҳо, такшиниҳои атмосферӣ, сероб шудани обҳои зеризаминӣ аз ҳисоби қабатҳои обдори болоҷойгиршуда ва қабатҳои обии фишордор, дар ҳолати бади техникӣ қарор доштани заҳкашҳои уфуқӣ ва амудӣ ба вуҷуд меояд. Чи тавре, ки аз маълумотҳои ҷадвали 2 бар меояд тақсимоти масоҳати заминҳои обёришаванда бо бедарачаи шӯрнокии хок дар соли 2019 674,2 ҳазор гекартор ва дар соли 2023 702,2 ҳазор гектаро ташкил доддаст, ки нисбат ба соли 2019 28,0 ҳазор гектар зиёд мебошад.

Танҳо дар соли 2023 47,3 ҳазор гектар замин сатҳи шурнокии хок баланд шуда аз гардиши кишоварзӣ берун мондаст. Дар мавзеъҳое, ки сатҳи обҳои зеризаминӣ наздик ҷойгир аст ва минералнокии зиёда аз 2 г/л доранд, дар натиҷаи бухоршавии обҳои зеризаминӣ намакҳо таҳшин шуда, дуюмбора шуршавии хок ба вуҷуд меояд.

Ҷадвали 2. Тақсимоти заминҳои обёришаванда вобаста ба сатҳи минералнокиашон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳо / Минтақа ва сол		Тақсимоти заминҳои обёришаванда							
		Минералнокии обҳои зеризаминӣ			Минералнокии обҳои каналҳо			Шӯрнокии заминҳо	
		то-1г/л	1-3г/л	зиёда 3г/л	то 1г/л	1-2г/л	Зиёда 2г/л	Бе шӯрнокӣ	Шӯрнокии паст
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	2015	397,1	336,1	30,1	635,3	122,2	4	674,2	72
	2019	388,7	340,5	32,9	634,7	123,3	4,1	672,9	73,3
	2021	397,3	335,1	30,5	636,3	122,4	4,1	674,9	72,2
	2023	395,4	337,7	30,8	637,1	122,7	4,2	702,2	47,3
Вилояти Хатлон	2015	120,6	195,5	26,3	342,8	0	0	302,2	35,6
	2019	113,9	200,6	28,3	343,2	0	0	301,3	32,4
	2021	120,6	195,5	26,3	342,8	0	0	302,2	35,6
	2023	118,3	198,6	26,5	343,4	0	0	330,6	9,1
Вилояти Суғд	2015	153,4	136,8	4,1	168,7	121,4	4,1	247,3	36,4
	2019	151,5	137,6	4,2	167,1	122,2	4,2	246,2	37,5
	2021	153,4	136,8	4,1	168,7	121,4	4,1	247,3	36,4
	2023	153,8	1368	4,3	169,1	121,7	4,2	246,4	38,1
НТМ	2015	106,5	0,2	0,04	106,8	0	0	106,6	0,1
	2019	106,5	0,2	0,04	106,8	0	0	106,6	0,1
	2021	106,5	0,2	0,04	106,8	0	0	106,6	0,1
	2023	106,4	0,2	0,04	106,7			106,5	0,1
ВМКБ	2015	16,1	2	0	17	1	0	18,2	0,01
	2019	16,8	2,1	0	17,8	1	0	18,8	0,02
	2021	16,8	2,1	0	17,8	1	0	18,8	0,01
	2023	16,9	2,1		17,9	1		18,8	0,02

Сарчашма: *Тахияи* муаллиф дар асоси ҳисоботи Агентии беҳдошти замин ва обёрии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Яке аз сарчашмаҳои шуршавии хок ин истифода бурдани обҳои каналҳо ва заҳбуру заҳкашҳо барои обёрӣ мебошад, ки минералнокиашон аз 2 г/л зиёд мебошад. Дар минтақаҳои кишоварзии ҷумҳурӣ бинобар сабабҳои нодуруст истифода бурдани об дар заминҳои обёришаванда ва нодуруст партофтани поёнобҳо, қабати болоии ҳосилнокии хок шуста шуда, дар як хел хойҳо ҷариҳо ба вуҷуд омадаанд. Бо мақсади баробар тақсим намудани об дар заминҳои обёришаванда, бояд дар ин мавзеъҳо ҳамворкунии асосии заминҳо гузаронида шавад.

Дар раванди ислоҳоти замин заҳбуру заҳкашҳо то ба имрӯз дар баланси хоҷагии об қарор дорад ва ё қисмати онҳо бе нигоҳубин мондаанд, ки дар натиҷаи қисми зиёди онҳо бинобар маблағгузории нокифоя тоза карда намешаванд, ки ин омил боиси боло рафтани сатҳи обҳои зеризаминӣ ва ё шӯршавии заминҳо мегардад.

Омили дигар ин аз ҳад зиёд истифода бурдани миқдори об барои обёрӣ аз ҷониби баъзе хоҷагидорон, нокифоя будани миқдори об барои обёрии самаранок, сифати пасти идоракунии он, корношоям ё набудани заҳбуру-заҳкашҳо, вайрон шудани инфрасохтори мелиоративӣ ва ирригатсионӣ сабабҳои асосии шӯршавӣ ва ботлоқшавии заминҳо мебошанд, ки дар ниҳоят

боиси кам шудани ҳосилнокии заминҳои кишоварзӣ мегарда ба шуршавии он оварда мерасонад. Дар натиҷаи паст шудани ҳосилнокии заминҳои обёришаванда даромади хоҷагидорон низ кам гашта, боиси аз истифода мондани заминҳо ва нагузаронидани чорабиниҳои мелиоративӣ мегардад.

Сабабҳои дигаре, ки ба бадшавии ҳолати мелиоративии заминҳо боис мегардад, ин омилҳои ирригатсионию-хоҷагидорӣ мебошаннд, ки сабаби асосии вайроншавии мувозинаи обу намак дар таркиби хок мегардад. Аз 763,9 ҳазор гектар заминҳои обёришаванда дар ҷумҳурӣ 329,9 ҳазор гектар ё ин, ки 43,1 % -и он бо заҳбуру заҳкашҳо таъмин мебошанд. Танҳо дар соли 2019 1603 гектар заминҳои обёришаванд бинобар сабаби шуршавӣ ва норасогии об истифода нашудааст (N Θ н ə3Ø.dz ɖ

Барои ба тартиб даровардани ин мувозина дар заминҳои обёришавандаи ҷумҳурӣ 11457 км хатҳои заҳбуру - заҳкашҳо мавҷуданд, аз он ҷумла: хатҳои байнихоҷагӣ -2207,92 км ва дохилихоҷагӣ - 9249,08 км, ки аз он 3727,124 км захкашҳои пушидаро ташкил медиҳанд. Тибқи нақша дар ҷумҳурӣ ҳама сола хамаги 600-700 км заҳбуру - заҳкашҳои дохили хоҷагӣ тоза карда мешаванду халос, ки ин барои беҳтар намудани ҳолати мелиоративии заминҳои обёришаванда хело кам мебошад.

Ҷадвали 3. Маълумот дар бораи шабакаҳои обёрӣ ва заҳбуру заҳкашҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (ба ҳолати 2022)

Нишондиҳанда / Минтақаҳо	Шабакаҳои обёрӣ, км			Шабакаи заҳбуру-заҳкашҳо, км		
	Ҳамагӣ	Байни хоҷагӣ	Дохили хоҷагӣ	Ҳамагӣ	Байни хоҷагӣ	Дохили хоҷагӣ
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	31 568	6 280	25 288	12 025	2 486	9 539
Вилояти Суғд	14486,1	1811	12675	3538	599	2939
Вилояти Хатлон	11 611	3 169	8 442	7 935	1 688	6 247
Минтақаи Бохтар	7 984	1 742	6 242	6 240	1 286	4 954
Минтақаи Кӯлоб	3 627	1 427	2 200	1 695	402	1 293
НТМ	3 041	1 165	1 876	472	175	297
ВМКБ	2430	135	2295	80	24	56

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботи Агентии беҳдошти замин ва обёрии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Барои беҳтар намудани ҳолати мелиоративии заминҳои обёришаванда ҳамасола мебоиси 4-5 ҳазор км. шабакаи заҳбуру заҳкашҳо тоза ва таъмир карда шаванд. Дар бисёр мавридҳо обҳои транзитӣ ба заҳбуру-заҳкашҳо партофта мешаванд, ё ин, ки пеши маҷрои онҳо баста мешавад, ки ин боиси тез вайрон шудани паҳлуҳо ва аз гил пур шудани онҳо мегардад.

Дар шаҳру ноҳияҳо танҳо 68 фоизи инфраструктураи мавҷуда дар ҳолати корӣ буда, 7 фоизаш кисман ва 25 фоизаш тамоман кор намекунад. Дар деҳот ҳамагӣ 40 фоизи инфрасохтори мавҷуда дар ҳолати корӣ қарор дошта, 44 фоиз қисман ва 16 фоиз умуман кор намекунанд. Дар айни хол талафи об дар системахои таъминкунандаи шаҳрҳои калон зиёда аз 60 фоиз, дар шаҳру деҳаҳо бо ҳисоби миёна 20 фоизро ташкил медиҳад. Ташкилотҳо ва идораҳое, ки аз ҳисоби буҷет маблағгузорӣ карда мешаванд, аз рӯи эҳтиёҷоти реалӣ ва ё меъёрҳо муқарраршуда хаҷми хизматрасониро пардохт карда наметавонанд [10].

Таъмири пойгоҳҳои обкашии мелиоративӣ ба заҳбуру-заҳкашҳо вобастакардашуда низ, яке аз масъалаҳои беҳтар кардани ҳолати мелиоративии заминҳои обёришаванда, баланд бардоштани сатҳи ҳосилхезии хок, нигоҳ доштани сатҳи экологии агроландшафти соҳаи

кишоварзӣ, истифодаи ҳадафмандона ва самаранокии об ва ҳифзи табиат баҳисоб рафта, мутобиқшавӣ соҳаи кишоварзӣ ба тағирёбии иқлим осон мегардонад.

Вобаста ба мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим дар соҳаи кишоварзӣ бояд механизмҳои ҷорӣ намудани технологияи инноватсионӣ дар соҳаи кишоварзӣ дар самти обёрӣ амалӣ намудан лозим аст. Зеро усулҳои обёрии то ин замон, ки дар таҷрибаи обёрии соҳаи кишоварзии ватанӣ истифодашаванда кайҳо аз байн рафта, роҳу равишҳои нави обёрӣ бо истифода аз технологияҳои рақамӣ обёрии қатрагӣ, боронӣ ва дигарон ба роҳ монда шуда истодааст. «Технологияи обёрии қатрагӣ як технологияе ба ҳисоб меравад, ки миқдори назораташвандаи об ва маводи ғизоиро ба минтақаи решаи зироатҳо тавассути шабакаи қубурҳо ва партовҳои қатрагӣ татбиқ мекунад. Муайян шудааст, ки иваз кардани усулҳои обёрии бесамар бо обёрии қатрагӣ метавонад талафоти обро 20-76% кам карда, ҳосилнокии истифодаи оби зироатҳоро 15% зиёд кунад» [3]. Ҳамзамон ин равиш барои беҳтар шудани ҳолати экологӣ ва беҳдоштии заминҳои кишоварзӣ гардида, равандҳои эрозия, шӯршавӣ ва шусташавии хокро пешгирӣ менамояд.

Таҳлилҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки норасоии сарчашмаҳои маблағгузорӣ ва сармоягузории давлатӣ, баланд будани фоизи қарзҳои бонкӣ боиси таъмир ва таҷдид нашудани инфрасохтори соҳаи кишоварзӣ, ҷорӣ нашудани технологияи инноватсионӣ ва рақамӣ гашта, ба бад шудани ҳолати мелиоративӣ ва экологии заминҳои кишоварзӣ оварда расонидааст, ки ин боиси паст шудани ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ гардидааст. Бояд қайд намуд, ки вазъи пасти иқтисодӣ ва молиявии корхонаҳои кишоварзӣ дар самти истифодаи заминҳои кишоварзӣ ба омилҳои зерин рабт дорад:

- миқдори зиёди заминҳои кишоварзӣ, ки дар баландкӯҳо, теппаҳо ва нишебиҳо ҷоёгиршудаан то ба ҳол обёрии нашудаанд ва ҳосилнокиаш нисбатан паст мебошад, ки равишҳои обёрии қатрагӣ дар ин заминҳо мусод мебошад;
- ба таври зарури рушд накардани фаъолияти инноватсионӣ ва технологияи рақами дар истеҳсол, коркард ва парвариши зироатҳои кишоварзӣ;
- ҳосилнокии пасти зироатҳои кишоварзӣ ва набудани усулҳои инноватсионии парвариши он дар миёни хоҷагидорон;
- маълумоти ками хоҷагидорон аз технологияи инноватсионӣ ва пешниҳоди лоиҳаҳои сармоягузорӣ барои беҳдошти заминҳои кишоварзӣ ва ғайра.

Роҳҳои асосии баланд бардоштани сатҳи экологии истифодаи заминҳои кишоварзӣ инҳоянд:

- баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва устувории экологии зироатҳои кишоварзӣ бо роҳҳои парвариши навҳои ҳосилхези зироатҳо ва бо усулҳои муосири парвариш;
- истифодаи аз ҷиҳати экологӣ бехатар ва камхарҷи хосиятҳои табиии заминҳои кишоварзӣ;
- ташкили самаранок ва саривақтии хоҷагии экологӣ ва дар ин баробар гузариш ба низоми агроэкологӣ, ки самаранокии маҳсулоти кишоварзиро беҳтар карда, вазъи молиявӣ иқтисодии корхонаҳои кишоварзиро хуб мегардонад;
- танзими давлатии соҳаи кишоварзӣ бо роҳи фароҳам овардани шароити мусоиди иқтисодӣ, молиявӣ ва экологӣ барои истеҳсолоти кишоварзӣ ва пешниҳоди имтиёзҳои қарзӣ, андозӣ дар самти парвариши маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза;
- муҳайё намудани фазои хуби сармоягузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ бо роҳои тадбиқи лоиҳаҳои гуногуни сармоягузорӣ дар самти инноватсиякунонии соҳаи кишоварзӣ ба гузаронидани чорбиниҳои беҳдоштӣ ва муҳофизатӣ.

Ҳамин тавр, таназзули замин як масъалаи муҳим дар шароити имрӯза ба ҳисоб меравад, дар ин баробар ба раванди идоракунии истифодаи экологӣ-иқтисодии заминҳои кишоварзӣ диққати махсус зоҳир карда лозим аст, ки баяд соҳаи кишоварзӣ ва аграрии кишвар тағирёбии иқлим мутобиқ карда шавад. Барои мутобиқ шавии соҳаи кишоварзӣ ба тағирёбии иқлим ва гузариш ба низоми агроэкологӣ соҳами кишоварзии мамлакатро мебояд самтҳо ва роҳҳои нави парваришии зироатҳоро ба роҳ монанд, ки ҳам ҳосилнокӣ маҳсулоти кишоварзиро баланд

бурда, сатҳи деградатсия ва эрозияи заминро коҳиш дода, даромаднокӣ ва фаъолияти молиявии корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқониро беҳтар гардонад. Охирон боиси тадбиқи технологияи инноватсионӣ ва рақамикунонии истеҳсолоти кишоварзӣ гардида, рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзиро дар бозори дохилӣ ва хориҷӣ баланд бардошта, расидан ба ҳадафҳои стратегии мамлакат аз қабили саноатикунонии босуръати мамлакатро осон мегардонад.

Дар ин замина ҳамкории давлат бо бахши хусусӣ бояд ҷоннок карда шуда, самти тадбиқи илм бо истеҳсолот ба роҳ монда шавад, ки ба беҳтар шудани экосистемаи табиӣ ва нигоҳ доштани агроландшафтҳо ва истифодаи экологии захираҳои табиӣ аз қабили замин ва об оварда мерасонад. Дар ин замина расидан ба амнияти пураи озуқаворӣ ва истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда ва ба содиротнигаронидашуда ба роҳ монда, истеҳсоли маҳсулоти тибқи стандартҳои байналмиллалӣ истеҳсол карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Арабов, Ф.П. Методы инвестиционного обеспечения экологического развития сельского хозяйства Республики Таджикистан. Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). Душанбе. - 2021. № 3-4 (75). С. 131-140.
2. Арабов, Ф. П. Эколого-экономический механизм развития мелиоративных земель в сельском хозяйстве / Ф. П. Арабов, К. А. Содиков // Экономика сельского хозяйства России. – 2024. – № 5. – С. 130-137. – DOI 10.32651/245-130.
3. Грант Ф. Создание модели оптимальной производительности капельного орошения на солнечной энергии (SDrOP) для снижения стоимости систем капельного орошения для мелких фермеров //Прикладная энергетика. – 2022. – Т. 323. – С. 119563.
4. Доклад продовольственная и сельскохозяйственная Организация Обеднения нация/ Состояние мировых земельных и водных ресурсов для производства продовольствия и ведения сельского хозяйства /. http://www.routledge.com/books/details
5. Зиеев Б.С. Стратегия регулирования эффективного землепользования аридных зон Хатлонской области / Б.С. Зиеев, Р.Р. Кудратов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018.–№ 4.–С.115
6. Исайнов, Х. Р. Формирование "зеленой" экономики в контексте устойчивого развития Таджикистана / Х. Р. Исайнов, К. А. Содиков, Ш. Х. Бобохонова // Экономика и управление: ключевые проблемы и перспективы развития: Материалы XIV международной научно-практической конференции текстовое электронное издание, Краснодар, 22 апреля 2022 года. – Краснодар: ФГБУРоссии, 2022. – С. 95-106.
7. Одинаев, Ҳ. А. Тоҷикистон дар масири рушди устувор / Ҳ. А. Одинаев // Международные отношения и безопасность. – 2022. – No. 2(2). – P. 111-128.
8. Отчёт. Государственного комитета по земельному управлению и геодезии Республики Таджикистан и его органов на местах за 2021 год. https://zamin.tj/index.php/ru
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», Душанбе – 2023. https://prezident.tj
10. Программа по улучшению обеспечения населения Республики Таджикистан чистой питьевой водой на 2008-2020 годы.
11. Пулатов, Ш.Я. Состояние мелиорации и ирригации земель Республики Таджикистан и перспективы её развития. Kishovarz. 2021. № 3 (92). С. 101-104.
12. Саидмуродзода, Л. Ҳ. Иқтисоди сабз ва нақши ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар ҳалли масоили экологӣ / Л. Ҳ. Саидмуродзода, М. А. Ҳакимов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2023. – No. 1. – P. 68-81. – EDN DUPJAY.
13. Шералиев, Э. Н. Методика оценки эколого-экономической эффективности инвестиций в системе землепользования / Э. Н. Шералиев // Вестник Таджикского национального

университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – № 2/9(218). – С. 197-200. – EDN YHMERZ.
14. FAO. The State of Agricultural Commodity Markets 2020, The State of Agricultural Commodity Markets 2020. FAO, Rome, Italy – 2020. 10.4060/cb0665en

УДК 336.6

Аюбов И.Б.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ФИНАНСОВОГО РАЗВИТИЯ МОБИЛЬНЫХ КОМПАНИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Статья посвящена анализу современного состояния и перспектив финансового развития мобильных компаний Республики Таджикистан. Рассматриваются основные экономические, технологические и финансовые аспекты, влияющие на развитие мобильных операторов в стране. Особое внимание уделяется проблемам, связанным с высокой стоимостью тарифов на мобильную связь и интернет, а также наличию монопольного положения государственного предприятия, что существенно ограничивает финансовую гибкость других операторов. Обсуждаются ключевые финансовые вызовы, такие как необходимость значительных капитальных вложений в модернизацию инфраструктуры, и предлагаются пути оптимизации затрат и повышения доходности мобильных компаний.

Ключевые слова: мобильные компании, финансовое развитие, конкуренция, тарифы на мобильную связь, инновации, цифровизация, рынок мобильных услуг, финансовое состояние мобильных компаний.

Аюбов И.Б.

ВАЗЪИ МУОСИР ВА ДУРНАМОИ РУШДИ МОЛИЯВИИ ШИРКАТҲОИ МОБИЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба таҳлили вазъи муосир ва дурнамои рушди молиявии ширкатҳои мобилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Ҷанбаҳои асосии иқтисодӣ, технологӣ ва молиявие, ки ба рушди операторони мобилӣ дар мамлакат таъсир мерасонанд, баррасӣ шудаанд. Таваҷҷуҳи хоса ба мушкилоти марбут ба арзиши баланди тарифҳои алоқаи мобилӣ ва интернет, инчунин мавқеи инҷисории корхонаи давлатӣ, ки чандирии молиявии дигар операторҳоро ба таври назаррас маҳдуд мекунад, зоҳир мешавад. Мушкилоти асосии молиявӣ, аз қабили зарурати сармоягузории назаррас барои навсозии инфрасохтор баррасӣ шуда, роҳҳои бещинасозии хароҷот ва баланд бардоштани даромаднокии ширкатҳои мобилӣ пешниҳод карда мешаванд.

Калидвожаҳо: ширкатҳои мобилӣ, рушди молиявӣ, рақобат, тарифҳои алоцаи мобилӣ, инноватсияҷо, рақамикунонӣ, бозори хизматрасониҳои мобилӣ, вазъи молиявии ширкатҳои мобилӣ.

Ayubov I.B.

CURRENT STATE AND PROSPECTS FOR FINANCIAL DEVELOPMENT OF MOBILE COMPANIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article is devoted to the analysis of the current state and prospects for financial development of mobile companies in the Republic of Tajikistan. The main economic, technological and financial

aspects influencing the development of mobile operators in the country are considered. Particular attention is paid to the problems associated with the high cost of tariffs for mobile communications and the Internet, as well as the monopoly position of the state enterprise, which significantly limits the financial flexibility of other operators. Key financial challenges are discussed, such as the need for significant capital investments in infrastructure modernization, and ways to optimize costs and increase the profitability of mobile companies are proposed.

Keywords: mobile companies, financial development, competition, mobile tariffs, innovations, digitalization, mobile services market, financial condition of mobile companies.

На сегодняшний день Республика Таджикистан сталкивается с новыми вызовами, вызванными глобализацией, цифровизацией и быстрыми изменениями в технологической сфере. В этих условиях особое значение приобретают телекоммуникационные компании, оказывающие услуги, без которых невозможно себе представить современную экономику и общество. Мобильные компании, как основная часть телекоммуникационного сектора, играют важную роль в обеспечении информационного взаимодействия, стимулируя социально-экономическое развитие страны и обеспечивая устойчивость различных отраслей экономики. Действительно, в условиях динамично развивающейся глобальной экономики, значительную роль в национальной экономике начинают играть телекоммуникационные услуги. Актуальность данного сектора особенно возрастает с расширением рыночных отношений, что способствует внедрению инновационных технологий и методов управления в финансовой сфере. В этом контексте, мобильные компании Республики Таджикистан представляют собой важный элемент инфраструктуры страны, вносящий значительный вклад в развитие экономики и социальных отношений.

Особенностью телекоммуникационных компаний является их способность к быстрому росту и регулярному обновлению спектра предоставляемых услуг. Этот процесс требует постоянных инвестиций в инновации, что, в свою очередь, непосредственно связано с финансовым развитием. От уровня финансовых ресурсов зависит не только способность компании выдерживать конкурентное давление, но и ее способность предлагать новые услуги, соответствующие современным требованиям рынка.

Финансовое развитие телекоммуникационных компаний важно не только для их внутренней стабильности, но и для устойчивости на внешнем рынке. Эффективное управление финансовыми потоками, правильная организация финансовых отношений с партнерами и государственными органами, а также рациональное использование капитала являются основой для укрепления рыночных позиций и повышения конкурентоспособности. Без достаточного уровня финансовых ресурсов компании не смогут обеспечить рост объемов услуг, повысить прибыль, снизить издержки и, как следствие, улучшить благосостояние собственников и увеличить рыночную стоимость компании. При этом важнейшей задачей является не только привлечение финансовых ресурсов, но и эффективное их распределение. Компании должны строить финансовую стратегию, которая будет направлена на улучшение финансовых показателей, повышение эффективности операций и, что немаловажно, на усиление финансовой устойчивости. Оценка финансового состояния телекоммуникационных компаний, проведение анализа текущих и будущих финансовых потоков должны быть на постоянном контроле у руководства компании.

Независимо от важности данной отрасли, исследования, посвященные финансовым аспектам деятельности мобильных компаний в Республике Таджикистан, остаются крайне ограниченными. Несмотря на то, что телекоммуникационный сектор активно развивается, в отечественной научной литературе практически отсутствуют работы, которые бы анализировали финансовые механизмы функционирования мобильных компаний. В то время как работы, посвященные исследованию финансов в других отраслях экономики, как правило, занимают центральное место в исследованиях экономистов, вопросы, касающиеся финансовых особенностей телекоммуникационных компаний, недостаточно исследованы. В

литературе можно встретить лишь отдельные работы, посвященные общим вопросам финансов и инвестиций, такие как работы М.А. Алимовой [1], Б.Х. Каримова [2; 3; 4; 5], Б.Г. Сафарова [6], Дж.Н. Ходжиева [7], Ш.Р. Шарипова [8; 9; 10] и других авторов.

Таким образом, ключевой проблемой, требующей дальнейшего углубленного изучения, является разработка эффективной системы управления финансовым состоянием телекоммуникационных компаний Республики Таджикистан. Это включает в себя как анализ текущей ситуации в отрасли, так и создание практических рекомендаций для повышения финансовой устойчивости и развития этих компаний. Важно, чтобы экономисты и специалисты в области финансов продолжали исследовать возможности улучшения финансового положения мобильных компаний, что будет способствовать их дальнейшему росту и укреплению позиций на рынке телекоммуникационных услуг.

Телекоммуникационные компании в Республике Таджикистан обеспечивают население и бизнес необходимыми услугами связи - от мобильной связи и интернета до более специализированных услуг, таких как кабельное и спутниковое телевидение и аренда телекоммуникационного оборудования. В последние годы усиливается значимость цифровых технологий, и рынок мобильных услуг становится все более технологически насыщенным, что открывает новые возможности для бизнеса и является важным фактором экономического роста.

Телекоммуникационные услуги стали неотъемлемой частью базовых жизненных потребностей каждого гражданина, и их роль в социально-экономическом развитии страны трудно переоценить. Сегмент мобильных услуг оказывает воздействие на все секторы экономики, от промышленности до сельского хозяйства, где мобильные технологии используются для повышения производительности и эффективности. На рынке Республики Таджикистан уже наблюдается тенденция к росту использования мобильных сервисов для организации бизнеса, улучшения коммуникации и повышения уровня социальной включенности.

В последние годы мобильные компании в Республике Таджикистан активно внедряют инновации в области мобильных платежей, цифровых кошельков и микрофинансирования. Это является важным вкладом в развитие финансовой инклюзии, давая возможность малым и средним предприятиям, а также отдельным гражданам, не имеющим доступа к традиционным банковским услугам, пользоваться современными финансовыми сервисами через мобильные приложения. Тем самым, мобильные компании оказывают помощь в решении проблемы финансовой доступности и поддерживают рост сектора цифровых финансов в стране.

Телекоммуникационные компании также активно занимаются развитием инфраструктуры для обеспечения более быстрого и качественного обслуживания. Важнейшей тенденцией является внедрение технологий четвертого и пятого поколения (4G/5G), что позволяет не только увеличить скорость передачи данных, но и предоставляет новые возможности для мобильных приложений, в том числе в сфере бизнеса и госуслуг. В условиях пандемии COVID-19 роль мобильных операторов усилилась, поскольку мобильная связь и интернет стали основными каналами для работы, образования, и взаимодействия с органами власти.

Кроме того, внедрение новых технологий является не только важным элементом для улучшения качества связи, но и ключевым фактором финансового развития мобильных компаний. Для того чтобы конкурировать на международном уровне, они должны постоянно инвестировать в обновление инфраструктуры, внедрение новых цифровых платформ и сервисов, что требует значительных финансовых вложений и, в свою очередь, эффективного финансового управления.

Несмотря на достижения и потенциал роста, мобильные компании в Республике Таджикистан сталкиваются с рядом проблем, которые могут замедлить их развитие. Одной из ключевых проблем является недостаточная инфраструктура в некоторых районах страны, особенно в удаленных горных регионах. Необходимость в значительных инвестициях в

расширение покрытия мобильных сетей и улучшение качества связи требует значительных финансовых ресурсов. Это обстоятельство делает конкуренцию за первенство на рынке более жесткой, поскольку компании стремятся обеспечить максимально широкое покрытие при минимальных затратах.

Одной из ключевых проблем, с которой сталкиваются мобильные компании Республики Таджикистан, является высокая стоимость тарифов на мобильную связь и интернет, что зачастую делает эти услуги недоступными для значительной части населения, особенно для социально уязвимых групп и жителей удаленных регионов. Высокие тарифы оказывают прямое влияние на финансовую доступность этих услуг, создавая барьеры для широкого пользования цифровыми технологиями, что, в свою очередь, замедляет процесс цифровизации и ограничивает возможности населения для доступа к образовательным, медицинским и финансовым услугам через мобильные платформы. Это обстоятельство также ведет к снижению уровня финансовой инклюзии, поскольку мобильная связь и интернет становятся важными инструментами для проведения финансовых операций и ведения бизнеса.

Для мобильных компаний данный фактор приводит к необходимости функционирования в условиях жесткой конкуренции на рынке. Операторы вынуждены балансировать между сокращением цен и сохранением высокого качества предоставляемых услуг, что часто приводит к конфликту интересов между доступностью для потребителей и финансовой устойчивостью компаний. В условиях такой конкуренции компании сталкиваются с необходимостью оптимизации своих бизнес-моделей, разработки новых источников доходов и постоянного сокращения операционных затрат, что требует применения стратегического подхода в управлении финансами и долгосрочного планирования. Успешное решение этой проблемы возможно лишь при условии совершенствования финансовых и операционных процессов в компании, а также внедрения инновационных технологий для оптимизации расходов и повышения качества предоставляемых услуг.

Особенностью рынка мобильных услуг в Республике Таджикистан является наличие явной монополии в сфере интернет-услуг. Важнейшей проблемой для мобильных операторов является то, что все операторы связи обязаны закупать интернет-услуги у государственного предприятия ОАО «Точиктелеком», который с 2019 года устанавливает фиксированную цену на интернет-каналы, составляющую 51 доллар США за гигабит. Все мобильные операторы в стране подключаются к интернет-сетям через Единый центр коммутации электросвязи, что создает дополнительные финансовые нагрузки и ограничивает возможности для диверсификации и снижения цен на мобильный интернет. Эти особенности ведут к тому, что компании, предоставляющие мобильные услуги, вынуждены устанавливать высокие тарифы на интернет-соединение и другие мобильные услуги, что, как правило, не соответствует рыночным стандартам и приводит к снижению доступности этих услуг для широких слоев населения.

Согласно международным рейтингам стоимости интернет-трафика, Республика Таджикистан находится на 142-м месте среди 236 стран, с средней стоимостью 1,65 долларов США за 1 гигабайт. Для сравнения, в соседних странах ситуация выглядит значительно более выгодной для потребителей. В Кыргызстане стоимость 1 гигабайта составляет всего 0,17 доллара США, что выводит страну на 8-е место в мировом рейтинге, в Узбекистане – 0,30 доллара США (22-е место), а в Казахстане – 0,41 доллара США (35-е место). Это демонстрирует существенные различия в ценах на интернет-трафик: в Республике Таджикистан интернет в 9,5 раз дороже, чем в Кыргызстане, в 5,5 раза дороже, чем в Узбекистане, и в 4 раза дороже, чем в Казахстане. Такое неравенство в ценах на мобильный интернет значительно затрудняет дальнейшее развитие сектора и представляет собой серьезную преграду для достижения цифровой зрелости в стране.

Таким образом, высокие тарифы на мобильную связь и интернет являются одной из центральных проблем для мобильных операторов, которые вынуждены поддерживать экономически невыгодные расценки в условиях монополистического положения одного из

государственных предприятий. Для решения этой проблемы необходимо не только пересмотреть финансовую политику внутри страны, но и разработать меры для увеличения конкуренции в секторе, улучшения инфраструктуры связи, а также стимулирования снижения цен на интернет-трафик через стратегические партнерства и реформы в области государственного регулирования.

Кроме того, законодательная и нормативно-правовая база, регулирующая телекоммуникационный сектор в Республике Таджикистан, нуждается в улучшении. Несоответствия между требованиями государства и возможностями операторов могут тормозить инновации и внедрение новых услуг. Важно продолжить работу над оптимизацией налоговых условий для компаний, предоставляющих телекоммуникационные услуги, а также разработать более эффективные механизмы регулирования цен и тарифов, что способствовало бы обеспечению прозрачности и устойчивости рынка.

В условиях роста и модернизации технологий, а также на фоне глобальных экономических кризисов, финансовое состояние и финансовая устойчивость мобильных компаний становится одним из главных факторов, определяющих их способность оставаться конкурентоспособными на рынке. Адекватное управление финансовыми потоками, эффективное привлечение и распределение финансовых ресурсов имеют решающее значение для обеспечения долгосрочного роста и развития этих компаний.

Финансовое состояние мобильных компаний Республики Таджикистан представляет собой важный показатель, характеризующий не только их экономическую устойчивость, но и возможности для дальнейшего развития и инвестиционной привлекательности. В последние годы сектор мобильных услуг демонстрирует как положительные, так и некоторые негативные тенденции, связанные с экономическими, технологическими и социальными факторами, оказывающими влияние на мобильную индустрию страны.

На рынке мобильных услуг в Республике Таджикистане оперируют несколько крупных операторов, среди которых можно выделить ЗАО «ТТ-Мобайл» (Мегафон Таджикистан), ЗАО «Вавилон Мобайл», ЗАО «Индиго Таджикистан» (Tcell), ЗАО «О Мобайл», ООО «Таком» (ZetMobile), которые обеспечивают пользователей услугами мобильной связи, мобильного интернета и других сопутствующих услуг. Конкуренция на рынке в последние годы значительно усилилась, что, с одной стороны, должен способствовать улучшению качества услуг и снижению цен для потребителей, с другой - увеличивает финансовую нагрузку на операционные компании.

Согласно данным отчетности и статистике, число абонентов мобильных операторов в Республике Таджикистан продолжает расти, что положительно сказывается на доходах этих компаний. Однако рынок еще находится на стадии развития, и степень проникновения мобильных услуг среди населения остаётся ниже, чем в более развитых странах, что оставляет большой потенциал для роста. Согласно информации из различных отчетов мобильных операторов, доходы отрасли мобильной связи в Республике Таджикистан за последние несколько лет стабильно растут. Основным источником дохода для мобильных компаний является предоставление голосовых услуг, а также услуги передачи данных через мобильный интернет.

Финансовая отчетность крупных операторов показывают рост выручки, что связано с увеличением числа пользователей мобильных сервисов и расширением предложений. Операторы активно развивают новые сервисы, такие как мобильные платежи, интернет-банкинг, цифровые кошельки и прочие финансовые услуги, что также способствует увеличению доходов. Тем не менее, мобильные компании сталкиваются с высокими затратами, связанными с модернизацией инфраструктуры, развитием сетей 4G/5G, а также повышением качества обслуживания. Значительная часть прибыли тратится на улучшение технического обеспечения, что ограничивает возможности для роста чистой прибыли в краткосрочной перспективе.

Для обеспечения устойчивого роста мобильные операторы активно привлекают как внутренние, так и внешние инвестиции. Вложения в инфраструктуру связи, модернизацию сетей, а также в инновационные цифровые технологии - необходимы для обеспечения конкурентоспособности на рынке. Однако текущая экономическая ситуация, нестабильность валютных курсов и другие факторы риска оказывают влияние на инвестиционный климат. В связи с этим мобильные операторы сталкиваются с трудностями при привлечении долгосрочного капитала, что ограничивает их возможности для расширения и инновационных вложений.

Затраты мобильных операторов включают в себя расходы на техническое обслуживание и развитие инфраструктуры, приобретение оборудования, затраты на маркетинг и продажи, а также на оплату лицензий и налогов. Одним из крупных факторов, влияющих на операционные расходы, является высокие затраты на внедрение современных технологий, таких как 4G/5G, которые требуют значительных капитальных вложений. Влияние экономической нестабильности, инфляции и изменений в налоговой политике также оказывают давление на мобильные компании. Хотя операторы стремятся сократить затраты и оптимизировать расходы, постоянное обновление технического парка и внедрение новых услуг требует значительных финансовых вложений.

Кроме того, ценовая политика на мобильные услуги в Республике Таджикистан регулируется государством, что также вносит элементы нестабильности. Например, усиление налоговой нагрузки или повышение тарифов на использование частот может повлиять на финансовое развитие мобильных компаний. В частности, следует отметить, что ставка налога на доходы юридических лиц является самой высокой для компаний мобильной связи. То есть, если налогооблагаемый доход производственных предприятий облагается налогом на доходы по ставке 13%, то для компаний мобильной связи и финансово-кредитных организаций данная ставка установлена в размере 20%, а для других видов деятельности – 18% (статья 183 Налогового кодекса Республики Таджикистан) [11]. Кроме того, согласно статье 282 Налогового кодекса Республики Таджикистан деятельность в области телекоммуникаций, являющаяся основным видом деятельности предприятий связи, относится к подакцизным видам деятельности и облагается акцизным налогом в размере 7% от валового дохода за вычетом суммы налога на добавленную стоимость и акциза (статья 185 Налогового кодекса Республики Таджикистан). Большинство компаний мобильной связи, действующих в Республике Таджикистан, являются крупными налогоплательщиками. Также в последние годы участились случаи наложения штрафов на компании мобильной связи со стороны Налогового комитета при Правительстве Республики Таджикистан.

Внешние факторы, такие как экономическая нестабильность в мире и возможные изменения в международной политике, могут существенно повлиять на финансовое состояние мобильных компаний. Курс национальной валюты и изменения в международных ценах на оборудование также могут повлиять на операционные расходы и прибыль мобильных компаний. Республика Таджикистан, как развивающаяся экономика, продолжает сталкиваться с вызовами, связанными с инфляцией, нестабильностью валют и другими экономическими факторами, которые создают дополнительные риски для мобильных операторов. Кроме того, возможные санкции или изменения в международной политике могут повлиять на стоимость импорта оборудования и технологий, необходимых для развития инфраструктуры.

Будущее финансовое развитие мобильных компаний в Республике Таджикистан во многом зависит от их способности адаптироваться к изменениям на рынке и эффективно управлять своими финансовыми потоками. Важно отметить, что мобильные операторы имеют огромный потенциал для роста, особенно в сфере предоставления мобильных платежей, мобильного интернета и других цифровых услуг. Ожидается, что в ближайшие годы мобильные компании будут активно развивать мобильный банкинг, услуги для малого и среднего бизнеса, а также расширять использование мобильных технологий в сфере государственного управления и социальных услуг. Эти области открывают новые

возможности для получения прибыли и диверсификации источников дохода. Тем не менее, финансовые вызовы, такие как высокая конкуренция, необходимость в постоянных инвестициях в инфраструктуру и соблюдение государственных регуляций, остаются актуальными. Мобильным компаниям предстоит продолжить работу над оптимизацией расходов, внедрением инновационных решений и улучшением качества обслуживания для поддержания своей финансовой устойчивости.

Безусловно, использование инновационного подхода является одним из ключевых факторов, способствующих поддержанию высоких темпов роста в сфере мобильных услуг, повышения производительности труда и рентабельности мобильных компаний. В условиях быстрого развития цифровой экономики и постоянных изменений на рынках, мобильные операторы активно применяют инновационные технологии, которые помогают им преодолевать экономические и финансовые барьеры. В результате этого мобильные компании способны эффективно адаптироваться к изменяющимся условиям внешней и внутренней рыночной среды, что способствует укреплению их конкурентных позиций и повышению их роли на рынке телекоммуникационных услуг.

Инновационные разработки мобильных компаний становятся важным инструментом в улучшении качества предоставляемых услуг и повышении их доступности для широкого круга потребителей. Это, в свою очередь, усиливает конкуренцию на рынке телекоммуникаций, поскольку компании вынуждены постоянно искать новые пути для повышения своей конкурентоспособности. В частности, ассортиментная политика мобильных операторов направлена на интеграцию базовых услуг с дополнительными сервисами, что способствует созданию новых источников дохода и обеспечению более разнообразных предложений для клиентов. Такой подход позволяет компаниям предложить более комплексные и высококачественные услуги, которые соответствуют растущим требованиям потребителей.

Одним из важнейших факторов, способствующих развитию мобильных компаний, является активное использование цифровых технологий. Цифровизация процессов управления, разработки и внедрения новых продуктов и услуг значительно ускоряет их вывод на рынок, сокращая время и затраты на реализацию. Внедрение инновационных технологий в бизнес-процессы компаний позволяет значительно улучшить производственные и операционные показатели, повысить прибыльность и снизить издержки. Это, в свою очередь, создает дополнительные возможности для роста и укрепления позиций мобильных операторов на рынке.

Кроме того, мобильные компании активно предлагают дополнительные премиальные товары и услуги, которые отвечают высоким стандартам качества и удовлетворяют потребности более требовательных сегментов клиентов. Это позволяет операторам обеспечивать свою высокую конкурентоспособность, предоставляя эксклюзивные предложения и услуги с добавленной стоимостью. Чтобы обеспечить устойчивый рост и долгосрочную прибыльность, мобильные компании должны выстраивать свою стратегию роста таким образом, чтобы она включала эффективные механизмы удержания клиентов и постоянно повышала лояльность существующих пользователей. В этом контексте важным аспектом является создание системы лояльности, которая включает в себя персонализированные предложения, скидки и дополнительные бонусы для долгосрочных клиентов.

Расширение ассортимента мобильных услуг и продуктов является важным направлением для мобильных компаний. Это позволяет им находить оптимальные решения, ориентируясь на актуальные потребности потребителей. К числу таких решений можно отнести внедрение новых услуг, соответствующих потребительским запросам, реализацию стратегии удержания клиентов, а также повышение эффективности и окупаемости капитальных вложений. Важно отметить, что увеличение спектра предложений способствует не только улучшению финансовых результатов компании, но и обеспечивает более высокую

степень конкурентоспособности, благодаря расширению клиентской базы и повышению общей привлекательности компании на рынке.

Кроме того, эффективное использование расширенного ассортимента услуг позволяет мобильным компаниям ускорить возврат инвестированного капитала и повысить финансовую устойчивость. Для этого важно оптимизировать процесс управления инфраструктурой, поддерживая высокий уровень ее технической оснащенности и соответствие современным требованиям рынка. В условиях высокой конкуренции и быстрого технологического прогресса операторы связи должны постоянно модернизировать свою инфраструктуру и предлагать инновационные решения, чтобы удерживать свое положение на рынке и отвечать на запросы клиентов, что, в конечном итоге, способствует укреплению их финансовой позиции и долгосрочной устойчивости.

Таким образом, современная стратегия мобильных компаний направлена на интеграцию инновационных технологий, расширение ассортимента услуг и повышение качества обслуживания. Эти меры позволяют эффективно конкурировать, удерживать клиентов, а также достигать долгосрочных финансовых и операционных целей, обеспечивая стабильный рост и развитие в условиях высококонкурентного и технологически насыщенного рынка.

Для устойчивого финансового развития мобильным компаниям необходимо активно привлекать инвестиции, как внутренние, так и внешние. Совершенствование финансовых моделей, повышение эффективности использования капитала и оптимизация операционных расходов становятся ключевыми задачами для руководства мобильных компаний. Для этого компании должны активно внедрять системы управления финансовыми потоками, основанные на современных технологиях, таких как системы автоматизированного учета и анализа данных.

Кроме того, важную роль играет развитие партнерств с международными финансовыми организациями, что поможет расширить спектр услуг и улучшить финансовую доступность для населения. Внедрение мобильных финансовых сервисов, таких как мобильный банкинг и мобильные платежи, требует надежной и безопасной инфраструктуры, что, в свою очередь, зависит от финансовых возможностей мобильных компаний.

Перспективы мобильных компаний в Республике Таджикистан зависят от многих факторов, включая экономическую стабильность, инвестиционную привлекательность и способность адаптироваться к быстроменяющимся технологическим и социальным условиям. В ближайшие годы ожидается рост спроса на мобильные услуги и услуги с использованием интернета, что создает возможности для расширения рынка и увеличения доходности компаний. Однако для достижения этого мобильным операторам потребуется продолжать инвестировать в улучшение качества связи, расширение покрытия и внедрение новых сервисов.

С учетом тенденции к цифровизации экономики, мобильные компании могут значительно расширить свое присутствие на рынке финансовых услуг. Ожидается, что в будущем мобильные операторы будут играть ключевую роль в продвижении электронных платежей, а также в развитии новых форм финансовых услуг для малого и среднего бизнеса, а также для населения, не имеющего доступа к традиционным финансовым учреждениям.

Для того чтобы обеспечить устойчивое развитие мобильных компаний в Республике Таджикистан, необходимо создать более благоприятные условия для инвестиций в сектор, совершенствовать законодательную и нормативную базы, а также поддерживать инновационные инициативы и проекты, способствующие росту и модернизации отрасли.

В условиях продолжающейся цифровизации экономики и глобализации рынка, мобильные компании в Республике Таджикистан играют ключевую роль в обеспечении финансовой и социальной устойчивости страны. Важнейшими факторами для их успешного развития являются эффективное финансовое управление, инвестиции в новые технологии, а также создание условий для расширения спектра услуг.

В будущем, с учетом тенденций на международных рынках и роста спроса на цифровые услуги, мобильные компании имеют все шансы для дальнейшего укрепления своих позиций, при условии грамотного финансового управления и внедрения инновационных решений в своей деятельности.

При правильной финансовой политике и эффективном управлении мобильные компании имеют хорошие перспективы для роста, улучшения финансовых показателей и повышения конкурентоспособности на рынке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алимова М.А. Особенности рынка услуг мобильной связи в условиях перехода Республики Таджикистан в цифровую экономику / М.А. Алимова // ЭКОНОМИКА, БИЗНЕС, ИННОВАЦИИ. Сборник статей XXII Международной научно-практической конференции, Пенза, 15 апреля 2023 года. – Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение» (ИП Гуляев Г.Ю.), 2023. – 142-146

2. Каримов Б.Х. Практические аспекты формирования внутреннего контроля в субъектах предпринимательства Республики Таджикистан / Б.Х. Каримов // ЭКОНОМИКА ПРЕДПРИЯТИЙ, РЕГИОНОВ, СТРАН: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ И СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ. Сборник статей XII Международной научно-практической конференции, г. Пенза, 5 декабря 2023 года. – Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение» (ИП Гуляев Г.Ю.), 2023. – С. 39-43

3. Каримов Б.Ҳ., Аҳмади З. Сармоягузорӣ ҳамчун омили пешбарандаи рушди сайёҳӣ ва инфрасохтори он / Б.Ҳ. Каримов, З. Аҳмади // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2023. – № 4-1 (49). - С. 236-243

4. Каримов Б.Ҳ., Тохтаров И.Х. Дастгирии давлатии қарздиҳии кишоварзӣ / Б.Ҳ. Каримов, И.Х. Тохтаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2023. - № 12. – С. 139-148

5. Каримов Б.Ҳ., Ҳаёев Қ.А. Таъмини устувории молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити буҳрони молиявӣ / Б.Ҳ. Каримов, Қ.А. Ҳаёев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2023. - № 4. – С. 97-105

6. Сафаров Б.Г., Амиров М.С. Асосҳои назариявии идоракунии хавфҳои молиявӣ дар ташкилот / Б.Г. Сафаров, М.С. Амиров // Паёми молия ва иқтисод. – 2020. - № 4 (24). – С. 73-81

7. Ҳоҷиев Ҷ.Н. Такмили механизми идоракунии низоми молияи корхонаҳои электроэнергетикӣ / Ҷ.Н. Ҳоҷиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2022. - № 2 (41). – С. 234-240

8. Шарипов Ш.Р. Основные направления развития иностранных инвестиции и их значимость для экономики регионов Республики Таджикистан / Ш.Р. Шарипов. – Душанбе: Технологический университет Таджикистана, 2022. – 146 с.

9. Шарипов Ш.Р. Сущностные аспекты инвестиционной политики принимающего региона и средства её осуществления в республике Таджикистан / Ш.Р. Шарипов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2023. – № 1 (45). – С. 296-305

10. Шарипов Ш.Р. Факторы, влияющие на привлечение иностранных инвестиций в Республику Таджикистан / Ш.Р. Шарипов // Экономика Таджикистана. – 2021. – № 4-2. – С. 209-216

11. Налоговый кодекс Республики Таджикистан [Электронный источник] / Режим доступа: URL: https://www.andoz.tj

УДК 332.1 +66 +347.77 (045)/(575.3)

Гадоев А.Ҷ., Сафоев Ҳ.С.

ВАЗЪИ ИНКИШОФЁБИИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ОНҲО ДАР ЗАМИНАИ САНОАТИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

Дар мақолаи мазкур моҳият ва мафҳуми минтақаҳои озоди иқтисодӣ, ҳадаф ва вазифаҳои таъсисдиҳии онҳо, зарурияти бунёди минтақаҳои озоди иқтисодӣ, субъектони минтақаи озоди иқтисодӣ, минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, динамикаи истеҳсолот ва хизматрасонӣ дар ҳудуди минтақаҳои озоди иқтисодӣ, номгӯи молҳои истеҳсолӣ ва намудҳои асосиии хизматрасонии субъектони минтақаҳои озоди иқтисодӣ, фаъолияти инноватсионии минтақаҳо, самтҳо ва соҳаҳои афзалиятдоштаи минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, фаъолияти беруниқтисодии минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, шарикони хориҷӣ дар самти сармоягузорӣ ва тиҷорат дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ, фаъолияти истеҳсолию хизматрасонии минтақаи озоди иқтисодии “Суғд”, “Данғара”, “Панҷ”, “Кӯлоб” ва “Ишкошим” ва дурнамои рушди фаъолияти онҳо таҳлил ва пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо*:* субъект, резидент, иқтисодиёти индустриалӣ, ғайрирезидент, минтақа, имтиёз, сиёсати фискалӣ, бақияи савдо, воридотивазкунӣ, содироти такрорӣ, савдои хориҷӣ, реҷа, саноат, хизматрасонӣ, дивидент, диверсификатсия, андоз, боҷи гумрукӣ, қаламрви гумрукӣ, транзит, истеҳсолот, тариф, сормоягузорӣ, савдои озод, дурнамо, сиёсати савдои, саноатикунонӣ, бишишгоҳи технологӣ, минтақаҳои комплексӣ, инфрасохтори минтақаи озоди иқтисодӣ, сиёсати молиявӣ, сиёсати меҳнатӣ.

Гадоев А.Дж., Сафоев Х.С.

СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ПЕРСПЕКТИВЫ ИХ РАЗВИТИЯ НА ФОНЕ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В данной статье рассмотрены сущность и понятие свободных экономических зон, цели и задачи их создания, необходимость создания свободных экономических зон, субъекты свободной экономической зоны, свободные экономические зоны Республики Таджикистан, динамика продукция и услуги на территории свободных экономических зон, перечень производимой продукции и основные виды услуг субъектов свободных экономических зон, инновационная деятельность регионов, направления и приоритетные отрасли свободных экономических зон Республики Таджикистан, экстра- экономическая деятельность свободных экономических зон Республики Таджикистан, иностранные партнеры по направлению инвестиций и торговли в свободных экономических зонах, производственно-сервисная деятельность свободной экономической зоны «Сугд», «Дангара», «Пяндж», «Куляб» и «Ишкошим» и перспективы развития их деятельности проанализированы и представлены.

Ключевые слова*:* субъект, резидент, индустриальная экономика, нерезидент, регион, привилегия, фискальная политика, торговый баланс, импорт и замещение, реэкспорт, внешняя торговля, режим, отрасли, услуга, дивиденд, диверсификация, налог, таможенная пошлина, таможенная территория, транзит, производство, тариф, инвестиции, свободная торговля, перспективы, торговая политика, индустриализация, технологический центр, комплексные зоны, инфраструктура свободной экономической зоны, финансовая политика, трудовая политика.

Gadoev A.J., Safoev H.S.

THE STATE OF DEVELOPMENT OF FREE ECONOMIC ZONES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE PROSPECTS OF THEIR DEVELOPMENT AGAINST THE BACKGROUND OF INDUSTRIALIZATION OF THE NATIONAL ECONOMY

This article examines the essence and concept of free economic zones, the goals and objectives of their creation, the need to create free economic zones, entities of free economic zones, free economic zones of the Republic of Tajikistan, the dynamics of products and services on the territory of free economic zones, the list of manufactured products and the main types of services of entities of free economic zones, innovative activities of regions, areas and priority sectors of free economic zones of the Republic of Tajikistan, extra-economic activities of free economic zones of the Republic of Tajikistan, foreign partners in the direction of investment and trade in free economic zones, production and service activities of the free economic zones "Sughd", "Dangara", "Panj", "Kulyab" and "Ishkoshim" and the prospects for the development of their activities are analyzed and presented.

Key words: subject, resident, industrial economy, non-resident, region, privilege, fiscal policy, trade balance, import and substitution, re-export, foreign trade, regime, industries, service, dividend, diversification, tax, customs duty, customs territory, transit, production, tariff, investment, free trade, prospects, trade policy, industrialization, technology center, complex zones, free economic zone infrastructure, financial policy, labor policy.

Дар шароити нави муносибатҳои бозорӣ, инкишофёбии ҷараёнҳои ҷаҳонгароӣ ва минтақашавии кишварҳои хоҷагии ҷаҳон, рушди иқтисоди миллиро бидуни истифодаи таҷрибаҳои пурсамари кишварҳои тараққикардаи ҷаҳон дар самти истифодаи роҳҳои ҳавасмандгардонии субъектони иқтисодӣ (резидентҳо ва ғайрирезидентҳои иқтисоди миллӣ) тавассути бунёди минтақаҳои озоди иқтисодӣ тасаввур кардан ғайриимкон мебошад.

Имрӯзҳо минтақаҳои озоди иқтисодӣ воситаи муҳими тезонидани тараққиёти иқтисодӣ-иҷтимоии ҳар як мамлакати хоҷагии ҷаҳон гардида, тавассути онҳо намудҳои гуногуни соҳибкорӣ ташаккул меёбад. Айни замон маълум гардидааст, ки минтақаҳои озоди иқтисодӣ, заминаи боэътимод барои ҷалби сармоягузории дохилӣ ва хориҷӣ, техника ва технологияи пешрафта, таъсиси корхонаҳои муштараки истеҳсолию саноатӣ ва хизматрасонӣ, рушди бахшҳои воқеъии иқтисодёт, ташкили ҷойҳои корӣ пурмаҳсул, ивазкунии воридот ва ташкили содирот, инчунин болоравии вазъи иқтисодӣ-иҷтимоӣ барои ҳар як кишвар ба шумор меравад.

Тавре, ки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз суханрониҳои худ таъкид намудааст “ ...Минтақаҳои озоди иқтисодӣ воситаи муҳими ҷалби инвеститсияҳо ба ҳудудҳои алоҳидаи кишвар ва рушди иқтисодии онҳо мебошад” [3].

Пас аз барҳам хурдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва гузариш ба низоми нави хоҷагидорӣ - иқтисоди бозогонӣ (бунёди давраи нави хоҷагидорӣ дар шароити иқтисоди бозоргонӣ) кишвари моро мебоист дигаргунсозиҳоро дар самту соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ гузаронд. Миёни маъалаҳои зиёде, ки дар раванди гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари бозсозӣ ба хаёти мамлакати мо зарур шуморид – ин таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Бунёди минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз як тараф дар заминаи гузаронидани ислоҳотҳои иқтисодӣ ба роҳ монда шуда бошад, аз тарафи дигар бошад, онҳо дар чаҳорчӯбаи амалигардонии Барномаи рушди инноватсионии иқтисоди миллии кишвар таъсис дода шудаанд.

Дар шароити ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ, иқтисодӣ ва баланд бардоштани дараҷаи кушодашавии иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурияти ташаккули механизми таъмини амнияти иқтисодӣ бо назардошти шароити воқеии муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ ва тезутундшавии рақобат ба миён меояд. Кишвар бояд бо роху

кушишҳои зиёде раванди истеҳсолот ва хизматрасониро такмил дода дар фаъолияти иқтисодии берунӣ фаъолона ширкат варзад, то ин, ки манфиатҷӯй карда тавонад. Ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар ин кор метавонад нақши назаррас бозад.

Тибқи назардошти таҷрибаи ҷаҳонӣ (ШМА, Британияи Кабир, Ҷопон, Хитой, мамлакатҳои нави саноатӣ ва дигар кишварҳои минтақаи аврупою осиё) малум гардидааст, ки дар низоми иқтисоди бозорӣ давлат танҳо ва танҳо бо роҳи ҳавасмандгардонии субъектони иқтисодӣ, метавонад таваҷҷӯҳӣ соҳибкорон ва сармоягузорони дохилию хориҷиро барои тақвияти ҳамкориҳо дар самту соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ баҳри амали гардонидани ҳадафҳои стратегӣ ба худ ҷалб намояд. Таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ - омили боэътимод ва самарабахши рушди минбаъдаи иқтисодию иҷтимоии кишварҳои алоҳида ба шумор меравад.

Тавре, ки таҷрибаи бунёди минтақаҳои озоди иқтисодӣ дарак медиҳад, ҳадаф ва вазифаҳои таъсиси минтақаҳои озоди иқтисоди да кишварҳои хоҷагии ҷаҳон гуногун мебошад. Масъалан агар дар ШМА тибқи қонуни соли 1934 минтақаҳои озоди иқтисодӣ бо мақсади мусоидат ба рушди тиҷорати хориҷӣ тавассути озод намудани молҳои воридоти ба қаламрави гумрукии кшвар аз пардохтҳои гумрукӣ бошад, дар Британияи Кабир бошад ба ҳайси минтақаи озоди иқтисодӣ ноҳияҳоеро интихоб намудаанд, ки аз ҷиҳати тараққиёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ қафомонда буданд. Имтиёзҳои Британияи Кабир бештар ба рушди истеҳсолот, воридотивазкунӣ, ҷалби технологияи муосир ва такмили иштироки мамлакат дар тақсимоти байналхалқии меҳнат равона шуда буд. Британияи Кабир бо пешниҳоди имтиёзҳои андозию боҷӣ, меҳнатию молиявӣ, додани грант (ёрии молиявии бебозгашт) ва дигарҳо тавонист, ки дар муддати кутоҳтарин ба натиҷаи зарурӣ ноил гардад.

Ҷопон низ дар самти таъсиси минтақаи озоди иқтисодӣ дар намуди технополисҳо ва технопаркҳо таҷрибаи бой дорад. Технополисҳо дар Ҷопон унвони “Барномаи сохтмонии шаҳрҳои асри XXI”-ро дар худ таҷассум менамояд. Ин гуна шаҳрҳо – шаҳрҳои наву замонавие мебошанд, ки дар онҳо муосиртарин инфрасохтор бунёд гардида, дар таркиби худ сохтори ботавозуни маҷмаъаҳои илмию саноатӣ, донишгоҳҳову пажуҳишгоҳҳои илмию таҳқиқотӣ дошта, онҳо дорои шароитҳои мусоид барои зиндагии аҳолӣ, имкониятҳои фарҳангӣ ва истироҳатии онҳо мебошанд.

Ҷумҳурии Мардумии Чин бо муҷизаи иқтисодии худ дар хоҷагии ҷаҳон таҷрибаи бойро дар самти таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ дорост. Мамлакат дар охирҳои солҳои 1970 ва ибтидои соли 1980 ба бунёди минтақаҳои озоди иқтисодӣ шурӯъ намуд. Нахустин минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Мардумии Чин “Гуандун” ва “Футсзян” ба шумор мераванд. Дар ибтидо ҳадафи таъсиси минтақаҳои озоди иқтисоди аз ҷониби Ҷумҳурии Мардумии Чин ҷалби сармояи хориҷӣ буд. “ ...Мақсад дар он буд, ки тавассути ташкил намудани минтақаҳои озоди иқтисодӣ имконияти ҷалби маблағи ***сармояи хориҷӣ*** барои рушди иқтисодиёти худи Хитой истифода намоянд” [4,С.10-11].

Бо назардошти ҳадафҳои гузошташуда Ҷумҳурии Мардумии Чин минтақаҳои махсуси иқтисодӣ, шаҳрҳои наздибаҳрӣ, минтақаҳои саноатию истеҳсолӣ, минтақаҳои рушди хизматрасонӣ, технопаркҳо, марказҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, инноватсионӣ ва дигар намудҳои онро таъсис дод.

Дар қаламрави Федератсияи Русия 1 миллион метри мураббаъ (7 фоизи тамоми масоҳати мамлакат) аз моҳи июли соли 1990 то июни соли 1991 унвони минтақаи озоди иқтисодиро касб намуд. Федератсияи Русия намудҳои гуногуни минтақаҳои озоди иқтисодиро таъсис дод, сар карда аз минтақаҳои озоди гумрукӣ то ба комплексӣ. Русия мақоми минтақаи озоди иқтисодиро ба 11 минтақаи дорои аҳолии 18,5 миллион нафар дод, ки 13 фоизи тамоми аҳолии мамлакатро дар бар гирифта буд. Ҳадафи бунёди минтақаҳои озоди иқтисоди дар Русия – ин рушди иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакат ба шумор мерафт.

Дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, ҳадаф аз бунёди минтақаҳои озоди иқтисодӣ, пеш аз ҳама таъмини рушди устувори иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакат ба шумор меравад. Ҳукумати мамлакат тасмим гирифтааст, ки тавассути таъсиси чунин минтақаҳо дар

намудҳои гунон, аз ҷумла: минтақаҳои саноатӣ, савдо, транзитӣ, хизматрасонӣ, гумрукӣ, инноватсионӣ, комплексӣ, сармоягузорӣ, воридотивазкунандаю содиротӣ, наздисарҳадӣ, техно-инноватсионӣ, боғҳои техникӣ ва ғайраҳо, ки ба онҳо сармоягузории дохилию хориҷиро тавассути сиёсати ҳавасмандгардонии андозию боҷӣ, молиявию меҳнатии субъектон ба роҳ монда, истеҳсолот ва хизматрасониро такмил ва рушд диҳад.

Албата пас аз оне, ки минтақаи озоди иқтисодӣ таъшкил карда мешавад, тавассути онҳо истеҳсоли молҳои нав ба роҳ монда шуда, хизматрасониҳои гуногун рушд менамояд. Ҳамчунин аз ҳисоби корхонаҳои нав ба нав бозорҳо ба маҳсулот таъмин мегардад, ки ин боиси паст шудани сатҳи нархҳо дар бозор хоҳад гардид. Дар баробари ҳамаи ин ба кишвар имкон фароҳам оварда мешавад, ки аз техникаю технологияи муосири талаботи давру замон, таҷҳизотҳои нав дар раванди ташкили истеҳсолот баҳрабар гардад. Ҳамчунин шумораи корхонаҳои муштарак бо шарикони стратегии хориҷӣ афзун гардида аз таҷрибаи бой ва пурғановари онҳо истифода карда мешавад. Дар қатори ҳамаи ин, бунёди минтақаҳои озоди иқтисодӣ боиси афзоиш ҳаҷми ММД ва суръатнокии рушди он мегардад. Кишвари мо метавонад иштироки худро дар фаъолияти иқтисодии хориҷӣ боз ҳам афзунтар гардонад. Ҳаҷми содиротро зиёд намуда воридоти молҳоро тавассути ба роҳ мондани истеҳсолоти маҳсулотҳои воридотивазкунанда ва ба содиротнигаронидашуда ташаккул диҳад.

Ҳадафи иҷтимоии таъсис минтақаҳои озоди иқтисдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама, нигоҳдории ҷойҳои кории мавҷуда ва ташкили ҷойҳои нави корӣ тавассути таъсиси корхонаҳои нави истеҳсолию хизматрасонӣ мебошад. Ҳамчунин тавассути фаъолияти субъектони минтақаҳои озоди иқтисодӣ тибқи назардошти таҷрибаи ҷаҳонӣ тахассуснокии қувваи корӣ ё худ малакаи касбию маҳорати онҳо баланд гардида, ҳамчун мутахассисони ворзидаи соҳаҳои иқтисодӣ, менеҷерӣ, муҳандисӣ, технологӣ ва дигар касбу кор ба мамлакат хизмат менамоянд.

Дар шароити муосир дар қадамрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон 5 минтақаи озоди иқтисодӣ кору фаъолият намуда истодаанд, ки онҳо – ***минтақаи озоди иқ*** ***“Данғара”, “Суғд”, “Панҷ***мебошанд. Дар ***Ишкошим”*** ***“Кӯло*** онҳо 96 субъекти иқтисодӣ фаъолияти худро ба қайд гирифтааст, ки шумораи субъектони иқтисодии минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали зерин оварда мешаванд (ниг. ба ҷадвали 1)

Ҷадвали 1.

Шумораи субъектони иқтисодии минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тӯлӣ солҳои 2011-2023 [12].

	с. 20	***с. 20***	***с. 20***	***с. 20***	***с. 20***	***с. 2***
МОИ «Суғд»	13	27	27	29	31	35
МОИ «Данғара»	2	26	26	28	30	32
МОИ «Ишкошим»	0	0	1	3	3	5
МОИ «Панҷ»	2	9	9	9	10	14
МОИ «Кӯлоб»	-	-	2	3	4	8

Тавре, ки аз маълумотҳои омории ҷадвали мазкур бар меояд дар соли 2023 шумораи субъектони минтақаҳои озоди иқтисодӣ афзун гардида, танҳо дар ҳамин сол 16 субъекти нав дар ҳудуди 5 минтақаи озоди иқтисодии мамлакат фаъолияти худро бақайд гирифтааст. Айни ҳол дар минтақаи озоди иқтисодии “Суғд” 35 субъек фаъолият намуда истодаанд, ки назар ба соли 2011 – 22 субъек зиёд мебошад.

Дар минтақаи озоди иқтисодии “Данғара” бошад 34 субъекти иқтисодӣ фаъолият менамояд, ки назар ба соли 2011 – 30 субъект зиёд мебошад. Дар ин марҳила афзоиши субъектон дар дигар минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, алалхусус минтақаи озоди иқтисодии “Панҷ”, ки дар соли 2024 соҳиби 14 субъект гардидааст ва “Кӯлоб”, ки дар ин давра 8 субъекти иқтисоди дар он фаъолият менамояд.

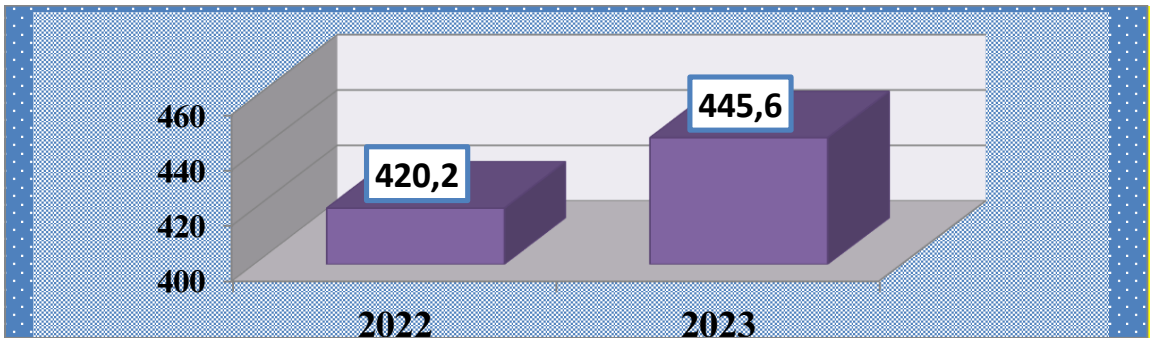

Диаграммаи 1. Динамикаи истеҳсоли маҳсулотҳои саноатии минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2022-2023 (млн. сомонӣ) [8]

Чи тавре, ки аз маълумотҳои омории диаграммаи мазкур бар меояд дар давоми солҳои 2022-2023 афзоиши истеҳсоли маҳсулотҳои саноатӣ ба назар мерасад. Маълумотҳои омории диаграммаи мазкур нишон медиҳад, ки дар соли 2022 ба маблағи 402,2 млн. сомонӣ ва дар соли 2023 бошад – 445,6 млн. сомонӣ маҳсулоти саноатӣ аз ҷониби субъектони минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон тавлид карда шудааст, ки назар ба соли 2022 – 10,8% зиёд мебошад. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз оғози фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба 2302 млн сомонӣ баробар шудааст [8, 12].

Дар соли 2022 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 174 ҳазору 156 ҷойҳои нави кори таъсис дода шудааст, ки назар ба солҳои қаблӣ тамоюли коҳишёбиро дар худ нишон медиҳад. Масъалан ин нишондиҳанда дар соли 2013 ба 205,3 ҳазор ҷойи нави корӣ баробар буд, ки дар қиёс ба соли 2022 - 31,2 ҳазор ҷойи корӣ ё худ 15,2% назар ба соли 2022 зиёд буд [11, С. 211-213].

Агар аз рӯи минтақаҳои чумҳурӣ таҳлил намоем дар соли 2022 – Вилояти Суғд 30,3 ҳазор ҷойи нави корӣ, Вилояти Хатлон – 63 ҳазор, ВМКБ – 14,6 ҳазор, шаҳри Душанбе наздик ба 39 ҳазор ва НТҶ бошад 27,3 ҳазор ҷойҳои нави кории доимӣ, мавсимӣ ва муввақатиро ташкил намудаанд [11, С. 112-113].

Яке аз ҳадафҳои иҷтимоии ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон - ин бунёд ва ташкили ҷойҳои нави корӣ ба шумор меравад. Гарчанде, ки аз маълумотҳои омории ҷадвали мазкур ҳолати камшавии таъсиси ҷойҳои нави корӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир ба назар расад ҳам, аммо ташкили ҷойҳои нави корӣ аз ҷониби субъектони бақайдгирифташудаи минтақаҳои озоди иқтисодии мамлакат сол то сол меафзояд. Масъалан дар соли 2022 зиёда аз 1368 ҷойи кории амалкунанда ба 86 ширкатҳои ватанию хориҷӣ, ки ҳамчун субъект дар ҳудуди минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудаанд рост меояд. Ташкили бештари ҷойҳои корӣ дар минтақаҳои озоди иқтисодии “Суғд”, “Данғара” ва “Панҷ” бинобар сабаби ҷоннок намудани фаъолияти кории онҳо рост меояд.

Дар ҳудуди минтақаҳои озоди иқисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз даврони аввали фаъолияти онҳо то ба имрӯз аз ҷониби субъектони иқтисодӣ зиёда аз 1462 ҷойҳои нави кории пурмаҳсул бунёд гардидааст, ки ҳоло бошад дар онҳо бештари шаҳрвандони кишвари мо кору феъолият менамоянд. Дар ин марҳила аз ҷониби субъектони бақайдгирифташуда ба фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба маблағи 2350 млн сомонӣ сармоягузорӣ карда шудааст [8, 13].

Дар шароити муосир аз ҷониби субъектони минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба бозорҳои дохилию хориҷӣ як қатор маҳсулотҳо ба монанди: профили алюминӣ, профили пластикӣ, истеҳсоли металлоконструксияҳо, профилҳо аз металҳои гуногун барои дару тиреза, лулаҳо ва зарфҳои пластикӣ, маҳсулотҳои масолеҳи сохтмонӣ, рангу бори сохтмонӣ, дару тирезаҳои чӯбин, ноқилҳои баркӣ аз мед ва алюминий, маҳсулоти ороиши сохтмонӣ, мебелҳои гуногун, маҳсулотҳои ороишии сохтмонӣ, меваҳои хушки банду бастшуда, маводҳои шустушӯй,

маҳсулотҳои коркардашдуаи саноати нассоҷӣ, дучарха ва бозичаҳои кӯдакона, маҳсулотҳои нафту газ, сангҳои ороишӣ ва ғайраҳо бо мақсади фурӯш истеҳсол ва пешкат карда мешавад

Ноҳияи Данғара яке аз ноҳияҳои калони саноатию аграрии Вилояти Хатлон ба шумор меравад. Маҳсулотҳои истеҳсолии ноҳия дорои аҳамияти стратегӣ дар самти савдои хориҷии мамлакат мебошанд. Иқтидори саноатию аграрии рушдёфтаи он барои истеҳсол ва коркарди маҳсулоти рақобатпазири ба содирот нигаронидашуда буда, дорои инфрасохтори муосири иқтисодию иҷтимоӣ, хизматрасонии замонавӣ, шароити мусоид барои рушди соҳибкорони хурду миёна, сармоягузорӣ, фарҳангию сайёҳӣ, муҳити тозаи экологӣ мебошад ва дар ноҳия мардуми соҳибмаърифату меҳнатдӯст кору зиндагӣ мекунанд.

Тӯли солҳои 2000 то 2021 (яъне дар давоми зиёда аз 20 сол) бахши саноати ноҳияи Данғара ба тамоюлҳои мусбии рушд нигоҳ накарда, суръати рушди устуори истеҳсоли маҳсулоти саноатиро таъмин намудааст. Тавре, ки маълумотҳои омории ноҳия гувоҳи медиҳад дар соли 2021 нишондиҳандаи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои саноатӣ ба 215 маротиба нисбат ба соли 2000-ум зиёд гардидааст ва дар муқоиса ба соли 2016 бошад 245%, (ё 2,5 маротиба). Дар соли 2021 ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ 2,1 миллиард сомониро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2000-ум ва 2015 мутаносибан 1,7 миллиард сомонӣ ва 1,3 миллиард сомонӣ зиёд аст [11, С. 211-213].

Ташкили минтақаи озоди иқтисодии «Данғара» ба рушди минбаъдаи минтақа мусоидат кард. Дар он 33 субъекти соҳибкорӣ ба қайд гирифта шудааст. Дар ин давра ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолкардаи онҳо ба 8 миллиону 945,6 ҳазор сомонӣ баробар шудааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 1 миллиону 445,6 ҳазор сомонӣ зиёд мебошад. Аз оғози фаъолият ҳаҷми сармоягузорӣ ба 1 миллиарду 950 миллиону 100 ҳазор сомонӣ ва дар се моҳи соли ҷорӣ ҳаҷми сармоягузории субъектҳои минтақавӣ 55,0 миллион сомониро ташкил дод. Дар он маҳсулоти сохтмонии ҷавобгӯи стандартҳои байналмилалӣ, аз ҷумла калсит, рангҳои сохтмонӣ, эмульсия, конструкцияҳои оҳанин, қубурҳои пластикӣ, хишти сохтмонӣ ва моеъҳои зарфшӯӣ истеҳсол мешавад.

ғ ф dz ls O ƨ O ф ts ɩ ts н ф ф ƨ ls ф fŋ ts н ф ф ñ ŗ O dz Ч O tɕ O ò ə O fŋ l
ф ƨ ls ф fŋ ts н ф ф Ɉ ф dz ts w ls ф м O ls dz ts dz dʒ ƙ fŋ ts ф н O ɳ ts ʔ dʒ j s dz f O dz tɕ O w н ф , ʕ
ls O j dʒ ф dz ф O c ts dz ф в ts n ts ʔ c ts ф ʕ ts tɕ t , ф dz ų ƙ dz ф dz в O dz O dz
ə ф dz ts w ls fŋ O c dʒ ф O tɕ ɩ O dz н O dʒ j ɠ ƙ ɩ ts tɕ O н -2 0 ϱ O n t s ʔ w ʕʕ ts f ɳ ƙ f в j н
ʧ ƙ tɕ dʒ O c fŋ ƙ dz ə O н ts ф dʒ ts O dʒ O dz ʕ ƙ dz O dz н O ʧ j h dz ф c ts н dʒ j dz O dʒ

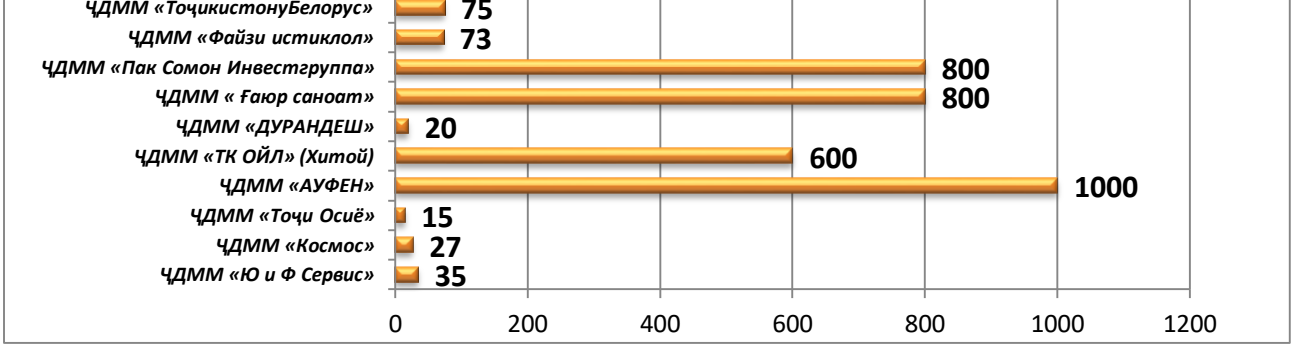

Диаграммаи 2. Пешниҳоди ҷойҳои корӣ аз ҷониби ба "Данғара" ҳамгоми пурра ба кор даровардани иқ [12].

ʊ O ə tɕ j , ʕ ф O ɩ dʒ O j dz ƙ dʒ ts ls c ts ф ls O c ф w ɠ O tɕ н ф н O ф н ф O
в O tɕ ʕ ts н O tɕ ts ə O tɕ н O dz ф ф Ɉ ls ф н ts tɕ c ts ф ф fŋ ls j c fŋ ts dz ф ф fŋ ƙ в j
dʒ ф dz ls O ƨ O в O dz O dz н dʒ j ɠ O tɕ н O н . ŗ ф н O dʒ j h O ə O кӯрхонаи ʕ ф O ɩ
конструксияҳои металли (Хитой), ки бо ҳаҷми сармоягузори 15 млн. доллари ИМА бо номи ҶДММ "АУФЕН" дар соли 2014 сохтмонаш оғоз ёфта буд, дар оянда имкони 1000 нафар шумораи коргаронро бо кори доимӣ таъмин карданро дорад.

Корхонаҳои дигари минтақаи озоди иқтисодии “Данғара” ба монанди: ҶДММ “Ғаюр саноат”, ки ба истеҳсоли семент машғул аст ва бо ҳаҷми сармоягузории умумии 150 млн. доллари ИМА ва иқтидори солоани истеҳсолии он 1,6 млн. тонна дар як сол ташкил менамояд ва ҶДММ «Пак Сомон Инвестгруппа» - корхонаи истеҳсоли семент, ҳаҷми сармоягузории 100 млн доллари ИМА, иқтидори истехсолот –1 млн тонна дар як сол метавонанд то 800 ҷойҳои нави корӣ пешниҳод намоянд. Яке аз корхонаи навтаъсиси минтақаи озоди иқтисодии “Данғара”, ки ба ҳамагон маълум аст ҶДММ «ТК ОЙЛ» (Хитой) мебошад. Корхонаи мазкур ҳангоми пурра фаъолият намуданаш метавонад 600 нафар қувваи корӣ маҳалӣ ва хориҷиро ба ҷой кори доимӣ таъмин намояд.

Ҷойгиршавии ҷуғрофӣ як аз шартҳои асосӣ дар интихоби макони мусоид барои оғози бизнес аст. Барои корхонаҳое, ки маҳслоташон ба содирот равона мешавад, минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон макони мусоид мебошад. Шабакаи рушдкардаи нақлиётии мамлакат барои содирот ва тиҷорат бо кишварҳои хориҷии дуру наздик имконияти васеъ эҷод мекунад. Шоҳроҳи байналмиллалӣ бевосита аз қаламрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон мегузарад. Айни ҳол аз ҷониби субъектони минтақаи озоди иқтисодӣ ба як қатор мамлакатҳои хориҷи дуру наздик ба монандӣ: Федератсияи Руссия, Хитой, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Узбекистон, Ҷумҳурии Туркменистон ва Ҷумҳурии Исломии Афғонистон молу хизматҳо содирот мегардад. Минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон минтақаҳои мӯътадили сармоягузорӣ мебошанд.

Айни замон дар шароити бӯҳрони ҷаҳонӣ таҳияи сиёсати самарабахши иқтисодӣ барои кишвар аҳамияти хоса дорад. Тоҷикистон дар 33 соли истиқлолият самтҳои низоми сиёсӣ ва афзалиятҳои сиёсати хориҷии худро муайян намуда, дар ин кор ба комёбиҳои бузург ноил гардид. Илова бар ин, ислоҳот дар соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ зина ба зина сурат гирифта, сатҳи зиндагии ҷомеа сол то сол боло меравад. Ҳоло Тоҷикистон кишвари агросаноатӣ буда, тавассути минтақаҳои озоди иқтисодӣ метавонад, дар оянда ба як кишвари саноатӣ табдил ёбад. Тоҷикистон дорои мавқеи хуби транзитӣ буда, ба бозорҳои бузурги истеъмолӣ, аз қабили кишварҳои Осиёи Марказӣ, Ҷумҳурии Мардумии Чин, Русия, Ҳиндустон ва Афғонистон дастрасӣ дорад. Мамлакат дорои нерӯи азими гидроэнергетикӣ, конхои маъдан ва иктидори саноатӣ мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ташкили бомуваффақияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ дурнамои воқеъона дорад. Зеро барои ҳалли самараноки мушкилоти иҷтимоию иқтисодӣ таъсир расонида, қобилияти рақобатии онро баланд мебардорад.

Дар роҳи расидан ба ҳадафи чаҳоруми миллӣ-саноатикунонии босуръати кишвар нақши минтақаҳои озоди иқтисодӣ назаррас мебошад. Зеро, дар минтақаҳои озоди иқтисодии Тоҷикистон бо истифодаи самараноки иқтидорҳои истеҳсолӣ, ашёи хоми ватанӣ ва қувваи корӣ баҳри рушди иқтисоди миллӣ ва афзун гардидани номгӯйи маҳсулоти ватанӣ ва ҳаҷми он шароити мусоид фароҳам оварда шудааст.

Айни замон дар Тоҷикистон намудҳои минтақаҳои озоди иқтисодӣ фаъолият намуда истодааст. Таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба барномаи рушди инноватсионии Тоҷикистон ворид шудааст. Дар ниҳоят, тиҷорати муосирро бе чунин минтақаҳо тасаввур кардан душвор аст.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ» аз 17-уми майи соли 2004, Боби 1, моддаи 1 (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2004., №5, моддаи 335). Ва бо тағироту иловаҳо аз 25 марти соли 2011, №700 қабул гардидааст.
2. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. / Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.01.2023., №549. /340 саҳ. С. 45-48.
3. Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, 21.12.2021с. http://www.president.tj

4. Абдураҳмонов Ҳакимзода., Қаюмҷон Раҷабов “Минтақаҳои озоди иқтисодӣ” Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таълимии таҳсилоти олии касбии самти иқтисодӣ. Душанбе: “Ирфон-2010”., С.156.
5. Баронов В.И., Костюнина Г.М. - Свободные экономические и офшорные зоны. Учебное пособие**.** Издательство: Магистр, 2018 г., С.34-35.
6. Г.М. Костюнина. / Свободные экономические зоны в мировой экономике/. Монография М: 2022, 168 стр.
7. Р.И. Зименков. /Свободные экономические зоны./ Для студентов, аспирантов и преподавателей высших учебных заведений, научных работников, а также слушателей международных школ бизнеса и специалистов в сфере внешнеэкономических связей. Юнити-Дана – 2005 322 стр.
8. Ҳаҷми тавлидот дар минтақаҳои озоди иқтисодии Тоҷикистон маълум шуд. https://sputnik.tj/20220831/tavlidot-mintaqaho-ozod-iqtisodi-tojikiston-1051061293.html
9. Минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. https://mfa.tj
10. Социально-экономическое положение Республики Таджикистан. //АСПРТ// Статистический сборник 2013-2023 гг. с.211-213
11. https://khovar.tj/2024/04/minta-a-oi-ozodi-i-tisodii-to-ikiston-soli-2023-besh-az-445-million-somon-ma-sulot-iste-sol-namudand/ Минтақаҳои озоди иқтисодии Тоҷикистон соли 2023 ба маблағи беш аз 445 миллион сомонӣ маҳсулот истеҳсол намуданд.

УДК 336 (575.3)

Гулмирзоев Р. Н., Зафарзода А.

МАСОИЛИ БАҲСТАЛАБИ ТАКМИЛИ СИФАТИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ГУМРУКӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Дар мақола баъзе масъалаҳои такмили сифати хизматрасониҳои гумрукӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллиф бо такя ба адабиёти зарурати таҳқиқи масъаларо мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор додааст. Асоснок гардидааст, ки такмили сифати хизматрасониҳои гумрукӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ яке аз масъалаҳои баҳсталаби илмӣ ба ҳисоб меравад. Дар натиҷаи таҳқиқи васеи мавзӯъ баъзе хулосаҳо ва тавсияҳои илман асоснок тавсия карда шудааст. Гузаштан аз иқтисодиёти аграрӣ-индустриалӣ ба иқтисодиёти индустриалӣ-аграрӣ яке аз ҳадафҳои асоситарини Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, дар ин замина давра ба давра чораҳои муттаасил ҷиҳати татбиқи он амалӣ гардонида мешавад. Бо мақсади соддагардонии барасмиятдарории гумрукӣ ҷиҳати мусоидат намудан ба интиқоли молу маҳсулот воҳидҳои сохтории Хадамоти гумрук дар доираи салоҳияти худ ҷиҳати афзун намудани ҳаҷми содироти маҳсулоти ватанӣ дар ҳамкори бо дигар ташкилоту идораҳо, тадбирҳои заруриро роҳандозӣ намуда истодаанд.

Вожаҳои калидӣ: гумрук, хизматрасониҳои гумрукӣ, иқтисодиёти рақамӣ, барнома, платформа, иқтисодиёт, иқтисоди рақамӣ, расмиёти гумрукӣ, барасмиятдарории гумрукӣ.

Гулмирзоев Р.Н., Зафарзода А.

РЕШЕНИ ВОПРОСЫ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ТАМОЖЕННЫХ УСЛУГ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье рассматриваются некоторые вопросы повышения качества таможенных услуг в условиях цифровой экономики. Автор, опираясь на литературу, определил необходимость

изучения и исследования данного вопроса. Обосновано, что повышение качества таможенных услуг в условиях цифровой экономики считается одним из наиболее дискуссионных научных вопросов. В результате обширного исследования темы были рекомендованы некоторые выводы и научно обоснованные рекомендации. Переход от аграрно-индустриальной экономики к индустриально-аграрной считается одной из важнейших целей Правительства Республики Таджикистан, и в этом контексте поэтапно реализуются последовательные меры по ее реализации. В целях упрощения таможенного оформления и упроҳения перемещения товаров структурные подразделения таможенной службы в пределах своей компетенции совместно с другими организациями и ведомствами принимают необходимые меры по увеличению объемов экспорта отечественной продукции.

Ключевые слова*:* таможня, таможенные услуги, цифровая экономика, программа, платформа, экономика, цифровая экономика, таможенные процедуры, таможенное оформление.

Gulmirzoev R. N., Zafarzoda A.

SOLUTIONS TO THE ISSUES OF IMPROVING THE QUALITY OF CUSTOMS SERVICES IN THE CONTEXT OF THE DIGITAL ECONOMY

The article discusses some issues of improving the quality of customs services in the context of the digital economy. The author, relying on the literature, determined the need to study and research this issue. It is substantiated that improving the quality of customs services in the context of the digital economy is considered one of the most controversial scientific issues. As a result of an extensive study of the topic, some conclusions and scientifically based recommendations were recommended. The transition from an agrarian-industrial economy to an industrial-agrarian economy is considered one of the most important goals of the Government of the Republic of Tajikistan, and in this context, consistent measures for its implementation are being implemented in stages. In order to simplify customs clearance and facilitate the movement of goods and products, structural divisions of the customs service, within their competence, together with other organizations and departments, take the necessary measures to increase the volume of exports of domestic products.

Keywords: customs, customs services, digital economy, program, platform, economy, digital economy, customs procedures, customs clearance

Дар умум масъалаҳои рушди хизматрасониҳои гурукӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт аз ҷониби як қатор муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Аммо баъзе паҳлӯҳои норавшани он дар мисолҳои мушаххас дида баромада нашудааст. Барои ҳамин зарурати таҳқиқи мавзӯъ ва ошкорсозии мушкилоти он дар шароити имрӯза пеш омадааст, ки яке аз масъалаҳои муҳими илми иқтисодиёт мебошад.

31 – уми октябри соли 2008 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Консепсияи рушди мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия ва қабул гардидааст.

Дар консепсияи мазкур зарурати такмили хизматраосниҳои гумрукӣ дар мисолҳои мушаххас оварда шудааст:

Дар фаъолияти мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳоло ҳам проблемаҳои декларатсиякунонии нодурусти мол аз ҷониби иштирокчиёни фаъолияти савдои хориҷӣ мавҷуд аст.

× меъёрҳои байналмилалӣ, ки барои татбиқи технологияҳои тиҷоратию логистикӣ заруранд, ба таври пурра истифода нагардидаанд.

× системаи ахбордиҳии мақомоти гумруки ҷумҳурии тоҷикистон оид ба нархгузорӣ, тахассуси тиҷоратию саноатӣ дар кишварҳои хориҷӣ ва тамоюли ҷаҳонӣ дар тақсимбандии меҳнат то ҳол инкишоф наёфтааст.

× мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба муомилот баровардани мол назорати онро дар қаламрави гумрукии ҷумҳурии тоҷикистон (назорат дар асоси усулҳои аудит) самаранок иҷро наменамояд.

× таъминоти иттилоотию таҳлилии фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ, аз ҷумла оперативӣ-ҷустуҷӯии мақомоти гумруки ҷумҳурии тоҷикистон ба таври нокифоя иҷро карда мешавад.

× сатҳи ҳамкории воҳидҳои фаврии мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва назораткунанда то ҳол ба талаботи имрӯз ҷавобгӯ намебошад.

× системаи тайёркунӣ ва бозомӯзии кадрҳо барои мақомоти гумруки ҷумҳурии тоҷикистон, бахусус мутахассисон дар соҳаи идоракунӣ ва назорат ба таври кифоя ба роҳ монда нашудааст.

× системаи музди меҳнат ва таъминоти иҷтимоии шахсони мансабдори мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон беҳбудӣ металабад.

× зуҳуроти алоҳидаи коррупсионӣ дар мақомоти гумрук ҳанӯз ҳам ба назар мерасад.

Дар таҳлили чунин бандҳо омадааст, ки мавҷудияти проблемаҳои зикршуда боиси пастшавии самаранокии фаъолияти маъмурияти гумрукӣ, рақобати носолим, воридшавии молҳои пастсифат ба бозори дохилӣ ва дигар зуҳуроти манфӣ мегардад.

Дар шароити кунунӣ бартарафсозии мушкилотро мо дар таҳияи барномавии нави соҳавӣ, ки гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба иқтисодиёти рақамӣ таъмин менамяд, инчунин таҳияи платформаи ягонаи милли бақайдгирии маҳсулоти гумрукӣ ояндадор меҳисобем.

Дар коркардҳои илмии Ашуров М.Н., Давлатов Ф.Х. [1, С. 50 - 57], Гаюрова Р.С., Абдукодирзода Д.К. [2, С. 47 - 52], Джумабаев Х.К. [2, С. 27 - 30], Қараев Ф., Қодирзода Х.С. [4, С. 25 - 28], Мамадбекова Н.А. [5, С. 75 - 89], Маъруфджони С. [6, С. 75 - 89], Мираков У.М., Махмадзода Х. [7, С. 207 - 213], Муминов А.Б., Абдуллоев С.И. [8, С. 22 - 26], Наджмиддинзода А.М., Наджмиддинзода Н.Э. [9, С. 75 - 95], Соибов З.М. [10, С. 159 - 165], Соибов З.М. [11, С. 282 - 292], Тонконог В.В. [12, С. 16 - 23] Шамолов П.А., Меликов У.А. [13, С. 47 - 56] ва дигар муҳаққиқони илми иқтисодиёт мо ба таҳқиқи масъалаҳои дигари баҳсталаби гумрукӣ вомехурем.

Аммо ҳеҷ кадоме ба назари ҷадид зарурати рақамикунонии ба таври мушаххас зарурати рақамикунонии соҳаро мавриди таҳлили васеъ қарор надодаанд. Аз ҳамин хотир таҳқиқи мавзӯъ дар мисоли кишвари мо муҳим ва таҳқиқи масоил ниҳоят зарур мебошад.

Ҳамасола дар Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати рақамикунонии соҳа ва татбиқи барномаҳои рақамии ҳушманд дастурҳои судманд ироа карда мешавад. Маълум аст, ки новобаста аз мураккаб будани низоми корбурдии дар мақомоти гумрукӣ Ҳукумати кишвар ба амалишавии барномаҳои рақамӣ диққати махсус медиҳанд.

Масоили дигари низоми мазкурро мо дар мураккаб будани ҷуғрофияи кишвари маҳбубамон мебинем. Дар аксарияти минтақаҳо бинобар сабаби релефи кӯҳӣ будан ҷойгирони иншооти гумрукӣ мураккаб ва сармояи хело калонро талаб менамояд. Ин ва дигар мушкилот ба монанди логистикӣ, ҳамлу нақли бор тариқи воситаҳои нақлиёти гуногун, арзиши гаронро зам менамояд, ки барои таҷдид ва навсозии объектҳои соҳавӣ маблағи калон зарур мебошад.

Аз дигар нуқтаи назар барои идора ва санҷиши сифати маҳсулот зарурати ташкили лабораторияҳои махсусӣ назорати гумрукӣ пеш меояд. Бартарафсозии мушкилоти ҷойдошта на танҳо ба навсозии объектҳо балки омоданамоии мутахассиони соҳавии баландихтисос алоқаманд мебошад.

Ба назари мо ҳангоми ташкили низомҳои муташаккил ба инобат гирифтани мақсад ва роҳандози намудани алгоритми мувофиқ зарур мебошад.

Дар расми 1 механизми ташкили низомҳои муташаккил дар шароити рақамикунонии низоми гумрукӣ матраҳ карда мешавад.

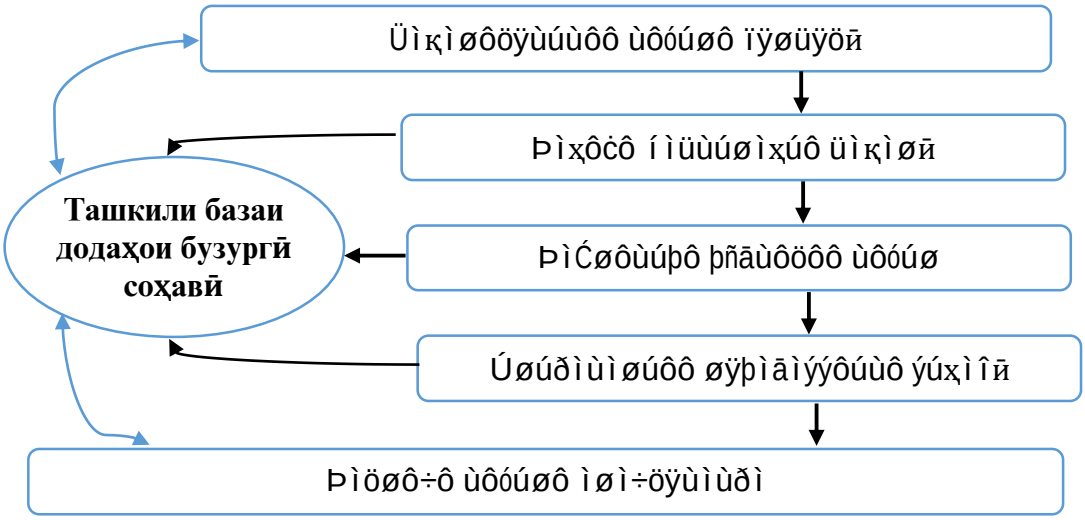

Расми 1. механизми ташкили низомҳои муташаккил дар шароити рақамикунонии
**** С а р ч а ташаккил аз*** муаллиф

Аз намудор мушоҳида мешавад, ки алгоритми такмили низоми фаъолияти мақомоти гумрук шурӯъ мешавад аз нақшагирӣ, таҳияи барнома, ташкили базаи маълумоти соҳавӣ, такмили маркази масъулият ва омоданамоии мутахассисони соҳавӣ дар мақомоти гумрук.

Таҳияи алгоритми мазкур дар марҳилаи аввали рақамикунонӣ мақомоти гумрук муҳим мебошад. Зинаҳои баъдии он роҳандозии низоми марказонидашудаи соҳавӣ ва навсозии пойгоҳҳои иртиботӣ аст, ки тамоми марказҳоро бо ҳам мутаҳид намуда механизми ягонаи идоракуниро ба вуҷуд меорад.

Самаранокии низом дар чунин бандҳо ишора карда мешавад. Яъне дар сурати амалкард метавонад аҳамияти амалии низоми гумрукӣ чунин бошад.

Дар расми 2 аҳамияти низоми мақомоти гумрукӣ ва самаранокии он пешниҳод карда мешавад

Расми 2. Аҳамияти низоми худкори дар фаъолияти мақомоти гумрукӣ
**** С а р ч а ташаккил аз*** муаллиф

Аз расм аён аст, ки пеш аз ҳама низоми мазкур оддӣ буда дастрасӣ ба он дар заминаи дихоҳ афзори рақамӣ сурат мегирад. Тариқи нармафзори махсуси гумрукӣ метавонад амалиёти ҷоришударо анҷом дод. Чунин тарзи амалкард дар кишварҳои пешрафати олам истифода мегардад. Аз лиҳози фосилаи вақтӣ ва анҷоми амалиёт нисбат ба системаҳои қаблан таҳиягардида мувофиқ мебошад.

Вақтҳои охир ташаккули назорати гумрукӣ, хусусан масъалаи экспертизаи гумрукии молҳо аҳамияти баланди амалиро касб намудаистодааст, ки ҳалли он мавзӯи баҳсбарангези тамоми кормандони соҳа гардидааст.

Дар ин маврид аз ҷониби шахсони масъул пешгирии ҳолатҳои вайрон намудани талаботи қонунгузории мақомоти гумрукӣ, ҳангоми гузаронидани маҳслуоти пастсифат ва сангҳои қимматбаҳо, инчунин осори миллию таърихӣ меистад. Ҳар яки инро ба низоми мушаххас дароварда ва ташхис намудан ниҳоят мураккаб мебошад. Барои бартарафсозии мушкилот ташхиси объектҳо бо ёрии дастгоҳҳои рақамӣ пеш меояд.

Ташхиси гумрукии маҳсулот бидуни истифодаи воситаҳои махсус (масалан, ҳангоми тафтиши мутобиқати маҳсулот ба хусусиятҳои дар декларатсия зикршуда) ва ҳам бо истифодаи воситаҳои махсуси техникӣ, ки имкон медиҳад, аз чумла, мамлакати истеҳсолкардаи маҳсулот, бехатарии он, мувофиқат ба навъ ва сифати он инчунин дигар хусусиятҳои муқарраргардида амалӣ карда шавад. Барои амалӣ намудани ҳолат ба инобат гирифтани тамоми бандҳои қонунӣ ва дида баромадани варианти мувофиқи гузариш аҳамияти ҳалкунанда дорад.

Ошкорсозии амалҳои зиди қонунҳои амалкунанда ва оғози парванда бидуни ҳуҷҷатҳои расмӣ ногузир мебошад. Ба бандҳои қонунӣ мувофиқат накардани он, инчунин тариқи нармафзорҳо ба танзим даровардани фаъолияти мушкилоти дарҷардида то кунун масоили баҳсталаби илмӣ мебошад. Яъне то чи андоза афзорҳои рақамӣ метавонанд дурустии ҳолатро ошкор ва санадҳои расмиро ба таври худкор омода намоянд.

Барои бартараф намудани мушкилот дар мисолҳои воқеӣ дида баромадани дурусти корӣ низоми рақамикунонидашуда ва ба инобат гирифтани чунин ҳадафҳо мувофиқи мақсад мебошад:

- таҳияи алгоритми рақамикнуонии мақомоти гумрукӣ;
- банақшагирии раванди ташкили система;
- ташкили объектҳои зарурӣ;
- ҷойгиронии иншооти зарурӣ вобаста ба ҷой, миқёс ва гузаронидани амалиёти гумрукӣ;
- зина ба зина таҳия намудани нармафзорӣ зарурӣ бо ҷалби кормандони соҳавӣ ва барномасозон;
- ба инобат гирфтани хароҷотҳои иловагии ташкилии низомҳои муташакил ва зарурати такмили он вобаста ба меъёрҳои рақамикикунонӣ, ки тавонад робитаи мустақими истифодабарандагонро таъмин намояд;
- омода намудани мутахассисони баландихтисоси дар соҳа амалкунанда ва ташкили курсҳои бозомӯзӣ;
- ҷалби коршиносони байналмилалӣ ва андӯхтани таҷрибаи пешрафтаи ҷаҳонӣ, инчунин ташкили майдонҳои мубоҳисавӣ бо ҷалби мутахассисони собиқаи корӣ дошта ва ба роҳ мондани таҷрибаомӯзӣ дар хориҷи кишвар;
- дида баромадани масъалаҳои ҷиддии ҷойдошта ва танзими саривақтии афзорҳои истифодамегардида;
- такмили меъёрҳои қонунгузорӣ ва ворид намудани тағйироту иловаҳо вобаста ба шароити рақамикунонии иқтисодиёт.

Бартарфсозии масъалаҳои ҷойдошта дар марҳилаи аввали ташкили низомҳои рақамии гумрукӣ зарур буда имконият медиҳад, марҳилаҳои баъдии он дуруст анҷом дода шавад. Инчунин дар назди кормандони соҳавӣ як қатор масъалаҳои дигар меистад: дуруст будани санадҳои таҳиягардида, салоҳияти касбии баланд, истифода намудан аз афзорҳои замонавӣ ва монанди инҳо.

Мақомоти гумрук имрӯз бо дарназардошти тавсияҳои Созмонҳои умумиҷаҳонии савдо ва гумрук, инчунин бо инобатгирии таҷрибаи кишварҳои пешрафта, фаъолияти худро дар самти рақамикунии раванди ташкили назорат ва барасмиятдарории гумрукӣ боз ҳам

ҷонноктар ба роҳ мондааст.

Имрӯз мақомоти гумрук ба электронӣ намудани фаъолият диққати махсусро зоҳир намуда, таъсири мусбии онро ба иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ хуб дарк менамояд.

Бо ин мақсад, аз соли 2014 низоми иттилоотии автоматонидашудаи ягонаи мақомоти гумрук, аз 1 уми сентябри соли 2020 низоми «Равзанаи ягонаи барасмиятдарории амалиёти содиротию воридотӣ ва транзитӣ» бо фарогирии 11 мақомоти давлатию ҷамъиятӣ ва ба таври электронӣ пешниҳод намудани 23 ҳуҷҷати иҷозатдиҳӣ дар фаъолияти иқтисоди хориҷӣ ба иштирокчиёни фаъолияти иқтисоди хориҷӣ мавриди истифода қарор гирифта, марҳилаи нави рақамикунонии фаъолияти гумрукӣ бо гузариш ба низоми “Асикудаи ҷаҳонӣ” дар давраи санҷишӣ қарор дошта, низомҳои болозикр барои рақамикунонии хизматрасониҳои гумрукӣ ва табдилдиҳии фаъолияти гумрукӣ заминагузор мебошад.

Бо мақсади рақамикунии хизматрасониҳои гумрукӣ ва назорати интиқоли мо дар асоси талаботи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 июни соли 2023, №263 “Дар бораи рамзгузории электронӣ, фаъолияти операторони пайгирикунандаи гардиши молҳо ва раванди назорати онҳо” оғоз аз 1 июли соли 2024 рамзгузории электронии тамокуи коркардшуда, маҳсулоти саноатии ивазкунандаи тамоку ва маҳсулоти тамоку, маҳсулоти дорои никотин, моеи дорои некотин, маҳсулот аз тамокуи гармкардашуда, сигорҳои электронӣ, дастгоҳҳои интиқоли дуд тавассути мушаххаснамоии рақамӣ, ҳама намуди спирт, машрубот ва маҳсулоти спиртдор ва нӯшокиҳои энергетикӣ оғоз гардид.

Раванди мазкур бо дарназардошти талаботи қарори болозикр барои маҳсулоти доруӣ ва маводҳои тиббӣ аз 1 январи соли 2025 оғоз гардид, ки он барои рақамикунонии назорати интиқоли мол, пешгирии интиқоли ғайриқонунии молҳои болозикр ва дарёфти манбаъҳои иловагии пардохтҳои гумрукӣ мусоидат намуда, қадам муассир барои рақамикунонии фаъолияти гумрукӣ ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ

1. Ашуров М.Н., Давлатов Ф.Х. Развитие таможенной инфраструктуры приграничных районов Республики Таджикистан / М.Н. Ашуров, Ф.Х. Давлатов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2018. № 11. С. 50-57.

2. Гаюрова Р.С., Абдукодирзода Д.К. Роль таможенной инфраструктуры в улучшении качества таможенного контроля в Республике Таджикистан / Р.С. Гаюрова, Д.К. Абдукодирзода // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. 2019. № 3 (28). С. 47-52.

3. Джумабаев Х.К. Роль и значение налоговых льгот в развитии промышленных предприятий / Х.К. Джумабаев // Финансово-экономический вестник. 2018. № 4 (16). С. 27-30.

4. Қараев Ф., Қодирзода Х.С. Фаъолияти низомҳои гумрукӣ дар аҳди давлатдории сомониён / Ф. Қараев, Х.С. Қодирзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2019. № 6. С. 25-28.

5. Мамадбекова Н.А. Масъалаи сармоягузорӣ ба фаъолияти гумрукӣ дар шароити нав / Н.А. Мамадбекова // Паёми молия ва иқтисод. 2021. № 4-1 (29). С. 246-252.

6. Маъруфджони С. Роль налогов и налоговой системы в стимулировании инвестиционной деятельности и развитии предпринимательства Республики Таджикистан / С. Маъруфджони // Таджикистан и современный мир. 2018. № 4 (63). С. 75-89.

7. Мираков У.М., Махмадзода Х. Основные меры борьбы с незаконным оборотом наркотиков в таможенных органах Республики Таджикистан / У.М. Мираков, Х. Махмадзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. № 4-1. С. 207-213.

8. Муминов А.Б., Абдуллоев С.И. Таможенное стимулирование развития международного туризма в Таджикистане / А.Б. Муминов, С.И. Абдуллоев // Вестник Таджикского

национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2018. № 11. С. 22-26.
9. Наджмиддинзода А.М., Наджмиддинзода Н.Э. Оценка современной политики формирования инновационного потенциала промышленных предприятий Республики Таджикистан / А.М. Наджмиддинзода, Н.Э. Наджмиддинзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2022. № 2. С. 75-95.
10. Соибов З.М. Оид ба принсипи қонуният дар идоракунии давлатии фаъолияти гумрукӣ / З.М. Соибов // Идоракунии давлатӣ. 2022. № 1 (55). С. 159-165.
11. Соибов З.М. Татбиқи низоми ҳукумати электронӣ дар раванди идоракунии давлатӣ: дар мисоли идоракунии давлатии фаъолияти гумрукӣ / З.М. Соибов // Ҳаёти ҳуқуқӣ. 2020. № 1 (29). С. 282-292.
12. Тонконог В.В. Ротация кадров на государственной гражданской службе: плюсы и минусы / В.В. Тонконог // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. 2018. № 3 (24). С. 16-23.
13. Шамолов П. А., Меликов У. А. К вопросу о правовом регулировании инвестирования в Республике Таджикистан / П.А. Шамолов, У.А. Меликов // Академический юридический журнал. 2014. № 4 (12). С. 47-56.

УДК 657.6

Давлатзода М.Х.

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА И АУДИТА БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ

Статья направлена на решение актуальной проблемы совершенствования учета и аудита бюджетных средств в Республике Таджикистан с целью улучшения финансового управления и обеспечения устойчивого социально-экономического развития страны. Ее актуальность заключается в необходимости разработки действенных решений для повышения прозрачности и эффективности системы бухгалтерского учета и аудита в государственном секторе Республики Таджикистан. Выявляются ключевые проблемы и формулируются рекомендации по совершенствованию существующей системы бухгалтерского учета и аудита бюджетных средств.

Ключевые слова: бюджетная система, государственные финансы, использование финансовых ресурсов, государственные расходы, казначейская система, внешний аудит, внутренний аудит, мониторинге использования бюджетных средств.

Давлатзода М.Х.

ТАШАККУЛИ НИЗОМИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ВА АУДИТИ МАБЛАҒҲОИ БУҶЕТӢ

Мақола ба ҳалли мушкилоти мубрами такмили баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади такмили идоракунии молиявӣ ва таъмини рушди устувори иҷтимоию иқтисодии мамлакат нигаронида шудааст. Мубрамии он дар зарурати таҳияи тадбирҳои муассир оид ба баланд бардоштани шаффофият ва самаранокии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар бахши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Мушкилоти асосии баҳисобгирӣ ва аудити маблағҳои буҷетӣ муайян гардида, оид ба такмили низоми мавҷуда тавсияҳо тартиб дода шудаанд.

Калидвожаҳо: низоми буҷетӣ, молияи давлатӣ, истифодаи захираҳои молиявӣ, харочоти давлатӣ, низоми хазинадорӣ, аудити берунӣ, аудити дохилӣ, мониторинги истифодаи маблағҳои буҷетӣ.

Davlatzoda M.Kh.

FORMATION OF THE SYSTEM OF ACCOUNTING AND AUDIT OF BUDGETARY FUNDS

The article is aimed at solving the urgent problem of improving the accounting and audit of budgetary funds in the Republic of Tajikistan in order to improve financial management and ensure sustainable socio-economic development of the country. Its relevance lies in the need to develop effective solutions to improve the transparency and efficiency of the accounting and audit system in the public sector of the Republic of Tajikistan. Key problems are identified and recommendations are formulated for improving the existing system of accounting and audit of budgetary funds.

Keywords: budget system, public finances, use of financial resources, public expenditure, treasury system, external audit, internal audit, monitoring the use of budgetary funds.

Формирование эффективной системы бухгалтерского учета и аудита бюджетных средств является важным элементом обеспечения прозрачности, подотчетности и эффективности использования государственных финансов. В условиях глобализации и стремительного развития технологий контроль за использованием бюджетных средств становится ключевым аспектом государственной финансовой политики, а успешное функционирование бухгалтерского учета и аудита бюджетных средств напрямую влияет на экономическую стабильность страны.

В последние десятилетия Республика Таджикистан сделала значительные шаги в реформировании системы государственного управления, что также затронуло финансовый сектор. Однако, несмотря на достижения в области финансовой отчетности и контроля, система бухгалтерского учета и аудита бюджетных средств продолжает сталкиваться с рядом проблем, таких как отсутствие полного соответствия международным стандартам, недостаточная автоматизация процессов учета, а также низкий уровень подготовки кадров в этой области. Эти проблемы ограничивают возможности эффективного контроля и учета использования государственных ресурсов, что в свою очередь влияет на развитие национальной экономики и социальную стабильность в стране.

Одной из главных задач является оптимизация методов учета и улучшение механизмов аудита, что позволит сократить риски неэффективного использования бюджетных средств, предотвратить коррупционные проявления и повысить доверие граждан к государственным финансовым институтам. Важно отметить, что система бухгалтерского учета и аудита в Республике Таджикистан должна не только соответствовать внутренним потребностям, но и интегрироваться с международными практиками, что требует тщательной адаптации мировых стандартов к национальным условиям.

В последние годы наблюдается значительный рост интереса и внимания к вопросам совершенствования национальной системы бухгалтерского учета и аудита, что обусловлено необходимостью адаптации к международным правилам и практикам ведения бухгалтерского учета, составления финансовой отчетности и проведения аудита. В рамках решения данных вопросов было проведено несколько ключевых научных исследований, направленных на оптимизацию процессов бухгалтерского учета и аудита, что свидетельствует о прогрессивных тенденциях в развитии национальной научной мысли.

Необходимо отметить, что значительный вклад в развитие теории и практики бухгалтерского учета и аудита в контексте Республики Таджикистана был внесен рядом известных ученых и исследователей, среди которых можно выделить работы Д.А. Давлатзода

[1], М.В. Каллемуллоева [2], М.Б. Каримиён [3; 4], Б.Х. Каримова [5; 6; 7; 8], С.Ф. Низомова [9], К.Х. Хушвахтзода [10] и других. В своих исследованиях эти ученые обосновали необходимость внедрения современных подходов и методов в систему бухгалтерского учета и аудита, а также предложили ряд теоретических и практических решений для повышения качества финансового управления. Эти публикации сыграли важную роль в формировании научных основ бухгалтерского учета и аудита, их адаптации к специфике таджикской экономики.

Тем не менее, несмотря на достигнутые успехи, в области бухгалтерского учета и аудита остаются еще многие нерешенные проблемы, которые требуют дальнейшего исследования и разработки. В частности, одной из наиболее актуальных задач является создание и совершенствование эффективной системы бухгалтерского учета и аудита в сфере государственного бюджета. В условиях изменяющихся экономических реалий, а также в контексте глобальных процессов цифровизации и интеграции международных стандартов, важно провести глубокий анализ существующих проблем и предложить решения, которые позволят повысить эффективность и прозрачность использования средств государственного бюджета в Республике Таджикистан.

Особое внимание следует уделить развитию нормативно-правовой базы в сфере бухгалтерского учета и аудита, которая должна отвечать современным требованиям и стандартам, а также обеспечивать надежные механизмы контроля за расходованием государственных средств. Это требует разработки новых методологических подходов, улучшения кадровой подготовки специалистов в данной области и внедрения инновационных технологий, которые могут значительно улучшить процесс бухгалтерского учета и контроля.

Таким образом, несмотря на значительные усилия, направленные на развитие системы бухгалтерского учета и аудита в Республике Таджикистан, многие проблемы остаются актуальными. В частности, важно преодолеть существующие недостатки в организации аудита государственных расходов, улучшить взаимодействие между различными государственными структурами, а также совершенствовать процесс формирования и исполнения государственного бюджета с учетом мировых практик и международных стандартов. Поэтому дальнейшее исследование и совершенствование системы бухгалтерского учета и аудита в государственном секторе Республики Таджикистан является не только необходимым, но и крайне актуальным направлением научной работы.

Прежде всего, важно отметить, что бухгалтерский учет в государственном секторе имеет ряд существенных отличий от бухгалтерского учета в частном секторе. Эти различия следует рассматривать с трех ключевых позиций: принципы учета в государственном секторе, особенности его ведения и методы учета, а также классификация расходов.

В государственном секторе бухгалтерский учет направлен на обеспечение прозрачности, подотчетности и эффективного управления государственными финансами. При этом, основными целями учета являются: обеспечение доступа к информации о расходах и доходах государственных учреждений, что важно для общественного контроля (прозрачность); обеспечение правильного использования бюджетных средств и других государственных ресурсов (подотчетность); мониторинг эффективности использования финансовых ресурсов и достижение заявленных целей в рамках государственных программ (эффективность).

В отличие от частного сектора, где учет ориентирован на прибыль, в государственном секторе учет ориентирован на соблюдение бюджетных ограничений, эффективное использование публичных средств и достижение социальных целей. Также необходимо уметь ввиду, что что финансовая отчетность основывается на нормативных актах и бюджетной политике.

В государственном секторе широко используются кассовый метод и метод начисления. Кассовый метод предполагает учет фактических поступлений и выплат, тогда как метод начислений отражает обязательства и доходы в момент их возникновения, независимо от фактического получения или выплаты средств. Расходы классифицируются по различным

категориям в зависимости от их назначения (например, капитальные расходы, текущие расходы на социальные программы).

Существует несколько систем учета, используемых в государственном секторе, включая: государственную казначейскую систему, систему государственного учета по модульной системе, а также бухгалтерский учет на основе программы по государственным финансам.

В системе государственного казначейства управление финансовыми потоками осуществляется централизовано через казначейства, что позволяет обеспечивать мониторинг за движением государственных средств, их распределением и использованием. Главной целью этой системы является соблюдение бюджетной дисциплины и предотвращение перерасхода. В некоторых странах используется модульная система, при которой учет ведется в нескольких модулях (кассовые операции, налоги, расходы, кредитование и т.д.), что позволяет комплексно подходить к управлению бюджетом. Учет на основе программы по государственным финансам представляет собой интегрированное решение для управления государственными финансами, которое позволяет отслеживать расходы, доходы и обязательства в реальном времени. Он направлена на улучшение управления публичными средствами, повышение прозрачности и подотчетности в финансовых операциях.

Международные стандарты финансовой отчетности в государственном секторе (МСФОГС), известные также как IPSAS (International Public Sector Accounting Standards - Международные стандарты учета в государственном секторе), были разработаны с целью гармонизации бухгалтерского учета в государственном секторе и обеспечения сопоставимости финансовых отчетов между различными странами. Эти стандарты отражают мировые практики учета в публичной сфере и служат основой для повышения качества и прозрачности отчетности. Многие страны начали внедрять IPSAS с целью улучшения финансового управления и отчетности. Это внедрение помогает государствам добиться лучшего контроля за своими расходами и активами, а также способствует сокращению финансовых нарушений. Для того чтобы правильно применять эти стандарты, важно обеспечить наличие системы, которая будет учитывать не только деньги, но и различные формы обязательств, таких как долговые обязательства и контракты.

Таким образом, в государственном секторе бухгалтерский учет играет важную роль в обеспечении эффективного управления публичными средствами. Применение международных стандартов, таких как МСФОГС, позволяет улучшить прозрачность, подотчетность и финансовую стабильность. Государственные структуры, применяя такие стандарты и системы учета, могут не только повысить доверие общественности, но и создать основу для устойчивого развития экономики.

Аудит в государственном секторе – это, независимая и объективная оценка финансовых и операционных процессов государственных органов, направленная на обеспечение достоверности финансовой отчетности, соблюдения законодательства и эффективного использования бюджетных средств. Аудит играет важную роль в мониторинге государственных финансов, повышении прозрачности и ответственности, а также в предотвращении коррупции и нецелевого расходования средств.

Аудит в государственном секторе служит важным инструментом контроля за тем, как эффективно используются бюджетные средства. Аудиторы оценивают, соответствует ли использование финансовых ресурсов заранее установленным целям и задачам. Это особенно важно в контексте государственных программ, когда необходимо обеспечить максимальную отдачу от вложений. Аудит повышает уровень подотчетности государственных органов перед гражданами и законодателями, обеспечивая открытую и понятную отчетность по расходованию бюджетных средств. Это способствует укреплению доверия населения к действиям власти и помогает избегать коррупционных проявлений.

Аудит в государственном секторе оценивает, насколько точно и в срок выполняются требования законодательства и бюджетной политики, а также проверяет соответствие государственных расходов нормативно-правовым актам. Это важно для предотвращения

юридических и финансовых нарушений, а также для соблюдения принципов законности и справедливости в использовании государственных средств. Аудит помогает выявить слабые места в финансовом управлении и предложить способы улучшения. Например, может быть рекомендовано изменение методов учета, улучшение процесса планирования бюджета или оптимизация государственных расходов для повышения их результативности.

В государственном секторе аудит делится на два типа: **внутренний** и **внешний**. Оба типа аудита выполняют ключевую роль в управлении финансовыми потоками, однако их функции и задачи отличаются. Внутренний и внешний аудит, действуя в рамках строгих правовых и институциональных норм, помогают поддерживать высокий уровень финансовой дисциплины и способствуют улучшению управления государственными ресурсами.

Внутренний аудит в государственных учреждениях проводится непосредственно в рамках организаций и его основная цель - оперативный контроль за деятельностью органов исполнительной власти, проверка исполнения бюджетных программ и оценка внутренних процедур, включая управление рисками, соблюдение норм и эффективность работы. Внутренние аудиторы занимаются мониторингом и анализом процессов, выявляют возможные нарушения и предлагают корректирующие меры. Это позволяет своевременно реагировать на проблемы и улучшать управление на уровне конкретных государственных органов.

Внешний аудит проводится независимыми органами (например, государственной аудиторской службой или специализированными аудиторскими организациями), которые оценивают деятельность государственных органов с внешней точки зрения. Задача внешнего аудита - обеспечить объективную оценку и контроль над тем, как расходуются бюджетные средства и соблюдаются ли установленные процедуры и нормы. Внешний аудит также играет важную роль в обеспечении открытости и подотчетности перед обществом и законодателями.

Правовые и институциональные механизмы, регулирующие деятельность аудита, создают основу для эффективного контроля за государственными расходами, что способствует стабильному и устойчивому развитию финансовой системы. Система аудита в государственном секторе регулируется рядом законов и нормативных актов, включая: Закон Республики Таджикистан «О государственном финансовом контроле в Республике Таджикистан», Закон Республики Таджикистан «О счетной палате Республики Таджикистан», Закон Республики Таджикистан «О финансовом управлении и внутреннем контроле в государственном секторе».

Высшим органом внешнего государственного аудита является Счетная палата Республики Таджикистан. Она проводит проверки деятельности государственных органов и учреждений, оценку соблюдения бюджетной дисциплины и целевого использования бюджетных средств, и предоставляет отчетность в парламент и другим заинтересованным сторонам, что способствует повышению подотчетности.

Важную роль в реализации аудиторской деятельности играют органы государственного управления, такие как Министерство финансов Республики Таджикистан, а также специализированные структуры, которые обеспечивают методическое руководство и координацию аудиторской работы. Взаимодействие между государственными органами и независимыми аудиторами способствует улучшению качества финансового управления и более эффективному использованию бюджетных средств. Аудит также служит важным инструментом для обеспечения соблюдения бюджетной дисциплины в стране, помогая выявить и устранить случаи перерасхода бюджета, нецелевого использования государственных средств или нарушения законодательства. Это повышает доверие граждан к государственным органам и способствует устойчивому развитию финансовой системы.

Несмотря на наличие нормативных актов и институтов, регулирующих аудиторскую деятельность и контроль за государственными расходами в Республике Таджикистан, существуют определенные пробелы и проблемы в нормативной базе, которые могут ограничивать эффективность контроля (таблица 1).

Проблемы	Расшифровка проблемы
Недостаточная координация между различными аудиторскими органами	Существует несколько организаций, которые осуществляют аудит и контроль за государственными расходами (например, Счетная палата Республики Таджикистан, внутренние аудиторские службы в государственных органах и другие). Однако между этими органами может наблюдаться недостаточная координация, что приводит к дублированию усилий, недостаточной прозрачности в отчетности и затруднениям в интеграции информации, полученной разными контролирующими органами.
Невозможность полной независимости внешних аудиторских органов	Несмотря на наличие законодательных актов, которые регулируют работу внешних аудиторов, в некоторых случаях независимость счетной палаты и других внешних аудиторских органов может быть ограничена. Это может происходить, например, в случае недостаточной финансовой и организационной независимости.
Нехватка единых стандартов отчетности	Внедрение и использование МСФОГС в полной мере в Республике Таджикистан еще не завершено. Некоторые государственные учреждения могут продолжать использовать устаревшие формы отчетности или не полностью соответствовать международным стандартам. Это может препятствовать корректному и сопоставимому представлению данных о расходах, что затрудняет их контроль и анализ.
Отсутствие эффективных механизмов обратной связи и ответственности	В некоторых случаях результаты аудиторских проверок не приводят к адекватным действиям по исправлению нарушений. Например, может отсутствовать система ответственности государственных органов за выявленные нарушения, или же последствия недостаточны для предотвращения повторных нарушений. Это может происходить, например, из-за слабых правовых механизмов.
Ограниченный доступ общественности и СМИ к аудиторским отчетам	Несмотря на то, что счетная палата и другие контролирующие органы обязаны публиковать результаты своих проверок, в реальности общественность не всегда имеет полноценный доступ к этим данным. В некоторых случаях отчеты могут быть опубликованы в неудобочитаемом виде или без достаточной детализации, что затрудняет проведение независимого анализа и ограничивает возможности для общественного контроля.
Неадекватная квалификация и ресурсы для проведения эффективного аудита	В некоторых случаях для эффективного контроля за государственными расходами не хватает квалифицированных специалистов, современных инструментов для проведения комплексных проверок или достаточного финансирования аудиторских органов. Это может привести к поверхностным проверкам и пропуску важных нарушений в расходах.
Невозможность полного охвата всех государственных расходов	В ряде случаев аудит может не охватывать все области государственного сектора, что особенно актуально для частных компаний, участвующих в реализации государственных программ. Это может происходить из-за отсутствия четкой нормативной базы для включения всех участников в процесс контроля, а также из-за недостатка полномочий у аудиторских органов для проведения проверок в таких структурах.
Невозможность эффективного контроля за	Во многих случаях местные органы власти и местные бюджетные учреждения могут сталкиваться с трудностями в ведении отчетности и отсутствии полноценных механизмов контроля. Это затрудняет

использованием средств на местном уровне	центральный контроль за использованием средств на местах, а также может привести к коррупционным проявлениям и нецелевому расходованию средств.

Таким образом, для повышения эффективности контроля за государственными расходами в Республике Таджикистан необходимо преодолеть ряд нормативных и институциональных проблем. В частности, это улучшение координации между контролирующими органами, повышение независимости аудита, внедрение международных стандартов отчетности, усиление общественного контроля и ответственность государственных органов за результаты аудита. Важно также инвестировать в развитие квалификации аудиторов и внедрение новых технологий для более качественного и прозрачного контроля.

В Республике Таджикистан система бухгалтерского учета и аудита в государственном секторе направлена на обеспечение финансовой прозрачности, подотчетности и эффективного использования бюджетных средств. Система охватывает как центральные, так и местные органы власти и включает несколько уровней контроля и ответственности. Рассмотрим основные аспекты бухгалтерского учета и аудита, а также механизмы финансового контроля: учет государственных доходов и расходов, ответственные органы за аудит бюджетных средств и механизмы контроля.

Учет государственных доходов в Республике Таджикистан ведется на основе нормативно-правовых актов, регулирующих налоговую и бюджетную политику. Основные источники доходов включают налоги, сборы, таможенные пошлины, а также трансферты и кредиты. Учет поступлений осуществляется через Министерство финансов Республики Таджикистан и Налоговый комитет при Правительстве Республики Таджикистан. Расходы государственного бюджета включают как текущие расходы (например, на оплату труда, социальные выплаты, субсидии), так и капитальные расходы (например, на инфраструктурные проекты). Учет расходов осуществляется Министерством финансов через государственную казначейскую систему. Каждое министерство и ведомство формирует свои бюджеты, которые затем утверждаются парламентом. После утверждения осуществляется централизованный мониторинг расходования средств через казначейскую систему.

Счетная палата отвечает за проверку исполнения государственного бюджета и эффективного использования бюджетных средств. Она проводит аудиторские проверки финансовых отчетов государственных органов, анализирует соответствие расходования бюджетных средств законодательству и международным стандартам. Результаты аудиторских проверок Счетная палата представляет в Президенту Республики Таджикистан и парламенту.

Внутренний аудит осуществляется в рамках Министерства финансов Республики Таджикистан, которое имеет подразделения, занимающиеся контролем за расходами внутри самого министерства и других государственных структур. Также осуществляется внутренний контроль за выполнением бюджета и финансовой отчетности.

Важную роль в мониторинге использования бюджетных средств играет казначейская система. Она регулирует и мониторинг всех операций с государственными финансами, позволяет отслеживать все финансовые потоки, начиная от поступлений в бюджет до расходования средств.

Существует система внутреннего аудита в каждом министерстве и ведомстве, которая обеспечивает соблюдение бюджетной дисциплины и финансовую прозрачность. Функционирует также механизм общественного контроля, когда результаты аудиторских проверок публикуются в открытом доступе, и граждане могут быть привлечены к процессу мониторинга. Реализованы онлайн-платформы и базы данных, на которых публикуются отчеты о расходах и доходах государственного бюджета, что способствует увеличению прозрачности и подотчетности.

В ходе исследования мы пришли к выводу, что система бухгалтерского учета и аудита бюджетных средств в Республике Таджикистан сталкивается с рядом серьезных проблем и вызовов, которые ограничивают ее эффективность. Среди наиболее значимых проблем можно выделить следующие:

1. **Коррупция и неэффективное использование средств.** Коррупция является одной из главных угроз, подрывающих доверие к государственному сектору и системе управления бюджетом. Несмотря на существование механизмов контроля, таких как внешние и внутренние аудиты, существует риск нецелевого расходования бюджетных средств, часто связанного с коррупционными практиками. Это может проявляться в виде завышенных цен на товары и услуги, фальсификации отчетности или же предоставления государственных контрактов на непрозрачных условиях. Такие действия ведут к значительным финансовым потерям для государства и снижают эффективность программ, направленных на развитие инфраструктуры, здравоохранения, образования и других важных сфер. Например, возможно, в некоторых случаях бюджетные средства выделяются на проекты, которые не осуществляются должным образом или не приносят ожидаемых результатов, в связи с чем расходы не оправдывают себя.

2. **Нехватка квалифицированных кадров.** Второй важной проблемой является нехватка высококвалифицированных специалистов в области бухгалтерского учета и аудита в государственном секторе. Для эффективного контроля за расходами государственного бюджета необходимы профессионалы, которые обладают знаниями в области международных стандартов бухгалтерского учета, аудита и финансового контроля. Однако в Республике Таджикистан существует дефицит таких кадров, что связано с недостаточной подготовкой специалистов в этой области, а также с низким уровнем оплаты труда и отсутствием стимулов для профессионального роста. Недостаток квалифицированных кадров также ограничивает способность аудиторских органов эффективно выполнять свои функции, что ведет к снижению качества проверок, увеличению числа ошибок в отчетности и ухудшению качества финансового контроля. Это также связано с недостаточной подготовкой государственных служащих, что способствует возникновению неэффективных или даже ошибочных решений в области расходования бюджетных средств. Например, без соответствующих знаний и опыта аудиторы могут упустить важные финансовые нарушения или не заметить признаки коррупционных действий, что снижает уровень доверия к системе управления финансами.

Для решения этих проблем необходимо усилить меры по борьбе с коррупцией, улучшить систему внутреннего контроля, а также инвестировать в подготовку и повышение квалификации кадров. Это требует не только улучшения образовательных программ в сфере бухгалтерского учета и аудита, но и создания стимулов для профессионального роста и повышения уровня заработной платы в этой области. Только комплексный подход к решению этих проблем позволит значительно повысить эффективность системы бухгалтерского учета и аудита бюджетных средств в Республике Таджикистан.

В целях совершенствования системы бухгалтерского учета и аудита бюджетных средств в Республике Таджикистан нами разработаны следующие рекомендации:

1. **Укрепление независимости аудиторских органов.** Необходимо усилить независимость внешних органов аудита, чтобы они могли проводить свои проверки без вмешательства. Важно обеспечить юридическую и финансовую независимость этих органов, что позволит им более эффективно и беспристрастно выполнять свои функции.

2. **Повышение квалификации кадров.** Важно организовать регулярное повышение квалификации сотрудников органов бухгалтерского учета и аудита, а также привлечь специалистов с международным опытом. Это можно достичь через организацию курсов, тренингов и сотрудничество с международными аудиторами и консультантами, что позволит внедрять современные методы и стандарты учета и аудита. Также следует создать условия для профессионального роста, включая возможность получения международных сертификатов и повышения квалификации в области МСФОГС.

3. **Внедрение международных стандартов бухгалтерского учета, финансовой отчетности и аудита.** Для повышения прозрачности и эффективности учета и аудита в государственном секторе следует продолжить внедрение международных стандартов, таких как МСФОГС. Это обеспечит соответствие национальной практики международным требованиям, повысит качество финансовых отчетов и позволит улучшить контроль за расходами государственного бюджета.

4. **Усиление общественного контроля и прозрачности.** Для повышения подотчетности необходимо создать механизмы открытого доступа к результатам аудиторских проверок, а также для отчетности о расходах государственного бюджета. Рекомендуется создать платформы для публикации отчетности в онлайн-формате, что обеспечит доступ к информации для граждан, СМИ и других заинтересованных сторон. Привлечение общественных организаций и активных граждан к процессу мониторинга и контроля за расходами повысит уровень общественного контроля и укрепит доверие населения к государственным органам.

5. **Укрепление координации между контролирующими органами.** Для повышения эффективности аудиторской деятельности и устранения дублирования усилий необходимо улучшить координацию между внутренними и внешними органами контроля. Создание единой базы данных и регулярное обмен информацией позволит улучшить контроль за государственными расходами и предотвратить финансовые нарушения.

6. **Разработка системы оценки эффективности бюджетных расходов.** Необходимо внедрить систему оценки эффективности государственных расходов, которая позволит не только контролировать факт расходования средств, но и оценивать их целесообразность и результативность. Внедрение индикаторов эффективности для различных бюджетных программ обеспечит более прозрачное и обоснованное использование финансовых ресурсов.

7. **Обновление и модернизация информационных систем учета.** Для повышения оперативности и точности учета государственных доходов и расходов следует внедрить современные информационные системы. Это поможет автоматизировать процессы учета, повысить прозрачность и снизить риски ошибок и манипуляций с данными. Модернизация казначейской системы и систем внутреннего учета обеспечит более эффективное управление финансовыми потоками.

8. **Проведение регулярных внешних и независимых аудиторских проверок.** Важно организовать независимые и регулярные проверки выполнения бюджета и целевого расходования средств, привлекая международные аудиторские компании для проведения внешних проверок. Это поможет повысить доверие к системе и обеспечить беспристрастную оценку финансовой деятельности государственных органов.

9. **Интеграция лучших практик в области антикоррупционной деятельности.** Для борьбы с коррупцией в сфере государственных расходов следует усилить контроль за использованием бюджетных средств на всех уровнях. Важно интегрировать международные антикоррупционные практики в бухгалтерский учет и аудит, включая улучшение системы оценки рисков, разработки антикоррупционных стандартов и проведение регулярных проверок на предмет коррупционных действий.

Внедрение предложенных рекомендаций позволит значительно повысить эффективность системы бухгалтерского учета и аудита бюджетных средств в Республике Таджикистан. Это будет способствовать улучшению управления государственными финансами, повышению прозрачности и подотчетности государственных органов, а также снижению коррупционных рисков.

ЛИТЕРАТУРА

1. Давлатзода Д.А. Бюджетные средства как область применения аудита эффективности в Таджикистане / Д. А. Давлатзода // Экономика и предпринимательство. – 2021. – № 9 (134). – С. 488-493

2. Калемуллоев М.В., Кодирзода Ф.Д. Институциональные основы оптимизации организационной структуры Счетной палаты Республики Таджикистан в условиях рынка / М.В. Калемуллоев, Ф.Д. Кодирзода // Государство и бизнес в современной экономике: Материалы V Международной научно-практической конференции, Воронеж, 22 февраля 2024 года. – Воронеж: Издательско-полиграфический центр «Научная книга», 2024. - С. 48-52
3. Каримиён М.Б. Хусусиятҳои воситаҳои асосӣ ва тартиби баҳисобгирии онҳо тибқи стандартҳои байналмилалӣ / М.Б. Каримиён // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2021. - № 3 (37). – С. 108-114
4. Каримиён М.Б. Шароити корбурди стандартҳои байналмилалӣ дар баҳисобгирии идоракунии воситаҳои асосӣ / М.Б. Каримиён // Идоракунии давлатӣ. – 2022. - № 4/1 (58). – С. 160-170
5. Каримов Б.Х. Влияние процессов глобализации и цифровизации на национальную систему бухгалтерского учета / Б.Х. Каримов // ЭКОНОМИКА, БИЗНЕС, ИННОВАЦИИ: сборник статей XXII Международной научно-практической конференции, Пенза, 15 апреля 2023 года. – Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение» (ИП Гуляев Г.Ю.), 2023. – С. 51-54
6. Каримов Б.Х., Каримиён М.Б. Формирование системы бухгалтерского учета и организация бухгалтерской работы в экономических субъектах / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - 2024. - № 3 (53). – С. 150-156
7. Каримов Б.Ҳ. Равишҳои методологии бунёдшавии низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ / Б.Ҳ. Каримов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - № 2 (41). - С. 15-21
8. Каримов Б.Ҳ. Таҳлили раванди ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Ҳ. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2022. – № 3 (42). - С. 23-34
9. Низомов С.Ф., Юсупов У.С. Алоқамандии низоми назорати дохилӣ ва аудити дохилӣ / С.Ф. Низомов, У.С. Юсупов // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – 2023. - № 4-2 (55). – С. 133-140
10. Хушвахтзода К.Х., Абдурахмонова М.З. Методологические аспекты аудита операций по социальному страхованию и пенсиям в условиях цифровой экономики Таджикистана / К.Х. Хушвахтзода, М.З. Абдурахмонова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2024. - № 1. – С. 5-11

УДК 332.1

Исмоилова Д.М.

МЕХАНИЗМИ МОЛИЯВӢ ВА МАҚОМИ ОН ДАР ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОРИ МИНТАҚА

Раванди тақсиму бозтақсими арзиши маҳсулоти умумии ҷамъиятӣ механизми молиявиест, ки соҳаҳои мустақилу ҷудогонаи муносибатҳои молиявиро дарбар мегирад. Ин соҳаҳо ба субъектҳои хоҷагидор, коргарони кироя, давлатӣ, мақомоти худидории маҳаллӣ имкон медиҳанд, ки захираҳои молиявии худиро ташаккул диҳанд. Дар мақолаи мазкур моҳияти механизми молиявии амалӣ гардонидани муттаҳидгардонии захираҳои фондҳои гуногуни молиявӣ ва таъмини тақсим ва истифодаи самараноки онҳо барои ноил шудан ба мақсадҳои тараққиёти мутавозини минтақавӣ таҳқиқ гардид.

Калидвожаҳо: рушди устувор, минтақа, стратегияи рушди устувори минтақа, механизми молиявӣ, фондҳои захираҳои молиявӣ.

Исмоилова Д.М.

ФИНАНСОВЫЙ МЕХАНИЗМ И ЕГО РОЛЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

Процесс распределения и перераспределения стоимости совокупного общественого продукта представляет собой финансовый механизм, который включает в себя обособленные сферы финансовых отношений, позволяющие формировать собственные финансовые ресурсы у хозяйствующих субъектов, наёмных работников, государства и органов местного управления. В данной статье исследована сущность финансового механизма реализации объединения ресурсов различных финансовых фондов и обеспечения их эффективного распределения и использования для достижения целей сбалансированного территориального развития.

Ключевые слова: устойчивое развитие, регион, стратегия устойчивого развития региона, финансовый механизм, фонды финансовых ресурсов.

Ismoilova D.M.

THE FINANCIAL MECHANISM AND ITS ROLE IN ENSURING THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REGION

Financial mechanism is the process of distributing and redistributing the value of the total social product that includes separate areas of financial relations that allow economic entities, employees, the state and local governments to form their own financial resources. In this article the author considers the essence of the financial mechanism of realization of integration of various financial funds resources, ensuring their effective distribution and usage to achieve the goals of balanced territorial development.

Keywords: sustainable development, region, strategy of sustainable development of the region, financial mechanism, funds of financial resources.

Барои тамоми давлатҳо пойгоҳи асосии таъмини рушди устувор ин рушд додани минтақаҳои он мебошад. Ҳолати молиявии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи таҳрезии дар стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 пешниҳод гардида, босуръат афзоишёбанда ва ба таъсири омилҳои беруна устувор бояд бошад [1]. Аз ин лиҳоз ба мо зарур аст, ки барои густариши ислоҳоти институтсионалӣ дар бахши молиявии минтақаҳо механизми мукаммали аммалигардонии ин ҳадафҳоро кор карда бароем ва рушди устувори таъминоти молиявии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳким диҳем.

Рушди устувори иқтисодиёт ин чунин тағйирёбии вазъи иқтисодиёти миллӣ мебошад, ки афзоиши маҳсулоти миллӣ ва сифати онро дар баробари пешгирии сарвиқтии оқибатҳои манфӣ инъикос менамояд мебошад. Ҳадафи пешбари консепсияи рушди устувор таъмини сатҳи баланди зиндагии мардуми кишвар буда, рушди мутаносиби соҳаҳои экологӣ ва иҷтимоию иқтисодиро дар назар дорад. Ҳадафи консептуалии рушди устувор ин ноил шудан ба мувозинати рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва экологӣ, баланд бардоштани сифати зиндагии аҳолӣ, ҳолати муҳити табиӣ дар асоси иттилоотикунонӣ ва ҳамзамон таъмини самаранокии иҷтимоӣ дар асоси азнавсозии сохторӣ ва технологии ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт дар пояи таъмини рушди устувори иқтисодӣ дар умум ва дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Таҳияи стратегияи рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо дар шароити муосир аҳамияти хосса пайдо намуда, ба таъмини рушди мутаносиби иқтисодиёт, ҷомеа ва табиати минтақа нигаронида шудааст, ки ба татбиқи тадбирҳои маҷмӯии ҳалли масъалаҳое мусоидат мекунанд, ки ба тамоми соҳаҳои хаёти аҳолӣ таъсир мерасонад.

Дар сохтори идоракунии минтақаҳо муайян намудани дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа механизми муҳим маҳсуб мегардад, ки татбиқи он мувозинатии фаъолият ва дар натиҷа рушди босамари минтақаро дар оянда кафолат медиҳад. Вобаста ба ин дурнамои муайянгардида механизмҳои муассир барои ноил шудан ба ҳадафҳои пешбинишуда ва ба воқеият татбиқ намудани вазифаҳои гузошташуда вуҷуд бояд дошта бошанд.

Дар стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дар самти идораи маҳаллӣ қайд гардидааст, ки мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ барои иҷрои салоҳияти ба онҳо вогузошта ҷиҳати амалӣ намудани масъалаҳои аҳамияти маҳаллӣ дошта захираҳои зарурӣ надорад, ё боз дар қисми дигари стратегия, ки ба бахши молиявӣ бахшида мешавад қайд мегардад, ки бахши молиявӣ ҳоло ҳамчун асоси маблағгузории миллӣ пурра ташаккул наёфтааст [1]. Муносибатҳои тақсимӣ ва бозтақсимӣ асоси моҳиятии муносибатҳои молиявиро тавсиф мекунанд. Вале танҳо чизи офарида ё офаридашавандаро тақсим ё бозтақсим кардан мумкин аст. Мутаносибан дар низоми муносибатҳои молиявӣ масоили сафарбарӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳои молиявӣ дар шароити маҳдуд будани ин захираҳо аҳамияти якумдараҷа касб мекунанд. Тарзҳо ва усулҳои ҳалли ин масъалаи муҳимтарин дар низоми молияҳои давлатию байнидавлатӣ, ташкилотҳои молиявӣ, молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ хусусиятҳои муҳимми худро доранд, ки зарурати таҳқиқу тадқиқи мустақилонаи онҳоро муайян мекунад. Хулоса, молия ҳодисаи мураккабу серпаҳлӯ буда, ҳамзамон на танҳо категорияи иқтисодӣ, балки таърихӣ, моддӣ ва меъёрию ҳуқуқӣ низ мебошад.

Молия чун категорияи иқтисодӣ – ин мафҳуми аз ҳама умумиест, ки робитаҳои пойдори мутақобилаи дохилию берунии байни субъектҳо ва объектҳои муносибатҳои молиявиро инъикос мекунад. Муносибатҳои мазкур вобаста аз тағйир ёфтани тасаввурот дар бораи моликият ва вазифаҳои давлат, субъектҳои иқтисодӣ, хоҷагиҳои хонаводагӣ, иттиҳодияҳои оммавию ҳуқуқӣ метавонанд тағйир ёбанд ва тағйир меёбанд. Дар замони муосир молия ин низоми танзим шудаи муносибатҳои тақсимотӣ мебошад, ки бо ташаккулу истифодаи захираҳои молиявӣ аз ҷониби иттиҳодияҳои оммавию ҳуқуқӣ, субъектҳои хоҷагидорӣ ва хоҷагиҳои хонаводагӣ, яъне субъектҳои гуногуни муносибатҳои молиявӣ барои ноил гардидани онҳо ба мақсадҳои муайян, ҳалли ин ё он масоил иртибот дорад.

Чун категорияи таърихӣ молия баробари тараққии ҷамъият тавассути муносибатҳои худ миқдори зиёди субъектҳоро муттаҳид месозад, ин муносибатҳо ба самти тағйир ёфтани характери танзим ва истифодаи торафт бештари дастгоҳи васеи воситаҳои идораи захираҳои молиявии субъектҳои дахлдорро дар назар дорад. Чун категорияи моддӣ молия ҳосили ҷамъи сарватҳои мушаххас ва неъматҳои иқтисодӣ мебошад, ки дар ихтиёри субъектҳои мухталифи муносибатҳои молиявӣ қарор дорад. Чун категорияи меъёрию ҳуқуқӣ молия аз муқаррароти муайяне иборат аст, ки байни симоҳои ҳуқуқию воқеӣ, мақомоти ҳукумати давлатию маҳаллӣ дар рафти аз ҷониби онҳо ташаккул додану истифода бурдани захираҳои молиявӣ ўҳдадориҳои мушаххаси молиявиро ба вуҷуд меорад.

Моҳияти иҷтимоию иқтисодии молияро метавон ҳангоми ҷавоб гуфтан ба ду суоли асосӣ кушода дод:

1) Ин ё он субъекти хоҷагидор, шаҳрванд, мақоми ҳукумати давлатӣ ё маҳаллӣ захираҳои молиявии худро аз ҳисоби кӣ ё чӣ ташаккул медиҳад?

2) Ин захираҳо чи тавр ва ба манфиати кӣ мавриди истифода қарор мегиранд?

Дар адабиёти иқтисодӣ молия ҳамчунин ба сифати соҳаи тадқиқоти илмӣ низ баррасӣ мешавад. Дар давоми ду садсолаи охир тасаввурот дар бораи молия чун илм низ дучори тағйироти муайян гардид. Ин на танҳо ба соҳаи молияи оммавӣ, балки ба молияи ташкилот, молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ ва молияи байналхалқӣ низ дахл дорад.

Раванди бозтақсими захираҳои молиявӣ байни субъектҳои гуногуни низоми молиявӣ ва дохили онҳо ҳамеша ба ноил гардидан ба мақсадҳои муайян нигаронида шудааст, бино бар ин он ба таври стихиявӣ амалӣ гардонида шуда наметавонад ва мутаносибан ташкили ягон низоми идораро тақозо мекунад. Дар таъмини молиявии рушди устувори минтақа ба кор

даровардани механизми назорати молиявӣ аҳамияти калон дорад. Аз нуқтаи назари амалия назорати молиявӣ маҷмӯи тадбирҳо оид ба ташкили риояи қонунгузории молиявӣ ва интизоми молиявии ҳамаи субъектҳои хоҷагидорӣ ва идора, ҳамчунин арзёбии самарабахшии молиявӣ ва мақсаднокии хароҷоти мавҷуда мебошад.

Бо суханони дигар, назорати молиявӣ на танҳо арзёбии дурустию саҳеҳии ин ё он амалиёти молиявиро дар бар мегирад, балки ҷанбаи таҳлилӣ низ дорад. Назорати молиявӣ мисли тамоми категорияҳои дигари молиявӣ баробари таҳаввули муносибатҳои молиявӣ тағйири шакл кардааст. Таърихан он дар шакли назорати давлатӣ ба харҷи маблағҳои хазинаи давлат ба миён омадааст. Васеъ шудани соҳаи муносибатҳои молиявӣ, амиқ гардидани робитаҳои мутақобилаи молиявии байни субъектҳои хоҷагидорӣ, пайдоишу рушди бозорҳои молиявӣ, такмили шаклҳои ташкили бизнес тақозо мекарданд, ки назорати молиявӣ низ тағйир ёфта, шаклу усулҳои муносиби ташкили назоратро ба миён орад. Идораи давлатии бевоситаи молия танҳо нисбат ба молияи давлатӣ сурат мегирад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, мисли тамоми мамлакатҳои аз лиҳози иқтисодӣ мутараққӣ идораи молияи давлатиро қонунгузорони молиявӣ тавассути мақомоти олии қонунгузорӣ танзим мекунанд. Ин мулоҳиза ба тасдиқи буҷаи давлатӣ ва ҳисобот дар бораи иҷроиши он, ҷорӣ намудан ё бекор кардани намудҳои алоҳидаи андоз, тасдиқи ҳаҷми интиҳоии қарзи давлат ва ғайра нисбат дорад.

Барои таъмини самаранокии механизми молиявӣ нақшагирии молиявӣ аҳамитяи калон дорад. Таҳти мафҳуми нақшагирӣ раванди таҳия ва қабули муқаррароти дорои характери миқдорию сифатӣ ва муайян кардани роҳҳои аз ҳама самарабахши ноилшавӣ ба онҳоро мефаҳманд. Нақшагирии молиявӣ дар низоми нақшагирии хоҷагии халқ марҳилаи хотимавӣ ба шумор меравад. Маҳдудияти нисбии қисмҳои алоҳидаи низоми молиявӣ таҳияи нақшаҳои комплексии молиявиро барои ҳар як соҳа, ҳар як субъекти низоми молиявӣ пешбинӣ мекунад. Объектҳои асосии нақшагирии молиявӣ захираҳои молиявӣ мебошанд, ки байни субъектҳои алоҳидаи низоми молиявӣ бозтақсим мешаванд. Ҳаракати захираҳои молиявӣ дар нақшаҳои дахлдор таҳким мешавад, ки онҳо низоми ягонаи нақшагирии молиявиро ташкил мекунанд. Ҷои марказиро дар низоми нақшаҳои молиявӣ буҷаҳо ишғол мекунанд. Дар буҷаҳо ифодаи миқдории шакли ташаккул ва харҷи фондҳои воситаҳои пулӣ, ки барои таъмини молиявии вазифаҳои давлат ва худидораи маҳаллӣ пешбинӣ шудаанд, инъикос меёбанд.

Нақшагирии дурнамоии молиявӣ дар минтақаҳо ба мақсади таъмини ҳамоҳангсозии рушди иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсати молиявӣ, ҳамчунин ояндабинии комплексии оқибатҳои молиявии ислоҳоти мавриди назар, барномаҳо, қонун, пайгирии тамоюлҳои дарозмуддати манфӣ ва саривақт андешидани тадбирҳои зарурӣ амалӣ гардонида мешавад. Чунин нақшагирӣ алоқаи байни мақсадҳои сиёсӣ, идорӣ ва иқтисодии мамлакатро, ки дорои характери дарозмуддат аст, таъмин мекунад. Дар доираи нақшагирии солонаи молиявӣ муқаррар намудани ин робитаҳо амалан номумкин аст. Таҳия ва татбиқи нақшаи ояндабинии молиявӣ яъне миёнамуддат танҳо дар асоси муносибати низомӣ ба ташаккули мақсадҳои сиёсати давлатӣ ва таҳлили омилҳои рушди он имконпазир аст. Дар сурати набудани нишонаҳои аниқ тасвияшуда ва аз лиҳози миқдорӣ андозашавандаи комплексӣ масоили сершумори ҳаллашон мушкил ба миён меоянд, ки бо таъмини ҳамоҳангсозии нақшаҳои рушди соҳаҳою минтақаҳо, таъмини ягонагии раванди идораи давлатӣ ва ғайра марбутанд.

Гузариш ба нақшагирии миёнамуддати молиявӣ, ки дар доираи он раванди буҷа аз таҳлили нишондиҳандаҳои асосии қаблан пазируфтаи нақшаи миёнамуддати молиявӣ дар соли дахлдор, таҳлили тағйирёбии омилу шароитҳои беруна, асосноккунии тағйирот, ки ба нишондиҳандаҳои асосии буҷавии давраи мавриди нақша қарор гирифта, ҳамчунин тасҳеҳ ё таҳияи лоиҳаҳои буҷа барои солҳои минбаъдаи марҳилаи пешгӯишаванда оғоз меёбад, дар Тоҷикистон низ амалӣ гардид. Ҳангоми ташаккули нақшаи дурнамои молиявӣ ва лоиҳаи буҷети давлатӣ ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон маъқул мешуморад:

а) самтҳои асосии сиёсати андоз, гумрук, қарзӣ дар давраҳои мавриди нақшагирӣ, нишондиҳандаҳои асосии ояндабинии рушди иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистон дар дурнамои миёнамуддат, ояндабинии рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат дар соли навбатӣ; б)

нишондиҳандаҳои асосии нақшаи дурнамои молиявӣ ва нақшаи дурнамои молиявӣ; в) тавсифи асосии лоиҳаи буҷети давлатӣ ва тақсими хароҷоти буҷети давлатӣ дар соли навбатӣ тибқи таснифи функсионалии хароҷоти буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Умуман, механизми идоракунии минтақа ё воҳиди маъмурӣ-ҳудудӣ бояд ҳамчун маҷмӯи принсипҳо, усулҳо, воситаҳо ва шаклҳое баррасӣ карда шавад, ки мақсади баланд бардоштани самаранокии фаъолияти минтақаро ҳамчун низоми иҷтимоию иқтисодӣ таҳия ва татбиқ карда тавонад ва фоидаеро ба даст оварад, ки барои худмаблағгузории рушди минтақа кофӣ бошад. Дар бораи характери танзими муносибатҳои молиявӣ бо воситаи механизми молиявӣ сухан ронда, таъкид кардан зарур аст, ки дараҷаи танзим дар низоми молияҳои оммавӣ, яъне давлатию маҳаллӣ дар муқоиса бо молияи субъектҳои хоҷагидор ташкилотҳо фарқи назаррас дорад; фарқи байни механизми молиявии низоми молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ ва молияи байналхалқӣ аз ин ҳам бештар аст. Ба низоми молияи давлатӣ дараҷаи аз ҳама зиёди танзим хос аст. Гузашта аз ин, танзими мазкур дар аксар мавридҳо пеш аз ҳама дар низоми муносибатҳои андозӣ характери маҷбурӣ дорад. Муносибатҳои тақсимӣ ва бозтақсимӣ асоси моҳиятии муносибатҳои молиявиро тавсиф мекунанд. Вале танҳо чизи офарида ё офаридашавандаро тақсим ё бозтақсим кардан мумкин аст.

Мутаносибан дар низоми муносибатҳои молиявӣ масоили сафарбарӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳои молиявӣ дар шароити маҳдуд будани ин захираҳо аҳамияти якумдараҷа касб мекунанд ва самаранокии механизми молиявӣ дар ин ҳолат аҳамияти калонро дорад. Тарзҳо ва усулҳои ҳалли ин масъалаи муҳимтарин дар низоми молияҳои давлатию байнидавлатӣ, ташкилотҳои молиявӣ, молияи хоҷагиҳои хонаводагӣ хусусиятҳои муҳимми худро доранд, ки зарурати таҳқиқу тадқиқи мустақилонаи онҳоро муайян мекунад.

Пешбурди моделҳои устувори таъминоти молиявии рушди иқтисодии минтақа таҳия ва татбиқи системаи мукаммали механизмҳои молиявиро тақозо мекунад, ки дар байни онҳо олимон механизмҳои молиявии танзими давлатиро ҷудо мекунанд, ки онҳо чунинанд:

- таъмини мувозинатии муносибатҳои дохилибуҷетӣ ва байнибуҷетӣ бо роҳи мувофиқанамоии присипҳо, усулҳо ва меъёрҳои азнавтақсимкунии воситаҳои буҷетӣ ;
- таъминоти маблағгузории саривақтии соҳаи тандурустӣ, маориф, муассисаҳои буҷетӣ ва ғ.;
- танзими раванди ба буҷет сари вақт воридшавии даромадҳои андозӣ ва ғайриандозӣ;
- маблағгузории саривақтии барномаҳои стратегии давлатиӣ;
- истифодабарии мақсаднок, самаранок ва сарфакоронаи воситаҳои буҷети маҳаллӣ
- солимгардонии фазои сармоягузорӣ ва беҳсозии ҷолибияти сармоягузории минтақа.

Бояд тазаккур дод, ки механизми молиявӣ намуд, шакл ва усулҳои ташкили муносибатҳои молиявиро дар назр дошта бо воситаи сиёсати молиявӣ татбиқ мегардад. Мақоми калидии сиёсати молиявӣ дар он аст, ки он бояд ба мусоидати ҳамаҷониба ба комёбиҳои иқтисодӣ ва тараққии нерӯҳои истеҳсолкунандаи мамлакат равона карда шавад. Чунин сиёсат якҷоя ба некӯаҳволии халқ, нерӯи пардохтии аҳолӣ боло рафтаю сарчашмаҳои даромадҳои давлатиро зиёд намуда, дар бобати хоҷагии молиявӣ низ мумкин аст натиҷаҳои хуб ба бор орад. Сиёсати молиявии оқилона метавонад ҳолати устувори молиявии давлат, минтақа ва субъекти хоҷагидориро таъмин намояд, рушди азнавтақсимоти маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар байни минтақаҳои алоҳида ва дар дохили минтақаҳо мутавозин гардонад ва баръакс сиёсати молиявии ғайри оқилонаи молиявӣ метавонад боиси номувозинатии низоми иқтисодӣ гардад [3].

Пасандозҳои молиявии дохилӣ ва сармоягузории мустақими хориҷӣ дар маблағгузории рушди устувори минтақаҳо нақши муҳим доранд. Ислоҳоти низоми андоз ба мӯътадилгардонии иқтисодиёт, рушди тиҷорат ва истифодаи захираҳои молиявии дохилӣ таъсири мусбати худро мерасонад. Пасандозҳо бошанд дар оянда самаранок ба сармоягузорӣ табдил дода мешаванд. Даромади миллии умумӣ ба истеъмоли ниҳоӣ ва маҷмӯи пасандози миллӣ тақсим мешавад, маҷмӯи пасандози миллӣ пасандози холиси миллӣ ва истеъмоли сармояи асосиро дарбар мегирад.

Иқтидори пасандозӣ – ин бузургии истифоданашудаи пасандозҳои мавҷудаи бахшҳои давлатӣ, хонаводаҳо, ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, ки ба хонаводаҳо, ниҳодҳои молиявӣ ва ғайримолиявӣ хизмат мерасонанд ва бо назардошти пасандозҳои субъектҳои хориҷӣ дар иқтисодиёти миллӣ, ки аз ҳисоби маблағҳои пулӣ тақсимоти асоси даромади умумии миллӣ ташаккул меёбад мебошад [2].

Омилҳои сиёсӣ ба монанди вазъи манфии сиёсӣ боиси бесуботӣ ва коҳиши иқтидори пасандозҳо мегардад. Омилҳои психологӣ ба баланд бардоштани сатҳи интеллектуалӣ ва фарҳангӣ, баланд бардоштани сатҳи эътимод оварда мерасонад. Омилҳои иҷтимоию иқтисодӣ бошанд ба даромади аҳолӣ, селаҳои даромади бозори молиявӣ, таваррум, андозҳо, истеъмолот ва хусусиятҳои он, вазъи иҷтимоию иқтисодии кишвар, ба иқтидори пасандозҳо таъсири бевоситаи худро мерасонанд [4].

Рушди устувори иқтисодиро дар мадди аввал сиёсати давлатии молиявӣ муайян мекунад, ки он қисми таркибии сиёсати иҷтимоию иқтисодии давлат ба шумор рафта, воситаи ҳалли масоили иҷтимоию иқтисодии ҷамъият мебошад. Дуюм сиёсати молиявии давлат бояд на танҳо манфиати мақомоти ҳокимияти давлатӣ, балки манфиатҳои ҳамаи субъектҳои низоми молиявиро ба назар гирад.

Асоси сиёсати молиявии рушди устувор муайян намудани консепсияи ягонаи рушди иқтисод, барои давраи дарозмуддат ва кӯтоҳмуддат, интихоби механизмҳои молиявии ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда, таъмини самти рушди иҷтимоиро дар назар дорад [5].

Сиёсати молиявиро мо чун як қисми сиёсати иқтисодии давлат баррасӣ мекунем, ки аз маҷмӯи воситаҳои буҷавию андозӣ, воситаи дигари молиявӣ ва ниҳодҳои ҳокимияти давлатии молиявӣ иборат аст, ки тибқи қонунгузорӣ оид ба ташаккулу истифодаи захираҳои мамлакат мувофиқи мақсадҳои стратегию тактикии сиёсати давлатии молиявӣ ваколатҳо доранд мефаҳмем. Ин таъинот моҳияти сиёсати молиявиро кушода намедиҳад, балки механизм ва воситаҳои татбиқи онро тавсиф мекунад. Гап дар сари он аст, ки механизми молиявӣ фақат як қисми сиёсати молиявӣ мебошад, ки бо ёрии он идораи бевоситаи молия сурат мегирад.

Дар раванди тақсими маҳсулоти умумии ҷамъиятӣ дар субъектҳои муносибатҳои иқтисодӣ фондҳои гуногуни даромади пулӣ ва андӯхт ташаккул меёбанд. Даромадҳои субъектҳои муносибатҳои иқтисодӣ ба ибтидоию интиҳоӣ тақсим мешаванд.

Сарчашмаи даромаду андӯхти ибтидоӣ маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ мебошад, ки дар шаклҳои зерин зуҳур мекунад: а) музди меҳнати коргарони кироя; б) фоида ва пардохтҳои истеҳлокӣ дар субъектҳои хоҷагидор; в) андозҳо ва дигар пардохтҳо, ки ба арзиши аслии маҳсулоти (кор ва хизмати) давлат, мақомоти худидораи маҳаллӣ дохил карда мешаванд.

Даромадҳои ибтидоӣ тавассути механизми андоз, низоми пардохтҳо, тақсими фоида ва ғайра ба сифати сарчашмаи раванди минбаъдаи бозтақсим хизмат мекунанд. Натиҷаи чунин бозтақсим даромадҳои ниҳоӣ мебошанд, ки ба сифати захираҳои худии молиявии субъектҳои иқтисодӣ баромад мекунанд. Субъектҳои иқтисодӣ шахсони ҳуқуқӣ ё воқеии дорандаи ҳуқуқу ӯҳдадориҳои мушаххас мебошанд. Субъектҳои иқтисодиёти муосирро шартан ба се гурӯҳ тақсим намудан мумкин аст: корхонаву ташкилотҳо, хоҷагиҳои хонаводагӣ ва корхонаҳои давлатӣ.

Захираҳои ниҳоии молиявӣ ҳамчунин ҳадафи раванди минбаъдаи тақсиму бозтақсим қарор мегиранд, то ки онҳо тибқи таъиноти мақсаднокашон истифода гарданд. Раванди тақсиму бозтақсими арзиши маҳсулоти умумии ҷамъиятӣ механизми молиявиест, ки соҳаҳои мустақилу ҷудогонаи муносибатҳои молиявиро дарбар мегирад. Ин соҳаҳо ба субъектҳои хоҷагидор, коргарони кироя, давлатӣ, мақомоти худидории маҳаллӣ имкон медиҳанд захираҳои молиявии худашонро ташаккул диҳанд. Механизми молиявӣ аз «низоми ташкил, танзим ва нақшагирии муносибатҳои молиявӣ, тарзҳои ташаккул ва истифодаи захираҳои молиявӣ иборат аст» [6].

Механизми молиявӣ бояд дурнамои ташаккули чунин қобилияти молиявии минтақаҳоро таъмин намояд, ки барои рушди босамари минтақавӣ, рафъи номувозинатии

иқтисодӣ бо назардошти хусусиятҳои минтақаҳо, иқтидори онҳо дар шароити иқтисоди бозорӣ имконият фароҳам оварад.

Ба андешаи мо, механизми молиявии татбиқи стратегияи рушди устувори минтақа маҷмӯи усулҳо ва воситаҳои ташаккул ва истифодаи фондҳои захираҳои молиявӣ бо мақсади расидан ба ҳадафҳои стратегӣ оид ба қонеъ гардонидани талаботи гуногуни аҳолӣ, субъектони хоҷагидор, сохторҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ, бо шарти инкишофи мутавозини ҷузъҳои таркибии иқтисодӣ, итимоӣ ва экологии минтақа мебошад. Вазифаҳои зерини татбиқи стратегияи рушди устувори минтақаро муайян кардан мумкин аст:

- таъминоти молиявии барномаҳои мақсадноки давлатӣ;
- истифодаи мақсаднок ва суроғавии захираҳои молиявии минтақа;
- дарёфти манбаъҳои сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат дар минтақаҳо;
-мутамарказ намудани захираҳои молиявӣ дар соҳаҳои афзалиятноки минтақаҳо;
- барпо намудани заминаи устувори молиявӣ ва баланд бардоштани самаранокии идоракунии молиявӣ.

Истифодаи механизми молиявӣ аз тарафи сохторҳои махсуси ташкилие, ки барои идоракунии молия таъсис дода мешаванд, амалӣ мегардад. Дар Тоҷикистон ба ин қабил сохторҳо мақомоти ҳокимияти қонунгузор ва мақомоти ҳокимияти иҷроия, аз ҷумла: Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки миллӣ ва ғайраҳо дохил мешаванд.

Бояд ба назар гирифт, ки молияи маҳаллӣ, яъне воситаҳои буҷети маҳаллӣ, ки аз ҳисоби онҳо таъмини фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ташаккули моликияти коммуналии воҳиди марзию маъмурии дахлдор ва идоракунии он, таъсис, таъмини фаъолият ва инкишофи муассисаҳои маориф, тандурустӣ, фарҳанг, варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ, воситаҳои ахбори омма ва нашрияҳо, сохтмони роҳ ва нигоҳдории роҳҳое, ки аҳамияти маҳаллӣ доранд, ободонӣ ва кабудизоркунӣ дар маҳал сурат мегирад ягона манбаи маблағгузории тараққиёти устувори минтақа намебошад. Бидуни ҷалби маблағгузории давлатӣ, инчунин манбаъҳои ғайрибуҷетӣ (фондҳои хусусӣ, сармоягузориҳои хориҷӣ) рушди мутавозини минтақа ғайриимкон аст. Бо дарназардошти ин, мо пешниҳод менамоем, ки се ҷузъи механизми молиявии татбиқи стратегияи рушди устувори минтақа ҷудо карда шавад:

1. Таъминоти молиявии минтақа тавассути буҷетҳои ҳукуматҳои маҳаллӣ ва вилоятӣ бо назардошти истифодабарии механизмҳои андозбандӣ, қарздиҳии давлатӣ, марказонидани маблағҳои якчанд буҷети маҳаллӣ ҷиҳати амалигардонии барномаҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақа, муайян намудани мақоми махсус масалан, минтақаи озоди иқтисодӣ, минтақаи кӯҳистон ва ғайра, ки имконият медиҳад бо захираҳои молиявӣ минтақаи алоҳида бештар таъмин гардад.

2. Маблағгузорӣ аз ҳисоби буҷети давлатии мамлакат ҷиҳати солимгардонии низоми рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо, барои амалигардонии барномаҳои мақсадноки давлатӣ. Пешниҳод карда мешавад, ки барномаҳои рушди минтақавӣ тавассути субвенсияҳои имтиёзнок ва ҷуброни фоизҳои қарзҳои гирифташуда ба роҳ монда шавад.

3. Бо мақсади рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа ҷалби маблағҳои ғайрибуҷетӣ барои татбиқи лоиҳаҳои минтақавӣ. Пешниҳод карда мешавад, ки маблағгузории ғайрибуҷетӣ дар минтақаҳои кишвар ҳамчун шакли махсусгардонидашудаи азнавтақсимкунӣ ва истифодабарии захираҳои молиявии мамлакат барои маблағгузории талаботҳои иҷтимоию иқтисодии конкретии аҳамияти минтақавидошта истифода бурда шавад.

Ҳамин тариқ хулоса карда шуд, ки механизми молиявии татбиқи стратегияи рушди устувори иҷтимоию иқтисодии минтақа маҷмӯи шаклу усулҳои ташаккул ва истифодаи фондҳои захираҳои молиявӣ бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи гуногуни аҳолӣ, субъектҳои соҳибкорӣ, давлатӣ ва ғайридавлатӣ мебошад. Вобаста ба ин ҷузъҳои таркибии механизми молиявӣ ҷудо карда шуд: истифодаи маблағҳои буҷетҳои вилоятӣ ва буҷетҳои маҳаллӣ, маблағгузорӣ аз ҳисоби буҷети давлатӣ ва ҷалби маблағҳои ғайрибуҷетӣ .

Фаҳмиши назариявии моҳияти механизми молиявии татбиқи стратегияи рушди устувори минтақа, дарки дақиқи сохтори он, ҷойгоҳ ва ҳадафи унсурҳои алоҳидаи он барои муайян кардани соҳаҳои заиф дар ин механизм ва вобаста ба ин муайян намудани роҳҳои мукаммалгардонии он мусоидат хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олиии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.12.2016, №636 қабул гардида.
2. Мингалёва Ж.А., Гершанок Г.А. Устойчивое развитие региона: инновации, экономическая безопасность, конкурентоспособность // Экономика региона, 2012. - № 3. – С. 68-77.
3. Раҳимзода Ш. Муомилоти пул ва қарз/ Душанбе. “Эр -граф”. 2008
4. Сорокина Н.Ю. Предпосылки формирования механизма управления устойчивым развитием региона // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета, 2014. - № 3 (52). – С. 78-80.
5. Тарабрин О.А., Курилова А.А., Курилов К.Ю. Теоретические основы формирования финансового механизма управления //Вестник УГНТУ. Наука, образование, экономика. Серия: Экономика, 2012. - № 2. – С. 49-59.
6. Финансы: учебник /С. А. Белозёров, С. Г. Бродский, С. Г. Горбушина; отв. ред. В. В. Ковалёв. -3-е изд., перераб. доп.- Москва: Проспект, 2013. - 928с.

УДК 657.1:642.5

Каримзода М.И.

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШКИЛИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР ТИҶОРАТИ МЕҲМОНХОНА ВА ТАРАБХОНА

Рушди соҳаҳои тиҷорати тарабхона ва меҳмонхона дар навбати худ ташаккули низоми муносиби баҳисобгирии муҳосибиро талаб месозад. Маҳз бо истифодаи иттилооти муҳосибӣ идоракунии самараноки фаъолияти корхонаҳои тиҷорати тарабхона ва меҳмонхона, қабули қарорҳои оптималии таъминкунандаи вазъи муътадили молиявии онҳо ва мувофиқгардонӣ ба шароити тағйирёбандаи иқтисодӣ имконпазир аст. Дар мақола баҳамгузории тартиби пешбарии баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳои тиҷорати тарабхона ва меҳмонхона, муқаррар намудани монандӣ ва тафовут дар ташкили баҳисобгирӣ, инчунин коркарди тавсияҳои амалӣ оид ба баҳисобгирии даромад ва хароҷоти субъектҳои мазкур ҳамчун ҳадафи таҳқиқот баромад менамоянд. Бояд қайд намуд, ки на дар соҳаи тиҷорати тарабхона ва на дар меҳмонхонаҳо ташкили баҳисобгирӣ ба таври муназзам ва мукаммал сурат нагирифта, субъектҳои хоҷагидорӣ вобаста ба имконият ва қобилияти худ масъалаи мазкурро ҳал намудаанд. Таҳлили фаъолияти якчанд субъектҳои ватании тиҷорати меҳмонхона ва тарабхона нишон дод, ки аксаран соҳибмулкон ба сифати соҳибкори инфиродӣ ба қайд гирифта шуда, аз ташкили низоми мукаммали баҳисобгирӣ канорачӯӣ намудаанд. Аммо татбиқи сиёсати давлатии рушди сайёҳӣ, афзоиши бемайлони миқдори субъектҳои тиҷорати меҳмонхонадорӣ ва тарабхона зарурияти ташкили мувофиқи низоми баҳисобгирии муҳосибиро талаб менамояд. Дар навбати худ ҷиҳатҳои таъминоти методӣ ва методологии баҳисобгирии фаъолияти молиявӣ-хоҷагии корхонаҳои тиҷорати меҳмонхона ва тарабхона бо сабаби мавҷуд набудани заминаҳои илмӣ ташвишовар аст. Таҳқиқот нишон дод, ки дар ҷумҳурӣ вобаста ба соҳаи мазкур миқдори хеле ками таҳқиқот ба анҷом расонида шудааст.

Мақолаи мазкур барои рафъи камбудии таъминоти методологии ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар тиҷорати меҳмонхона ва тарабхона бахшида шудааст.

Вожаҳои калидӣ: тиҷорати тарабхона ва меҳмонхона, баҳисобгирии муҳосибӣ, даромад, хароҷот, арзиши аслӣ, маҳсулоти истеҳсоли худӣ, хизматрасониҳо, ҳисобкунии арзиши аслӣ, натиҷаҳои молиявӣ.

Каримзода М.И.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В ГОСТИНИЧНО-РЕСТОРАННОМ БИЗНЕСЕ

Развитие ресторанно-гостиничного бизнеса, в свою очередь, требует разработки соответствующей системы учета. С использованием учетной информации можно эффективно управлять деятельностью предприятий ресторанного и гостиничного бизнеса, принимать оптимальные решения, обеспечивающие их стабильное финансовое положение и адаптирующиеся к меняющимся экономическим условиям. В статье цель исследования разработать порядок продвижения бухгалтерского учета на предприятиях ресторанного и гостиничного бизнеса, установить сходства и различия в организации бухгалтерского учета, а также разработать практические рекомендации по учету доходов и расходов. этих сущностей. Следует отметить, что ни в ресторанном деле, ни в гостиницах бухгалтерский учет не был организован системно и полно, и хозяйствующие субъекты решали этот вопрос в зависимости от своих возможностей и способностей. Анализ деятельности ряда отечественных субъектов гостинично-ресторанного бизнеса показал, что большинство собственников были зарегистрированы в качестве индивидуальных предпринимателей и избегали создания полноценной системы учета. Однако реализация государственной политики развития туризма, неуклонный рост количества субъектов гостинично-ресторанного бизнеса требуют организации соответствующей системы учета. В свою очередь методологические и методологические аспекты учета финансово-хозяйственной деятельности предприятий гостиничного и ресторанного бизнеса вызывают беспокойство в связи с отсутствием научного обоснования. Исследование показало, что в республике выполнен очень небольшой объем исследований в этой области. Данная статья посвящена устранению недостатка методологического обеспечения организации бухгалтерского учета в гостинично-ресторанном бизнесе.

Ключевые слова: ресторанно-гостиничный бизнес, бухгалтерский учет, доходы, расходы, реальная стоимость, продукция собственного производства, услуги, расчет реальной стоимости, финансовые результаты.

Karimzoda M.I.

THEORETICAL ASPECTS OF THE ORGANIZATION OF ACCOUNTING IN THE HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS

Annotation. The development of the restaurant and hotel business, in turn, requires the development of an appropriate accounting system. Using accounting information, you can effectively manage the activities of restaurant and hotel businesses, make optimal decisions that ensure their stable financial position and adapt to changing economic conditions. In the article, the purpose of the study is to develop a procedure for promoting accounting in restaurant and hotel businesses, to establish similarities and differences in the organization of accounting, and to develop practical recommendations for accounting for income and expenses. these entities. It should be noted that neither in the restaurant business, nor in hotels, accounting was organized systematically and completely, and economic entities solved this issue depending on their capabilities and abilities. An

analysis of the activities of a number of domestic hotel and restaurant business entities showed that the majority of owners were registered as individual entrepreneurs and avoided creating a full-fledged accounting system. However, the implementation of the state policy of tourism development, the steady growth in the number of hotel and restaurant business entities require the organization of an appropriate accounting system. In turn, the methodological and methodological aspects of accounting for the financial and economic activities of enterprises in the hotel and restaurant business are of concern due to the lack of scientific justification. The study showed that a very small amount of research in this area has been carried out in the republic. This article is devoted to eliminating the lack of methodological support for the organization of accounting in the hotel and restaurant business.

Keywords: restaurant and hotel business, accounting, income, expenses, real value, own production, services, calculation of real value, financial results.

Гузориши масъала. Меҳмонхонаву тарабхона дар Тоҷикистон зери таъсири замон ба як соҳаи воқеии хидматрасонӣ табдил ёфтаанд. Яке аз шартҳои зарурии фаъолияти мехмонхонаю тарабхонаҳо ташкили дурусти баҳисобгирии муҳосибист, зеро он чунин низоми ба даст овардани маълумотро ба вучуд меорад, ки идоракунии самараноки корхона ва афзоиши даромад аз фаъолияти онро таъмин менамояд. Барои ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар соҳаи меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо муносибати ягона вуҷуд надорад, зеро ин як намуди мушаххаси фаъолиятест, ки аз савдо, истеҳсолот ва хизматрасонӣ иборат аст. Хусусиятхои ташкили бахисобгирии бухгалтерӣ дар чунин соҳаи тиҷорат махз дар хамин аст.

Таҳлили тадқиқоти охирин ва нашрияҳо. Масъалахои ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар асарҳои чунин олимон, монанди Хушвахтзода Қ.Б., Низомов С.Ф., Содиқов С.И. ва дигарон, ки ба соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ бахшида шудаанд, ба назар мерасанд. Аммо, ба фикри мо, дар адабиёти муосири илмӣ-иқтисодӣ таҳқиқоти минбаъдаи масъалаи хусусиятҳои ташкили бахисобгирии фаъолияти корхонаҳои бизнеси меҳмонхона ва тарабхона, ки аз мадди назари олимон дур мондааст, талаб карда мешавад.

Ҳадаф аз таҳқиқот омӯзиши низоми муосири ташкили баҳисобгирии фаъолияти иқтисодии корхонаҳои бизнеси меҳмонхона ва тарабхона ва муайян кардани хусусиятҳои ташкили баҳисобгирии муҳосибии амалиётҳои хоси чунин корхонаҳо мебошад.

Муаррифии маводи асосии таҳқиқот. Дар кишварҳои пешрафта хизматрасонӣ объекти асосии муносибатҳои молию пулӣ буда, дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт ва ҳаёти иҷтимоию фарҳангии ҷомеа аҳамияти рӯзафзун пайдо мекунад[1, с.153].

Бизнеси меҳмонхона ва тарабхонаҳо дар зери таъсири замон ба соҳаи хидматрасонии воқеӣ табдил ёфтанд.

Бизнеси меҳмонхона ва тарабхонаҳо як ҷузъи бахши сайёҳӣ буда, барои қонеъ гардонидани талаботи сайёҳии аҳолӣ ба манзил, хӯрокворӣ, хизматрасонии нақлиётию экскурсионӣ ва дигар хизматрасониҳо нигаронида шудааст.

Меҳмонхонаҳои муосире, ки ба сайёҳон хизмат мерасонанд, торафт бештар ба меҳмонхонаҳои пурра(комплекс)-и хизматрасонӣ табдил меёбанд, зеро онҳо ба ғайр аз хизматрасониҳои ҳатмӣ (ё онҳоро «хизматрасонии асосӣ» низ меноманд) як қатор хизматрасониҳои гуногунро пешкаш мекунанд, ки онҳоро «хизматрасонии иловагӣ» меноманд. Ба хизматрасониҳои асосӣ манзил, хӯрок, истифодаи телевизор, яхдон дохил мешаванд, ки ба нархи ҳуҷра дохил мешаванд ва тибқи шартномаи басташуда ба истеъмолкунанда пешниҳод карда мешаванд. Ба хизматрасониҳои иловагӣ хизматҳое дохил мешаванд, ки ба хизматрасониҳои асосии меҳмонхона алоқаманд нестанд, ки аз ҷониби истеъмолкунанда ба таври илова тибқи шартномаи алоҳида фармоиш ва пардохт карда мешаванд (хизматрасонии ҷомашӯӣ ва дарзмолкунӣ, таваққуфгоҳ, хизматрасонии сартарошхона, иҷораи таҷҳизоти варзишӣ ва сайёҳӣ ва ғ.). Ҳамин тариқ, хидматҳои пешниҳодшуда комплексӣ мебошанд.

Самаранокии ҳар як корхона, аз ҷумла тиҷорати меҳмонхона, аз ҷониби як гурӯҳи омилҳо муайян карда мешавад. Дар байни онҳо ҷойгиршавии меҳмонхона ва фурӯши маҳсулот мебошанд [7, с. 27].

Пеш аз ҳама, меҳмонхонаҳо ба маркетинги маҳсулоти худ нигаронида шудаанд, аммо ҷойгиршавии меҳмонхона барои маркетинги маҳсулоти худ низ муҳим аст. Дар муқоиса бо корхонаҳои саноатие, ки ба истеъмолкунандагон маҳсулот мефиристанд, дар соҳаи меҳмонхона истеъмолкунандаи хизматрасонӣ бояд меҳмонхонаро интихоб кунад ва мустақилона ба он биравад, бинобар ин ҷойгиршавии он барои ба фурӯш баровардани маҳсулоти тиҷорати меҳмонхона муҳим аст.

Дар шароити рушди иқтисоди бозорӣ ва ҳамгироии кишвар ба фазои иқтисодии ҷаҳонӣ мавқеъ ва нақши соҳибкории тарабхона низ мавриди баррасӣ қарор дорад. Ташкили фаъолияти он ба кор бурдани усулхои нави идоракунӣ ва фаъолияти тарабхонаҳо, ки бояд ба харчи бештар конеъ гардондани талаботи истеъмолкунандагон ва таъмини дарачаи баланди самаранокии фаъолияти истехсолию хочагии онхо нигаронида шавад, талаб мекунад. Барои ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда, корхонаҳои тиҷорати меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо бояд тамоми омилҳои техникӣ, маъмурӣ ва инсониро, ки ба сифати хизматрасонӣ, маҳсулот ва бехатарии онҳо таъсир мерасонанд, ба назар гиранд.

Яке аз шартҳои муҳими пешбурди фаъолияти тарабхонаву меҳмонхонаҳо баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад. Ҳар як тиҷорат, ба монанди тиҷорати меҳмонхона ва тарабхона, дар баҳисобгирии муҳосибӣ хусусиятҳои ба худ хос, мушкилот ва роҳҳои ҳалли онҳо дорад. Аз ин чост, ки ташкили баҳистобгирӣ, пеш аз хама, ба дарачаи мураккабии кор вобаста аст. Имконияти банақшагирии босалоҳияти тиҷорат ва баҳисобгирии мувофиқи ҳама хавфҳо аз он вобаста аст, ки баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхона то чӣ андоза дуруст ташкил карда шудааст.

Баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳои тарабхонаву меҳмонхона, инчунин дигар корхонаҳои ватанӣ аз рӯзи ба қайд гирифта шудани корхона то барҳам додани он пайваста сурат мегирад.

Баҳисобгирии бухгалтерӣ ба принсипҳои асосии ҳисобдорӣ асос ёфтааст. Асосҳои ҳуқуқии танзим, ташкил, баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» инъикос ёфтааст[4].

Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» ба корхона имконият дода мешавад, ки шакли ташкили баҳисобгирии муҳосибиро мустақилона интихоб намояд. Интихоби оқилонаи шакли ташкилии баҳисобгирии муҳосибӣ барои корхона муҳим аст. Инчунин ба корхона имконият дода мешавад, ки:

- технологияи коркарди маълумоти бахисобгирии шаклхои баҳисобгирии муҳосибиро мустакилона интихоб намояд;
- сиёсати бахисобгирии корхонаро муайян кунад;
- низом ва шаклҳои баҳисобгирии идоравиро коркард намояд;
- қоидахои гирдгардиши ҳуҷҷатҳоро тасдиқ кунад.

Вазифаи асосии ташкили бахисобгирии тарабхона ва меҳмонхонаҳо, мисли ҳама гуна бизнес, аз бунёди чунин низоми бадастории маълумотиборат аст, ки идоракунии самараноки корхона ва афзоиши даромадро аз фаъолияти иқтисодии корхона таъмин намояд.

Масъалаҳои ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар соҳаи меҳмонхона ва тарабхона аз ҷониби соҳибмулк ё мақоми ваколатдор (шахси мансабдор) тибқи қонун ва ҳуҷҷатҳои таъсисӣ ҳал карда мешаванд. Корхона сиёсати баҳисобгирии муҳосибӣ, шакли баҳисобгирии муҳосибӣ, қоидаҳои гардиши ҳуҷҷатҳо ва технологияи коркарди иттилооти баҳисобгирии муҳосибӣ, низоми иловагии ҳисобҳо ва регестрҳои баҳисобгирии ҷузъӣ, объектҳо ва даврaҳои баруйихатгирии дороиҳо ва ӯҳдадориҳоро мустақилона муайян мекунад [9].

Баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳои бизнеси тарабхона ва меҳмонхонаҳо мувофиқи сиёсати баҳисобгирии интихобшуда сурат мегирад, ки маҷмӯи принсипҳо, усулҳо

ва расмиёти аз ҷониби корхона барои таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ истифодашавандаро дарбар мегирад. Яъне ин интихоби усулҳои муайян ва мушаххаси баҳисобгирии муҳосибӣ вобаста аз хусусиятҳои фаъолияти ширкатҳо аз ҷониби корхона мебошад. Ҳангоми таҳияи сиёсати баҳисобгирӣ, бояд талабот ба хусусиятҳои сифатии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ, ки дар НБМ 1/99 муқаррар шудаанд; усулу тартиби пешбиникардаи дигар НБМ; меъёру стандартҳое, ки санадхои конунгузории мамлакат мукаррар кардаанд, ба назар гирифта шавад. Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» ҳуқуқи муқаррар намудани сиёсати баҳисобгирии корхона комилан дар ихтиёри худи корхона боқӣ мемонад. Азбаски корхонаҳои ин соҳаро қариб пурра соҳибкории хурду миёна намояндагӣ мекунанд, истифодаи СБҲМ ҳатмӣ нест, ҳарчанд тавсия дода мешавад.

Асоси баҳисобгирии амалиётҳои хоҷагидорӣ ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ мебошанд, ки далелҳои амалиёти хоҷагиро ба қайд мегиранд.

Маълумоте, ки дар ҳуҷҷатҳои ибтидоии барои баҳисобгирӣ қабулшуда мавҷуд аст, дар баҳисобгирии муҳосибӣ, дар реестрҳои баҳисобгирии куллӣ ва ҷузъӣ ба низом дароварда мешавад. Барои ҷамъбасти маълумот корхонаҳои бизнеси меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо тибқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии дороиҳо, ӯҳдадориҳо, сармоя ва амалиёти тиҷоратии корхонаю ташкилотҳо, ки бо фармони Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон № 41 аз 27 майи соли 2011 тасдиқ шудааст, баҳисобгирии муҳосибӣ мебаранд.

Баҳисобгирии ибтидоӣ дар корхонаҳои тиҷорати меҳмонхона ва тарабхона бояд ба хусусиятҳои ташкилӣ ва технологии фаъолияти чунин корхонаҳо бо назардошти хусусиятҳо ва давомнокии давраи амалиётӣ, усулҳо ва ҳаҷми татбиқи натиҷаҳои кори он мутобиқ карда шавад.

Барои ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар соҳаи меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо муносибати ягона вуҷуд надорад, зеро ин як намуди мушаххаси фаъолиятест, ки аз савдо, истеҳсолот ва хизматрасонӣ иборат аст. Махсусиятхои бахисобгирии муҳосибӣ дар сохаи ин кор махз дар хамин аст.

Бизнеси тарабхона як соҳаи бо корхонаҳое асос ёфта аст, ки дар шакли ташкили истеҳсолот ва хизматрасонӣ ба мизоҷон якхела буда, аз рӯи намудҳо ва махсусиятҳо фарқ мекунанд.

Бизнеси тарабхона як намуди фаъолияти иқтисодии субъектҳои соҳибкорӣ оид ба пешниҳоди хизматрасонӣ бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи истеъмолкунандагон ба ғизо бо ташкили фаъолияти фароғатӣ ё бе он мебошад. Муштарӣ, ки маҳсулот мехарад, ба савдогар бо арзиши онҳо тамоми хароҷоташро ҷуброн мекунад. Яъне, арзиши хидматрасонии пешхизмат ба нархи таом ва нӯшокиҳо шомил буда, аз ҳисоби нархи бариловаи тарабхона пардохт мешавад.

Фаъолияти тарабхона "фаъолиятҳои хидматрасонии ғизо ва нӯшокиҳоро дарбар мегирад, ки дар он ғизо ва нӯшокиҳо дар тарабхонаҳои анъанавӣ, худхизматрасонӣ ё зуд хидматрасонӣ, хоҳ доимӣ ё муваққатӣ, бо нишаст ё бидуни нишаст истеъмол карда мешаванд." Ҳамин тариқ, маълум мешавад, ки тарабхона ҷойест, ки меҳмонон метавонанд (ба онҳо иҷоза дода мешавад) на танҳо хӯрок ва нӯшокиҳоро харанд, балки онро истеъмол кунанд [2, с.88].

Бизнеси тарабхона ҳамзамон фурӯши чаканаи молҳои харидашуда ва фурӯши чаканаи маҳсулоти ошхона барои истеъмол дар тарабхонаро дар бар мегирад. Дар баробари ин, ҳамеша нархи чакана мавҷуд аст, ки сохтори он ду унсурро дар бар мегирад: арзиши моли харидашуда (ё ашёи хоми хӯрокворӣ) ва маржаи савдои тарабхона. Яъне, фарқи байни тарабхона ва мағоза, дар воқеъ танҳо дар ҳузури ошхона аст.

Истеҳсоли саноатӣ ва тарабхонаро танҳо амалиёти муштарак оид ба коркарди (ё тозакунии) ашёи хоми хӯрокворӣ дар ошхона муттаҳид мекунанд, аммо ин монандӣ хеле рӯякӣ аст. Азбаски фаъолияти ошхонаи тарабхона танҳо хӯрокпазӣ мебошанд, дар ин ҷо ҳисобкунии соддакардашудаи арзиши хӯрокҳо гузаронида мешавад, яъне танҳо арзиши ашёи хом ба назар гирифта мешавад. Пас аз коркарди кӯтоҳмуддат ва арзон чунин ашёи хом ба

молхое табдил меёбанд, ки барои истеъмоли фаврӣ пешбинӣ шудаанд. Аз рӯи фосилаи вақт таъсир ба маҳсулоти ибтидоӣ ҳангоми тайёр кардани хӯроку нӯшокӣ дар тарабхона ба тайёр кардани пеш аз фуруши мол дар савдо назар ба истеҳсолоти саноатӣ барои бозор хеле наздиктар аст. Дар бобати фурӯш тарабхонаҳо бо харидорон шартноми шифоҳиро оид ба хари два фурӯши чаканаи молҳо баста, корхонаҳои саноатӣ бошанд, шартномаи махсулотсупорӣ мебанданд. Баъд аз ҳама, саноат ба соҳаи истеҳсолоти моддӣ ва тарабхонаҳо ба соҳаи муомилот дохил мешаванд [2, с.89].

Ҳамин тариқ, бизнеси тарабхона аз рӯи хусусиятҳои худ савдои чаканаи маҳсулоти хӯрокворӣ ҳам харидашуда ва ҳам дар хона пухташуда мебошад, ки ба мизоҷ имконият медиҳад, ки дар нуқтаи фурӯш истеъмол намояд [7, с.27].

Бо назардошти он, ки тарабхонаҳо дар бахши савдои чакана фаъолият мекунанд, пешниҳод карда мешавад, ки барои баҳисобгирии маҳсулоти хӯрокворӣ ҳисоби 10710 «Молҳо» истифода шавад. Мувофиқи Дастурамали № 41 дар ҳисоби 10710 “Молҳо” баҳисобгирии ҳаракати арзишҳои моддиву молии бо мақсади фурӯш дохилшуда ба роҳ монда мешавад, аз ин ҳисоб, аз ҷумла, корхонаю ташкилотҳои савдо, инчунин муассисахои хӯроки умумӣ истифода мебаранд. Барои ба ҳисоб гирифтани ашёи хом дар анборҳои тарабхонаҳо зерҳисоби 10741 истифода бурда мешавад, яъне ашёи хоми озуқавории харидашуда, инчунин молхои харидашуда дар анборҳои тарабхонаҳо аз рӯи ҳисоби 10741 «Мол дар анборҳо» ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Ҳангоми дохилшавии ҳамаи маҳсулот ба анбори тарабхона, мувофиқи НББ 3/2002, онҳо бо арзиши аслии худ баҳо дода мешаванд. Арзиши ибтидоии захираҳои ба таври нақд харидашуда арзиши аслие мебошад, ки аз хароҷоти воқеӣ, ба монанди маблағи ба молрасон пардохташуда (ба истиснои андозҳои ғайримустақим), хароҷоти нақлиёт ва маҳсулоттайёркунӣ ва ғайра иборат аст.

Ҳангоми аз анбори тарабхона ба ошхона гузарондан ашёи хоми хӯрокворӣ ҳам аз рӯи арзиши аслӣ баҳо дода мешаванд. Тибқи НББ 3/2002, ҳангоми ба истеҳсолот баровардани захираҳо, баҳодиҳии онҳо бо истифода аз яке аз чунин усулҳо, ба монанди усули арзиши мушаххаси воҳиди дахлдори захираҳо, усули арзиши миёнаи баркашида, усули арзиши аслии дохилшавии аввалиндараҷаи захираҳо (FIFO); усули арзиши меъёрӣ ва усули нархҳои фурӯш ба роҳ монда мешавад. Азбаски корхонаи тарабхона дар анбор доираи васеи ашёи хом дошта, нарзи таъминкунандагони ашёи хоми ҳар як намуд зуд-зуд тағйир меёбад, онхо асосан аз рӯи арзиши миёнаи баркашида ба ҳисоб гирифта мешаванд, гарчанде истифодаи усулҳои дигар ҷоиз аст.

Ҳисоби 10730 «Истеҳсолоти нотамом» барои ҷамъбаст кардани маълумот дар бораи харочоти истехсолии махсулот (кор, хизмат) пешбинӣ шудааст. Ин ҳисоб барои дар зерҳисобҳои алоҳида ба ҳисоб гирифтани харочоти корхонахои саноатӣ барои истеҳсоли махсулот ва муассисахои хӯроки умумӣ барои истеҳсоли маҳсулоти худӣ истифода бурда мешавад[10, с.95].

Ҳамин тариқ, воридшавии захираҳо аз таъминкунандагон ба анбор бо навишт дар Дт 10711 ва Кт 22010 (бо истиснои андоз аз арзиши иловашуда) аз рӯи арзиши харид инъикос карда мешавад. Интиқоли захираҳо аз анбор ба ошхона бо навишти Дт 10731 Кт 10711 ва ба толори савдо – Дт 10732 Кт 10731 бо арзиши миёнаи баркашида ба ҳисоб гирифта мешавад [7, с. 29].

Баръакси анборҳои муассисаҳои савдо дар анборҳои тарабхонаҳо на танҳо молҳои харидашуда, балки ашёи хоми хӯрокворӣ низ нигоҳ дошта мешаванд, ки бо истифода аз онҳо барои харидорон таомҳои гуногун тайёр мекунанд. Мувофиқи дастурамали № 41 дар зерҳисобҳои 10710 «Ашёи хом ва масолеҳ» мавҷудият ва ҳаракати ашёи хом ва масолеҳи асосие, ки ба таркиби маҳсулоти истеҳсолшаванда дохил мешаванд ё қисмҳои зарурии истеҳсоли он мебошанд, инъикос карда мешаванд.

Арзиши баҳисобгирии таомҳои дар ошхона тайёр кардашуда арзиши аслии маҳсулот мебошад. Дар амал, таърифи он ба ҳисоб кардани арзиши аслии маҳсулоти ошхонаи тарабхона

дуруст меояд. Мувофиқи НББ 3/2002, номгӯй ва таркиби моддаҳо барои ҳисоб кардани арзиши аслии маҳсулот аз ҷониби корхона муқаррар карда мешавад. Ҳамин тариқ, ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулоти ошхона танҳо арзиши ашёи хоми мувофиқи стандартҳои технологии гузоштани он барои як таом ё барои як партияи маҳсулот истифодашударо дарбар мегирад. Барои баҳисобгирии маҳсулоти ошхона, ба монанди савдои чакана, зерҳисоби 10732 истифода мешавад.

Дар мавриди баҳодиҳии интиқоли маҳсулоти ошхона ба бар, пас, мувофиқи банди 16 НББ 3/2002, вақте ки захираҳо барои истеҳсол равона карда мешаванд, тавсия дода мешавад, ки онҳо бо усули "арзиши меъёрӣ" арзёбӣ карда шаванд, зеро арзиши аслии маҳсулоти ошхона аз рӯи меъёрҳои дар як таом гузоштани ашёи хом ҳисоб карда мешаванд.

Ҳангоми аз ошхона ба толори савдои тарабхона ё бар интиқол додани маҳсулоти ошхона, бояд навишти Дт10732 Кт 10731 (аз рӯи арзиши аслӣ) иҷро карда шавад ва сипас сатҳи маржаи савдоро, ки тарабхона талаб мекунад, илова кардан лозим аст.

Даромад аз фурӯши ҳам моли харидашуда ва ҳам маҳсулоти истеҳсоли худӣ дар зерҳисобҳои 44011 «Даромад аз фурӯши мол» инъикос карда мешавад. Пас аз фурӯш маблағи иловапулие, ки ба молу маҳсулоти фурӯхташуда тааллуқ дорад, бо усули «барқароркунӣ» аз ҳисоб бароварда мешавад. Маблағи боқимондаи арзиши аслии маҳсулот ва молҳо дар дебети субҳисобҳои 55011 «Арзиши аслии маҳсулоти фурӯхташуда» ба ҳисоб гирифта мешавад. Ҳамаи дигар хароҷоте, ки бо истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти истеҳсолшуда алоқаманданд, аз ҷумла музди кори ошпазҳо ва дигар коргарони истеҳсолот, ҳисоб кардани андози иҷтимоӣ аз фонди музди мехнат барои кори онҳо, фарсудашавии таҷҳизоти ошхона, иҷорапулӣ ва ғайра дар ҳисоби 55200 «Хароҷоти фурӯш» ба ҳисоб гирифта мешаванд. Хароҷоти маъмурӣ дар ҳисоби ҳамноми 55300 ба ҳисоб гирифта мешавад.

Чи тавре ки дар боло зикр шуд, мол аз анбор то бар бо арзиши миёнаи баркашида ва маҳсулоти ошхона аз ошхона то бар аз рӯи арзиши аслии тайёркунӣ гузаронида мешавад. Дар баробари ин, аллакай дар бар ҳам барои молҳои аз анбор ва ҳам барои таомҳои аз ошхона овардашуда баҳодиҳии савдо амалӣ мешавад. Яъне, аз усулҳои дар боло зикршуда барои баҳодиҳии ҳаракати захираҳо усули «нархи фурӯш» барои ҳисобдорӣ дар толори савдои бар мувофиқ аст, зеро танҳо дар бар молу маҳсулоти дар ошхона тайёркардашуда воқеан барои фурӯш омодаанд. Ин ҳам ба моҳияти кор ва ҳам ба банди 22 НББ 3/2002 мувофиқат мекунад, ки мувофиқи он баҳодиҳӣ аз рӯи нархҳои фурӯш ба истифодаи фоизи миёнаи маржаи савдо барои молҳо дар савдои чакана асос ёфтааст. Ин усулро (агар усулҳои дигари баҳодиҳии ихтиёрдории захираҳо асоснок набошанд) аз ҷониби корхонаҳое истифода бурдан мумкин аст, ки дорои номгӯи назаррас ва тағйирёбандаи мол бо тақрибан маржаи якхелаи тиҷоратӣ мебошанд [8].

Корхонаҳои бизнеси меҳмонхона баҳисобгирии муҳосибиро ҳамчун корхонаҳои соҳаи хидматрасонӣ пеш мебаранд. Хароҷоти марбут ба пешниҳоди хизматрасониҳои меҳмонхона, аз ҷумла арзиши хизматрасониҳои фурӯхташуда, тибқи қоидаҳои НББ 7/2001 ва даромад - мувофиқи талаботи НББ 6/2001 [3] ташкил карда мешаванд. Тамоми харочоти корхонаи мехмонхона асосан аз харочотхое иборат аст, ки вобаста ба хизматрасонӣ ба миён меоянд: барои нигох доштани утокхои мехмонхона; барои муҷаҳҳаз кардани утоқҳои меҳмонхона ва хизматрасонӣ ба мизоҷон; барои музди меҳнати кормандоне, ки бевосита дар расонидани хизматҳои асосии меҳмонхона иштирок мекунанд; барои фарсудашавии ҳуҷраҳо дар меҳмонхонаҳо; оид ба мухофизати мехнат ва техникаӣ бехатарӣ; барои таъмир ва нигоҳдории ҳуҷраҳои меҳмонхона. Маблағи андоз аз арзиши иловашуда ва ҷамъовариҳои меҳмонхона ба арзиши хидматрасонии меҳмонхона илова карда мешавад.

Дар мавриди рӯйхат ва таркиби моддаҳо барои ҳисоб кардани арзиши аслии истеҳсоли хизматрасониҳои меҳмонхонаҳо, мувофиқи НББ 7/2001, корхона мустақилона чунин рӯйхатро бо назардошти тавсияҳои методологии ташаккули он дар соҳаҳои алоқаманд оид ба таркиб ва таснифоти харочот муқаррар менамояд.

Дар баҳисобгирии муҳосибӣ арзиши аслии хидматрасонии меҳмонхонаҳо дар ҳисоби 10730 «Истеҳсолоти нотамом» ташаккул меёбад. Баҳисобгирии хароҷоти изофии истеҳсолӣ дар ҳисобҳои 10735 «Хароҷоти изофии истеҳсолӣ» гузаронида мешавад. Баҳисобгирии дигар хароҷоти амалиётии меҳмонхона дар ҳисобҳои 55200 «Хароҷоти фурӯш» ва 55300 «Хароҷоти маъмурӣ» сурат мегирад. Чунин хароҷот ҳамчун хароҷоти давраи ҳисоботӣ, ки дар давоми он ба вуҷуд омадаанд, инъикос карда мешаванд (банди 7 НББ 7/2001), яъне онҳо бевосита бо ихтисори натиҷаи молиявӣ дар давраи пайдоиши онҳо алоқаманданд.

Мутобиқи банди 10 НББ 6/2001, даромади марбут ба пешниҳоди хидматҳо дар асоси дараҷаи анҷоми амалиёт оид ба пешниҳоди хидматҳо дар санаи тавозунӣ эътироф карда мешавад, агар натиҷаи ин амалиёт ба таври мӯътамад ҳисоб карда шавад.

Доираи хидматрасонии саноати меҳмонхона хеле васеъ аст, бинобар ин рӯйхати даромад аз фурӯш низ нисбатан калон аст.

Дар кредити зерҳисобҳои 44010 «Даромад аз фурӯши кору хизмат» афзоиши (бадастории) даромад, дар дебет маблағи дахлдори андоз ва хироҷи ғайримустақим инъикос карда мешавад. Маблағи даромаде, ки дар давраи ҳисоботӣ аз пешниҳоди хизматрасониҳои меҳмонхона эътироф шудааст, ҳам аз шумораи меҳмонон ва ҳам аз шумораи рӯзҳое, ки ин меҳмонон дар давраи ҳисоботӣ дар меҳмонхона монданд ва аз хароҷоти будубоши як нафар дар давоми рӯз дар меҳмонхона вобаста аст. Шумораи меҳмонон ва муҳлати будубоши онҳо дар меҳмонхона дар давраи ҳисоботӣ бо чунин ҳуҷҷатҳо, ба монанди журнали қайди шаҳрвандони дар меҳмонхона истиқоматкунанда ва феҳристи хориҷиёне, ки дар меҳмонхона зиндагӣ мекунанд, тасдик карда мешаванд. Аз ин рӯ, даромад бояд дар асоси ин маълумот, сарфи назар аз санаи пардохт ҳисоб карда шавад.

Хулоса. Дар асоси гуфтаҳои боло метавон ба хулосае омад, ки ташкили оқилонаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳои тиҷорати меҳмонхона ва тарабхона бидуни ба назар гирифтани хусусияти фаъолияти чунин корхонаҳо ғайриимкон аст. Баҳисобгирии ибтидоӣ дар корхонаҳои тиҷорати меҳмонхона ва тарабхона бояд ба хусусиятҳои ташкилӣ ва технологии фаъолияти корхонаҳо бо назардошти хусусиятҳо ва давомнокии давраи амалиётӣ, усулҳо ва ҳаҷми фурӯши маҳсулоти он мутобиқ карда шавад. Ҳар як хидмате, ки расонида мешавад, хусусияти хоси худро дорад ва бояд мувофиқи нақшаи ҳисобҳо оид ба баҳисобгирии дороиҳо, сармоя, ӯҳдадориҳо ва амалиёти хоҷагии корхонаю ташкилотҳо ва сиёсати баҳисобгирии интихобшудаи корхона ба қайд гирифта шавад. Ташкили оқилонаи баҳисобгирии муҳосибӣ низоми амалии татбиқи усулҳо ва тарзҳои инъикоси амалиётҳои хоҷагидорӣ дар ҳисобҳои баҳисобгирии куллӣ ва ҷузъӣ мебошад, ки назорат ва таҳлили самарабахши вазъи корхонаҳои тиҷорати меҳмонхона ва тарабхонаро бо сарфи ҳадди ақали меҳнат ва хароҷоти пешбарии ҳисобдорӣ таъмин менамояд.

АДАБИЁТ

1. Гафарова М.Т. Особенности организации бухгалтерского учета предприятиями туристической сферы / Гафарова М.Т. // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2021, №2(36) – С. 153-159.
2. Глущенко А.В., Самедова Э.Н. Развитие методики производственного учета в индустрии питания / Глущенко А.В., Самедова Э.Н. //Вестник Академии знаний. – 2020. - №37(2) – С. 86-95.
3. Доходы предприятий. Положение по бухгалтерскому учету «ПБУ 6/2001» введенное Приказом Министерства финансов № 49 от 23.10.2001.
4. О бухгалтерском учете и финансовой отчетности: Закон Республики Таджикистан от 25.03.2011, №702. [Электронный ресурс] Режим доступа: URL: // http://minfin.tj /(дата обращения: 13.02.2017).

5. Положение по калькулированию себестоимости продукции (работ, услуг) на предприятиях и организациях Республики Таджикистан, введенный Постановлением Правительства Республики Таджикистан №210 от 12 мая 1999 года.
6. Расходы предприятий. Положение по бухгалтерскому учету «ПБУ 7/2001» введенное Приказом Министерства финансов № 50 от 23.10.2001.
7. Семикова А.С., Терещенкова Е.В. Особенности ведения бухгалтерского учета в ресторанном бизнесе/Семикова А.С. Терещенкова Е.В. // Сетевое научно-исследовательское периодическое издание «Хроноэкономика» - 2022 –№1 (35) - С. 26-34.
8. Учет материально-производственных запасов. Положение по бухгалтерскому учету «ПБУ 3/2002» введенное Приказом Министерства финансов РТ № 5 от 11.01.2002.
9. Учетная политика предприятия. Положение по бухгалтерскому учету «ПБУ 1/99» введенное Приказом Министерства финансов РТ № 135 от 24.09.1999
10. Шихатов П.И. Развитие управленческого учета на предприятиях общественного питания / П.И. Шихатов // Экономика и управление: проблемы, решения. -2018. - № 12. - С. 92-96.

УДК: 657.1

Каримов Б.Ҳ.

ТАҲЛИЛИ ТАШХИСИИ ВАЗЪИ КОРБУРДИ СТАНДАРТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола вазъи татбиқи стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ дар субъектҳои иқтисодӣ баррасӣ мешавад. Мақсади мақола ошкор ва арзёбӣ кардани мушкилоти мавҷуда дар корбурди стандартҳои байналмилалӣ мебошад. Заминаҳои меъёрии танзимкунандаи раванди татбиқи стандартҳои байналмилал, сатҳи татбиқи ин стандартҳо дар субъектҳои иқтисодӣ таҳлил карда шуда, мушкилоте, ки ба татбиқи бобарори онҳо халал мерасонанд, муайян ва арзёбӣ карда шудаанд.

Калидвожаҳо: муҳити сармоягузорӣ, фазои иқтисодии ҷаҳонӣ, ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳ

11.	ноҳияи Фархор	0	0,102	0,01	0,0085	0	1	92%
12.	ноҳияи Ҳамадонӣ	0	0,064	0,007	0,006	0	1	148%
13.	ноҳияи Данғара	0	0,163	0,019	0,0135	0	1	102%
14.	ноҳияи Вахш	0	0,0324	0,0024	0,0025	0	0	100%
15.	ноҳияи Ховалинг	0,8	15,599	1,9	1,83	15,66	84	131%
16.	ноҳияи Темурмалик	0	1,704	0,113	0,076	0	3	114%
17.	ноҳияи Хуросон	0	0,078	0,007	0,004	0	0	231%
18.	ноҳияи Ҷ. Балхӣ	0	0,292	0,0354	0,034	0	3	522%
19.	ноҳияи Кабодиён	0	0,552	0,043	0,038	0,076	1	166%
20.	ноҳияи Дустӣ	0	0,728	0,0565	0,0415	0,117	3	85%
21.	ноҳияи Балҷувон	0	0	0	0	0	0	0
22.	ноҳияи Кушониён	0	0,0585	0,005	0,0046	0	0	196%
23.	ноҳияи Ҷайхун	0	0,047	0,004	0,003	0	0	133%
24.	ноҳияи Шаҳритус	0	0,348	0,03	0,025	0	2	233%
25.	ноҳияи Панҷ	0	0,2	0,0172	0,0114	0	1	154%
26.	ноҳияи Восеъ	0,876	1,123	0,118	0,127	0	12	196%
27.	ноҳияи Ёвон	0,108	6,293	0,281	0,284	1,033	31	362%
28.	ноҳияи Айнӣ	0	0,041	0,0034	0,0031	0	0	90%
29.	ноҳияи Деваштич	0	0,99	0,072	0,059	0,0155	1	157%
30.	ноҳияи Зафаробод	0	0,068	0,01	0,005	0	1	84%
31.	ноҳияи Исфара	0	3,73	0,304	0,262	0,827	16	133%
32.	шаҳри Гулистон	0	16,534	2,547	2,228	0	7	107%
33.	шаҳри Конибодом	0	2,629	0,216	0,198	0,944	6	119%
34.	ноҳияи Мастчоҳ	0	0,428	0,034	0,027	0	2	81%
35.	ноҳияи Спитамен	0,013	1,865	0,165	0,149	0,486	2	111%
36.	шаҳри Панҷакент	0,209	7,754	0,624	0,559	2,206	25	116%
37.	ноҳияи Ҷ. Расулов	0,0696	2,636	0,332	0,323	0,019	7	202%
38.	шаҳри Истаравшан	0,054	6,426	0,598	0,56	2,198	30	165%

39.	ноҳияи Б. Ғафуров	2,94	14,207	2,0	2,056	9,396	87	121%
40.	шаҳри Бустон	0,196	6,78	0,76	0,73	4,058	41	135%
41.	ноҳияи Ашт	0,031	0,229	0,019	0,014	0	0	207%
42.	шаҳри Хоруғ	0	1,684	0,164	0,153	0	3	262%
43.	РААК	-	-	2,428	4,785	-	-	-
44.	**Дар ҷумҳурӣ**	202,9866	498,4439	64,3445	63,6796	239,7455	2880	-

Манбаъ:fђtsвtslf нӨәtєffş kdʒflsӨf Ө dzнtslf N kdʒcktєff

Ҳамин тариқ, дар 10 моҳи аввали соли 2023 андозҳои ҳисобшуда аз фаъолияти тиҷорати электронӣ 73 182 018 сомониро ташкил дод, ки нисбат ба 10 моҳи аввали соли 2022 ба маблағи 18 444 587 сомонӣ афзоиш ёфтааст. Аз ҳаҷми умумии маблағҳои андозии дар давраи таҳлилӣ ҳисобшуда соли 2022 дар маҷмуъ ба маблағи 51 957 954 сомонӣ ва соли 2023 ба маблағи 71 906 030 сомонӣ пардохт гардидааст.

Дар баробари ин, аз маълумоти ҳисоботии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин бар меояд, ки рушди фаъолияти тиҷорати электронӣ дар мамлакат ба ҳалли баъзе аз мушкилоти таъмини ҷойи кор ва дар ин замина ба даст овардани музди меҳнат низ мусоидат менамояд. Соли 2022 шумораи нафарони ба ҳайси коргар ҷалбгардида 2 696 нафарро ташкил дода, соли 2023 ин шумора ба 3 302 нафар расидааст, ки нишондоди соли 2023 нисбат ба соли 2022 1,23 маротиба зиёд мебошад.

Қобили зикр аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маъмурикунонии андоз тавассути амалӣ намудани ислоҳот дар соҳаи андоз ва такмили низоми андозбандӣ ба роҳ монда шудааст, зеро сатҳи нокифояи вазифаҳои идоракунии андоз аз ҳар ҷиҳат метавонад ҳам ба давлат ва ҳам ба андозсупорандагон зарари ҷиддӣ расонад. Пеш аз ҳама, ин аз рӯйи эҷоди монеаҳо дар фаъолияти иқтисодӣ ва сари вақт ҳисоб ва пардохт нагардидани андозҳо муайян карда мешавад.

Доир ба роҳҳои такмили маъмурикунонии андоз назарҳо зиёд ва мутафовитанд. Масалан, Касирова Ф. дар таҳқиқоти илмии худ равандҳои банақшагирии андоз, назорати андоз, танзими андоз ва бақайдгирии андозро ба вазифаҳои маъмурикунонии андоз таалуқ донистааст. Воқеан, ба андешаи мо низ, агар маъмурикунонии андоз воситаи муассири ҷамоварии андоз бо роҳи ҳамоҳангсозии манфиатҳои андозситонанда ва андозсупоранда бошад, пас мафҳум ва моҳияти илмии равандҳои мазкур ба он ишора мекунанд, ки ин равандҳо ба сифати унсурҳои муҳими вазифаҳои маъмурикунонии андоз баромад мекунанд. Таҳлили маълумоти Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки дар давраи солҳои 2018-2022 шумораи андозсупорандагон ба ҳисоби миёна ҳамасола дар сатҳи 1,4% ва соли 2022 нисбат ба соли 2018 5,8% афзоиш ёфтааст, вале дар ин давра шумораи кормандон дар мақомоти андоз бетағйир боқӣ мемонад. Ба андешаи муҳаққиқи ватанӣ [3, с.189]дар чунин шароит ба ҳар як корманди мақомоти андоз назорати иҷрои ӯҳдадориҳои 185 нафар андозсупоранда рост меояд, ки ин яке аз мушкилоти муҳими соҳаро ташкил медиҳад. Ба андешаи мо дар ин гуна шароит рақамикунонии равандҳои иқтисодӣ, яъне татбиқи технологияҳои муосир яке аз заминаҳои муҳими ҳалли ин мушкилот баромад мекунад.

Ибтидо аз соли 2019 пас аз қабули Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди автоматикунонии низоми андози мамлакат тақвият ёфта, имрӯз самаранокии фаъолияти мақомоти андози кишвар ба тадриҷ боло рафтааст. Ин далели он аст, ки дар шароити муосир татбиқи технологияи рақамӣ омили муҳими ҳалли мушкилоти ҷойдошта дар заминаи назорати онлайнӣ ба шумор меравад. Чунончӣ татбиқи технологияҳои рақамӣ дар низоми идоракунии андози кишвар метавонад ба коҳиш додани хароҷоти ташкили фаъолияти мақомоти андози ҷумҳурӣ ва самаранокии фаъолияти кормандони он мусоидат намояд.

Аз таҳқиқоти илмии Халифазода С. [5-с.108] чунин бар меояд, ки дар давраи солҳои 2018-2021 хароҷоти буҷети давлатӣ барои маблағгузории фаъолияти мақомоти андоз тамоюли афзоишёбӣ дошта, шумораи воқеии кормандоне, ки вазифаи маъмурикунонӣ ва назорати андозро иҷро менамоянд, тағйир наёфтааст. Вале бо вуҷуди ин, ҷамоварии пардохтҳои андозӣ ва ҷаримаҳо тамоюли ноустувор дошта, таҳқиқи омилҳои воқеии таъсиррасонро ба миён меоварад.

Тавре таҳқиқот нишон медиҳад, бо вуҷуди пешниҳод гардидани миқдори кофии усулҳои гуногун масъалаи интихоби меъёр (критерия)-ҳои баҳодиҳии фаъолияти мақомоти андоз то ҳол ҳалталаб боқӣ мемонад. Зеро меъёрҳои мавҷуда ҳам аз ҷиҳати заминаи иттилоотӣ ва ҳам аз ҷиҳати мақсади истифода аз ҳам фарқ мекунад. Аз ҷониби бархе аз муҳаққиқон[2, с.78-90], барои баҳодиҳии маҷмӯии самаранокии фаъолияти мақомоти андоз коэффитсиенти ҳисобкунии андоз пешниҳод гардидааст, ки ҳамчун ҳиссаи андозҳои мустақилона пардохтнамудаи андозсупорандагон дар маблағи умумии андозҳои пардохтшуда ҳисоб карда мешавад. Он имкони ба назар гирифтани хусусияти ҳамкории байни андозсупорандагон ва мақомоти андозро фароҳам оварда, ба таври муайян ба сифати чунин ҳамкорӣ баҳо медиҳад.[4, с.69-74]. Дар баробари ин, онҳо меъёри дигар, яъне самаранокии маъмурикунонии андозро пешниҳод менамоянд, ки он дар асоси коэффитсиенти ҷамъоварии андоз муайян карда мешавад:

$$™ L \frac{Ò ‘ •}{— •} \quad (1)$$

дар ин ҷо: Кҷ-коэффитсиенти ҷамъоварӣ, ҲВА – ҳаҷми умумии воридоти андозӣ, ИА – иқтидори андоз.

Бо истифода аз формулаи 1 метавон самаранокии маъмурикунонии андозро баҳодиҳӣ кард, ки мувофиқан коэффитсиенти самаранокии иқтисодии маъмурикунонии андоз бо формулаи зерин (2) ишора меёбад:

$$™ Ô\frac{Ò ‘ •}{¤} Û\frac{—•}{—•} L \frac{Ò ‘ •}{—•} Û\frac{—•}{¤} \quad (2)$$

дар ин ҷо: Кс-коэффитсиенти самаранокии иқтисодии маъмурикунонии андоз, ҲВА – ҳаҷми умумии воридоти андозӣ, Х- ҳаҷми воқеии хароҷоти мақомоти андоз, ИА – иқтидори андоз.

Дар натиҷаи татбиқи формулаҳои болозикр таносуби ҳаҷми умумии воридоти андозӣ ва иқтидори андоз коэффитсиенти ҷамъоварии андозро ифода мекунад. Таносуби иқтидори андоз нисбат ба ҳаҷми воқеии хароҷоти мақомоти андоз бошад, коэффитсиенти бозпасгардии буҷетро ифода мекунад. Дар ин замина коэффитсиенти самаранокии иқтисодии маъмурикунонии андозро бо формулаи зерин (3) ифода намудан мумкин аст:

$$™ Ô ™ Û™ Ä(3)$$

дар ин ҷо: Кҷ – коэффитсиенти ҷамъоварӣ, Кб – коэффитсиенти бозпасгардии буҷет.

Қобили қайд аст, ки дар адабиёти муосир ба сифати яке аз критерияҳои баҳодиҳии самаранокии фаъолияти низоми андоз фарқи суммаи даромадҳои нақшавӣ ва воқеии андоз ба буҷет пешниҳод мегардад. Умуман, дар самти асоснок намудани унсурҳои болозикри вазифаҳои маъмурикунонии андоз андешаҳо зиёд буда, ҳар яке пуркунандаи якдигар мебошанд.

Албатта усули болозикри баҳодиҳии маҷмӯии самаранокии фаъолияти мақомоти андоз, ки ба муайян намудани ҳиссаи андозҳои мустақилона пардохтнамудаи андозсупорандагон дар маблағи умумии андозҳои пардохтшуда нигаронида шудааст, аз назари мо асоси воқеӣ дорад. Зеро ба андешаи бархе аз муҳақиқони ватанӣ дар таркиби механизми маъмурикунонии андоз гаронии андоз ҳамчун омили ифодакунандаи мазмуни критериявии муносибатҳои андозӣ баромад мекунад ва ҳар як субъекти хоҷагидор танҳо аз нигоҳи устувории уҳдадориҳои андозӣ метавонад омили баробарии пардохти маблағ ба буҷет гардад. Чунончӣ маъмурикунонии андоз ҷузъи пайвастаи раванди андоз буда, маҷмӯи амалҳои ба ҳам алоқаманди мурофиавиест,

ки барои фароҳам овардани шароит барои андозсупорандагон ҷиҳати иҷрои ӯҳдадориҳои андозии худ ва таъмини манфиатҳои қонунии дигар иштирокчиёни ҳуқуқи андоз мусоидат мекунанд. Ҳамин тариқ, таҳкими маъмурияти андоз ва кам кардани ҳаҷми андозҳои пардохтшавандаи соҳибкорон метавонад дар коҳиши гаронии андози кишвар нақш бозад.[1, с.27-35].

Ҳамин тариқ, ҳадафи маъмурикунонии андоз татбиқи сиёсати андози давлат мебошад, ки барои ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқие, ки қонунгузории андоз танзим мекунанд, татбиқ мегардад. Дар асл маъмурикунонии андоз барои ноил шудан ба ҳадафҳои зерин амалӣ карда мешавад:

1. Иҷрои ӯҳдадориҳои андоз аз ҷониби андозсупоранда;
2. Татбиқи сиёсати андоз ва вазифаҳое, ки дар назди давлат истодаанд;
3. Мустаҳкам намудани интизоми андоз;
4. Танзими муносибатҳои андоз.
5. Гузаронидани амалиёти андоз.

Аслан ҳамгироии усулҳои танзими андоз ин назорати андоз буда, ҳадафи асосии маъмурияти андоз таъмин намудани даромадҳои устувори андозӣ ба низоми буҷет мебошад. То имрӯз мақомоти андоз кӯшиш кардаанд маҷмӯи меъёрҳои гуногунҷабҳаеро таҳия намоянд, ки баҳодиҳии тамоми самтҳои фаъолияти онҳоро дар раванди маъмурикунонии андоз имкон медиҳанд. Дар баробари ин бояд қайд кард, ки ин маҷмуи меъёрҳо мукаммал нестанд. Масалан, Г.Х. Алиев нишондиҳандаи сатҳи андозҳои ба таври ихтиёрӣ пардохтшударо ба сифати яке аз нишондиҳандаҳои асосии таҳлили натиҷанокии маъмурикунии андоз пешниҳод намудааст. Тағйирёбии динамикаи ин нишондиҳанда таҳлили ҳамаҷонибаи фаъолияти мақомоти андозро дар самти пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳои андозӣ имкон медиҳад.

Ҳамин тариқ, зимни таҳқиқи масъала чунин хулосабарорӣ карда шуд, ки ба сифати критерияҳои муфиди самаранокии маъмурикунонии андозбандии тиҷорати электронӣ инҳоро ҷудо намудан мумкин аст:

1. Сатҳи андозҳои ба таври ихтиёрӣ пардохтшуда.
2. Иқтидори андозии минтақа, яъне ҳиссаи андозҳои дар ҳудуди минтақа ҷамъоваригардида дар таркиби андозҳои ҷумҳурӣ.
3. Сатҳи пурра ба даромадҳои воқеии андозӣ табдил ёфтани иқтидори андозӣ.
4. Шумораи ҳолатҳои баҳснок;
5. Шумораи таъқиби ҷиноятӣ нисбат ба далелҳои қаллобӣ;
6. Таносуби парвандаҳои дорои ҷазои ҳадди аксар барои ҳуқуқвайронкуниҳои андозӣ.

Дар баробари меъёрҳои болозикр татбиқ намудани таҷрибаи кишвари Олмон, ки ба татбиқи низоми баҳодиҳии холгузорӣ асос ёфта, дар он вобаста ба категорияи ҳар як корхонаи санҷидашуда (дар асоси тасниф аз рӯи бузургӣ, инчунин мансубияти соҳавӣ) ба нозири андоз шумораи муайяни холҳо маҳсуб дониста мешаванд, мувофиқи мақсад мебошад. Ҳамзамон, тадқиқот мавҷуд набудани методикаеро нишон дод, ки он арзёбии самаранокии маъмурикунонии андозро дар асоси моделсозии эконометрикӣ имкон медиҳад. Хусусияти чунин усулҳо дар қобилияти сохтани модел бо шумораи зиёди омилҳо инъикос меёбад, ки дар ин ҳангом таъсири ҳар яке аз онҳо дар алоҳидагӣ ва ҳамчунин таъсири маҷмуии онҳо ба нишондиҳандаи моделшуда муайян карда мешавад.

Зимнан, дар шароити муосири иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар, таҳияи модели муосири маъмуркунонии андоз барои Тоҷикистон муҳим арзёбӣ мегардад. Албатта, чун ҳадафи моделҳои дигари таҳияшаванда, ҳадаф аз таҳияи модели мазкур низ – ин таҳлили вазъи муосири маъмуркунонии андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки он ба баланд бардоштани самаранокии ҷамъоварии андозҳо ва коҳиш додани сарбории маъмурӣ равона шудааст. Бо назардошти омилҳои дар заминаи омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷии дар ин самт муваффақ ба дастомада модели маъмурикунонии анзозбандии тиҷорати электронии барои Тоҷикистон мувофиқро пешниҳод менамоем. Дар доираи модели пешкашшаванда ба татбиқи як қатор тадбирҳои зерин афзалият дода мешавад.

1. Таъсиси платформаи ягонаи электронии андозбандӣ (E-Tax).
2. Таҳияи низоми рейтинги хавфи андозсупорандагон.
3. Такмили ихтисоси доимамалкунандаи кормандон ва баланд бардоштани квалификатсияи кормандони андоз.
4. Пешбурди маълумот ва таҳлили оморӣ.
5. Баланд бардоштани сатҳи маълумотнокии андозсупорандагон.

Дар доираи пешниҳодоти овардашуда ва дар заминаи омӯзиши таҷрибаҳои хориҷии пешқадам дар самти маъмурикунонии андоз, мо бо мақсади таҳлили вазъи муосири маъмуркунонии андоз дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне бо мақсади таҳлили омилҳои таъсиррасон ба ҷамъоварии андозҳо, аз модели регрессионӣ истифода намудем, ки он чунин ифода мегардад:

$$ДУФТЭ=\beta_0+\beta_1 \text{„ММД} \qquad (4)$$

$$МАФТЭ= \alpha_0+ \alpha_1 \text{„ДУФТЭ} \qquad (5)$$

Дар ин ҷо:

- ДУФТЭ - даромади умуми аз фаъолияти тиҷорати электронӣ.
- МАФТЭ - маблаги андозхои пардохтшуда аз фаъолияти тиҷорати электронӣ
- ММД - маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ.

Моделҳои регрессионӣ (4) ва (5) - ро барои таҳлили таъсири омилҳои гуногун ба даромад аз фаъолияти тиҷорати электронӣ ва андозҳои пардохтшуда аз он истифода бурдан мақсаднок мебошад. Ҳадафи асосӣ — фаҳмидани муносибатҳои байни ММД (маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ), ДУФТЭ (даромади умумии тиҷорати электронӣ) ва МАФТЭ (маҷмӯи андозҳои пардохтшуда аз фаъолияти тиҷорати электронӣ) мебошад.

Дар натиҷаи таҳия ва татбиқи модели регрессионӣ (4) ва (5) натиҷаҳои зерин ба даст оварда шуданд:

$$МАФТЭ = \underset{(0.004983)}{0.058622} \text{„ДУФТЭ} + \underset{(0.790327)}{8.304643} \text{„@TREND} \qquad R^2=0.998, \quad DW=2.5$$

Ин чунин маъно дорад, ки МАФТЭ аз ДУФТЭ вобастагӣ дорад. Ҳангоми 1 воҳид афзоиш ёфтани ДУФТЭ ба андозаи 0.058622 МАФТЭ афзоиш меёбад. Компоненти @TREND ба тамоюли вақтиро ишора мекунад, ки ба динамикаи маъмурикунонии андозҳо дар тӯли вақт таъсир мерасонад. Хатои стандартӣ барои ДУФТЭ баробар ба 0.004983 ва барои @TREND баробар ба 0.790327 буда, онро ифода мекунад, ки параметрҳо бо дақиқии баланд баррасӣ шудаанд. Коэфисиенти R^2=99.81% вобастагии тағйирёбии МАФТЭ-ро аз ДУФТЭ ва тренд шарҳ медиҳад, ки арзиши хеле баланди тавзеҳот аст. Қимати DW=2.57 бошад, нишон медиҳад, ки автокоррелятсия дар хатоҳои модел вуҷуд надорад.

$$ДУФТЭ = \underset{(90.516)}{-428.8431} + \underset{(0.000841)}{0.0090661} \text{„ММД} \qquad R^2=0.958, \qquad DW=2$$

Татбиқи модели мазкур ифода мекунад, ки ДУФТЭ аз ММД вобаста аст. Ҳангоми 1 воҳид афзоиш ёфтани ММД ба андозаи 0.0090661 ДУФТЭ афзоиш меёбад. Хатои стандартӣ барои C = 90.516 ва барои ММД = 0.000841 буда, он нишон медиҳад, ки параметрҳои мазкур бо дақиқии баланд баррасӣ шудаанд. Коэфисиенти R^2=95.8% вобастагии тағйирёбии ДУФТЭ-ро аз ММД шарҳ медиҳад, ки арзиши хеле баланди тавзеҳот аст. Қимати DW=2 нишон медиҳад, ки автокоррелятсия дар хатоҳои модел вуҷуд надорад.

Хулоса моделҳои болозикр нишон медиҳанд, ки:

– муносибати назарраси байни ММД ва даромади умумӣ аз тиҷорати электронӣ (ДУФТЭ) вуҷуд дорад.

– зиёдшавии даромади тиҷорати электронӣ (ДУФТЭ) ба зиёдшавии маблағи андозҳои пардохтшуда (МАФТЭ) ба таври мусбат таъсир мерасонад.

– ду модели регрессионии пешниҳодшуда дорои қиматҳои баланд ва эътимодбахши **R-squared** ва **t-statistic** буда, тасдиқ мекунанд, ки моделҳоро барои дурнамо истифода бурдан мақсаднок аст.

Умуман, таҳияи модели муосири маъмуркунонии андоз барои Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад ба баланд бардоштани самаранокии ҷамъоварии андозҳо, коҳиш додани сарбории маъмурӣ ва баланд бардоштани шаффофият ва ҷалби эътимоди мардум мусоидат кунад. Модели пешниҳодшуда дар асоси таҷрибаи байналмилалӣ ва таҳлили вазъи муосири маъмуркунонии андоз дар Тоҷикистон таҳия шудааст ва ба шароити иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар мутобиқ мебошад. Илова бар ин, дар заминаи татбиқи ин модел Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад низоми андозбандиро ба сатҳи нав бардошта, даромадҳои буҷетиро зиёд намояд ва шароити тиҷоратиро беҳтар созад.

Дар ниҳояти таҳқиқот қайд кардан ба маврид аст, ки меъёрҳои зимни таҳқиқи масъала муайяншуда дар муайян намудани самаранокии иқтисодии маъмурикунонии андозбандии тиҷорати электронии Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонанд нақши муассир дошта бошанд, зеро онҳо дар таҷрибаи кишварҳои мутараққи татбиқи худро ёфтаанд. Инчунин татбиқи модели эконометрикии пешниҳодгардида метавонад ба муайян намудани сатҳи самарабахшии меъёрҳои пешниҳодгардида мусоидат намояд.

АДАБИЁТ

1. Ibrohimzoda, I. R. Theoretical evolution of the tax burden / I. R. Ibrohimzoda, T. S. Radjabov // The Finance and Economic Bulletin. – 2022. – No. 2(31). – P. 27-35. – EDN HLSOVL.
2. Анисимов А.Л., Мельников Ю.Б. О методиках оценки эффективности деятельности налоговых органов с позиции экономико-математического моделирования. Финансы и финансово-инвестиционный механизм. Известия УрГЭУ 1(69) 2017. С. 78-90.
3. Касирова Ф.Дж. Развитие процессов цифровизации налогового администрирования в Республике Таджикистан.) дис. … канд. экон. наук: 08.00.07 – Финансы, денежное обращение и кредит. Душанбе, 2023. – 189 с. – С.72.
4. Куницын Д.В., Синицына Е.С., Худяева Л.А. Методики оценки эффективности деятельности налоговых органов: виды, особенности, проблемы использования и пути совершенствования // Сибирская финансовая школа. 2004. №3. С. 69−74.
5. Халифазода С. Совершенствование налогового администрирования в современных условиях (на примере Республики Таджикистан) дис. … канд. экон. наук: 08.00.07 – Финансы, денежное обращение и кредит. Душанбе, 2022. – 215 с. – С.108.

УДК 378.014.4

Қурбонова Л. С., Муминзода Ҳ.И.

ҶАНБАҲОИ ИҚТИСОДИИ НАВСОЗИИ НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ

Модернизатсияи низоми таҳсилоти олӣ унсури муҳими рушди иқтисоди кишвар мебошад, зеро он бевосита ба сифати таҳсилот, сатҳи омода намудани мутахассисон ва рақобатпазирии иқтисоди миллӣ таъсир мерасонад. Ҷанбаҳои иқтисодии навсозӣ таҳлили хароҷот ва фоида, ҷустуҷӯи моделҳои муассири маблағгузорӣ, қорӣ намудани технологияҳои инноватсионии таълимӣ ва ҳамкории бахшҳои давлатӣ ва хусусиро дар бар мегирад. Дар мақола механизмҳои асосии иқтисодӣ, ки ба беҳтар шудани низоми таълимӣ мусоидат мекунанд, аз ҷумла оптимизатсияи хароҷоти буҷет, сармоягузорӣ ба рақамисозӣ ва таҳқиқоти илмӣ, инчунин таҳлили таъсири тағйирот ба бозори меҳнат ва ҳаракати иҷтимоӣ баррасӣ карда мешаванд. Навсозии низоми маориф равиши ҳамаҷонибаро талаб мекунад, ки на танҳо ҷузъи

молиявӣ, балки ҳадафҳои дарозмуддати стратегиро барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва беҳтар кардани сифати сармояи инсонӣ дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: низоми таҳсилоти олӣ, маблағгузории маориф, инноватсия дар соҳаи маориф, рақамисозии маориф, технологияҳои таълимӣ, бозори меҳнат, самаранокии таълим, сармоягузорӣ ба маориф, сифати таълим

Курбонова Л.С., Муминзода Х.И.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МОДЕРНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Модернизация системы высшего образования является важным элементом экономического развития страны, поскольку она напрямую влияет на качество образования, уровень подготовки специалистов и конкурентоспособность национальной экономики. Экономические аспекты модернизации включают в себя анализ затрат и выгод, поиск эффективных моделей финансирования, внедрение инновационных образовательных технологий, а также взаимодействие государственных и частных секторов. В статье рассматриваются основные экономические механизмы, способствующие улучшению образовательной системы, включая оптимизацию бюджетных расходов, инвестиции в цифровизацию и научные исследования, а также анализ влияния изменений на рынок труда и социальную мобильность. Модернизация системы образования требует комплексного подхода, включающего не только финансовую составляющую, но и долгосрочные стратегические цели для обеспечения устойчивого экономического роста и улучшения качества человеческого капитала.

Ключевые слова: система высшего образования, финансирование образования, инновации в образовании, цифровизация образования, образовательные технологии, рынок труда, эффективность образования, инвестиции в образование, качество образования

Kurbonova L.S., Muminzoda H.I.

ECONOMIC ASPECTS OF MODERNIZATION OF THE HIGHER EDUCATION SYSTEM

Modernization of the higher education system is an important element of the country's economic development, as it directly affects the quality of education, the level of training of specialists and the competitiveness of the national economy. The economic aspects of modernization include cost-benefit analysis, the search for effective financing models, the introduction of innovative educational technologies, as well as the interaction of public and private sectors. The article examines the main economic mechanisms contributing to the improvement of the educational system, including optimization of budget expenditures, investments in digitalization and research, as well as analysis of the impact of changes on the labor market and social mobility. Modernization of the education system requires an integrated approach that includes not only a financial component, but also long-term strategic goals to ensure sustainable economic growth and improve the quality of human capital.

Keywords: higher education system, education financing, innovations in education, digitalization of education, educational technologies, labor market, efficiency of education, investments in education, quality of education

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати технологӣ, навсозии низоми таҳсилоти олӣ барои рушди иқтисодӣ, рақобатпазирии кишварҳо ва рушди сармояи инсонӣ аҳаммияти калидӣ пайдо мекунад. Мушкилоти муосир, аз қабили рақамисозӣ, тағйир додани сохтори

бозори меҳнат ва рақобати афзоянда барои кадрҳои баландихтисос, аз нав дида баромадани равишҳои анъанавии ташкили таҳсилоти олиро талаб мекунанд.

Таҳсилоти олӣ нақши дучониба дорад: аз як тараф, он барои тайёр кардани мутахассисони баландихтисос, ки барои иқтисодиёт заруранд, асос мебошад, аз тарафи дигар, ҳамчун омили суботи иҷтимоӣ амал мекунад ва имкониятҳои баробари дастрасӣ ба рушди касбиро фароҳам меорад.

Модернизатсияи таҳсилоти олӣ бевосита бо вазифаи рушди устувор алоқаманд аст. Низоми самараноки таълим қодир аст рушди инноватсиониро ҳавасманд, сармоягузориро ҷалб ва ҷойҳои нави корӣ эҷод кунад. Дар айни замон, камбудиҳо дар идоракунии низоми таҳсилоти олӣ ба талафоти иқтисодӣ, паст шудани сифати сармояи инсонӣ ва кам будани мутахассисони ботаҷриба ба назар мерасад.

Мусаллам аст, ки рушди маориф бо пешрафти соҳаи илм пайванди ногусастанӣ дорад. Имрӯз дар соҳаи маорифи мамлакат ҳашт барномаи давлатӣ ва ду стратегияи дарозмуддат татбиқ шуда истодааст, ки ба рушду инкишофи таълиму тарбия, амалигардонии ислоҳоти соҳа, дастгирии мактабу омӯзгор, таълифи китобҳои дарсии насли нав ва такмили мазмуну мундариҷаи таҳсилот мусоидат менамояд [7].

Таҳқиқи ҷанбаҳои иқтисодии навсозии таҳсилоти олӣ муҳим аст, зеро он имкон медиҳад, ки механизмҳои баланд бардоштани самаранокӣ ва устувории он, ки барои иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоӣ ошкор карда шаванд.

Ба андешаи олимон такмили низоми идоракунии маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон модернизатсияи модели ташаккулёфтаи низоми маорифро талаб мекунад, аз ин рӯ, зарурати нишон додани сатҳи таҳсилот яке аз омилҳои муҳимтарини рушди иқтисодии мамлакат ба шумор меравад, бахусус сокинони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 92 % ба таҳсилот талабот доранд [1, с.46; 2, с.38].

Таҳсилоти олӣ дар рушди ҷомеаи муосир ва иқтисодиёт мавқеи калидӣ дорад. Он низоми муассисаҳои таълимӣ мебошад, ки ба тайёр кардани мутахассисони баландихтисос, ки қодиранд вазифаҳои мураккабро дар соҳаҳои гуногун ҳал кунанд, равона карда шудааст. Таҳсилоти олӣ на танҳо малакаҳои касбиро таъмин мекунад, балки тафаккури интиқодӣ, қобилияти навоварӣ, масъулияти иҷтимоӣ ва рушди фарҳангиро ташаккул медиҳад.

Таҳсилоти олӣ марҳилаи навбатии омӯзиш пас аз миёна мебошад, ки ба гирифтани дониш ва малакаҳои амиқ дар соҳаи интихобшуда нигаронида шудааст [3,с.37]. Он дар донишгоҳҳо, академияҳо ва институтҳое амалӣ карда мешавад, ки ҳам барномаҳои асосӣ ва ҳам махсусро пешниҳод мекунанд.

Технологияҳои инноватсионӣ дар тағйир додани раванди муосири таълим нақши муҳим мебозанд ва мутобиқшавии онро ба мушкилоти асри рақамӣ ва ниёзҳои иқтисоди дониш мусоидат мекунанд. Татбиқи онҳо равишҳои анъанавии омӯзишро тағйир, онро дастрастар, интерактивӣ ва муассиртар ва инчунин ба иқтисодиет таъсири назаррас ва рушди устувор ва рушди ҷомеаро таъмин мекунад.

Дар робита ба ин, дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ санаи 28 декабри соли 2024 пешниҳод гардид, ки тайёр кардани мутахассисони самти инноватсия ва технологияҳои рақами дар заминаи Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионии шаҳри Кӯлоб Донишгоҳи инноватсия ва технологияхои рақамӣ таъсис дода шавад [7].

Технологияҳои инноватсионӣ дар раванди таълим воситаҳо, усулҳо ва равишҳои муосир мебошанд, ки дастовардҳои навтарини илм ва техникаро барои баланд бардоштани сифати таълим истифода мебаранд.

Инноватсия дар соҳаи маориф ба иқтисодиёт ҳам дар сатҳи микро ва ҳам макро таъсири назаррас мерасонад.

1. Кам кардани хароҷоти таҳсил

Технология ба оптимизатсияи захираҳо кӯмак мекунад:

* Курсҳои Онлайн ва китобҳои дарсии рақамӣ хароҷоти маводи чопиро коҳиш медиҳанд.

• Истифодаи AI барои санҷиши дониш хароҷоти омӯзгоронро коҳиш медиҳад.

* Лабораторияҳои виртуалӣ объектҳои гаронбаҳои ҷисмониро иваз мекунанд.

2. Баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат

Таҳсилоти босифат ба мутахассисони баландихтисос оварда мерасонад, ки дар баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва самаранокии соҳаҳои гуногуни иқтисодиет саҳм мегузоранд.

3. Рушди бозорҳо ва соҳаҳои нав

Технологияҳои инноватсионӣ рушди Саноати EdTech (технологияҳои таълимӣ)-ро тавассути ташкили ҷойҳои корӣ ва афзоиши вуруди сармоягузорӣ ба бахш ҳавасманд мекунанд [4.с.100].

4. Афзоиши дастрасии таълим

Дастрасӣ ба таҳсилоти босифат барои шумораи бештари одамон ба афзоиши сармояи инсонӣ мусоидат мекунад, ки дар навбати ХУД БА ММД таъсири мусбат мерасонад [5, с.67; 6, с.353].

5. Баланд бардоштани рақобатпазирии кишвар

Давлатҳое, ки дар раванди таълим фаъолона навоварӣ мекунанд, аз ҳисоби сатҳи баланди омодагии шаҳрвандони худ дар арсаи ҷаҳонӣ бартарӣ ба даст меоранд.

Технологияҳои инноватсионӣ дар соҳаи маориф на танҳо воситаи баланд бардоштани сифати таълим, балки маҳаки муҳими рушди иқтисодӣ мебошанд. Татбиқи онҳо на танҳо ба навсозии раванди таълим, балки ташаккули модели устувори иқтисодӣ дар асоси дониш ва навоварӣ имкон медиҳад. Бартараф кардани монеаҳои мавҷуда ва сармоягузории фаъол ба рушди технология дар соҳаи маориф барои ташаккули ҷомеаи рақобатпазир ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ нигаронидашуда замина фароҳам меорад.

Маориф яке аз соҳаҳои муҳими системаи иҷтимоию иқтисодӣ буда, ба сифати сармояи инсонӣ, ҳосилнокии меҳнат, сатҳи зиндагӣ ва рақобатпазирии кишвар таъсир мерасонад. Сармоягузорӣ ба соҳаи маориф самаранокии баланди иқтисодӣ дорад, зеро он ба рушди ҳам иқтидори инфиродӣ ва ҳам ҷамъиятӣ мусоидат намуда, барои рушди устувори иқтисодӣ замина фароҳам меорад.

Самаранокии иқтисодии сармоягузорӣ ба маориф ин дараҷаи баргардонидани маблағҳои сармоягузорӣ мебошад, ки дар афзоиши даромад, беҳтар шудани ҳосилнокии меҳнат ва дигар нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ифода меебад. Он тавассути:

1. Даромаднокии сармоягузорӣ: даромаде, ки аз такмили ихтисос ба даст омадааст.

2. Нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ: афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД), шуғл ва даромади буҷет.

3. Таъсири иҷтимоӣ: паст шудани сатҳи камбизоатӣ, беҳтар шудани саломатии аҳолӣ ва афзоиши суботи иҷтимоӣ.

Сармоягузорӣ ба таҳсилотро дар ду сатҳ баррасӣ кардан мумкин аст:

* Сатҳи инфиродӣ: хароҷоти таҳсил даромадро зиед мекунад ва дурнамои касбро васеъ мекунад.

* Сатҳи миллӣ: сармоягузорӣ ба соҳаи маориф ба рақобатпазирии кишвар дар арсаи байналмилалӣ мусоидат мекунад.

Ҷанбаҳои асосии самаранокии иқтисодии сармоягузорӣ дар соҳаи маориф

1. Афзоиши ҳосилнокии меҳнат

Маориф ба рушди малака ва дониши касбӣ мусоидат мекунад, ки ҳосилнокии меҳнатро зиёд мекунад. Кормандони баландихтисос вазифаҳои худро самараноктар иҷро мекунанд, ки ин ба рақобатпазирии ширкатҳо ва соҳаҳо таъсири мусбат мерасонад.

2. Баланд бардоштани сатҳи даромад

Байни сатҳи таҳсилот ва даромад робитаи мустақим вуҷуд дорад. Тибқи таҳқиқот, хатмкунандагони донишгоҳҳо нисбат ба коргарони дорои маълумоти миёна тахминан аз 30

фоиз то 50 фоиз дармоад зиёдтар ба даст меоранд. Ин хароҷоти истеъмолкунандагонро тавассути ҳавасмандгардонии фаъолияти иқтисодӣ зиёд мекунад.

3. Паст кардани бекорӣ

Мутахассисони бомаърифат дар бозори меҳнат чандирии бештар доранд, ба тағйирот осонтар мутобиқ мешаванд ва зудтар кор пайдо мекунанд. Илова бар ин, баланд бардоштани сатҳи таҳсилот ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ дар бахшҳои дорои арзиши иловашуда мусоидат мекунад.

Тибқи назарсанчиҳои байналмилалӣ айниҳол сатҳи бекорӣ дар давлатҳои мутараққии ҷаҳон дар сатҳи паст қарор дорад, ки ин нишондиҳанда аз баланд будани сифати мутахассисон дар бозори меҳнат вобастагӣ дорад. Аз ҷумла сатҳи бекорӣ дар Ҷопон 2,5 фоиз, Швейтсария 2,6 фоиз, Дания 2,6 фоиз, Кореяи Ҷанубӣ 2,7 фоиз, Ҳолланд 3,7 фоиз ва ИМА 4,2 фоизро ташкил медиҳад [8].

4. Тақвияти иқтидори инноватсионии иқтисодиет

Маориф барои таҳқиқоти илмӣ ва навовариҳои технологӣ асос мебошад. Сармоягузорӣ ба таҳсилоти олӣ ва рушди илмӣ боиси пайдоиши технологияҳо ва соҳаҳои нав мегардад, ки рақобатпазирии иқтисодиетро афзоиш медиҳад.

5. Манфиатҳои иҷтимоӣ

Ғайр аз таъсири иқтисодӣ, сармоягузорӣ ба соҳаи маориф сатҳи ҷиноятқориро коҳиш медиҳад, ба беҳбуди саломатии аҳолӣ ва баланд бардоштани сатҳи ҳаракати иҷтимоӣ мусоидат мекунад. Ин омилҳо муҳити устувори иҷтимоиро барои рушди дарозмуддати иқтисодӣ фароҳам меоранд.

Масъалаҳои арзёбии самаранокии иқтисодӣ

1. Хусусияти дарозмуддати сармоягузорӣ

Натиҷаҳои сармоягузорӣ дар соҳаи маориф на фавран, балки дар тӯли солҳо ва ҳатто даҳсолаҳо ба назар мерасанд. Ин арзёбии самаранокии онҳоро дар муддати кӯтоҳ мушкилтар мекунад.

2. Нобаробарӣ дар дастрасӣ ба таҳсилот

Нобаробарии иҷтимоию иқтисодӣ дастрасиро ба таҳсилоти босифат маҳдуд карда, даромади умумии сармоягузориро коҳиш медиҳад.

3. Номувофиқии малакаҳо ба талаботи бозори меҳнат

Агар системаи маориф ба мушкилоти муосир мутобиқ карда нашуда бошад, он метавонад самараи пешбинишудаи иқтисодиро ба бор наорад.

4. Набудани усулҳои ягонаи арзёбӣ

Андозагирии самаранокии сармоягузорӣ дар соҳаи маориф душвор аст, зеро он омилҳои зиёди иқтисодӣ ва иҷтимоиро дар бар мегирад.

Сармоягузории давлатӣ ва хусусӣ

Давлат дар маблағгузории таҳсилот, бахусус таҳсилоти ибтидоӣ ва миёна нақши муҳим мебозад. Сармоягузории хусусӣ, аз ҷумла хароҷоти хонаводаҳо ва ширкатҳо барои такмили ихтисоси кормандон низ ҳиссаи назаррасро ишғол мекунад.

Модели омехтаи маблағгузорӣ, ки аз субсидияҳои давлатӣ, грантҳо, қарзҳои таълимӣ ва таҳсили пулакӣ иборат аст, имкон медиҳад, ки устувории системаи маориф ва фоидаи иқтисодии он баланд бардошта шавад.

Механизмҳои робитаи модернизатсияи маориф ва рушди иқтисодӣ

1. Ташаккули сармояи инсонӣ

Системаи муосири таълим ба ташаккули мутахассисони баландихтисос, ки дорои малакаҳои дар иқтисодиети инноватсионӣ талабшаванда мебошанд, мусоидат мекунад. Ин сифати захираҳои меҳнатиро беҳтар мекунад, ҳосилнокии онҳоро баланд мебардорад ва барои рушди устувори иқтисодӣ шароит фароҳам меорад.

2. Рушди инноватсия ва технология

Маориф манбаи таҳқиқоти илмӣ ва пешрафти технологӣ мебошад. Донишгоҳҳо ва марказҳои илмӣ бо истифода аз усулҳои муосири таълим ва тадқиқот барои эҷоди навовариҳое, ки рақобатпазирии иқтисодиетро баланд мебардоранд, асос мешаванд.

3. Паст шудани нобаробарӣ ва афзоиши ҳаракати иҷтимоӣ

Таъмини дастрасии баробар ба таҳсилот тавассути татбиқи технологияҳо ва барномаҳои муосир ба коҳиши фарқияти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мусоидат мекунад. Ҷомеаи босавод барои афзоиши истеъмол потенсиали бештар дорад, ки рушди бозори дохилиро ҳавасманд мекунад.

4. Мутобиқшавӣ ба тағйироти бозори меҳнат

Тағйироти босуръати муҳити иқтисодӣ омӯзиши мутахассисонеро талаб мекунад, ки қобилияти кор бо технологияҳои нав ва омӯхтани касбҳои навро доранд. Модернизатсияи таълим чандирии системаро таъмин мекунад, ки қодир аст ба ин тағирот мутобиқ шавад.

5. Ҷалби сармоягузорӣ

Низоми босифати таҳсилот ва тахассуси баланди қувваи корӣ сармоягузории мустақими хориҷиро ба иқтисодиёти кишвар ҷалб мекунад. Масалан, ширкатҳои фаромиллӣ бартарӣ медиҳанд, ки воҳидҳои худро дар минтақаҳое ҷойгир кунанд, ки кормандони соҳибихтисос дастрасанд.

Модернизатсияи маориф ва рушди иқтисодӣ бо ҳам алоқаманданд: якум шарти асосии дуюм аст. Сармоягузорӣ ба таҳсилот ва мутобиқсозии системаи таълимӣ ба мушкилоти муосир ба ташаккули сармояи босифати инсонӣ, рушди иқтидори инноватсионӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ мусоидат мекунад. Давлатҳое, ки ин робитаро дарк мекунанд, бартариҳои назарраси иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба даст меоранд, ки модернизатсияи таълимро ба яке аз вазифаҳои стратегӣ дар муҳити рақобати ҷаҳонӣ табдил медиҳанд.

Шарикии байни донишгоҳҳо ва тиҷорат як механизми муҳим барои ҳалли мушкилоти иқтисоди муосир дар асоси дониш мебошад. Ин ҳамкорӣ ба навоварӣ, тайёр кардани кадрҳои ҷавобгӯ ба талаботи бозори меҳнат ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ мусоидат мекунад. Рушди чунин шарикӣ дар шароити рақамисозӣ, ҷаҳонишавӣ ва тағйироти босуръати технология торафт муҳимтар мегардад.

Одатан, донишгоҳҳо ду вазифаи асосиро иҷро мекарданд: таълимӣ ва илмӣ-таҳқиқотӣ. Аммо, дар шароити ҷаҳони муосир нақши онҳо васеъ шуд: онҳо на танҳо марказҳои дониш, балки иштирокчиёни калидии рушди иқтисодӣ низ шуданд. Барои тиҷорат, дар навбати худ, шарикӣ бо донишгоҳҳо дастрасӣ ба рушди илмӣ, технологияҳои инноватсионӣ ва мутахассисони боистеъдодро таъмин мекунад.

Рушди шарикӣ байни донишгоҳҳо ва тиҷорат як самти муҳими стратегӣ мебошад, ки метавонад робитаи байни илм, маориф ва иқтисодро мустаҳкам кунад. Он ба суръат бахшидани пешрафти технологӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии ҳам корхонаҳои алоҳида ва ҳам иқтисоди миллӣ мусоидат мекунад. Барои ҳамкории муваффақ, бартараф кардани монеаҳои мавҷуда, таҳияи моделҳои муассири ҳамкорӣ ва нигоҳ доштани тавозуни манфиатҳои ҳамаи иштирокчиёни раванд муҳим аст.

АДАБИЁТ

1. Джураева, А. Анализ состояния рынка образовательных услуг в Республике Таджикистан / А. Джураева, Х. Рустамова // Развитие системы непрерывного образования в условиях Индустрии 4.0: Материалы Международной научно-практической конференции. – Екатеринбург, 2019. – С. 45-49.

2. Джураева, А. Организационно-экономический механизм оказания инновационных образовательных услуг / А. Джураева, У.А. Джураев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2022. – №1. – С. 35-41.

3. Джураева, А. Экономико-статистическая оценка оказываемых услуг в системе управления образованием / А. Джураева, З.Х. Ибодзода, О.Р. Таибов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – №10-2. – С. 132-137.
4. Кадыров, Д.Б. Рынок труда и система подготовки кадров при переходе к цифровой экономике: теория, методология и механизм взаимосвязи / Д.Б. Кадыров, И.С. Шамсов. – Душанбе: Ирфон, 2021. – 292 с.
5. Мирзозода, П.З. Обеспечение качества в товарах и услугах: ключевой аспект защиты прав человека / П.З. Мирзозода, Н.И. Муминзода // Теоретические вопросы формирования культуры прав человека в Таджикистане: Материалы международной научно-теоретической конференции. – Душанбе, 2023. – С. 66-72. – EDN TRHAZG.
6. Муминзода, М.Н. Исследование правовой основы налоговой политики в сфере предпринимательства по законодательству Республики Таджикистан / М.Н. Муминзода, Н.И. Муминзода // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2023. – № 1(45). – С. 351-360. – EDN CBIUVW.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: https://prezident.tj (санаи муроҷиат: 30.12.2024).
8. https://tradingeconomics.com/matrix

УДК 332.1

Мансуров Ш.Т., Лутфулоев М.Д., Урунова С.А.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ РАЗВИТИЯ МАРКЕТИНГА НА ОСНОВЕ ИНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГИЙ

В статье рассматривается роль интернет-технологий в развитии маркетинга. Авторы представили взгляды ученых на роль Интернета в экономике и тщательно проанализировали их. Авторы в целом оценивают развитие Интернета как стабилизирующее влияние на мировую экономику и объясняет его причины. Также отмечено, что эффективность национальной экономики зависит от уровня информатизации и использования Интернета, проанализировано мнение экспертов и ученых. На основе этого оценена роль интернет-маркетинга в экономике и рассмотрено его отличие от традиционного маркетинга. Отмечено, что цифровой маркетинг или интернет-маркетинг – это стратегия продвижения товаров и услуг с использованием цифровых технологий. По мнению авторов, разработка новых моделей интеграции интернет-технологий в маркетинговую деятельность являются основными шагами для отечественных компаний и способствуют повышению конкурентной устойчивости и эффективности работы.

Ключевые слова: Интернет-технологии, интернет-маркетинг, цифровой маркетинг, стратегия продвижения продукции, конкурентная устойчивость, экономическая эффективность, маркетинговая деятельность, электронные рынки.

Мансуров Ш.Т., Лутфулоев М.Д., Урунова С.А.

РАВИШҲОИ КОНСЕПТУАЛИИ РУШДИ МАРКЕТИНГ ДАР АСОСИ ИНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГИЯҲО

Дар мақола нақши Интернет-технологияҳо дар рушди маркетинг баррасӣ карда шудааст. Муаллифон нуқтаи назари олимонро доир ба нақши интернет дар иқтисод оварда, онро ҳамаҷониба таҳлил намудаанд. Дар умум рушди интернетро ҳамчун таъсири

мувозиннамоии иқтисоди ҷаҳонӣ арзёбӣ намуда, сабабҳои онҳо шарҳ дода шудааст. Ҳамчунин қайд карда шудааст, ки самаранокии иқтисоди миллӣ аз сатҳи иттилоотонӣ ва истифодаи Интернет вобаста аст ва доир ба ин ақидаи коршиносону олимон мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Вобаста ба ин нақши интернет-маркетинг дар иқтисод арзёбӣ шуда, фарқияти он аз маркетинги анъанавӣ дида баромада шудааст. Қайд шудааст, ки маркетинги рақамӣ ё интернет-маркетинг ин стратегияи пешбурди мол ва хизматрасонӣ бо истифодаи технологияҳои рақамӣ мебошад. Ба андешаи муаллифон, коркарди моделҳои нави ҳамгироии интернет-технологияҳо дар фаъолияти маркетингӣ қадамҳои асосӣ барои ширкатҳои ватанӣ буда, барои баландбардории устувории рақобатӣ ва самаранокии фаъолияти корӣ мусоидат менамоянд.

Вожаҳои калидӣ: Интернет-технологияҳо, интернет-маркетинг, маркетинги рақамӣ, стратегияи пешбурди мол, устувории рақобатӣ, самаранокии иқтисодӣ, фаъолияти маркетингӣ, бозорҳои электронӣ

Mansurov Sh. T., Lutfuloev M.D., Urunova S. A.

CONCEPTUAL APPROACHES TO MARKETING DEVELOPMENT BASED ON INTERNET TECHNOLOGIES

The article examines the role of Internet technologies in the development of marketing. The author presented the views of scientists on the role of the Internet in the economy and carefully analyzed them. The author generally assesses the development of the Internet as a stabilizing influence on the global economy and explains its causes. It is also noted that the effectiveness of the national economy depends on the level of informatization and use of the Internet, the opinions of experts and scientists are analyzed. Based on this, the role of Internet marketing in the economy is assessed and its difference from traditional marketing is considered. It is noted that digital marketing or Internet marketing is a strategy for promoting goods and services using digital technologies. According to the author, the development of new models for integrating Internet technologies into marketing activities are the main steps for domestic companies and contribute to increasing competitive sustainability and work efficiency.

Keywords: Internet technologies, Internet marketing, digital marketing, product promotion strategy, competitive sustainability, economic efficiency, marketing activities, electronic markets.

Роль Интернета для экономики трудно переоценить. Он не только открывает уникальные возможности для работы с информацией, но и способствует решению множества экономических проблем на разных уровнях - от международного до локального. Кроме того, сегодня по объективном соображениям, система Интернет-технологии превратилось в поле осуществления различного рода деятельности, в частности в виртуальный рынок товаров и услуг. Этим объяснятся то, что сегодня интернет не только средство управления информации, но и средство открывающие широкий возможности для осуществление различных операции.

Самое главное является то, что посредством интернета при осуществлении бизнес операции существенно удаётся сократить транзакционных издержек. Этим Интернет - технологии отличаются от традиционного подхода, что способствует роста оборота коммерческой деятельности и тем сам является новой платформой развития. Таким образом, сегодня на основе применения информационных технологий не только процесс управления данными, но и процесс производство сбыть, маркетинг и финансы возможно управлять через систему интернет. Одновременно с этой системой Интернет - технологии обеспечивается тесное воздействие с внешним миром. По этому поводу российской ученый Симонов Ю отметил, что «… Интернет представляет собой новое измерение экономической глобализации» [8]. Развитость интернет технологий и его применение в практику дают предприятиям такие преимущества как расширению объема продаж, нахождение новых

рынков сбыта и т.д. Самое главное при такой форме бизнеса местонахождение предприятия не имеет значение, поскольку интернет позволяет фирмам войти в глобальный мир. Однако оно не освобождает от участия в конкуренции. Но компании имеющее новые технологии развитию сеть интернет обладает конкретное преимущество на мировом рынке.

Отсюда исходит, что требуется постоянно совершенствовать новые технологии и разрешить доступа к интернету. Об экономии транзакционных издержек посредством Интернет - технологии в мировой экономике очень много примеров. В частности, в одной из источников отмечено что: «… По оценкам специалистов в США электронные сделки привело к росту ВПП на 25% в году». Вклад интернет технологии в основном осуществляется за счет экономии издержек и сокращение времени сделки.

В целом развития Интернет – технологии в системе бизнеса является выгодном по некоторым причинам:

- Создаются более быстрые и эффективные информационные сети между участниками рынка.
- Сокращаются сроки обращения денежных средств благодаря электронным платежным системам.
- Увеличиваются возможности для конкуренции.
- Ускоряется выход новых товаров и услуг на рынок и их доступность для потребителей.

Эффективность функционирования национальной экономики зависит от развитости применения Интернет - технологии в обычной хозяйственной жизни. Уровень информатизации и использования Интернета в современных условиях, где в экономике Таджикистана применяется меры по формирования цифровой экономики становится особо важным. Отсюда важность широкого использования новейших информационные технологий на уровне фирм. Этот подход исходит, то есть получило подтверждение из зарубежного опыта.

Например, профессор Хэнсон из Стэндфордского Университета подчеркивает, что Интернет меняет подход бизнеса к пользу потребителей. Этот шаг является важным и одной из главных задач современного маркетинга [12, с.42]. Информатизации и использования Интернета открывает множество возможностей для внедрения инноваций, создания брендов, формирования маркетинга и продаж, цен, а также для входа в новые рынки и каналов распределения.

Переход к Интернету изменил бизнес-модели, сделав акцент на индивидуальное производство вместо массового, ускорив производственные процессы и сместив акценты с материальных товаров на знания и интеллектуальные ресурсы. Использование информационных технологий помогает значительно сократить время производства на всех его этапах, улучшая связь между подразделениями.

Финансовое операции который осуществляется по средству интернет технологии сокрушает бюрократический процедур и тем самым увеличивает активность, скорость и денежный кредитный отношений. Самое главное взаимодействие между производителем, потребителям, поставщиками становится доступный в один момент тем самым способствует повешения эффективности процесс снабжение и распределении. Один из выдающихся специалистов маркетинга на основе многолетних исследований схематично изобразим процесс переход к электронному бизнесу современной условиях [6].

Эта схема наглядно показывает суть изменений и преимущества, которые дает переход к электронному бизнесу. Другие исследователи, такие как Кибизова И., Курицкий А., Пейтел К. и Хартман А., считают, что использование Интернета увеличивает эффективность компаний главной за счет снижения затрат, что, в свою очередь, способствует росту прибыли [3,4,7,11].

Рис.1. Отличительные черты традиционного и электронного бизнеса

Это мнение, на наш взгляд, абсолютно обоснованно: правильное использование интернет-технологий может значительно повысить добавленную стоимость, особенно за счет снижения организационных и коммерческих расходов. К таким расходам относятся: затраты по исполнению контрактов, расходы рекламы, поиск информаций и т.д. По средству интернет технологии все транзакционный издержки можно сократит в частности затраты на маркетинговые исследование.

Широкое использование социальных сетей в истеме Интернет – технологии могут быть хорошей агитацией, пропагандой через рекламу, что является дешевле, чем рекламы и в телевидение. Однако, хотелось бы отметит что значаение и место каждый типа, вида рекламы имеет свое разное значение в системе маркетинга. Например, у телевидение другой аудитории, но тем мнение сегодня большинство потребителей сегодня предпочитает Интернет - технологий.

Кроме того, посредством использования системе электронный почти взаимоотношение между партнёрами можно значительно сократить затрат, чем расходы на командировки и переговоры. Все это позволяет значително сэкономить расходы. В сети доступно множество бесплатных ресурсов и информации о рынке, потребителях и конкурентах. Ранее для исследований использовались опросы и фокус-группы, что требовало значительных затрат. С появлением интернета такие исследования можно проводить гораздо дешевле.

Общеизвестно, что транзакционный издержки является прерогативой институциональный экономической теории. Отсюда можно отметит, что электронный бизнес вполне соответствует к этой теории. Но осуществление маркетинговой деятельности в системе Интернет - технологии даёт предприятиям дополнительный выгоды, которое является брендами. Отсюда можно сказать, что развитие интернета является стратегией брендовых компаний. Это даёт возможность удержать клиентов, развитие взаимовыгодных отношений и принятия эффективных управленческих решений. Кроме того, у таких предприятий, которые имеют собственные бренды в стратегии формирование информации о потребителей, полезных свойств продуктов Интернет – технологии используется значительно шире. Использую интернет технологий брендовый компании осуществляет индивидуальный подход каждому клиенту. Этим обеспечивается интерактивность. Самое главное посредством интернета обеспечивается моментальный контакт производителя с клиентом. Одним из аспектов имеющее позитивное значение Интернет – технологии, которого нет у других средствах связи, является то, что компании имеет хорошие возможности осуществляет прямой контакт с

конкретными агентами. Это позволяет не только рекламным, но и брэндингом компаниям формировать свой собственный целевой аудитории.

Кроме того, при прямом контакте через систему Интернет - технологии производители могут получить ценные советы от потребителя по поводу улучшении качества товаров для того чтобы удовлетворять потребности клиентов. Этим положением Интернет - технологии становится особым рынком, где потенциальные клиенты предъявляет интерес для покупки товаров. Такой подход, осуществляемые Интернет – технологией активно используется в управлении взаимоотношениями с клиентами (CRM). Эта система возникла из требований клиентов, что необходимо учитывать при производстве продукции и услуг, чтобы отразить индивидуальных нужд клиентов. В экономической науке отмечено, что CPM является системой, где от начала организации производства до продаж и после продажного обслуживания, работа с клиентами рассматривается в одной системе маркетинговых исследований, которого было отмечено со стороны русского ученого Юрасова А. [13].

Если рассмотреть историю, в теории и практики система CPM появилась впервые в 80-х годов прошлого века. Поскольку развития информационных, также системе Интернет - технологии позволю внедрят такую систему. Это система подразумевает формировании информации о клиентах в одной базе, их систематизации и анализ особенностей. Однако до формирования системе интернета в качества CPM приминались разную программу, но их возможности были ограничены.

Однако в Интернете этот процесс стал простым и автоматизированным, что существенно уменьшает затраты и экономит время и ресурсы.

Главное преимущество использования Интернет - технологии в CRM - это возможность интерактивного общения с потребителями. Это, в свою очередь, увеличивает результативность взаимоотношений, что отражается в эффективности системе управлении. В этом ракурсе производится анализ конкретных преимуществ на основе спроса клиента. По средству системе интернет улучшается организации работы с посредниками, что повышает эффективность продвижение товаров. Повышается гибкость к изменению конъюнктура рынка на основе которого можно переорганизовать изменение спроса и предложении.

- Увеличение доходов за счет расширения клиентской базы и удержания текущих клиентов.

Таким образом, интернет-технологии значительно повышают эффективность работы компаний, что затрагивает не только CRM, но и все аспекты бизнес-деятельности. Это приводит к улучшению работы предприятий, что, в свою очередь, влияет на национальную экономику. Мы считаем, главным отличием традиционного и интернет-маркетинга является данные приведённые в таблица 1.

Таблица 1. Отличие традиционного маркетинга от маркетинга на основе интернет-технологий

Аспект	Традиционный маркетинг	Интернет-маркетинг
Канал коммуникации	Телевидение, радио, печатные СМИ	Социальные сети, сайты, email
Охват	Локальный или национальный	Глобальный
Обратная связь	Односторонняя	Двусторонняя
Затраты	Высокие	Гибкие (зависит от платформы)
Аналитика	Ограниченная	Инструменты Big Data, web-аналитика
Креативность	Акцент на визуальные элементы	Комбинация текста, графики и мультимедиа
Пример компании	Coca-Cola (рекламы на ТВ)	Amazon, Google Ads

Источник: составлено автором на основе изученной зарубежной и отечественной литературы: [1, 2]

Резюмируя сказанное, мы приходим к выводу, что на развитие интернет-маркетинга повлияло внедрения базовых электронных инструментов, таких как email-рассылки и web-страницы, и эволюционировало до использования ИИ и больших данных. В развитии интернет технологий лидируют Западные страны благодаря инвестициям в инфраструктуру и инновации. Например, такие как США (Amazon) и Китай (Alibaba) которые задают мировые тренды. В странах СНГ наблюдается рост электронной коммерции, но есть проблемы с инфраструктурой и квалификацией кадров. Развитие программ обучения и стимулирование малого бизнеса остаются ключевыми задачами.

Цифровой маркетинг - это стратегия продвижения товаров и услуг с использованием цифровых технологий. Он включает в себя такие инструменты, как поисковая оптимизация, контент-маркетинг, социальные медиа, электронная почта и другие. Цифровые технологии позволяют компаниям достичь более широкой аудитории, улучшить взаимодействие с клиентами и повысить эффективность маркетинговых кампаний.

Одним из основных преимуществ цифрового маркетинга является его способность достигать целевой аудитории с меньшими затратами. В отличие от традиционных методов маркетинга, таких как телевидение или печатная реклама, цифровой маркетинг позволяет точно определить свою целевую аудиторию и нацелиться на нее. Это позволяет экономить ресурсы и получать более качественные результаты.

Цифровизация маркетинга – это процесс применения цифровых технологий и инноваций для улучшения эффективности маркетинговых стратегий и тактик [5]. Она стала неотъемлемой частью современного бизнеса и играет ключевую роль в достижении успеха.

Всё же ключевым аспектом является сам маркетинг, который требует глубокого изучения рынка и потребителей. Эффективность экономической системы зависит от успешной реализации маркетинговой стратегии, что, согласно профессору Хэнсон У., подразумевает целенаправленное управление для достижения высокой прибыли и устойчивых позиций на рынке за счет удовлетворения потребностей покупателей.

В отличие от интернет-маркетинга, электронная коммерция представляет собой торговую деятельность, которая осуществляется непосредственно в сети или с использованием интернет-технологий. Электронная коммерция является частью интернет-маркетинга.

Происходящие в настоящее время значительные изменения в производстве, технологиях, науке и коммуникациях с одновременным ростом масштабов и сложности коммерческой работы обуславливают выбор предприятиями концепции маркетинга как основы своей деятельности [12, с.7].

Здесь уместно отметить, что в последние годы все более важную роль в интернет-маркетинге начали играть технологии искусственного интеллекта (ИИ). Эти технологии позволяют анализировать большие объемы данных и предлагать более точные рекомендации пользователям. ИИ и машинное обучение в маркетинге: Крупные компании, такие как Google и Facebook, начали использовать ИИ для анализа поведения пользователей и автоматизации маркетинговых кампаний. Важный вклад в развитие ИИ в маркетинге внесли такие специалисты, как Андрю Н., который активно развивает и продвигает машинное обучение и его применение в различных отраслях.

Теперь в нынешнее время начиная с 2020 по сей день начали появляться всё новые модели и подходы в интернет-маркетинге. Одним из самых современных направлений стало использование VR и AR в маркетинге. Эти технологии позволяют создавать уникальные пользовательские опыты, вовлекая аудиторию на новом уровне. Такие компании, как IKEA и L'Oréal, активно внедряют VR и AR в свои маркетинговые стратегии, позволяя пользователям визуализировать продукты в их собственных домах или примерять косметику в виртуальном пространстве.

Интеграция информационных технологий в маркетинг привела к изменениям в его элементах и к появлению новых инструментов для реализации маркетинговых кампаний в интерактивной среде.

В заключении можно говорить, что совершенствование маркетинговой деятельности с использованием интернет-технологий прошло через несколько ключевых этапов, каждый из которых был отмечен новыми подходами и методами. Эти подходы помогли трансформировать маркетинг, сделав его более эффективным, персонализированным и ориентированным на нужды клиентов. Разработка новых моделей интеграции интернет-технологий в маркетинговой деятельности, адаптированных к условиям цифровой экономики, является важным шагом для современных компаний в Республике Таджикистан, стремящихся улучшить свои конкурентные позиции и повысить эффективность своей работы.

Несмотря на высокий потенциал интернет-маркетинга, Таджикистан пока отстает от западных стран и стран СНГ в этой области. Хотя электронный бизнес через сети интернета в Таджикистан началась недавно, и не уклонно растёт, но пока у компаний нет четких методик и алгоритмов для работы на электронном рынке, что также подчеркивает актуальность темы исследования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Anderson, Chris. The Long Tail, 2006
2. Philip Kotler. Marketing Management, 2016
3. Кибизова И., Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук., Применение Интернет-технологий в маркетинговой деятельности организации. - М., 2002.
4. Курицкий А. Интернет-экономика: закономерности формирования и функционирования. - СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского Университета,2000.
5. Лутфулоев М.Д. Методологические основы цифровизации маркетинга. Перспективные исследования в технических и естественных науках: сборник статей международной научной конференции (Великий Новгород, Март 2024). – СПб.: МИПИ им.Ломоносова, 2024. – 64 с. С. 45-49
6. Мине Г., Шнайдер Д. Метакапитализм и революция в электронном бизнесе. - М.: Альпина Паблишер, 2001. -С.33
7. Пейтел К. Секреты успеха в электронном бизнесе. - СПб.: Питер, 2002
8. Симионов Ю. Информационные технологии в экономике. - Ростов н/Д.:«Феникс», 2003.- С.20.
9. Успенский И. Интернет как инструмент маркетинга. - СПб.: БХВ -Петербург, 1999. -С.82.
10. Успенский И. Энциклопедия Интернет-бизнеса. - СПб.: Питер, 2001. -С.68.
11. Хартман А., Сифонис Д. Стратегии успеха в Интернет-экономике. -М.: Изд-во «ЛОРИ», 2001
12. Хэнсон У. Интернет-маркетинг. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. -С.42
13. Юрасов А. Электронная коммерция. - М.: «Дело», 2003. -С.86.

УДК 338.48

Машокиров Ҷ.Н.

САЙЁҲӢ ДАР ПАЙРОҲАИ СУЛҲИ ҶАҲОНӢ

Мақолаи “Сайёҳӣ дар пайроҳаи сулҳи ҷаҳонӣ” - ба нақши сайёҳӣ дар таҳкими сулҳ ва ҳамкории байналмилалӣ бахшида шудааст. Дар он сайёҳӣ на танҳо ҳамчун воситаи рушди иқтисодӣ, балки ҳамчун омили муттаҳидсозандаи миллатҳо ва фарҳангҳо баррасӣ мегардад. Муаллиф муносибати сайёҳиро ҳамчун абзори дипломатияи нарм шарҳ дода, ба аҳамияти ҳамгироии кишварҳо тавассути сафар ва мубодилаи фарҳангӣ таъкид мекунад. Дар мақола ҳамчунин мисолҳои мушаххаси ташаббусҳои сайёҳии ба сулҳ мусоидаткунандаро таҳлил намуда, нақши созмонҳои байналмилалӣ ва ҳукуматҳоро дар пешбурди сайёҳии устувор нишон медиҳад. Муаллиф хулоса мекунад, ки тавассути сайёҳӣ метавон фазои эътимод ва ҳусни тафоҳумро байни халқҳо тақвият дода, асосҳои сулҳи пойдорро устувор намуд.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, сайёҳ, сулҳи ҷаҳонӣ, ҳамкории байналмилалӣ, дипломатияи нарм, рушди устувор.

Машокиров Дж.Н.

ТУРИЗМ НА ПУТИ К МИРОВОМУ МИРУ

Статья “Туризм на пути к мировому миру”- посвящена роли туризма в укреплении мира и международного сотрудничества. В ней рассматривается туризм не только как инструмент экономического развития, но и как фактор, объединяющий народы и культуры. Автор раскрывает концепцию туризма как средства «мягкой дипломатии» и подчеркивает важность интеграции стран через путешествия и культурный обмен. В статье также анализируются конкретные примеры туристических инициатив, способствующих укреплению мира, а также роль международных организаций и правительств в развитии устойчивого туризма. Автор приходит к выводу, что туризм может способствовать созданию атмосферы доверия и взаимопонимания между народами, тем самым укрепляя основы долгосрочного мира.

Ключевые слова: туризм, турист, мировой мир, международное сотрудничество, мягкая дипломатия, устойчивое развитие.

Mashokirov J.N.

TOURISM ON THE PATH TO WORLD PEACE

The article “Tourism on the Path to World Peace” - explores the role of tourism in fostering peace and international cooperation. It discusses tourism not only as a tool for economic growth but also as a unifying force that brings together nations and cultures. The author highlights tourism as a form of "soft diplomacy" and emphasizes the importance of integrating countries through travel and cultural exchange. The article also analyzes specific examples of tourism initiatives that contribute to peace building, as well as the role of international organizations and governments in promoting sustainable tourism. The author concludes that tourism can help create an atmosphere of trust and mutual understanding among nations, thus strengthening the foundations of lasting peace.

Keywords: tourism, tourist, world peace, international cooperation, soft diplomacy, sustainable development.

Дар шароити имрӯза масъалаи сайёҳӣ ва сулҳ яке аз мавзуҳои мубрамест, ки ҳамаи давлатҳо, ташкилоту муассисаҳои байналмиллалӣ, аз ҷумла Созмони Милали Муттаҳид барои

пешгирӣ аз муноқишаҳои байналмилалӣ пайваста дар мадди назари аввал мегузорад. Лозим ба ёдоварист, ки мутассифона дар олам муноқишаҳои ҷангӣ ва фарҳанги зӯроварӣ босуръат густариш ёфта истодааст. Зимни ин фаҳмидан зарур аст, ки саноати сайёҳӣ дар самти ба даст овардани ғояҳои башардӯстона ва сулҳофар чӣ гуна нақшро мебозад.

Аз ҷониби Созмони Милали Муттаҳид санаи 27 сентябри соли 2024 Рӯзи ҷаҳонии сайёҳӣ ботантана ҷашн гирифта шуда, дар он шиори сайёҳӣ таҳти унвони “Сайёҳӣ ва сулҳ” пешбарӣ ва тасдиқ карда шуд. Дар шароити босуръати баланд зиёд гардидани муноқишаҳои мусаллаҳона, ки тамоми дунёро ноором намуда, мардуми оддиро ба ташвиш гузоштааст, эълон доштани ин шиор фақат рамзӣ ба назар мерасад. Чунки дар шиори мазкур танҳо як қатор манфиатҳои марбут ба ин фаъолият, яъне фаъолияти сайёҳии ба сулҳ нигаронидашуда зикр шудаанд. Боиси қайд аст, ки дар кишваре, ки соҳаи сайёҳии он рушд ёфта, дар он бездидҳои сайёҳӣ бештар мешавад, барои осоиштагии ҷомеа боис мегардад. Вобаста ба ин иброз доштан мумкин аст, ки фаъолияти сайёҳӣ метавонад дар пешбурди ҳамдигарфаҳмии байнифарҳангӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ ва ҳавасмандгардонии рушди устувор омили ҳалкунанда ва ҳаётан муҳим бошад. Ҳамзамон, дар мавриди ҳалли муносибати байни сайёҳӣ ва сулҳ, хеле муҳим аст, ки воқеиятҳои мураккабтар ва аксар вақт зидди нақше, ки сайёҳии ҷаҳонӣ дар шароити ҳозира мебозад, баррасӣ карда шавад [6, с. 112].

Созмони Милали Муттаҳид дар гузоришҳои солонаи худ дастовардҳои нави сайёҳии байналмиллалиро пас аз давраи Covid-19 эълон намуд ва тибқи он нишондиҳандаи мазкур ба таври назаррас баланд гардидааст. Аммо, зимни ин бояд қайд намуд, ки дар тамоми ҷаҳон шумораи ҷангҳо ба 56 адад расидааст, ки дар онҳо зиёда аз 90 кишвари дунё иштирок доранд. Ин нишондиҳанда хеле ташвишовар аст, чунки вай нишондиҳандаи баландтарин пас аз Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ мебошад.

Дар шароити сулҳи сулҳи имрӯза, дар ҷаҳоне, ки дар он зӯроварӣ ҳукмфармо аст, баланд бардоштани ӯҳдадории ахлоқӣ ва сиёсӣ барои хотима додан ба ҷангҳо ва амалҳои наслкушӣ, ки ҷаҳонро хароб мекунанд, зарурати хоса дорад. Бо вуҷуди ин, вақте ки ба ин муаммо аз ҳар тараф нигоҳ мекунед, ҳамдигарнофаҳмӣ ва баланд бардоштани манфиати шахсии давлатҳо фаҳмида мешавад. Воқеан, он чизе, ки ҳоло дар Ғазза рух медиҳад, хеле ташвишовард аст.

Дар баробари ин зикр намудан зарур аст, ки миқдори фавтидагон ва захмиёни ҷанг байни Федератсияи Россия ва Украина дар байни се сол теъдоди ним миллонро фаро гирифтааст. Ин дар ҳолест, ки ҳар яке аз тарафҳои бархӯрди низомӣ роҳи ҳалли ин муноқишаро дар шикасти пурра додани ҳамдигар медонанд. Бар асари муноқишаи мусаллаҳонаи мазкур хатари сар задани ҷанги ҳастаӣ ба миён омадааст, ки он барои зинда мондани инсоният хавфи баландро дорад. Зимни ин, қайд менамоем, ки ин низоъҳое мебошанд, ки ба назар намоён буда, тариқи васоити ахбори омма шарҳ дода мешаванд. Аммо дар дигар минтақаҳои дунё ҷиноятҳои зидди башарият хеле бисёр буда, дар ягон ҷо ифшо ё нашр намегардад. Масалан, дар Африка, ки дар он қисми назарраси сарватҳои табиии барои такроистеҳсолкунии сармоя зарурбуда вуҷуд дорад, задухӯрдҳо ва низоъҳои ҷангӣ хеле зиёд мебошанд. Аз ҷумла, ҷанге, ки дар Судон идома дорад, аллакай талафотҳои калони ҷониро дар ҳудуди яксаду панҷоҳ ҳазор нафар фаро гирифтааст ва гуруснагии шадидро дар байни аҳолии осоишта ба миён овардааст.

Воқеияти имрӯзаи ҷаҳон хеле шадиду ташвишовар буда, маҳз сайёҳӣ метавонад равише бошад, ки равандҳои оромбахшро муҳайё намояд. Боиси таассуф аст, ки дар минтақаҳое, ки инфрасохтори номукаммали сайёҳиро соҳибанд беш аз пеш зӯроварӣ зиёд гардида, аз ҷиҳати экологӣ онҳо хароб, ҷомеаи нобаробару ноадолат ва мардуми камбизоатро доранд.

Тибқи изҳороти Созмони Милали Муттаҳид сайёҳӣ як навъ сифатҳои табобатӣ ва пешгирикунандаро соҳиб буда, ҷомеаи имрӯзаро аз нуқтаи назарӣ созандагӣ беҳтар мегардонад ва шаҳрвандонри ба оромӣ ва мутамаддиншавӣ водор месозад. Дар ин ҷода, қайд намудан зарур аст, ки нависандаи маъруфи испанитабор Мигел де Унамуно иброз доштааст,

ки “иллати нажодпарастӣ тавассути сафар аз байн меравад”. Мутаассифона, дар арсаи ҷаҳонӣ миқдори шахсоне, ки умуман сафар накардаанд ва ё рӯ ба сайёҳӣ наовардаанд хеле бисёр буда, аз ин сабаб нажодпарастӣ то ҳол вуҷуд дорад ва зӯроварӣ торафт зиёд шуда истодааст.

Айни ҳол нишондиҳандаҳои баланди сайёҳиро кишварҳое доранд, ки онҳо тарзи ҳаёти солим ва иқтисодиёти рушдёфтаро соҳиб мебошанд. Дар баробари ин нобаробарӣ ва беадолатии иҷтимоиро дар ин давлатҳо ҳамчун бадшавии экосистемаҳои табиӣ арзёбӣ кардан мумкин аст. Зимни ин ба андешае рафтан мумкин аст, ки ин ҳолат индекси хушбахтии инсониро тамоман беҳтар намекунад.

Ҳарчанд дар аксари кишварҳо соҳаи сайёҳӣ даромади назарраси иқтисодиро оварда ҳам, фоидаи он баробар тақсим карда намешавад. Қисми зиёди фоидаро ширкатҳои бузург ва фондҳои сармоягузорӣ аз худ менамоянд. Ин дар ҳолест, ки соҳибкории хурд ва аҳолии қобили меҳнат, ки қисми асосии ҷомеа мебошанд, фоидаи хеле камро мебинанд. Ин дар навбати худ барои ба миён омадани таъсири манфӣ замина мегузорад. Илова бар ин, хусусияти хоси сайёҳӣ дар он аст, ки сатҳи баландтарини ноамниро соҳиб буда, бо зиёд шудани ҳиссаи занҳо дар қувваи корӣ алоқаманд аст. Ин динамика ба нобаробарии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ боис гардида, ба ақидае, ки сайёҳӣ метавонад воситаи сулҳ ва рушди одилона бошад, мухолиф аст [4, с. 82].

Аз тарафи дигар, фаъолияти сайёҳӣ бевосита ба ташкили таъсири муҳити зист мусоидат мекунад. Ташкили инфрасохтори сайёҳӣ, истеъмоли аз ҳад зиёди захираҳои табиӣ ва ба миён омадани партовҳои саноатӣ танҳо баъзе аз мушкилоти экологии марбут ба равандҳои сайёҳӣ мебошанд. Таъсироти мазкур на танҳо ба муҳити зисти маҳаллӣ таъсир мерасонанд, балки ба некӯаҳволӣ ва зиндагии мардуми маҳаллӣ низ таъсири манфӣ мерасонанд. Илова бар ин, дар баъзе ҳолатҳо, сайёҳӣ метавонад муноқишаҳои мавҷудбударо дар минтақа шадидтар гардонад ё низоъҳои навро ба миён оварад. Барои рушди сайёҳӣ азхудкунии заминҳо, хусусигардонии сарватҳои табиӣ, тиҷоратикунонии фарҳанг ва кӯчонидани сокинон аҳ ҷои зист яке аз муаммоҳои соҳавӣ мебошанд. Ба вуҷуд омадани равандҳои рукуди сайёҳӣ динамикаи моликият ва нобаробариро дар минтақа зиёд мекунанд [5, с. 92].

Лозим ба ёдоварист, ки аз ҷониби баъзе аз кишварҳое ба поймолкунии ҳуқуқи инсон ва ҷиноятҳои зидди инсонӣ ҳамчун воситаи таблиғ ва инъикоси тасвири муқаррарӣ даст мезананд, сайёҳӣ мунтазам истифода мешавад. Дар натиҷа дар минтақаҳое, ки дар он ҷунбишҳои иҷтимоӣ ба миён меояд даст кашидан аз маҳсулоти ин кишварҳо, аз ҷумла дар соҳаи сайёҳӣ даъватҳои гуногун танинандоз мешавад [7, с. 102].

Яъне, барои он давлатҳое, ки мехоҳанд минтақаҳои назди соҳилӣ ё дигар экосистемаҳои табииро аз амволи ғайриманқул ва лоиҳаҳои инфрасохтори ба ҳифзи муҳити зист таҳдид кунанда муҳофизат намоянд, ба даст овардани сулҳ хеле душвор аст. Инчунин барои одамони он ба манзили доимӣ пайдо кардан душвор мегардад, зеро маблағи кирояи сайёҳон дар меҳмонхонаҳо барои соҳибкор фоидаовартар аст. Ғайр аз ин сайёҳоне, ки тарабхона қаҳва ё хӯроки нисфирӯзӣ мехӯранд боз ҳам даромади зиёдтарро меоваранд, чунки нархи ин намуди хизматрасонӣ барои сайёҳон ба маротиб баланд аст. Ҳамчунин барои кормандони самти меҳмоннавозӣ, ки соатҳои дароз ба хизматрасонии сайёҳон машғул шуда, душвории онро ба дӯш доранд, нисбатан мушкилтар буда, корфармоён бошанд боз ҳам фоидаи калонтарро ба даст меоранд [10, с. 23].

Аммо мо бо муқаррар кардани таносуби он машғул нашуда, қайд менамоем, ки сайёҳӣ бештар барои соҳибшавӣ ба сулҳ боис мегардад ва ба паст шудани сатҳи нифоқ ва ҷанг оварда мерасонад. Ин нуқтаи назар, андешаи шахсии мо набуда, аз тарафи СММ борҳо эълон ва эътироф гардидааст. Коршиносон бар он андешаанд, ки сайёҳӣ аз модели тиҷоратие айни ҳол вуҷуд дорад, комилан фарқ мекунад. Ин ҳолатро бо минтақаҳои комилан дигар нисбат ба такроистеҳсоли сармоя инкишоф додан мумкин аст [8, с. 221].

Сайёҳӣ барои сифати зиндагӣ ва адолати иҷтимоӣ дар заминаи ҳадафҳои рушди устувор нақши асосӣ мебозад.

Гарчанде, ки соҳаи сайёҳӣ хеле ҷолиб буда, метавонад барои ба даст овардани сулҳ мусоидат кунад, ба ин равиш бо каме аз маҳдудиятҳо муносибат кардан зарур аст. Чунки ба даст овардани сулҳ на танҳо тавассути мубодилаи фарҳангӣ ва рушди иқтисодӣ ба даст меояд. Ташкили намудани саҳнаҳо ва чорабиниҳои сулҳовар аз тарафҳо кӯшишҳои пайвастаро талаб мекунад. Ҳамчунин вай роҳи хеле мураккаб буда, онро ҳеҷ гоҳ ҳамчун чизи ба итмомрасида тасаввур кардан лозим нест, зеро ҷанбаҳои зиёде мавҷуданд, ки метавонанд онро хотима бахшанд. Ҳеҷ кадоме аз ин равандҳо ба ҳалли автоматӣ, ки бо манфиатҳои иқтисодӣ асоснок карда шудаанд, алоқаманд нест ва воқеан маълум нест, ки оё онҳо ба аксарияти аҳолӣ фоида меорад ё не. Танҳо кӯшиши пешбурди фаъолияти сайёҳӣ барои ба даст овардани сулҳ бо мушкилоти зиёд рӯ ба рӯ мешавад. Дар ин самт далелҳои бисёр, ба монанди дидгоҳҳои гуногун ва набудани мувофиқат дар бораи муноқиша ё ҳодисаи рухдода, паст кардани сатҳи муросо ё сӯиистифода аз истилоҳи “сулҳ” таъсир мерасонанд. Аз ин рӯ, вай масъулияти баланд ва ӯҳдадории амиқро ба адолати иҷтимоӣ ва баробарӣ талаб мекунад. Ин дар навбати худ бознигарии таҷрибаҳои ҷории сайёҳӣ ва пешбурди идоракунии ҷомеа ва моделҳои ҳифзи муҳити зистро дар бар мегирад.

Зимни ин, қад намудан зарур аст, ки сайёҳиро барои ҳамаи бадиҳо сабабгор ҳисоб кардан мумкин нест, чунки вай на ҳамаи масъалаҳоро ҳал карда метавонад. Аз ин рӯ, зарурати банақшагирии одилона бо меъёрҳои баробарӣ ва инчунин сиёсати давлатӣ, ки ба беҳтар кардани сифати зиндагии одамоне, ки дар шаҳрҳо зиндагӣ мекунанд, нигаронида шудааст, ба миён меояд. Барои ҳар як минтақа, гурӯҳҳо, қимҳои алоҳида ва муассисаҳои ҳар як макон равиши ягонае вуҷуд надорад, ки он бояд муайян кунанд, ки афзалиятҳо, мушкилот ва муаммоҳо дар чист. Сиёсати сайёҳӣ метавонад ин стратегияҳоро тавассути барномаҳои сайёҳии иҷтимоӣ, ассотсиативӣ ва ҷомеавӣ, ташкили инфрасохтори иҷтимоӣ ва пешбурди ташаббусҳои таълимӣ, ки равандҳои таъмири таърихӣ ва хотираи зидди бечазоиро ҳамроҳӣ мекунанд, амалӣ намояд [1, с. 168].

Дар сатҳи ҷаҳонӣ таҷрибаҳои гуногуни ҷамъиятӣ ва гурӯҳие вуҷуд доранд, ки аз равиши мубоҳисаҳо барои овардани принсипҳои худ ба минтақа ва идоракунии ҳамарӯза бартарӣ дода, таҷрибаҳои одилона ва фарогиртари сайёҳиро аз ҷиҳати иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва экологӣ кафолат медиҳанд. Барномаҳои сайёҳии иҷтимоӣ, ки охири соли гузашта аз ҷониби ҳукумати Аргентина ё пешниҳодҳои SESC São Paulo дар Бразилия амалӣ карда шуданд, ташаббусҳои зиёди ҷомеа, аз ҷумла саҳмеро инъикос мекунанд, ки тибқи он шаклҳои муайяни ташкили сайёҳӣ метавонанд ҳамчун пешниҳоди некӯаҳволӣ, ки қодир ба фаъолсозии одамон ва муҳити зисти онҳо мусоидат намуда, ба беҳтар шудани сифати зиндагӣ ва ташаккули малакаҳои нав дар соҳаи фарҳанг, табиат ва варзиш мусоидат мекунад. Дар ин замина амалияи сайёҳӣ имконияти ба вуҷуд овардани огоҳии таърихӣ, экологӣ ва ҷомеаро медиҳад; барои танзими моделҳои нави рафтори иҷтимоӣ, эҳтироми бештар ба ҷомеаҳо ва муҳити онҳо мусоидат менамояд. Сайёҳӣ ба таври мухтасар таҷрибаҳои амалӣ ва фароғатиро бо аҳолии маҳаллӣ, нуқтаи назари онҳо, гастрономия ва табиат мувофиқа менамояд. Ба андешаи мо агар сайёҳии рушдёфта вуҷуд дошта бошад он метавонад бо ягон роҳ ба сулҳ мусоидат кунад ва он бояд дорои ҳамин хусусиятҳо бошад. Албатта ин осон аст, аммо боварӣ дорем, ки кӯшиш намудан ба он меарзад [2, с. 78].

Модели ҳозираи рушд, ки аз ҷониби Созмони Милали Муттаҳид ҳифз шудааст, маҳсули ҷомеаи капиталистӣ буда, табиатро бераҳмона қир менамояд. Зимни ин ба беадолатӣ ва нобаробарӣ оварда расонида, дар натиҷа зӯроварӣ ва ҷангҳоро ба миён меорад. Дар ҷомеае, ки бар пояҳои баробарҳуқуқӣ, одилона, дастгирӣ ва сулҳ бо сайёра сохта шудааст, бояд сайёҳии дигаре бунёд карда шавад, ки таҷрибаҳои мавҷударо, ҳарчанд, ки ақаллият аст, эътироф карда шавад. Аммо ин шакли дигари сайёҳӣ бояд заминаи худро бар эҳтиёҷоти инсон барои некӯаҳволӣ, саломатӣ, истироҳат ва рушди шахсият гузорад ва бояд асосан дар наздикии ҷуғрофӣ ба ҷойҳои иқомат кӯчонида шавад. Мо умедворем, ки амалӣ шудани он воқеан метавонад ба ҷаҳони сулҳ, баробарӣ ва адолати иҷтимоӣ мусоидат кунад [9, с. 339].

Индекси рушди сайёҳӣ ва сайёҳӣ (TTDI), ки аз ҷониби Форуми ҷаҳонии иқтисодӣ (WEF) дар ҳамкорӣ бо Донишгоҳи Сурреи Британияи Кабир таҳия шудааст, ифода менамояд, ки вай як воситаи мукаммалест, ки вазъи бахши сайёҳиро дар саросари ҷаҳон дар ду сол бо истифода аз баҳои аз 1 то 7 арзёбӣ менамояд. TTDI ҳамчун нишондиҳанда барои чен кардани пешрафт дар бахши сайёҳӣ ва роҳнамоии тасмимҳои сиёсат ва сармоягузорӣ хизмат мекунад. Индекс бо омехтакунии якчанд омилҳои калидӣ, ба монанди устуворӣ ва рақобатпазирии иқтисодӣ, тасвири ҳамаҷонибаи вазъият ва тамоюлҳои ояндаи сайёро фароҳам меорад.

Аз ин пештар индекси рақобатпазирии сайёҳӣ ва сайёҳӣ маъруф буд, ки он нашри дуввуми Индекси рушди сайёҳӣ ва сайёҳӣ ном дошта, зиёда аз 119 кишварро таҳлил мекунад. Индекси мазкур ҳама чизро аз устуворӣ ва таъсири муҳити зист то рақобатпазирии иқтисодӣ ва навовариҳои макон фаро мегирад [11, с. 303].

TTDI 2024 барқароршавии назарраси сайёҳиро ба сатҳи пеш аз бемории сироятии COVID-19 нишон медиҳад, ки бо инкор намудани маҳдудиятҳои сафар ва афзоиши талаботи ҷаҳонии сайёҳӣ ба вуҷуд омадааст. Давлатҳои аз ҷиҳати иқтисоди пешрафта, бахусус дар Аврупо, минтақаи Осиё ва ҳавзаи уқёнуси Ором, дар ин гурӯҳбандӣ, ки дар он Иёлоти Муттаҳида, Испания ва Ҷопон раҳбарӣ мекунанд, бартарӣ доранд. Бо вуҷуди ин, гузориш инчунин қайд мекунад, ки сарфи назар аз афзоиши ба қайд гирифташуда, бахш бо мушкилоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ мешавад ва нишондиҳандаҳои умумӣ аз соли 2021 танҳо каме беҳтар мешаванд [3, с. 212].

Кишварҳои рӯ ба инкишоф пешрафт нишон дода, аз соли 2019 беш аз нисфи онҳо рейтинги худро беҳтар кардаанд, ҳарчанд ки барои бартараф кардани фарқият бо иқтисодҳои пешрафта ва афзоиши ҳиссаи онҳо дар бозори сайёҳӣ сармоягузории назаррас лозим аст. TTDI 2024 инчунин аҳамияти сайёҳии устуворро таъкид мекунад ва нишондиҳандаҳои навро дар бар мегирад, ки таъсири иҷтимоӣ ва экологии сайёҳро таҳлил мекунанд ва тағйироти назаррасро дар методологияи индекс инъикос мекунанд. Дигар тағйироти муҳим ин аст, ки ба ин индекс 7 давлатҳои дигар илова карда шуда, 5 давлатҳо аз руихати пешина хориҷ карда шуда. Лозим ба ёдоварист, ки то соли 2021 Донишгоҳи Суррей барои донишҳои дар ин нашрия пешниҳодшуда аз он дастгирӣ намуд. Аз ин сабаб, методологияи мазкур аз сари нав мариди баррасӣ ва такмил қарор дода шуд, то имкон диҳад, ки муқоисаи дақиқи маълумоти соли 2024 тавассути аз нав ҳисоб кардани маълумоти соли 2019 ва 2021 ба роҳ монда шавад.

АДАБИЁТ

1. Гафарова М. Т. Таҳқиқи оморӣ ва равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар соҳаи сайёҳӣ / М. Т. Гафарова, Ҷ. Н. Машокиров // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2022. – No. 4-1(43). – P. 165-172. – EDN LREDTM.
2. Машокиров, Д. Н. Медиакоммуникации в контексте развития туризма / Д. Н. Машокиров, Ф. Р. Шаропов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2022. – № 4-1(43). – С. 74-79. – EDN JZVMDK.
3. Машокиров, Д. Н. Современное состояние и основные направления развития рынка туристских услуг в Республике Таджикистан / Д. Н. Машокиров // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2021. – № 4(47). – С. 209-217. – EDN KDQXLN.
4. Машокиров, Д. Н. Умный туристический город (smart tourism city): развитие и трансформация / Д. Н. Машокиров // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2024. – № 2(52). – EDN TEANHV.
5. Машокиров, Ҷ. Н. Асоҳои назариявии фалсафаи сайёҳӣ / Ҷ. Н. Машокиров, Ҳ. С. Абдулхаев // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2023. – No. 4-1(49). – EDN TEIFYH.
6. Машокиров, Ҷ. Н. Менеҷменти бехатарии сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҷ. Н. Машокиров // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2024. – No. 1(51). – EDN VRDVJB.

7. Машокиров, Ҷ. Н. Нақши созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ дар татбиқи ҳадафҳои рушди устувори соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҷ. Н. Машокиров // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2023. – No. 4-1(49). – EDN WNXURZ.
8. Машокиров, Ҷ. Н. Таъсири сифати хизматрасонии сайёҳӣ ба сатҳи зиндагонии аҳолӣ / Ҷ. Н. Машокиров, Ф. Р. Шаропов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2022. – No. 2(41). – P. 219-228. – EDN FFCRDC.
9. Шаропов, Ф. Р. Баъзе масъалаҳои рушди сайёҳӣ дар шароити ташаккули иқтисоди "сабз" / Ф. Р. Шаропов, Ҷ. Н. Машокиров, Ҳ. С. Абдулхаев // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2022. – No. 4-2(44). – P. 336-342. – EDN VKVBMO.
10. Шаропов, Ф. Р. Модель аутентичного управления в развитии рынка туристских услуг / Ф. Р. Шаропов, Д. Н. Машокиров // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2022. – № 1(40). – С. 23-32. – EDN ISJTYM.
11. Шаропов, Ф. Р. Развитие рынка туристских услуг в республике Таджикистан / Ф. Р. Шаропов, Д. Н. Машокиров // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2021. – № 4-2(39). – С. 300-306. – EDN ULYWMF.

УДК 338.4

Мирзоалиев А. А., Шохамдамова А. Н.

ИЗУЧЕНИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЛОДОВЫХ И ЯГОДНЫХ РАСТЕНИЙ

Биологические особенности плодовых и ягодных растений, их требования к условиям среды и, соответственно, агротехника возделывания весьма разнообразны. Поэтому возникает необходимость их категоризации и отнесения к общим растениям. Основные плодовые и ягодные культуры, выращиваемые в Республике Таджикистан, относятся к трем группам: гранаты, косточковые и ягоды. В статье определены специфические особенности плодовых и ягодных растений. В целом изучение этих вопросов требует комплексного и многогранного исследования, и мы решили рассмотреть некоторые нюансы рынка реализации фруктов.

Ключевые слова: рынок, фрукты, ягоды, качество, вкус, ресурсы, ботаника, урожайность, продажи, экономическое развитие.

Мирзоалиев А. А., Шоҳамдамова А. Н.

ОМӮЗИШИ ХУСУСИЯТҲОИ РАСТАНИҲОИ МЕВАГӢ ВА БУТТАМЕВА

Хусусиятҳои биологии растаниҳои меваю буттамева, талаботи онҳо ба шароити муҳити зист ва мувофиқан технологияи кишоварзии парвариш хеле гуногунанд. Аз ин рӯ, зарурати гурӯҳбандӣ кардани онҳо ва гурӯҳбандии растаниҳои умумӣ ба миён омадааст. Растаниҳои асосии мева ва буттамева, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон парвариш карда мешаванд, ба се гурӯҳ тааллуқ доранд: меваҳои анор, меваҳои донадор ва буттамева. Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои хоси растаниҳои мевагию буттамева муайян карда шудааст. Умуман омӯзиши масоили мазкур таҳқиқоти доманадор ва гуногунпаҳлӯро талаб мекунад ва мо тасмим гирифтаем, ки баъзе нозукиҳои бозори фуруши меваҳоро баррасӣ намоем.

Калид вожаҳо: бозор, мева, буттамева, сифат, тамъ, захираҳо, ботаника, ҳосилнокӣ, фурӯш, рудши иқтисодиёт.

Mirzoaliev A. A., Shokhamdamova A. N.

STUDY OF FEATURES OF FRUIT AND BERRY PLANTS

The biological characteristics of fruit and berry plants, their requirements for environmental conditions and, accordingly, agricultural technology of cultivation are very diverse. Therefore, there is a need to classify them and classify plants in general. The main fruit and berry plants grown in the Republic of Tajikistan belong to three groups: pomegranates, stone fruits and berries. This article identifies the specific characteristics of fruit and berry plants. In general, the study of these issues requires a comprehensive and multidisciplinary study, and we decided to consider some of the nuances of the fruit sales market.

Keywords: market, fruit, berries, quality, taste, resources, botany, productivity, sales, economic development.

Из всех сторон земного шара стран СНГ наиболее богат по сырьевым ресурсам, дикими плодовыми, растениями умеренных широт, а Китай – дикими субтропическими растениями (Жуковский П.М. культура растения и их сородичи).

Кавказ, Средняя Азия и дальний Восток являются основными областями по видовому разнообразию плодовых культур. В Средней Азии дикие плодовые концентрируются преимущественно в горных районах, в лесном поясе и поймах рек, где насчитываются более 70 видов плодовых деревьев и кустарников, из них 70-75 тыс. га грецкого ореха и около 250 тыс. га фисташки. Здесь можно встретить следующие виды диких плодовых и ягодных растений: яблоня – два вида, груша – семь, слива – один, вишня – восемь, миндаль – восемь, рябина – три, инжир – два, гранат – один, грецкий орех – один, абрикос – один, боярышник – четыре, лох – четыре, кизил – один, смородина – три, ежевика – три, малина – один, крыжовник – один, виноград – два, фисташка – один и ряд видов других пород. Лиственные леса состоят главным образом из клена, грецкого ореха, яблони, груши, фисташки, сливы (алычи), боярышника и одичавшего винограда. Некоторые плодовые растения встречаются в тугайных лесах и зарослях кустарников вдоль течения больших рек.

В лесах Кавказа произрастает свыше 80 видов, а на Дальнем Востоке 74 вида плодовых и ягодных растений. Встречается много диких видов растений и в Сибири, Крыму, Поволжье, Европейской части стран СНГ и т.д. Всего в странах СНГ под дикорастущими плодовыми, орехоплодными и ягодными растениями находится около 7 млн. га. Здесь примерно ежегодно заготавливается более 2 млн. т. плодов диких растений.

Дикорастущие растения являлись родоначальными формами многих культурных пород и сортов плодовых и ягодных растений. На протяжении большого исторического периода они отбирались, изменялись и формировались в различных условиях внешней среды, подвергались различным агротехническим воздействиям, и не случайно, что к настоящему времени сортовой состав плодовых и ягодных растений весьма обширен и разнообразен. Он различается по ботаническим признакам, биологическим особенностям, требованиям к почве, свету, влаге, теплу, по урожайности, качеству плодов, хозяйственному использованию и другим признакам.

Ботанический состав плодовых и ягодных растений включает около 50 семейств и еще больше родов (пород) и несколько тысяч видов и разновидностей. Каждый из культурных видов представлен огромным количеством сортов, число некоторых из них достигает несколько тысяч.

В настоящее время в странах СНГ культивируется 73 породы плодовых и ягодных растений, а в основном возделывается 25. Чтобы легче разобраться в существующем разнообразии, плодовые и ягодные растения по морфологическим признакам и биологическим особенностям объединяют в группы: семечковые, косточковые, ягодные, орехоплодные и субтропические культуры. Каждая из этих групп включает следующие породы (табл. 1.).

Миндаль по хозяйственному использованию можно отнести к группе орехоплодных.

По размерам и структуре надземной части, характеру плодоношения, долговечности и другим признакам плодовые и ягодные растения можно разделить на древесные формы, кустарники, полукустарники и многолетние травянистые растения.

Древесные формы плодовых развивают надземную часть на одном стебле – стволе. Они имеют мощный рост, прочную древесину, способны к усиленному ветвлению, дают высокие урожаи, более позднеплодные; цикл их развития – от возникновения до плодоношения и отмирания продолжительный и они долговечнее кустарниковых растений. Среди древесных форм различают три группы.

Таблица 1

ПОРОДЫ ПЛОДОВЫХ И ЯГОДНЫХ РАСТЕНИЙ

Группа	**Порода**	**Ботаническое название**	
		и j ʤ j ʔ ɲ ls	*t ts н*
Семечковые	Яблоня	Rosaceae	Malus Mill.
	Груша	Rosaceae	Purus L.
	Айва	Rosaceae	Cuodonia Mill.
	Боярышник	Rosaceae	Crataegus L.
	Ирга	Rosaceae	Amelanchier Medix
	Рябина	Rosaceae	Sorbus L.
	Мушмула	Rosaceae	Mespilus L.
Косточковые (розоцветные)	Абрикос	Rosaceae	Armeniaca Mill.
	Персик	Rosaceae	Persica Mill.
	Миндаль	Rosaceae	Amygdalus L.
	Слива	Rosaceae	Prunus Mill.
	Вишня	Rosaceae	Ceracus juss.
	Черешня	Rosaceae	Ceracus avium (L.). Mocnch.
Косточковые (других семейств)	Лох	Eleagnaceae	Eleagnus L.
	Кизил	Cornaceae	Cornus L.
	Грецкий орех	Junglandaceae	Judlands L.
	Пекан	“	Caria nuft.
	Фисташка	Anacardiaceae	Pistacia L.
	Орешник	Butulaceae	Corylus L.
Субтропические	Апельсин	Rutaceae	Citrus sinensis (L.). osb.
	Лимон	Rutaceae	C. limon (L.). Birm.
	Мандарин	Rutaceae	C. reticulata Blango
	Грейпфрут	Rutaceae	C. Paradisi Mach.
	Бигарадия	Rutaceae	C. aurantium L.
	Трифолиата	Rutaceae	Poncirust (rifoliata (L.) Raf.)
	Гранат	Punicaceae	Punica L.
	Инжир	Moraceae	Ficus L.
	Шелковица	Moraceae	Morus L.
	Хурма	Ebenaceae	Diospyros L.
	Унаби	Rhamnaceae	Ziziphus Mill.
	Маслина	Oleaceae	Olea L.

Ягодные	Земляника и клубника	Rosaceae	Fragaria L.
	Малина и ежевика	Rosaceae	Rubus L.
	Крыжовник Смородина	Caxifragacea Caxifragacea	Grossularia Lindl. Ribes L.
	Актинидия	Actinidiaceae	Actinidia Lindl.

Первая группа – древесные с хорошо выраженными стволами большой высоты и мощной кроной (пекан, грецкий орех, черешня, груша, абрикос и некоторые сорта яблони).

Вторая группа – древесные с менее выраженным стволом и меньшей высотой дерева (яблоня, хурма, лох, персик, древовидные сорта слив и вишен).

Третья группа – кустовидно-древесные формы: стволы выражены слабо, кроны низкорослые, недолговечные. Деревья рано вступают в плодоношение, образуют корневые поросли (кустовидные сорта сливы, вишни, гранат, инжир и др.).

Кустарники – это плодовые растения, развивающиеся в виде большого куста с несколькими стеблями почти одинаковой толщины. В эту группу входят крыжовник, смородина и др.

Полукустарники – растения с древеснеющей лишь нижней частью стебля и травянистой верхней частью, которая к зиме засыхает и отмирает, а также растения, у которых надземная часть растет два года, затем отмирает, корневая система функционирует много лет. К полукустарниковым относятся малина, черника и некоторые другие ягодные растения.

К многолетним травянистым растениям относятся земляника, клубника, клюква.

Плодовые деревья в условиях Таджикистана достигают значительных размеров, например, сильнорослые сорта яблони и абрикоса – 10-15м. в высоту при ширине кроны 11-13м. в обхвате штамба 150-180 см.; годичный прирост побегов в отдельные годы доходит до 1 м. и более.

Корневые системы древесных плодовых растений мощнее углубляются до 6,5 м., распространяясь в стороны до 12 м. и более. За время жизни плодовые и ягодные, как и поликарпические цветут и плодоносят несколько раз, в отличие от монокарпических, приносящих урожай только один раз.

Плодовые растения бывают однодомными и имеют обоеполые цветки (яблоня, груша, вишня и пр.); однополые, но раздельнополыми цветками (грецкий орех, пекан, лещина и др.); двудомные с раздельными цветками (фисташка, инжир, клубника и др.).

Почти все плодовые растения опыляются при помощи пчел и лишь немногие (грецкий орех, пекан, фисташка) – ветром.

Плодово-ягодные растения вступают в плодоношение неодинаково. Это зависит от породы, сорта, подвоя, экологических условий и агротехники возделывания. Различают скороплодные и позднеплодные породы. Каждая порода имеет сорта ране спелые и позднеспелые.

Сады Таджикистана вступают в плодоношение на два-четыре года раньше, чем в средней полосе Российской Федерации и в Крыму, но продолжительность их жизни здесь короче (табл. 2.).

Плодовые деревья на слаборослых подвоях начинают плодоносить на два-четыре года раньше, чем на сильнорослых, но продолжительность их жизни меньшая. Скороплодные породы, как правило, менее долговечны. Например, ренет-Симиренко вступает в плодоношение на четвертый-пятый год после посадки в сад, и к 30 годам у него заметно отмирание маточных сучьев, Кандиль-Синат выступает в плодоношение на 9-11 год, но деревья в возрасте 45-50 лет выглядят еще вполне здоровыми.

Требования плодовых и ягодных растений к условиям среды неодинаковые. Одни нуждаются в более теплом климате и культивируются в средней и умеренной зонах государств СНГ, другие требуют много тепла и продолжительного вегетационного периода.

Некоторые из плодовых и ягодных растений благодаря мощной корневой системе довольно засухоустойчивы. Одни из них мирятся с бедными щебенистыми и песчаными почвами, другие – требуют плодородных почв.

Таблица 2

ОСНОВЫ БИОЛОГИИ ПЛОДОВЫХ И ЯГОДНЫХ РАСТЕНИЙ

Породы	Начало плодоношения после посадки в сад, лет	Долговечность
Земляника крупноплодная	1-2	4-6
Малина	3	10-12
Смородина черная и красная	3	12-15
Крыжовник	3-4	15-20
Персик	2-3	15-20
Вишня	3-4	18-25
Слива	4-6	25-30
Черешня	4-6	25-40
Миндаль	3-4	40-45
Яблоня	4-11	45-50
Груша	4-8	45-55
Цитрусовые	3-4	50-60
Гранат	3-4	50-70
Абрикос	3-4	50-70
Орешник, лещина	4-6	60-80
Хурма восточная	3-4	100
Инжир	2-3	100
Грецкий орех (сеянцы)	8-10	100
(привитые)	4-6	-

Длинный вегетационный период, обилие света и тепла, плодородные почвы, искусственное орошение, соответствующая агротехника обеспечивают мощный рост деревьев и получение в Таджикистане обильных урожаев плодовых в три-пять раз больших по сравнению с урожаями средней полосы бывшего СССР.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агроуказания по садоводству и виноградарству для Республики Таджикистана. -Душанбе: МСХ, 1976
2. Андронов И.А. Плодоводство на карликовых подвоях. Алма-Ата, 1964.
3. Андрющенко Д.П. Культура карликовых яблонь и груш в Молдавии. –Кишенев, 1962.
4. Анзин В.Н. Обрезка плодовых деревьев и ягодных кустарников. - М.: «Московский рабочий 1962.
5. Андросимович В.В. Биохимия созревания плодов. -М.: Московского университета. 1968.
6. Арутюнов Р.Р. Размножение слабых подвоев яблони и выращивание на них саженцев в условиях орошаемых сероземов. Автореферат. - Ташкент, 1968.
7. Березовский Г.А. Косая пальметта яблони и груши. -М.: «Урожай» К., 1967.
8. Бережной И.М., Капцинель М.А., Нестеренко Г.А. Субтропические культуры. -М.: Сельхозгиз. 1961.
9. Благовещенский Э.Н. Режим почвенной влажности в предгорьях Гиссарского Хребта. ТР. Инет. почвод АН Таджикской ССР. Т.IX. –Душанбе,1960.

УДК 338

Насимова М.А.

АРЗЁБИИ ҶАЗЗОБИЯТИ ИНВЕСТИТСИОНИИ ҚУТБҲОИ РУШДИ МИНТАҚА ДАР ЗАМИНАИ РАҚАМИСОЗӢ: МЕТОДОЛОГИЯ ВА ТАҲЛИЛ

Дар мақолаи мазкур таҳияи муқаррароти илмӣ-методӣ оид ба арзёбии ҷаззобияти инвеститсионии қутбҳои рушди минтақавӣ дар шароити рақамикунонӣ ва санҷиши онҳо дар мисоли вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Аз ҷониби муаллиф баррасӣ ва таҳлили усулҳо ва арзёбии ҷаззобияти инвеситсионии иқтисоди минтақа гузаронида шудааст. Барои арзёбии ҷаззобияти инвеститсионии соҳа ва қутби рушд нишондиҳандаҳо ба монанди: даромаднокии умумии истеҳсолоти корхонаҳои минтақа, шароити бозор, динамикаи ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулоти саноатӣ ва қутбҳои рушд, вазъи рақобат, шумораи рақибони калон дар минтақа, таносуби корхонаҳои фоидаовар ва зиёновар дар минтақа, ҳосилнокии меҳнат; мавҷудияти муҳаррикҳои рушд дар минтақа интихоб шудаанд. Дар асоси баҳисобгирӣ ва таҳлили ин нишондиҳандаҳо арзёбии муқоисавии ҷаззобияти инвеститсионии қутби шимолии рушд ва соҳаи саноати хӯрокворию вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шуд. Исбот гардид, ки ҷаззобияти инвеститсионии қутби рушд нисбат ба ҷаззобияти инвеститсионии саноати хӯрокворӣ, ки барои муқоиса интихоб шудааст, 2,3 маротиба зиёдтар мебошад. Натиҷаҳои тадқиқотро метавон дар раванди таҳияи сиёсати минтақавии сармоягузорӣ ва танзими давлатии рушди фазо истифода бурд.

Вожаҳои калидӣ: ҷаззобияти инвеститсионӣ, фазои сармоягузорӣ, хавфи сармоягузорӣ, шароити бозор, қутби рушд, минтақа, даромаднокии истеҳсолот.

Насимова М.А.

РАСЧЁТ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ПОЛЮСА РАЗВИТИЯ РЕГИОНА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ: МЕТОДОЛОГИЯ И АНАЛИЗ

В данной статье предлагаются научно-методические положения по оценке инвестиционной привлекательности полюсов развития региона в условиях цифровизации и их апробации на материалах Согдийской области Республики Таджикистан. Проведены классификация и аналитический обзор методик, оценки инвестиционной привлекательности экономики региона. В качестве показателей расчёта инвестиционной привлекательности полюса роста и промышленной отрасти выбраны такие показатели, как: рентабельность производства предприятий региона, конъюнктура рынка, динамика объемов производства отрасли и полюса развития, конкурентная ситуация, количество крупных конкурентов в регионе, соотношение прибыльных и убыточных предприятий, средняя производительность труда, наличие локомотивов роста в регионе. На основе учета и анализа данных показателей проведена сравнительная оценка инвестиционной привлекательности Северного полюса развития и пищевой отрасли Согдийской области Республики Таджикистана. Доказано, что инвестиционная привлекательность полюса развития в 2,3 раза превышает инвестиционную привлекательность пищевой отрасли, выбранной в качестве базы для сравнения. Результаты исследования могут быть использованы в процессах разработки региональной инвестиционной политики и государственного регулирования пространственного развития.

Ключевые слова: инвестиционная привлекательность, инвестиционный климат, инвестиционный риск, конъюнктура рынка, полюс развития, регион, рентабельность производства.

Nasimova M.A.

ASSESSING THE INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF A REGIONAL DEVELOPMENT POLE IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION: METHODOLOGY AND ANALYSIS

This article proposes scientific and methodological provisions for assessing the investment attractiveness of regional development poles in the context of digitalization and their testing on the materials of the Sughd region of the Republic of Tajikistan. A classification and analytical review of methods for assessing the investment attractiveness of the regional economy were conducted. The following indicators were selected as indicators for calculating the investment attractiveness of the growth pole and industrial sector: profitability of production of enterprises in the region, market conditions, dynamics of production volumes in the industry and development poles, competitive situation, number of large competitors in the region, ratio of profitable and unprofitable enterprises, average labor productivity, presence of growth engines in the region. Based on the accounting and analysis of these indicators, a comparative assessment of the investment attractiveness of the North Development Pole and the food industry of the Sughd region of the Republic of Tajikistan was carried out. It was proven that the investment attractiveness of the development pole is 2.3 times higher than the investment attractiveness of the food industry, selected as a basis for comparison. The results of the study can be used in the processes of developing regional investment policy and state regulation of spatial development.

Keywords: investment attractiveness, investment climate, investment risk, market conditions, development pole, region, production profitability.

Ҷаззобияти инвеститсионӣ ҳамчун яке аз нишондиҳандаи асосии иқтисоди минтақа дар шароити рақамикунонӣ тавассути ҷалби сармоягузорӣ самаранокии фаъолияти соҳаҳо ва истеҳсолотро муайян мекунад. Ҷаззобияти инвеститсионии минтақа аз сатҳи потенсиали сармоягузорӣ ва дараҷаи хавфҳои сармоягузории минтақавӣ дар мамлакат муайян карда шуда, аз он дараҷаи фаъолнокии инвеститсионӣ вобаста аст. Вобастагии байни ҷаззобияти инвеститсионӣ ва фаъолнокии инвеститсионии минтақаро метавон дар шакли вобастагии таносубӣ нишон дод, ки ҷаззобияти инвеститсионӣ нишондиҳандаи омили умумӣ буда, фаъолнокии инвеститсионӣ нишондиҳандаи самаранокии он ҳисобида мешавад. Барои ҳалли масъалаҳои стратегӣ фаъолнокии инвеститсионии имрӯза кифоя нест. Илова бар ин, чунон ки таҷрибаи имрӯза нишон медиҳад, аз сармоягузории умумӣ ба бахши воқеии иқтисодиёт то ҳол тамоюли бештари сармоягузорӣ ба соҳаи саноати коркард дида мешавад. Барои ҳамин, чорабиниҳо оид ба баланд бардоштани ҷаззобияти шароити минтақавӣ барои сармоягузорони хориҷӣ ва дохилӣ вазифаи аввалиндараҷаи сиёсати иқтисодии мамлакат ва минтақаҳои он мебошад.

Нишондиҳандаи калидии муайян кардани ҷаззобияти инвеститсионии минтақа ин интихоби объектҳои беҳтарин барои равона намудани захираҳои маҳдуди сармоягузорӣ мебошад. Дар ин шароит вазифаи интихоби методологияи муайян кардан ва асоснок кардани объектҳои маблаггузории асосӣ, ки фоидаи бештар доранд, аҳамияти хос дорад. Ба фикри мо ба сифати объекти маблағгузорӣ қутбҳо ва нуқтаҳои рушди иқтисодиёти минтақа баромад карда метавонанд.

Тибқи назарияи рушди минтақавӣ ва ташкили фазои иқтисодӣ, қутби рушд ҳамчун соҳаҳои ташаккулёбандаи саноат фаҳмида шуда, занҷири афзоиши марказҳои саноатиро дар ҳудуди муайян ба вуҷуд меоранд [2с. 34-42]. Онҳо муҳаррикҳои афзоиш мебошанд, яъне сармоягузорӣ ба қутбҳои рушд имкон медиҳад, ки дар соҳаҳои вобаста ба саноат самараи мултипликативиро ба вуҷуд оварда, ба ин васила ба суръати баланди рушди иқтисодӣ дар минтақа меоварад.

Вобаста ба ин вазъ баҳодиҳии ҷаззобияти инвеститсионии қутбҳои рушд ҳамчун объекти маблағгузорӣ зарур буда, захираҳои маҳдуди минтақаро бештар самаранок истифода мебаранд.

Асоси методологии таҳқиқро принсипҳову равишҳои системавӣ ва динамикӣ ташкил медиҳанд. Принсипҳои равиши системавӣ бо равиши динамикӣ алоқаманданд, аз ин рӯ объекти тадқиқот аз нуқтаи назари пайдоиши унсурҳои нав ва аз байн рафтани унсурҳои кӯҳнаи сохтори системаи иқтисодӣ дар шароити рақамикунонӣ ва муносибатҳои байни онҳо омӯхта мешавад. Ҳамчунин, масъалаи мазкур мавриди таҳқиқ пеш аз ҳама аз нуқтаи назари арзёбии муқоисавии ҷаззобияти инвеститсионии ҳам кишвар ва ҳам минтақа ва ҳам соҳаву корхонаҳо мавриди баррасӣ қарор дорад. Асос барои муқоиса дар ҳар як сатҳ корхонаҳое баромад мекунанд, ки барои ҷалби захираҳои сармоягузорӣ рақобат мекунанд.

Боиси қайд аст, ки барои муайян намудани ҷаззобияти инвеститсионӣ методикаҳои гуногун амал мекунанд. Гурӯҳи калони арзёбии ҷаззобияти инвеститсионии ҳам иқтисоди миллӣ ва ҳам минтақаҳо вуҷуд доранд, ки аз ҷониби агентиҳои рейтингии Standard & Poors, Moodys, Fithratings, Harvard Business School ва Hein-Heisler амалӣ карда мешаванд.

Натиҷаҳои таҳлили агентҳои рейтингӣ ба сармоягузорон имкон медиҳанд, ки ба вазъи минтақаи интихобшуда ва мавқеи онро дар байни дигар минтақаҳои рақобатпазир барои захираҳои сармоягузорӣ арзёбӣ намоянд. Бартарии арзёбии рейтингӣ дастрас будани иттилоот, шаффофияти таҳлил ва доираи васеи пурсидашудагон мебошад.

Дар таҷрибаи Русия усулҳои зерини ҷаззобияти инвеститсионии минтақаҳо истифода мешаванд:

- дар асоси мониторинги вазъи иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо, ки аз ҷониби маҷаллаи «Коммерсант» гузаронида мешавад;

- дар асоси тартиб додани рейтинги солонаи минтақаҳои Русия аз ҷониби маҷаллаи Expert RA; Усулҳои зикршуда ба арзёбии бо ҳам алоқаманди ду унсур асос ёфтаанд: иқтидори сармоягузорӣ ва сатҳи хавфи минтақаҳо.

Гурӯҳи дигари усулҳои ҳисоб кардани ҷаззобияти инвеститсионии минтақа ба инҳо асос ёфтааст:

- оид ба арзёбии қобилияти қарздиҳии он ва самаранокии иқтисодии сармоягузориҳо. Яъне, даромаднокии маблағҳои сармоягузорӣ ҳамчун фоидаи иқтисодӣ ва дараҷаи хавфи минтақа ё соҳа [4 с. 151-155];

- раванди идоракунии ҷаззобияти инвеститсионӣ [9с. 26-29];

- таҳлили муқоисавии омилҳои минтақаҳо [12 с. 1-8];

- динамикаи ММД, МУД, инчунин ҳиссаи корхонаҳои пешрафта ва ақибмонда, рушди нақлиёт ва иттилоот дар минтақа [5 с. 51-54].

Муаллиф Ванюшкин А.С. арзёбии ҷаззобияти инвеститсионии бахшҳои саноатро ҳамчун унсури асосии минтақа аз рӯи як қатор нишондиҳандаҳо пешниҳод менамояд. Ҳамчун нишиндиҳандаҳои таҳлил муаллиф даромад аз фурӯш, шароити бозор, ҳолати рақобат, дараҷаи худтаъминкунӣ, таносуби корхонаҳои пешрафта ва ақибмонда дар соҳа, имкониятҳои диверсификацияи навъҳои маҳсулот, ҳосилнокии меҳнат, сарфаи захираҳо ва ҳаҷми минималии маблаггузорӣ барои ба саноат дохил шуданро пешниҳод намудааст [3 с.1-10];

Сарфи назар аз шумораи хеле зиёди корҳое, ки ба арзёбӣ ва таҳлили ҷаззобияти инвеститсионӣ дар сатҳи минтақавӣ вуҷуд дошта бошанд ҳам, масъалаи мазкур то ҳол таҳлили худро наёфтааст. Ҳарчанд бисёре аз муаллифон аҳамияти онро қайд карда бошанд ҳам, масъалае ки мо меомӯзем, қаблан дар робита ба муайян кардани ҷаззобияти инвеститсионии қутбҳои рушд ва нуқтаҳои афзоиш баррасӣ нашуда буд.

Бо назардошти қобили қабул будани тавсияҳои муаллиф Ванюшкин А.С. барои соҳаҳо, мо кӯшиш мекунем, ки методологияи ӯро барои ҳалли мушкилоти гузоштаамон санҷем. Вобаста ба ин дар мақолаи мазкур аз ҷониби муаллиф бо усулҳои пешниҳодшуда барои бахши саноат ва барои қутби рушд алоҳида метавон фаъолияти нуқтаҳои рушди минтақа муайян карда шавад.

Бо мақсади таҳқиқ барои арзёбии ҷаззобияти инвеститсионии соҳа ва қутби рушд маҷмӯи нишондиҳандаҳои зерин пешниҳод карда шуд: даромаднокии истеҳсолот, мавҷудияти мухаррикхои афзоиш, шароити бозор, хосилнокии мехнат, вазъи рақобат, таносуби корхонаҳои фоидаовар ва зиёновар дар минтака.

Яке аз нишондиҳандаи таҳлили ҷаззобияти инвеститсонӣ дар сатҳи соҳа ва ҳам дар сатҳи қутби рушд даромад аз фурӯш мебошад, ки самаранокии фаъолияти хоҷагиро нишон медиҳад. Тахмин меравад, ки даромаднокии миёнаи истеҳсолоти корхонаҳои ба қутби рушд дохилшуда аз даромаднокии миёнаи корхонаҳои ба як соҳа тааллуқдошта баландтар аст, зеро қутби рушд корхонаҳои самараноктаринро аз соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт муттаҳид мекунад. Ба қутби рушд корхонаҳое дохил мешаванд, ки дар минтақаи мазкур ҷойгир буда, байни худ ҳам дар истеҳсол ва ҳам фурӯши маҳсулот робитаҳои амудӣ ва уфуқӣ ба вуҷуд оварда, диверсификатсияи молу маҳсулотротро ба вуҷуд меоваранд.

Даромаднокии истеҳсолот ҳам дар соҳа ва ҳам дар қутби рушд ҳамчун маҷмӯи миёнаи геометрии даромаднокии корхонаҳои саноат ё корхонаҳое, ки ба қутби рушд дохил мешаванд, муайян карда мешавад.

$$R = (\sum R_i \times \gamma) / N \qquad (1)$$

ки дар ин ҷо: R – даромаднокии истеҳсоли қутбҳои рушд;
R_i – даромаднокии корхона;
γ – вазни қаёсии ҳаҷми истеҳсоли корхона;
N – шумораи корхонаҳое, ки ба қутби рушд дохил мешаванд.

Барои сармоягузори хориҷӣ ва ё ватанӣ арзиши чунин нишондиҳандаҳо, ба монанди вазъи рақобат, шумораи корхонаҳои фоидаовар ва зараровар имкон медиҳанд, ки беҳтарин объектҳои сармоягузориро дар соҳа арзёбӣ ва интихоб кунанд. Шумораи рақибон дар қутби рушд ҳамчун шумораи корхонаҳое, ки ба як соҳа тааллуқ доранд ва дар як бозор фаъолият мекунанд, ҳисоб карда мешавад. Дарачаи ҳосилнокии меҳнат дар корхонаҳои мавҷудаи соҳаи саноат дарачаи баланди он ба дарачаи баланди иқтидори меҳнатӣ баробар буда, барои сармоягузорон мақоми махсус дорад.

Барои таҳлил аз ҷониби муаллиф нишондиҳандаи мавҷудияти муҳаррики афзоиш ба системаи арзёбии нишондиҳандаҳо дохил карда шудааст. Корхонаҳои фаъоли инноватсионӣ, ки қисми қутби рушдро ташкил медиҳанд, ҳамчун локомотиви рушд амал мекунанд.

Тибқи назарияи «нуқтаҳои (қутбҳои) афзоиш» рушди иқтисодӣ метавонад дар асоси пайдоиш ва рушди соҳаҳои нав ба амал ояд. Дар модели назариявӣ маҳз бахши саноат воҳиди асосии таҳлил мебошад.

Ҳамин тавр, тадқиқоте, ки дар минтақаи вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шуд, нишон дод, ки дар минтақа 11 нуқтаи афзоиш ба вуҷуд омадааст, ки 4 нуқта ба соҳаи саноати нассоҷӣ, 6 нуқтаи саноати хӯрокворӣ ва 1 адад ба соҳаи сохтмон мансубанд [2 с. 34-42]. Ин ташкилотҳо қутби шимолии рушдро таъсис дода, дар марҳилаи камолоти давраи ҳаёт қарор доранд.

Бо дарназардошти он, ки ядрои қутби шимолии рушд аз корхонаҳои саноати хӯрокворӣ иборат аст, мо ҷаззобияти инвеститсионии қутби шимолии рушдро бо корхонаҳои саноати хӯрокворӣ муқоиса мекунем.

Тавре ки мебинем дар ҷадвали 1 даромаднокии баланди нуқтаи афзоиш ба корхонаи муштараки «Ҷавонӣ» рост меояд, ки 65%-и даромаднокии умумии шаш корхонаи ба қутби рушд дохилшударо ташкил медиҳад. 35%-и боқимондаи афзоиш ба саҳмияҳои дигар корхонаҳо рост меояд. Дар байни онҳо саҳми аз ҳама бештар ҶДММ “Кабири Хуҷанд” – 12,3% ва ҶДММ “Файзи Расул” – 10,2% - ро доранд.

Ҷадвали 1. Таҳлили холати иқтисодии корхонаҳои қутби шимолии вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2023

Корхонаҳо	Нишондиҳандаҳо		
	Фоида (Pr) *Ҳазор сом*	Даромад (TR) Ҳазор *сомон*	Харочот (TC) *Ҳазор сом*
ҶС «Ҷавонӣ»	14781,5	66095,5	51314,0
ДММ «Файзи Расул»	2205,3	8508,4	6303,1
ҶДММ «Кабири Хуҷанд»	1489,0	2540,5	1051,5
ҶДММ «Шоҳшир»	669,5	4057,2	3387,7
ММ «Дилписанд»	1392,9	5121,0	3728,1
ҶДММ «Темуриён»	407,6	980,2	572,6
Хамагӣ дар ҚШР (қутби шимолии рушд)	**20945,8**	**87302,8**	**66357,0**

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омории шӯъбаи саноати омори вилояти Суғди ҶТ- Хуҷанд, 2023.

Ҷадвали 2. Таҳлили даромаднокии корхонаҳои қутби шимолии рушди вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2023

Корхонаҳо	Нишондиҳандаҳо		
	Даромаднокӣ (Re) (%)	ВаВазни қаёсӣ	Даромаднокии нуқтаҳои рушд (%)
ҶС «Ҷавонӣ»	0,2881	0,757	0,218
ММ «Файзи Расул»	0,3499	0,097	0,034
ММ «Кабири Хуҷанд»	1,4161	0,029	0,041
ҶДММ «Шоҳшир»	0,1976	0,046	0,009
ҶДММ «Дилписанд»	0,3736	0,059	0,022
ҶДММ «Темуриён»	0,7118	0,011	0,008
Хамагӣ дар ҚШР (қутби шимолии рушд)	**3,3371**	**1,0**	**0,055**

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омории шӯъбаи саноати омори вилояти Суғди ҶТ- Хуҷанд, 2023.

Аз таҳлили маълумотҳои ҷадвали 2 муайян гардид, ки қутби шимоли рушд иқтидори баланди тараққиёт дошта, нисбат ба корхонаҳои саноати хӯрокворӣ зиёдтар аст.

Боиси қайд аст ки, ки дараҷаи аҳамияти ин нишондиҳандаҳо барои арзёбии ҷаззобияти инвеститсионии сармоягузорони хориҷӣ ва дохилӣ гуногун аст. Масалан, нишондиҳандаҳои даромаднокии истеҳсолот ва мавҷудияти муҳаррикҳои афзоиш барои сармоягузорон аҳамияти махсус доранд.

Ин нишондиҳандаҳо натиҷаи кӯшишҳои андешидашударо инъикос намуда, баргардонидани сармояи сарфшударо инъикос мекунанд. Бинобар ин, барои арзёбии ҷаззобияти инвеститсионии қутби рушд ва соҳаи саноат рейтинги нишондиҳандаҳо ҷорӣ карда шуда, аҳамияти онҳоро бо индекси коэфисенти зарурият (L) инъикос менамоем, ки дар ҷадвали сеюм оварда шудааст.

Ҷадвали 3. Таҳлили муқоисавии ҷаззобияти инвеститсионии қутби шимоли рушд ва соҳаи хӯрокворӣ дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳо	**Саноати хӯрокворӣ**	**Қутби шимолии рушд**	**Индекси коэф. зарурият (.L)**
Даромаднокии истехсолот	0,02	0,05	0,3
Мавҷудияти муҳаррикҳои афзоиш, шумора	5,0	6,0	0,3
Шароити бозор, %	108,1	148,6	0,2
Ҳосилнокии меҳнат, %	45,4	131,6	0,1
Вазъи рақобат, шумора	12,0	5,0	0,05
Таносуби корхонаҳои фоидаовар ва зараровар дар соҳа, шумора	15,0	6,0	0,05
Дар маҷмӯъ:			**1,0**

Нишондиҳандаҳо	**Ҷаззобияти инвеститсионии саноати хӯрокворӣ, коэф.**	**Ҷаззобияти инвеститсионии қутбҳои шимолӣ, коэф.**	**Таҳлили муқоисавӣ* коэф.**
Даромаднокии фурӯш	0,006	0,015	0.4
Мавҷудияти муҳаррикҳои афзоиш, шумора	1,5	1,8	0.8
Шароити бозор, %	21,62	29,72	0.73
Ҳосилнокии меҳнат, %	4,54	13,16	0.34
Вазъи рақобат, шумора	0,55	0,2	0.36
Таносуби корхонаҳои фоидаовар ва зараровар дар соҳа, шумора	0,75	0,3	0.4
Дар маҷмӯъ:			**2.31 маротиба**

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки даромаднокии миёнаи истеҳсолот дар қутби рушд ба 0,055 баробар аст, ки нисбат ба корхонаҳои саноати хӯрокворӣ (0,021) бештар аз 2 баробар зиёд аст. Ин нишондиҳанда шаҳодат аз он медиҳад, ки самара ва даромаднокии корхонаҳое, ки ба қутби тараққиёт дохил мешаванд, назар ба дигар корхонаҳои саноат ду баробар зиёданд. Фаъолияти баъзе аз корхонаҳои соҳаи саноат зараровар мебошанд.

Мисоли он ҶСП "Комбинати консерви Хуҷанд" шуда метавонад, ки дар соли 2022 ҳамагӣ 68,8% хароҷоти худро ҷуброн карда, 32,2%-и боқимонда ба хароҷоти беасоси нақдӣ тааллуқ дорад. Ба фикри мо, онҳо дар зери таъсири омилҳои манфӣ, монанди арзон кардани нарх, хароҷоти маъмурӣ ва ғайринақшавӣ ба вуҷуд омадаанд. Барои сармоягузор, ин падида ғайри қобили қабул ҳисобида мешавад, ки ҷаззобияти пасти корхонаро исбот мекунад. Мисоли дигар ҶДММ «Нони Гарм» ва ҶДММ «Нонпази Хуҷанд», ки соли таҳлил қариб бе фоида кор кардаанд.

Дар маҷмӯъ, даромаднокии истеҳсоли қутби рушд нисбат ба ин нишондод барои корхонаҳои саноати хӯрокворӣ мавриди таҳлил қарор гирифта, ду баробар зиёд аст, ки самаранокии корхонаҳои қутби шимолии рушдро исбот мекунад [8 с. 92-98]. .

Шароити бозор ҳамчун нишондиҳандаи навбатии арзёбии ҷаззобияти сармоягузорӣ дар қутби рушд, фаъолияти он, сатҳи талабот ва пешниҳодро бо тағйирёбии нархҳо ва ҳаҷми фурӯш инъикос мекунад. Он дар фаъолият ва суръати афзоиши ҳаҷми маҳсулоти корхонаҳои таҳлилшаванда зоҳир мегардад.

Барои арзёбии шароити бозор, суръати афзоиши даромадро аз фурӯши маҳсулоти корхонаҳои қутби шимолии рушд ҳисоб кардан ва арзишҳои миёнаро муайян кардан лозим аст. Ҳамин тавр, барои корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ҳисобу китоб гузаронда мешавад. Баъдан, натиҷаҳои ду ҷузъи нишондиҳандаи таҳлилшударо муқоиса карда мешаванд.

Бояд гуфт, ки дар вилояти Суғд солҳои охир корхонаҳои саноати хӯрокворӣ бо суръати тез тараққӣ карда, ба пешравӣ майл доранд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки корхонаҳое, ки ба қутби рушд дохил шудаанд, назар ба тамоми корхонаҳои саноати хӯрокворӣ дар минтақа хубтар фаъолият мекунанд ва онҳо 19 ададро ташкил медиҳанд. Масалан, соли 2022 ҶДММ «Темуриён» ҳаҷми истеҳсоли худро нисбат ба соли 2019 беш аз ду баробар афзоиш додааст. ҶДММ «Файзи Расул», ҶДММ «Шоҳшир», ҶДММ «Дилписанд» ва ҶДММ «Кабири Хуҷанд» низ бо тамоюли афзоиш натиҷаи мусбиро нишон медиҳанд.

Нишондиҳандаи дигари тадқиқот вазъи рақобатпазирӣ буда, чун яке аз нишондиҳандаҳои муҳим шумораи рақибони калонро дар соҳа инъикос мекунад. Қобили зикр аст, ки солҳои охир дар вилояти Суғд доираи истеҳсолот васеъ шуда, сатҳи рақобатпазирӣ босуръат боло рафта истодааст. Бахусус ин ҳолатро дар шаҳри Хуҷанд мушоҳида намудан мумкин аст. Вазъи рақобат дар қутби рушди минтақа, ки мавриди таҳлил қарор дорад байни корхонаҳои коркарди маҳсулоти гӯшти, аз қабили Темуриён ва Кабири Хуҷанд ва корхонаҳои коркарди маҳсулоти ширӣ, аз қабили Шоҳшир ва Файзи Расул ба мушоҳида мерасад.

Аз байни корхонаҳои таҳлилшавандаи қутби рушд се корхона маҳсулоти гӯштӣ ва ду корхона ба истеҳсоли маҳсулоти ширӣ фаъолият мебаранд. Рақобат дар бозори дохилӣ ва беруна барои маҳсулоти ин корхонаҳо фаъол буда, навъҳои гуногуни маҳсулоти ин корхонаҳоро мушоҳида кардан мумкин аст.

Соҳаи саноати хӯрокворӣ ҳамчун объекти муқоиса бо қутби рушд интихоб шуда, аз дувоздаҳ корхонаҳое, ки ба он дохил мешаванд аксарият бо истеҳсоли нушокиҳои спиртӣ ва газнок, маҳсулоти ордӣ, гӯшту шир машғул ҳастанд. Фаъолияти мусбии онҳо аз афзоиши ҳаҷми истеҳсоли онҳо баҳо додан мумкин аст.

Нишондиҳандаи навбатии таҳлили ҷаззобияти инвеститсионӣ таносуби корхонаҳои фоидаовар ва зарароварро дар соҳа мебошад. Дар қутби шимолии рушди минтақа фаъолияти ҳамаи шаш корхона даромаднок аст. Дар шумораи корхонаҳои саноати хурокворӣ мавҷуд будани корхонаҳои ҳам фоидаовар ва ҳам зарароварро мушоҳида кардан мумкин аст. Таҳлилҳо нишон доданд, ки фаъолияти ҶСП “Комбинати консерви Хуҷанд” дар мӯҳлати таҳлилшаванда натиҷаи манфӣ дорад (дар соли 2022 зарар 148,1 ҳазор сомониро ташкил дод). Дар корхонаҳо, ба монанди ҶДММ «Нони Гарм» ва «Нонпази Хуҷанд» даромади фурӯши маҳсулот қариб ба хароҷоти умумии сол баробар аст. ҶДММ «Шоҳин» ва ҶДММ «ММК» бо хароҷоти ҳадди аксар даромаднокии ҳадди ақал доранд. Хулоса, таносуби даромаднокӣ ба зиён дар корхонаҳои таҳлилшудаи қутби шимолии рушд ба 6/0 ва дар корхонаҳои саноати хӯрокворӣ 15/1 баробар мебошад.

Ҳосилнокии меҳнат ҳамчун нишондиҳандаи навбатии арзёбии ҷаззобияти инвеститсионии минтақа самара аз истифодаи захираҳои меҳнатии минтақаро дар раванди истеҳсолот инъикос мекунад. Барои корхона ин нишондиҳанда яке аз нишондиҳандаҳои асосӣ буда, самаранокии истифодаи вақт ва меҳнати барои он сарфнамудаи коргарро нишон медиҳад.

Аз баҳодиҳии нишондиҳандаи ҳосилнокии меҳнат ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ҳосилнокии меҳнат дар қутби шимолии рушд ба (соле 131,6 ҳазор сомонӣ /нафар) баробар буда, нисбат ба корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ин нишондиҳанда хеле зиёд аст. Ин нишондиҳанда дар корхонаҳои таҳлилшавандаи саноати хӯрокворӣ аз нишондиҳандаи қутби рушд 59 фоиз (соле 54,6 ҳазор сомонӣ/нафар) қафо мемонад.

Мавҷудияти муҳаррики афзоиш (нуқтаҳои афзоиш) дар таҳлили муаллиф ҳамчун дуввумин нишондиҳандаи асосии ҷаззобияти сармоягузории қутби рушд ба ҳисоб меравад. Таҳлилҳо гувоҳи дода истодаанд, ки дар қутби шимолии рушд шаш корхонаро чун нуқтаҳои рушди устувор ва динамикӣ дар минтақа интихоб кард.

Инчунин мушоҳидаҳо нишон медиҳад, ки дар сохтори корхонаҳои саноати хӯрокворӣ се корхона ба меъёри нуқтаҳои афзоиш мувофиқ аст.

Қобили зикр аст, ки ҳангоми таҳлил ва муқоисаи корхонаҳои қутби шимолии рушд ва корхонаҳои саноати хӯрокворӣ аз рӯи нишондиҳандаҳои интихобшуда фарқияти назаррас вуҷуд дорад. Ҳисобҳо исбот мекунанд, ки ҷаззобияти сармоягузорӣ дар корхонаҳои қутби шимолии рушд назар ба корхонаҳои саноати хӯрокворӣ дар минтақа қариб 2,3 маротиба зиёдтар аст.

Дар корхонаҳои таҳлилшаванда, ки ба саноати хӯрокворӣ таъаллуқ доранд дар нишондиҳандаи ҳосилнокии меҳнат қафомонӣ бештар мушохида карда мешавад: таносуби ин нишондиҳандаи саноати хӯрокворӣ бо назардошти индекси аҳамият танҳо сеяки 34,0 фоизро ташкил медиҳад, ки ин аз самараи пасти истифодаи меҳнат шаҳодат медиҳад.

Чунин ҳолатро дар истифодаи дигар омилҳои истеҳсолот низ мушоҳида намудан мумкин аст, зеро таносуби даромаднокии истеҳсолот хеле паст буда, ҳамагӣ 40 фоизи суръати афзоиши қутби шимолиро ташкил медиҳад. Натиҷаи таҳлил нишон дода истодааст, ки дар қутби рушд самаранокӣ, рушди стратегӣ дида шуда, даромаднокии баланд аз сармоягузорие, ки ба қутбҳои рушди иқтисоди вилоят сарфа шудааст, мушоҳида мешавад.

Ташаккул ва дар амал татбиқ намудани консепсияи ҷаззобияти сармоягузории қутбҳои рушд натиҷаи мусбӣ дода, дар иқтисоди минтақа дар чорроҳаи ду самти илми иқтисод – назарияи сармоягузорӣ ва назарияи қутбҳои афзоиш қарор дорад. Он нуқтаи назари навро оид ба рушди иқтисоди минтақа ифода мекунад. Моҳияти ин консепсия дар гузариш ба модели нави инвеститсионӣ асос меёбад, ки он ба азнавтақсимкунии сармоя дар самтҳои ояндадортарин, ки қутбҳои рушди минтақавӣ мебошанд, асос ёфтааст.

Ҳисобҳо нишон дода истодаанд, ки ҷаззобияти инвеститсионии қутби шимолии рушд назар ба ҷаззобияти сармоягузории саноати хӯрокворӣ, ки ҳамчун асос барои муқоиса интихоб шудааст, бештар аз ду маротиба зиёд аст. Ақибмонӣ дар ҳосилнокии меҳнат ва даромаднокии истеҳсолот мушоҳида карда мешавад.

Натиҷаҳои арзёбӣ самаранокӣ аз истифода, рушди стратегӣ ва дараҷаи баланд аз истифодаи маблағҳои сармоягузорие, ки ба қутбҳои рушди иқтисоди минтақа равона шудааст, шаҳодат медиҳад. Да маҷмӯъ ҷалби мақсадноки сармояи мустақим ба ин сохтори ҳудудӣ метавонад ба рушди динамикӣ ва устувори иқтисоди минтақа мусоидат намояд.

АДАБИЁТ

1. Pierre Pottier. Axes de communication et développement économique // Revue économique.— 1963. — Т. 14. — С. 58-132.
2. Авезова М.М., Насимова М.А. Методические подходы к оценке инвестиционной привлекательности региональной экономики. Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. 2016. № 3 (68). С. 34-42.
3. Ванюшкин, А.С. Анализ инвестиционной привлекательности отраслей экономики Крыма. Краснодар: «Общество: политика, экономика, право» - 2015г, С. 1-10.
4. Кобозев, О. В., Экспертные и статистические методы оценки инвестиционной привлекательности региона. Москва: //Российское предпринимательство // Том 12, № 2, 2011 г, С. 151-155.
5. Кушхова, М.М. Информационная база и система показателей анализа долгосрочных инвестиций. Инвестиционная деятельность, №28 (178), 2011 г, С. 51-54.
6. Минько, Л.В. Оценка инвестиционной привлекательности отраслей промышленности региона. Тамбов: // Вестник ТГТУ// Том 10- 2004г, С. 1176-1183.
7. Мировой опыт изучения и использования нетрадиционных углеводородных ресурсов. // Mining of mineral deposits, журнал входит в Scopus и Web of Science Core Collection (Emerging Sources Citation Index) / В соавторстве в Муминовой Ш.Н

8. Насимова М.А., Авезова М.М. Методологические и практические аспекты определения полюсов развития и точек роста в региональной экономике. В сборнике: Россия в XXI веке: глобальные вызовы и перспективы развития. Материалы Восьмого Международного форума. 2019. С. 92-98.
9. Новиков, М. А. Организационно – экономический механизм повышения инвестиционной привлекательности региона. Москва: Автореферат диссертации – 2010г, С. 26-29.
10. Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. Нишондихандахои омории шуъбаи саноат.
11. Ткачев, В.С. Оценка и формирование инвестиционной привлекательности экономических систем. Белгород: Автореферат диссертации: 2008 год, С. 24.
12. Устюжина, О.Н, Хусайнова, С.В. Анализ подходов и методик оценки инвестиционной привлекательности региона. Майкоп: //Вестник Адыгейского государственного университета// № 2 –2013 г, С. 1-8.
13. Человеческий капитал и рынок труда в эпохе цифровизации: особенности взаимодействия и возможности их государственного регулирования // Урунов А.А., Акрамова З.Б., Муминова Ш.Н.

УДК 338.242.4:658

Одинаев Б.Ҳ.

РАВИШҲОИ МЕТОДӢ ВА ОМИЛҲОИ МУАЙЯНКУНАНДАИ РУШДИ УСТУВОРИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ШАРОИТИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТ

Дар мақола равишҳои методӣ ва омилҳои асосии рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити саноатикунонии босуръати мамлакат баррасӣ шудаанд. Таъсири тағйироти иқтисодӣ, ҷаҳонишавӣ ва рақамикунонӣ мавриди баррасӣ гардида, вазифаҳои мутобиқсозии соҳибкорӣ ба шароитҳои нав, ҷорӣ намудани инноваатсияҳо ва таъмини мувозинати иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ муайян карда шудаанд.Дар мақола марҳилаҳои таъмини рушди устувор тавсиф шудаанд: таҳлили ҳолати кунунӣ, гузаронидани таҳқиқоти бозорӣ, муайян кардани омилҳои устуворӣ, таҳия ва татбиқи стратегияҳо, мониторинг ва ислоҳи чорабиниҳо. Нақши сармояи инсонӣ, технологияҳои рақамӣ ва дастгирии давлатӣ дар баланд бардоштани рақобатпазирӣ қайд карда шудааст. Хулосабарорӣ карда шудааст, ки рушди устувори соҳибкорӣ равиши маҷмуиро тақозо менамояд, ки инноватсияҳо, истифодаи самараноки захираҳо ва мониторингро барои беҳтар намудани нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ муттаҳид менамояд.

Вожаҳои калидӣ: рушди устувор, фаъолияти соҳибкорӣ, саноатикунонии босуръат, инноватсияҳо, рақамикунонӣ, рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, рақобатпазирӣ, дастгирии давлатӣ, сармояи инсонӣ, бизнес-равандҳо, ҳамгироии технологияҳои рақамӣ.

Одинаев Б.Х.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ И ОПРЕДЕЛЯЮЩИЕ ФАКТОРЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ

В статье изучены методические подходы и ключевые факторы устойчивого развития предпринимательской деятельности в условиях ускоренной индустриализации страны. Рассмотрено влияние экономических изменений, глобализации и цифровизации, а также выделены задачи адаптации предпринимательства к новым условиям, внедрения инноваций и

достижения экономического, экологического и социального баланса. В статье описаны этапы обеспечения устойчивого развития: анализ текущего состояния, маркетинговые исследования, определение факторов устойчивости, разработка и реализация стратегий, мониторинг и корректировка. Подчёркнута роль человеческого капитала, цифровых технологий и господдержки в повышении конкурентоспособности. Сделан вывод о том, что устойчивое развитие предпринимательства требует комплексного подхода, объединяющего инновации, эффективное использование ресурсов и мониторинг для улучшения экономических, экологических и социальных показателей.

Ключевые слова: устойчивое развитие, предпринимательская деятельность, ускоренная индустриализация, инновации, цифровизация, социально-экономическое развитие, конкурентоспособность, государственная поддержка, человеческий капитал, бизнес-процессы, интеграция цифровых технологий**.**

Odinaev B.H.

METHODOLOGICAL APPROACHES AND DETERMINING FACTORS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY IN THE CONTEXT OF ACCELERATED INDUSTRIALIZATION

This study addresses the methodological frameworks and critical factors underpinning the sustainable development of entrepreneurial activity amidst accelerated industrialization. The research evaluates the implications of economic transformations, globalization, and digitalization, delineating the strategic imperatives for adapting entrepreneurial entities to evolving conditions, fostering innovation, and achieving a balanced integration of economic, environmental, and social objectives. There is in the paper outlines the principal stages for ensuring sustainability, including the assessment of the current state, execution of marketing analyses, identification of key sustainability determinants, formulation and implementation of strategic initiatives, as well as ongoing monitoring and corrective measures. Particular attention is given to the pivotal roles of human capital, digital technologies, and state support in augmenting competitiveness and ensuring long-term stability. The findings underscore that sustainable entrepreneurial development necessitates a multidimensional approach, integrating innovation, rational resource management, and systematic performance monitoring to enhance economic, environmental, and social outcomes.

Keywords: sustainable development, entrepreneurial activity, accelerated industrialization, innovation, digitalization, socio-economic development, competitiveness, government support, human capital, business processes, integration of digital technologies

Дар шароити саноатикунонии босуръати иқтисоди мамлакат, муҳити иқтисодӣ бо равандҳои пуршиддати ҷаҳонишавӣ рӯ ба рӯ мегардад, ки дар назди субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ вазифаҳои навро ба вуҷуд меорад. Дар навбати хеш, равандҳои саноатикунонии босуръати иқтисоди мамлакат ва рақамикунонии иқтисод масъалаҳои дигар, аз ҷумла дигаргунсозиҳои ҷиддӣ дар сохтори истеҳсолот, бозори меҳнат, истеъмолот ва ғайраҳоро ба миён мегузорад.

Баҳри ҳалли масоили мубрами инкишофи иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат, инкишофи истеҳсолоти саноатӣ, таъмини суръати устувори афзоиши ММД ва ба ин васила андешидани тадбирҳои зарурӣ доир ба баланд бардоштани сатҳу сифати аҳолӣ санаи 26-уми декабри соли 2018 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон саноатикунонии босуръати иқтисодиётро ҳадафи чоруми миллӣ эълон намуданд.

Бояд иброз намуд, ки дар аксар кишватҳои ҷаҳон саноатикунонии босуръат ё худ саноатикунонии инноватсионӣ ҳамчун муҳаррики асосии рушди иқтисод баррасӣ карда мешавад. Вале, мавриди зикр аст, ки раванди мазкур бо як қатор мушкилот, аз ҷумла

нобаробарии рушди иҷтимоиву иқтисодӣ дар минтақаҳо, нобаробарии иҷтимоӣ ва сатҳи зиндагӣ, масъалаҳои экологӣ, ноустувории вазъи бозор ва амсоли инҳо рӯ ба рӯ мебошад. Дар мавриди хеш, омилҳои мазкур ба фаъолияти соҳибкорӣ, ки асоси рушди иқтисод мебошад, таъсири ҷиддӣ мерасонанд.

Дар шароити муосир масъала ва вазифаҳои болозикр аз субъектҳои соҳибкорӣ мутобиқшавӣ ба шароити зудтағйирёбанда, татбиқи инноватсияҳо дар истеҳсолот ва тавонмандии фаъолиятро ҷиҳати таъмини рушди устувори соҳибкорӣ тақозо менамоянд.

Бо ибораи дигар, омилҳои болозикр дар заминаи татбиқи равишҳои методӣ зарурати таҳияи стратегияеро тақозо менамоянд, ки ба субъектҳои соҳибкорӣ имконоти мутобиқ шудан ба шароитҳои нав ва ноилгардӣ ба рушди устувори фаъолиятро фароҳам месозад.

Аз ин рӯ, ҳолатҳои зикршуда таҳқиқи равишҳои методӣ ва омилҳое, ки устувории фаъолияти соҳибкориро таъмин менамоянд, хеле муҳим ва мубрам мегардонад.

Мавриди ба зикр аст, ки дар шароити саноатикунонии босуръати иқтисод соҳибкорӣ бо зарурати татбиқи инноватсияҳо дар пешбурди фаъолият, роҳандозии низоми рақамикунонӣ ва мутобиқсозии бизнес-равандҳо рӯ ба рӯ мегардад. Дар баробари ин, талабот ба моделҳои устувори пешбурди фаъолият афзун мегардад, ки ҷанбаҳои экологӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодиро дар бар мегирад. Вобаста ба ин, дар шароити муосири пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ таҳқиқи равишҳои методие, ки ба таҳияи чунин моделҳо нигаронида шудаанд, дар самти таъмини рақобатпазирии соҳибкорӣ дар давраи дарозмуддат нақши муассир доранд.

Қабл аз таҳқиқи равишҳои методии таъмини рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ маънидоди мафҳуми “рушди устувор”-ро аз ҷониби муҳаққиқону олимон дида мебароем.

Тадқиқотчиён Рамановская Е.В ва Козлова Е.П. таҳти рушди устувор “ҳолати комил ва бисёрҷанбаеро мефаҳманд, ки ҷиҳати ноилгардӣ ба он ҳамгироӣ, муайянсозӣ, ҳамоҳангсозӣ ва такмили пайвастаи ҳадафҳо, стратегияҳо ва механизмҳо зарур мебошад” [5].

Аз ҷониби дигар, олимон Ротар Т.С. ва Ниазян В.Г. рушди устуворро ҳамчун “раванди ягонае маънидод менамоянд, ки дар натиҷаи ноилгардӣ ба он пайваста беҳбудии нишондиҳандаҳои асосии иқтисодии субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ мушоҳида мегардад. Дар баробари ин, беҳбудии доимии нишондиҳандаҳои молиявии фаъолияти соҳибкорӣ ба назар расида, самаранокии истифодаи амвол ва иҷрои пурраи уҳдадориҳо таъмин карда мешавад” [6].

Муҳаққиқи дигари рус Кортоев И.И. рушди устуворро чунин маънидод менамояд: «раванди идоракунии бевфосилаи фаврӣ ва стратегӣ бо вокуниши саривақтӣ ба тамоюлҳо ва рушди нишондиҳандаҳои муҳимтарин барои корхона, ки ҳамаи намудҳои фаъолияти онро дар бар мегирад» [2].

Ҳамин тавр, аз натиҷаи таҳқиқоти олимону муҳаққиқон ва гуфтаҳои боло чунин хулоса кардан мумкин аст, ки ҳолати рушди устувори соҳибкорӣ – таъмини мувозинат байни ҷабаҳои иҷтимоӣ, экологӣ, молиявию иқтисодӣ ва шароити тағйирёбандаи муҳити берунаи фаъолияти он мебошад. Дар сурати таъмини инкишофи баробари тамоми самтҳои зиркшуда, баланд бардоштани самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ ва таъмини рушди устувори он имконпазир мегардад. Дар робита ба ин, рушди устувор дар шароити зудтағйирёбандаи ҷаҳони муосир унсури муҳимми фаъолияти соҳибкорӣ маҳсуб ёфта, ба муайянсозии самтҳо ва дурнамоҳои минбаъдаи он мусоидат менамояд.

Таърифҳои олимону муҳаққиқонро баррасӣ намуда, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, устуворӣ - ин қобилияти низом доир ба таъмини унсурҳои муҳити дохилии хеш аз ҳисоби тағйирдиҳии сохтори унсурҳои алоҳида ва роҳҳои ҳамкории мутақобила бо муҳити иҳотакунанда мебошад. Дилхоҳ низом дорои майдони устуворӣ худ мебошад, ки аз дигар низомҳо ба кулли фарқ менамояд. Ҷойгиршавии ҳудудҳои ин доира дар баробари рушди низом шакли дигарро касб мекунад ва дар баробари ин, ҳаҷми доираи устуворӣ вобаста ба таъсири омилҳо тағйир меёбад. Вобаста ба ин, таҳқиқи адабиёти илмӣ ба мо имкон фароҳам месозад, ки чунин марҳилаҳои асосии таъмини рушди устувори фаъолияти соҳибкориро ҷудо намоем:

Ҳамин тариқ, дар марҳилаи нахустин, ҷиҳати таъмини рушди устувори соҳибкорӣ вазъи фаъолият бояд таҳлил ва баҳо дода шавад. Сипас, таҳқиқоти маркетингии вазъи бозор ва муҳити рақобат гузаронида шуда, омилҳои асосии ба устувории фаъолияти соҳибкорӣ таъсиркунанда ошкор карда шаванд.

Дар марҳилаи дуюм, дар заминаи омӯзиши бозор ва омилҳои калидии ба устувории фаъолияти соҳибкорӣ таъсиркунанда нишондиҳанда ва меъёрҳои асосии таъмини рушди устувори соҳибкорӣ бояд муайян карда шаванд. Дар баробари ин, дар марҳилаи мазкур ҷонибҳои манфиатдори соҳибкорӣ ошкор карда шуда, афзалиятҳои фаъолият муқаррар карда мешаванд.

Таҳлили мазкур имкон фароҳам месозад, ки дар марҳилаи минбаъда стратегияи рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ таҳия карда шавад. Дар стратегияи мазкур бояд ҳадафҳои стратегии фаъолият муқаррар карда шуда, тадбирҳои асосӣ ва роҳҳои ноилгардӣ ба онҳо муайян карда шаванд. Ҳамзамон, дар доираи стратегияи мазкур бояд низоми мониторинг ва арзёбии фаъолият муайян карда шавад.

Дар марҳилаи панҷум мониторинги иҷрои стратегия гузаронида шуда, бозбинии стратегияи ё худ тағйиру иловаҳо ба он ворид карда мешавад. Дар ин марҳила назорати мунтазами иҷрои стратегияи таъмини рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ гузаронида шуда, самаранокии фаъолият арзёбӣ карда мешавад. Вобаста ба мушкилоти ҷойдошта дар раванди фаъолият ва муҳити зудтағйирёбандаи берунӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ тағйирот ба стратегия ворид карда мешаванд.

Тавре аз марҳилаҳои асосии зикршуда бармеояд, таъмини рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ равиши маҷмуиро тақозо менамояд, ки заминаи асосии онро механизми ҳамгироии инноватсионӣ, идоракунӣ ва рақамӣ ташкил медиҳад. Таҳияи стратегияи таъмини рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ бо дарназардошти манфиати тамоми ҷонибҳои манфиатдор ва мониторинги пайвастаи амалисозии он ҷиҳати ноилгардӣ ба ҳадафҳои дарозмуддат мусоидат менамояд.

Дар робита ба ин, муҳаққиқ Иванов П.А. дуруст қайд менамояд, ки: “амалисозии пайдарпайи марҳилаҳои таъмини рушди устувори ташкилотҳо, на танҳо нишондиҳандаҳои иқтисодии фаъолияти соҳибкориро беҳтар мегардонад, балки барои саҳм гузоштан дар ҳалли масъалаҳои умумибашарии экологӣ ва иҷтимоӣ имкон фароҳам месозад” [1].

Дар шароити муосири ҷорисозии технологияҳои рақамӣ ва инноватсионӣ дар истеҳсолот, дар баробари омилҳои болозикр нақши сармояи инсонӣ дар таъмини рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ назаррас мебошад. Кадрҳои баладихтисосе, ки дар татбиқи технологияҳои инноватсионӣ ва мутобиқшавӣ ба тағйироти куллии муҳити бозорӣ қодир мебошанд, дар ин раванд ҳамчун захираи стратегӣ баромад менамоянд. Аз ин нуқтаи назар, ташаккули равишҳои самарабахш дар самти сармояи инсонӣ бояд ҳамчун унсури калидии таъмини рушди устувори соҳибкорӣ баррасӣ гардад.

Имрӯз омили дигари муҳимми таъмини рушди устувори соҳибкорӣ дастгирии давлатӣ маҳсуб меёбад, зеро дар шароити саноатикунонии босуръати иқтисоди кишвар зарурати ташаккули муҳити институтсионалие зарур мебошад, ки имтиёзҳои андозӣ, дастрасӣ ба сармоягузорӣ, барномаи дастгирии лоиҳаҳои инноватсионӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои соҳибкоронро фарогир бошад. Вобаста ба ин, таҳқиқи самарабахшии воситаҳо ва фишангҳои мавҷудаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ ва таҳияи равишҳои нави мукаммалсозии онҳо дар шароити кунунӣ вазифаи хеле мубрам арзёбӣ мегардад.

Дар ин раванд, дар шароити татбиқи принсипҳои “иқтисоди сабз” дар иқтисодиёт ҷанбаҳои энергетикӣ ва экологӣ низ дар таъмини рушди устувори соҳибкорӣ нақши калидиро иҷро менамоянд. Гузариш ба технологияҳои самараноки истифодаи захираҳо, кам намудани партовҳо, истифодаи захираҳои барқароршавандаи энергия омилҳое мебошанд, ки дар самти таъмини рақобатпазирии фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити таҳдидҳои экологии умумибашарӣ нақши хеле муҳим доранд.

Аз ин нуқтаи назар, равишҳои методӣ доир ба ҳамгироии принсипҳои рушди устувор дар амалияи фаъолияти соҳибкорӣ, таҳлили амиқ ва мутобиқсозиро дар соҳаҳои мухталифи иқтисоди миллӣ тақозо менамояд.

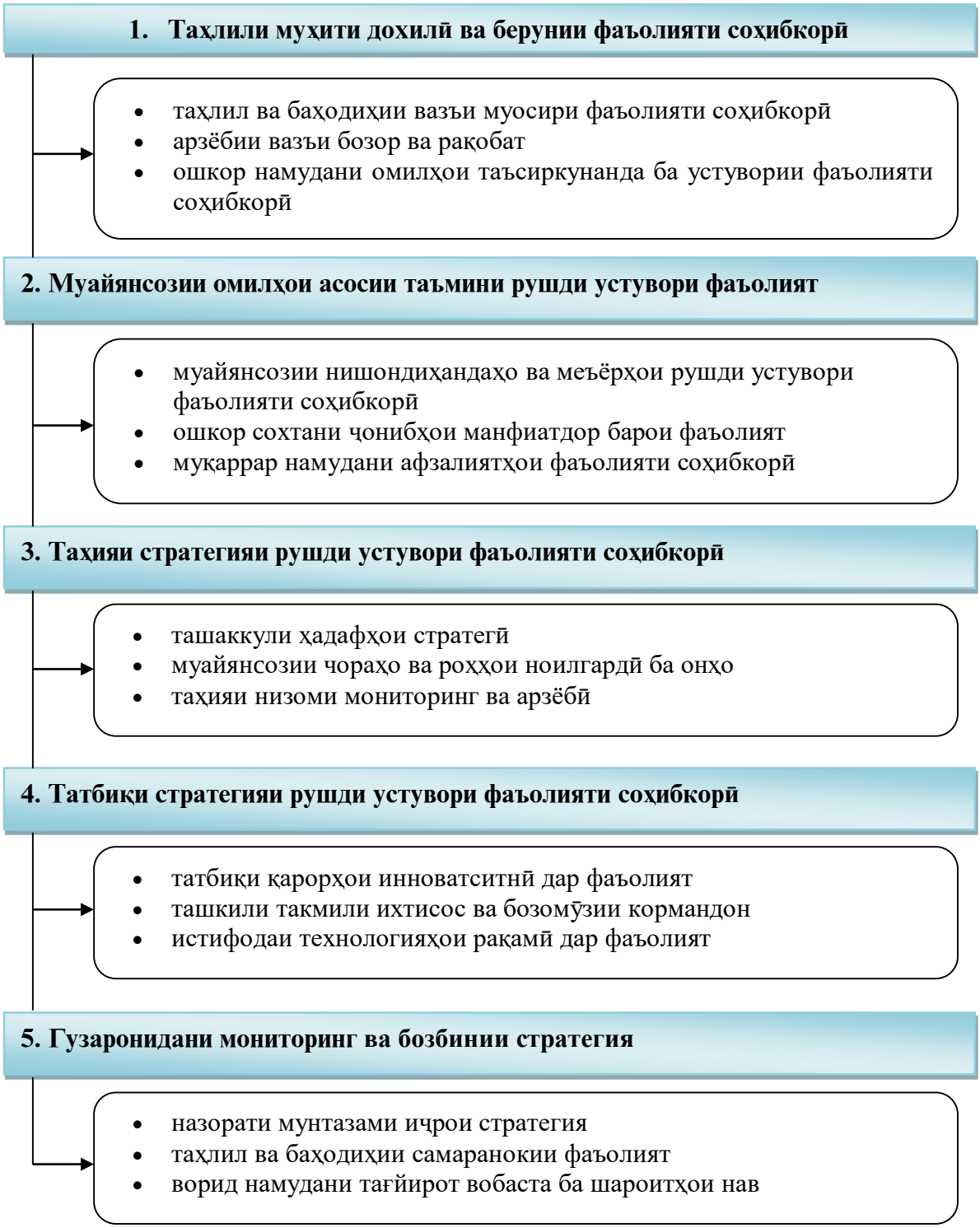

Расми 1. Марҳилаҳои асосии таъмини рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ

Сарчашма: ls Ѳ c qfʒʷlzqѲ dz dz qʃ ʷ

Ҳамзамон, дар пасманзари равандҳои рақамикунонӣ ва саноатикунонии босуръати иқтисод зарурати таҳияи равишҳо доир ба ҷорисозии технологияҳои рақамӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ пеш меояд. Маврид ба зикр аст, ки рақамикунонӣ ба мутобиқсозии бизнес-равандҳо, коҳиши хароҷот ва баландбардории самаранокии истеҳсолот мусоидат менамояд, вале сармоягузории зиёд ва сатҳи баланди дараҷаи тахассуси кадрҳоро тақозо менамояд. Аз ин рӯ, омӯзиши омилҳои асосие, ки рақамикунонии бомуваффақияти фаъолияти соҳибкорӣ муайян месозанд, самти муҳимми таҳқиқот мебошад.

Маврид ба зикр аст, ки консепсияи рушди устувор яке аз принсипҳои муайянкунандаи фаъолият дар сатҳи байналмилалӣ ва миллӣ пазируфта шудааст ва чунин рушдеро дар назар дорад, ки наслҳои имрӯза ниёзҳои худро бидуни зарар ба ниёзҳои наслҳои оянда қонеъ мегардонанд.

Бояд иброз намуд, ки чунин принсип бояд дар фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ низ риоя гардад. Аз инҷост, ки дар шароити муосири зудтағйирёбанда дар фаъолияти соҳибкорон ба ин ҷанба аҳаммияти хоса дода мешавад ва тавре аз андешаҳои илмии боло бармеояд, таъмини рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ яке аз масъалаҳои мураккаб дар шароити рақобати шадид мебошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки имрӯз усули ягона барои таҳияи методологияи баҳодиҳии рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ мавҷуд нест. Вале, бояд иброз намуд, ки дар назария ва амалияи хоҷагидорӣ якчанд равишҳо истифода карда мешаванд, аз ҷумла равиши маҷмӯӣ, таҳияи модели тавсифӣ ва таҳияи нишондиҳандаи интегралӣ ва ғайраҳо.

Муҳаққиқон иброз менамоянд, ки равиши маҷмуӣ вобаста ба рушди устувори фаъолият маҷмуи нишиондиҳандаҳои иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоиро фаро мегирад [4].

Гурӯҳи олимони дигар дар ин самт моделҳои тавсифиеро таҳия намудаанд, ки баҳодиҳии сифатии рушди устуворро бидуни татбиқи воситаҳои математикӣ пешниҳод менамояд [3]. Аз ҷумла, дар ин сурат баҳодиҳии фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ аз рӯйи низоми духола баррасӣ мегардад: 1 хол - сатҳи мутобиқат барои талаботи мушаххас; 0 хол – номутобиқатӣ. Сипас, сатҳи устуворӣ ҳамчун нисбати холҳои бадастоварда ба маҷмӯи умумии холҳо ҳисоб карда мешавад.

Дар самти муайянсозии рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ усули дигаре мавҷуд аст, ки дар асоси нишондиҳандаи интегралӣ таҳия мегардад, ки дараҷаи устувории объектро тавассути маҷмуи нишондиҳандаҳои устувории иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ инъикос менамояд [8].

Дар баробари ин, мониторинг ва идоракунии рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ, инчунин баҳодиҳии сатҳи иҷрои ҳадафҳои муайяншуда, зарурати таҳияи нишондиҳандаҳои махсусро талаб мекунад. Нишондиҳандаҳои мазкур бояд аз маълумоти аввалия таҳия шуда, имкон диҳанд, ки дар бораи ҳолат ва тағйироти омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ хулоса бароварда шавад.

Дар чунин ҳолат, тавре муҳаққиқ Фукина С.П. иброз менамояд: “нишондиҳандаҳои истифодашаванда бояд мазмуни рушди устуворро бо дақиқӣ, пуррагӣ ва боэътимодӣ инъикос кунанд; ба низоми қабулшудаи баҳодиҳии натиҷаҳои фаъолият мутобиқ бошанд, ҳамзамон шумораи онҳо бояд мувофиқ интихоб карда шавад” [7].

Таҳқиқи масъалаҳои мазкур имкон фароҳам месозад, ки тавсияҳои методӣ ва соҳибкорону мақомоти давлатӣ таҳия карда шаванд, ҳамзамон дар самти рушди назария ва методологияи рушди устувори соҳибкорӣ саҳми арзишманд гузошта шавад.

Маврид ба зикр аст, ки аз нигоҳи равишҳои методӣ таъмини рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақамикунонии иқтисод фарогири самтҳои асосии зерин мебошанд:

1. ѵ Θ c ɗ ʷ ɗ fŋ ls tɕ j ls j ɕ ɗ ʷ ɸŋ ls ʁ Θ is dʑ ɗ ɖ ɗ ʲ Θ tɕ ʁ ls ɖ ʁ ɗ Ɍ ʁ ɸ ɗ ɕ ɗ в Ʒ t дарозмуддати фаъолияти соҳибкорӣ ҷиҳати ноилгардӣ ба мувозинат байни ҳадафҳои иқтисодӣ,иҷтимоӣ ва экологӣ. Марҳилаи мазкур ҳамгироии технологияҳои инноватсионӣ,

муносибгардонии истифодаи захираҳо ва мутобиқшавӣ ба шароитҳои тағйирёбандаи муҳити беруниро фарогир мебошад.

2. [illegible] Дар марҳилаи таҳлили муҳити дохилӣ ва берунии соҳибкорӣ ҷиҳати муайянсозии устуворияти фаъолият гузаронида мешавад. Дар ин раванд, хавҳои экологӣ, тағйирёбии муҳити бозорӣ, тамоюлҳои иҷтимоӣ ва технологӣ ба назари эътибор гирифта мешаванд.

3. [illegible] рақамӣ ва қарорҳои инноватсионӣ барои баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, сифати маҳсулот ва хизматрасонӣ, инчунин ташаккули моделҳои муосири пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ дар назар дошта шудааст.

4. [illegible] кормандон, ҷомеа ва дигар ҷонибҳои манфиатдор бояд ба эътибор гирифта шавад. Амали мазкур имкон фароҳам месозад, ки боварии кормандон, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва шарикон ба фаъолияти соҳибкорӣ баланд бардошта шавад.

5. [illegible] амалиётҳои таъдилкунанда ҷиҳати коҳиш додани таъсири манфӣ ба муҳити берунӣ, аз ҷумла кам намудани ихроҷҳо ва партовҳо, истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия.

6. [illegible] устуворияти даромадҳо ва хароҷотҳо, муносибгардонии хароҷот, идоракунии қарзҳо ва ташаккули захираҳо барои бартараф намудани ҳолатҳои буҳронӣ таъмин карда шавад.

7. [illegible] истифодаи низоми идоракуниеро тақозо менамояд, ки мониторинги нишондиҳандаҳои асосии таъмини устуворияти фаъолиятро дар бар мегирад. Натиҷаи мониторинг имкон фароҳам месозад, ки стратегия бо дарназардошти омилҳои муҳити дохилӣ ва берунӣ бозбинӣ карда шавад.

8. [illegible] ки рушди сармояи инсонӣ яке аз марҳилаҳои муҳим дар татбиқи стратегия маҳсуб ёфта, сармоягузорӣ ба омодагии касбии кормандон, рушди малакаҳо ва касбиятро фаро мегирад, ки барои мутобиқшавӣ ба шароитҳо ва технологияҳои нав зарур мебошад.

Бояд иброз намуд, ки татбиқи босамари стратегия ва риояи ҷанбаҳои болозикр ба сохторҳои соҳибкорӣ имкон фароҳам месозад, ки ба тағйироти мавҷуда мутобиқ гарданд, таваккалро камнамоянд ва рақобатпазирии фаъолиятро барои давраи дарозмуддат нигоҳ доранд.

Ҳамин тавр, дар интиҳо чунин хулоса кардан мумкин аст, ки таъмини рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити саноатикунонии босуръат ва рақамикунонии иқтисоди миллӣ ба яке аз ҳадафҳои асосӣ табдил ёфтааст. Таъмини ин раванд на танҳо таҳлили ҳамаҷонибаи бозор ва ошкор кардани омилҳои калидии таъсиркунанда ба устуворияти фаъолиятро талаб мекунад, балки ҳамзамон таҳияи стратегияҳои инноватсионӣ ва мутобиқ ба муҳити зудтағйирёбандаи иқтисодиро низ дар бар мегирад. Стратегияҳои мазкур бояд истифодаи самараноки технологияҳои рақамӣ, ҳамгироии экосистемаи иҷтимоӣ ва экологӣ, инчунин баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва хизматрасониро фаро гиранд.

Илова бар ин, рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ бе таъмини устуворияти молиявӣ ва сармояи инсонӣ ғайриимкон аст. Сармоягузорӣ ба омодасозии кадрҳои баландихтисос, рушди захираҳои инсонӣ ва татбиқи технологияҳои рақамӣ имконияти мутобиқшавӣ ба шароитҳои нави иқтисодиро фароҳам месозад. Ҳамзамон, дастгирии институтсионалии давлатӣ, аз ҷумла имтиёзҳои андозӣ ва маблағгузорӣ ба лоиҳаҳои инноватсионӣ, заминаҳои мусоидро барои баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва ноил шудан ба ҳадафҳои дарозмуддати устуворияти иқтисодӣ фароҳам меоварад.

АДАБИЁТ

1. Иванов П.А. Экологический менеджмент в системе устойчивого развития, СПб: Питер, 2020, стр. 112-135.
2. Кортоев И.И., Зенкина И.В. Основные аспекты устойчивого развития организации в современных условиях // Международный научно-исследовательский журнал. 2021. № 2 (104). Ч. 2. С. 57–63.
3. Магомедова, М. Оценка устойчивого развития предприятий моделями дескриптивного и предикативного типа [Электронный ресурс] / М. Магомедова // Моск. экон. журн. — 2016. — № 2.
4. Микитась, М. А. Механизм устойчивого развития предприятия с использованием его организационного потенциала / М. А. Микитась, П. П. Табурчак // Упр. экон. системами. — 2012. — № 4. — С. 84–92.
5. Романовская Е.В., Козлова Е.П. Содержание механизма устойчивого развития промышленного предприятия // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия: Социальные науки. 2018. № 2 (50). С. 25–30.
6. Ротарь Т.С., Ниазян В.Г. Устойчивое развитие предприятия: сущность и методика расчета интегрального индекса устойчивого развития авиакомпаний // Экономика, Статистика и Информатика. 2015. № 4. С. 149–153.
7. Фукина, С. П. К вопросу об устойчивом развитии предприятия в нестабильной среде / С.П. Фукина // Актуал. пробл. экономики и права. — 2008. — № 4. — С. 48–55.
8. Хомяченкова, Н. А. Методика многокритериальной классификации промышленных предприятий по группам устойчивого развития / Н. А. Хомяченкова // Вестн. Твер. гос. ун-та. — 2010. — № 8. — С. 23–27.

УДК 338.47.656 (575.3)

Пулатова Ш.Б.

КОНСЕПСИЯИ РАҚОБАТПАЗИРИИ ХИЗМАТРАСОНИИ ОБЪЕКТҲОИ НАЗДИРОҲӢ

Хидматрасонии муассисаҳои хидматрасонии канори роҳ бо сабаби ҳаракатнокӣ, гуногунҷанбаӣ, чандирӣ ва қобилияти дар як шабакаи ягона муттаҳид кардани тамоми намудҳои нақлиёт ҷузъи асосии комплекси нақлиётии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Холо кариб 80 фоизи шумораи умумии корхонаҳои ҳамаи сохаҳои хоҳагии халқ ва посёлкахои аҳолинишини Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ғайр аз роҳҳои автомобилгард дигар роҳҳои дохилшавӣ надоранд. Аз ин лиҳоз, ҳавасмандгардонии рушди маҷмааи нақлиёту роҳи кишвар яке аз самтҳои асосии афзоиши иқтидори иқтисодӣ мебошад. Арзиши маҳсулот, ҳосилнокии меҳнат ва рақобатпазирии аксари соҳаҳои иқтисодиёти кишвар комилан ба рақобатпазири иншооти хизматрасонии роҳ вобаста аст.

Вожаҳои калидӣ: ракобат, қобилиятнокӣ, нақлиёт, хизматрасонӣ, бозор, фоида, таҳдид, комёбӣ, принцип, инкишофи умебахши объектҳои наздтроҳӣ.

Пулатова Ш.Б.

КОНЦЕПЦИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ УСЛУГ ОБЪЕКТОВ ПРИАВТОДОРОЖНОГО СЕРВИСА

Услуги объектов приавтодорожного сервиса является главной составляющей транспортного комплекса Республики Таджикистан в силу своей мобильности, универсальности, гибкости, способности объединить все виды транспорта в единую сеть. В настоящее время около 80 % от общей численности предприятий всех отраслей экономики и населённых пунктов Республики Таджикистан не имеют других подъездных путей, кроме автомобильных дорог. В этой связи стимулирование развития транспортно-дорожного комплекса страны является одним из главных приоритетов роста экономического потенциала. От предоставляемых конкурентоспособных объектов приавтодорожного сервиса в полной мере зависит себестоимость товаров, производительность труда, конкурентоспособность большинства отраслей экономики страны.

Ключевые слова: конкуренқия, конкурентоспособность, транспорт, услуга, рынок, прибыль, угроза, достижение, принцип, перспективное развитие объектов приавтодорожного сервиса.

Pulatova SH.B.

CONCEPT OF COMPETITIVENESS OF ROAD SERVICE FACILITIES

Services of road service facilities are the main component of the transport complex of the Republic of Tajikistan due to its mobility, versatility, flexibility, and ability to combine all types of transport into a single network. Currently, about 80% of the total number of enterprises in all sectors of the economy and settlements of the Republic of Tajikistan do not have access roads other than highways. In this regard, stimulating the development of the country’s transport and road complex is one of the main priorities for the growth of economic potential. The cost of goods, labor productivity, and the competitiveness of most sectors of the country's economy fully depend on the competitive road service facilities provided.

Key words: competition, competitiveness, transport, service, market, profit, threat, achievement, principle, long-term development of road service facilities.

Яке аз ҷузъҳои муҳими иқтисодиёти кишвари мо ба эътидол овардан ва рушди истеҳсолот ва хизматрасонӣ дар ҳама бахшҳои иқтисодиёт, бидуни истисно дар сатҳҳои гуногун ва дар ҳама самтҳои фаъолияти соҳибкорӣ мебошад.Қувваи пешбаранда дар ин ҷода рақобат ба шумор рафта, талаботҳои истеъмолкунандагон ва қобилияти истеҳсолкунандаро дар бозор барои таъмини истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир ва хидматҳои рақобатпазирро дар худ пешниҳод ва муттаҳид месозад.

Барои ба даст овардани натиҷаҳои муфид имконияти эҳтимолии субъектҳои хоҷагии объектҳои наздироҳӣ бо зарурати мутобиқшавии доимӣ ба шароити тағйирёбанда мушкилтар мешавад. Дар натиҷа, таҳияи чунин консепсияи аз ҷиҳати арзишҳои илмии рақобатпазирӣ асоснокшуда, ки муносибатҳои рақобатӣ байни объектҳои наздироҳиро дорад, дар раванди ташаккул тақозо менамояд [11].

Дар шароити имруза рушди муносибатҳои бозорӣ мафҳумҳои назариявии «рақобат» ва «рақобатпазирӣ» тавзеҳоти хос ба хидматрасонии роҳро тақозо мекунанд, зеро назарияе, ки дар ин ҷода тадқиқотро инъикос мекунад, бояд дастгоҳи консептуалӣ ва категориявии худро дошта бошад. Сохтори чунин консепсия аз ҷониби сохтори мазкур муайян карда мешавад, ки хусусиятҳои мушаххаси рақобатпазирии хизматрасонии объектҳои наздироҳӣ мавриди баррасӣ қарор доранд.

Фаъолияти объектҳои наздироҳӣ аз хусусиятҳои хос ифода меёбад, ки корҳо ва хизматрасониҳои гуногунро дар бар мегирад.

Таҷдиди назар ба ислоҳотҳои иқтисодӣ ва баҳисобгирии иловагии нақши мушаххаси фаъолияти хизматрасониҳои объектҳои наздироҳиро ба ташаккул ва рушди бозорҳои мол, ки фаъолияти онҳоро таъмин мекунад, мусоидат мекунад. Ҳиссаи хароҷоти объектҳои наздироҳӣ дар арзиши маҳсулоти саноатӣ ва озуқаворӣ хеле калон аст.

Рақобатпазирии хизматрасониҳои объектҳои наздироҳиро таҳлил намуда, хусусиятҳои хоси онҳо соҳаи васеъи дониши илмиро фаро мегиранд, яъне онҳоро ҳамчун маҷмӯи ҷузъҳои ба ҳам алоқаманд ё ҳамчун система баррасӣ кардан мумкин аст.

Қайд менамоем, ки дар асоси рафтори системавӣ дида баромадани ҳар як ҷузъи рақобатпазирии хизматрасониҳои объектҳои наздироҳӣ, вазифаҳо ва ҳамкории онҳо ҷойгир аст. Тадқиқоти тамсилаи системавии рақобатпазирии хизматрасониҳои объектҳои наздироҳи дар асоси равишомузии хусусӣ амалӣ карда мешавад [8].

Дар иқтисоди баҳамтаъсиркунӣ рақобат – ин рақобати муассирест, ки бо мақсади ба даст овардани фоидаи бештар, баланд бардоштани сифати маҳсулот ва хидмат ҳавасманд карда мешавад. Аз тарафи дигар рақобат ин рақобати байни наву кӯҳна аст, дар ин радиф молҳо ва хидматҳои нав, технологияҳои нав, манбаъҳои нави таъмини ниёзҳо метавонанд рақобатпазир бошанд.

Дар ин радиф ба хулосае меоем, ки рақобат барои пешравии хизмтрасонҳои объектҳои наздироҳӣ, афзун кардани соҳаи истифодаи онҳо ва гузариш ба технологияҳои ҳозиразамон дар шароити бозори имруза замина фароҳам меорад [5].

Аломатҳои муайянкунандаи рақобати хизматрасониҳои объектҳои наздироҳиро ҷудо менамоем:

- мавҷудияти афзалиятҳои рақобатии хизматрасониҳои объектҳои наздироҳӣ тавассути муқоисакунии бозорӣ дар рушди рақобат;
- хусусияти категориявӣ, яъне маҷмӯи рақибони категорияҳои мухталиф: инфиродӣ, корхонаҳо, соҳавӣ, байнисоҳавӣ (миллӣ);
- табдил додани рақобат байни субъектҳои рақобаткунандаи объектҳои наздироҳӣ ба яке аз ду тамоюли муқобил, вале мукаммали рушд: рақобат ва ҳамгироӣ.
- дар тамоми давраи омӯзиш рақобати хизматрасониҳои объектҳои наздироҳӣ таъсири таҳаммулпазирии рақибонро нишон медиҳад ва муҳити берун аз система дар таҳияи стратегияи амалиёти рақобатӣ дар бозори хизматрасониҳои объектҳои наздироҳӣ мусоидат мекунад.

Бо мақсади муайян кардани сабабҳои тағйир ёфтани мавқеи ояндаи рақибон, хусусиятҳои муҳити дохилӣ ва берунии онҳо, инчунин диққат ба имкониятҳои эҳтимолии онҳо ва беҳтар кардани мавқеи онҳо дар бозори хизматрасониҳои наздироҳӣ, таҳлили рақобатӣ гузаронида мешавад.

Дар рақобат таҳлил аз ду марҳила иборат аст:

- ин муайян намудани қувваҳои рақобатпазирӣ бо назардошти муайян намудани имкониятҳо ва хатарҳои мусоид, ки субъекти хоҷагидори наздироҳӣ дар соҳа дучор шуда метавонад;
- ин таҳияи вариантҳои асосии стратегияҳои рақобатӣ, ки ба пешафии нархҳо, диққат додан ба ҷойҳои бозор, фарқкунӣ аз рӯи сифат, технология, доираи хидматҳои объектҳои наздироҳӣ мусоидат мекунанд.

Дар ин ҷо муайян кардани рақобат, ки аз ҷониби М.Портер [9] дода шудааст, мувофиқ аст, ки ба андешаи ӯ, бояд ба фаҳмиши ҳамаҷонибаи сохтори соҳа ва раванди тағирёбии он асос ёбад. Вай қувваҳои муайянкунандаи иқлими рақобатпазирро дар ҳама соҳаҳои иқтисодиёт ба панҷ гурӯҳ муттаҳид кард, дар расми зерин оварда шудааст:

Расми 1. Қуввaҳои муайянкунандаи иқлими рақобатпазир аз ҷониби М.Портер

Ҳиссаи бозор, сатҳи фоидаи субъекти хоҷагидории хизматрасонии наздироҳӣ бо он муайян карда мешаванд, ки он то чӣ андоза ба таври муассир муқовимат мекунад. То ҳамон андозае, ки фишори ин қувваҳо баландтар бошад, ба ҳамон андоза имконияти субъектҳои хоҷагидории объектҳои наздироҳӣ барои болоравии сатҳи нархҳо ва фоида камтар мешаванд [6].

Муҳимтарин вазифаҳои тадқиқоти назариявӣ ин функсияи фаҳмондадиҳӣ ба ҳисоб рафта характерҳои асосии объектҳои омӯхташуда ва қонуниятҳои мавҷудаю пинҳоншударо ошкору муайян мекунад. Бо дарназардошти ин хусусият, мо зуҳуроти ин қувваҳоро дар бозори хизматрасониҳои нахдироҳӣ таҳқиқ ва шарҳ медиҳем ва қонуниятҳои мавҷуда ва пинҳонии таъсири ҳар кадоми онҳоро ба ҳолати соҳаи нақлиёти автомобилӣ ва қобилияти истифодаи ин қувваҳо дар шиддатнокии амалиёти рақобатӣ муайян мекунем.

Дар зери таъсири детерминантҳои гуногуни тактикӣ қувваҳои рафтори рақобатии субъектҳои хоҷагии наздироҳӣ параметрҳо ва миқёси ин қувва ташаккул меёбанд. Дар ҷараёни гузаронидани усулҳои рақобатӣ, субъектҳои хоҷагии наздироҳӣ бояд аз рақибон қавитар бошанд. Биёед таъкид кунем, ки арсенали усулҳои ҳамзамон истифодашаванда чӣ қадар гуногунтар аст [2].

Шиддати рақобатро дар байни субъектҳои хоҷагидории хизматрасонии объектҳои наздироҳӣ, ки дар бозор фаъолият мекунанд, бо омилҳои зерин муайян мекунем, дар расми 2 оварда шудааст.

Ҳамаи категорияҳои номбаршуда рақобатпазириро, ҷолибияти истеъмолкунандаи хизматрасониҳои объектҳои наздироҳӣ бо баҳои гуногуни рейтингӣ муттаҳид мекунанд ва ҳар як категория барои дигарон ҷудонашаванда аст.

Бо дарназардошти набудани муносибати ягона ба муайян кардани рақобатпазирии хизматрасониҳои объектҳои наздироҳӣ ҳамчун вазифаи калидӣ дар системаи муносибатҳои рақобатӣ дар бозори хизматрасониҳои объектҳои наздироҳӣ, номуайянии мавҷудаи истилоҳот танзими мундариҷаи категорияҳоро талаб мекунад [10].

Барои ба даст овардани рақобатпазирии наздироҳӣ бо назардошти бартарии рақобатӣ, ки унсури асосии системаи муносибатҳои рақобатӣ мебошад, ҷорӣ карда мешавад. Бартариҳои рақобатӣ ин хусусиятҳои иловагӣ мебошанд, ки барои объектҳои наздироҳӣ нисбат ба рақибони худ бартарии возеҳ ба вуҷуд меоранд.

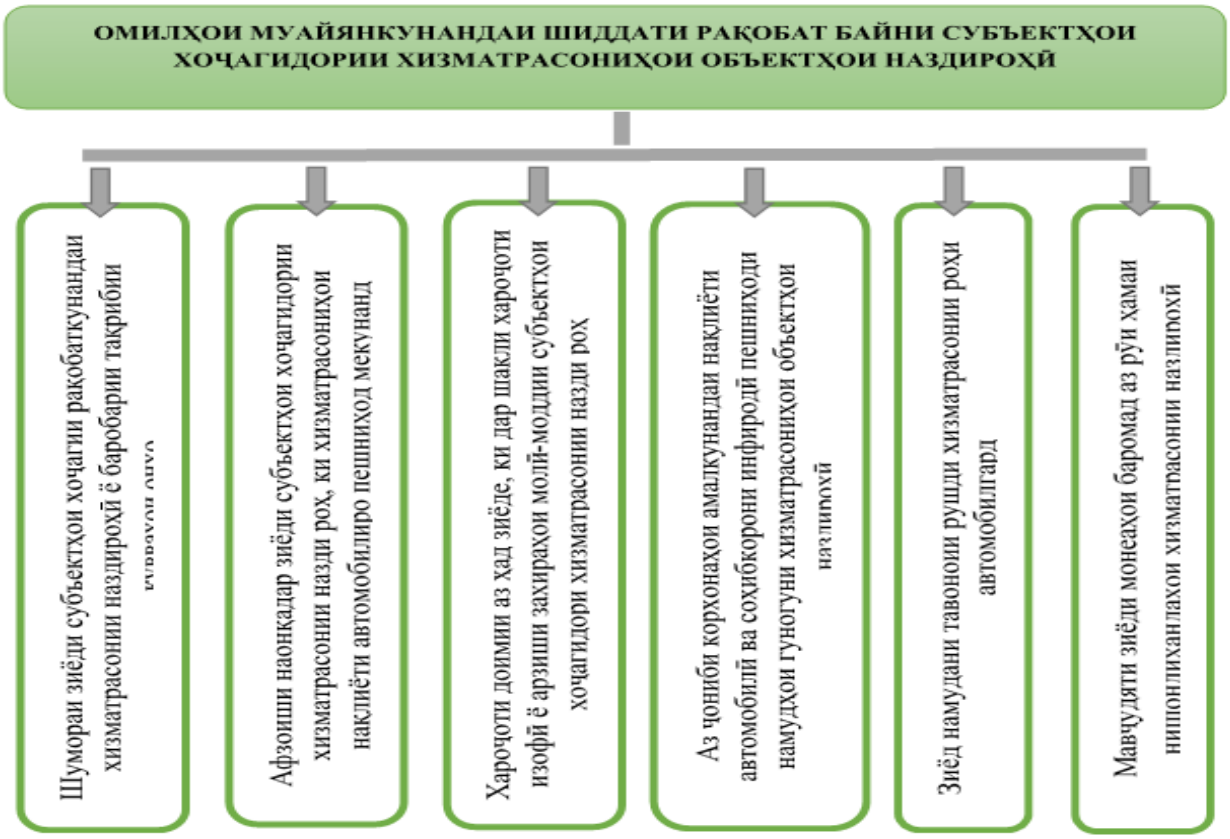

Расми 2. Омилҳои муайянкунандаи шиддати рақобат байни субъектҳои хоҷагидории хизматрасониҳои объектҳои наздтроҳӣ

Дар баробари бартариҳои рақобатии беруна, ки аз нишондиҳандаҳои фарқкунандаи хизматрасониҳои наздироҳӣ барои истеъмолкунанда асос ёфтаанд, боз бартариҳои рақобатии дохилӣ барои афзалият нисбат ба ҳароҷоти истеҳсолот имкон медиҳанд, ки ба арзиши камтари хизматрасониҳои объектҳои наздироҳӣ ноил шаванд. Рақобатпазирии соҳа ин қобилияти эҳтимолии як объекти хизматрасонии наздироҳӣ дар муқоиса бо дигар объект барои муайян ва истифодаи самаранок мебошад.

Ҳаминро бояд қайд кард, ки дараҷаи рақобатпазирии хизматрасониҳои объектҳои наздироҳӣ аз таъсири якҷояи як қатор омилҳо, дар ҳар як лаҳзаи муайяни вақт муайян карда мешавад. Дар вақти омӯзиш ва таҳлили омилҳо мо ба чунин хулосае омадем, ки онҳо имконият фароҳам меоранд, ки то чӣ андоза ба сатҳи рақобатпазирии хадамоти объектҳои наздироҳӣ мусоидат мекунанд ё монеъ мешаванд.

Мо омилҳои асосии рақобатпазирии хизматрасониҳои наздироҳиро муайян карда, тасниф мекунем. Дар асоси муносибатҳои системавӣ, гуруҳбандии омилҳо вобаста ба зиёдшавии талаботи истеъмолкунандагони хизматрасониҳои объектҳои наздироҳӣ ба диққати бештар сазовор аст. Дараҷаи якум - рақобатпазирӣ истеъмолкунандагони хизматрасониҳои объектҳои наздироҳиро, ки талаботи ҳадди ақалро бо ҳароҷоти он қонеъ мекунанд, тавсиф мекунад. Дараҷаи дуюм – истеъмолкунанда, таснифоти нарх, хусусиятҳои сифатии хизматрасониҳои объектҳои наздироҳӣ. Дараҷаи сеюм - истеъмолкунандагони хизматрасониҳои объектҳои наздироҳӣ, арзёбии ҳаматарафаи тамоми омилҳое, ки талаботи онҳоро бо таносуби беҳтари хусусиятҳои нарх ба пуррагӣ қонеъ мекунанд. Дараҷаи чорум - истеъмолкунанда ба беназирии хидматҳои пешниҳодшуда, бо нархи баланд. Дараҷаи панҷум омили ҳавасмандкунанда (таъмини фирмавии хизматрасонӣ наздироҳӣ) [4].

Ҳамин тавр, дараҷаи рақобатпазирии хизматрасониҳои объектҳои наздироҳиро бо омилҳои зайл муайян мекунем: сифати баланд, нархи истеъмол, дараҷаи хизматрасонӣ, пешбурди инноватсионӣ, потенсиали рушди хизматрасониҳои объектҳои наздироҳӣ.

Дар маҷмӯъ мо ба хулосае омадем, ки омили таъсиркунандаи рақобатпазирии хизматрасониҳои объектҳои наздироҳӣ ин бо нархи нисбатан арзону хизматрасонии босифат мебошад.

Омилҳое, ки мо дар боло қайд намудем низоми таъмини рақобатпазирии хизматрасониҳои объектҳои наздироҳӣ ба шумор мераванд. Ҳар як омили алоҳида вобаста ба бозори хизматрасониҳои объектҳои наздироҳӣ арзиши худро дорад, ки он хусусияти рақобат, марҳилаи давраи мавҷудияти хизматрасонӣ ва дигар ҷанбаҳоро дар бар мегирад. Дар ин радиф мо таъсири муайяни худмуратабии мутақобилаи омилҳои рақобатпазирии хизматрасониҳои наздироҳиро ба назар гирифт [14].

Ба андешаи мо барои муайян ва таснифи омилҳое, ки рақобатпазирии хизматрасониҳои объектҳои наздироҳиро ошкор месозад, ки он ба фарзияҳое асос ёфтааст, ки ҳангоми таҳлили омилҳо мо метавонем ҷиҳатҳои устувор ва заъфи фаъолияти субъектҳои хоҷагидори наздироҳӣ бояд кори рақибонро муайян намоем. Ин аз як ҷиҳат имкон медиҳад, ки намудҳои шадиди рақобат пешгирӣ карда шаванд ва аз ҷиҳати дигар, пешравиҳо ва заифиҳои рақиби худро истифода баранд. Чунин раванд ба таҳияи чорабиниҳо ва воситаҳое мусоидат мекунад, ки бо ёрии онҳо субъекти хоҷагии наздироҳӣ метавонад рақобатпазирии хизматрасониҳои пешниҳодшударо зиёд намуда, муваффақияти худро таъмин кунад. Ҳиссаи худро дар пешниҳоди хизматрасониҳои объектҳои наздироҳиро дар бозори дахлдор тағйир диҳад. Талаботи истеъмолкунандагони хизматрасониҳои объектҳои низдироҳиро қонеъ гардонад [12].

Дар маҷмӯъ дониши назариявии рақобатпазирии хизматрасониҳои объектҳои наздироҳӣ мувофиқи талаботи пешбинишудаи пешрафти иҷтимоию иқтисодӣ, амнияти экологӣ, эстетика, инчунин нақши махсуси фаъолияти хизматрасониҳои объектҳои наздироҳиро дар бар мегирад. Мавҷудияти инфрасохтори ба ҳам алоқаманд ва ҳамдигарро пурракунанда мушкилот ва аҳамияти рақобатпазирии хизматрасониҳои объектҳои наздироҳиро шадидтар мекунад.

Ба ақидаи мо, таъмини рақобатпазирии хизматрасониҳои объектҳои наздироҳӣ бо эҷод, такмил, рушд, истифодаи самараноки роҳҳои автомобилӣ, ки ба омилҳои умумӣ дахл доранд, алоқаманд аст. Дар маҷмӯ омилҳои умумӣ аз хусусияти талабот ва тавонои бозори хизматрасониҳои объектҳои наздироҳӣ вобастаанд [1].

Дар вақти гузаронидани таҳқиқоти назариявӣ, афзоиши ояндадори рақобатпазирии хизматрасониҳои объектҳои наздироҳӣ бояд ба пешрафтаи талаботҳои баланд нисбат ба нишондиҳандаҳо, хусусиятҳои сифатӣ ва қонеъ гардонидани талаботи афзояндаи талабот ба хизматрасониҳоро дошта бошад [3].

Имрузҳо тамоюлҳои афзоиши бозори хизматрасониҳои объектҳои наздироҳӣ, чунин маълумотро дар худ таҷассум мекунад: хусусияти рақобат; муайян кардани давраи муваққатии дурнамои рақобатпазирӣ;

Ҳолати муваққатии афзоиши минбаъдаи рақобатпазирӣ аз тарафи объектҳои хизматрасонии наздироҳӣ аз пайдоиши талабот то пайдоиши хизматрасониҳои объектҳои наздироҳиро муайян ва қонеъ намояд. Бо истифода аз минтақаҳои замони муваққатии афзоиши минбаъдаи рақобатпазирӣ имконият дорад, ки дар бозори хизматрасониҳои объектҳои наздироҳӣ ва субъектҳои хоҷагии наздироҳӣ ҳукмрон бошанд [7].

Дар шароити муосир бозори хизматрасонии объектҳои наздироҳӣ ва субъектҳои хоҷагии наздироҳӣ ҳангоми ҳолатҳои номуайянӣ, беэътимодӣ ва хавф, таъсири бисёр омилҳои гуногунҷабҳа мавқеи мураккабро соҳиб мегарданд. Дар мавридҳои дар боло зикршуда бозори хизматрасонии объектҳои наздироҳӣ ва субъектҳои хоҷагии наздироҳӣ татбиқи принсипҳои зеринро дар худ таҷассум менамояд:

- эҳтимолии ҷараёнҳои воқеӣ ва тамоюлҳои мавҷуда бо дарназардошти хусусиятҳои он;
- пешгӯиҳо ва истифода аз шаклҳои гуногуни он;
- зиёдомилӣ дар асоси арзёбиҳо ва қарорҳо;
- ба назар гирифтани зиёдшавии миқдори омилҳо;

- дурнамои рушд ва муайян намудани дараҷаи дақиқии он.

Муҳити маркетингии беруна ва дохилӣ бо принсипи мутобиқати назардошти параметрҳои воқеӣ мувофиқатии стратегия ва тактикаи субъектҳои хоҷагии наздиҳоҳиро муайян мекунад [13].

Пешравии минбаъдаи рақобатпазирии хизматрасонӣ аз ҷониби объектҳои хизматрасонии наздиҳоҳӣ бо принсипҳое, ки мо (принсипи оптималӣ, принсипи кофӣ, принсипи таъинот, принсипи самаранокии функционалӣ, принсипи сарфакорӣ, принсипи консептуалии рушди ояндадорӣ) пешниҳод кардем, асос ёфтааст (ҷадвали 1.).

Ҷадвали 1. Принсипҳои рақобатпазирии хизматрасониҳои наздиҳоҳӣ

Принсипи он	ҳадди интиҳоии рақобатпазирии хизматрасониҳои наздиҳоҳиро муайян мекунад ва сарҳади болоии арзишҳои нишондиҳандаҳои рақобатпазириро нишон медиҳад, ки тағйирёбии он ба афзоиши минбаъдаи рақобатпазирӣ оварда намерасонад. Рушди назарраси сатҳи объективии рақобатпазирӣ на ҳамавақт давомнокии онро таъмин мекунад, зеро бартариҳои бозор метавонанд бо мурури замон дигаргун ва хароҷот барои баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирӣ метавонад беасос бошад.
Принсипи ко	принсипест, ки дараҷаи поёнии рақобатпазирии хизматрасониҳои наздиҳоҳиро танзим ва муайян мекунад. Ҷузъҳои рақобатпазирӣ дар ин мавриди бояд барои таъмини дараҷаи мувофиқи рақобатпазирӣ басанда бошанд.
Принсипи та	мувофиқати хизматрасониҳои объектҳои наздиҳоҳиро ба таъиноти худ муайян мекунад ва ба ниезҳое, ки бояд қонеъ карда шаванд, комилан мувофиқат мекунад. Ҳар қадаре ки хизматрасонии нақлиети автомобилӣ ба мақсади худ мувофиқат кунад, ҳамон қадар талабот беҳтар таъмин карда шавад, ҳамон қадар рақобатпазирии он баландтар аст, ки самаранокии қонеъ кардани талаботро муайян мекунад.
Принсипи самаранокии функционалӣ	таъиноти хизматрасониҳои наздиҳоҳиро барои иҷрои вазифаҳои муайян ифода мекунад. Ин принсип дараҷаи бо пуррагӣ қонеъ кардани талаботро бо хидматҳои пешниҳодшуда аз як тараф муайян намуда, аз тарафи дигар, принсипи таъинотро пурра ва хароҷоти лозимиро барои иҷрои ин функсияҳо муайян мекунад, Инчунин ин нарх қонеъ кардани талабот бо назардошти самаранокии иҷрои функсияро ҳам аз рӯи таъинот ва ҳам аз рӯи хароҷоти иҷрои онҳо муайян мекунад. Дар ҳолати самаранокии функсионалии хизматҳо баландтар будан, ҳамон қадар шиддати талаботро бештар қонеъ шуда, рақобатпазирии онҳо болотар мегардад.
Принсипи са	ҳадафи таъмини рақобатпазирии хизматрасониҳои объектҳои наздиҳоҳӣ буда, он наметавонад бо пурраги мақсади худ бошад ва дар баробари ин бояд бо захираҳое, ки ба таъмини он равона карда шудаанд, мувофиқат кунад. Ин принсип самаранокии сарфаи таъмини рақобатпазириро муайян карда, хароҷотро бо натиҷаҳои расидан ба дараҷаи муайяни рақобатпазирии хизматрасониҳои наздиҳоҳӣ баробар мекунад. Принсипи самаранокӣ дар асоси интихоби стратегияи субъекти хоҷагии наздиҳоҳӣ ва диверсификатсияи раванди таъмини рақобатпазирии хизматрасониҳои объектҳои наздиҳоҳӣ, ки бо рақобатпазирии субъекти хоҷагии наздиҳоҳӣ алоқаманд аст, асос ёфтааст.

Принсипи консептуалии ояндадорӣ	рақобатпазирии хизматрасониҳои объектҳои наздироҳӣ дар раванди принсипҳои таҳияшуда ба ғайр аз банақшагирӣ, боз ҳатман риояи қоидаҳои муайяни рақобатпазириро барои бо мақсади баланд бардоштани рақобатпазирии хизматрасониҳои объектҳои наздироҳиро ба назар гирифтан, лозим аст. Ин самт рушди устувор ва ҳаматарафаи ояндадори рақобатпазириро ба вуҷуд меорад, ки дар он истеъмолкунандагони хизматрасониҳои наздироҳӣ метавонанд талаботи тағйирёбандаи худро ба ҳадди аксар қонеъ гардонанд ва субъекти хоҷагии наздироҳӣ фоидаи ҳадди аксар ба даст орад ва рақобатпазирии худро баланд бардорад.

Хулоса, барои объектҳои хизматрасонии наздироҳӣ дар натиҷаи таҳқиқи назариявии фаъолияти махсус аз ҷониби субъектҳои хоҷагидории хизматрасонии наздироҳӣ таҳқиқи системаи арзишҳои илмии рақобатпазирӣ, консепсияи муаллифӣ, илмӣ-асосноки рақобатпазирии хизматрасонӣ таҳия карда мешаванд.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Асаул, А.Н. Оценка конкурентных позиций субъектов предпринимательской деятельности/ А.Н. Асаул, Х.С. Абаев, Д.А. Гордеев // Современные наукоемкие технологии. – 2010. – № 2. – С. 80-89;
2. Бабкин В.Ф. Электронная коммерция и новые организационные формы компаний / В.Ф. Бабкин //Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – №1;
3. Введение в инноватику: учеб. пособие / А.Н. Асаул, В.В. Асаул, Н.А. Асаул, Р.А. Фалтинский, под ред. засл. деятеля науки РФ А.Н. Асаула.–СПб.: АНО«ИПЭВ», 2010.–С.280;
4. Иванов С.В. Применение логистического подхода в системах управления качеством продукции и услуг в условиях плановой и рыночной экономики России/ С.В. Иванов // Экономическое возрождение России. – 2010. – №1(23). – С. 76–85;
5. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики / Н.Д. Кондратьев. – М.: Экономика, 1989. – С. 526;
6. Муромцев Д.Ю. Экономическая эффективность и конкурентоспособность: учеб. пособие / Д.Ю. Муромцев, Ю.Л. Муромцев, В.М. Тютюнник, О.А. Белоусов. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2007. – С. 96;
7. Передача транспортных услуг на аутсорсинг//Экономика и жизнь: прил. к газете. – 2008. – №26. – 27 июня;
8. Пименов В. Формирование конкурентной стратегии предприятия / В. Пименов, В. Березин // Стандарты и качество. – 2002. – № 6. – С. 5 – 7;
9. Портер М. Конкурентная стратегия. Методика анализа отраслей и конкурентов / М. Портер. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – С. 175;
10. Мартынов В.С. Переходная экономика. Российские проблемы / В.С. Мартынов. – М.: 2005. – С. 719;
11. Рыбкин Е.В. Модель оценки качества услуг объектов дорожного сервиса / Е.В. Рыбкин // Экономическое возрождение России. – 2011. – №2(28). – С. 85–90;
12. Троцкая Н.А. Транспорт в коммерческой деятельности/ Н.А. Троцкая. – М.: Асмап, 2004;
13. Шепелев А.Ф. Транспортное обеспечение коммерческой деятельности/ А.Ф. Шепелев. – М.: Транспорт, 2003;
14. Ярковой В.А. Основные направления развития информационных услуг в Российской Федерации / В.А. Ярковой // Экономическое возрождение России. – 2010.– №3(25). – С.56–61.

УДК 334.012.23

Рахмонов Ф.М.

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: ПОНЯТИЕ, СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ

Статья исследует предпринимательство в Республике Таджикистан, акцентируя внимание на его понятии, сущности и особенностях в контексте современной экономики. Рассматриваются ключевые факторы, влияющие на развитие предпринимательской деятельности, включая экономические, юридические и социальные аспекты. Анализируются проблемы, с которыми сталкиваются предприниматели, такие как недостаток инфраструктуры, сложность ведения бизнеса и нестабильность законодательства. Особое внимание уделено перспективам развития предпринимательства, поддержке малого и среднего бизнеса со стороны государства и роли предпринимателей в экономическом росте страны.

Ключевые слова: экономический рост, предпринимательство, малый бизнес, средний бизнес, бизнес-среда, государственная поддержка, инновации, цифровизация предпринимательства.

Раҳмонов Ф.М.

СОҲИБКОРӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ МУОСИРИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: МАФҲУМ, МОҲИЯТ ВА ХУСУСИЯТҲО

Дар мақола соҳибкорӣ бо тавақҷуҳ ба мафҳум, моҳият ва хусусиятҳои он дар шароити иқтисодиёти муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Омилҳои асосии ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ таъсиррасон, аз ҷумла ҷанбаҳои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ баррасӣ мешаванд. Мушкилоте, ки соҳибкорон ба онҳо рӯ ба рӯ мешаванд, аз қабили набудани инфрасохтор, мураккабии пешбурди тиҷорат ва ноустувории қонунгузорӣ таҳлил карда мешаванд. Ба дурнамои рушди соҳибкорӣ, дастгирии соҳибкории хурду миёна аз ҷониби давлат ва нақши соҳибкорон дар рушди иқтисодёти миллӣ тавақҷуҳи хоса зоҳир карда мешавад.

Калидвожаҳо: рушди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, тиҷорати хурд, тиҷорати миёна, муҳити тиҷоратӣ, дастгирии давлатӣ, инноватсияҳо, рақамикунонии соҳибкорӣ.

Rahmonov F.M.

ENTREPRENEURSHIP IN THE MODERN ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: CONCEPT, ESSENCE AND FEATURES

The article examines entrepreneurship in the Republic of Tajikistan, focusing on its concept, essence and features in the context of the modern economy. The key factors influencing the development of entrepreneurial activity, including economic, legal and social aspects, are considered. The problems faced by entrepreneurs, such as lack of infrastructure, complexity of doing business and instability of legislation, are analyzed. Particular attention is paid to the prospects for the development of entrepreneurship, state support for small and medium-sized businesses and the role of entrepreneurs in the country's economic growth.

Keywords: economic growth, entrepreneurship, small business, medium business, business environment, state support, innovation, digitalization of entrepreneurship.

Предпринимательство является ключевым элементом экономического роста и развития в любой стране. В условиях развития рыночных отношений, как это наблюдается в Республике Таджикистан, предпринимательская деятельность становится важнейшим фактором социальной и экономической стабильности. Реформы, направленные на развитие рыночных механизмов и улучшение делового климата, требуют постоянной адаптации предпринимательских стратегий и эффективных подходов к ведению бизнеса. Важно изучить сущность и особенности предпринимательства в условиях местной специфики, чтобы стимулировать инновации, создание рабочих мест и увеличение инвестиций.

Тема предпринимательства в современной экономике Республики Таджикистан активно изучается в отечественной научной литературе, и значительный вклад в ее развитие внесли авторы из Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. В частности, Х.Х. Алишоев акцентирует внимание на значении производственного предпринимательства для развития национальной экономики, рассматривая его как важнейший фактор социально-экономической стабильности [1].

Ф.А. Джабборов делает акцент на совершенствовании механизма обеспечения устойчивого развития предпринимательства в условиях глобализации, что крайне важно в контексте интеграции Республики Таджикистан в мировую экономику и усиления его позиций на международной арене [9].

Б.Х. Каримов в своих работах рассматривает инвестиции как движущий фактор развития туризма, а также анализирует экономические аспекты управления и государственной поддержки туризма, который является важной отраслью для предпринимательского сектора в стране [4; 5]. Его исследования также затрагивают вопросы поддержки сельскохозяйственного предпринимательства, что является важным элементом аграрной политики страны [6].

Ш.Р. Шарифзода исследует особенности и проблемы развития горнодобывающих предприятий, а также организационно-экономическое состояние управления этой отраслью, что имеет ключевое значение для дальнейшего роста и устойчивого развития предпринимательства в секторе добычи полезных ископаемых [10; 11].

Несмотря на широкий спектр исследований, необходимость дальнейшего углубленного анализа особенностей предпринимательской деятельности в различных секторах экономики, с учетом современных вызовов и тенденций, таких как цифровизация и внедрение инноваций, сохраняется.

Предпринимательство представляет собой деятельность, направленную на организацию производства товаров и услуг с целью получения прибыли. Это процесс, в рамках которого предпринимается риск, инновации и использование ресурсов для создания нового продукта или улучшения существующего. Предпринимательство связано с активным поиском возможностей, решением проблем и преодолением неопределенности. В основе предпринимательской деятельности лежат как экономические, так и социальные мотивы, в том числе стремление к улучшению качества жизни и социальной ответственности.

Существует несколько теоретических подходов к определению предпринимательства. Классический подход, представленный экономистами XVIII-XIX веков, рассматривает предпринимательство как способность соединять факторы производства с целью создания продуктов или услуг. То есть, «Это деятельность по учреждению нового производства, введению новой отрасли промышленности или торговли, применению нового метода в земледелии. Это комбинирование и координирование факторов производства, перемещение ресурсов из области низкой производительности и низких доходов в область более высокой производительности и прибыльности» [7, с. 142].

Теории в основном акцентируют внимание на инновациях, риске и неопределенности. Например, теория австро-американского ученого Й.А. Шумпетера акцентирует внимание на предпринимательстве как двигателе инноваций, подчеркивая важность внедрения новых технологий и процессов для развития экономики. В своих книгах он описывает мнения различных ученых о предпринимательстве. Сам он рассматривал предпринимательство как

наиболее мобильный социальный слой, представляющей собой особый экономический институт, который быстрее приспосабливается к постоянно меняющимся экономическим условиям в современном мире, к желаниям потребителя. Он представлял функцию предпринимателя как действие, заключающееся в том, «чтобы реформировать или революционизировать производство, используя изобретения или, в более общем смысле, используя новые технологические решения для выпуска новых товаров или производства старых товаров новым способом, открывая новые источники сырья и материалов или новые рынки, реорганизуя отрасль и т.д.» [13, с. 511].

Как отмечает Й.А. Шумпетер в своей классической работе «История экономического анализа», Р. Кантильон, ирландский экономист конца XVII – начала XVIII веков, первым использовал термины «предприниматель» и «предпринимательство» в современном значении, представляя предпринимателя как человека, который «приобретает средства производства по определенным ценам с перспективой продажи их по неопределенным (ожидаемым) ценам. Это очень хорошо характеризует один из аспектов деятельности бизнесмена, но не характеризует (или во всяком случае не выделяет) ее сущности» [12, с. 728]. Р. Кантильон относил к предпринимателям не только купцов и ремесленников, но и фермеров (цена на продукцию которых неизвестна, так как она зависит от урожая), а также воров и разбойников. Он утверждал, что предприниматель не обязательно должен производить что-либо или заниматься деятельностью на свои деньги. Предпринимательству Р. Кантильон придавал ключевое значение в экономическом развитии, при этом четко различал капиталистов и предпринимателей.

Экономисты-классики рассматривали предпринимателя как собственника капитала, который вкладывает свои средства в предприятие с целью получения прибыли. Согласно мнению А. Смита, шотландского экономиста XVIII века, предприниматель – это владелец капитала, готовый взять на себя определенный экономический риск ради реализации своей коммерческой идеи и получения предпринимательского дохода. Так, по утверждению Й.А. Шумпетера, «А. Смит мимоходом уделил внимание этому типу [предпринимателю], он иногда говорил о предпринимателе, хозяине, торговце, и, если бы его спросили, он не стал бы утверждать, что какое-либо дело может идти само по себе. Тем не менее именно такое общее впечатление создается у его читателей» [12, с. 727]. Таким образом, А. Смит полагал, что торговец или предприниматель накапливает «капитал» (что является его основной функцией), и на эти деньги он нанимает «трудолюбивых людей», то есть работников, которые выполняют остальную работу. При этом он рискует потерять эти средства производства, однако его основная забота заключается в том, чтобы вести бизнес таким образом, чтобы прибыль поступала в его карманы.

Ж.Б. Сэй, французский экономист конца XVIII – начала XIX веков, стал первым, кто выделил предпринимателя, в отличие от «капиталиста», как самостоятельную роль в экономическом процессе. В своем исследовании предпринимательства Й.А. Шумпетер кратко описывает вклад Сэя как утверждение, что основная функция предпринимателя заключается в комбинировании факторов производства для создания производственного организма: «Сэй, конечно, не использовал его полностью и, очевидно, не увидел всех его аналитических возможностей. Он до некоторой степени понял, что можно значительно усовершенствовать теорию экономического процесса, представив предпринимателя в аналитической схеме таким, каким он является в капиталистической действительности, т.е. осью, вокруг которой все вращается» [12, с. 728]. Однако, он не осознал, что термин «комбинирование факторов» в контексте действующего предприятия подразумевает нечто большее, чем просто рутинное управление, и что эта задача становится специфической функцией лишь тогда, когда речь идет не о повседневном управлении существующим бизнесом, а о создании нового. Тем не менее, Ж.Б. Сэй превратил обычное понятие в инструмент научного анализа.

Продолжая мнение ученых-классиков экономики, следует отметить, что предпринимательство стало рассматриваться не только как фактор производства, но и как двигательная сила экономического прогресса. Экономисты, такие как Й.А. Шумпетер, подчеркивают, что предприниматели играют центральную роль в процессе инноваций и обновлений в экономике. Они внедряют новые технологии и процессы, что способствует модернизации существующих производств и созданию новых рынков. Предпринимательство в этом контексте рассматривается как процесс, который меняет структуру экономики, улучшает ее динамичность и гибкость в ответ на изменения внешней среды.

Эти теоретические подходы находят отражение в реальной экономике Республики Таджикистан. В условиях, когда страна продолжает развивать рыночные отношения и преодолевает экономические вызовы, предпринимательская деятельность становится важнейшим источником устойчивого роста. Предпринимательство играет важную роль в национальной экономике, поскольку способствует созданию новых рабочих мест, улучшению производственных процессов и повышению конкурентоспособности отечественной продукции. В условиях развития и углубления рыночных отношений предпринимательская деятельность становится одним из ключевых факторов, стимулирующих экономический рост и обеспечивающих устойчивость экономики страны. Развитие малого и среднего бизнеса способствует диверсификации экономики, снижению зависимости от внешних факторов и обеспечению внутренней экономической стабильности.

Кроме того, предпринимательство оказывает значительное влияние на социальное развитие Республики Таджикистан. Через создание рабочих мест предприниматели способствуют снижению уровня безработицы, что в свою очередь способствует улучшению уровня жизни и снижению социального напряжения. Предпринимательская активность способствует развитию инфраструктуры, улучшению социальной сферы, а также решению актуальных социальных проблем, таких как бедность и социальное неравенство. Важным аспектом является также роль предпринимателей в продвижении социальных инноваций и устойчивых бизнес-моделей, которые могут оказывать положительное воздействие на экологическую и социальную ситуацию в стране.

Предпринимательская деятельность в Республике Таджикистан имеет свои особенности, связанные с экономической ситуацией, историческим развитием и специфическими условиями местного рынка. Страна находится на стадии развития рыночной экономики, что создает как возможности, так и вызовы для предпринимателей. Несмотря на усилия правительства по созданию благоприятных условий для бизнеса, многие предприниматели сталкиваются с рядом проблем, таких как нестабильность законодательства, бюрократические барьеры и дефицит квалифицированных кадров.

Структура предпринимательства в стране включает малый, средний и крупный бизнес. Преобладает малое и среднее предпринимательство, которое представляет собой основную часть деловой активности в стране (рисунок 1). Малые предприятия, как правило, занимаются торговлей, услугами, производством товаров народного потребления, а также сельским хозяйством. Средние предприятия ориентированы на более крупные производственные и строительные проекты. Крупный бизнес сосредоточен в таких секторах, как энергетика, горнодобывающая промышленность и инфраструктурные проекты.

Рисунок 1. Количество действующих предприятий Республики Таджикистан, группированных по размеру

Источник: Составлена автором на основе [8, с. 227]

инамика предпринимательства в Республике Таджикистан показывает рост числа малых и средних предприятий, особенно в городах, где создаются новые рабочие места и улучшаются условия для ведения бизнеса. Однако существует большая зависимость от внешней торговли и инвестиций, что делает экономику уязвимой к внешним колебаниям. Страна активно работает над улучшением инвестиционного климата, однако вызовы, такие как высокие налоговые ставки, сложности с доступом к финансированию и недостаточная инфраструктура, остаются актуальными.

Основные формы предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан включают индивидуальное предпринимательство, кооперативы, акционерные общества и общества с ограниченной ответственностью. Среди них индивидуальные предприниматели занимают значительное место на рынке, поскольку они играют ключевую роль в развитии секторов торговли и услуг.

Развитие кооперативных организаций, а также малых и средних предприятий в различных отраслях экономики, в том числе в сельском хозяйстве, представляет собой важное направление экономической политики. В таблице 1 представлена информация о динамике численности индивидуальных предпринимателей и их распределении по видам экономической деятельности.

Таблица 1. Численность индивидуальных предпринимателей, распределенных по видам деятельности

	1991	**2000**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**
Всего, тыс. чел.	8,1	62,2	257,1	270,1	284,7	295,7	304,0	307,8	307,2
из них заняты, % в:									
бытовое обслуживание	18,6	8,5	2,0	2,5	2,2	3,2	2,0	2,5	2,3
социально-культурная сфера	2,1	0,1	0,7	-	0,6	0,4	0,4	0,5	0,7
торговля и общественное питание	-	77,0	32,7	39,8	31,5	32,0	25,2	25,2	18,6
другие виды деятельности	79,3	14,4	64,6	57,7	65,7	64,4	72,4	71,8	78,4

Источник: составлена автором на основе [8, с. 238]

Из анализа представленных данных следует, что преобладающее большинство индивидуальных предпринимателей сосредоточены в сфере торговли и общественного питания. Вместе с тем, значительное количество предпринимателей задействовано и в других отраслях, таких как промышленность (особенно в текстильной и пищевой отраслях), сельское хозяйство, а также в таких услугах, как образование, здравоохранение и транспорт. Однако в официальной статистике отсутствуют данные, отражающие полную картину их распределения по этим сферам.

Развитие предпринимательства в Республике Таджикистан зависит от множества факторов, которые могут как способствовать, так и препятствовать успешной предпринимательской деятельности. Предприниматели сталкиваются с рядом серьезных проблем, ограничивающих их возможности для устойчивого роста и развития Экономические и институциональные факторы играют ключевую роль в формировании условий для предпринимательства. К таким факторам можно отнести уровень экономической стабильности, инфляцию, состояние финансовых и кредитных рынков, доступность и стоимость ресурсов, а также состояние инфраструктуры. Несмотря на усилия правительства по улучшению делового климата, в стране остаются проблемы с доступом к финансированию, особенно для малых и средних предприятий. Низкий уровень финансовых услуг и ограниченные возможности для привлечения инвестиций являются значительными препятствиями для развития предпринимательской активности.

Одной из наиболее актуальных проблем является нехватка финансовых ресурсов и трудности доступа к кредитам, что препятствует расширению бизнеса и модернизации производственных процессов. Проблему усугубляют высокие процентные ставки по банковским кредитам, что делает кредиты для большинства предпринимателей финансово недоступными. Эти условия ограничивают предпринимательскую активность и препятствуют созданию новых рабочих мест.

Важным аспектом является отсутствие механизмов льготного кредитования для начинающих и малых предпринимателей. Хотя коммерческие банки предлагают кредиты, которые называются «льготными», на практике они не соответствуют этому определению, поскольку процентные ставки и условия остаются крайне неблагоприятными для большинства заемщиков.

Анализ кредитных программ коммерческих банков показывает, что условия кредитования зачастую стандартны и жестки. Высокие процентные ставки и чрезмерные требования к заемщикам делают кредитные ресурсы труднодоступными для большинства малых и средних предприятий. Коммерческие банки, несмотря на наличие кредитных продуктов, не обеспечивают реальной поддержки предпринимательского сектора. Такая же ситуация наблюдается и в банках с государственным участием, которые не предлагают гибких и доступных условий кредитования.

Согласно данным банковской статистики, в 2023 году средняя процентная ставка по кредитам в национальной валюте составила 23,09%, а по кредитам в иностранной валюте — 12,09% (таблица 2). Особенно высокие процентные ставки наблюдаются по краткосрочным кредитам в национальной валюте (от 6 месяцев до 1 года), где средняя ставка составила 26,85%, в то время как по долгосрочным кредитам (сроком более 1 года) она снизилась до 23,77%. Эти условия делают использование банковских кредитов чрезвычайно сложным для большинства предпринимателей и усиливают финансовые ограничения в бизнес-среде страны.

Таким образом, для стимулирования предпринимательской активности и поддержки малого и среднего предпринимательства в Республике Таджикистан необходимо пересмотреть кредитную политику, внедрить более гибкие и доступные финансовые инструменты, а также разработать специализированные программы кредитования, ориентированные на потребности отдельных секторов экономики.

Таблица 2. Процентные ставки по банковским кредитам в 2023 году

Банковские кредиты	Ставки процента						
	январ	**март**	**май**	**июл**	**сентябр**	**ноябр**	**декабр**
ə dz Θ ɥ ʧ ʦ dz Θ dz ˌ dz t	22,33	22,93	23,29	23,23	23,27	23,29	23,20
до 1 месяца	18,66	19,28	19,52	19,67	18,12	18,24	17,54
более 1 месяца до 3 месяцев	26,28	13,68	16,11	18,29	20,24	21,67	20,72
более 3 месяцев до 6 месяцев	19,77	20,64	22,07	22,99	23,35	23,48	22,92
более 6 месяцев до 1 года	23,14	26,49	27,28	27,40	27,60	27,66	27,42
более 1 года	24,46	23,90	24,05	23,98	23,91	23,11	23,07
ə ʧ dz ʦ ʃŋ ʃs ʦ Θ dz dz ʦ ˀ	12,78	11,98	12,21	12,09	12,00	11,94	11,81
до 1 месяца	11,40	3,63	8,65	8,49	8,07	7,82	7,91
более 1 месяца до 3 месяцев	13,02	11,58	11,85	11,92	12,56	11,96	11,94
более 3 месяцев до 6 месяцев	14,25	14,23	14,36	13,43	12,78	11,98	11,82
более 6 месяцев до 1 года	13,81	13,61	12,75	12,62	12,61	12,35	12,19
более 1 года	13,58	12,36	12,82	12,59	12,50	12,48	12,25

Источник: составлена автором на основе [2, с. 72]

Нестабильность налогового законодательства, высокие налоги и бюрократические барьеры также негативно влияют на предпринимательскую активность. Дефицит квалифицированных специалистов, а также проблемы с получением лицензий и разрешений для ведения бизнеса создают дополнительные трудности для стартапов и малого бизнеса. Кроме того, предприниматели сталкиваются с проблемами, связанными с коррупцией, а также плохой инфраструктурой, особенно в сельской местности.

Институциональные факторы включают в себя эффективность работы государственных институтов, уровень развития правовой системы, прозрачность и предсказуемость государственного регулирования. Несовершенство законодательства и его нестабильность являются одними из основных факторов, сдерживающих предпринимательскую активность. Коррупция и бюрократические барьеры также негативно влияют на бизнес-среду, создавая препятствия для получения лицензий и разрешений, а также для взаимодействия с государственными органами.

Юридические и налоговые барьеры остаются важными проблемами для предпринимателей. Сложность и нестабильность налогового законодательства, высокая налоговая нагрузка делают ведение бизнеса трудным и затратным процессом. Для малого и среднего бизнеса также характерен дефицит квалифицированных юристов и специалистов по налогообложению, что затрудняет решение правовых вопросов.

Социальные и культурные особенности также оказывают влияние на развитие предпринимательства в стране. Одной из таких особенностей является недостаток предпринимательской культуры в обществе, что связано с традиционной ориентацией на государственное трудоустройство и отсутствие сильной предпринимательской инициативы в отдельных слоях населения. Несмотря на активное развитие предпринимательства, многие люди по-прежнему склонны избегать рисков, связанных с самостоятельным бизнесом.

Культурные и социальные факторы играют значительную роль в восприятии женщин-предпринимателей и их участии в бизнесе. В некоторых регионах страны сохраняются традиционные стереотипы, которые ограничивают возможности женщин в предпринимательской сфере.

Эти стереотипы часто препятствуют женщинами в открытии и развитии собственного бизнеса, а также в занятии руководящих позиций в уже существующих хозяйствах. Однако в последние годы наблюдается положительная динамика, и ситуация постепенно меняется. Увеличивается количество женщин, занимающихся малым и средним бизнесом, что свидетельствует о росте их экономической активности и улучшении их положения на рынке.

Одним из ярких примеров успешного вовлечения женщин в предпринимательскую деятельность является сектор дехканских (фермерских) хозяйств. По состоянию на 1 января 2024 года в Республике Таджикистан функционируют 176524 дехканских хозяйства (таблица 3). Из них 40546 хозяйств (23,0% от общего числа) возглавляют женщины. Это является значительным достижением и подтверждает успешное участие женщин в аграрном секторе. Особенно стоит отметить, что этот показатель имеет тенденцию к росту: по сравнению с 2018 годом доля женщин, управляющих дехканскими хозяйствами, увеличилась на 4,3 процентных пункта, что свидетельствует о постепенном преодолении гендерных барьеров и улучшении условий для женщин-предпринимателей.

Такой рост числа женщин, занимающихся фермерским предпринимательством, является не только результатом изменений в общественном восприятии роли женщины в экономике, но и следствием улучшения государственной политики в отношении поддержки женского предпринимательства, включая доступ к финансированию и образовательным программам, направленным на развитие бизнеса. В дальнейшем этот тренд может послужить основой для расширения роли женщин в других секторах экономики, что, в свою очередь, будет способствовать устойчивому экономическому развитию страны.

Таблица 3. Количество дехканских (фермермких) хозяйств, возглавляемых женщинами

Количетсво дехканских хозяйств	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**
Всего, единиц	172668	171975	179005	167009	172107	176524
в том числе:						
глава хозяйства						
мужчины	140465	133965	140194	127153	133617	135978
женщины	32203	38010	38811	39165	38490	40546
удельный вес %						
мужчин	81,3	77,9	78,3	76,5	77,6	77,0
женщин	18,7	22,1	21,7	23,5	22,4	23,0

Источник: составлена автором на основе [3, с. 48-58]

Таким образом, развитие предпринимательства в Республике Таджикистан зависит от множества факторов, включая экономические, институциональные, юридические, налоговые и социально-культурные условия. Для успешного развития предпринимательской деятельности требуется комплексное улучшение этих факторов, а также устранение существующих барьеров, что позволит создать более благоприятную среду для ведения бизнеса.

Одним из важнейших факторов, способствующих развитию предпринимательства в Республике Таджикистан, является практика введения мораторий на проверки предпринимателей. Эта мера направлена на уменьшение административной нагрузки и создание благоприятных условий для ведения бизнеса. Мораторий на проверки является частью государственной политики по упрощению условий для малого и среднего бизнеса, особенно в тех случаях, когда предприниматели сталкиваются с частыми и зачастую необоснованными проверками со стороны государственных органов.

Следует отметить, что мораторий на все виды проверок субъектов предпринимательства (за исключением проверок налоговыми органами) в Республике Таджикистан уже пять раз вводился Основателем мира и национального единства, Лидером нации, Президентом Республики Таджикистан уважаемым Эмомали Рахмоном. В последний раз этот мораторий был объявлен в ходе Послания Президента парламенту страны - Маджлиси Оли Республики Таджикистан 28 декабря 2024 года.

Такая практика позволяет снизить уровень бюрократических барьеров, устранить риски, связанные с коррупцией и злоупотреблениями со стороны контрольных органов, а также дать предпринимателям возможность сосредоточиться на развитии своего бизнеса без постоянного страха перед ненужными проверками и санкциями. Мораторий способствует снижению административных затрат и уменьшению временных затрат на прохождение различных процедур, что особенно важно для малого и среднего бизнеса, где ресурсы ограничены.

Кроме того, мораторий позволяет предпринимателям больше внимания уделять инновациям, повышению качества своей продукции и услуг, а также расширению рынка. В условиях моратория на проверки предприниматели могут быть уверены, что их деятельность не будет подвергаться чрезмерным вмешательствам, что дает дополнительные стимулы для роста и расширения бизнеса.

Вместе с тем, необходимо отметить, что мораторий на проверки не должен служить причиной для уклонения от соблюдения законов и стандартов безопасности, экологических норм и других обязательных требований. Важно, чтобы это временное освобождение от проверок сопровождалось ужесточением ответственности за нарушения, что позволит предпринимателям работать в условиях справедливой конкуренции и безопасности для потребителей.

Таким образом, мораторий на проверки является важным инструментом в поддержке предпринимательства, способствующим созданию более стабильной и предсказуемой бизнес-среды в Республике Таджикистан, где предприниматели могут сосредоточиться на долгосрочных стратегиях развития, а не на решении краткосрочных административных вопросов.

Перспективы развития предпринимательства в Республике Таджикистан в ближайшие годы связаны с дальнейшим совершенствованием бизнес-среды, созданием условий для устойчивого роста малого и среднего бизнеса, а также с поддержкой инновационных и высокотехнологичных отраслей. Ожидается, что предпринимательская деятельность будет играть все более важную роль в экономике страны, способствуя созданию рабочих мест, улучшению конкурентоспособности отечественной продукции и диверсификации экономики.

Одним из ключевых аспектов развития предпринимательства в Республике Таджикистан является поддержка малого и среднего бизнеса. Прогнозируется рост числа малых и средних предприятий, что будет способствовать формированию более гибкой и конкурентоспособной экономики. В условиях глобализации и технологических изменений малые и средние предприятия смогут воспользоваться новыми возможностями для интеграции в международные рынки, а также для применения новых методов управления и технологий. Основным ориентиром станет внедрение инновационных решений в производство и сервисные услуги, что повысит конкурентоспособность этих предприятий на локальном и международном рынках.

Государственные программы и политика в поддержке предпринимательства будут играть ключевую роль в обеспечении дальнейшего роста малого и среднего бизнеса. В частности, важными направлениями являются налоговые льготы, субсидии и доступ к финансированию для предпринимателей. Особое внимание будет уделено созданию благоприятных условий для стартапов и внедрения инновационных технологий в различных отраслях. Программы поддержки предпринимательства, в том числе программы по обучению и консультированию, будут способствовать повышению деловой активности, улучшению управления и повышению уровня квалификации среди предпринимателей.

Крайне важна и роль государства в поддержке цифровизации бизнеса, поскольку это позволит малым и средним предприятиям оптимизировать операционные процессы, повысить их эффективность и укрепить конкурентоспособность на мировом рынке. Указ Президента Республики Таджикистан от 8 января 2025 года о провозглашении 2025-2030 годов «Годами развития цифровой экономики и инноваций» служит важным шагом в стимулировании внедрения информационных технологий в бизнес-среду, а также в создании условий для создания и развития цифровых платформ и внедрения таких передовых технологий, как блок-чейн. Это, в свою очередь, значительно улучшит качество предоставляемых услуг и расширит возможности для предпринимателей.

Инновации и внедрение новых подходов к ведению бизнеса, поддерживаемые данным указом, окажут существенное влияние на развитие предпринимательства в Республике Таджикистан. В условиях цифровой трансформации предприниматели будут все активнее ориентироваться на внедрение устойчивых и экологически чистых технологий, что соответствует глобальным тенденциям устойчивого развития и корпоративной социальной ответственности. Внедрение высокотехнологичных решений, таких как автоматизация процессов, интернет вещей (IoT) и искусственный интеллект, поможет не только повысить производительность, но и существенно улучшить управление бизнесом.

Кроме того, развитие электронной коммерции и онлайн-услуг, поддерживаемое в рамках указанной инициативы, откроет новые горизонты для роста и расширения рынка сбыта, что создаст дополнительные возможности для малого и среднего бизнеса. Таким образом, Указ Президента окажет значительное влияние на создание более эффективной и инновационной бизнес-среды, что, в свою очередь, повлияет на развитие экономики страны в целом.

Таким образом, перспективы развития предпринимательства в Республике Таджикистан связаны с продолжением экономических реформ, поддержкой цифровых технологий и инноваций, а также улучшением государственных программ для стимулирования малого и среднего бизнеса. С учетом глобальных тенденций и внутренних преобразований предпринимательская среда в стране будет становиться более привлекательной для инвесторов и предпринимателей, что способствует диверсификации экономики и укреплению ее устойчивости.

По результатам исследования можно сделать несколько ключевых выводов, которые подчеркивают значимость предпринимательства в экономике Республики Таджикистан, а также указывают на актуальные проблемы и возможности для его развития.

1. Предпринимательство является важным фактором экономического роста в Республике Таджикистан, способствуя созданию рабочих мест, повышению конкурентоспособности отечественной продукции и диверсификации экономики. В условиях нестабильности глобальных экономических рынков и внутренних вызовов предприниматели играют ключевую роль в стимулировании инноваций и адаптации к меняющимся условиям.

2. Малый и средний бизнес в стране находится на стадии активного роста, однако предприниматели сталкиваются с рядом проблем, таких как сложности с доступом к финансированию, высокие налоговые нагрузки, нестабильность законодательства и бюрократические барьеры. Эти проблемы ограничивают потенциал развития малого и среднего бизнеса, что требует целенаправленных усилий со стороны государства.

3. Государственная поддержка предпринимательства играет важную роль в формировании благоприятных условий для бизнеса. Программы налоговых льгот, субсидирования, а также доступ к финансированию являются необходимыми мерами для стимулирования предпринимательской активности. Однако эффективность этих программ должна быть улучшена через улучшение механизмов мониторинга и оценки их воздействия.

4. Внедрение инновационных технологий и цифровизация предпринимательства станут важными движущими силами роста и устойчивости бизнеса в республике Таджикистан. Развитие электронной коммерции, внедрение технологий блок-чейн и искусственного

интеллекта может существенно повысить производительность и открыть новые рынки для отечественных предпринимателей.

На основе этих выводов можно предложить следующие рекомендации:

1. Для предпринимателей:

- следует активно использовать возможности цифровизации и инноваций для улучшения бизнес-процессов и увеличения конкурентоспособности. Важно внедрять современные технологии, такие как автоматизация, цифровая аналитика и онлайн-услуги, что позволит повысить эффективность бизнеса;

- рекомендуется внимательно следить за изменениями в законодательстве и налогообложении, а также использовать все доступные формы государственной поддержки для малого и среднего бизнеса;

- предприниматели должны больше внимания уделять обучению и повышению квалификации, а также работать над созданием устойчивых бизнес-моделей, которые смогут адаптироваться к изменениям в экономической среде.

2. Для государственных органов:

- необходимо продолжить реформирование налоговой системы с целью снижения налоговой нагрузки на малый и средний бизнес, а также улучшения прозрачности и предсказуемости налогового законодательства;

- следует активно поддерживать стартапы и инновационные предприятия, предлагая льготы, субсидии и доступ к финансированию, а также разрабатывать программы, направленные на развитие предпринимательской культуры и повышение квалификации менеджеров и предпринимателей;

- важно улучшить правовую среду для бизнеса, снизив бюрократические барьеры и обеспечив защиту прав предпринимателей, что позволит создать более стабильную и предсказуемую бизнес-среду;

- рекомендуется активизировать работу по улучшению инфраструктуры для бизнеса, особенно в регионах, где предприниматели сталкиваются с ограниченными возможностями для расширения своей деятельности.

Таким образом, для устойчивого развития предпринимательства в Республике Таджикистан требуется комплексный подход, включающий как инициативы со стороны предпринимателей, так и эффективные меры государственной поддержки, направленные на создание благоприятной и конкурентоспособной бизнес-среды.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алишоев, Х.Х. Роль производственного предпринимательства в развитии национальной экономики / Х.Х. Алишоев, М.А. Рахимов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2020. - № 4-1 (33). – С. 148-154

2. Банковский статистический бюллетень / Национальный банк Таджикистана. - 2023. - № 12 (341). – 104 с.

3. Гендерные показатели в производственной деятельности дехканских хозяйств за 2018-2023 годы / Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2024. – 116 с.

4. Каримов, Б.Ҳ., Аҳмади, З. Сармоягузорӣ ҳамчун омили пешбарандаи рушди сайёҳӣ ва инфрасохтори он / Б.Ҳ. Каримов, З. Аҳмади // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2023. – № 4 (49). - С. 236-243

5. Каримов, Б.Ҳ., Раҳимов, М.А. Ҷанбаҳои иқтисодии идоракунӣ ва рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Ҳ. Каримов, М.А. Раҳимов / - Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2022. – № 3 (42). - С. 180-188

6. Каримов, Б.Ҳ., Тохтаров, И.Х. Дастгирии давлатии қарздиҳии кишоварзӣ [Матн] / Б.Ҳ. Каримов, И.Х. Тохтаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2023. - № 12. – С. 139-148
7. Смирнов, В.П. Исследование предпринимательства в развивающемся обществе / В.П. Смирнов // Вестник Тихоокеанского государственного университета. – 2011. - № 3 (22). – С. 139-146
8. Статистический ежегодник Республики Таджикистан, 2023: официальное издание / Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе, 2023. – 419 с.
9. Ҷабборов, Ф.А. Такмили механизми таъмини рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ / Ф.А. Ҷабборов, Б.Ҳ. Одинаев // Паёми Донишгоҳи давлатии тҷиорати Тоҷикистон. – 2023. - № 4-2 (50). – С. 128-134
10. Шарифзода Ш.Р. Особенности развития горнодобывающих предприятий в Республике Таджикистан / Ш.Р. Шарифзода // Таджикистан и современный мир. – 2024. – № 1 (85). – С. 191-202
11. Шарифзода Ш.Р. Таҳлили вазъи ташкилӣ-иқтисодии идоракунии саноати маъданҳои кӯҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ш.Р. Шарифзода // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2024. – No. 3 (58). – С. 255-262
12. Шумпетер Й.А. История экономического анализа / Й.А. Шумпетер / В 3-х томах / Пер. с англ., под ред. В.С. Автономова. - СПб.: Экономическая школа, 2004. - Т. 2. VIII + 496 с. (С. 496-988)
13. Шумпетер, Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й.А. Шумпетер / пер. с нем. В.С. Автономова, М.С. Любского, А.Ю. Чепуренко и др. - М.: Эксмо, 2008. - 864 с.

УДК 339.543

Саидова М.Х., Абдуқодирзода Ҷ.К., Зубайдов С.

ТАШКИЛИ НАЗОРАТИ ГУМРУКИИ МОЛҲО ВА ВОСИТАҲОИ НАҚЛИЁТ ДАР МАМЛАКАТҲОИ ХОРИҶӢ

Дар мақола асосҳои назариявӣ ва методологии ташкили назорати гумрукии молҳо ва воситаҳои нақлиёт дар кишварҳои хориҷӣ баррасӣ шудааст. Таҳлили муқоисавии назорати гумрукӣ гузаронида шуда, масъалаҳои соддагардонӣ ва ҳамоҳангсозии расмиёти гумрукӣ дар доираи Конвенсияи Киото, баъзе муқаррарот оид ба соддагардонии расмиятҳои гумрукӣ баррасӣ гардиданд. Муайян карда шуд, ки назорати гумрукӣ дар ҳама кишварҳо дар асоси арзёбии самаранокии фаъолияти воҳидҳои сохтории мақомоти гумрук дар пешбурди фаъолияти гумрукӣ воситаи асосии пешгирии пардохт ба буҷети давлатӣ, саркашӣ аз мамнӯъият ва маҳдудиятҳо дар муносибатҳои содироту воридотӣ, инчунин назорати мол дар шароити ҳозираи тараққиёти иқтисодиёти Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Калид вожаҳо: кишварҳои хориҷӣ, созмон, назорати гумрукӣ, молу воситаҳои нақлиёт, соддагардонӣ ва ҳамоҳангсозии расмиёт, самаранокӣ

Саидова М.Х., Абдукодирзода Дж.К., Зубайдов С.

ОРГАНИЗАЦИИ ТАМОЖЕННОГО КОНТРОЛЯ ТОВАРОВ И ТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

В статье рассмотрены теоретико-методические основы организации таможенного контроля товаров и транспортных средств в зарубежных странах. Проведен сравнительный анализ проведения таможенного контроля, а также рассмотрены вопросы упрощении и гармонизации таможенных процедур в рамках Конвенция Киото, некоторые положения по упрощения таможенных формальностей. Выявлено, что таможенный контроль во всех странах считается основным инструментом предупреждения уплаты платежей в госбюджет, уклонения от запретов и ограничений при экспортно-импортных отношениях на основе оценки результативности работы структурных подразделений таможенных органов по проведению таможенного контроля товаров в современных условиях развития экономики Таджикистана.

Ключевые слова: зарубежные страны, организация, таможенный контроль, товары и транспортные средства, упрощения и гармонизация процедур, результативность

Saidova M. Kh., Abdukodirzoda J.K., Zubaydov S.

ORGANIZATIONS OF CUSTOMS CONTROL OF GOODS AND VEHICLES IN FOREIGN COUNTRIES

The article considers the theoretical and methodological foundations of organizing customs control of goods and vehicles in foreign countries. A comparative analysis of customs control is conducted, and issues of simplification and harmonization of customs procedures within the framework of the Kyoto Convention, some provisions on simplification of customs formalities are considered. It is revealed that customs control in all countries is considered the main tool for preventing payments to the state budget, evading prohibitions and restrictions in export-import relations based on an assessment of the effectiveness of the work of structural divisions of customs authorities in conducting customs control of goods in the modern conditions of economic development of Tajikistan.

Key words: foreign countries, organization, customs control, goods and vehicles, simplification and harmonization of procedures, effectiveness

Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ мавқеъ ва аҳамияти хадамоти гумрук ба таври назаррас афзоиш ёфтааст. Мақомоти гумрук муқаррароти конвенсияҳо, кодексҳо, стандартҳо ва ҳуҷҷатҳои зиёдеро ба ҳисоб гирифта, барои ҳифзи манфиатҳои иқтисодӣ ва амнияти кишвар расмиёти гумрукӣ ва назорати молу воситаҳои нақлиётро ташкил мекунанд. Аз ин рӯ, зарурати мутобиқ кардани заминаи меъёрии ҳуқуқии амалигардонии фаъолияти гумрукӣ ба меъёри муқарраршуда ба миён меояд. Санадҳои асосии меъёрии ҳуқуқӣ аз ҷониби Созмони умумиҷаҳонии савдо (СУС) [2] ва Созмони умумиҷаҳонии гумрук (СУҶГ) [3] таҳия гардида, дар онҳо принсипҳои асосии татбиқи расмиёти гумрукӣ, инчунин ташкили назорати гумрукӣ таъкид шудаанд. Бояд гуфт, ки Тоҷикистон узви СУҶГ ва СУС мебошад. Аз ин рӯ, дар Кодекси гумруки Тоҷикистон принсипҳои тавсияшудаи соддагардонӣ ва ҳамоҳангсозии расмиёти гумрукӣ комилан инъикос ёфтаанд.

Баҳодиҳии кори иҷрошуда нишон медиҳад, ки назорати гумрукӣ дар амалияи байналмилалӣ аҳамияти хоса дорад. Аз ин рӯ, мо дар ин кор таҳлили татбиқи кодекси гумрукиро ҳангоми назорати гумрукии молу воситаҳои нақлиёт дар бисёр кишварҳо анҷом додем. Бояд қайд кард, ки дар асоси омӯзиши таҷрибаи мавҷудаи амалияи ҷаҳонӣ таҳлили муқоисавии натиҷаҳои назорати гумрукӣ дар давлатҳои хориҷӣ ва Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз

ҷумла Иттиҳоди гумрукии Авруосиё (аз ҷумла 5 кишвар), Иттиҳоди Аврупо (ба аъзоён 26 кишвар), Русия, ИМА, Чин, кишварҳои АСЕАН, Ҷумҳурии Озарбойҷон, Туркманистон ва Ҷумҳурии Узбекистон гузаронида шуд.

Дар асоси омузиши таҷрибаи мақомоти гумруки Тоҷикистон муқаррар карда шуд, ки шаклҳои асосии назорати гумрукӣ инҳо мебошанд: «санчиши ҳуҷҷатхо ва маълумот; пурсиши шифоҳӣ; гирифтани тавзеҳот; назорати гумрукӣ; азназаргузаронии гумрукӣ ва муоинаи молу воситаҳои нақлиёт; бозрасии шахсӣ; санҷиши тамғагузории мол бо тамғаҳои махсус, мавҷудияти аломатҳои ҳаммонандкунӣ дар онҳо; азназаргузаронии биною ҳудудҳо бо мақсади назорати гумрукӣ; тафтишоти гумрукӣ» [8, моддаи 407].

Таҳлили таҷрибаи Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё нишон медиҳад, ки хадамоти гумрук дар раванди назорати гумрукӣ (НГ) шаклҳои зеринро мавриистифода қарор медиҳад: «гирифтани тавзеҳот; санҷиши ҳуҷҷатҳои гумрукӣ ва дигар ҳуҷҷатҳо ва (ё) маълумот; муоинаи гумрукӣ ва кофтуков; муоинаи шахсии гумрукӣ; азназаргузаронии гумрукии бино ва ҳудудҳо; муоинаи гумрук» [12, моддаи 332]. Илова бар ин, дар Иттиҳоди Аврупо [7, моддаи 25] мақомоти гумрук метавонанд ҳама гуна намуди назоратро, ки онҳо зарур мешуморанд, анҷом диҳанд.

Аз ҷумла, НГ намудҳои зеринро ба мисли азназаргузаронии молҳо, гирифтани чошнӣ ва намунаҳо, арзёбии дурустии маълумоти дар декларатсия пешниҳодшуда, ҳаққонияти ҳуҷҷатҳо, тафтиши ҳисобнома-фактураҳо, бозрасии воситаҳои нақлиёт, бағоҷ ё дигар молхое, ки шахсе бурдааст, азназаргузаронии расмӣ ва дигар амалҳои ба ин монанд ба истиснои санҷишҳои тасодуфӣ, асосан дар асоси таҳлили хатарҳо бо истифода аз воситаҳои коркарди электронии иттилоот бо мақсади муайян ва арзёбии хатар ва андешидани чораҳои зарурии муқобила дар асоси меъёрҳои дар сатҳи миллӣ, ҷомеа ва дар мавридхои зарурӣ дар сатҳи байналхалқӣ.

Дар Федератсияи Россия шаклҳои асосии НГ аз: «тафтиш кардани ҳуҷҷатҳо ва маълумот; пурсиши шифоҳӣ; гирифтани тавзеҳот; назорати гумрукӣ; азназаргузаронии гумрукӣ ва муоинаи молу воситаҳои нақлиёт; ҷустуҷӯи шахсӣ; санҷиши тамғагузории мол бо тамғаҳои махсус, мавҷудияти аломатҳои ҳаммонандкунӣ дар онҳо; азназаргузаронии биною ҳудудҳо бо мақсади назорати гумрукӣ; аудити гумрукӣ» [10, моддаи 366] иборат аст.

Дар кишварҳои ИДМ тибқи Кодекси гумрук шаклҳои зерини назорати гумрукӣ татбиқ карда мешаванд: «гирифтани тавзеҳот; санҷиши ҳуҷҷатҳои гумрукӣ ва дигар ҳуҷҷатҳо ва (ё) маълумот; экспертизаи гумрукӣ ва кофтуков; бозрасии шахсии гумрукӣ; азназаргузаронии гумрукии бино ва ҳудудҳо; санҷиши гумрукӣ» [7, моддаи 322].

Дар Узбекистон мақомоти гумрук ҳангоми гузаронидани назорати гумрукӣ шаклхои зерини назорати гумрукиро татбиқ менамоянд: «гиридани тавзехот; санҷиши ҳуҷҷатҳои гумрукӣ ва дигар ҳуҷҷатҳо ва (ё) маълумот; муоинаи гумрукӣ ва кофтуков; бозрасии шахсӣ; азназаргузаронии гумрукии бино ва ҳудудҳо; аудити гумрукӣ» [9, с.216].

Дар ИМА [14] 100% декларатсияи электронии молҳо гузаронида шуда, варақаҳои коғазӣ низ қабул карда мешаванд. Барасмиятдарории мол ва воситаҳои нақлиёт аз тарафи брокерҳои гумрукии иҷозатнома дошта амалӣ карда шуда, НГ ба чунин тартиб сурат мегирад:

1. Дар сатҳи аввал он ба тариқи пурра автоматикунонида гузаронида мешавад;

2. Сатҳи дуюм давраи ёрирасон буда дар асоси тартиби муайяншуда ва риояи талаботҳо дар сатҳи дидбонгоҳҳои гумрукӣ гузаронида шавад;

3. Раванди НГ дар асоси таҳлили ҳамаҷонибаи компютерии иттилоотии электронӣ оид ба молҳои ба Иёлоти Муттаҳидаи Амрико воридшавандаро сурат мегирад;

4. Интихоби намуди афзалитдоштаи НГ аз руйи навъи бор бо ёрии системаи махсуси назорати компютерӣ дар асоси ба навъҳо ҷудо кардани молҳо ба сомон расонида мешавад.

Аз таҷрибаи ИМА бар меояд, ки мақомоти гумрук 42 номгуйи меъёрҳоро барои таҳлили молҳо истифода менамоянд. Дар мадди аввал натиҷаи назорати гумрукӣ дар асоси гузаронидани молҳои воридотӣ (тақрибан-78,0%); назорати ҳуҷҷатӣ аз сабаби мавҷуд

набудани баъзе ҳуҷҷатҳои мол (қариб 20,0%); азназаргузаронии 1-2% -и молҳо аз ҳаҷми умумии борҳои кашондашударо ташкил медиҳад.

Баъдан дар асоси таҳлили дубораи компютерӣ тамоми маълумот дар бораи молҳои воридотӣ дар маркази коркарди маълумоти мақомоти гумруки ИМА гузаронида мешавад.

Аз маълумотҳо бар меояд, ки вақти миёнаи НТ дар ИМА 10 дақиқаро ташкил медиҳад, гарчанде мувофиқи меъёр 30 дақиқа иҷозат додашудааст.

Дар Ҷумҳурии Мардумии Чин назорати гумрукӣ бо пайдарпаии зерин амалӣ карда мешавад [5]:

1. Воситаҳои нақлиёт, бор ва ашёе, ки аз сарҳад мегузаранд, аз назар гузаронед; Дар сурати вайрон кардани кодекс ё дигар қонуну қоидаҳои дахлдори маъмурӣ, онҳо метавонанд мусодира карда шаванд.

2. Санҷиши ҳуҷҷатҳои шахсоне, ки барои убури сарҳад иҷозат дода шудаанд; шахсонеро, ки ба вайрон кардани кодекси ҶХХ ва ё дигар конуну коидахои маъмурии дахлдор гумонбар шудаанд, пурсиш карда, кирдорхои гайриконунии онхоро тафтиш мекунанд.

3. Шартномаҳо, счет-фактураҳо, ведомостьҳо, варақаҳо, рӯйхатҳо, ҳуҷҷатҳо, мукотибаи хизматӣ, сабти магнитофон ва видео ва дигар маводҳои марбут ба воситаҳои нақлиёт, борҳо ва ашёи аз сарҳад гузаштаро санҷида, нусхаи онҳоро тартиб медиҳад. Ҳангоми вайрон кардани талаботи кодекси гумруки Чин ва дигар қоидаҳои дахлдори маъмурӣ мақомоти гумрук метавонанд воситаҳои наклиёт, бор ва маводҳои аз сархад гузаштаистодаро, ки ба вайронкунӣ алоқаманданд, дастгир кунанд.

4. Дар минтақаҳои гумрукӣ ва дар минтақаҳои гумрукии муқарраршудаи соҳилҳо ва сарҳадӣ воситаҳои нақлиётеро, ки ба мақсадҳои контрабанда истифода шуданашон гумонбар мешаванд ва аз ҷойҳое, ки аз рӯйи гумонҳои мавҷуда молу ашёи қонунӣ пинҳон шудаанд, аз назар гузаронанд; бозрасии фардии шахсонеро, ки ба қочоқ гумонбар мешаванд, гузаронад.

Воситаҳои нақлиёт, бор ва ашёе, ки барои мақсадҳои қочоқ истифода шуданашон гумонбар мешаванд ва шахсоне, ки дар содир намудани ҷиноятхои марбут ба қочоқ гумонбар шудаанд, метавонанд бо иҷозати бевоситаи сардори гумрук ё сардори мақомоти гумруки тобеи ӯ ба ин ваколатдор дастгир карда шаванд; мӯҳлати боздошти шахсоне, ки дар содир намудани ҷиноятҳои вобаста ба қочоқ гумонбар мешаванд, набояд аз 24 соат зиёд бошад;

Дар ҳолатҳои махсус, ин мӯҳлат метавонад то 48 соат дароз карда шавад. Ба ғайр аз минтақаҳои НГ ва минтақаҳои гумрукии муқарраршудаи соҳилӣ ва сарҳадӣ, ҳангоми тафтиши парвандаҳои қочоқ, мақомоти гумрук бо иҷозати бевоситаи сардори мақоми гумрук ё сардори ваколатдори мақомоти тобеи ӯ метавонад воситаҳои нақлиётеро, ки барои мақсадҳои қочоқ истифода шуданашон гумонбар мешаванд ва ҷойҳое, ки ба гумони пинҳон кардани молу ашёи қочоқӣ ва ғайр аз маҳалли истиқомати шахрванд алоқаманданд, аз назар гузаронанд; шахси манфиатдор вазифадор аст, ки ба маҳал ҳозир шавад; агар шахси манфиатдор ба ҷойи ҳодиса ҳозир нашавад, тафтишро бевосита дар ҳолати мавҷуд будани шоҳидон оғоз кардан мумкин аст; дар сурати мавҷуд будани далелҳои тасдиққунандаи гумони истифодаи воситаҳои нақлиёт, бор ва ашё бо мақсади қочоқ, онҳо метавонанд дастгир карда шаванд [5, моддаи 6].

Дар Ҷумҳурии Озарбойҷон назорати гумрукӣ бо роҳи тафтиши ҳуҷҷатҳо ва маълумоти барои мақсадҳои гумрукӣ зарурӣ; экспертизаи гумрукӣ, азназаргузаронии молу воситаҳои нақлиёт, бозрасии шахсӣ ҳамчун шакли истисноии назорати гумрукӣ; баҳисобгирии молҳо ва воситаҳои нақлиёт; пурсишҳои шифоҳии шахсони воқеӣ ва мансабдор; аудити гумрукӣ ва ҳисоботдиҳӣ; азназаргузаронии ҳудудҳо ва биноҳои анборҳои нигаҳдории муваққатӣ ва гумрукию озод, минтақаҳои озоди гумрукӣ, мағозаҳои савдои бебоҷ ва дигар ҷойҳои нигоҳдории молу воситаҳои нақлиёти таҳти НГ қарордошта метавонанд ҷойгир шаванд ё дар он ҷо фаъолият анҷом дода шаванд, ки ба мақомоти гумруки Озарбойҷон вогузор шудааст. Инчунин бо дигар шаклҳои пешбининамудаи Кодекси гумрук ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии кишвар ё хилофи санадҳои қонунгузорӣ набошанд назорати гумрукӣ гузаронида мешавад.

Ҳангоми гузаронидани назорати гумруки воситаҳои техникиро истифода бурдан мумкин аст, ки агар барои хаёт ва саломатии одамон, хайвонот ва растанихо бехатар буда, ба мол ва воситаҳои наклиёт зарар нарасонанд [6, моддаи 177].

Дар Туркманистон шаклхои зерини НГ да асоси: «тафтишкунии ҳуҷҷатҳо ва маълумот; пурсиши шифоҳӣ; гирифтани тавзеҳот; назорати гумрукӣ; азназаргузаронии гумрукӣ ва муоинаи молу воситаҳои нақлиёт; ҷустуҷӯйи шахсӣ; санҷиши тамғагузории мол бо тамғаҳои махсус, мавҷудияти аломатҳои ҳаммонандкунӣ дар онҳо; азназаргузаронии биною ҳудудҳо бо мақсади назорати гумрукӣ; аудити гумрукӣ» гузаронида мешавад [11, моддаи 311].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки кишварҳои АСЕАН [15] моделҳои системаи гумрукии электрониро қабул мекунанд. Дар гумруки Ҷумҳурии Корея системаи электронии гумрукӣ дар асоси EDI амалӣ карда шудааст, ки аз системаи содирот воридоти молҳо иборат аст.

Системаи Ҷопон ба таври худкор расмиёти гумрукӣ (NACCS), системаи иттилоотӣ (ИДМ), системаи идоракунии хавфҳо ва системаҳои пас аз барасмиятдарориро муқаррар мекунад.

Дар Сингапур системаи гумрукии автоматии модели мутамаркази коркардро истифода мебарад, ки аз системаи фронталӣ ва баъдина иборат аст.

Диққати махсус системаи гумрукии электронии Ветнам VNACCS/VCIS мебошад, ки ду зерсистемаро дар бар мегирад:

а) низоми электронии барасмиятдарории молҳо;

б) системаи низоми иттилоотии гумрукӣ ва нармафзори иловагӣ барои коркарди автоматии маълумотҳо аз манбаъҳои гуногуни идораҳо ва мақомоти давлатӣ.

Дар кишварҳои АСЕАН, системаи электронӣ ҳамчун як корхонаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ таъсис дода шудааст, то ба ин кишварҳо имкон диҳад, ки иштироки бахши хусусиро дар расонидани хидматҳои иҷтимоӣ бо мақсади пешниҳоди хидматҳои муассир ва дастрас афзоиш диҳанд.

Натиҷаҳои таҳлил нишон медиҳанд, ки: «...дар мафҳум ва шаклҳои татбиқи назорати гумрукӣ тафовут мавҷуд аст. Аммо бисёр муқаррароти назорати гумрукӣ ба стандартҳои Конвенсияи Киото асос ёфтаанд» [4]. Принсипҳо, муқаррарот ва стандартҳои асосии Конвенсияи Киото дар Кодекси гумруки Тоҷикистон аз 01.01.2005 ба инобат гирифта мешаванд. Онҳо инчунин, дар стратегияи рушди хадамоти гумрук барои давраи то соли 2025 ба назар гирифта шудаанд.

Тавсияҳои зикршуда ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ, ҳамоҳангсозӣ ва соддагардонӣ, инчунин беҳтар намудани ҳамлу нақли бору мусофирбар, риояи принсипҳои назорати гумрукию почта ва дигар талаботу шароит мусоидат мекунанд. Таҷриба нишон медиҳад, ки Созишномаи генералӣ оид ба тарифҳо ва савдо баъзе муқарраротро оид ба соддагардонии расмиятҳои гумрукӣ дар бар мегирад [2].

Мавриди зикр аст, ки мазмуни моддаи VIII, ки «...давлатҳои иштирокчӣ вазифадор мекунад, то ҳадди ақали расмиятҳои содирот ва воридот, инчунин ситонидани боҷҳои гумрукӣ ба маблағи баробар ба арзиши хизматрасониҳои гумрукии пешниҳодшуда» [2]. Аммо ба талаботи ин модда аз ҷониби кишварҳои гуногун ҷавобгӯ нест. Бар асоси ин, Конвенсияи Киото принсипҳои содда ва ҳамоҳангсозии расмиёти гумрукиро муайян мекунад, ки ба баланд бардоштани самаранокии хадамоти гумрук мусоидат мекунанд.

Аз тарафи дигар, раванди барасмиятдарории гумрукӣ ва назорати гумрукӣ ва такмили онҳо бояд дар асоси истифодаи принсипи соддакардашудаи ҳамоҳангсозии расмиёти гумрукӣ амалӣ карда шавад. Вобаста ба ин, такмили фаъолияти гумрукӣ оид ба соддагардонӣ ва ҳамоҳангсозии талабот оид ба бақайдгирӣ ва назорат, иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва мақомоти гумрук ташкил карда мешавад.

Дар асоси таҳлил маълум гардид, ки мақомоти гумруки ҷумҳурӣ бояд назорати гумрукиро тибқи қоидаҳо ва принсипҳои Конвенсияи Киото, ки барои татбиқи расмиёти гумрукӣ дар қонунгузории гумруки ҷумҳурӣ муқаррар шудааст, пеш баранд. Гузашта аз ин,

танҳо дар асоси модели Созмони умумиҷаҳонии гумрук метавонад дар мавриди татбиқи расмиёти гумрукӣ дар бисёр давлатҳои ҷаҳон тавофуқ ба даст ояд.

Аз ин рӯ, дар ин кор бо омӯхтани муқаррароти асосии Конвенсияи Киото мо тавсияҳоро оид ба гузаронидани расмиёти гумрукӣ пешниҳод менамоем:

1. Ҳангоми гузаронидани НГ ва ситонидани боҷҳо, баҳисобгирӣ ва назорати ниҳои маҷмӯи тадбирҳо дар асоси истифодаи оқилонаи иқтидори гузаргоҳҳои интиқоли мол аз сарҳади гумрукӣ арзёби ва амалӣ карда шаванд;

2. Татбиқи мубодилаи электронии маълумот ва гардиши пурраи ҳуҷҷатҳо;

3. Тартиботи махсуси соддакардашударо барои субъектхои конунгузор, ки ба фаъолияти иктисодии хоричӣ машгуланд, окилона истифода баранд;

4. Мунтазам гузаронидани мониторинг, таҳлил ва арзёбии самаранокии системаи идоракунии хавфҳои гумрукӣ ва ғ. Инчунин, бо истифода аз конвенсияҳои Киото мо тавсия медиҳем, ки қоидаҳои стандартиро, ки барои хадамоти гумруки ҷумҳурӣ ҳатмӣ мебошанд, истифода барем.

Аз ин рӯ, мо ҳамроҳ шудан ба принсипҳо ва стандартҳои Конвенсияи Киото оид ба татбиқи расмиёти гумрукӣ ва интихоби низомҳои гумрукиро вазифаи аввалиндараҷа медонем. Дар асоси омӯзиши Конвенсияи Киото маълум шуд, ки он як қатор расмиёти муфассалро дар бар намегирад ва онҳо дар интиқоли мол аз сарҳади гумрукӣ мушкилот эҷод мекунанд. Ин тартибҳо ба танзими гумрукӣ ва ғайритарифӣ алоқаманданд.

Дар ин маврид бояд ҷойи ҳар як стандарт ва татбиқи он дар танзими гумрукӣ ва ғайритарифӣ муайян карда шавад. Арзёбии оқилонаи механизми танзими гумрукӣ, истифодаи қоидаҳои ҳаракати мол имкон медиҳад, ки ҳангоми интиқоли молҳо ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукӣ тадбирҳои танзими гумрукию тарифӣ ва ғайритарифӣ самаранок татбиқ карда шаванд ва фаъолияти хадамоти гумрук ба риояи қоида ва тартиби аз сарқади гумрукии ҷумҳурӣ гузаштани мол. Дар баробари ин мо маълум кардем, ки дар баҳодиҳӣ ба оқибатҳои соддагардонӣ ва ба ҳам мувофиқ кунондани тартибот душвориҳо мавҷуданд.

Аз ин рӯ, масъалаи соддагардонии амалиётҳои гумрукиро арзёбӣ намуда, баҳодиҳии самараи назорати давлатиро ҳангоми адои хизматрасониҳои гумрукӣ бо мақсади баланд бардоштани сифати онҳо ва самаранокии назорати гумрукиро дида баромадан, саривақтӣ мебошад.

Аз таҷриба бар меояд, ки ҳангоми гузаронидани НГ баррасии қонунгузории кишвар нисбати ин раванд, риояи талаботи Конвенсияи Киото ва даҳ қоидаҳои стандартӣ (6.1-6.10), ки пешбинӣ мекунад, зарур дониста мешавад [3].

Таҳлил нишон медиҳад, ки қонунгузории гумруки Тоҷикистон ба талаботҳои Конвенсияи Киото пурра мувофиқат намуда, барои соддагардонии гузаронидани амалиётҳои гумрукӣ ва баланд бардоштани самаранокии он аз ҷониби мақомоти гумрук имконият медиҳад. Ҳамин тариқ, татбиқи назорати гумрукӣ мутобиқи тавсияҳои Конвенсияи Киото ба кормандони мақомоти гумрук имконият медиҳад:

-ба хавфи калон диққат диҳанд ва аз ин ру, самараноктар истифода бурдани захирахои мавчудаи моддию мехнатиро таъмин намоянд;

– имконияти ошкор намудани вайронкунихои конунгузори ва субъектхои бевичдонеро, ки фаъолияти иктисодии хориҷиро анҷом медиҳанд, хангоми амалисозии фаъолияти гумрукӣ таъмин намоянд;

- беҳдошти механизми ҳавасманд намудани субъектҳои фаъоли раванди фаъолияти иқтисодии байналмилалӣ;

- таъмини самаранокии рушди гардиши савдои баналмилалӣ дар асоси созмон додани долонҳои нақлиётии байналмилалӣ ва ҷойгиркунии дидбоггоҳҳои гумрукӣ дар онҳо ва гайра.

Бояд қайд кард, ки нақши назорати гумрукии молҳо дар танзими фаъолияти иқтисодии хориҷӣ бо истифода аз қоидаҳои стандартии (6.1) Конвенсияи Киото оид ба татбиқи назорати

ҳатмии ҳама молҳо ва воситаҳои нақлиёт ба қаламрави гумрукӣ воридшаванда ё аз Тоҷикистон содиршуда, боҷҳои гумрукӣ, андоз аз арзиши иловашуда, аксизҳо ва пардохтҳои дигари ҳатмӣ.

Дар асоси омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ маълум шудааст, ки вайронкунии қоидаҳои гумрукӣ пеш аз ҳама ба кам шудани маблағи ситонидани боҷҳои гумрукӣ алоқаманд аст. Аз ин рӯ, назорати гумрукӣ дар ҳама кишварҳо воситаи асосии пешгирии пардохтҳо ба буҷети давлатӣ ё саркашӣ аз мамнӯъияту маҳдудиятҳо дар муносибатҳои содироту воридот дар асоси истифодаи оқилонаи воситаҳои техникӣ ва зеҳни сунъӣ маҳсуб мешавад.

Аз ин рӯ, хадамоти гумрук ҳангоми гузаронидани назорати гумрукӣ набояд ба интиқоли молу воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукӣ ва амали намудани сиёсати фискалӣ монеа барпо кунад.

Дар маҷмӯ, раванди ташкили назорати гумрукии молу воситаҳои нақлиёт бо назардошти таҷрибаи хориҷӣ ба беҳтар шудани сифати хизматрасониҳои гумрукӣ, таъмини амнияти иқтисодӣ, ҳифзи манфиатҳои иқтисодии ҷумҳурӣ ва обрӯйи мақомоти гумрук, инчунин самаранокии кори воҳидҳои сохтории мақомоти гумрук ва татбиқи сиёсати фискалӣ дар шароити муосири рушди иқтисодиёт имконият медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Абдукодирзода Дж.К. Развитие системы организации таможенного контроля товаров и транспортных средств в Республике Таджикистан: дисс. канд экон.наук: 08.00.01.03/Дж.К.Абдукодирзода.-Душанбе, 2024.-181с.
2. Генеральное соглашение по тарифам и торговле от 7 декабря 1947г.: офиц. текст. - СПб. Препринт ТПП, 1994. -78с.
3. Международная конвенция об упрощении и гармонизации таможенных процедур (Конвенция Киото). Вступила в силу 25 сентября 1974 г., в редакции Протокола 1999 г.: офиц. текст. -109с.
4. Международной конвенции «Об упрощении и гармонизации таможенных процедур от 18 мая 1973 года в редакции Протокола о внесении изменений в Международную конвенцию об упрощении и гармонизации таможенных процедур» от 26 июня 1999 года http://docs.cntd.ru
5. Таможенный кодек Китайской Народной Республики http://old.russchinatrade.ru (дата обращения 25.11.2024).
6. Таможенный кодекс Азербайджанской Республики от 24 июня 2011 года (введены изменения ɗ дополнения 27.12.2022 г.) // https://continent-online.com *(н Ѳ ls Ѳ ts в tɛ Ѳ ʰ j 15.11.2024).*
7. Таможенный Кодекс Евразийского экономического Союза (с изменениями на 29 апреля 2020 года) (редакция, действующая с 23 марта 2021 года).
8. Таможенный кодекс Республики Таджикистан [Принят Маджлиси намояндагон - 3 ноября 2004 г.№62]-Душанбе.: Ирфон, 2013.-462с.
9. Таможенный кодекс Республики Узбекистан/ Утвержден от 20.01.2016г., № ЗРУ-400. https://lex.uz (дата обращения 20.10.2022).
10. Таможенный кодекс Российской Федерации, [Федеральный закон: принят Гос. Думой, 28 мая 2003 г №61-ФЗ]. – М.: Юрайт-Издат, 2009.-249с.
11. Таможенный кодекс Туркменистана//https://customsonline.ru/tk_ turkmenistan.html (дата обращения 10.09.2022).
12. Hartley T. C. Constitutional Problems of the European Union/ T. C. Hartley. Oxford: 1999. Inama S., Vermulst E. Customs and Trade Laws of the European Community/ S.Inama, E.Vermulst. Kluwer: 1999.
13. https://www.google.com/search chrome&ie=UTF-8 (дата обращение 10.11.2023).
14. https://www.turboreferat.ru (дата обращения 20.10.2023).
15. http://www.aseansec.org/18006. htm.- Soglashenie o sozdanii i osushhestvleniju Edinogo okna ASEAN, Kuala Lumpur и http: //www.aseansec.org/23084.pdf; - Protokol o sozdanii i osushhestvleniju Edinogo okna ASEAN)

УДК 338

Самадова З. А.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ МЕХАНИЗМА ФОРМИРОВАНИЯ И УПРАВЛЕНИЯ ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКОЙ

Статья посвящена актуальной теме, в ней рассматриваются вопросы зелёной экономики. Изучение данного вопроса особенно важно на современном этапе развития, поскольку все страны мира сталкиваются с экологическими проблемами, связанными с расширением производства, которые возникают в результате технического прогресса и общей глобализации. Экологические проблемы в нынешних условиях занимают важное место, но, учитывая сложившуюся ситуацию, для которой характерны ухудшение экологической ситуации в мире в связи с ростом населения планеты, кроме того, увеличение масштабов промышленности, а вместе с ним и постоянно увеличивающиеся промышленные и бытовые отходы, их недостаточно. В результате индустриального роста в мире и чрезмерно активного экономического развития значительно сокращаются сельскохозяйственные угодья, парки, леса, болота. Другими словами, сегодня в мире нарушен баланс природного и физического капитала. Можно отметить, что наряду с другими странами в Таджикистане также существует множество проблем, препятствующих переходу экономики на «зелёные рельсы». В связи с этим, в статье рассмотрены вопросы, затрудняющие переход экономики на «зелёный» вектор. По результатам исследования предлагаются пути их решения.

Ключевые слова: зелёная экономика, бизнес и экология, глобализация и экология, зелёный вектор развития экономики

Самадова З. А.

БАЪЗЕ ҶАНБАҲОИ МЕХАНИЗМИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ САБЗ

Мақола ба мавзуи мубрам бахшида шуда дар он масоили иқтисодиёти сабз мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Омӯзиши масъалаи мазкур махсусан дар марҳилаи муосир муҳим аст, зеро тамоми кишварҳои ҷаҳон бо мушкилоти экологии алоқаманд бо тавсеаи истеҳсолот, ки дар натиҷаи пешрафти техникӣ ва ҷаҳонишавии умумӣ рух додааст, рӯ ба рӯ шудаанд. Дар шароити кунунӣ масъалаҳои экологӣ ҷойгоҳи муҳимро ишғол мекунанд, аммо бо назардошти ҳолати бамиёномада, ки ба он болоравии вайроншавии вазъи экологӣ дар ҷаҳон бо сабаби афзоиши аҳолии сайёра, илова бар он, афзоиши миқёси саноат, ва пайваста ба он зиёдшавии партовҳои саноатӣ ва маишӣ хосанд, кофӣ нест. Дар натиҷаи болоравии саноатӣ дар ҷаҳон ва рушди аз ҳад зиёди фаъоли иқтисодӣ заминҳои кишоварзӣ, боғҳо, ҷангалҳо, ботлоқҳо хеле коҳиш ёфта истодаанд. Бо ибораи дигар, имруз дар ҷаҳон мувозинати сармояи табиӣ ва ҷисмонӣ вайрон гаштааст. Метавон қайд кард, ки дар радифи дигар кишварҳо дар Тоҷикистон низ монеаҳои зиёде вуҷуд доранд, ки ба гузариши иқтисодиёт ба “роҳи сабз” халал мерасонанд. Пайваста ба он дар мақола масъалаҳое баррасӣ карда мешаванд, ки гузариши иқтисодиётро ба вектори сабз душвор мегардонанд. Дар натиҷаи омӯзиш роҳҳои ҳалли онҳо пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти сабз, бизнес ва экология, ҷаҳонишавӣ ва экология, самти сабзи рушди иқтисодиёт

Samadova Z. A.

SOME ASPECTS OF THE MECHANISM OF FORMATION AND MANAGEMENT OF THE GREEN ECONOMY

The article is devoted to a relevant topic; it discusses the issues of the green economy. Studying this issue is especially important at the present stage of development, since all countries of the world face environmental problems related to the expansion of production that arise as a result of technological progress and general globalization. Environmental problems in the current conditions occupy an important place, but given the current situation, which is characterized by deterioration in the environmental situation in the world due to the growth of the world's population, in addition, the increase in industry, and with it the ever-increasing industrial and household waste, they are not enough. As a result of the world's industrial growth and overly active economic development, agricultural land, parks, forests, and swamps are being significantly reduced. In other words, the balance of natural and physical capital is disrupted in the world today. It can be noted that, along with other countries in Tajikistan, there are also many problems that hinder the transition of the economy to a "green track". In this regard, the article discusses issues that make it difficult for the economy to transition to a "green" vector. Based on the results of the study, ways to solve them are proposed.

Keywords: green economy, business and ecology, globalization and ecology, green vector of economic development

Взаимодействие экономики и экологии – один из ключевых аспектов устойчивого развития. Недостаточное внимание к этой проблеме может привести к серьёзным последствиям для человечества.

Зелёную экономику можно рассматривать в качестве средства для достижения эластичной и гибкой экономики, позволяющей внести улучшения в качество жизни населения.

Зелёной экономике отводится важная роль в решении экологических проблем на планете. Зелёная экономика имеет своей целью обеспечение, удовлетворение потребностей общества, не нанося одновременно вред окружающей среде. Концепция зелёной экономики строится на том, чтобы поддерживать экологическую безопасность будущих поколений. Зелёная экономика основывается на принципах эффективного употребления природных ресурсов, сокращении выбросов загрязняющих веществ и развитии обновляемых источников энергии.

Понятие «зелёная экономика» в первый раз было введено в научную литературу учёными-экономистами Д. Пирсом, А. Маркандья и Э. Барбье в докладе правительству Великобритании «План зелёной экономики» в 1989 году. Дэвид Пирс считается основоположником зелёной экономики. Пирс был известным экономистом, чьи исследования были посвящены ресурсам природы и окружающей среде.

Дэвид Пирс начал разрабатывать концепцию, базируясь на том, что экономика в своем развитии не должна забывать о потере биологического разнообразия, о том, что природные богатства и ресурсы не безграничны, а также вопросов экологии в целом. Основные принципы зелёной экономики включают: принцип здоровой планеты, устойчивое употребление природных ресурсов, минимизацию отходов и загрязнения, защиту экосистем и др. Центральная идея данной концепции в том, чтобы рост экономики был связан с охраной экологии.

Однако, несмотря на разработку концепции в конце 80-х годов, сам термин «зелёная экономика» Дэвид Пирс предложил только в 1992 г. В определении Пирса «зелёная экономика» представляет собой ту экономику, обладающая устойчивостью, которая способна себя воспроизводить на устойчивой основе [6].

Согласно определению ЮНЕП, «зелёная экономика» - это модель экономического развития, направленная на повышение уровня жизни населения, сокращение социального неравенства и одновременное снижение нагрузки на природные ресурсы [9].

Таким образом, обобщив имеющиеся определения, можно говорить о том, что зеленая экономика подразумевает экономику, направленную на:

1) экономическое и социальное благополучие людей с рациональным использованием ресурсов природы;
2) поддержанием экологического развития общества и экологической эффективности;
3) снижением экологических рисков;
4) недопущения исчерпаемости природных ресурсов;
5) снижения нагрузки на природный капитал;
6) сохранение экосистем;
7) уменьшение выбросов парниковых газов;
8) сохранение природной среды для будущих поколений людей.

В общем виде, основные характеристики «зелёной» экономики сгруппированы и приведены в рисунке 1.

ХАРАКТЕРИСТИКИ И СВОЙСТВА ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКИ	
Низкоуглеродная экономика	Низкий уровень выбросов углеродных соединений
Ресурсосберегающая экономика	Рациональное использование природного капитала
Энергосберегающая экономика	Использование альтернативных источников энергии
Чистая экономика	Сокращение загрязнения окружающей среды
Социально справедливая (гуманная) экономика	Экономика, ориентированная на обеспечение одновременно материального и нематериального благосостояния населения

Рисунок 1. - Основные характеристики «зелёной» экономики

Следует отметить, что формирование зелёной экономики требует создания соответствующей нормативно-правовой базы и политики, направленной на развитие данного сектора экономики. Стимулирование перехода к зелёной экономике может осуществляться через введение налогов на углеродные выбросы, предоставление финансовой поддержки экологическим проектам и создание условий для внедрения экологически безопасных производственных процессов.

Без инноваций и технологий, позволяющих сократить негативное влияние на окружающую среду, переход к зелёной экономике невозможен. Внедрение возобновляемых источников энергии, разработка энергоэффективных решений и использование экологически чистых материалов являются важными аспектами. Успех зелёной экономики зависит от социальных факторов, таких как образование и вовлеченность населения. Необходимо создать осознание важности устойчивого развития, что позволит более эффективно управлять переходом к зелёной экономике.

Эффективное управление природными ресурсами, включая землю, воду и биоресурсы, является важным аспектом формирования зелёной экономики. Это требует внедрения принципов устойчивого управления, оценки экосистемных услуг и адаптации к климатическим изменениям.

Переход к зелёной экономике часто требует международного сотрудничества, так как многие экологические проблемы, такие как изменение климата и утрата биологического разнообразия, носят глобальный характер. Страны мира активно участвуют в международных соглашениях и программах, направленных на развитие зелёной экономики. ООН выступает одним из главных инициаторов и координаторов международного сотрудничества в области

зелёной экономики. Благодаря усилиям Организации Объединенных Наций вопросы экологии и устойчивого развития находятся в центре внимания мирового сообщества. Как было указано выше, впервые такое понятие как «зелёная экономика» прозвучала на конференции проводимое в 1992 году в Рио-де-Жанейро, и данная конференция стала важнейшим событием международного взаимодействия между странами в вопросах экологии.

В Таджикистане переход на зелёную экономику начинает приобретать актуальность, и что важно, наблюдаются первые шаги перехода на зелёный вектор экономики. В Национальной стратегии развития Республики Таджикистан до 2030 года намечается, что страна, прилагая усилия в данном направлении, сможет стать «региональным лидером в производстве и транзите дешёвой и экологически чистой энергии», подразумевая производство «зелёной» энергии [2, с.7]. Сегодня Правительство страны прилагает все усилия для достижения энергетической независимости и устойчивого развития национальной экономики, используя для этого все доступные ресурсы и возможности, с особым акцентом на развитие «зеленой» экономики [1].

Для перехода к зелёной экономике Республика Таджикистан разработал специальную стратегию на период с 2023 по 2037 годы [3]. Она направлена на проведение структурных преобразований в экономике, эффективное использование природных ресурсов, привлечение инвестиций в экологически чистые проекты, внедрение инноваций и расширение международного сотрудничества в сфере зелёной экономики. В рамках всех стратегических документов государства разрабатываются комплексные меры, направленные на создание благоприятной среды для развития зеленой экономики, включая поддержку зеленой энергетики.

Тем не менее, в стране в этом направлении существуют проблемы, как:

- износ основных фондов;
- слабые экономические стимулы для перехода производств к большей экологичности;
- недостаточная охрана природных ресурсов;
- недостаточные меры по утилизации отходов;
- недостаточное развитие возобновляемых источников энергии: преобладающее использование ископаемых видов топлива в энергетике приводит к ухудшению экологической обстановки;
- отсутствие эффективной системы сбора, сортировки и утилизации отходов;
- отсутствие государственных и региональных программ, направленных на стимулирование использования возобновляемых источников энергии;
- отсутствие гибкости в технологической и институциональной сферах, а также несовершенство законодательства, что сдерживают развитие отрасли;
- низкий уровень конкурентоспособности по сравнению к традиционными видами ископаемого топлива.

Экологические проблемы с течением времени только возрастают и требуют мер для их решения. Для перехода к устойчивому развитию требуется переход на новые модели потребления и производства, которые будут основаны на принципах энергоэффективности, использования возобновляемых источников энергии и минимизации негативного воздействия на окружающую среду. Необходимо перейти к модели хозяйствования, основанной на гармоничном взаимодействии с природой и рациональном использовании природных ресурсов.

К комплексу мер для перехода к «зелёной» экономике, основанной на принципах экологической устойчивости, можно отнести:

- создание системы экологического регулирования;
- государственное финансирование экологически чистых технологий;
- стимулирование частных инвестиций в экологические проекты и укрепление международного сотрудничества для решения экологических проблем.

Для ускорения перехода к экологической чистой экономике можно использовать следующие инструменты:

- разработка и внедрение более эффективных правовых механизмов для стимулирования зеленой экономики;
- просветительские программы, направленные на повышение осведомленности граждан о причинах экологического кризиса;
- создание условий, побуждающих к определенным действиям через экономические инструменты;
- создание экономических условий, стимулирующих переход к низко углеродной экономике через налогообложение;
- использование государственных закупок для поддержки производителей экологически чистой продукции и продвижения принципов устойчивого развития;
- сочетание государственных инвестиций в возобновляемые источники энергии, энергоэффективные здания и общественный транспорт с финансированием модернизации традиционных производств;
- обеспечение открытого доступа к информации о воздействии хозяйствующих субъектов на окружающую среду и результатах их экологического контроля;
- поощрение и развитие торговли квотами на выбросы парниковых газов и других загрязняющих веществ и т.д.

Необходимо пересмотреть систему ценообразования таким образом, чтобы она отражала экологические издержки и стимулировала устойчивое развитие. Также следует отказаться от государственных субсидий, которые способствуют неэффективному использованию [4, с.24].

Решение проблем зеленого финансирования требует комплексного подхода, включающего тесное сотрудничество между государством, международными экологическими организациями, финансовыми институтами и бизнесом. Государство играет ключевую роль в развитии зеленой экономики. Оно должно не только создавать нормативно-правовую базу, но и активно участвовать в процессе принятия инвестиционных решений, обеспечивая экологическую безопасность и долгосрочную устойчивость проектов. К примеру, переход к зеленому туризму требует комплексного подхода, включающего тесное сотрудничество с бизнесом, стратегическое планирование развития туристических направлений, создание благоприятных финансовых условий и инвестиции в экологически чистые проекты [8, с.99].

Существуют два основных подхода к переходу на зелёную экономику: развитые страны, обладая финансовыми ресурсами и технологиями, могут быстро трансформировать свою экономику, создавая новые экологически чистые отрасли и обеспечивая социальный прогресс. Развивающиеся страны, в свою очередь, должны постепенно внедрять экологические принципы в традиционные отрасли, стремясь к устойчивому развитию [5].

Переход к экологически чистой экономике способствует расширению ассортимента экспортируемых товаров с глубокой переработкой сырья. Это позволит отечественным производителям успешно конкурировать с иностранными компаниями на внешних рынках. Средства, высвобожденные за счёт экологических мероприятий, должны быть направлены на развитие экономики и социальных программ, оказывающих содействие повышению качества жизни граждан страны.

Поскольку научно-технический прогресс активно развивается, увеличиваются объёмы производства, параллельно происходит отрицательное воздействие на экологию, связанное с деятельностью производства и людей в целом. Например, увеличение отходов производства, вредных выбросов, разливы сточных вод в реки, размеров свалок бытовых и промышленных отходов, сокращение площади лесов, национальных парков и земельных угодий хорошего качества и др. Становится важно поддерживать экологический баланс в мире. Поэтому важен переход на зелёную экономику.

Государству придется нести затраты на развитие более экологичных технологий, контролировать экологичность производства, выплачивать субсидии или финансировать зелёные проекты. С переходом на «зеленую» траекторию государственный бюджет будет иметь большие издержки. От государства понадобится участие в мероприятиях по усовершенствованию экономики и проверка их итогов.

Таким образом, при переходе к зеленой экономике имеются определённые проблемы и сложности. Однако, при поддержке правительства, применении передового опыта, накопленного в данной сфере, а также популяризации экологичности производства в обществе они могли бы быть преодолены.

Следует отметить, что центральная роль в поддержке зелёной экономики отводится государству. Важно привитие экологических решений в целом в обществе. Поскольку отечественные производители ориентированы лишь на получение максимальной прибыли и не заинтересованы в экологичности производств. В развитых странах больше уделяют внимание вопросам экологичности производств, и Таджикистану важно контролировать вопросы экологии для поддержания более положительного имиджа как участника мировой экономики.

В Таджикистане интерес правительства к проблемам экологичности высок. Поэтому заслуживают финансирования и внимания программы, имеющие отношение к зеленой экономике [7, с.67]. Необходимо финансирование данной сферы даже при любых экономических обстоятельствах. Важно держать под контролем деятельность предприятий. Необходимо чтобы действовали серьёзные последствия для бизнеса, в случае нарушения ими экологических норм. Необходимо оказывать поддержку, давать субсидии, льготы, особые условия налогообложения предприятиям, которые будут переходить к экологическим технологиям. В Таджикистане нужно использовать опыт стран, имеющих определенный успех в этом направлении.

Таким образом, суть зелёной экономики заключается в балансе между устойчивым развитием экономики и сохранении благоприятной экологии и природных запасов для будущих поколений. Но, существуют определённые проблемы при переходе на зелёную экономику, к одной из основных можно отнести финансирование. Переход на зелёную экономику требует, в том числе значительные финансовые вливания, а также наличие качественных специалистов. В этом плане можно говорить о том, что в Таджикистане пока что переход на зелёную экономику находится на стартовом этапе. Чтобы его осуществить важно, чтобы государству в лице правительства принимала в этом активное участие, а также финансировала экологические проекты.

Поскольку внедрение более безопасных технологий или переналаживание производства требует немало денежных вложений, а также непосредственно инициативу от руководства предприятий, это зачастую является сдерживающим фактором. Для этого вначале подготавливается нормативно-правовая база. Правительству важно разработать различные программы, направленные на стимуляцию предприятий, проводить меры, направленные на экологизацию производства. А также важны льготы и субсидии для предприятий, внедряющих в свою деятельность более экологичные методы.

В целом, Таджикистан при условии использования современных технологий в производстве экологически чистой продукции и действенности механизма формирования и управления зелёной экономикой сможет укрепить свои позиции в реализации принципов устойчивого развития. В свою очередь это может способствовать активизации составляющих зелёной экономики, в том числе аграрный туризм и экологический туризм и др., и тем самым повысить привлекательность страны, как для туристов, так и для инвесторов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Раҳмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 28.12.2024 // www.president.tj (дата обращения 04.01.2025)
2. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 г. - Душанбе, 2016. – 102 с.
3. Стратегия развития «зеленой экономики» в Республике Таджикистан на 2023-2037 гг. (Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30 сентября 2022 года, №482) // www.medt.tj (дата обращения 21.02.2024)
4. «Зеленая» экономика: сущность, принципы и перспективы / Н.И. Иванова, Л.В. Левченко // Вестник Омского университета. Серия «Экономика». - 2017. - №2. – С. 19-26.
5. Зеленая экономика - путь к устойчивому развитию в развивающихся странах мира. https://docs.yandex.ru/docs/view (дата обращения: 21.12.2024)
6. Pearc D., Markandya A., Barbier E.B. Blueprint for a Green Economy. – London: Earthscan, 1989. – 192 p.
7. Солехзода А.А. Республика Таджикистан: путь к устойчивому развитию на базе принципа «зеленой экономике»//Таджикистан: экономика и управление. - 2020. - №2. – С.60-69.
8. Халил, Мусаб Рушади Ахмад. Концепция зеленой экономики: основные положения и перспективы, экономические механизмы и условия перехода к зеленой экономике / Мусаб Рушади Ахмад Халил // Молодой ученый. — 2018. — № 45 (231). — С. 98-100.
9. ЮНЕП, 2011, «На пути к зеленой экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности», www.unep.org/greeneconomy (дата обращения: 21.12.2024)

УДК 338.004

Сангинов Н.С.

СУЩНОСТНО – ДЕФИНИТИВНЫЙ ПОДХОД К ОЦЕНКЕ ПАРАМЕТРОВ НАЦИОНАЛЬНОГО, МИРОВОГО И МЕЖДУНАРОДНОГО РЫНКОВ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ.

В статье обоснованно актуальность и значимость применения сущностно - дефинитивного подхода для оценки основных параметров разномасштабных рынков образовательных услуг. Критически оценены встречающиеся в опубликованной литературе подходы различных авторов к раскрытию содержании дефиниций «национальный», «мировой» и «международный» рынков образовательных услуг. Сформулировано и обосновано позиции автора относительно трактовки понятий национального, мирового и международного рынков образовательных услуг. Предложена методика расчёта объёма спроса, предложения, средней стоимости обучения (цены) и ёмкости национального, мирового и международного рынков образовательных услуг.

Ключевые слова: дефиниция, образовательные услуги, национальный рынок, мировой рынок, международный рынок, спрос, предложения, цена, ёмкость рынка.

Сангинов Н.С.

БАҲОДИҲӢ БА БУЗУРГИҲОИ ТАРКИБИИ БОЗОРҲОИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ТАҲСИЛОТИИ МИЛЛӢ, ҶАҲОНӢ ВА БАЙНАЛМИЛЛАЛӢ АЗ ДИДИ МОҲИЯТИЮ ДЕФИНИТИВӢ

Дар мақола муҳимият ва аҳамияти баҳодиҳӣ ба бузургиҳои гуногунмиқёси бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ аз диди моҳиятию дефинитивӣ асоснок карда шудааст. Ба нуқтаи назари муалифони гуногуне, ки дар адабиёти нашргардида доир ба масъалаи кушодани мазмуни дефинитсияҳои бозорҳои хизматрасониҳои таҳсилотии “миллӣ”, “ҷаҳонӣ” ва “байналмиллалӣ” вомехуранд аз диди мунақидӣ баҳо дода шудааст. Нуқтаи назари муаллиф нисбати кушодани моҳияти бозорҳои хизматрасониҳои таҳсилотии миллӣ, ҷаҳонӣ ва байналмиллалӣ дарҷ гардидааст. Услуби ҳисоби ҳаҷми талабот, пешниҳодот, арзиши миёнаи таълим ва ғунҷоиши бозорҳои хизматрасониҳои таҳсилотии миллӣ, ҷаҳонӣ ва байналмиллалӣ пешнҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: дефинитсия, хизматрасониҳои таҳсилотӣ, бозори миллӣ, бозори байналмиллалӣ, талабот, пешниҳодот, нарх, ғунҷоиши бозор.

Sanginov N.S.

AN ESSENTIAL AND DEFINITIONAL APPROACH TO ASSESSING THE PARAMETERS OF NATIONAL, GLOBAL AND INTERNATIONAL EDUCATIONAL SERVICES MARKETS

The article substantiates the relevance and importance of using the essence-definition approach to assess the main parameters of educational services markets of different scales. The approaches of various authors to disclosing the content of the definitions of "national", "global" and "international" educational services markets, found in the published literature, are critically assessed. The author's position on the interpretation of the concepts of national, global and international educational services markets is formulated and substantiated. A methodology for calculating the volume of demand, supply, average cost of education (price) and the capacity of the national, global and international educational services markets is proposed.

Keywords: definition, educational services, national market, global market, international market, demand, supply, price, market capacity.

В условиях прогрессирующих тенденций интеграций и интернационализаций образования особую актуальность приобретает обоснованная оценка основных параметров национального, мирового и международного рынков образовательных услуг, которые оказывают значительное влияние на формирования стратегии развития национальных систем образования, стремящихся стать конкурентоспособными на мировой арене.

Основными параметрами любого рынка, включая национального, международного и мирового рынков образовательных услуг, являются спрос, предложения и цена, выявление соотношения которых служит основой для расчёта ёмкости и изучения конъюнктуры данных рынков.

Применение сущностно - дефинитивного подхода к оценке параметров разномасштабных рынков образовательных услуг предполагает, прежде всего, уточнения сущностного содержания дефиниций: «национальный» или «внутренний», «международный» и «мировой» рынок, служащие предпосылкой последующего анализа состояния и оценки параметров данных рынков.

В опубликованной литературе встречаются различные, но преимущественно близкие по содержанию, толкования вышеприведенных дефиниций.

Попытка раскрытия содержания дефиниции национального или внутреннего рынка образовательных услуг встречаются в работах Тряпицына А. А. [1], Ольховика И.В. [2] Ершовой И.Г. [3], Сенокосовой О.В. [4] и, Кехян М. Г. [5].

В частности, Тряпицын А. А., Ольховик И. В., Сенакосова О. В. и Кехян М. Г. подразделяя рынок образовательных услуг на внутренний и внешний, считают, что участниками внутреннего рынка образовательных услуг являются производители и потребители услуг одной страны.

Сравнительно расширенное содержание дефиниции «внутренний рынок» приведена в работе Ершова И.Г., где внутренний рынок образовательных услуг трактуется как пространственно организованная социально-экономическая система, функционирующая в пределах границ определенной территории, с учетом характерных территориальных особенностей развития экономики.

Основной недостаток вышеуказанных трактовок внутреннего рынка образовательных услуг заключается в том, что в них не включены в качестве потребителей услуг внешние потребители, который не исключает допущения возможных ошибок в прогнозах объёма спроса и ёмкости данного рынка.

Исходя из вышеизложенного, считаем, что следующая трактовка понятия внутреннего рынка образовательных услуг более полно раскрывает содержание дефиниции «внутренний рынок» и способствует проведению обоснованного расчёта его ёмкости. Внутренний или национальный рынок образовательных услуг представляет собой систему экономических отношений, возникающих между внутренними производителями и внутренними и внешними потребителями образовательных услуг по поводу их купли-продажи. Трактовка дефиниции «национальный» рынок образовательных услуг в предложенной редакции, на наш взгляд, позволяет дать сравнительно обоснованную оценку основных параметров данного рынка в стоимостном выражении. В частности, исходя из вышеизложенной трактовки данной дефиниции, общий объём спроса на образовательные услуги, предлагаемые отечественными производителями, исчисляется как сумма платежеспособной потребности внутренних потребителей и внешних потребителей данных услуг, желающих получить образование в исследуемой стране (формула 1.).

$$СНР_{оу} = (ЗЧМПоу + ЗЧВПоу)* \overline{¥Ñ(Ö)} \quad (1)$$

где:

$СНР_{оу}$ – общий объём спроса на национальном рынке образовательных услуг;
ЗЧМПоу – заявленная численность местных потребителей образовательных услуг;
ЗЧВПоу – заявленная численность внешних потребителей образовательных услуг;
$\overline{¥Ñ(Ö)}$ – средняя стоимость (цена) образовательных услуг в расчёте на одного потребителя в стране обучения.

При этом $\overline{¥Ñ(Ö)}$ определяется как среднеарифметическая взвешенная стоимости обучения внутренних и внешних потребителей образовательных услуг.

Общий объём предложения образовательных услуг определяется как сумма предлагаемых отечественными производителями данных услуг как внутренним, так и внешним потребителям. (формула 2)

$$ПНР_{оу} = (ПМПОУ_{МП} + ПМПОУ_{ВП})* О\overline{¥Ñ(Ö)} \quad (2)$$

где:

$ПНР_{оу}$ - общий объём предложения образовательных услуг на национальном рынке;

$ПМПОУ_{МП}$ - предложения местными производителями образовательных услуг местным потребителям;

$ПМПОУ_{ВП}$ - предложения местными производителями образовательных услуг внешним потребителям;

$\overline{О¥Ñ}$ Ö средняя оптовая цена образовательных услуг в расчёте на одного потребителя (образовательного учреждения).

Ёмкость национального рынка образовательных услуг представляет собой возможный объём реализации данных услуг как внутренним, так и внешним потребителям определённой страны и рассчитывается по формуле (формула 2.).

$$ЁНРоу = РОУм.п.+ Эоу – Иоу \quad (3)$$

где:

ЁНРоу – ёмкость национальной рынка образовательных услуг;

РОУмп – реализация образовательных услуг местным потребителям;

Эоу – объём экспорта образовательных услуг;

Иоу – объём импорта образовательных услуг.

Аналогичные ошибки допускаются преимущественным числом авторов при попытке раскрытия содержания дефиниций «мировой» и «международный» рынков образовательных услуг. В частности, ʁ . ɸ . ɸ ʔ н tɕ ɬ fŋ , ʃ . ɔ . ɻ ts tɕ ʰ ʕ ts ə Ɵ ə fŋ ə ts ʝ ʔ ʤ ɋ tɕ ts ə ts ɠ ts tɕ ʳ ʣ ʕ Ɵ ts в tɕ Ɵ ɩ ts ə Ɵ ls ʝ ʤ ʲ ʣ ʳ ɔ̃ ɬ fŋ ʤ ɬ ɠ ʣ Ɵ fŋ ts ə tɕ ʳ ʣ ts ʕ Ɵ ɩ ts в ə tɕ Ɵ ls ʝ ʤ ʲ как совокупность потребляемых за рубежом гражданами разных стран и оказываемых иностранными учреждениями на внутренних рынках образовательных услуг [6].

Черезова А. С. в своей статье «Мировой рынок образовательных услуг и политика государства», характеризует мировой рынок образовательных услуг как система взаимоотношений между производителями, поставщиками и потребителями образовательных услуг, обеспечивающей удовлетворение спроса на образовательные услуги граждан заграничных стран посредством применения различных технологий [7].

Аналогичная трактовка мирового рынка образовательных услуг встречаются в работах Красовского И.Н. [8] и Яровой Н. С. [9].

В работах ряда других авторов, в частности, Галичина В.А. [10], Балкизовой Х. Ю. [11] подобные по содержанию трактовки применяются для характеристики международного рынка образовательных услуг, что связанно с игнорированием разницы между мировым и международным рынками образовательных услуг.

Отождествление дефиниций «мировой» и «международный» рынок образовательных услуг противоречит общепринятой в экономической науке положению, согласно которого мировая экономика и международные экономические отношения рассматриваются в качестве самостоятельных структурных элементов мирового хозяйства. Подобное отождествление не исключает допущения ошибок в оценке параметров мирового и международного рынков образовательных услуг.

Анализ и критическая оценка существующих точек зрения различных авторов, встречающиеся в опубликованной литературе, посвященных данной проблеме, привело нас к выводу, что мировой рынок образовательных услуг следует рассматривать в качестве одной из структурных подразделений мировой экономики, а международный рынок образовательных услуг в качестве структурного подразделения международных экономических отношений.

Исходя из вышеизложенного, считаем, что трактовки мирового и международного рынков образовательных услуг в нижеизлагаемых редакций наиболее полно раскрывают содержанию дефиниций «мировой» и «международный» рынок данных услуг.

Мировой рынок образовательных услуг представляет собой совокупность взаимосвязанных национальных рынков образовательных услуг стран мира, включающая разницу между экспортом и импортом данных услуг между ними.

Международный рынок образовательных услуг представляет собой систему социально–экономических взаимоотношений между производителями и потребителями образовательных услуг разных стран по поводу экспорта и импорта данных услуг между ними.

Объём спроса на мировом рынке образовательных услуг определяется как сумма платежеспособной потребности потенциальных потребителей данных услуг во всех странах мира, не зависимо от мест проживания (формула 4.).

$$\text{СМРОУ} = \sum_{ij} \text{СНРОУ}_{ij}; \quad (4)$$

где:

СМРОУ – спрос потенциальных потребителей на мировом рынке образовательных услуг; $СНРОУ_{ij}$ - спрос потенциальных потребителей образовательных услуг отдельных стран мира независимо от мест их проживания.

Общий объём предложения образовательных услуг на мировом рынке как сумма потенциальных национальных производителей данных услуг, предлагаемых как местным, так и внешним потребителям - образовательным учреждениям (формула5)

$$\text{ПМР}_{oy} = \sum_{ij} \text{ПНПОУ} \quad (5)$$

где:

$ПМР_{оу}$ - объём предложения образовательных услуг на мировом рынке;

ПНПОУ- потенциальные национальные производителей образовательных услуг, предлагаемых как местным, так и внешним потребителям (образовательным учреждениям).

Следовательно, ёмкость мирового рынка образовательных услуг представляет собой сумму возможного объёма реализации данных услуг образовательными учреждениями (ячейками) всех стран мира как внутренним, так и внешним потребителям и определяется по формуле (формула 6.).

$$\text{ЁМРОУ} = \sum_{ij}^{n} \text{РОУ}_{ij} + \text{ЭОУ}_{ij} - \text{ИОУ}_{ij} \quad (6)$$

где:

ЁМРОУ - ёмкость мирового рынка образовательных услуг;

РОУij - реализация образовательных услуг образовательными учреждениями отдельных стран отечественным потребителям;

ЭОУij – экспорт образовательных услуг каждой отдельной страны потребителям других стран;

ИОУij – импорт образовательных услуг каждой отдельной страны из других стран.

Из трактовки понятия международного рынка образовательных услуг вытекает, что объём спроса на данном рынке следует определить, как сумму платежеспособной потребности потенциальных потребителей образовательных услуг взаимодействующих стран, изъявивших желания продолжить обучения за пределами своей страны. Следовательно, ёмкость данного рынка рекомендуется определить, как сумму экспорта и импорта образовательных услуг между взаимодействующими в области образования стран (формула 7.).

$$\text{ЁМРОУ} = \sum_{ij}^{n} \text{ЭОУ}_{ij} - \text{ИОУ}_{ij} \quad (7)$$

где:

ЁМРОУ- ёмкость международного рынка образовательных услуг.

Практическое использование вышеизложенной методики расчёта основных параметров разномасштабных рынков образовательных услуг способствует совершенствованию анализа состояния и прогнозирования перспектив развития данных рынков.

ЛИТЕРАТУРА

1. Тряпицын А. А. Рынок образовательных услуг // Известия СПбГЭУ. 2009. №3. С. 208- 210. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/rynok-obrazovatelnyh-uslug (дата обращения: 14.01.2025)
2.Ольховик И. В. Международный рынок образовательных услуг //Экономика и управление. – 2006. – №. 4. – С. 8.
3. Ершова, И. Г. Мультиатрибутивные характеристики рынка образовательных услуг / И. Г. Ершова // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 3. – С. 318- 319. – EDN RPONKZ.
4. Сенокосова О.В. Экономика образования: учебное пособие для студентов бакалавриата направления 44.03.01 Педагогическое образование. Часть 1. Курс лекций. Саратов. 2018 г.- 62 С. с.20
5. Кехян, М. Г. Развитие национального и глобального рынков образовательных услуг / М. Г. Кехян // Актуальные проблемы экономики и менеджмента. – 2016. – № 3(11). – С. 25-29. – EDN XEHLMH.
6. И. А. Айдрус, Л. Ю. Горшкова. Особенности развития мирового рынка образовательных услуг на современном этапе: монография. – Москва: РУДН, 2015. – 320 С., с. 9.
7. Черезова А.С. Мировой рынок образовательных услуг и политика государства. // Вестник НГУЭУ – 2016, № 3 С. 249- 258. [Электронный ресурс]. URL: https: // www.sibran.ru https://elar.rsvpu.ru
8. Красовский И.Н. Регулирование мирового рынка образовательных услкг// Вестник Орел ГИЭТ 2019 № 1 (47) С. 61-64. [Электронный ресурс]. URL: https://elibrary.ru
9. Яровая Н.С. Направления интегрирования российских вузов в международный обмен образовательными услугами в условиях глобализации: адаптивный подход. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук Специальность 08.00.14 - мировая экономика Ростов-на-Дону – 2010 С. 25., с.14
10. Галичин В. А. Международный рынок образовательных услуг: основные характеристики и тенденции развития. // Век глобализации, № 2, 2013 С. 101–112. [Электронный ресурс]. URL: https://cyberleninka.ru
11. Балкизова Х. Ю. Мировой рынок образовательных услуг высшей школы. //Вестник университета № 6, 2017. С.130- 133. [Электронный ресурс]. URL: https://vestnik.guu.ru

УДК 339.37(575.3)

Урунова С.А., Мухторзода С.С.

УПРАВЛЕНИЕ ПОВЕДЕНИЕМ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ, КАК ИНСТРУМЕНТ МЕРЧЕНДАЙЗИНГА

В Таджикистане для развития мерчендайзинга и подготовки профессиональных мерчендайзеров, что способствует повышению эффективности розничной торговли. Изучение поведения потребителей, для успешного мерчендайзинга является весьма важным аспектом и может использоваться как инструмент для управления покупателей в торговом зале. В статье рассмотренны основные цели управления поведением потребителей в контексте мерчендайзинга. Знание того, как и почему покупатели принимают решения о покупке, позволяет розничным продавцам адаптировать свои предложения и презентацию товаров таким образом, чтобы они максимально соответствовали ожиданиям и желаниям потребителей. Рассмотрены типы поведения потребителей в зависимости от направленности и содержания поведения потребителя и от значимости товара, при выборе определенных марок товаров. Изучены факторы влияющие на решение покупки товаров, а также предоставлены методы управления поведением потребителей в торговом зале.

Ключевые слова: поведение покупателей, решение покупки, факторы влияния, типы поведения покупателей, мерчендайзинг, торговҷӣ зал.

Урунова С.А., Мухторзода С.С.

ИДОРАКУНИИ РАФТОРИ ИСТЕЪМОЛГАРОН, ҲАМЧУН ВОСИТАИ МЕРЧЕНДАЙЗИНГ

Дар Тоҷикистон барои омода намудану такмили фаъолияти мерчендайзерҳои касбӣ таваҷҷӯҳи хоса пайдо шуда истодааст, ки ин ба баланд шудани самаранокии савдои чакана мусоидат менамояд. Омӯзиши рафтори истеъмолкунандагон як ҷанбаи хеле муҳими мерчендайзинги бомуваффақият аст ва онро ҳамчун воситаи идоракунии харидорон дар толори фурӯш истифода бурдан мумкин аст. Дар мақола ҳадафҳои асосии идоракунии рафтори истеъмолкунандагон щамчун воситаи мерчендайзинг баррасӣ карда мешаванд. Фаҳмиши чӣ гуна ва чаро харидорон қарори харидро қабул менамоянд, ба чаканафурӯшон имкон медиҳад, ки пешниҳод ва муаррифии маҳсулотро, барои беҳтар қонеъ гардонидани талаботи истеъмолкунандагон мутобиқ созанд. Намудҳои рафтори истеъмолкунандагон вобаста ба самт ва мазмуни рафтори истеъмолкунандагон ва аҳамияти маҳсулот ҳангоми интихоби тамғаҳои алоҳидаи молҳо ба назар гирифта мешаванд. Омилҳои ба қарори харид таъсиркунанда омӯхта шуда, усулҳои идоракунии рафтори истеъмолкунандагон дар толори фурӯш пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: рафтори истеъмолкунандаҳо, қарори харид, омилҳои таъсиркунанда, намудҳои рафтори истеъмолкунандагон, мерчендайзинг, толори фурӯш.

Urunova S.A., Mukhtorzoda S.S.

CONSUMER BEHAVIOR MANAGEMENT AS A MERCHANDISING TOOL

Managing Consumer Behavior as a Merchandising Tool in Tajikistan, there is a growing interest in training and developing professional skills of merchandisers, which helps to improve the efficiency of retail. Understanding consumer behavior is a very important aspect for successful

merchandising and can be used as a tool for managing customers in the sales area. The article discusses the main goals of managing consumer behavior in the context of merchandising. Knowing how and why customers make purchasing decisions allows retailers to adapt their offers and product presentation in such a way that they best meet the expectations and desires of consumers. The types of consumer behavior are considered depending on the direction and content of consumer behavior and the importance of the product when choosing certain brands of goods. The factors influencing the decision to purchase goods are studied, and methods for managing consumer behavior in the sales area are provided.

Keywords: customer behavior, purchase decision, influencing factors, types of customer behavior, merchandising, sales area.

Развитие мерчендайзинга в странах Центральной Азии, включая Таджикистан, сталкивается с уникальными вызовами и возможностями, связанными с культурными, экономическими и инфраструктурными особенностями региона.

В Таджикистане культурные и социальные факторы играют значительную роль в поведении потребителей. Местные традиции и обычаи влияют на предпочтения покупателей, что требует адаптации мерчендайзинговых стратегий к специфике региона. Например, в Таджикистане важно учитывать традиционные семейные ценности и предпочтения в выборе продуктов питания, одежды и оформления интерьера жилища.

Экономическая ситуация в Таджикистане также оказывает влияние на развитие мерчендайзинга, ведь уровень доходов населения ниже, чем в более развитых странах, что требует особого внимания к ценовой политике и доступности товаров. Использование стратегий ценообразования, таких как скидки и акции, может быть эффективным инструментом для стимулирования покупок.

Мерчендайзинг - это комплекс мероприятий, направленных на продвижение товаров в местах продаж, с целью увеличения их реализации. Он включает в себя стратегическое размещение товаров, оформление витрин, использование рекламных материалов и создание привлекательной атмосферы в магазине. Основная задача мерчендайзинга - сделать процесс покупки для клиента максимально удобным и приятным, стимулируя его к совершению покупки.

В Таджикистане предприятия розничной торговли успешно применяют современные мерчендайзинговые стратегии, но не в полной мере и не в комплексе. Во многих магазинах выкладывают товаров из принципа для красоты, не используются мерчендайзинговые правила выкладки и размещения товаров в торговом зале. Не используются инструменты визуального мерчендайзинга, такие как использование музыки, ароматов в торговом зале, сочетание цвета, освещения в дизайне магазина и т.д.

В данный момент в республике также наблюдается рост интереса к обучению и развитию профессиональных навыков мерчендайзеров, что способствует повышению эффективности розничной торговли. Организация мерчендайзинговых мероприятий, опирающихся на маркетинговых исследованиях, таких как изучение психологии потребителей, изучение факторов, влияющих на решение покупки товаров, изучение поведения потребителей высокоэффективно на практике ритейла.

Поэтому понимание поведения потребителей, для успешного мерчендайзинга является весьма важным аспектом и может использоваться как инструмент для управления покупателей в торговом зале. Потребителями товаров и услуг являются население, группы определенных слоёв населения, предприятия, организации различных сфер деятельности. Понимание поведения потребителей играет ключевую роль в разработке эффективных мерчендайзинговых стратегий.

Изучением поведения потребителей занимались такие зарубежные ученные, как Л.Е. Басовский, Ф. Котлер, Т. Парсонс, Р. Тафлингер, Д.И. Хокинс, Р.Дж. Бест, К.А. Кони, У.О. Беарден, Л.Б. Каплан и т.д.

По мнению Ф.Котлера «поведение потребителей – это деятельность, направленная на получение, потребление товаров и распоряжение ими, включая процессы принятия решений, которые предшествуют этим действиям и следуют за ними» [3].

Основные цели управления поведением потребителей в контексте мерчендайзинга включают:

- увеличение продаж за счет более эффективного представления товаров;
- повышение уровня удовлетворенности клиентов путем улучшения их опыта покупок;
- увеличение времени, проведенного покупателями в магазине, что способствует повышению вероятности совершения покупки;
- стимулирование импульсивных покупок через создание привлекательных и запоминающихся торговых пространств.

В зависимости от намерений покупателей, покупки потребителей могут быть специфически запланированными (потребитель заранее, до посещения магазина знает какой товар и от какого производителя будет покупать), запланированные (потребитель планирует покупать продукты питания, но какие именно и от каких производителей неизвестно), альтернативные покупки (потребитель не находит определенную марку товара и покупает заменитель), внутримагазинные покупки (планируется посетить определенный магазин), импульсные (потребитель покупает товары, которые вообще не планировал покупать).

Знание того, как и почему покупатели принимают решения о покупке, позволяет розничным продавцам адаптировать свои предложения и презентацию товаров таким образом, чтобы они максимально соответствовали ожиданиям и желаниям клиентов. Это включает в себя изучение привычек, предпочтений и мотиваций потребителей, что позволяет создавать более персонализированные и целенаправленные маркетинговые кампании.

В зависимости от направленности и содержания поведения потребителя бывают следующие его типы:

- рациональное – поведение обуславливается тем, что потребитель выбирает товар, который дает большую выгоду при минимальных затратах (покупка пальто со съемной подкладкой, т.е. цена оправдывается использованием пальто в два сезона, как пальто и как плащ);
- иррациональное – потребителю неважны затраты (он покупает несколько пальто на последние деньги);

При выборе товаров также играет роль осведомленности потребителей о марках товаров, о свойствах ассортимента товаров, важную роль имеет качество товаров, поэтому зная психологию поведения потребителя маркетологи могут управлять его поведением и влиять на решение покупки.

Поведение потребителя в зависимости от значимости товара при выборе определенных марок товаров можно подразделять на следующие типы:

- комплексное поведение - потребитель осведомлен о свойствах товаров и хорошо знает различные виды марок. Задачами маркетинга является разработка стратегий, которые помогают покупателям осознать насколько важны определенные свойства товаров. При этом выявить все возможности продвижения своей торговой марки;
- неуверенное поведение – потребитель также осведомлен о свойствах и качестве товаров, но не знаком с различными видами марок товаров и поэтому покупка товара имеет значительный риск. Задачами маркетинга является информирование потребителя о преимуществах своих товаров;
- привычное поведение – для потребителя не имеет значение различия в аналогичных марках. Задачами маркетинга является разработка и использование мероприятий по стимулированию сбыта, а также формировать у потребителей стереотипы выбора определенной товарной марки;

- поисковое поведение также для потребителя не важны существенные различия между товарными марками, но он старается приобрести различные товары, как бы сравнивая их свойства. Задачами маркетинга является стратегия продвижения марки и увеличение доли рынка.

Американских исследователи Д.И. Хокинса, Р.Дж. Беста и К.А. Кони создали модель принятия решения покупки, которая показывает, что удовлетворение потребностей потребителей зависит от образа жизни. Они утверждают, что образ жизни - это набор привычек и действий, реализуемых человеком, который выражается в особенностях поведения, мышления, принятия решений. И он в свою очередь опирается на множество внешних и внутренних факторов [2].

В своей модели поведения потребителей, которая представляет собой логическое построение действий, направленных на удовлетворение потребностей, состоящих из следующих этапов: осознание потребности, поиск информации, определение возможностей, принятие решения о покупке, оценка правильности выбора. Процесс моделирования потребительского поведения может включать в себя анализ факторов, которые определяют его и процесс покупки товара [1].

К внутренним факторам относят личностные и психологические, к внешним социальные, культурные и экономические.

На решения покупки прежде всего влияют личностные факторы: возраст и этап жизненного цикла семьи, род занятий, экономическое положение, образ жизни, тип личности и представление о самом себе. С возрастом у человека меняются потребности: от детского питания до разных предпочтений, как вегетарианство или употребление деликатесов. Этапы жизненного цикла - это когда потребности определяются в зависимости от семейного положения и наличия детей в семье, количества и возраста детей. Экономическое положение покупателя весьма важный аспект в решении покупки товаров.

В зависимости от доходов определяется размеры расходов, размеры сбережений и активов, кредитоспособность и взгляды на расходование средств в противовес их накоплению и т.д.

Психологические факторы, влияющие на принятие решений о покупке один из основных критерий поведения покупателей. Психология потребителей - это ключевой аспект, который помогает понять, как люди принимают решения о покупке. Некоторые из основных психологических факторов включают:

Восприятие: как потребители воспринимают товары и услуги, зависит от их личного опыта, ожиданий и маркетинговых сообщений. Например, яркая упаковка может привлечь внимание и создать положительное первое впечатление.

Мотивация: потребители принимают решения на основе своих потребностей и желаний. Теория иерархии потребностей Маслоу объясняет, как базовые потребности (физиологические, безопасность) могут влиять на более высокие уровни потребностей (социальные, самовыражение) [3].

Убеждения и установки: потребительские убеждения формируются на основе личного опыта, мнений окружающих и рекламы. Эти убеждения могут сильно влиять на выбор бренда и товара.

Социальные и культурные факторы также играют важную роль в поведении потребителей, к ним относятся:

Социальные группы: люди часто принимают решения о покупке, основываясь на мнении друзей, семьи или коллег. Социальные группы могут оказывать значительное влияние на выбор товаров и брендов, особенно это ощущается в странах Центральной Азии. Такое понятие, как «что скажут люди, соседи, родственники» и т.д. играет немаловажную роль в жизни населения.

Культура и субкультура: культурные нормы и ценности определяют, что считается приемлемым или желаемым в обществе. Например, в разных культурах могут быть разные

предпочтения в отношении стиля одежды или питания, а также обычаи и национальные ценности.

Статус и принадлежность: потребители часто выбирают товары, которые подчеркивают их социальный статус или принадлежность к определенной группе. Это может быть особенно заметно в сегментах премиум и люксовых товаров. Например, есть категория людей, которые приобретают исключительно продукцию знаменитых брендов.

Экономические условия также существенно влияют на поведение потребителей, к ним относятся уровень дохода, определенная экономическая ситуация и конечно же уровень цен.

Уровень дохода: доступные финансовые ресурсы напрямую влияют на выбор товаров и услуг. Потребители с высоким доходом могут позволить себе более дорогие бренды, в то время как потребители с ограниченным бюджетом будут искать более доступные альтернативы.

Экономическая ситуация: в периоды экономической нестабильности или рецессии потребители могут стать более осторожными в своих расходах, что приводит к изменению их покупательских привычек.

Цены и ценовая чувствительность: потребители часто реагируют на изменения цен. Ценовые акции и скидки могут значительно повлиять на их решения о покупке, особенно если они чувствительны к цене.

Таким образом выявляя факторы, влияющие на поведение потребителей и изучая насколько сильно их влияние на решение покупки того или иного товара, можно с помощью определенных методов управлять поведением покупателей в торговом зале. Одним из методов управления поведением потребителей, является использование элементов мерчендайзинга в торговом зале, таких как визуальный и сенсорный мерчендайзинг.

Визуальный мерчендайзинг - это искусство и наука представления товаров в магазине таким образом, чтобы привлечь внимание покупателей и стимулировать их к совершению покупки.

Этот принцип воздействия на аудиторию сочетает в себе аспекты психологии, маркетинга и рекламы. Мозг человека первым делом обрабатывает именно визуальную информацию, и только потом переходит к данным, поступающим по другим каналам. Поэтому выкладке товаров в магазинах и супермаркетах уделяют много внимания.

Визуальный мерчандайзинг включает: грамотная выкладка и размещение товаров на торговом оборудовании; оформление витрин , что бы сделать их завораживающими для потребителей с первого взгляда; создание комфортной атмосферы в торговом зале, стимулирующей к покупке.

Процедура затрагивает организацию внешнего дизайна и оформления, а также визуальную презентацию услуг или товаров. В процессе специалист размещает товары так, чтобы однозначно заинтересовать потенциального посетителя. Для этого он использует не только непосредственно ассортимент и рекламные вывески. Визуальный мерчандайзинг витрины или полки магазина по праву можно назвать искусством. Его задействуют для того, чтобы побудить сделать импульсную (внеплановую) покупку, то есть, приобрести то, что не планировалось. Цель действия - увеличить конверсию и показатели продаж.

Успеха добиваются торговые площадки, оформленные согласно ключевым правилам визуального восприятия. Кроме основной цели, есть несколько дополнительных, которым обязательно следуют в процессе:

- привлечь внимание к товару, находящемуся на витрине;
- удержать интерес покупателя к продукции, которую он увидел;
- мотивировать обратить внимание на другой, а не только изначально необходимый ассортимент;
- спровоцировать сделать больше покупок;
- подчеркнуть достоинства товара и сориентировать в торговом зале, чтобы вызвать искренний интерес и заставить остаться подольше.

Основные элементы визуального мерчендайзинга включают:

- Использование цвета: Цвета могут вызывать различные эмоциональные реакции. Например, теплые цвета, такие как красный и оранжевый, могут стимулировать импульсивные покупки, в то время как холодные цвета, такие как синий и зеленый, могут создавать ощущение спокойствия и доверия.
- Освещение: Правильное освещение может подчеркнуть преимущества товара и создать нужную атмосферу. Яркое освещение может привлечь внимание к определенным продуктам или зонам, в то время как мягкое освещение может создать уютную атмосферу.
- Оформление витрин: Витрины являются первым, что видит покупатель, поэтому они должны быть привлекательными и информативными. Хорошо оформленная витрина может привлечь внимание и вызвать интерес к товару.
- Размещение товаров на полках: Товары, размещенные на уровне глаз, имеют больше шансов быть замеченными и купленными. Также важно учитывать, как товары сгруппированы и представлены — это может влиять на восприятие их ценности и качества.

Сенсорный мерчендайзинг использует все пять чувств для создания запоминающегося опыта покупок:

- Звук: музыка в торговом зале магазине может влиять на настроение покупателей и их поведение. Спокойная музыка может способствовать более длительному пребыванию в магазине, в то время как энергичная музыка может стимулировать более быстрые покупки.
- Запахи: ароматы могут вызывать положительные ассоциации и стимулировать покупки. Например, запах свежей выпечки может привлечь покупателей в пекарню, а аромат свежескошенной травы может быть использован в магазинах, продающих садовые товары.
- Тактильные ощущения: возможность потрогать и попробовать товар может значительно увеличить вероятность покупки. Это особенно актуально для одежды, мебели и других товаров, где важны текстура и качество материала. Дегустация продовольственных товаров в торговом зале в разы увеличивает желание покупать определенную продукцию, так как потребитель ощущает вкус и запах товара и убеждается насколько он может удовлетворять его потребности.

Ценовая политика играет важную роль в управлении поведением потребителей:

- Психология ценообразования: например, цены, заканчивающиеся на .99 (2,99 сомон), могут восприниматься как более выгодные, чем округленные цены. Это связано с тем, что потребители часто обращают внимание на первую цифру в цене.
- Скидки и акции: специальные предложения и скидки могут стимулировать импульсивные покупки и увеличить объем продаж. Важно правильно позиционировать акции, чтобы они воспринимались как выгодные и уникальные.
- Стратегии ценообразования: использование различных стратегий, таких как динамическое ценообразование или пакеты предложений, может помочь привлечь внимание и увеличить продажи.

Таким образом можно сделать выводы что, изучая поведение потребителей и используя инструменты визуального и сенсорного мерчендайзинга можно повлиять на решения покупки товаров посетителями, следовательно, повысить конверсию в торговом зале.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алешина И.В. Поведение потребителей: Учебное пособие для вузов. – М.: Экономист, 2006.
2. Данченок Л.А. Маркетинг: Учебное пособие, руководство по изучению дисциплины, практикум, учебная программа/ Московский государственный университет экономики, статистики и информатики. – М., 2005
3.Котлер Ф. Основы маркетинга. Краткий курс. Пер с англ. – М.: Издательский дом «Вильяме», 2007. – 656
4. Маркетинг/ под ред. М. Бейкера. - СПб., Питер, 2002.,

УДК 33.338.47

Файзализода Д.Ф.

МАРКАЗҲОИ ЛОГИСТИКӢ ОМИЛИ ТАЪМИНИ РУШДИ ИҚТИСОДИ МАМЛАКАТ

Дар шароити имрӯза,ки буҳрони сиёсии шадид ҷомеаи ҷаҳониро фаро гирифтааст, як қатор мушкилиҳо, аз қабили норасоии маҳсулоти хӯрока, маводи рӯзғор, сӯзишворӣ ва ғайра мардуми сайёраро думболагир аст. Аслан, наметавон гуфт, ки мардуми сайёра аз камбуди маводи озуқа ва маҳсулоти дигари мавриди ниёз танқисӣ мекашанд. Мушкили ба миёномада ҷанбаи сиёсӣ дорад ва он ба механизми интиқоли маҳсулот аз як нуқта ба нуқтаи дигар халал ворид намудааст. Дар мақолаи мазкур ба фаъолияти босамари марказҳои логистикӣ ва таъсири он ба рушди иқтисоди кишвар таваҷҷуҳ дода мешавад.

Калидвожаҳо: нақлиёт, логистика, соҳибкорӣ, тиҷорат, савдо, сифати хизматрасонӣ.

Файзализода Д.Ф.

ЛОГИСТИЧЕСКИЕ ЦЕНТРЫ – ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СТРАНЫ

В современных условиях, когда острый политический кризис охватил мировое сообщество, население планеты беспокоит ряд проблем, таких как нехватка продовольствия, средств жизнедеятельности, топлива и другие. Собственно говоря, нельзя сказать, что население планеты полностью страдает от нехватки продовольствия и других товаров народного потребления. Возникшая проблема, имеющая политический аспект, препятствует механизму перемещения продукции из одной точки в другую. В данной статье будет уделено внимание эффективной деятельности логистических центров и влиянию их на экономику страны.

Ключевые слова: транспорт, логистика, предпринимательство, коммерция, торговля, качество обслуживания.

Faizalizoda D.F.

LOGISTICS CENTERS ARE A FACTOR IN ENSURING THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

In modern conditions, when an acute political crisis has gripped the world community, the population of the planet is worried about a number of problems, such as a lack of food, livelihoods, fuel, and others. Strictly speaking, it cannot be said that the population of the planet is completely suffering from a shortage of food and other consumer goods. The emerging problem, which has a political aspect, impedes the mechanism for moving products from one point to another. This article will focus on the effective operation of logistics centers and their impact on the country's economy.

Keywords: transport, logistics, entrepreneurship, commerce, trade, service quality

Мусаллам аст, ки рушди бахши нақлиёт дар Тоҷикистон ба солҳои соҳибистиқлолӣ рост меояд. То соли 1997 – ум дар кишвар ҳамагӣ 42% роҳҳои ҷумҳуриявӣ ва 20% роҳҳои маҳаллӣ мумфарш буданд, ки аз ин 73% дар ҳолати ғайри қобили истифода, 26% дар ҳолати миёна ва танҳо 1% дар ҳолати хуби техникӣ қарор дошт [7].

Бо назардошти ин, аз нахустин рӯзҳои истиқлолият муҳимтарин ҳадафҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба се самт: таъмини амнияти озуқаворӣ, раҳоӣ аз бунбасти

коммуникатсионӣ ва расидан ба истиқлолияти энергетикӣ равона гардида буд. Дар фосилаи ками таърихи давраи истиқлолият барои расидан ба ин ҳадафҳо корҳои зиёде ба анҷом расонида шуданд.

Хусусан, дар самти раҳоии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз бунбасти коммуникатсионӣ, ки бидуни ҳалли он, ба рушди босуботи иқтисоди мамлакат умед бастан мушкил буд, як қатор пешравиҳо ба миён омад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати амалӣ намудани ин вазифаи стратегии гузошташуда, дар ҳамкории босамар бо шарикони рушд ҳаллу фасли масъалаҳои ривоҷ додани шабакаҳои ягонаи роҳҳо, пайваст намудани долонҳои нақлиётии байналмилалӣ, таъмини алоқаи пайвастаи нақлиётӣ бо кишварҳои ҳамсоя, такмилу таҳия ва ба талаботи байналмилалӣ мутобиқгардонии санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаро чун афзалиятҳои аввалиндараҷа муайян намуд.

Маҳз бо дарки баланди дурбинонаи Сарвари давлат роҳҳои кишвар таъмиру азнавсозӣ гардида, барои ҳаракати бемамонияти нақлиёту мусофирон шароити мусоид фароҳам оварда шуд.

Имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон натанҳо дорои шабакаи доимамалкунандаи нақлиётии дохилӣ, балки ба кишварҳои ҳаммарз робитаи пайвастаи нақлиётӣ барқарор намудааст.

Дар ин давра ба рушду равнақи сохтмон ва таҷдиди роҳҳои автомобилгард ва зерсохтҳои он, ҷиҳати таъмини ҳаракати пайваста ва бехатари воситаҳои нақлиёт таваҷҷуҳи бештар зоҳир карда шуд. Корҳои дар ин соҳа анҷомдодашуда имкон фароҳам овард, ки Тоҷикистон дар раддабандии ҷаҳонии сифати роҳҳо, мавқеи муайянро ишғол намояд. Қобили қайд аст, ки амалишавии тарҳҳои нақлиётӣ ба ҳаракати бемамонияти нақлиёт ва интиқоли бору маҳсулот мусоидат хоҳад кард.

Тибқи маълумоти Бозрасии давлатии автомобилии Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 1-уми январи соли 2024-ум дар мамлакат 666 074 адад воситаи нақлиёт ба қайд гирифта шудааст, ки аз ин 655990 воситаҳои нақлиёти автомобилӣ, 4071 мотосикл, 5167 ядакҳо, 846 нимядакҳо), аз ҷумла, боркаш — 52 ҳазору 362, мусофирбар — 16 ҳазору 554, сабукрав – 587 ҳазору 074, махсус – 6013 ва мотосикл 4071 адад ба қайд гирифта шудааст, ки нисбат ба соли гузашта 64938 адад ё 10,8 фоиз зиёд мебошад. Аз он дар соҳаҳои иқтисоди ҷумҳурӣ 54 ҳазору 573 воситаҳои нақлиёт ё тақрибан 10,3 фоиз фаъолият мекунанд.

Бар пояи маълумоти Вазорати нақлиёти кишвар дар 6 моҳи соли 2024-ум ҳамлу нақли 93,5% бор ва 99,8% мусофир тариқи нақлиёти автомобилӣ сурат гирифтааст. Ҳамчунин дар ин давра бо истифода аз нақлиёти автомобилӣ 57. 2 млн. тонна бор ва 469, 8 млн. мусофир интиқол дода шуда, мутаносибан 14, 6% ва 9% зиёд мебошад. Дар ин давра 33, 3 % (19. 6 млн. тонна) ҳаҷми боракшонӣ ва 96. 9% мусофирбарӣ (457, 6 млн. мусофир) тариқи корхонаҳои системаи вазорати нақлиёти кишвар интиқол дода шудааст. Дар ин давра борҳои транзитӣ 19000 тонна , нисбат ба соли гузашта 63, 3 % (30000 тонна) иҷро шудааст. Содирот 19, 6% кам ва воридот 42, 2 % зиёд буда, воридот нисбат ба содирот 1, 4 маротиба зиёд аст.

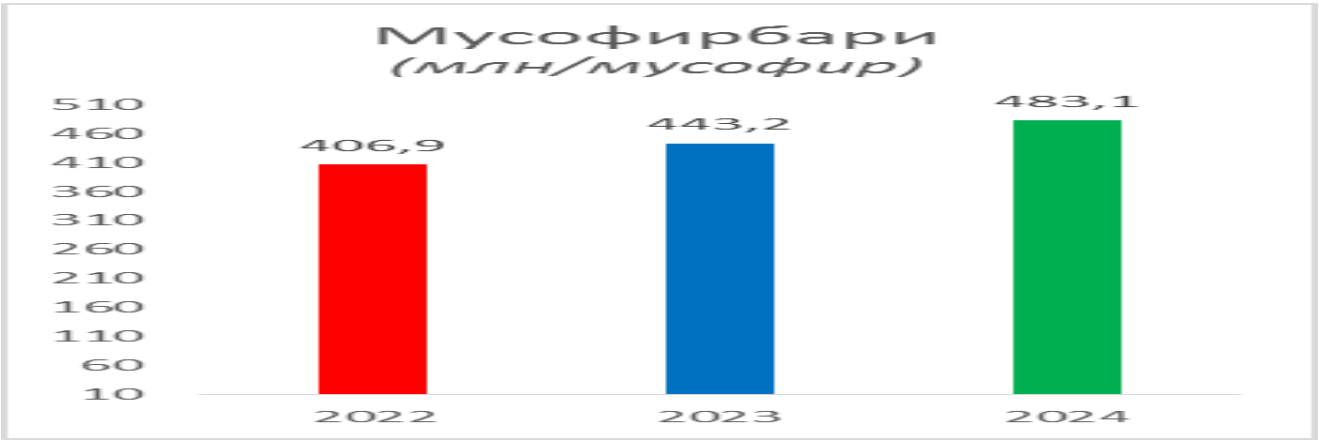

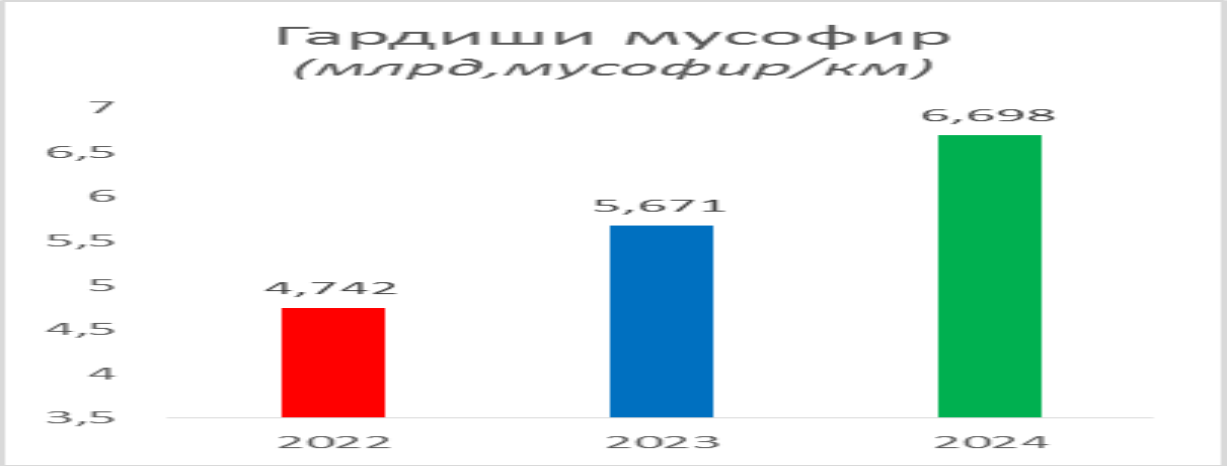

[4].

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ҳимояи бозори нақлиёти ватанӣ, содагардонии амалиёти гуногуни гумрукӣ, инчунин барои баланд бардоштани иқтидори транзитии воситаҳои нақлиёт, аз соли 2007-ум ба бунёди терминалҳои наздисарҳадии байналмилалии автомобилӣ ва сохтмони марказҳои логистикӣ диққати махсус дода, дар ин давра 9 терминали муосири боркашонӣ бунёд гардид, ки аз онҳо 3 терминали фосилавӣ ва 6 терминали наздисарҳадӣ мебошанд. Ҳамзамон, дар самти хизматрасонии мусофирбарӣ дар марказҳои шаҳру ноҳияҳои кишвар 5 терминали мусофирбарӣ сохта ба истифода дода шудааст.

Барномаҳои байналмилалӣ	**Номгӯи долони транзитӣ**	**Масири ҳаракат дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон**	**Масофа (км)**
Ҳимом (CAREC-2)	CAREC-2	Ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз Ҷумҳурии Узбекистон тариқи гузаргоҳи «Спитамен» (н.Спитамен) ворид шуда, тавассути хатсайри Хуҷанд-Б.Ғафуров-Конибодом ба Ҷумҳурии Қирғизистон аз гузаргоҳи «Гулистон» (н.Исфара)	143
	CAREC-3	Ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз Ҷумҳурии Қирғизистон тариқи гузаргоҳи автомобилии «Қарамиқ» (н.Лахш) ворид шуда, тавассути хатсайри Лахш-Ваҳдат-Душанбе-Турсунзода аз гузаргоҳи автомобилии “Дустӣ” (ш.Турсунзода) ба Ҷумҳурии Узбекистон мебарояд.	453
	CAREC-5	Ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз Ҷумҳурии Исломии Афғонистон тариқи гузаргоҳи автомобилии «Панҷи-Поён» (н.Ҷайҳун) ворид шуда, тавассути хатсайри Ҷайҳун-Бохтар-Душанбе-Ваҳдат-Лахш аз гузаргоҳи автомобилии «Қарамиқ» (н.Лахш) ба Ҷумҳурии Қирғизистон мебарояд.	513
	CAREC-6	Ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз Ҷумҳурии Узбекистон тариқи гузаргоҳи автомбилии «Бекобод» ворид шуда, тавассути хатсайри Хуҷанд-Душанбе-Бохтар-Ҷайҳун аз гузаргоҳи автомобилии «Панҷи-Поён» (н.Ҷайҳун) ба Ҷумҳурии Исломии Афғонистон мебарояд.	402
ТРАСЕКА	-	-Термиз (сарҳади Ҷумҳурии Узбекистон)-Турсунзода-Душанбе-Ваҳдат-Лахш-Қарамиқ (сарҳади Ҷумҳурии Қирғизистон)	402

	-	-Термиз (сарҳади ҶумҳурииУзбекистон)-Турсунзода-Душанбе-Ваҳдат-Кӯлоб-Қалъаихум-Хорӯғ-Кулма (сарҳади Ҷумҳурии Халқии Хитой)	1075
Шоҳроҳҳои автомобилии Осиё	АН-7	Хаваст (сарҳади Ҷумҳурии Узбекистон)-Хуҷанд-Душанбе-Бохтар-Панҷи Поён (сарҳади Ҷумҳурии Исломии Афғонистон)	512
	АН-65	- Қарамиқ (сарҳ. Қирғизистон)-Душанбе-Турсунзода (сарҳ. Узбекистон)	402
	АН-66	-Қаросӯ (сарҳади Ҷумҳурии Халқии Хитой) - Кулма-Хорӯғ-Кӯлоб–Ваҳдат–Душанбе-Турсунзода-Дустӣ (сарҳади Ҷумҳурии Узбекистон)	1075
Созишномаи байналмилалии Аврупоӣ оид ба роҳ	-	- Термиз (сарҳади Ҷумҳурии Узбекистон)-Душанбе-Ваҳдат-Лахш-Қарамиқ (сарҳади Ҷумҳурии Қирғизистон)	402

Тавассути ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи барномаҳои байналмилалии Ҳамкориҳои иқтисодии минтақавии Осиёи Марказӣ (ҲИМОМ), ТРАСЕКА, Шоҳроҳҳои автомобилии Осиё ва Созишномаи байналмилалии Аврупоӣ оид ба роҳ, 10 долони транзитӣ муайян шудааст:

Ҳамзамон, долони мултимодалии Чин – Тоҷикистон - Ӯзбекистон-Туркманистон – Эрон - Туркия роҳандозӣ гардида истодааст, ки интиқоли бор аз Ҷумҳурии Мардумии Чин то истгоҳи роҳи оҳани Кӯлоб тавассути нақлиёти автомобилӣ (Кашгар-Карасу-(250км) - Кулма-Хоруғ-Кулоб (850км) ва интиқоли минбаъдаи он то давлати Туркия тариқи роҳи оҳан (истгоҳи Кӯлоб-Хушадӣ(296км) - гузаргоҳи Амузанг Болдир (Ӯзбекистон 131км) – разъезд 161км – Акайля (Туркманистон 1483км) – Сарахс – Инчегурун – Рази (Эрон1700км) – Капикои - Мерсин (Туркия 1038км) амалӣ карда мешавад. Бояд қайд намуд, ки интиқоли молу маҳсулот тавассути нақлиёти автомобилӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси созишномаҳои дуҷонибаи ҳукуматӣ оид ба ҳамлу нақли байналмилалии автомобилӣ бо кишварҳои хориҷи дуру наздик ба роҳ монда шудааст.

Дар самти ҳамлу нақли байналмилалии бор 57 ширкати нақлиёти автомобилӣ дар ҳамкорӣ бо се Ассотсиатсияи байналмилалии автомобилии боркашонӣ (АВВАТ, АІАТТ ва ЛТ) дар асоси созишномаҳои байналмилалии дуҷонибаю бисёрҷониба бо 40 кишвари хориҷи дуру наздик фаъолиятро ба роҳ мондаанд.

Мувофиқи маълумоти Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар соли 2023-ум тавассути ҳама намуди нақлиёт 120 млн, 576,1 ҳазор тонна бор, аз ҷумла бо нақлиёти автомобилӣ 114 млн. 124, 1 ҳазор тонна ва роҳи оҳан 6 млн. 451,0 ҳазор тонна бо гардиши умумии 12 млрд 122, 1 млн. тонна-кмро ташкил додааст.

Дар соли 2023-юм ҳиссаи интиқолдиҳандагони ватанӣ дар ҳамлу нақли байналмилалӣ 57, 3%-ро ташкил додааст, ки нисбат ба соли 2022-юм 8, 6 % кам мебошад. Интиқоли байналмилалии автомобилии бор тавассути 10 долони транзитӣ, 7 гузаргоҳи байналмилалӣ амалӣ гардида, 1 млн. 994 ҳазор тоннаро ташкил намудааст, ки нисбат ба соли 2020-ум 34 % зиёд аст [5].

Дар соли 2022-ум бошад, тавассути ҳама намуди нақлиёт 103.4 млн.тонна бор бо гардиши 10,3 млрд тонна/км интиқол дода шудааст, ки дар қиёс ба соли 2021-ум, боркашонӣ 27, 5 % зиёд шудааст. Интиқоли бор бо истифода аз нақлиёти автомобилӣ ба 97, 4 млн. тонна рост меояд.

Интиқоли байналмилалӣ бо нақлиёти автомобилӣ низ тамоюли рушд дошта, боркашонӣ нисбат ба соли 2021-ум мутаносибан ҳаҷми бор 23, 8%, гардиши бор 22. 3% зиёд гардидаанд [3].

Омори пешниҳодшуда далолат аз он мекунад, ки ҳаҷми боркашонӣ ва интиқоли бор дар кишвари мо зиёд мегардад ва дар ин замина нақши марказҳои лагистикӣ бояд назаррас бошад.

Агар гӯем, ки логистикаи нақлиётӣ муҳаррики яке аз шохаҳои иқтисодиёт маҳсуб меёбад, хато намекунем. Зеро бо назардошти рушди техникаву технология, табодули мол ва интиқоли бор зиёд шуда, дар ин замина нақши логистика назаррас мебошад.

Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳҳои сохташуда ба талаботи стандартҳои ҷаҳонӣ мутобиқ мебошанд.

Дар ин самт рушди хизматрасониҳои нақлиётиву логистикӣ бояд ба талаботи замони муосир роҳандозӣ карда шавад. Ин дар ҳолест, ки 93% -и масоҳати кишвари моро кӯҳҳо ташкил дода, истифода ва рушди хизматрасониҳои нақлиёти автомобилӣ нисбат ба дигар намуди нақлиёт афзалият дорад.

Аз сӯйи дигар, Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2022-2026-ро панҷсолаи рушди саноат эълон кард, ки амалисозии ин нақша ба рушди бештари саноат, таъмини устувории иқтисодиёт, ташкили ҷойҳои нави корӣ ва баланд бардоштани иқтидори содиротӣ замина мегузорад. Дар ин замина сохтмони марказҳои логистикӣ ва фаъолияти босамари онҳо низ метавонд чанд мушкилро ҳал кунад.

Феълан, аксари корхонаҳои саноатӣ дар наздикии манбаъҳои ашёи хом, ки баъзеи онҳо дар манотиқи душворгузар ҷойгир мебошанд, сохта мешаванд. Дар ин замина бунёди зерсохтҳои нақлиётӣ барои рушди саноат нақши ниҳоят муҳим дорад.

Пеш аз ҳама, ба таъмини ҷойи корӣ ва ҷалби ширкатҳои дохилию хориҷӣ мусоидат намуда, ба ин васила шароити зиндагии мардум беҳтар мешавад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёмҳои ҳамасолаи худ ба Маҷлиси Олӣ вобаста ба мавқеъ ва рушди маҷмааи нақлиётӣ аҳамияти хоса зоҳир намуда, пайваста таъкид менамоянд, ки «Тайи солҳои охир дар натиҷаи бунёди шоҳроҳҳои мошингарди байналмилалӣ ва пайвастани Тоҷикистон бо роҳҳои Ҷумҳурии Мардумии Чин, Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, кушода шудани роҳи оҳан ва 16 гузаргоҳи сарҳадӣ бо Ӯзбекистон кишвари мо аз бунбасти коммуникатсионӣ раҳоӣ ёфта, ҳадафи дуюми стратегиамон амалӣ гардид. Минбаъд Ҳукумати кишвар бояд доир ба тавсеаи минбаъдаи шабакаи долонҳои нақлиётӣ ва тақвияти инфрасохтори нақлиётӣ, баромадан ба бандарҳои баҳрӣ, бунёди терминалҳои наздисарҳадӣ ва марказҳои логистикӣ, навсозии заминаҳои моддиву техникӣ ва таҷдиди паркҳои нақлиётӣ, инчунин, афзоиши ҳамлу нақли молу маҳсулот тадбирҳои иловагӣ андешад» [6].

Агарчӣ, феълан, аз ҷониби ширкатҳо маҳсулоти мутобиқ ба талаботи замон истеҳсол мешавад, нуқтаи дигари таваҷҷуҳ дар ин замина сари вақт ва бо сифати баланд дастрас намудани он ба мизоҷон мебошад.

Аз ин ҷост, ки корхонаҳои истеҳсолӣ ё банду басти маҳсулот барои саривақт интиқол додани маҳсулоти истеҳсол намудаи худ ба бахши логистика таваҷҷуҳи махсус медиҳанд. Илова бар ин, дурнамои иқтисодии корхона дар раванди фаъолият дар авлавияти кор қарор дорад.

Агар дар чанд соли охир, муштариён омода буданд, ки барои маҳсулоти худ як ҳафта интизор шаванд, дар шароити феълӣ онҳо наметавонанд беш аз як рӯз интизор бошанд. Зеро дар давлатҳои рушдкарда, ширкатҳои истеҳсолӣ ва савдо барои таҳияи тартиби логистикии худ ва интихоби мутахассисони идоракунанда, (операторҳо) дар бозори хидматрасонии логистикӣ аҳамияти зиёд медиҳанд.

Маҷмӯи вазифаҳое, ки роҳбарони логистикаи нақлиётӣ ҳал мекунанд, васеъ ва гуногунанд. Зеро талаботи асосии муштариён ба логистикаи нақлиётӣ, сифати интиқол, суръат ва нарх равона гардидааст.

Владимир Горборуков дар китоби «Транспортная логистика» логистикаи нақлиётӣ, қоидаҳои касбият, менависад, ки сохти логистикӣ бо роҳҳои зерин инкишоф меёбад:

- беҳтарин шакл барои ноил шудан ба самаранокии (оптимизатсияи) захираҳои анбор;

- ҷорӣ намудани технологияҳои каммасраф;

- автоматикунонии коркарди бор ва кор бо фанноварихои ҷадид ба шумо имкон медиҳанд, ки маълумотро дар серверҳо дуруст нигоҳ доред;

-ҷорӣ намудани муомилоти электронӣ;

- коҳиш додани арзиши хизматрасониҳои логистикӣ [1].

Ба андешаи Владимир Горборуков, истифодаи усулҳои муосири логистикаи нақлиётӣ бартарии рақобатпазирии ширкатҳои тиҷоратиро зиёд мекунад. Ҳамчунин, дар ин замина Горборуков дар бораи ширкатҳое, ки маҳсулотро беҳтар, зудтар ва бо хароҷоти камтар интиқол медиҳанд, таъкид кардааст, ки онҳо ҳамеша аз рақибони худ як қадам пеш хоҳанд буд, яъне онҳо саҳми бештари бозорро аз худ мекунанд ва фоидаи бештар ба даст меоранд.

Бинобар ин, логистикҳо ба такмил додани равандҳои интиқол, нигоҳдорӣ идоракунии захираҳо ва ба равандҳои иттилоот таваҷҷуҳи махсус медиҳанд.

Мусаллам аст, ки татбиқи сиёсати логистика аз бахшҳои таъминоти моддӣ – техникӣ, ташкилотҳои нақлиётӣ, анборҳои нигоҳдорӣ ва савдо иборат аст. Ҳамаи онҳо бояд дар ҳамбастагӣ фаъолият намоянд, то қоидҳои асосии логистикӣ барои дар вақти муайян ба миқдори зарурӣ ва бо хароҷоти камтарин расонидани маҳсулоти лозима ба мизоҷ риоя шавад. Ҳоло дар шароити буҳрони иқтисодӣ барои аз даст надодани муштариён ва рушди ҳамкориҳои дарозмуддат бо онҳо муҳим аст, ки интиқоли мол зуд ва муассир анҷом дода шавад.

Феълан, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати истифодаи самаранокии имкониятҳои транзитии худ бо сохтану мавриди истифода қарор додани долонҳои нақлиётӣ бо кишварҳои хориҷӣ робитаи доимиро таъмин намудааст ва мусаллам аст, ки бунёди инфрасохтори нақлиётӣ барои баланд бардоштани иқтисоди миллӣ нақши муассир мегузорад.

Дар ҳоли ҳозир бо назардошти вазъи ҷаҳон ва мавқеи ҷуғрофии Тоҷикистон ба таври комил роҳандозӣ намудани хизматрасониҳо ба нафъи кишвар хоҳад буд. Зеро дар ҷаҳони муосир истифодаи самараноки анборҳои логистикӣ маҳаки асосии механизми ин соҳа маҳсуб меёбад.

Дар ин раванд ҷобаҷогузорӣ ва интиқоли саривақтии молу маҳсулот дар бозори хизматрасониҳои нақлиётию логистикӣ метавонад ба рушди ин соҳа мусоидат намуда, ба ин васила даромад аз ин ҳисоб бештар шавад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар минтақае ҷойгир мебошад, ки дар доираи ҳамкориҳои судманд тавассути давлати сеюм метавонад ба бандарҳои обӣ роҳ ёбад.

Бандари Нав Эрон

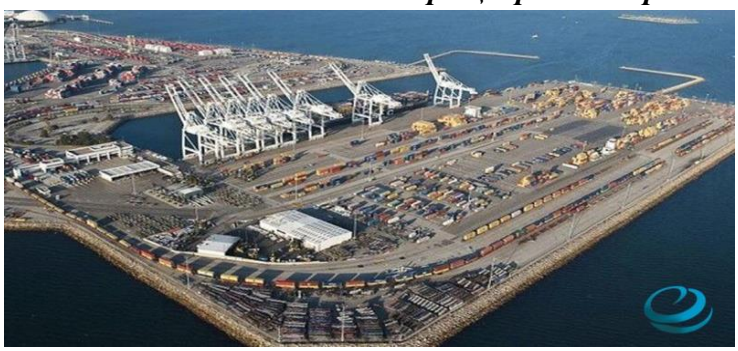

[8].

Моҳи ноябри соли 2023 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни вохурӣ бо Президенти Ҷумҳурии Исломии Эрон Сайид Иброҳим Раисӣ Ёддошти тафоҳум оид ба ҳамлу нақли байналмилалӣ ва транзитӣ тавассути бандари «Чобаҳор» миёни Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати роҳ ва шаҳрсозии Ҷумҳурии Исломии Эрон ба имзо расониданд [2].

Ин имкон медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба бандарҳои Чобаҳор ва Бандар Аббоси Ҷумҳурии Исломии Эрон роҳ ёбад. Зеро бандари Чобаҳор дарвоза барои роҳ ёфтан ба укёнуси Ҳинд мебошад ва ин барои рушд додани бахши иқтисод ва савдо ниҳоят муҳим аст.

Аз тарафи дигар бандари Чобаҳор долони асосие мебошад, ки давлати Ҳиндустонро бо Ҷумҳурии Эрон мепайвандад ва ин бандари минтақавӣ имкони ҳаракати транзитиро барои пайвастшавии давлатҳои Халиҷи Форс ва Ҳинд бо давлатҳои Осиёи Марказӣ фароҳам меоварад.

Бинобар ин, омода намудани лоиҳаҳои аз ҷиҳати техникӣ ва иқтисодӣ асосоноккардашудаи марказҳои нақлиётию логистикӣ, пешниҳоди онҳо барои ҷалби сармоя ва билохира ҳарчи тезтар сохтану мавриди исифода қарор додани обектҳои муҳими инфросохтори нақлиётӣ бахусус дар самти долонҳои байналмилалӣ ва транзитии кишвар масъалаҳои муҳими рӯз башумор меравад.

АДАБИЁТ

1. Горборуков В. Транспортная логистика. Правила профессионалов / Владимир Горборуков // Москва. 2022 -14-18с.
2. Маросими имзои санадҳои нави ҳамкорӣ байни Тоҷикистон ва Эрон (Манбаи электронӣ) https://prezident.tj / (санаи муроҷиат 08.11.2023)
3. Маълумот оид баҷамъбасти натиҷаҳои фаъолияти соҳаи роҳу нақлиёт дар соли 2022 ва вазифаҳо барои се моҳаи якуми соли 2023 // mintrans.tj 01-02-2023. Дастрасӣ: https://mintrans.tj/news-page/details/289
4. Маълумотнома «Дар бораи ҷамъбасти натиҷаҳои фаъолияти соҳаи нақлиёту роҳ дар 6 моҳи соли 2024» / Душанбе, 2024-4с.
5. Маълумотнома «Дар бораи ҷамъбасти натиҷаҳои фаъолияти соҳаи нақлиёту роҳ дар соли 2021» / Душанбе, 2022-12с.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурӣ» /Душанбе, 2021//www.president.tj 26.01.2021. Дастрасӣ: http://www.president.tj/node/25005
7. Саломзода Р. Рушди комплекси нақлиёт дар замони истиқлол / Саломзода Раҳмиддин Саломович // www.ttu.tj 11.09.2021. Дастрасӣ: https://web.ttu.tj
8. Таджикистан и Иран договорились о транзите грузов через иранский порт Чабахар [Электронный ресурс] URL: https://eurasiatoday.ru /tadzhikistan-i-iran-dogovorilis-o-tranzite-gruzov-cherez-iranskij-port-chabahar/ (Дата обрушения: 25 ноября 2023)

УДК 339.138

Ходжибоев М.А.

ПРАКТИКИ И РОЛЬ МАРКЕТИНГА В СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЕ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

В статье рассматривается зарубежный опыт применения инструментов и подходов маркетинга в социальной сфере. Анализируются основные направления использования маркетинга для решения социальных проблем. Особое внимание уделяется кейсам из стран Северной Америки и Японий, где социальный маркетинг активно применяется для изменения поведения людей, повышения осведомленности населения и вовлечения различных групп общества в общественно значимые инициативы. Автор выделяет ключевые стратегии, такие

как использование цифровых технологий, межсекторное сотрудничество и адаптация подходов к локальным условиям. Статья подчеркивает важность учета культурных и социоэкономических факторов при внедрении социальных маркетинговых программ, а также возможности применения зарубежного опыта в Республики Таджикистан.

Ключевые слова: Социальный маркетинг, интернет-технологии, интернет-маркетинг, цифровой маркетинг, стратегия продвижения продукции, конкурентная устойчивость, экономическая эффективность, маркетинговая деятельность, электронные рынки.

Хоҷибоев М.А.

АМАЛИЯ ВА НАҚШИ МАРКЕТИНГ ДАР СОҲАИ ИҶТИМОИИ КИШВАРҲОИ ХОРИҶӢ

Дар мақола таҷрибаи хориҷӣ дар истифодаи воситаҳо ва равишҳои маркетинг дар соҳаи иҷтимоӣ баррасӣ шудааст. Самтҳои асосии истифодаи маркетинг барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Диққати махсус ба ҳолатҳои Амрикои Шимолӣ ва Ҷопон, ки дар онҳо маркетинги иҷтимоӣ барои тағйир додани рафтори одамон, баланд бардоштани огоҳии ҷомеа ва ҷалби гурӯҳҳои гуногуни ҷомеа ба ташаббусҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим фаъолона истифода мешавад, дода мешавад. Муаллиф стратегияҳои калидӣ, аз қабили истифодаи технологияҳои рақамӣ, ҳамкории байнисоҳавӣ ва мутобиқсозии равишҳо ба шароити маҳаллиро ба таври алоҳида қайд намудааст. Дар мақола аҳамияти ба инобат гирифтани омилҳои фарҳангӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ ҳангоми татбиқи барномаҳои маркетинги иҷтимоӣ, инчунин имконияти татбиқи таҷрибаи хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид шудааст.

Вожаҳои калидӣ: Маркетинги иҷтимоӣ, интернет-технологияҳо, интернет-маркетинг, маркетинги рақамӣ, стратегияи пешбурди мол, устувории рақобатӣ, самаранокии иқтисодӣ, фаъолияти маркетингӣ, бозорҳои электронӣ

Khozhiboev M.A.

PRACTICES AND ROLE OF MARKETING IN THE SOCIAL SPHERE FOREIGN COUNTRIES

The article examines foreign experience in applying marketing tools and approaches in the social sphere. The main areas of using marketing to solve social problems are analyzed. Particular attention is paid to cases from North America and Japan, where social marketing is actively used to change people's behavior, raise public awareness and involve various groups of society in socially significant initiatives. The author highlights key strategies such as the use of digital technologies, intersectoral cooperation and adaptation of approaches to local conditions. The article emphasizes the importance of taking into account cultural and socioeconomic factors when implementing social marketing programs, as well as the possibility of applying foreign experience in the Republic of Tajikistan.

Key words: Social marketing, Internet technologies, Internet marketing, digital marketing, product promotion strategy, competitive sustainability, economic efficiency, marketing activities, electronic markets.

Применение и реализация маркетинговых инструментов в социальной сфере является приоритетным направлением в решении социальных проблем и улучшения качества жизни населения, т.е. говоря иначе социальный маркетинг направлен в основном на изменение поведения людей в пользу социально значимых целей. К методам и инструментам

маркетинговой стратегии в социальной сфере входят такие инструменты как повышение осведомленности о социальных вопросах, привлечение ресурсов для социальных программ, активизация общественности и другие. Такие программы как: компании по борьбе с курением, продвижение здорового образа жизни и безопасность на дорогах, являются одним из видов программ социального маркетинга.

Далее проанализируем и рассмотрим применение инструментов социально ориентированного маркетинга в деятельности компаний в зарубежных странах.

Социальный маркетинг в США широко используется государственными организациями, а также компаниями при решении социальных проблем (безопасность, защита окружающей среды, здоровье, защита прав и другие). Используя инструменты социального маркетинга компании и государственные организации могут построить доверительные отношения с населением, укрепить свои позиции на рынке, улучшить репутацию и другие [8]. Социальный маркетинг в США активно используются во многих компаниях, далее рассмотрим некоторые из них.

Одна из самых крупнейших и популярных компаний по производству одежды «Patagonia» активно использует социально ориентированный маркетинг, продвигая экологически устойчивые практики. Данная компания инвестирует средства в борьбу с изменением климата и поддерживает экологические организации через свой фонд.

Компания «Tesla», которая ориентируется на производстве электромобилей, продвигает экологически чистые технологии в транспортной отрасли, популяризируя электромобили и солнечные батареи. Говоря иначе данная, компания использует социально ориентированный маркетинг для продвижения своей миссии по ускорению перехода к возобновляемой энергии и снижению выбросов углерода.

Одна из самых дорогих спортивных брендов в мире американская компания «Nike» использует инструменты социального маркетинга для уменьшения экологического следа компании через сокращение выбросов углерода и переработку материалов, а также поддерживает активный образ жизни своих клиентов [2].

В числе американских компаний, которые используют социальный маркетинг в качестве борьбы с гендерной дискриминацией, расизмом и стереотипам следующие: Procter & Gamble (P&G), Ben & Jerry's (активно выступает за социальную справедливость, поддержку равноправия, прав человека и экологическую устойчивость) и другие.

Другая компания "Truth Initiative" использует социально ориентированный маркетинг для борьбы с курением среди молодежи.

К одному из успешных программ использования маркетинга в социальной сфере, можно отнести социальную компанию "Truth" против курения среди молодежи в США, которая в разы снизила уровень курения среди молодежи. Социальная программа "Truth" была создана организацией American Legacy Foundation (в настоящее время известная как Truth Initiative) в конце 2000-го года в США. Причиной возникновения такой программы стал исторический судебный процесс Master Settlement Agreement в 1998 году по выплате многомиллиардных компенсаций со стороны табачных компаний, часть которых пошла на финансирование антикурительных программ [6].

Данная программа получила свою популярность благодаря использованию креативных стратегий и технологий, радикальных и новаторских методов воздействия на подростков в борьбе с курением среди молодежи. В числе которых следующие:

- яркие и провокационные визуальные и вирусные видеоролики. В одной из этих видео роликов было показано как молодежь "сбрасывала" 1200 тел (символизирующих количество людей, умирающих ежедневно от курения) возле штаб-квартиры табачной компании

- компания "Truth" делает акцент на разоблачении табачных компаний, в отличие от того что в других компаниях делался акцент на последствиях курения. Кампания показала

молодежи, как корпорации используют агрессивный маркетинг, чтобы заставить подростков курить, несмотря на известный вред для здоровья.

- компания акцентировало свое внимание на свободе и самостоятельности подростков на том, что курение – это не выбор а манипуляция табачных компаний. Компания призывала подростков к чувству независимости и свободе, предлагая им самим решать, не позволяя табачным корпорациям влиять на их жизнь.

- для увеличения охвата среди молодежи компания "Truth" стала сотрудничать с инфлюенсерами и знаменитостями [1]

- по причине того, что сеть Интернет стала частью жизни молодежи, и основная часть молодежи зарегистрирована в различных социальных сетях, и интернет каналов (к примеру, YouTube, Facebook, Twitter, Snapchat, Instagram TikTok и другие) компания через эти платформы для рекламы своей деятельности. К примеру, в 2010-е годы кампания "Truth" активно работала на площадках Snapchat, Instagram и TikTok, где можно было найти креативные ролики, интерактивные проекты и челленджи, чтобы вовлечь подростков.

В результате деятельности компания "Truth" достигла следующих результатов:

- В первые годы после запуска кампании процент курящих подростков значительно снизился. По данным Centers for Disease Control and Prevention (CDC), с 2000 по 2014 годы уровень курения среди старшеклассников снизился с 23% до 9%.
- Исследования, проведенные в 2009 году, показали, что "Truth" смогла предотвратить более 450 000 случаев курения среди подростков.
- Кампания стала важным фактором в изменении общественного отношения к курению. Если в 90-х годах курение среди молодежи было достаточно распространено, то к концу 2010-х оно стало гораздо менее социально приемлемым.

Компания "Truth" стала примером успешной социально ориентированной рекламы, которая, благодаря инновационным подходам и глубокому пониманию целевой аудитории, смогла существенно повлиять на уровень курения среди молодежи. Она остается ярким примером того, как грамотное использование маркетинга и технологий может помочь в решении серьезных общественных проблем.

В США социально-ориентированный маркетинг активно используется для решения и других социальных проблем, таких как защита окружающей среды, равноправие полов, борьба с ожирением, здоровый образ жизни, профилактика употребления наркотиков и алкоголя, и другие [4].

Американская корпорация Tyson Foods, работающая в пищевой промышленности, использует инструменты социального маркетинга в виде помощи бездомным, бедным и голодающим детям, и во многих случаях для этих целей использует социальные сети [3].

Другой не менее известной компанией в Америке - American Express (глобальный сервис, предоставляющий клиентам доступ к услугам, идеям и многолетнему опыту, которые обогащают жизнь и позволяют добиться успеха в бизнесе) был символом доверия и безопасности начиная с 1850 года, благодаря применению в своей деятельности социального маркетинга. American Express провела компанию, в рамках которой каждые 10 центов с любой операции по карте направлялся в фонд реставрации «Статуи Свободы», благодаря которой повысила объем использования карточек почти в 3 раза, а также в 2 раза повысила количество покупки новых карт.

В целом все вышеперечисленные компании в своей маркетинговой деятельности использовали следующие инструменты социального маркетинга:

1. Телевизионные и радио ролики;
2. Социальные сети и цифровой маркетинг;
3. Партнерства с инфлюенсерами и знаменитостями - многие компании сотрудничают с популярными лицами, чтобы усилить влияние своих сообщений;
4. Публичные мероприятия и флешмобы - организация интерактивных событий, таких как спортивные соревнования, флешмобы или челленджи, для привлечения внимания;

5. Визуальная и интерактивная реклама: Создание наглядных рекламных материалов, наружная реклама и использование таких технологий, как интерактивные сайты и приложения (например, для кампании "Get Covered").

Использование инструментов социально-ориентированного маркетинга в США стал неотъемлемой частью бизнес-стратегий многих компаний в США, а также и государственных организаций. Социальный маркетинг способствует улучшению имиджа брендов, развитию экономики за счет инноваций, роста потребительской лояльности и создания новых [7].

В Японии социальный маркетинг, как и, в США широко используется государственными органами, а также частными компаниями. Государственные организации в Японии активно используют социальный маркетинг для продвижения общественно значимых инициатив. Многие японские компании внедряют социальный маркетинг, не только чтобы улучшить имидж, но и для создания долгосрочных отношений с клиентами и содействия общественным интересам. В числе государственных организаций, использующих социальный маркетинг Министерство здравоохранения, труда и социального обеспечения Японии (MHLW) [2], которая организует программы, направленные на борьбу с курением, алкоголизмом, ожирением, а также на повышение осведомленности о психическом здоровье. Данная организация часто используют видеоролики, плакаты и социальные сети для информирования населения о профилактике заболеваний и поддержке здоровья. А также Министерство окружающей среды Японии активно продвигает программы, направленные на решение экологических проблем. Кампании, такие как продвижение раздельного сбора мусора и сокращение использования пластиковых пакетов, сопровождаются большими социальными рекламными кампаниями. Например, акция "Mottainai" (что означает «не тратить впустую»), направленная на снижение количества отходов и продвижение экологичного образа жизни, стала широко известной благодаря использованию социальной рекламы и массовых медиа.

Другой самой крупнейшей компании в Японии мирового уровня по производству востребованных на рынках автомобилей, безусловный лидер по объему продаж в мире, использующих социальный маркетинг является компания «Toyota». Данная компания активно участвует в маркетинговых компаниях, связанных с популяризацией гибридных и электрических автомобилей, а также в инициативах по снижению выбросов углекислого газа. Она продвигает безопасное вождение и экологическую осведомленность через сотрудничество с различными государственными и неправительственными организациями.

Что касается применения социального маркетинга в странах ближнего зарубежья, а именно Казахстана, Узбекистана, Киргизии то можно сказать, что в этих странах социальный маркетинг находится на ранней стадии становления [5]. Среди вышеприведенных стран социальный маркетинг более развит в Казахстане. Для развития социального маркетинга в Казахстане, руководители как коммерческих, так и государственных организаций прилагают свои усилия, к примеру 17 июня 2020 года при содействии Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан, Гражданский центр Алматы (ОФ «Информационно-ресурсный центр») провел учебный вебинар на тему: «Практический маркетинг для НПО (социальный маркетинг)». В рамках вебинара раскрыто содержание социального маркетинга, его специфические характеристики и задачи, как создавать альтернативные решения в предоставлении выбора и находить собственное видение. Специалист в области социального маркетинга Жукупбаев Г. Считает, что «эффективные результаты воздействия социального маркетинга достигаются за счет социального эффекта, привлечения максимального количества целевой аудитории, а также за счет воздействия на личность, социальные группы и общество в решении социальных проблем. Кроме этого, результат обеспечивается и за счет сотрудничества организаций между собой для создания позитивной репутации (благоприятного имиджа) направленных на получение внешней поддержки. Стоит отметить, что мощный информационный компонент имеет решающее значение для успеха программы социального маркетинга» [3].

Социальный маркетинг в Республике Таджикистан также является новым явлением, и оно находится на стадии становления. Литературный обзор и анализ применения социального маркетинга в республике Таджикистан показал, что социальный маркетинг активно используется для решения различных общественных проблем, таких как здоровье, экология, образование и права женщин. Но, тут важно подчеркнуть, что в стране социальный маркетинг используется в основном со стороны международных организаций (ООН, ЮНИСЕФ, ВОЗ, ПРООН, Международная организация по миграции) в рамках проектов, проводимых на территории страны.

Таким образом на основе всего вышерассмотренного можно сделать вывод о том, что социальный маркетинг в зарубежных странах основан на использовании маркетинговых стратегий для изменения поведения общества в интересах общественного блага, в основе которых лежат следующие принципы:

- Ориентация на поведенческие изменения — привлечение внимания к социальным проблемам и мотивация к действиям, например, отказу от курения или переходу на экологичные привычки.
- Исследование аудитории — глубокое понимание нужд и мотиваций целевой группы, чтобы разработать эффективные и точные сообщения.
- Использование доступных каналов коммуникации — распространение информации через социальные сети, СМИ, общественные мероприятия и образовательные программы.
- Привлечение партнеров и стейкхолдеров — сотрудничество с государственными и некоммерческими организациями, бизнесом и общественными движениями для поддержки кампаний.

Эти принципы помогают улучшать качество жизни, повышать осведомленность и влиять на социальные нормы.

Анализ зарубежного опыта применения маркетинга в социальной сфере показывает, что данный подход является эффективным инструментом для решения общественно значимых задач. Социальный маркетинг успешно используется для повышения осведомленности, изменения поведения и вовлечения населения в различные инициативы, такие как защита окружающей среды, здоровье, образование и социальная интеграция.

Особенно значимым является использование инновационных подходов, таких как цифровые технологии, персонализированные кампании и партнерства между государственным, частным и общественным секторами. Эти практики не только повышают эффективность программ, но и способствуют устойчивости их результатов.

Рассмотренные примеры подтверждают, что успех социальных маркетинговых инициатив зависит от учета культурных, социальных и экономических особенностей целевых аудиторий. Таким образом, зарубежный опыт показывает, что маркетинг может занимать ключевую роль в трансформации социальной сферы, способствуя решению актуальных проблем и улучшению качества жизни общества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Богданова, С. В. Особенности интернет-маркетинга в России / С. В. Богданова // Социально-экономическое развитие региона: состояние, проблемы, перспективы: сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции, Ставрополь, 31 января 2019 года. – Ставрополь: Издательство «АГРУС», 2019. – С. 65-69.

2. Борисов, А. А. Методические подходы в интернет-маркетинге. Основные метрики и показатели эффективности рекламной кампании / А. А. Борисов // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2019. – № 2-1. – С. 49-52.

3. Горохов, М. М. Интернет-маркетинг: стратегия и виды / М. М. Горохов, Д. Е. Докучаев, А. Д. Трефилова // Социально-экономическое управление: теория и практика. – 2019. – № 1(36). – С. 21-24.

4. Гуриева, Л. К. Возможности интернет-маркетинга современной компании / Л. К. Гуриева, Г. Э. Батагов // Управление экономическими и социальными системами региона: Сборник научных трудов / Под редакцией С.Ф. Дзагоева. – Владикавказ: Северо-Осетинский государственный университет им. К.Л. Хетагурова, 2019. – С. 120-126.

5. Джабасова, З. Н. Особенности интернет-маркетинга в России / З. Н. Джабасова, О. В. Юдакова // Актуальные проблемы и тенденции развития современной экономики: Сборник трудов международной научно-практической конференции. В 2-х частях, Самара, 16–17 ноября 2020 года / Отв. редактор И.В. Косякова. – Самара: Самарский государственный технический университет, 2020. – С. 290-293.

6. Исмоилов Ш.М. Развитие электронной коммерции в условиях Республики Таджикистан//Ш.М.Исмоилов, Р.Б.Худжамкулов, М.Д.Лутфуллоев// Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики (научно-теоретический журнал) серия гуманитарных наук. - Хучанд, 2024. №1 (98). -С. 65-74.

7. Лутфулоев М.Д. Методологические основы цифровизации маркетинга. Перспективные исследования в технических и естественных науках: сборник статей международной научной конференции (Великий Новгород, Март 2024). – СПб.: МИПИ им.Ломоносова, 2024. – 64 с. С. 45-49

8. Тиньякова, В., Уварова, Е.А., Шейранова, В.П. (2015). Социальный маркетинг как компонент общей маркетинговой стратегии компании. Современная экономика: проблемы и решения, 3(63), 91-99. https://doi.org/10.17308/meps.2015.3/1193. С.73

УДК 338.4

Худойқулова Ё.К.

ТАСНИФ ВА ТАҲЛИЛИ ВОСИТАҲОИ ПЕШБУРД ДАР БОЗОРИ РАҚАМИИ САЙЁҲӢ ДАР СИСТЕМАИ ИТТИЛООТИИ САЙЁҲӢ

Мақола ба тасниф ва таҳлили воситаҳои пешбурд соҳаи сайёҳӣ дар системаи иттилооти сайёҳӣ бахшида шудааст. Муаллиф таъкид менамояд, ки истифодаи фаъолонаи воситаҳои барои рушди сайёҳӣ дар тамоми соҳаи сайёҳӣ мусоидат карда, дар навбати худ барои рушди соҳаи сайёҳӣ замина мегузорад. Дар мақола нақши воситаҳои, ки барои рушди сайёҳӣ истифодашаванда зикр гардидааст. Зарурати ташаакули истифодаи воситаҳои барои рушди сайёҳӣ дар нуқтаҳои туристӣ раванди тадбиқ қарор дорад. Воситаҳои пешбурд дар бозори рақамии сайёҳӣ кӯмак мекунанд, ки ширкатҳо ва кишварҳои сайёҳӣ худро ба мизоҷон муаррифӣ кунанд ва имкониятҳои нав ва таҳқиқоти марбут ба талаботи сайёҳонро фароҳам оваранд.

Калидвожаҳо: воситаҳои сайёҳӣ, рушди сайёҳӣ, дестинатсия, туризми рақамӣ, стратегия, саноати сайёҳӣ, рақамикунонӣ, технологияҳои рақамӣ.

Худойкулова Ё.К.

КЛАССИФИКАЦИЯ И АНАЛИЗ ИНСТРУМЕНТОВ ПРОДВИЖЕНИЯ НА РЫНКЕ ЦИФРОВОГО ТУРИЗМА В ТУРИСТИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЕ

Статья посвящена классификации и анализу инструментов продвижения туризма в туристской информационной системе. Автор подчеркивает, что активное использование инструментов развития туризма способствует всей сфере туризма и, в свою очередь, закладывает основу для развития сферы туризма. В статье отмечена роль инструментов, используемых для развития туризма. Необходимость развития использования инструментов развития туризма в туристических местах является процессом реализации. Инструменты продвижения на рынке цифрового туризма помогают туристическим компаниям и странам презентовать себя клиентам и создавать новые возможности и исследования, связанные с потребностями туристов.

Ключевые слова: инструменты туризма, развитие туризма, дестинация, цифровой туризм, стратегия, туристическая индустрия, цифровизация, цифровые технологии.

CLASSIFICATION AND ANALYSIS OF ADVANCED TOOLS IN THE DIGITAL TOURISM MARKET IN THE TOURISM INFORMATION SYSTEM

Khudoikulova Y.K.

The article is devoted to the classification and analysis of the tools for promoting the tourism industry in the tourism information system. The author emphasizes that the active use of tools for the development of tourism contributes to the entire tourism industry, which in turn lays the foundation for the development of the tourism industry. The article highlights the role of tools used for the development of tourism. The need to develop the use of tools for the development of tourism in tourist destinations is in the process of implementation. Promotional tools in the digital tourism market help tourism companies and countries present themselves to customers and create new opportunities and research related to tourist needs.

Keywords: tourism tools, tourism development, Destination, digital tourism, strategy, tourism industry, digitization, digital technologies.

Тасниф ва таҳлили воситаҳои пешбурд дар бозори рақамии сайёҳӣ дар системаҳои иттилоотии сайёҳӣ масъалаи муҳим ва ҷолиб аст, ки дар шароити имрӯзии бозорҳои сайёҳӣ бо истифода аз технологияи рақамӣ ва платформаҳои интернетӣ пайваста рушд мекунад.

Дестинатсияи туристӣ ин ҷузъи муҳими низоми туризм мебошад. Онро метавон ҳамчун марказ бо ҳама гуна лавозимоти зарурӣ, воситаҳои хизматрасонӣ ва хизматрасониҳо барои таъмини ҳамаи эҳтиёҷоти туристон тавсиф диҳем. Агар дигар хел гуем, макони туристӣ ҷузъҳои муҳимтаринро, ки барои туристон лозим аст дар бар мегирад [6. С.121].

Воситаҳои пешбурд дар бозори рақамии сайёҳӣ кӯмак мекунанд, ки ширкатҳо ва кишварҳои сайёҳӣ худро ба мизоҷон муаррифӣ кунанд ва имкониятҳои нав ва таҳқиқоти марбут ба талаботи сайёҳонро фароҳам оваранд. Воситаҳои пешбурд ё маркетингӣ дар сайёҳӣ ба гурӯҳҳои мухталифе тақсим мешаванд, ки метавонанд аз роҳҳои гуногун ба ҷалби муштариён ва кӯмак дар рушд намудани бозорҳои сайёҳӣ кӯмак кунанд.

Чи тавре, ки пешвои миллат дар паёми худ ба маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023 қайд кардан, ки “Баланд бардоштани сатҳу сифати ҳамаи намудҳои хизматрасонӣ ва тараққиёти соҳаи сайёҳӣ самти дигари пешрафти ояндаи иқтисодиёту иҷтимоиёти кишвар мебошад”[1].

Воситаҳои барои рушди сайёҳӣ истифода мешаванд чунинанд:

А) Рекламаи рақамӣ (Digital Advertising)

- **Рекламаи онлайн**: Ширкатҳо ва кишварҳои сайёҳӣ метавонанд бо истифода аз рекламаҳои баннерӣ, видеои реклама, реклама дар шабакаҳои иҷтимоӣ ва ҷустуҷӯҳои дар интернет рекламаи ҳадафнок созанд.
- **Рекламаи тарҷумоншуда**: Бо мутобиқ кардани реклама ба забонҳои гуногун, кӯшиш мекунанд, ки сайёҳон дар саросари ҷаҳон ба сайти худро ҷалб кунанд.

Б) SEO (Search Engine Optimization)

- Такмили муҳтавои сайт ва оптимизатсия дар системаи ҷустуҷӯ (Google, Yandex ва ғайра) барои ҷалби муштариён дар ҷустуҷӯи маълумот ва хизматҳои сайёҳӣ. SEO кӯмак мекунад, ки сайтҳои туризми онлайн дар рӯйхати ҷустуҷӯ ба мақсадҳои олиянда расанд.

В) Маркетинги мобилӣ (Mobile Marketing)

- **Платформаҳои мобилӣ ва барномаҳои сайёҳӣ**: Воситаҳои маркетингии мобилӣ, аз ҷумла барномаҳои сайёҳӣ, барои ҷалби сайёҳон аз тариқи смартфонҳо ва планшетҳо истифода мешаванд.
- **Пуш-эрбозҳо**: Ҳар гуна паёмҳои фошшуда ва омода бо кӯмаки SMS ва дигар платформаҳои мобилӣ ба муштариён.

Г) Саҳифаҳои вебсайт ва платформаҳои онлайн (Website and Online Platforms)

- Ширкатҳо ва давлатҳо метавонанд аз платформаҳои сайёҳӣ, ки хизматҳои гуногуни сайтро пешниҳод мекунанд (мисли TripAdvisor, Booking.com, Expedia), барои реклама ва пешниҳодҳои хизматҳои сайёҳӣ истифода баранд.
- **Системаҳои гузариш**: Воситаҳои электронӣ, ки дар онҳо онлайн хизматрасониҳо ва ҷустуҷӯ барои ҷойи хоб, парвозҳо ва хизматҳои транспортӣ мураккаб мешаванд.

Д) Шабакаҳои иҷтимоӣ (Social Media Marketing)

- **Платформаҳо**: Ширкатҳои сайёҳӣ метавонанд дар Facebook, Instagram, Twitter ва YouTube барои тарғиб ва интишори аксу видеои ҷолиб реклама созанд. Ҳамчунин, таъсиси гурӯҳҳо ва сафҳаҳои фан дар шабакаҳои иҷтимоӣ як воситаи муваффақ барои ба назар расондани хизматҳои сайёҳӣ мебошад.
- **Инфлюенсер маркетинг**: Сайёҳон ва блогерҳо метавонанд барои шарҳ додан ва тасвир кардани таҷрибаҳои худ дар сайёҳӣ таъсиргузор бошанд.

Е) Анализ ва таҳлил (Data Analytics)

- **Таҳлили рафтори муштариён**: Воситаҳои таҳлил ва мониторинг, ба монанди Google Analytics ё дигар барномаҳои таҳлили дар платформаҳои сайёҳӣ истифода мешаванд, ки барои фаҳмидани рафтори муштариён ва камбудиҳои маркетингӣ кӯмак мекунанд.
- **Системаи CRM (Customer Relationship Management)**: Ин системаҳо барои назорат ва рушди муносибат бо муштариён ва истифодаи маълумот барои такмили хизматҳои шахсони алоҳида кӯмак мекунанд.

Рушди соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон дар ду даҳсолаи охир як равандҳои мусбат ва истиқболи зиёдро таҷриба кардааст. Тадбирҳои зиёде, ки барои рушди ин соҳа дар кишвар андешида шудаанд, нишон медиҳанд, ки Тоҷикистон ба маркази туристии аврупоии Осиёи Марказӣ табдил ёфтааст.

Вазорати фарҳанг ва туризм дар Тоҷикистон барои расидан ба як равиши устувори соҳаи туризм як қатор сиёсати стратегӣ ва лоиҳаҳо таҳия кардаанд. Ба мисли "Барномаи миллӣ оид ба рушди туризм", ки ба рушди инфрасохтор, рушди минтақаҳои туристӣ, такмили хизматрасонӣ ва тарғиби кишвар дар арсаи байналмилалӣ равона шудааст.

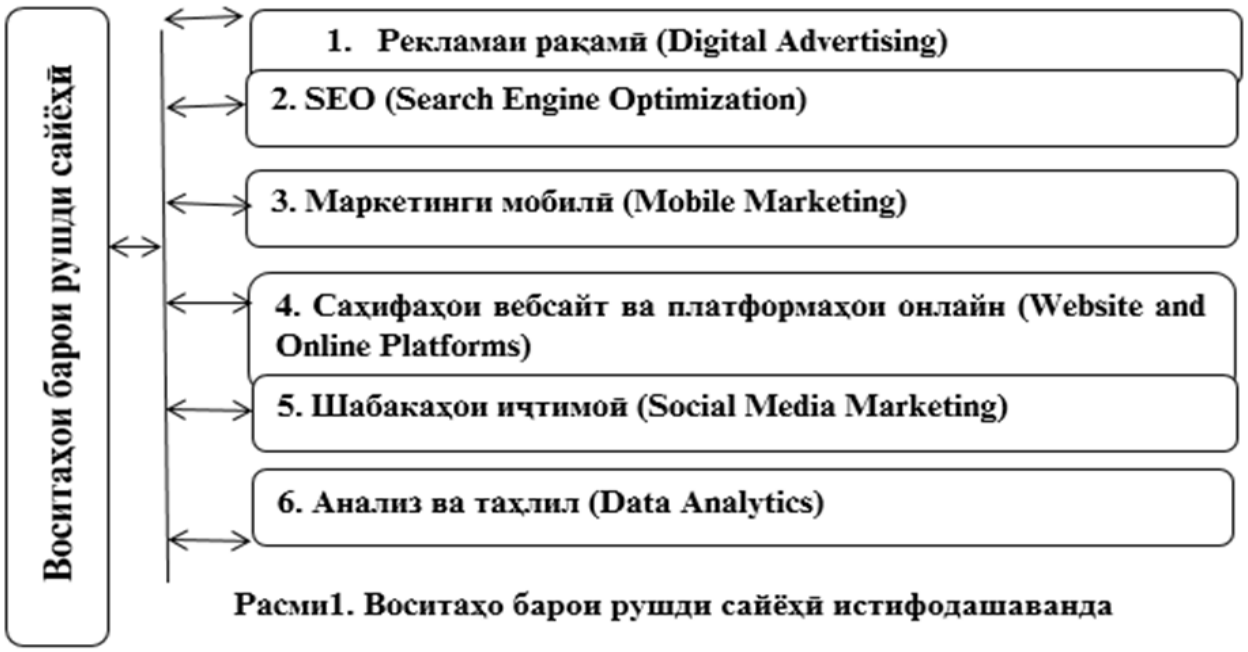

Расми1. Воситаҳо барои рушди сайёҳӣ истифодашаванда

Ҳар як воситаи маркетингӣ дар соҳаи сайёҳӣ метавонад дар рушди стратегияи умумии маркетингии як ширкат ё кишвар таъсири бузург бигузорад. Таҳлили воситаҳои пешбурд дар системаи иттилоотии сайёҳӣ як равандест, ки тавассути он ширкатҳои сайёҳӣ ва ташкилотҳои давлатиро водор месозад, ки барои беҳтар кардани хидмат ва маҳсулоти худ кор кунанд.

- **Дастрасӣ ба иттилоот**: Бо истифода аз интернет ва платформаҳои онлайн, маълумот ва хизматҳои туризм ба осонӣ ва зуд дастрас мешаванд, ки ин барои ҳар як сайёҳ ва ширкат муҳим аст.
- **Фаҳмидани талаботи муштариён**: Таҳлили иттилоот ва маърифати бозор ба ширкатҳои сайёҳӣ кӯмак мекунад, ки дуруст ба нишонаҳои муҳими муштариён ҷавоб диҳанд ва стратегияҳои маркетингии худро дуруст созанд.

Воситаҳои пешбурд дар бозори рақамии сайёҳӣ ба беҳтар кардани хизматҳо ва ҷалби сайёҳон кӯмак мекунанд. Воситаҳои рақамӣ ба ширкатҳои сайёҳӣ имкон медиҳанд, ки қарорҳои дуруст ва омӯзишӣ дар бораи хоҳишҳо ва эҳтиёҷоти бозор бигиранд. Ин воситаҳо, ҳамзамон, барои таъсиси як нишонаи дуруст ва сазовор барои бренди туристӣ кӯмак мекунанд.

Рушди сайёҳӣ дар ҳоли ҳозир дар саросари ҷаҳон ба як соҳаи калидӣ табдил ёфтааст, ки барои иқтисоди кишварҳо ва минтақаҳо аҳамияти бузург дорад. Барои рушди ин соҳа, истифодаи дурусти воситаҳои гуногун зарур аст. Воситаҳои асосие, ки метавонанд барои рушди сайёҳӣ истифода шаванд, дарҳол метавонад таъсири мусбат ба иқтисод, фарҳанг ва муҳити зисти минтақаҳо расонанд. Ба таври умум, воситаҳо ба се гурӯҳ тақсим мешаванд: технологӣ, молиявӣ ва иҷтимоӣ.

Воситаҳои технологӣ- платформаҳои рақамӣ ва сомонаҳои сайёҳӣ ба монанди *Booking.com, Airbnb, TripAdvisor*, инчунин ёрии ҷустуҷӯӣ ва таҳқиқи маълумот дар интернет, барои тарғиб ва маркетинги минтақаҳо муҳим мебошанд. Ин тасаввурро ба сайёҳон медиҳад, ки онҳо чӣ гуна ҷойҳоро сафар кардан мехоҳанд. Реалити виртуалӣ (VR) ва реалити аниматсия (AR): Ин технологияҳо метавонанд ба одамон кӯмак кунанд, ки пеш аз сафар бо ҷойҳо ва хизматҳо шинос шаванд.

Воситаҳои молиявӣ- бо таъсиси мизоҷи хизматрасонӣ, ҳавопаймо, роҳи оҳан, таъмири роҳҳои муҳим ва меҳмонхонаҳои замонавӣ, воситаҳои молиявии корӣ метавонанд рушди сайёҳиро ҳавасманд кунанд. Сармоягузорӣ дар инфрасохтор: Бо таъсиси мизоҷи хизматрасонӣ, ҳавопаймо, роҳи оҳан, таъмири роҳҳои муҳим ва меҳмонхонаҳои замонавӣ, воситаҳои молиявии корӣ метавонанд рушди сайёҳиро ҳавасманд кунанд. Ташкилоти

молиявии давлатӣ ва хусусӣ: Бо таъмини қарзҳо ё дигар ёрии молиявӣ, ки барои рушди ин соҳа лозим аст, кӯмак кардан мумкин аст.

Ҳамчунин, баланд бардоштани буҷаи маркетинг ва рекламаи сайёҳӣ барои тарғиби кишвар ё минтақа кӯмак мерасонад. Барномаҳои ҳавасмандгардонӣ: Давлатҳо метавонанд бо пешниҳоди тахфифҳо ё дигар барномаҳои ҳавасмандгардонӣ, ба монанди кам кардани андозҳо барои ширкатҳои сайёҳӣ, хизматҳои нисбатан арзонро пешниҳод кунанд.

Воситаҳои иҷтимоӣ- тарғиб ва маркетинг дар воситаҳои ахбори омма, шабакаҳои иҷтимоӣ, ва иштирок дар намоишгоҳҳои байналмилалӣ як воситаи муҳим барои рушди сайёҳӣ мебошанд. Рекламаи визуалӣ ва санъатиро дар боғҳои фарҳангӣ, таърихӣ ё табиӣ истифода кардан метавонад таваҷҷӯҳ ба сайёҳонро зиёд кунад. Таъсиси фестивалҳо, намоишгоҳҳо, маъракаҳои фарҳангӣ ва чорабиниҳои варзишӣ, ки бо мақсади ҷалби сайёҳон ташкил мешаванд, воситаҳои муҳими рушди туризм мебошанд. Таъсиси ташкилотҳо ва гуруҳҳои машваратӣ барои ҷалби одамон ба дастгирии рушди сайёҳӣ, инчунин бо коркард ва омӯзиш барои ҳифзи муҳити зист ва фарҳангии минтақаҳо.

Воситаҳои ҳифзи муҳити зист- инноватсияҳо дар ташкили сайёҳии устувор, ки бо ҳифзи муҳити зист ва арзишҳои фарҳангӣ муносибат мекунанд, як воситаи муҳим барои рушди сайёҳӣ мебошад. Ба ин воситаҳо ташкили ҳавасмандгардонӣ барои сафарҳои сабз, истифодаи манобеи барқароршавандаи энергия, ва кам кардани таъсири манфии сайёҳӣ ба табиат дохил мешаванд. Коркард ва истифодаи ҷузъиёти муҳити зист ба таври мақсаднок барои ҷалби сайёҳон ба минтақаҳои боғҳои табиӣ, расидан ба мувозинати табиат ва рушди самараноки сайёҳӣ дар кӯҳистон ё хати соҳилӣ.

Барои рушди муассир ва устувори соҳаи сайёҳӣ, муҳим аст, ки воситаҳои технологӣ, молиявӣ, иҷтимоии ва муҳити зист ба таври мувозинат ва ҳамоҳанг истифода шаванд. Агар ҳамаи ин воситаҳо ба якдигар пайваст карда шаванд, метавонанд ба таъмини рушди мунтазам ва муваффақи соҳаи сайёҳӣ кӯмак расонанд.

Аспектҳои инноватсионӣ ва интеркултуралии сайёҳӣ, инчунин нақши ҷомеа ва ё иштироки онҳо дар раванди рушди сайёҳӣ, на танҳо ба воситаҳои молиявӣ ва технологӣ, балки ба рушди иҷтимоии, фарҳангӣ ва экологӣ низ таъсир мерасонанд. Барои ҷалби сайёҳон, кишварҳо ва минтақаҳо метавонанд брендсозии фарҳангии хешро таҳия кунанд. Ин брендсозӣ метавонад бо истифода аз муқаддасот, тафсири мероси фарҳангӣ, мусиқӣ, санъат, ва ғизо дар маҷмӯъ пайванд дошта бошад.

Ба ин воситаҳо бояд таваҷҷӯҳ дода шавад, ки ба василаи он, аслан маҳалли сайёҳӣ ва хусусиятҳои он ё як минтақаро ба таври муайян эътироф мекунанд. Созмонҳои фарҳангӣ ва санъат метавонанд дар ҷалби сайёҳон тавассути баргузории намоишгоҳҳо, тасвирҳои ҳаҷмии 3D ё сайёҳии фарҳангии мусиқӣ ва рақс нақш гузоранд. Барномаҳои ҳунарӣ ва фарҳангии хусусӣ барои сайёҳон, ки хусусиятҳои минтақавиро эътироф мекунад, метавонанд дар таъмини рушди туризм таъсири мусбат дошта бошанд.

Такмили таҷрибаи сайёҳӣ бо истифода аз технологияи инноватсионӣ, ба монанди интиқолҳои аниматсионӣ (interactive exhibitions), платформаҳои мобилӣ барои назорати сафарҳо ва лоиҳаҳои нав дар бахши сайёҳӣ метавонад имконияти ба андозаи зиёд таъсир расонидан ба рушди иқтисодӣ ва фарҳангии минтақаҳоро фароҳам оварад. Дар бисёр ҳолатҳо, рушди соҳаи сайёҳӣ бе ҳамкориҳои байналмилалӣ ва иштироки созмонҳои муҳим имконпазир нест.

Ба ин маънӣ, ассамблеяҳои байналмилалӣ ва ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ, ба монанди ОИТ (Созмони Туризм ва Сафарҳои Дунё), метавонанд рушди сайёҳиро бо мубодила ва табодули таҷрибаҳо, стандартҳои нави сайёҳӣ, ва ё барномаҳои ташвиқотӣ таъмин кунанд. Гурӯҳҳои туризм метавонанд барномаҳои муштараки сайёҳӣ тарҳрезӣ кунанд, ки туризмро байни кишварҳо ё минтақаҳои ҳамсоя тараққӣ диҳад. Ин амал метавонад барои ҷалби сайёҳон ва таҳкими муносибатҳои дипломатӣ дар минтақаҳо муфид бошад.

Барномаи таҳсилоти тиҷоратии сайёҳӣ, омодасозии мутахассисони туризм ва ташкил кардани курсҳои омӯзишӣ барои пешбурди малакаи муҳими сайёҳӣ барои кормандони меҳмонхонаҳо, роҳнамои сайёҳӣ ва ташкилотҳои ҳунарии маҳаллӣ бояд дар ин раванд ширкат кунанд. Қабул ва пешниҳоди курсҳои таълимии гуногун барои пешрафт дар соҳаи туризм метавонад ба сатҳи баландтари хизматрасонӣ ва эҳтиром ба эҳтиёҷоти сайёҳон мусоидат кунад.

Дар ҷаҳони имрӯза, муҳити рақамӣ барои рушди туризм аҳамияти махсус дорад. Сомонаҳо, платформаҳои онлайн, ва аризаҳои мобилӣ, ки дар онҳо маълумот, рейтингҳо ва шарҳҳо оид ба хизматҳои сайёҳӣ мавҷуданд, барои пешбурди туризм мусоидат мекунанд. Бо ин роҳ, ҷаҳонбинии сайёҳон ва ҷалби онҳо ба мақсадҳои мушаххас осонтар ва муассиртар мешавад.

Таҳлили маълумоти оморӣ барои пайгирӣ кардани интизориҳо ва эҳтиёҷоти сайёҳон ва таҳияи стратегияи дурусти маркетинг аҳамият дорад. Барои сафарҳои сайёҳӣ тавассути таҳлили хатар ва эҳтиёҷоти бозор, роҳбарони соҳа метавонанд қарорҳои дуруст ва мувофиқ барои ояндаи сайёҳӣ қабул кунанд.

Воситаҳои ҳифзи муҳити зист ва роҳҳои устувор барои нигоҳдории табиат ва минтақаҳои сайёҳӣ бо истифода аз сиёсати устувор дар сохтмон, нақлиёт ва эҷоди минтақаҳои сайёҳӣ мувофиқ барои ҷомеаҳо аҳамияти калон дорад. Сарҳадҳое, ки ба ҷойҳои табии ва таърихӣ мусоидат мекунанд ва онҳоро бо роҳҳои сабз ва фаъолиятҳои эко-сайёҳӣ дастгирӣ мекунанд, барои рушди сайёҳӣ як манбаи муҳим мебошанд.

Рушди соҳаи сайёҳӣ дар ҷаҳон ба таври ҷиддӣ вобаста ба истифодаи воситаҳои мувофиқи технологӣ, молиявӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоии мебошад. Инчунин, татбиқи стратегияҳои глобалӣ, амалҳои устувор ва сохтани иқтисоди сайёҳӣ метавонанд беҳтарин натиҷаҳо ба бор оранд. Агар ҳамаи воситаҳо дар якҷоягӣ ва мувофиқ ба талабот ва муҳити ҷорӣ истифода шаванд, рушди сайёҳӣ метавонад як раванд ва таъсирбахш бошад, ки муфиди як кишвар ва ҷомеа боқӣ мемонад.

Мувофиқи таҳлилҳо амалӣ намудани ислоҳот имкон медиҳад, ки саҳми соҳаи сайёҳӣ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар то соли 2020 то ба 5 фоиз ва саҳми ғайримустақими он барои рушди соҳаҳои дигари иқтисодиёт то 15 фоиз расонида шавад.[1.].

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки дар моҳҳои январ-сентябри соли 2024 шумораи шаҳрвандони хориҷие, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф оварданд, бо назардошти ҳама намуди мақсадҳои сафар (хизматӣ, истироҳатӣ ва ғайра) 1 223, 2 ҳазор нафарро ташкил намуд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 195,6 ҳазор нафар ва ё 19,0% зиёд гардидааст.

Аз шумораи умумии шаҳрвандони хориҷие, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овардаанд, 941,3 ҳазор нафарашон ба ҳайси сайёҳ (тибқи методологияи Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ) арзёбӣ мегарданд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 17,3% зиёд шудааст. Шумораи шаҳрвандони хориҷие, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ИДМ ворид гардидаанд, 1 118,5 ҳазор нафар (90,4% аз шумораи умумӣ), аз он 852,2 ҳазор нафар ба ҳайси сайёҳ ва аз давлатҳои хориҷи дур 104,7 ҳазор нафар (мутаносибан 8,6% аз шумораи умумӣ), аз он 89,1 ҳазор нафар ҳамчун сайёҳ ба қайд гирифта шудаанд.

Дар ин давра шумораи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз ҷумҳурӣ хуруҷ шудаанд, 2 642,1 ҳазор нафарро ташкил намуд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 128,2 ҳазор нафар ё 5,1% зиёд мебошад.

Тибқи маълумот дар нуҳмоҳаи соли 2024 аз шумораи умумии сайёҳони аз дигар кишварҳо воридгардида 77,5% (729,9 ҳазор нафар) бо мақсадҳои шахсӣ (асосан аёдати хешу табор), 0,9% (8,5 ҳазор нафар) барои таҳсил, 5,1% (47,8 ҳазор нафар) ба ҳайси соҳибони воситаҳои нақлиёт, 3,2% (30,1 ҳазор нафар) бо сафари хазматӣ ва 13,3 (124,9 ҳазор нафар) бо дигар мақсадҳо ба Тоҷикистон ташриф оварданд.

Расми 2. Шумораи ширкатҳои сайёҳии ба қайд гирифта шуда, адад дар солҳои 2017-2023

Айни ҳол дар ҷумҳурӣ 200 ширкати сайёҳӣ фаъолият доранд, ки аз ин миқдор ба Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон 35 адад, шаҳри Душанбе 94 адад, вилояти Суғд 42, вилояти Хатлон- 18 ва ба шаҳру ноҳияҳои тобеи марказ 11 адад рост меояд.

Дар баробари ин, дар мамлакат 343 субъекти хизматрасони сайёҳӣ ба қайд гирифта шудааст, ки аз ин шумора 214 меҳмонхона, 46 хостел ва мотел, 54 осоишгоҳ, 5 осоишгоҳи кӯдакона ва лагерҳои солимгардонӣ, 7 маркази муолиҷавӣ ва дармонгоҳи солимгардонӣ, 10 хонаи истироҳатӣ, 3 кемпинг ва 4 базаи сайёҳӣ ва истироҳатӣ мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 28-уми декабри соли 2023.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 23.04.2024 шаҳри Душанбе.
3. Абдуалимов А., Қодирова М.И. Иқтисодиёти туризм Душанбе 2012 ҶДММ “Комрон+П 174саҳ. Саҳ121.
4. Абдураҳмон Ҳ., Шамсов Ф.Т. Мушкилоти рушди маркетинги рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон //Абдураҳмон Ҳ., Шамсов Ф.Т. // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. Душанбе, 2023. №2 (46).
5. Масъалаҳои ташаккул ва рушди иқтисодиёти рақамӣ / А.А. Мирзоалиев, М.С. Тулиев, П.И. Холиқова // Ахбори ДДҲБСТ, Силсилаи илмҳои гуманитарӣ.-Хуҷанд, 2022,№3 -С.124-135
6. Мирзоалиев А.А., Худойқулова Ё.К. Омодагии кадрҳо дар шароити рақамикунонии саноати сайёҳӣ /А.А. Мирзоалиев, Ё.К.Худойқулова // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. 2/2(47) Душанбе, 2023 -С.26-33
7. Нақши соҳаи сайёҳӣ дар рушди иқтисодиёти кишвар/ А.А. Мирзоалиев, А.М.Сафаров // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2020 №3(32) –С.138-145

УДК 330

Ҳамдамзода Х.А.

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ КОНСЕПСИЯИ ВОРИДОТИВАЗКУНӢ ДАР БАХШИ КИШОВАРЗӢ

Дар мақолаи мазкур асосҳои назариявии консепсияи воридотивазкунӣ дар бахши кишварзӣ баррасӣ шудаанд. Қайд шудааст, ки воридотивакунӣ дар шароити кунунӣ ба унвони самти стратегии таъмини амнияти озуқаворӣ, баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии ширкатҳои ватанӣ ва роҳ ёфтан ба бозорҳои ҷаҳонӣ шинохта шудааст. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарки ин мавзуъ стратегияи ҳадафмандонаи коркард ва татбиқи стратегияи воридотивазкуниро дар бахши кишоварзӣ ба роҳ мондааст. Новобаста аз маъруфияти зиёди консепсияи воридотивазкунӣ то ҳол масоили назариявӣ ва методологии корбурди он дар шароити минтақаҳо ва кишварҳои мухталиф комилан асоснок нашудааст. Аз ҷумла мафҳуми «воридотивазкунӣ», принсипҳои асосии он, механизми ташкил ва идоракунии раванди воридотивазкунӣ ва амсоли он ниёз ба тадқиқ ба баррасии амиқ дорад. Дар мақолаи мазкур мафҳуми «воридотивазкунӣ» дар бахши кишоварзӣ аз дидгоҳи олимон ва мактабҳои мухталиф иқтисодӣ баррасӣ гардидааст. Хусусиятҳо хоси ташкили он дар шароити кишварҳои ру ба инкишоф мавриди омузиш қарор гирифтааст. Дар асоси таҳлили адабиёти илмӣ таърифи муаллиф нисбат ба мафҳуми мазкур пешниҳод гардида, модели консептуалии воридотивазкунӣ дар бахши кишоварзӣ коркарда баромада шудааст.

Калидвожаҳо: амнияти озуқаворӣ, воридот, содирот, кишоварзӣ, консепсияи воридотивазкунанда, рақобатпазирӣ, механизм, принсипҳо, модел.

Хамдамзода Х.А.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КОНЦЕПЦИИ ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЯ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

В статье рассматриваются теоретические основы концепции импортозамещения в аграрном секторе. Отмечается, что в нынешних условиях импортозамещения в качестве стратегического направления обеспечения продовольственной безопасности, повышения уровня конкурентоспособности отечественных компаний и выхода на мировые рынки. В насятощее время Правительство Республики Таджикистан запустило целевую стратегию по разработке и реализации стратегии импортозамещения в аграрном секторе. Несмотря на большую популярность концепции импортозамещения, теоретические и методологические вопросы ее применения в условиях разных регионов и стран до конца не обоснованы. В частности, требуют детального исследования и рассмотрения понятие «импортозамещение», его основные принципы, механизм организации и управления процессом импортозамещения и т.д. В статье с точки зрения различных ученых и экономических школ рассматривается понятие «импортозамещение» в аграрном секторе. Изучены особенности ее организации в условиях развивающихся стран. На основе анализа научной литературы дано авторское определение данного понятия и разработана концептуальная модель импортозамещения в аграрном секторе.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, импорт, экспорт, сельское хозяйство, концепция импортозамещения, конкурентоспособность, механизм, принципы, модель.

Hamdamzoda H.A.

THEORETICAL ASPECTS OF THE CONCEPT OF IMPORT SUBSTITUTION IN AGRICULTURE

The article discusses the theoretical foundations of the concept of import substitution in the agricultural sector. It is noted that in the current conditions, import substitution is a strategic direction for ensuring food security, increasing the level of competitiveness of domestic companies and entering world markets. Currently, the Government of the Republic of Tajikistan has launched a targeted strategy for the development and implementation of an import substitution strategy in the agricultural sector. Despite the great popularity of the concept of import substitution, the theoretical and methodological issues of its application in different regions and countries are not fully substantiated. In particular, the concept of «import substitution», its basic principles, the mechanism for organizing and managing the process of import substitution, etc. require detailed research and consideration. The article examines the concept of «import substitution» in the agricultural sector from the point of view of various scientists and economic schools. The features of its organization in developing countries have been studied. Based on an analysis of scientific literature, the author's definition of this concept is given and a conceptual model of import substitution in the agricultural sector is developed.

Key words: food security, import, export, agriculture, import substitution concept, competitiveness, mechanism, principles, model.

Дар шароити кунунӣ яке аз роҳҳои муҳим ва афзалиятноки таъмини бехтарии озуқаворӣ ва расидан ба ҳадафҳои стратегии рушди инноватсионии кишвар татбиқи самараноки консепсия воридотивазкунӣ ва ба ҳамин васила коҳиш додани вобастагӣ аз маҳсулоти воридотӣ ба ҳисоб меравад. Консепсияи воридотивазкунӣ ба унвони стратегияи мутобиқгардонии бахшҳои иқтисодиёти миллӣ ба талаботи фазои рақобатӣ шинохта шудааст, ки имкон медиҳад тавонмандии истеҳсолкунандагони ватаниро ботадриҷ таҳким бахшида сатҳи рақобатпазирии онҳоро боло бардорад. Консепсияи мазкур дар шароити кишварҳое, ки аз нигоҳи рушди инноватсионӣ ба таври назаррас қафо мондаанд ва наметавонанд молу маҳсулоти комилан навро ба унвони афзалияти рақобатии худ ба бозор пешниҳод намоянд, ба сифати механизми адаптатсионӣ дар як марҳиллаи муайни инкишофи иқтисодӣ тавсия мешавад. Пушида нест, ки ин консепсия барои Тоҷикистон низ дорои аҳамияти стратегӣ буда татбиқи самаранок ва саривақтии он метавонад ба унвони як омили калидӣ ҷиҳати таъмини амнияти озуқавории кишвар нақши муҳим дошта бошад.

Мушкилоти озуқа ҷузъи муҳимтарини сохтории таъмини амнияти миллӣ мебошад, зеро набудани захираҳои озуқавории зарурӣ дар минтақаҳо метавонад боиси ноустувории иҷтимоии ҷомеа гардад. Таъмини амнияти озуқаворӣ яке аз шартҳои устувории системаи параметрҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ мебошад, ки сифати зиндагии аҳолӣ аз он вобаста аст, ки дар асл нишондиҳандаҳои самаранокии идоракунии давлатӣ мебошад. Ҳангоми тавсифи амнияти озуқаворӣ дар адабиёти илмӣ равишҳои гуногунро дидан мумкин аст, аммо онҳо ба як принсипи ибтидоӣ – таъмини устувори маҳсулоти озуқавории хушсифат барои аҳолӣ - асос ёфтаанд [11].

Айни ҳол «Ҳукумати мамлакат рушди бахши хусусӣ, соҳибкорӣ ва сармоягузориро дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ҳамчун воситаи асосии ноил шудан ба ҳадафҳои миллӣ муайян кардааст ва ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоид барои пешбурди фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ, барои сармоягузорӣ ҷолиб гардонидани иқтисодиёти кишвар ва ба содирот нигаронидани он пайваста чораҷӯйӣ менамояд» [10]. Ҳамчунин дар сатҳи Ҳукумати ҷумҳурӣ якчанд барномаҳои давлатӣ ва стратегияҳои соҳавӣ ҷиҳати мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии молҳои ниёзи мардум дар ҳоли татбиқ ва иҷро мебошад.

Ба андешаи Д.А. Алиҷонов «Дар шароити тараққиёти нокифояи иқтисодиёти миллӣ дар амал тадбиқ намудани стратегия воридотивазкунӣ имкон медиҳад, ки як қатор мушкилотҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, алалхусус, паст намудани сатҳи бекорӣ, бартараф намудани истифоданабарии иқтидорҳои истеҳсолӣ, истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ва иқтисодӣ, беҳтаршавии шароити савдо, баландшавии рақобатпазирии молистеҳсолкунандагони миллӣ ҳалли худро ёбанд» [2, с. 76].

Бо вуҷуди ин ҳануз тадқиқи масоили марбут ба асоснок намудани муқаррароти назариявию методологӣ ва амалии консепсия воридотивазкунӣ дар бахшҳои мухталифи иқтисоди миллӣ ва, махсусан, бахши кишоварзӣ аз аҳамияти бориз бархурдор мебошад.

Аз дигар тараф, дар адабиёти илмӣ воситаҳои ноил шудан ба ҳадафҳои воридотивазкунӣ амалан ба назар гирифта намешаванд. Танҳо дар теъдоди маҳдуди корҳои илмӣ [8; 5; 3]. ба ғайр аз хусусият ва ҳадафҳои муттаҳидкунанда воситаҳои ноил шудан ба воридотивазкунӣ нишон дода шудаанд. Ҳамзамон, дар чунин асарҳо рӯйхати хеле маҳдуди воситаҳо нишон дода шудааст, ки дар байни онҳо тадбирҳои протекционистӣ (танзими тарифии гумрукӣ ва усулҳои ғайритарифии маҳдудкунии воридот) ва субсидияҳои давлатӣ барои лоиҳаҳои нави истеҳсолӣ дар соҳаи воридотивазкуниро бояд қайд намуд.

Мафҳуми «воридотивазкунӣ» аз охири асри 19 мавриди истифодаи олимон иқтисодӣ қарор гирифтааст. Маҳз дар ҳамин давра Ф. Лист (иқтисоддони олмонӣ) ба омузиши робитаи афзоиши рушди иқтисодиёти миллӣ ва зарурати ташаккули истеҳсоли ватанӣ барои таъмини талаботи бозори дохилӣ машғул гардид. Ба андешаи ӯ, рушди иқтисодии баъзе кишварҳо аз рӯи қонуниятҳои хосе пеш меравад, ки ба туфайли онҳо ҳар кадоми барои фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди истеҳсолот дар дохили кишвар аз руи ягон намуди хоси молу маҳсулот махсусгардонида мешаванд.

Аммо дар ҳоли ҳози мафҳуми «воридотивазкунӣ» аз он доираи маҳдуде, ки Ф. Лист ва ҳамсафони ӯ таъриф менамуданд, хеле фаротар по берун ниҳодааст. Бемуболиға метавон гуфт, ки воридотивазкунӣ имрузҳо чун як консепсяи куллии рушди иқтисодӣ дар тамоми давраи занҷираи арзишофарӣ баррасӣ мешавад.

Чунончӣ, А.И. Алтухов қайд мекунад, «... истиқлолияти озуқавории кишварро бе рафъи вобастагии назарраси воридот дар истехсолоти агросаноатӣ таъмин кардан мумкин нест. Аз ҷумла, барои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ тухмии воридотӣ, масолеҳи зотпарварӣ, мошину таҷҳизоти кишоварзӣ, иловаҳои хӯроки чорво, доруҳои байторӣ истифода мешаванд, ки ҳиссаи зиёди хароҷоти захираҳои воридотӣ дар хароҷоти умумии маҳсулоти кишоварзиро муайян мекунад. Вобаста ба ин, татбиқи сиёсати воридотивазкунӣ бояд дар тамоми занҷираи арзишофарӣ амалӣ карда шавад» [4, с. 5].

Бояд гуфт, ки назария ва методологияи воридотивазкунии маҳсулоти кишоварзӣ дар робита бо шароити нави иқтисодӣ рушд ва такмилро тақозо мекунад. Бисёр масъалаҳои бунёдӣ то ҳол ҳалношуда боқӣ мемонанд, ки дар қатори онҳо метавон аз чунин муқаррарот ёдовар шуд:

- то ҳол механизми ҳамаҷонибаи воридоти маҳсулоти кишоварзӣ таҳия нашудааст, гурӯҳбандии дақиқи ҳадафҳо, самтҳо, воситаҳо, омилҳо, шароитҳо, оқибатҳо, таъсир ва натиҷаҳои чунин раванд вуҷуд надорад;

- стратегияи воридотивазкунӣ дар бахши озуқаворӣ на аз рӯи мӯҳлат, на аз рӯи сатҳи татбиқ ва на аз рӯи натиҷаҳои пешбинишуда фарқ намекунад ва дар вазифаҳои дахлдори тактикӣ муайян карда нашудааст.

- нақшаҳои воридотивазкунии маҳсулоти озуқаворӣ, ки аз ҷониби минтақаҳои ҷумҳурӣ тасдиқ шудаанд, умуман барномаҳое мебошанд, ки мақсадҳои муайяни зиёд кардани истеҳсоли маҳсулоти умумиро бе асоснокии амиқи назариявӣ ва амалии ассортимент ва сохтори молии истеҳсолот доранд;

- масъалаи дастгирии институтсионалӣ ва фароҳам овардани шароит барои татбиқи сиёсати воридотивазкунӣ ҳалношуда боқӣ монад;

- ҳамчунин, равишҳои методологии арзёбии ҳамаҷонибаи самаранокии воридотивазкунии маҳсулоти кишоварзӣ таҳия нашудаанд ва аз ин рӯ, имконнопазирии татбиқи онро дар як соҳаи муайяни истеҳсолот муайян кардан ғайриимкон аст.

Лозим ба зикр аст, ки новобаста аз маъруфияти зиёд дар адабиёти иқтисодӣ таърифи комил ва эътирофшудаи худи мафҳуми «ворид отивазкунӣ» ҳануз пешниҳод нашудааст.

Мувофиқи таърифе, ки дар Энсиклопедияи Британника оварда шудааст, воридотивазкунӣ як сиёсати иқтисодиест, ки аксари кишварҳои рӯ ба тараққӣ дар солҳои 1930 ва 1980 барои мусоидат ба саноатунонӣ ва ҳифзи бозори дохилӣ аз рақобати молҳои воридотӣ қабул кардаанд. Усулҳои асосии ҳифзи бозори дохилӣ дар ҳама ҷо ба молҳои воридотӣ муқаррар намудани тарофаҳо ё квотаҳои баланд ва дастгирии соҳаҳое, ки дар бозори байналмилалӣ рақобатпазир нестанд, ба шумор меравад [16]. Чуноне, ки мебинем дар ин таъриф бештар ба сиёсати давлат дар самти ҳифзи бозори дохилӣ таъқид карда мешавад.

Муаллифони муосир ба таври мухталиф воридотивазкуниро шарҳ медиҳанд. Дар баъзе таърифҳои пешниҳодшуда воридовивазкунӣ ҳамчун як раванди иқтисодӣ шарҳ дода мешавад. Масалан, Е.Б. Стародубцева қайд мекунад, ки воридотивазкунӣ ин «... раванди аз ҷиҳати иқтисодӣ объективии афзоиши истеҳсол, истеъмол ва содироти молҳои миллӣ бо таваҷҷуҳ ба кам кардани ҳиссаи воридот аз ҳисоби афзоиши рақобатпазирии молҳои ватанӣ» [13, с. 15]. ба ҳисоб меравад. Дар таърифи мазкур бештар ба такмили механизми рушди иқтисодӣ дар самти истеҳсоли молу хизматрасониҳои муайян таъқид мешавад.

Муаллиф ба тарофа ва квотаҳои давлатӣ, боҷ, андоз ва амсоли он таваҷҷуҳ намекунанд. Яъне барои ноил шудан ба ҳадафҳои воридотивазкунӣ бояд рушди иқтисодии соҳаҳоеро, ки дар бозори хориҷӣ заифтар ба ҳисоб мерванд, тақвият бахшид. Воридтивазкуниро чун сиёсати ба илм асосёфта барои танзими ҳиссаи воридот тавассути ҳавасмандгардонии истеҳсолкунандагони миллӣ ва кам кардани воридот бо истифода аз воситаҳои ҳимоятӣ маънидод мекунанд. Дар таърифи мазкур воридотивазкунӣ чун як шакли сиёсати давлатӣ таъриф мешавад, ки ба коҳиш додани ҳиссаи воридот тавассусти востиҳои пешгирӣ аз воридоти молҳои хориҷӣ равона шудааст. Албатта, таърифи мазкур низ воқеъияти амалӣ дорад ва намешавад онро инкор кард, зеро дар раванди воридотивазкунӣ дар бештари ҳолатҳо давлат ба унвони ҳомии истеҳсолкунандагони ватанӣ баромад менамояд.

Воридотивазкунӣ дар бахши кишоварзӣ, чунон ки М. Сучкова қайд менамояд, «... стратегияи давлатии рушди иқтисодии соҳаро бо мақсади танзими оқилонаи воридот тавассути ҳавасмандгардонӣ ва дастгирии истеҳсолкунандагони ватании маҳсулоти кишоварзӣ, таъсиси иқтидорҳои нави истеҳсолӣ дар кишвар, аз ҷумла, бо иштироки сармояи хориҷӣ, истеҳсол ва ё зиёд кардани истеҳсоли маҳсулоти хориҷиро ифода менамояд» [14, с. 12]. Албатта, таърифи мазкурро дар мисоли бахши саноат, нақлиёт ва ё соҳаи дигар низ метавон ба кор бурд. Хусусияти фарқкунандаи таърифи мазкур таъкид бар зарурати коркард ва татбиқи стратегияи давлатӣ дар самти дастрасӣ ба ҳадафи муайян мебошад. Яъне, дастгирии давлатии соҳаро шарти асосии татбиқи консепсия воридотивазкунӣ мешуморад.

Муаллифон В.А. Семыкин, В.В. Сафронов ва В.П. Терехов воридотивазкуниро чун «раванди такмили сохтори иқтисодиёти кишвар ва минтақа бо роҳи ташкили истеҳсолот дар соҳаҳои иловагӣ, ки воридоти молҳои хориҷиро коҳиш медиҳанд, бехатарии иқтисодиётро таъмин менамояд, робитаҳои иқтисодии беруниро тақвият мебахшад ва ба ҳамгироии иқтисодии ширкатҳои ватанӣ ва хориҷӣ мусоидат менамояд» [12]. баррасӣ менамоянд. Чунон ки мебинем, муаллифони мазкур воридотивазкуниро чун як равиши мукаммали рушди иқтисодӣ баррасӣ мекунанд, ки, пеш аз ҳама, ташкили соҳаҳои нави истеҳсолотро дар кишвар ва манотиқи мухталифи он пешбинӣ менамояд. Яъне, назар ба ақидаи олимони мазкур, воридотивазкунӣ як стратегияи рушди иқтисодӣ бо таваҷҷуҳ ба вусъат бахшидан ба соҳаҳои нав, ки сатҳи воридотро коҳиш медиҳаду бехатраии иқтисодиётро таъмин менамояд, ба ҳисоб меравад.

Мавқеи М.Г. Клевсова ва С.М. Клевсов тақрибан ба мавқеи муаллифи дар боло зикршуда мувофиқат менамояд. Ба андешаи онҳо воридотивазкунӣ ҷузъи таркибии сиёсати иқтисодии кишвар ва минтақаҳои алоҳида мебошад, ки татбиқи оқилонаи он на танҳо коҳиш додани воридот ва, ҳамзамон озод кардани асъори хориҷӣ ва баробар кардани нишондиҳандаҳои муҳимтарини иқтисодиро дар пай дорад, балки инчунин бо истифода аз механизмҳои ҳавасмандгардонии истеҳсолкунандагон, барои ворид шудан ба бозорҳои хориҷӣ бо маҳсулоти рақобатпазир шароит фароҳам меоварад. Вазифаи сиёсати воридотивазкунӣ аз ташаккули модели миллии он ва ташкили системаи ҳавасмандгардонӣ иборат аст, ки метавонад истеҳсоли ватании маҳсулоти воридотивазкунандаро дастгирӣ намуда, ҳамзамон содироти онҳоро ҳавасманд намояд [7, с. 358]. Яъне, воридотивазкуниро пеш аз ҳама ба рушди истеҳсолоти ватанӣ равона кардан лозим аст, на ба маҳдудиятҳои сунъии воридот. Илова бар ин, давлат бо истифода аз механизми ҳавасмандгардонии истеҳсолкунандагони ватанӣ бояд имкон фароҳам оварад, ки корхонаҳо тавонанд бо маҳсулоти рақобатпазир ба бозори хориҷӣ ворид шаванд. Ба ибораи дигар, воридотивазкуниро метавон чун воситаи ба низоми муносибатхои иктисодии байналхалкӣ дохил намудани кишвар муаррифӣ кард.

Дар воқеъ, дар раванди татбиқи консепсияи воридотивазкунӣ мешавад ҳадафҳои зиёдеро дар як вақт пайгирӣ кард. Аммо муҳим ҳадафи асосӣ аз интихоби консепсия мазкур ба шумор меравад, ки воситаҳо ва механизмҳои амалии онро муайян менамояд. Ба ибораи дигар, интихоб ва татбиқи консепияи воридотивазкунӣ аз мақсад ва ҳадафҳои сиёсати давлатӣ дар ин замина вобаста мебошад.

Як гуруҳи олимон [9; 1; 15] воридотивазкуниро навъи махсуси на танҳо стратегияи иқтисодӣ, балки сиёсати индустриалӣ, инноватсионӣ, илмию технологии давлат таъриф мекунанд, ки бо молҳои ватанӣ хусусиятҳои навоварона ато менамояд. Яъне онҳо консеписяи воридотивазкуниро бо консепсия инноватсионии рушд дар як сатҳ баррасӣ менамоянд. Албатта, ин мавқеъ низ то андозае ба ҳақиқат наздик аст. Онро дар мисоли кишварҳои ру ба инкнишоф метавон ба осонӣ мушоҳида намуд. Рушди фаъолияти инноватсионӣ ва сармоягузорӣ бештар аз татбиқи сиёсати ивазкунандаи воридот вобаста аст. Вазифаи муҳим таҳия, татбиқ ва тиҷоратикунонии натиҷаҳои корҳои тадқиқотӣ ва конструкторӣ, инчунин васеъ намудани татбиқи онҳо дар асоси сармоягузории дохилӣ мебошад.

Нуқтаи назари ин олимон ва олимони дигарро хулоса намуда истода метавон гуфт, ки консеписияи воридотивазкунанда дар як вақт дар самтҳои зерин метавонад аҳамияти амалӣ дошта бошад:

- воридотивазкунӣ ҳамчун самти стратегии таъмини амнияти озуқаворӣ. Дар заминаи коркард ва татбиқи консепсияи воридотивазкунанда давлат тавассути коронаҳои давлатӣ ва хусусӣ истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро, ки аз хориҷ ворид мешаванд ва нархи баланд доранду барои ҳамаи қишрҳои аҳолӣ дастрас нестанд, ба роҳ хоҳад монд. Ин намуди консепсияи воридотивазкунандаро метавон сиёсати ғайрифаъоли давлат дар самти таъмини амнияти озуқаворӣ номид, зеро бештар ба нусхабардории маҳсулоти хориҷӣ нигаронида шудааст.

- воридотивазкунӣ ҳамчун самти стратегии таъмини рақобатпазирии корхонаҳои ватанӣ. Татбиқи консепсияи воридотивазкунӣ ногузир ба баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии корхонаҳои ватанӣ мусоидат хоҳад намуд, зеро дар раванди истеҳсоли молу маҳсулоти воридшавандаи хориҷӣ баланд бардоштани сатҳи таъминоти техникӣ, кадрӣ, беҳтар намудани сифати маҳсулот ва амсоли онро талаб менамояд, ки дар маҷмуъ ба афзоиши сатҳи рақобатпазирии корхонаҳои ватанӣ оварда мерасонад;

- воридотивазкунӣ ҳамчун самти стратегии таъмини рушди инноватсионӣ. Дар ҷараёни амалӣ намудани консепсияи воридотивазкунӣ технологияҳои нав, фановариҳои рақамӣ, натиҷаҳои фаъолияи илмиву коструктурӣ дар истеҳсолот татбиқ карда мешаванд, зеро истеҳсоли молҳои баландсифат ҷорӣ намудани комёбиҳои навтарини илмию техникиро тақозо менамояд;

- воридотивазкунӣ ҳамчун самти стратегии такмили механизми ташкиливу иқтисодии идоракунии корхонаҳо, маҷмаҳо, соҳаҳои иқтисоди миллӣ ва минтақаҳои кишвар. Минҷумла, такмили ҳамгироии ширкатҳо, кооператсияи байнисоҳавӣ, кластерикунонӣ, махсусгардонӣ, ҷойгиркунии истеҳсолот ва амсоли бояд дар амал татбиқ карда шавад.

Ҳоло бо таваҷҷуҳ ба нуктаҳое, ки дар боло зикр шудаанд, метавон таърифи муаллифии мафҳуми воридотивазкуниро пешниҳод намуд: воридотивазкунӣ сиёсати махсуси давлатӣ мебошад, ки бо истифода аз роҳу усулҳои оқилонаи истеҳсоли молу маҳсулоти ба кишвар воридшавандаи хориҷӣ амнияти иқтисодӣ (озуқаворӣ), рақобтпазирии ширкатҳои ватанӣ, рушди инноватсионӣ ва такмили механизми ташкилию иқтисодии идоракунии субъектҳои иқтисоди миллиро таъмин менамояд.

Ба таваҷҷуҳ ба таърифи мазкур модели консептуалии воридотивазкуниро дар бахши кишоварзӣ метавон дар шакли зерин пешниҳод намуд (расми 1).

Бо таваҷҷуҳ ба модели дар расми 1 тасвиршуда метавон хулоса намуд, ки дар ояндаи наздик самтҳои муҳимтарин ва афзалиятноки сиёсати рушди истеҳсолоти кишоварзӣ бояд ба таъмини ҳимояи ҳаматарафи истеҳсолкунандагони ватанӣ нигаронида шавад. Аммо ба фарқ аз андешаи роиҷ дар робита ба мафҳуми «ҳимояи истеҳсолкунандагонӣ ватанӣ» манзури мо ҳимояи сирф протексионистӣ набуда, дастгирии методӣ, молиявӣ, қарзӣ, инфрасохторӣ ва илмиву техникии (инноватсионии) субъектҳои иқтисодӣ дар бахши кишварзиро низ дар бар мегирад. Дастрасии аҳолӣ бо маводи озуқа дар навбати худ суботи иҷтимоию сиёсии ҷомеа, фароҳам овардани шароит барои рушди иқтисодӣ, таҳкими қудрат ва нуфузи кишваро дар арсаҳои мухталиф таъмин хоҳад кард.

Таъсири омилҳои беруна зарурати гузаштан ба сиёсати нави кишоварзиро, ки ба ташаккули истеҳсоли устувори маҳсулоти кишоварзӣ ва озуқавории дар бозори ҷаҳонӣ рақобатпазир нигаронида шудааст, пешакӣ муайян мекунад. Омилҳои муайян қувваи пешбаранда мебошанд, ки зарурати ислоҳоти фаврӣ дар соҳаи кишоварзӣ, гузариши фаврӣ ба рушд дар заминаи инноватсионии техникӣ ва технологиро муайян мекунанд. Дигар омилҳо ба самаранокии сиёсати амалишудаи воридотивазкунии маҳсулоти кишоварзӣ таъсири мустақим доранд. Ҳамаи омилҳои берунии дар боло зикршуда зарурати гузаштан ба воридотивазкуниро ҳамчун авлавияти асосии рушди кишоварзии ватанӣ ва ҳалли мушкилоти мавҷуд муайян мекунанд.

Дар таъмини раванди воридотивазкунӣ на танҳо омилҳои беруна, балки омилҳои дохилӣ низ нақши муҳим доранд, ки аз таъсири онҳо ҳам натиҷаи фаъолияти истеҳсолӣ ва ҳам имкони татбиқи он вобаста аст. Агар аксари омилҳои беруна роҳи табиии рушди иқтисоди ҷаҳониро инъикос кунанд (масалан, тавсеаи равандҳои ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироӣ). Аммо омилҳои дохилӣ натиҷаи сиёсати иҷтимоию иқтисодӣ ва кишоварзӣ дар кишвар мебошанд.

Аз ҷониби дигар коркарди ибтидоии маҳсулоти кишоварзиро дар дохили кишвар бояд самаранок ба роҳ монд. Ба андешаи З.У. Асроров ва Ф.Ш. Исоева «...то 50 фоизи соҳаи кишоварзӣ ба соҳаи саноатӣ мубаддал нагардад ва коркарди маҳсулоти он то натиҷаи ниҳоӣ расонида нашавад, аз як модели идораи иқтисодӣ ба дигар модел гузашта ва таъмини маҳсулоти воридотивазкунанда мушкил ва ғайриимкон мебошад» [6, с. 223].

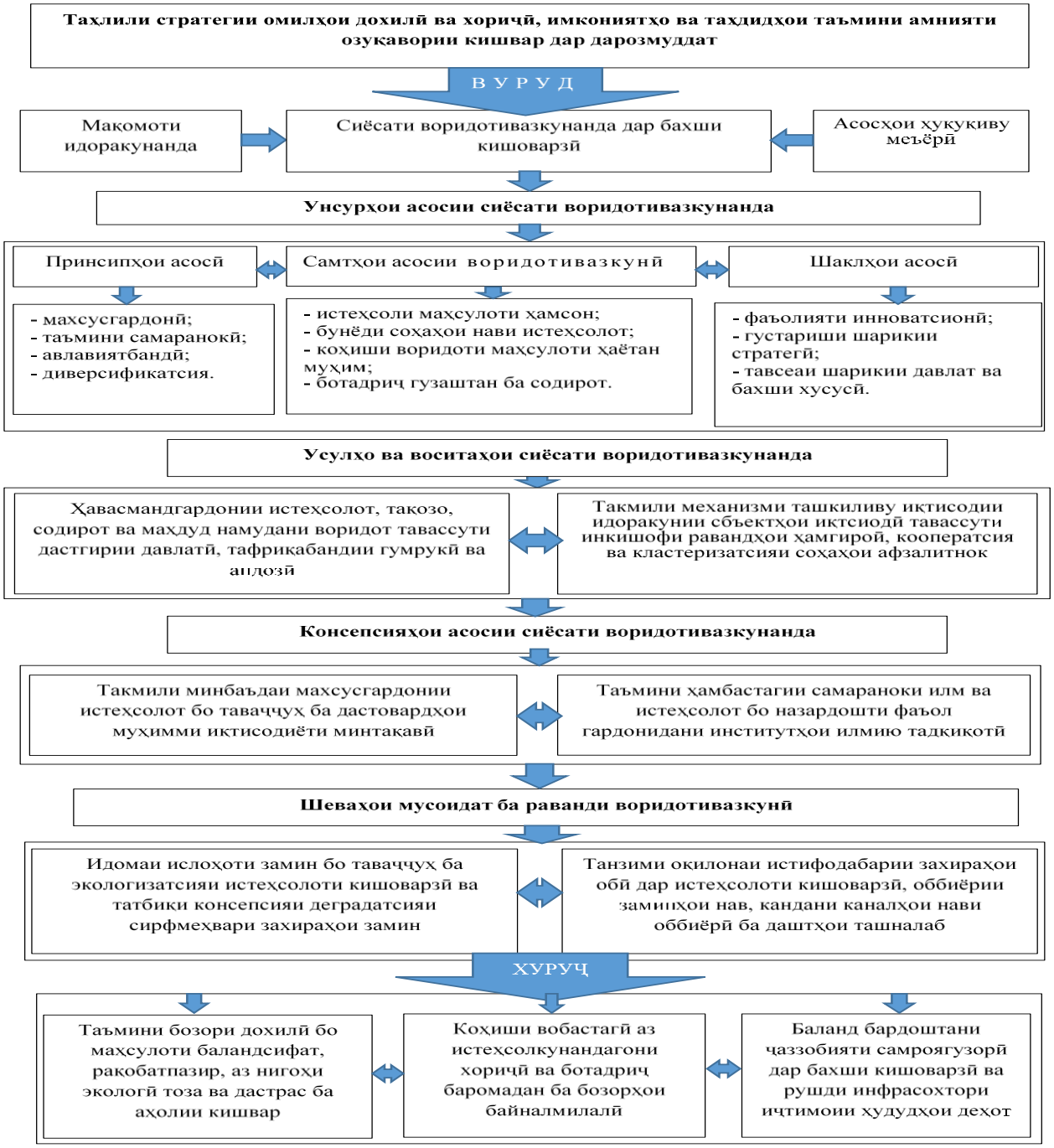

Расми 1. Модели консептуалии воридотивазкунӣ дар бахши кишоварзӣ

Сатҳи ҳосилнокии меҳнат дар бахши кишоварзии Тоҷикистон барои таъмини рақобатпазирии кишвар дар бозори ҷаҳонӣ ва афзоиши ҳаҷми содирот дар доираи васеи маҳсулот, бахусус маҳсулоти дорои арзиши баланди иловашуда нокифоя аст. Имкониятҳои воридотивазкунӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ дар дарозмуддат, диверсификатсияи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва истифодаи низоми озодтари савдои хориҷиро аз ҳисоби рақобатпазирии маҳсулот тақозо мекунад.

Иқтидори бузурги табиӣ ва илмию техникӣ бо дастгирии дурусти давлатӣ имкон медиҳад, ки кишвари мо ба сатҳи нави рушди кишоварзӣ бирасад, стратегияи воридотивазкуниро амалӣ созад ва системаи ҳамаҷонибаи истеҳсолоти ба содирот нигаронидашударо ташаккул диҳад.

Дар робита ба ин, мушкилоти амнияти озуқаворӣ дар Тоҷикистон имрӯз тадқиқоти бисёрҷанба ва таҳлили системавиро талаб мекунад, то механизми ягонаи таъмини амнияти озуқаворӣ ҳам дар сатҳи ҷумҳурӣ ва ҳам дар сатҳи минтақавӣ таҳия карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Алексеев, Н.Е. Импортозамещение как институт укрепления национального суверенитета / Н.Е. Алексеев. – Текст: непосредственный // Мировая политика. – 2019. – №2. – С. 43–50.
2. Алиҷонов Д.А. Рушди иқтисодии воридотивазкунанда ҳамчун асоси бартараф намудани оқибатҳои пастравии трансформатсионӣ дар иқтисодиёт // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. – №4. – С. 73-79.
3. Алиҷонов Ҷ.А. Стратегияи воридотивазкунанда - асоси таъмини мустақилияти озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмхои табиатшиноси ва иктисоди. – Хуҷанд, 2022. - Т. 61. – №2. – С. 90-101.
4. Алтухов, А.И. Импортозамещение в агропродовольственном комплексе страны: проблемы и пути их решения / А.И. Алтухов // Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. – 2015. – №3. – С.2-6.
5. Алтухов, А.И. Продовольственная безопасность и импортозамещение – основные стратегические задачи современной аграрной политики / А.И. Алтухов, В.В. Дрокин, А.С. Журавлев // Экономика региона. – 2015. – №3(43). – С. 256-266.
6. Асроров З.У., Исоева Ф.Ш. Нақши сармоягузорӣ дар истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (маҷаллаи илмӣ). Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – Бохтар, 2017. – №1-3(47). – С. 220-224.
7. Клевцова, М.Г., Клевцов С.М. Многокритериальный анализ отраслевых полюсов роста региона на основе структурной эластичности в условиях реализации политики импортозамещения // Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права. – 2014. – №4(52). – С. 355-361.
8. Маслюкова, Е., Юткина, О. Ключевые аспекты реализации политики импортозамещения в современном экономическом пространстве / Е. Маслюкова, О. Юткина // СХІД. – 2016. – №1(141). – С.24-29.
9. Оруч Т.А. Методологические основы инновационно-технологического развития промышленной региональной экономической системы в условиях импортозамещения: монография / Т.А. Оруч, К.И. Гоман. – Курск: Закрытое акционерное общество «Университетская книга», 2023. – 227 с.
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». – Душанбе, 28.12.2023 с.
11. Рустамҷони С.Қ. Вазъи имрӯзаи маҳсулоти хурокворӣ ва амнияти озуқаворӣ// Муносибатҳои байналмилалӣ ва амният. - 2023. № 1 (5). - С. 149-157.
12. Семыкин В.А., Сафронов В.В., Терехов В.П. Импортозамещение как эффективный инструмент оптимального развития рыночной экономики // Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. – 2014. – №7 [Электронный ресурс] – Режим доступа: URL:https://cyberleninka.ru/article/n/importozameschenie-kak-effektivnyyinstrument-optimalnogo-razvitiya-rynochnoy-ekonomiki/viewer (дата обращения: 21.11.2023).
13. Стародубцева, Е.Б. Импортозамещение как экономического процесс: Учебник / Е.Б. Стародубцева. – М.: Инфра-М, 2016. – 421 с.
14. Сучкова Н.А. Импортозамещение в продовольственном секторе России: автореф. дисс. канд. экон. наук: 08.00.14. – Москва, 2009. – 25 с.
15. Тагоев Б.Д., Чоршанбиев С.Р. Методические подходы оценки импортозамещающих процессов // В сборнике: Ускоренная индустриализация и вопросы ее реализации в Таджикистане. Материалы международной научно-практической конференции. – Душанбе, 2023. – С. 434-439.
16. Importsubstitution/economics/Britannica.com. Электрон. текстовые дан. – Режим доступа: https://global.britannica.com/topic/import-substitution (дата обращения: 12.04.2022).

УДК 338.45 (575.3)

Шарифзода Ш.Р.

ДАР БОРАИ МАСЪАЛАИ ИДОРАИ ТАШКИЛӢ-ИҚТИСОДИИ САНОАТИ КУХИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола идораи ташкилӣ-иқтисодии саноати кӯҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як масъалаи муҳим ва самти стратегишуда мебошад, ки дар рушди иқтисодиёти кишвар нақши калидӣ дорад. Ин соҳа бо истифодаи захираҳои минералӣ, истеҳсоли маъдан, коркарди он ва тақсими маҳсулот ба бозорҳо алоқаманд аст. Идоракунии ташкилӣ-иқтисодии саноати кӯҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо такмили қарорҳо ва риояи ҳифзи муҳити зист, камбудиҳои идоракунӣ ва истифодаи илму технологияҳои муосир метавонанд боиси рушди савдо ва болоравии иқтисод шаванд.

Вожаҳои калидӣ: саноат, менеҷмент, рушди устувор, идоракунии захираҳо, истихроҷи маъдан, сармоягузорӣ, истихроҷ.

Шарифзода Ш.Р.

К ВОПРОСУ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ ГОРНОДОБЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТЬЮ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассмотрены организационно-экономическое управление горной промышленностью в Республике Таджикистан является важной и стратегически значимой задачей, играющей ключевую роль в развитии экономики страны. Эта отрасль связана с использованием минеральных ресурсов, добычей полезных ископаемых, их переработкой и распределением продукции на рынках. Организационно-экономическое управление горной промышленностью в Республике Таджикистан может способствовать развитию торговли и росту экономики через совершенствование решений, соблюдение экологических норм, а также устранение управленческих недостатков и применение современных науки и технологий.

Ключевые слова: промышленность, управление, устойчивое развитие, управление ресурсами, горнодобывающая промышленность, инвестиции, добыча.

Sharifzoda Sh.R.

THE QUESTION OF ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MANAGEMENT OF THE MINING INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines organizational and economic management of the mining industry in the Republic of Tajikistan is an important and strategically significant task that plays a key role in the development of the country's economy. This sector is related to the utilization of mineral resources, the extraction of raw materials, their processing, and the distribution of products in the markets. The organizational and economic management of the mining industry in the Republic of Tajikistan can contribute to the development of trade and economic growth through the optimization of decision-making, adherence to environmental standards, as well as the elimination of managerial shortcomings and the application of modern science and technology.

Key words: industry, management, sustainable development, resource management, mining, investment, extraction.

Ðìü ìõùô óìøúù ôýþôāüúҷô ýìüîìþхúô þìíôô ċöñ ìó úøô÷хúô øÿхôøô üÿĄðô íúýìøìüô āúҷìїôô āì÷қ íì Ąÿøúü üìĀþì, ðìü øôùþìқìхúô íì÷ìùðöÿх îúқñìù ċїúùì üúхô íì÷ìùð íìüðúĄþìùô ýìþхô óôùðìїôô øìüðÿø øñíúĄìð. Ðìü ìõùô óìøúù ýìùúìþô øìĆðìùô öÿхӣ ðìü ôýþñхýú÷úþô ýìùúìþôô øìқоми öì÷úù øñíúóìð ðìü Ҷумхурии Тоҷикистон. ÞìĄìööÿ÷ô íìóìô øìĆðìùхúô øôùñüì÷ôô ðìî÷ìþ ăìùðôù ðìхýú÷ìüú ðìüíìü їôüôĀþ. Хú÷ú ìýúýô ôù íìóìüú óìāôüìхúô úøӯāþìĄÿðìô öúùхúô ìùїôĄþ, ùìîĆхúô їÿùúїÿùô øìĆðìù, þô÷÷ú, ýìùїô þìíôô, ýìùїхúô ùôøқôøìþíìхú, ôùăÿùôù øìýú÷ñхô їÿùúїÿùô íôùúöúüӣ îì ðôїìüöìùðìùôхúô Āúôðìùúö þìĄöô÷ øñðôāìùð. Øìхó ðìü ìýúýô хìøôù óìāôüìхúô þìðқôқĄÿðìô ìĄĈĈô āúøô øìĆðìùӣ ðìü ýúхìхúô øñþì÷÷ÿüїôċô üìùїì, ôýþôхüúҷô øìĆðìùāúô ùúðôü, ôýþôхüúҷô þô÷÷ú, ýìùúìþӣ ìùїôĄþ îì ôùðÿýþüôċô íôùúöúüӣ ċö қìþúü öúüāúùìхúô øìĆðìùô öÿāӣ îì öúüöìüð ýúāþì Ąÿðìùð [2].

Корхонахои маъдани кухӣ ва металлҳои киматбаҳо 26 кони аввалия ва аллювиалиро бомуваффакият кор карда баромаданд. Ҳаҷми умумии ин конҳо беш аз 149,5 миллион тонна маъдан ва 76,2 миллион тонна реги тиллоиро ташкил дод[4]. Захираҳои асосии саноатӣ асосан дар кони Тарор – тақрибан 25 миллион тонна (қариб 11 %), кони Ҷилав – қариб 4 миллион тонна (қариб 2 %), Пакрут – 5,6 миллион тонна (2,5 %), Зарнисор – 23,7 миллион тонна ҷамъ шудаанд. тонна (10,5 %), Зарнисори Шимоли — 30,0 миллион тонна (13,3 %), Кони мансури шарки-гарбӣ —. 45,4 млн. тонна (19,2%), Мушкистон – 9,0 млн. тонна (4,0%) ва дар дигар конҳо, аз ҷумла конҳои аллювиалӣ[4].

Дар назар доштан лозим аст, ки алоқамандии муваффақонаи навигариҳои технологӣ бо масъалаҳои иҷтимоии рушди иқтисодиёт дар таъмини пешрафти устувор ва самараноки иқтисодӣ мавқеи махсусро ишғол мекунад. Яке аз марҳилаҳои муҳим дар ин замина такмил додани консепсияҳои назариявӣ, методология ва принсипҳои идоракунӣ мебошад, ки ба ҳамбастагии зичтари ҷонибҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва мувозинати манфиатҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, инчунин интихоби оқилонаи механизми татбиқи онҳо нигаронида шудаанд. Ҳалли чунин масъалаи муҳим на танҳо ба гузариш ба модели инноватсионии рушд мусоидат мекунад, балки барои фаъолияти самаранок ва устувори корхонаҳои соҳаи истихроҷ дар оянда замина фароҳам меорад.

Воқеан, мисли он чӣ Каримова М.Т. ва Шарифзода Ш.Ш. қайд мекунанд, ки «саноати истихроҷи маъдан нишондиҳандаи иқтидори иқтисодӣ ва рушди кишвар мебошад. Соҳа манфиатҳои зиёди иштирокчиёни раванди истеҳсолот: давлат, корхонаҳои истихроҷи маъдан, ҷомеаи шаҳрвандӣ, сармоягузорон, пудратчиён ва таъминкунандагон, ширкатҳои хизматрасонӣ, аҳолии маҳаллӣ ва ташкилотҳои онҳо, ҷамоатҳои аз таҳаввулот зарардида, иттифоқҳои касаба, ташкилотҳои тадқиқотӣ ва истеъмолкунандагонро фаро мегирад» [6,15].

Коэффисенти афзоиши саноати ангишт дар муқоиса ба суръати афзоишии тамоми саноат нишон медиҳад, ки дар давраи солҳои 2015 то 2022 ва танҳо дар солҳои 2019, 2020 ва 2022 суръати афзоиши бахши кӯленаб пасттар дар суръати афзоиши ҳаҷми истеҳсолот дар умум саноат буд.

Ҷадвали 1. Суръати афзоиши ҳаҷми истеҳсолот, %

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Суръати афзоиши саноат	111,3	116	121,3	110,6	113,2	108,8	120,8	109,7
Суръати афзоиши саноати маъдани кухӣ	117,9	153,3	121,7	112	112,6	97,4	155,2	97,3
Койффисенти суръати пешравии саноати маъдан	1,06	1,32	1,00	1,01	0,99	0,90	1,28	0,89

Дар баробари ин корхонаҳои истихроҷи маъдан аз ҳисоби андозҳои гуногун ба буҷаи давлат маблағи зиёд ворид мекунанд. Аз маблаги умумии андозхое, ки корхонахои саноати маъдани кухӣ месупоранд, хиссаи калонро андозҳои сарватҳои табии ва андози даромад ташкил медиҳанд [11,12].

Андоз аз захираҳои табии дар ҳаҷми умумии пардохтҳои корхонаҳои истихроҷи маъдан дар ҷумҳурӣ дар соли 2019 38,1 % ва дар соли 2020 ба 45,8 % ташкил дод. ва 41,0 % дар соли 2021 ва андоз аз даромад мутаносибан 28,1 %, 24,5 % ва 29,9 %-ро ташкил дод. Дар маҷмӯъ, гардиши пули нақд аз ширкатҳои истихроҷи маъдан дар соли 2019 ба 1470,5 миллион сомонӣ, дар соли 2020 ба 1318,4 миллион сомонӣ ва аллакай дар соли 2021 ба 2159,2 миллион сомонӣ баробар шудааст [1,12].

Бояд гуфт, ки дар ин шароит хам амплитуда ва хам басомади тагйирёбии нарх меафзояд. Ин динамикӣ метавонад барои истихроҷи маъдан ва дар кишварҳое рух диҳад, ки ба нархҳои устувори дохилии ашёи хом такя мекунанд. Дар робита ба ин, метавон стратегияҳоеро таҳия кард, ки дар шароити шадиди бозорҳои ҷаҳонӣ нигоҳдорӣ, идора ва таъмини суботро таъмин мекунанд [3].

Ҷумҳурии Тоҷикистон барои мустаҳкам намудани мавқеи худ ҳамчун яке аз содиркунандагони маъданҳо ва консентратҳои онҳо фаъолона кушиш мекунад. Ба аҳмияти саноатӣ маъдани кухӣ, ки дар сохаҳои гуногуни хочагии халқ мисли пештара двигатели асосии пешравӣ мебошад, диққати махсус додан лозим аст. Саноати истихроҷи маъдан на танҳо соҳаи пешбари фаъолияти иқтисодӣ, балки дар таъмини кишвар бо захираҳои маъданӣ ва энергетикӣ нақши асосиро мебозад. Ин захираҳо барои мавҷудият ва рушди минбаъдаи соҳаҳои истеҳсолӣ, таҳкими иқтидори иқтисодии кишвар ва рақобатпазирии он дар арсаи байналмилалӣ замина мебошанд.

Ҳамин тариқ, ба ақидаи Н.Д.Коротеев, афзоиши ҳаҷми захираҳое, кидарнатиҷаиктишофигеологӣбадастомадаанд, аз рӯи миқдор, баргардонидани онҳо шарти ҳатмии таъмини устувории базаи маъданӣ мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон барои мустаҳкам намудани мавқеи худ ҳамчун яке аз содиркунандагони маъданҳо ва консентратҳои онҳо фаъолона кӯшиш мекунад. Ба аҳмияти саноатӣ маъдани куҳӣ, ки дар сохаҳои гуногуни хочагии халқ мисли пештара двигатели асосии пешравӣ мебошад, диққати махсус додан лозим аст.

Саноатӣ истихроҷи маъдан на танҳо соҳаи пешбари фаъолияти иқтисодӣ, балки дар таъмини кишвар бо захираҳои маъданӣ ва энергетикӣ нақши асосиро мебозад. Ин захираҳо барои мавҷудият ва рушди минбаъдаи соҳаҳои истеҳсолӣ, таҳкими иқтидори иқтисодии кишвар ва рақобатпазирии он дар арсаи байналмилалӣ замина мебошанд.

Тағйироти муосири ҷаҳонӣ дар соҳаи иҷтимоию иқтисодӣ, ки дар даҳсолаҳои охир дар бисёр кишварҳо ба назар мерасад, ба муҳити берунии корхонаҳои истихроҷи маъдан таъсири муайян расонидааст. Ин дигаргунихо мусобикаро пуршиддат ва серталаб гардонд. Дар ин шароити нав хам суръат ва хам амплитудаи тагйирёбии нархи чаҳонии маъданҳои фоиданок меафзояд ва зарурати нав кардани таҷҳизоти технологӣ тез-тез мегардад. Сарфи назар аз натиҷаҳои муайян самаранокии истифодаи захираҳои асосӣ дар корхонаҳои истихроҷи маъданҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба сатҳи хориҷӣ хеле паст аст. Рушди стратегӣ ва модернизатсияи пайваста зарурати муҳими баланд бардоштани рақобатпазирӣ мебошад [5].

Ба даст овардани дарачаи ракобатии самараи истехсолот ба инкишофи бемайлони он асос меёбад. Вобаста ба ин, дар давоми тамоми давраи истифодабарии он, ки метавонад 30 сол ва бештар аз он бошад, ба мутобик намудани параметрхои инкишофи он бо мухити беруна мунтазам кушиш кардан зарур аст.

Дар шароити табдили босуръати муҳити беруна ва дохилӣ танҳо ҳамон корхонаҳои истихроҷи маъдан, ки қодиранд ба тағйироти динамикӣ самаранок вокуниш нишон диҳанд ва ба мушкилоти нав мутобиқ шаванд, устуворӣ ва қобилиятнокии худро нигоҳ медоранд.

Шиддати равандҳои динамикӣ дар муҳити ҷаҳонии иқтисодӣ ва пурзӯр шудани рақобат дар бозори ҷаҳонии маъданҳои маъданӣ корхонаҳои саноати истихроҷи маъданро водор месозад, ки барои баланд бардоштани самаранокӣ ва ҷорӣ намудани стратегияҳои инноватсионии рушд фаъолона талош кунанд.

Бо назардошти характери мураккаб ва гуногуншакл, душвориҳои техникӣ, дигаргуниҳои иқтисодӣ ва нозукиҳои ташкилии корхонаҳои маъдани куҳӣ, назар ба рақибон ба суръати баланди афзоиш диққат додан лозим аст [8].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон манбаи маблағгузории корҳои иктишофии геологиро асосан маблағҳои буҷети давлатӣ ташкил медиҳанд, ки ҳиссаи он дар ҳаҷми умумии соли 2022, 94,6 %, дар соли 2015, 57,9 фоиз ва маблағҳо тибқи шартномаҳои бо дигар ташкилотҳо басташуда мебошад. Барои маблағҳои муштариён, ки ҳиссаи онҳо дар соли 2022 5,4 % -ро ташкил дод, дар ҳоле, ки дар соли 2015, 42,1 %.

Дуруст аст, ки соҳаи маъдани кухии республика имкониятҳои калон дорад. Бо дарназардошти аҳамияти саноатӣ куҳӣ дар ҳалли масъалаҳои иқтисодию-иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2019 Ҳадафи чоруми рушди миллӣ – индустрикунонии босуръати кишварро эълон кардааст. Асоси татбиқи ин мақсади стратегӣ саноати истихроҷи маъдан мебошад, ки имкониятҳои азим дорад [9].

Барои ноил шудан ба ин ҳадаф Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷрои барномаҳои соҳавӣ ва лоиҳаҳои сармоягузории қабулшуда, аз ҷумла дар бахши истихроҷи маъданҳои кӯҳии ҷумҳурӣ ва таъмини самаранокӣ ва сифати онҳоро таҳти назорати махсус гирифтааст.

Чунон ки дуруст кайд карда шуд, «Вазъияти имрузаи сохаи истихрочи маъдан ва махдуд будани истифодаи захирахои табии ба дараҷаи тараққиёти иқтисодиёти мамлакат таъсири калон мерасонад. Сарватҳои табӣ ва азхудкунии фаъолонаи онҳо барои тараққиёти инфраструктураи ҷаъмиятӣ кариб дар хамаи минтакахои мамлакат рушд мекушоянд. Аммо дарачаи азхудкунии бисьёр қонҳои маълум ба қадри кифоя баланд нест» [14,7].

Барои ноил шудан ба кори муътадил дар корхона дар шароити баланди процесси технологи дар карьер, тачхизот ва гайрикорми захираҳо чамъ мешавад. Пайвастхо кашол ёфта, истифодаи техника бесамар мегардад. Бисёре аз технологияҳои инноватсионӣ, ки метавонанд самаранокии иқтисодии истеҳсолоти маъданро баланд бардоранд, бинобар аҳамияти тағйироти ҷиддии ташкилӣ амалӣ нашудаанд. Сарфи назар аз он, ки дигаргуниҳои муайяни мусбат ҳанӯз идома доранд, корхонаҳои истихроҷи маъданҳои ватанӣ то ҳол аз аналогҳои пешрафтаи хориҷӣ ақиб мондаанд ва фарқияти байни онҳо боқӣ мемонад. Дар ҷойҳои корӣ маҳсулнокии паст хос аст, ки ин боиси афзоиши шумораи кормандон ва ташкили ҷойҳои зиёдатии хизматрасонӣ мегардад. Афзоиши шумора бо хароҷоти иловагӣ барои рушд ва нигоҳдории инфраструктураи иҷтимоӣ ҳамроҳ мешавад.

Таҷрибаи тараккиёти саноати маъдани кухӣ нишон медихад, ки зиёд кардани самараи истехсолот аксар вакт бо чорӣ намудани техникам пуриктидори наклиёти куҳӣ алокаманд аст. Дар дахсолахои охир дар корхонахои калони маъдани кухй комплексхои пуриктидори технологӣ, аз он чумла экскаваторҳои куҳӣ ҷиҳозонида шуданд. Дар зарфи 30 соли охир иқтидори миёнаи захираи экскаваторҳо дар қонҳои ангишт ду баробар афзуд[4].

Бояд диққати махсус ба идоракунии устувори захираҳои табии дода шавад, то ки бойигарии минтақа барои наслҳои оянда нигоҳ дошта шавад ва таъсир ба муҳити атроф минимализшуд.

Захираҳои фаровони маъданҳои арзишманд, ки дар зери замин ҷойгиранд, бо шароити геологии кӯҳӣ, ки барои истихроҷ мувофиқ аст, асоси ташаккул ва рушди саноати қудратист. Ин саноат доимо ҳаҷми истихроҷи маъданҳоро зиёд мекунад, ки дар миқдори зиёд ба рушди иқтисодии кишвар мусоидат мекунад. Ба назар мерасад, ки бо захираҳои назарраси маъданҳо, имкониятҳои саноатии истихроҷ дар кишвар аҳамияти муҳим пайдо мекунанд. Бо васеъшавии фаъолиятҳои истихроҷ, потенсиалҳои захираҳои кишвар факториаи муҳим дар нигоҳдории рушди устувори иқтисодӣ мешаванд.

Кушодани фаъолияти маъданкашӣ на танҳо ба рушди иқтисодӣ, балки ба таъсиси ҷойҳои корӣ мусоидат мекунад, ки ин сатҳи шуғл ва сифати зиндагии аҳолиро беҳтар мекунад. Фоидаҳои иқтисодии ин соҳа шароити мусоиди барои ҷалби сармоягузориҳо ва рушди соҳаҳои марбут фароҳам меорад, ки ин ба диверсификатсияи иқтисод ва нигоҳдории рушди устувор кӯмак мерасонад. Аз ин рӯ, соҳаи маъданкашӣ унсури калидӣ дар стратегия барои рушди устувор ва мувозинатноки кишвар мегардад [10].

Дар кишварҳои пешрафта, хароҷоти иҷтимоӣ одатан аз 30% то 45% ММД-ро ташкил медиҳад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 хароҷоти давлатӣ ба соҳаи тандурустӣ, фарҳанг, маориф, варзиш ва сиёсати иҷтимоӣ дар маҷмӯъ нисбат ба кишварҳои пешрафта ба таври назаррас паст боқӣ монда, тақрибан 4 фоизи ММД-ро ташкил дод.

Саноати маъдан нишондиҳандаи иқтидори иқтисодӣ ва рушди кишвар мебошад. Ин бахш манфиатҳои бисёре аз иштирокчиёни раванди истеҳсолотро дар бар мегирад: давлат, ширкатҳои истихроҷи маъдан, ҷомеаи шаҳрвандӣ, сармоягузорон, пудратчиён ва таъминкунандагон, ширкатҳои хидматрасонӣ, аҳолии маҳаллӣ ва ташкилотҳои онҳо, ҷомеаҳое, ки аз рушд зарар дидаанд, иттифоқҳои касаба, ташкилотҳои тадқиқотӣ ва истеъмолкунандагон[10,7].

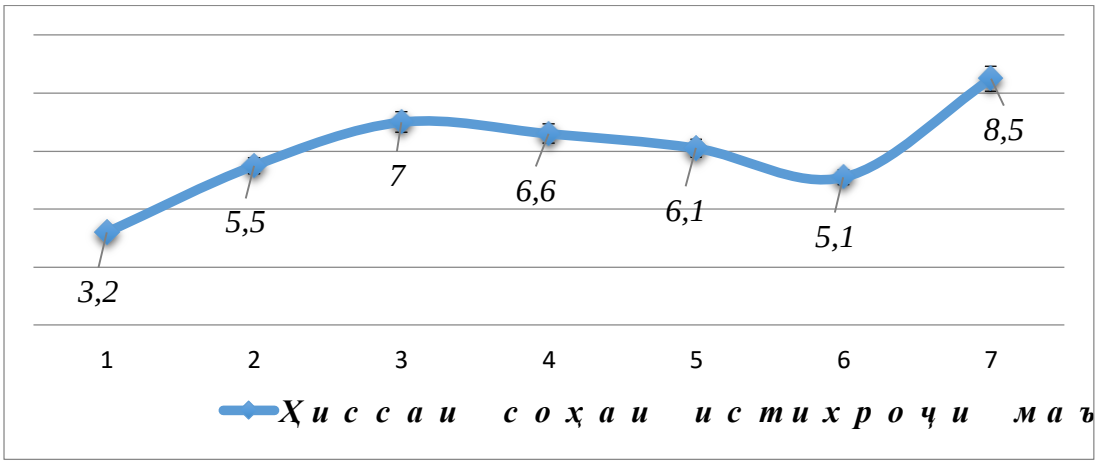

Расми 1. Ҳиссаи соҳаи истихроҷи маъдан дар ММД кишвар

Сарчашмаи давлатии молиявӣ дар соҳаи иҷтимоӣ, ки нисбат ба кишварҳои рушдёфта кам аст, боиси он мегардад, ки масъулияти расидан ба сатҳи қаноатбахши зиндагии аҳолӣ дар миқёси калон ба корхонаҳои маъданӣ вогузор мешавад [13].

Маъданкашӣ дар минтақаҳо аксар вақт нақши калидӣ мебозад, ки онҳо дар баъзе ҳолатҳо ҳамчун муассисаҳои шаҳрсозӣ амал мекунанд. Ин ба он вобаста аст, ки қисми зиёди даромадҳои андозӣ аз фаъолияти онҳо ба буҷетҳои маҳаллӣ равона карда мешавад, ки ин ба рушди минтақаҳо мусоидат мекунад[12].

Саноати истихроҷи маъдан дар иқтисодиёти кишвар мавқеи муҳимро ишғол намуда, дар соли 2022 7,69 фоизи ММД-ро таъмин намуда, беш аз 12,8 ҳазор нафар коргарони саноатию истеҳсолиро бо кор таъмин менамояд. Саҳми ин соҳа дар иқтисоди миллии кишвар дар расми 2 нишон дода шудааст.

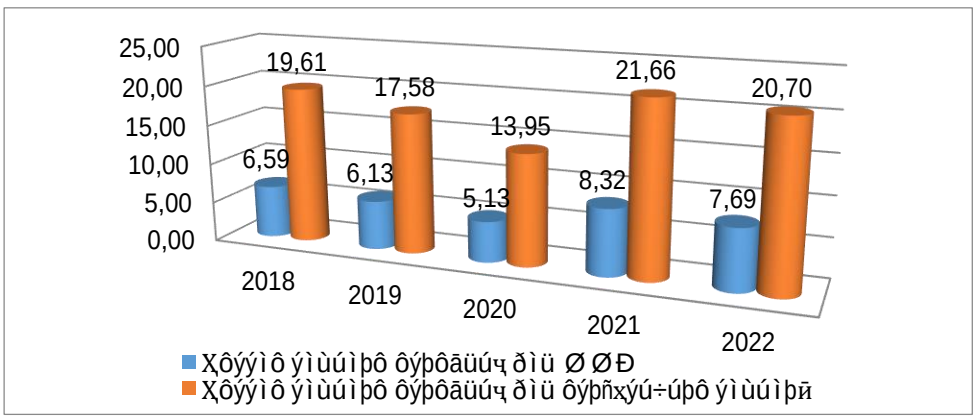

Расми 2. Динамикаи нақши бахши истихроҷ дар иқтисодиёти Тоҷикистон [7,8].

Дар баробари ин кор карда баромадани техникам нав аксар вакт бо нав кардани таҷҳизот бе ташкили пешаки тадбирҳои зарурии тайёрӣ ба амал меояд. Ин ташаккули ҷойҳои кор ва проссесҳои хизматрасониро дар бар мегирад ва ба бозомузӣ ва тайёр кардани кадрҳо низ диққат додан лозим аст.

Ðìü ùìþôҷì ôýþÔÁúðìô þñãùú÷úïôċô ùìîô, öô ðìü þìĄöô÷úþô íñýìøìü ôýþôÁúðì øñĄìîìð, íì ðìüìҷìô ûñĄíôùôĄÿðìô ýìøìüìô ôýþñχýú÷úþ ùìøñüìýìð. Ôù úøô÷ øúùñìô ҷúüӣ ùìøÿðìùô þñãùú÷úïôċô ôùùúîìþýôúùôñ øñïìüðìð, öô ðôïìüïÿùôχúô öúøû÷ñöýôô ÿýÿ÷χúô ãúҷìïôðúüӣ îì þìĄöô÷ô ôýþñχýú÷úþüú ðìü öúùχúþì÷ìí øñöÿùìùð. Íì öÿ÷÷ӣ íñχþìü ùìøÿðìùô ãìüìöþñüôýþôöìχúô þñãùôöôĊ-ôқþôýúðôô ôýþñχýú÷úþ íñ þìïõôü ðúðìùô ãìøìþìüìÃìô ÿýÿ÷χú îì ýþüÿöþÿüìô ôðúüìöÿùӣ, öô íìüúô χìü ċö îúχôðô øìχýÿ÷úþô ôýþñχýú÷Ąÿðìãìüúҷúþô óôĊðô üñýýÿüýχúüú íì ìøì÷ øñúîìüìð, ôøöúùùúûìóôü ìýþ [14].

Þìқøô÷ ðúðìùô þìĄöô÷ô ôðúüìöÿùӣ ðìü öúüãúùìχúô ýìùúìþӣ øìĆðìùô öÿχӣ íúċð ðìü öúüӣ þìüþôí ðúðìùô ýþüìþñïôċô þìüìққôĊþô ýúχìô øìĆðìùô öÿχôô øìø÷ìöìþ ðìü øìððô ìîîì÷ íúĄìð.

Ýìùúìþô ôýþôãüúҷô øìĆðìù ùì þìùχú χìøäÿù ùôĄúùðôχìùðìô ôқþôðúüô ôқþôýúðӣ ãôóøìþ øñöÿùìð, íì÷öô ýìþχô üÿĄðô öôĄîìüüú ðìü øìҷøӯĆ ôùĆôöúý øñùìøúċð. Ðìü ôù ýúχì ôĄþôüúöäôĊùô óôĊðñ øìùÃôìþðúü øñíúĄìùð, ìó ҷÿø÷ì øìқúøúþô ðìî÷ìþӣ, öô íú ôҷüúô îìóôÃìχúô þìùóôøöÿùìùðì íìüúô χìððô ìöýìü üìýúùôðìùô ýìχøô Ąôüöìþχúô ôýþôãüúҷӣ ðìü ôқþôýúð ìχìøôċþô χì÷öÿùìùðì ðúüìùð. Ô÷úîì íìü ôù, ýìüøúċïÿóüúúù, ûÿðüìþäôĊù, þìĆøôùöÿùìùðìïúù, Ąôüöìþχúô ãôðøìþüìýúù, ôùäÿùôù ãì÷қχúô íÿøӣ îì ҷúøñìχúô øìχì÷÷ӣ, öô øñþìîúùìùð íì üìîìùðχúô ýúχì þìĆýôü üìýúùìùð, ùìқĄô øÿχôø øñíúóìùð.

Íìüúô íì÷ìùð íìüðúĄþìùô ýìøìüìùúöôô ôýþñχýú÷úþ îì þìĆøôù ùìøÿðìùô üñùþìíñ÷ӣ, øÿþúíôқĄìîӣ íì þìғõôüúþ îì Ąìüúôþô ÃìĆú÷ôċþô íúóúü óìüÿü øñíúĄìð. áÿýÿýôċþχúô ôқþôýúðô øô÷÷ôô öôĄîìü íñîúýôþì íú þìғõôüúþô ýúãþúüӣ ðìü ýúχìχúô ôқþôýúðô øô÷÷ӣ ì÷úқìøìùðìùð.

ÍìĆóñ ú÷ôøúùô îìþìùӣ, ìó ҷÿø÷ì Öìüôøúîì Ø., þìғõôüúþô ýúãþúüôüú, ìîîì÷ìù, íú µíñøúüôχú½-ô ôқþôýúðôĊþô Þúҷôöôýþúù îúíýþì øñðúùìùð, öô ðìü ýú÷χúô úãôü ìýúýìù ðìü ýìøþô ìĄĊô ãúø üÿĄð öìüðì, ýúãþúüô úù ìó ýúχìχú îì öúüãúùìχúô íú χìø ì÷úқìøìùð ùìíÿðì ôíúüìþ øñíúĄìð, öô íì þì÷ìíúþô íúóúüô ðúãô÷ӣ øÿþúíôқìþô öìø ðúüìùð. Ýúùôċù, øìχýÿ÷úþô ôýþñχýú÷Ąîìùðì üìқúíìþûìóôü ùñýþ îì ôùöôĄúÃô ýþôãôċîôô øÿùúýôíìþχúô íúóúüӣ χìøüúχ íú ҷìùïô Ąìχüîìùðӣ þìғõôüúþô ҷôððôüú ðìü ýúãþúüô ôýþñχýú÷úþ íì îÿҷÿð úîìüð, öô íú öúχôĄô χìҷøô úù χìøüúχ íÿð.

Ҳамин тариқ, рушди стратегияи самараноки истифодаи оқилонаи захираҳои маъдании маҳаллӣ ва низоми идоракунии саноат ба унсури калидӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои муайянгардида табдил меёбад. Ин на танҳо навсозии таҷҳизот ва технологияҳоро талаб мекунад, балки баланд бардоштани сатҳи ихтисоси кадрҳо, такмили меъёрҳои экологӣ ва таъсиси механизмҳои чандири идоракуниро низ дар бар мегирад, ки қобилияти мутобиқшавӣ ба тағйироти талабот ва пешниҳодро дошта бошанд.

АДАБИЁТ

1. 4-й национальный отчет о реализации инициативы прозрачности в добывающих отраслях в Республике Таджикистан за 2019-2021гг. -Душанбе: ECOVIS. -184с.
2. Sharifzoda, Sh. R. Trends in the development of the mining industry of the Republic of Tajikistan / Sh. R. Sharifzoda // Herald of the Tajik State University of Commerce. – 2024. – No. 2(52). – EDN COSZXJ.
3. Ганицкий, В. И. Организация и управление горным производством / В. И. Ганицкий. - М.: Недра, 1991. - 363 с.
4. Каплан А.В. Управление социально-экономическим развитием горнодобывающего предприятия - М.: Экономика, 2015. - 270 с.

5. Каримова М.Т. Структурные сдвиги в промышленности регионов Республики Таджикистан. //Экономика Таджикистана. №4(1)-2021. -С.193-199.
6. Каримова М.Т., Шарифзода Ш. Проблемы развития горнодобывающей промышленности в Республике Таджикистан// Уфимский гуманитарный научный форум., 4 (16), 2023. -С.131-143. // https://gumforum.ru/wp-content/uploads/2023/ 12/2023 _4_ Karimova-M.T.-Sharifzoda-Sh.R.pdf (gumforum.ru).
7. Каримова М.Т., Шарифзода Ш. Роль промышленности в развитии национальной экономии (на примере горнодобывающего сектора)// Экономика Таджикистана. 2023, №3. С.-85-92.
8. Коротеев Н. Д. Формирование устойчивой минерально-сырьевой базы территории // Уральская горная школа – регионам: материалы Междунар. науч.-практич. конф. Екатеринбург: Изд-во УГГУ, 2017. С. 700–701.
9. Машокиров Ҷ.Н. Асоҳои назариявии фалсафаи сайёҳӣ // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, 2023. № 4/1(49). С. 243-247.
10. Машокиров Ҷ.Н. Умный туристический город (Smart Tourism City): развитие и трансформация// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, 2024. № 4/1(50). С. 223-229.
11. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон /Маҷмӯи оморӣ. - Душанбе, АОНПҶТ, 2023. - 420с.
12. Промышленность Республики Таджикистан. -Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. -2023. -89с.
13. Стратегияи рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 марти соли 2018, №159 тасдиқ шудааст,).
14. Шарифзода, Ш. Р. Особенности развития горнодобывающих предприятий в Республике Таджикистан / Ш. Р. Шарифзода // Таджикистан и современный мир. – 2024. – № 1(85). – С. 191-202. – EDN JMGTXH.

УДК 336 (575.3)

Шоҳназари Х. Ғ., Зафарзода А., Гулмирзоев Р. Н.

ТАШАККУЛИ НИЗОМИ ПЕШНИҲОДИ ХИЗМАТАРСОНИҲОИ ГУМРУКӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНӢ

Дар таҳқиқоти мазкур перомуни масъалаҳои такмили низоми пешниҳоди хизматрасониҳои гумрукӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ маълумот дода шудааст. Муаллифон бо такя ба сарчашмаҳои илмӣ зарурати таҳқиқи масоилро мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор додаанд. Такмили низоми пешниҳоди хизматрасониҳои гумрукӣ дар шароити ташаккули иқтисодиёти рақамӣ муҳиму мубрам буда, яке аз масъалаҳоест, ки баҳсу гуногунандешиҳоро рӯйи кор меорад. Дар натиҷаи таҳқиқи васеи мавзӯъ баъзе хулосаҳо ва тавсияҳои илман асоснок пешниҳод карда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: гумрук, низоми гумрукӣ, танзими гумрукӣ, хизматрасониҳои гумрукӣ, иқтисодиёти рақамӣ, иқтисодиёт, иқтисоди рақамӣ.

Шохназари Х.Г., Зафарзода А., Гулмирзоев Р.Н.

РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ОКАЗАНИЯ ТАМОЖЕННЫХ УСЛУГ В ЦИФРОВЫХ УСЛОВИЯХ

В статье рассматриваются некоторые вопросы совершенствования системы предоставления таможенных услуг в условиях цифровой экономики. Автор, опираясь на литературу, изучил и исследовал необходимость исследования этого вопроса. Доказано, что совершенствование системы предоставления таможенных услуг в условиях цифровой экономики является одним из самых дискуссионных научных вопросов. В результате обширных исследований по данной теме были сделаны некоторые научно обоснованные выводы и рекомендации.

Ключевые слова: таможня, таможенная система, таможенное регулирование, таможенные услуги, цифровая экономика, экономика, цифровая экономика.

Shohnazari Kh. Gh., Zafarzoda A., Gulmirzoev R. N.

FORMATION OF A SYSTEM FOR PROVIDING CUSTOMS SERVICES IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION

The article examines some issues of improving the system for providing customs services in the conditions of the digital economy. The author, relying on the literature, studied and investigated the need for research. It is justified that improving the system for providing customs services in the conditions of the digital economy is one of the most controversial scientific issues. As a result of an extensive study of the topic, some scientifically sound conclusions and recommendations were made.

Keywords: customs, customs system, customs regulation, customs services, digital economy, economy, digital economy.

Дар шароити ташаккули иқтисоди рақамӣ муносибатҳои иҷтимоию меҳнатӣ дар сатҳи зарурӣ иваз мешаванд. Аз ҷумла, низоми таъсиррасонии хадамоти гумрукӣ шаклу амали ба худ хосро касб менамояд. Ташаккули муносибаҳои байналмилалӣ ва тақвияти ҳамгироиҳои иқтисодӣ дар шароити рақамикунии фаъхолиятҳо зарурурати таҷдиди назар намудани низоми хизматрасониҳои гумрукиро ба миён мегузорад. Дар ин сурат, суръатбахшии фаъолияти мақомотҳои гумрукӣ ва сарфаи вақту шафофияти иҷрои корҳо таъмин карда мешавад. Мақомоту сохторҳои гумрук ба суръатбахшию самаранокии гардиши молу хадамот ва натиҷабахшии пешниҳоди хизматрасониҳо дучанд масъулу музафав мегарданд.

Дар ин замина, зарурияти мутобиқсозии тарифҳои гумрукӣ, андозҳо ва дигар воситаҳои танзимкунанда барои таъмини рақобатпазирии молу маҳсулот ва рушди иқтисоди миллӣ, мусоидат намудан ба ташаккули муносибатҳои тиҷоратӣ ва васеъ намудани ҳаҷми савдои байналмилалӣ хеле муҳим аст.

Воқеан рушди муносибатҳои тиҷоративу иқтисодӣ ҳадафи ниҳоии мақомоти гумруки кишвар ба ҳисоб меравад. Баҳри таъмини мақсаду миссия, стратегияву барномаҳо рақамикунонии тамоми фаъолиятҳо талаботи давру замон буда, таъмини самарабахшии ҳамкориҳо ва шафофияти амалиётҳо дар назар аст.

Ҳамзамон ташаккулу такмили механизми нигаҳдории муваққатии мол бевосита ба раванди хизматрасониҳои гумрукӣ ва таъмини шаффофияти онҳо бетаъсир нахоҳад буд.

Бояд тазаккур дод, ки дар шароити ҷаҳонишавии муносибатҳо ва ҳамгироиҳои иқтисодӣ масоили идоракунӣ ва назорати молҳое, ки сарҳади гумрукии Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё (ИИАО) убур мекунанд, бевосита ба ҳамкории иқтисодии давлатҳои аъзо таъсир мерасонад, сазовори таваҷҷӯҳи махсус гардидааст. Аз ин ҷост, ки тарифҳои гумрукӣ унсури

марказии сиёсати савдои хориҷӣ ба ҳисоб рафта, барои мубодилаи тарафайни молҳо, ҳифзи бозори дохилӣ ва танзими фаъолияти иқтисодии хориҷӣ заминаи мусоид мегузоранд.

Мусаллам аст, ки танзими гумрукӣ ва тарифӣ маҷмӯи тадбирҳоро оид ба идоракунию барасмиятдарории хадамоти гумрукӣ, таъмини қонунии савдо ва мубориза бар зидди қочоқро фарогир аст. Дар натиҷа, он ба муносибатҳои иқтисодии кишвар бо ҷомеаи ҷаҳонӣ мустақиман мусоидат мекунад. Ҳамзамон танзими гумрукӣ таҳлил ва баррасии амиқро тақозо дорад.

Бинобар ин, сиёсати гумрукию тарифӣ воситаи асосии танзими давлатӣ дар соҳаи тиҷорати байналмилалӣ буда, ҳадафи ниҳоии он нигоҳ доштани мувозинат байни манфиатҳои иқтисодӣ ва тақвияти сиёсати хориҷии кишвар ба ҳисоб меравад.

Мавриди ба зикр аст, ки мақсад ва самтҳои афзалиятноки ин сиёсат суръатбахшии истеҳсолоти молу маҳсулоти ватанӣ, ҳимояи тавлидгарони миллӣ дар раванди ҷаҳонишавию ҳамгироиҳои иқтисодӣ мебошад. Дар замири ин иқдомот, сиёсати болозикр бо дарназардошти васеъшавии муҳити рақобатнок, ҳифзи ҳадаву арзишҳои миллиро зарур мешуморад.

Тавре ки маълум аст, ҷараёни идоракунии фаъолияти иқтисодии берунӣ бо таъсири тарафайни муҳити беруна ва мушкилоту масоили дохилии иқтисодии миллӣ, инчунин ба иҷрои уҳдадориҳое, ки дар заминаи ҳамкории байналмилалӣ ба вуқӯъ мепайванданд, сурат мегирад. Ҳар як иқдом ё чорабиниҳо дар доираи баҳсу мунозираҳои илмӣ ва маслиҳату машварат бо коршиносони соҳа бояд сурат гирад. Аз ҷумла, тадбирҳои танзими тарифӣ дар асоси музокираҳо ва коркарди тавсияҳо доир ба қабули қарорҳои идоракунӣ ба роҳ монда мешаванд.

Татбиқи ҳар як стратегия рушди соҳа, саҳм гузоштан дар иқтисодиёт ва таъмини сатҳи некуаҳволии аҳолии кишвар ба ҳисоб меравад. Воқеан стратегияи асосии мутобиқати бомуваффақияти танзими гумрукӣ ва тарифӣ рушди устувории иқтисодии давлатро ҳадафи асосии худ қарор дода, ҳамгироии механизмҳои соддакардашудаи декларатсияи молҳо ва ҷорӣ намудани низоми баргардонидани андоз аз арзиши иловашударо ҳангоми содироти маҳсулот таҷассум менамояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳачун як узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ фаъолияти воридотиву содиротии худро тибқи санадҳои меъёриву ҳуқуқии байналмилалӣ ба роҳ монда аст. Дар ин замина, мақомоти гумрук ҳамчун дарвоза давлат бо танзими гумрукӣ ва тарифӣ низоми идоракунии равандҳои болозикро таъмин менамояд.

Муҳити имрӯза зери таъсири омилҳои мухталифи мураккаб, номуайян ва душворидорашаванда дар рақобату мубориза қарор дорад. Яке аз мушкилот ин буҳрони иқтисодии фарогири тамоми соҳаҳо буда, раҳоӣ аз он ҳамгироии Тоҷикистон бо системаи иқтисодии ҷаҳон, рақобати бомуввафақият бо дигар давлатҳоро ба миён мегузорад ва он бе ҳалли масоили сифат имконопазир мегардад. Бинобар ин, ҳар як кишвар кӯшиш менамояд, ки бо тавлид, арза, таблиғ, фурӯш, истеъмол ва истифодабарии маҳсулоти миллиаш мавқеи худро дар бозори ҷаҳонӣ пурзӯр намояд.

Низоми танзими гумрукӣ ва тарифкунонӣ дар заминаитиҷорати байналмилалӣ рушду такомул меёбад. Молу маҳсулоти хушсифату бозоргир метавонанд рақобаттавонии маҳсулоти миллиро таҷассум намоянд. Дар ин ҷода хизмати хадамоти гумрукӣ ва низоми он ҳамчун сарҳад ва дарвозаи шуҳратёбии молу хадамоти миллӣ эътироф гардидааст.

Таҳқиқҳо нишон медиҳанд, ки вусъатёбии муносибатҳо ва ҳамгироиҳои иқтисодиёт тибқи низоми танзими гумрукӣ ташаккул меёбад. Ин пеш аз ҳама, дар мавриди ситонидани боҷҳои гумрукӣ, муайян кардани ҳаҷм, намудҳои боҷу андозҳо ва татбиқи шартҳои имтиёзнок муайян мегардад.

Механизму воситаҳои танзими муносибатҳои иқтисодии байнидавлатиро ҳар як кишвар дар асоси хусусиятҳои хос ва муҳиту иқлими психологӣ ба роҳ мемонад. Бинобар ин, масъулини соҳаро зарур аст, ки новобаста аз вазъу шароит бояд манфиатҳои миллиро ҳимоя карда, дар беҳдошти вазъи иҷтимоию иқтисодии шаҳрвандони кишвари худ саҳмгузор бошанд.

Ҳангоми таҳқиқ ва омӯзиши таҷрибаи рушди муносибатҳои гумрукӣ маълум гардид, ки соҳаи мазкур дар доираи таъсири омилҳои иҷтимоӣ, демографӣ, техникӣ, технологӣ ва иқтисодӣ ташаккул меёбад.

Омилҳои мазкур хеле муҳиманд ва рушди савдои байналмилалӣ, шаклҳо ва тамоюлҳои такмили фаъолияти мақомоти идоракунии давлатӣ дар соҳаи низоми гумрукӣ зарурати мушаххас ва аз нав дида баромадани меъёрҳои асосии консепсияҳои идоракунии гумрукии савдои байналмиллалӣ бо назардошти талаботи ҷомеаи ҷаҳонӣ дар робита бо сари вақт ва самаранок расонидани хадамоти гумрукӣ бо мақсади мусоидат намудан ба оптимизатсиякунонии фаъолият муҳим мебошад.

Дар вобаста ба рушди муносибатҳо такмили низоми хизматрасониҳои гумрукӣ асоси воқеӣ дорад. Ҳоло дар тамоми соҳаҳо марҳилаи нави фаъолият, яъне истифодаи технологияи рақамӣ иқдоми саривақтӣ маҳсуб меёбад. Такмили хизматрасониҳои гумрукӣ дар вобастагӣ бо ташаккули иқтисоди рақамӣ самараву натиҷаҳои назаррасро нишон медиҳанд.

Мусаллам аст, ки танзими фаъолияти савдои хориҷӣ ва назорати гумрукӣ бояд як соҳаи нави марбут ба хизматрасонии гумрукиро таҷассум намояд. Дар доираи он ташаккули системаи оқилонаи хадамоти гумрукӣ дар назар дошта шудааст.

Таҳқиқи мавзуи мазкур паҳлуҳои назариявию методӣ ва ҷанбаҳои амаливу таҷрибавиро талаб менамояд. Тамоюлҳои муҳими рушди фаъолияти гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳангоми таҷдиди назар намудани механизми ташкилию иқтисодии такмили низоми хадамоти гумрукӣ ба таври муфассал баррасӣ карда мешавад.

Дар ин замина, ташаккул ва такмил додани низоми пешниҳоди хизматарсониҳои гумрукӣ дар шароити рақамикунонӣ хеле муҳим аст. Фазову муҳит зери таъсири технологияи ҳушманд, зеҳни сунъӣ, моликияти ақлонӣ ва тафаккури ояндасоз дар ҳар як сония тағйир меёбад ва муҳити инноватсионӣ моро фирефтаи навгониҳову ихтироотҳо мегардонад. Судмандии фаъолият аз менеҷменти вақт сарчашма мегирад.

Низомҳои гумрукӣ ва фаъолияти зерсохторҳои марбути он зери ташаккул ва тафакури сармояи инсонӣ рушд хоҳад кард. Сармояи инсонӣ зери тафаккури технологӣ ва зеҳнияти сунъӣ, яъне барномарезиҳо ва фановариҳои рақамӣ ба даствардани истиқлолияти эҷодкориҳо ва рушди истеъдодҳо бо маром мавқеи худро дар ҷомеа устувор мегардонад.

Тавре ки, маълум аст дар шароити рушди рақамикунонии фаъолиятҳо дар дилхоҳ корхона ё соҳаи мухталиф шаклу низоми нави муносибатҳо ба чашм мерасад. Аз ҷумла, дар фаъолияти мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон низом ва модели нави гузариш ба рақамикунонии корҳо ба роҳ монда шуда истодааст.

Дар расми 1. низоми такмилдиҳии пешниҳоди хтзматрасониҳои хадамоти гумрукӣ дар шароити ташаккули иқтисоди рақамӣ нишон дода шудааст. Дар ин модел дар шакли нав низоми милли идоракунии маълумотҳо, дар робита бо дастгоҳҳои назоратии компютерӣ ва вобастагӣ бо низоми идоракунии марказӣ такмил дода шуда, алоқамандии ин раванд бо маркази маълумотҳо нишон дода шудааст.

Ҳадафи асосии дар чист, пеш аз ҳама ташаккули рақамикунии мақомоти гумрукӣ дар заминаи гузариш ба системаи ҷаҳонии маълумотҳои ASYCUDA мебошад. Дар доираи татбиқи системаи ҷаҳонии маълумотҳои ASYCUDA мо метавонем мушоҳида намоем, ки дар идоракунии маълумотҳои гумрукӣ қарорҳои саривақтӣ ва самарабахшии корҳо таъмин карда мешавад [12, С. 157 - 160].

Расми 1. Низоми такмилдиҳии пешниҳоди хизматрасониҳои хадамоти гумрукӣ (таҳияи муаллиф)

Такмили низоми хадамоти гумрукӣ, таҳкими заминаи моддию техникии воҳидҳои таркибии он ба зururияти омодасозӣ ва такмили ихтисоси кормандони мақомоти гумрук алоқамандии зиёд дорад, зеро марҳилаи нави рушди савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо рушди касбият ва истифодаи технологияи рақамӣ тавъам мебошад.

АДАБИЁТ

1. Алиев Махмаджон Бахронович, Организационно-экономические аспекты улучшения таможенного сервиса в Республике Таджикистан, диссертация, на соискание ученой степени кандидата экономических наук, Душанбе, 2016, 175стр
2. Ғаюрова Р.С. Амсиласозии иқтисодию риёзии истифодаи низомҳои гумрукӣ дар мақомоти гумрук / Р.С. Ғаюрова // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. 2021. № 3 (37). С. 254-260.
3. Кадирзаде Х.С. Формирование системы таможенных органов в Республике Таджикистан (историографический вопрос) / Х.С. Кадирзаде // Вестник Таджикского национального университета. 2018. № 9. С. 106-110.
4. Каримов Р.И., Муқимов Қ.М. Ташаккулёбӣ ва нақши мақомоти гумрук дар таҳкими низоми муносибатҳои иқтисодии кишвар / Р.И. Каримов, Қ.М. Муқимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои ичтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2024. № 1. С. 154-160.
5. Мамадбекова Н.А., Сайдиев А.Д. Особенности формирования и развития деятельности таможенных органов в условиях интеграции / Н.А. Мамадбекова, А.Д. Сайдиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. № 4-1. С. 72-75.
6. Нидоев Н.Ф. Дурнамои рушди ичтимоию иқтисодӣ ва такмили танзими давлатии мақомоти гумрук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Н.Ф. Нидоев // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. 2021. № 3 (37). С. 16-23.

7. Ниёзов Б.С. Мукаммалгардонии системаи автоматикунонидашудаи ягона дар мақомоти гумрук / Б.С. Ниёзов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. 2021. № 4-2 (39). С. 176-181.
8. Соибов З.М. Заминаҳои ҳуқуқӣ ва ташкилии ташаккули мақомоти гумрук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / З.М. Соибов // Ҳаёти ҳуқуқӣ. 2020. № 2 (30). С. 268-273.
9. Шоназари Х.Г., Гулмирзоев Р.Н., Зафарзода А. Цифровизация таможенных органов Республики Таджикистан: перспектива перехода на мировую систему таможенных данных ASYCUDA -С 157-160.

УДК 338

Алиджанова С.А.

ТАШАККУЛЁБИИ ШУҒЛИ САБЗ ДАР ШАРОИТИ ИНКИШОФЁБИИ ИҚТИСОДИЁТИ САБЗ

Дар ин мақола асосҳои назариявии ташаккули шуғли “сабз” дар раванди гузариш ба иқтисоди “сабз” баррасӣ мешавад. Тадқиқот нишон дод, ки бо мақсади таъмини таъсиси ҷойҳои кории «сабз» ва шуғли аҳолӣ дар бозори меҳнат дар асоси пешниҳоди салоҳиятҳо дар соҳаи сарфаи захираҳо дар давраи гузариш ба иқтисодиёти «сабз» ташаккули меъёрҳои ҳуқуқӣ, шароити иктисодӣ ва ташкилӣ. Ҳамин тариқ, иқтисоди сабз ҳатман шуғли сабзро дар назар дорад. Мафҳуми шуғли «сабз» маҷмӯи тадбирҳои иҷтимоию иқтисодӣ, ки ба таъмини фаъолияти босамари бозори меҳнат ва маҳдуд кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист нигаронида шудаанд, фаҳмида мешавад. Шуғли сабз ба фаъолиятҳои даромади марбут ба рафъи зарари ҷамъшуда, коркарди партовҳои сахт, татбиқи навовариҳои экологӣ ва ғайра дахл дорад.

Вожаҳои калидӣ: шуғли сабз, иқтисодиёти сабз, бозори меҳнат, рушди устувор, муҳити зист.

Алиджанова С.А.

ФОРМИРОВАНИЕ ЗЕЛЁНОЙ ЗАНЯТОСТИ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКИ

В данной работе рассматриваются теоретические основы формирования «зеленой» занятости в процессе перехода к «зеленой» экономике. В ходе исследования установлено, что для обеспечения создания «зеленых» рабочих мест и занятости на рынке труда на основе предоставления компетенций в области ресурсосбережения при переходе к «зеленой» экономике необходимо формирование правовых, экономических и институциональных условий. Таким образом, «зеленая» экономика обязательно предполагает «зеленую» занятость. Под «зеленой» занятостью понимается комплекс мер социально-экономического характера, направленных на обеспечение эффективного функционирования рынка труда при ограничении негативного воздействия на окружающую среду. Под «зеленой» занятостью понимается приносящая доход деятельность, связанная с ликвидацией накопленного ущерба, переработкой твердых отходов, внедрением экологических инноваций и т. д.

Ключевые слова: зелёная занятость, зелёная экономика, рынок труда, устойчивое развитие, окружающая среда.

Alidzhanova S.A.

FORMATION OF GREEN EMPLOYMENT IN THE CONDITIONS OF GREEN ECONOMY DEVELOPMENT

The paper examines the theoretical foundations of the formation of "green" employment in the process of establishing a "green" economy. The study established that the process of transition to a green economy requires the formation of legal, economic and institutional conditions to ensure employment of citizens in the labor market based on the creation of new green jobs and ensuring competence in the field of resource conservation. Therefore, a "green" economy necessarily includes "green" employment. Green employment is defined as a set of socio-economic measures that contribute to the effective functioning of the labor market from the point of view of reducing the negative impact on the environment. Green employment is a form of activity that is associated with generating income and removing accumulated harmful substances, recycling solid household waste and creating conditions for the introduction of environmental innovations.

Keywords: green employment, green economy, labor market, sustainable development, environment.

Тағйирёбии бозори меҳнат дар замони муосир ин ба эътидол овардани шуғли аҳолӣ мутобиқи ҳадафҳои рушди иқтисоди «сабз» мебошад. Ба ибораи дигар, табдили бозори меҳнат гузариш ба ташаккули иқтисоди «сабз»-ро бо мақсади таъсиси љойҳои нави корӣ ба иқтисоди «сабз» ва ҳамзамон рафъи таъсири манфӣ ба муҳити зист дар назар дорад. Ҳамоҳангсозӣ ва арзёбии мушкилоти бозори меҳнат ҳангоми нигоҳ доштани шароити мусоиди экологӣ дар солҳои 1980 ва 1990 оғоз ёфт. Дар ин муддати кӯтоҳ фаҳмиши нави унсурҳои экологӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии тараққиёти иқтисодиёт ба вуҷуд омад.

Ҳанӯз соли 1983 иқтисодчии швейтсария Х. Бинсвангер дар асарии худ «Бе зарар ба табиат кор кунед. Стратегияи сиёсати нави иқтисодӣ» диққати махсусро ба афзудани вобастагии меҳнати инсон ва таъсири он ба муҳити зист ҷалб намуд. Аммо ин донишманд имкони аз байн рафтани ҷойҳои корӣ аз таъсири манфӣ ба муҳити зист ва табиатро омӯхта, ба таъсиси ҷойҳои кории “сабз” таваҷҷӯҳи зарурӣ надодааст. Танҳо аз солҳои 90-ум дар рушди иҷтимоию иқтисодии кишварҳо таъсиси ҷойҳои кории «сабз» ба назар гирифта мешавад.

Дар заминаи рушди иқтисоди сабз дар самти ҳифзи муҳити зист, истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, эҷоди маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, ташкили коркарди партовҳои маишӣ, ташкили кишоварзии органикӣ барои мусоидат ба рушди иқтисодӣ, фароҳам овардани муҳити мусоид дар заминаи он ба инкишофи шуғли сабз мусоидат мекунад. Дар шароити муосир мафҳуми шуғли «сабз» тавассути кам кардани зарари экологӣ ва фаъолсозии коркарди партовҳо, аз ҷумла унсурҳои занҷири таъминот, истеҳсол ва истеъмол васеъ мегардад. Истифодаи партовҳои маишӣ ва саноатӣ дар раванди истеҳсолот барои истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, ҳифзи муҳити зист, истеҳсоли маҳсулоти нав ва дар ниҳоят баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум зарур буда, асос барои ин ташкили шуғли “сабз” таъкид шудааст.

Ислоҳоти бозори меҳнат раванди ногузир буда, таъсири афзояндаи истеҳсолотро ба муҳити зист ба назар гирифта, зарурати рушди шуғли «сабз»-ро ба миён меорад. Чунин далел раднопазир аст, ки таъсири мутақобилаи табиат ва захираҳои меҳнатӣ ба саломатии инсон бевосита таъсир мерасонад. Аз ин сабаб, мусоидат ба шуғли сабз асосан дар рушди соҳибкорӣ, ташкили истеҳсолоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, татбиқи чораҳои муассир оид ба ҳифзи муҳити зист, ҳифзи сармояи табиӣ, коҳиш додани бекории даврӣ ва беҳбуди вазъи муҳити зист ва шароити зиндагии одамон зоҳир мегардад. Ҳалли масъалаҳои самаранокии энергия дар истеҳсолот ва идоракунии тағйирёбии иқлим низ љорӣ намудани принсипҳои иқтисоди сабзро ба бозори меҳнат тақозо мекунад.

Солҳои охир тадқиқотҳо нишон доданд, ки «дар кишварҳои пешрафта ҳолатҳое ба миён меоянд, ки ҳангоми интихоби касб масъалаҳои рафтори иқтисодии субъектҳои иҷтимоии бозори меҳнат, симои экологии ширкат ва ғайра, инчунин масъулияти иҷтимоӣ ба миён меоянд». Ҷанбаи дигари муҳими рафтори иқтисодӣ ҳангоми асоснокунии интихоби касб ва ҷои кор дар бозори меҳнат ин ба назар гирифтани омилҳои муҳити беруна дар фаъолияти корфармо мебошад [2].

Вазъи иљтимоию иқтисодии муосир нишон медиҳад, ки татбиқи тадбирҳои ташкили љойҳои «сабз» дар доираи фаъолияти иқтисодӣ хусусиятҳои зиёд дорад. Аз ин рӯ, ин хусусиятҳоро ҳангоми таҳия ва татбиқи стратегияҳои рушди иљтимоию иқтисодӣ, бахусус ҳангоми расидан ба ҳадафҳои иқтисоди «сабз» бояд ба назар гирифт. Омӯзиши робитаи байни бозори меҳнат ва масъалаҳои экологӣ ва нишондиҳандаҳои шуғл аҳамияти калон дорад. Яъне, баҳодиҳии таъсири мутақобилаи шароити тағйирёбандаи муҳити зист ва вазъи бозори меҳнат зарур аст. Ба ибораи дигар, ҳангоми татбиқи мақсадҳои иқтисоди сабз бояд тағйироти шароит дар бозори меҳнат бо назардошти вазъи муҳити зист ба назар гирифта шавад.

Бояд тазаккур дод, ки робитаи байни муҳити зист ва бозори меҳнат аз ҷониби Созмони байналмилалии меҳнат (СБМ) соли 2007 муқаррар шудааст. Бо вуҷуди ин, нуқтаи назари ягона оид ба проблемаи арзёбӣ ва идоракунии шуғли «сабз» дар иқтисодиёт ҳанӯз ташаккул наёфтааст. Дар баробари ин, бо назардошти таркиби экологӣ метавонад дар рушди сохторҳои шуғл, аз ҷумла дар татбиқи баъзе навоварӣ нақши ҳалкунанда бозад» [3]. «Ташкили фаъолияти корӣ мутобиқи принсипҳои идоракунии устувори захираҳо метавонад суботи бозори меҳнатро таъмин намуда, хатарҳои экологӣ ва иҷтимоиро коҳиш диҳад» [4].

Дар шароити гузариш ба иқтисодиёти “сабз” шароити ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва институтсионалии таъмини шуғл дар бозори меҳнат дар асоси таъсиси ҷойҳои кории “сабз” ва пешниҳоди салоҳиятҳо дар соҳаи ҳифзи захираҳо зарур аст. Ҳамин тариқ, иқтисоди сабз ҳатман шуғли сабзро дар назар дорад. Шуғли «сабз» маљмӯи тадбирҳои иљтимоию иқтисодӣ, ки ба рушди босамари бозори меҳнат бо дарназардошти кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист нигаронида шудаанд, фаҳмида мешавад.

Дар ҳуҷҷатҳои созмонҳои байналмилалӣ оид ба рушди устувор як қатор тадбирҳо ҷиҳати мусоидат ба густариши шуғли аҳолӣ, бахусус шуғли «сабз» инъикос ёфтааст. Масалан, Рӯзномаи СММ барои рушди устувор то соли 2030 Ҳадафҳои Рушди Устуворро муайян мекунад ва зарурати мусоидат ба рушди иқтисодӣ, шуғли пурсамар ва таъсиси ҷойҳои корӣ дар асоси принсипҳои иқтисоди сабзро таъкид мекунад. Бархе аз олимон ва коршиносон иқтисодиёти “сабз”-ро танҳо бо қисматҳои алоҳидаи иқтисоди муосир, ки “кам кардани партовҳои истеҳсолот, назорат ва пешгӯии партовҳои моддаҳои зараровар ва газҳои гулхонаӣ, таҳия, истеҳсол ва истифодаи таҷҳизот ва технологияҳои сарфаи нерӯи барқ” ва “васеъ гардонидан” истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия»-ро алоқаманд мекунанд [5]. Дар як санади ЮНЕП гуфта мешавад, ки “рушди иқтисоди “сабз” афзоиши ММД-ро метезонад, ҷойҳои нави корӣ эҷод мекунад ва дар ниҳоят ба аз байн бурдани камбизоатӣ мусоидат мекунад” [6].

Дар робита ба ин, самти афзалиятноки рушди иқтисодиёти сабзи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсиси ҷойҳои нави корӣ, музднок ва истифодаи имкониятҳои касбӣ дар бахшҳои гуногуни иқтисодиёт, аз қабили энергетика, сохтмон, нақлиёт, кишоварзӣ ва хоҷагии ҷангал мебошад. Онҳо инчунин ба коҳиш додани бекорӣ ва ҳифзи муҳити зист мусоидат мекунанд. Чунин корҳо ба коркарди партовҳои ҷамъшуда, истифодаи захираҳои сунъӣ, истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ ва ғайра алоқаманданд [1].

Тавсеаи шуғли сабз дар чаҳорчӯби устувории иқтисоди сабз намудҳои нави фаъолияти иқтисодии марбут ба ҳифзи муҳити зист, истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ва энергетикӣ, кам кардани партовҳои газҳои гулхонаӣ, татбиқи технологияҳои экологӣ, коркард ва нобудсозии партовҳо, истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, соҳибкорӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист ва ғайра мебошад. Бояд гуфт, ки ҳамаи ин равандҳо барои шуғли “сабз” ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ шароити мусоид фароҳам меоранд. Ташаккули иқтисоди «сабз» дар

шароити муосир самти афзалиятноки рушди иҷтимоию иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, бо пайдоиши намудҳои нави шуғл алоқаманд аст.

Шуғли сабз ба фаъолиятҳое дахл дорад, ки даромад меорад ва таъсири манфиро ба муҳити зист коҳиш медиҳад ва рафъи зарари ҷамъшуда, коркарди партовҳои маишӣ ва саноатӣ ва ҷорӣ намудани навовариҳои технологӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зистро дар бар мегирад.

Дар робита ба ин, арзёбии сифатӣ ва миқдорӣ аз таъсиси ҷойҳои кории сабз барои баландбардоштани устувории иқтисоди сабз ва ҳалли масъалаҳои шуғли аҳолӣ муҳим дониста мешавад. Аз ин рӯ, дар бисёре аз кишварҳои дигар барои муайян кардани сатҳи шуғли “сабз” дар сатҳи микроиқтисодӣ (корхонаҳо) ду усул истифода мешавад: усули якум баҳодиҳӣ аз рӯи маҳсулоти истеҳсолшуда мебошад, ки қобилияти корхонаҳоро барои истеҳсоли маҳсулот бидуни истеҳсоли маҳсулот муайян мекунад. Ин усул вазни нисбии корхонаро дар маҳсулоти миллӣ ба назар гирифта, шуғли сабзро дар корхона ҳамчун вазни нисбии он дар шумораи умумии ҷойҳои корӣ муайян мекунад. Усули дуюм баҳодиҳиро дар асоси раванди истеҳсолот муайян мекунад ва сатҳи истифодаи технологияҳои муосири сабзро дар корхона ба назар мегирад.

Хусусияти тавсеаи шуғли «сабз» дар он аст, ки дар доираи ин самт ҳам самтҳои анъанавии истифодаи захираҳои меҳнатӣ, аз қабили коҳиши сатҳи бекорӣ ва ҳавасмандгардонии худмашғулияти миллӣ ва ҳам самтҳои нав, аз қабили коҳиш додани таъсири манфӣ ба аҳолӣ мухити зист, таълими касбӣ мебошад. Бо ин сабабҳо, тавсия дода мешавад, ки равишҳои гуногунро барои муайян кардани роҳҳои густариши шуғли сабз, ки масъалаҳои бозори меҳнат ва устувории иқтисодиёти сабз якҷоя вуҷуд доранд, истифода баранд.

Пайдоиши иқтисоди “сабз” бевосита барои таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва пайдоиши касбҳои наве, ки аз ҷониби корфармоён, аз қабили мутахассисони дар соҳаи коркарди энергияи офтобу шамол ва кишоварзии органикӣ талабгоранд, шароит фароҳам меорад.

Таҷрибаи фаъолияти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хориҷи кишвар ба мо имкон медиҳад, ки вобастагии мутақобилаи байни намудҳои мушаххаси фаъолияти иқтисодӣ муайян карда шавад, ки дар доираи онҳо шуғли “сабз”-ро фароҳам оварда, самараи ҳифзи муҳити зист ва иҷтимоиро ба даст овардан мумкин аст. Вобаста аз намуди фаъолият, шуғли сабз бо ноил шудан ба самараҳо, аз қабили ҳифзи сармояи табиӣ, мусоидат ба истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, рафъи партовҳо ва ҳавасмандгардонии коркарди такрорӣ, махсусан дар соҳаи чорводорӣ, зироаткорӣ ва сайёҳӣ алоқаманд аст. Устувории ҷойҳои кории сабз дар соҳаи идоракунии партовҳо, солимии муҳити зист, энергетика, сохтмон ва нақлиёт бо татбиқи навовариҳои сабз, ки коҳиши партовҳои газҳои гулхонаӣ ва баланд бардоштани самаранокии энергетикии биноҳоро ба назар мегиранд, алоқаманд аст.

Дар маҷмӯъ, таъсиси намудҳои гуногуни ҷойҳои кории сабз метавонад ба беҳбуди муҳити зист ва коҳиш додани сарбории табиат ва системаи иқлим тавассути фурӯши маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, таҷҳизоти каммасраф ва хадамоти экологӣ мусоидат намояд.

Хулоса, хусусиятҳои шуғли сабз ва муносибати байни шароити бозори меҳнат ва муҳити зист дар заминаи ин тағйирот муайян карда шуданд. Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки ифлосшавии муҳити зист ва коҳиши сармояи табиӣ ба бозори меҳнат ва шуғл таъсири манфӣ мерасонад. Амалҳо оид ба ҳифз ва ҳифзи муҳити зист, рафъи зарари экологӣ ва истеҳсоли молу хидматҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ба устувории шуғли сабз мусоидат мекунанд. Бо дарназардошти мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва экологӣ, ки барои рушди минтақаҳои кишвар ҳаллу фасл карда мешаванд, нишондиҳандаҳои баҳодиҳии шуғли “сабз”, аз ҷумла тадбирҳои анъанавӣ (паҳн кардани сатҳи бекорӣ) ва тадбирҳои инноватсионӣ таҳия шудаанд. Барои таъмини шуғли “сабз” дар ҳар як минтақаи кишвар нақшаи муфассали рушди бозори меҳнат барои ташкили минтақаҳои шуғли “сабз”-ро бо назардошти нишондиҳандаҳои иқтисоди “сабз” таҳия кардан зарур аст.

АДАБИЁТ

1. Алиджанов Д. А. Взаимосвязь занятости трудовых ресурсов и стимулирования импортозамещающего роста в республике Таджикистан / Д. А. Алиджанов // Экономический журнал. – 2015. – № 3(39). – С. 18-30. – EDN UGXGDL.
2. Асалиев А. М., Пироженко Е. А. Теоретические подходы к развитию понятий в сфере зеленой занятости // Горизонты экономики. 2014. № 5 (17). С. 37–40.
3. Вега А. Ю., Фоменко А. А., Потравный И. М. Ресурсосбережение как фактор повышения экологической и энергетической эффективности экономики и обеспечения социальных стандартов жизни населения // Плехановский научный бюллетень. 2012. № 1. С. 45–60.
4. Вередюк О. В. Влияние изменения климата на занятость // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 5. Экономика. 2011. Вып. 4. С. 22–29.
5. Порфирьев Б. Н. Природа и экономика: риски и взаимодействия. Эколого-экономические очерки. М.: Анкил, 2011. 352 с. С.161
6. Навстречу зеленой экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности. Обобщающий доклад для представителей властных структур. ЮНЕП, 2011. С. 5–6. URL: http://www. journal.esco.co.ua/cities/2013_8/art252.pdf (санаи муроҷиат: 15.06.2024).

УДК 333

Исроилова А.Р.

ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ОБӢ ДАР ДОИРАИ ПРИНСИПИ РУШДИ УСТУВОР: МЕХАНИЗМИ ЭКОЛОГӢ-ИҚТИСОДӢ

Дар мақолаи мазкур самтҳои идоракунии захираҳои обӣ дар самти рушди устувор бо истифода аз механизмҳои экологӣ-иқтисодӣ мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода шудааст. Самтҳои назариявӣ ва методолии идоракунии захираҳои обӣ дар соҳаи кишоварзӣ асоснок карда шудааст. Механизми идоракунии соҳаи кишоварзӣ барои расидан ба ҳадафҳои рушди устувор нишон дода шудааст. Таъсири тағирёбии иқлим ба захираҳои обӣ, соҳаи кишоварзӣ, ҳосилнокии маҳсулоти кишоварзӣ асоснок карда шудааст. Таҳлили истифодаи захираҳои обӣ дар бахши иқтисодӣ ва соҳаи кишоварзӣ гузаронида шуда, самтҳои истифодаи он дар дигар бахшҳои иқтисодӣ муаяйн карда шудасст. Самтҳои мукамал кардонидани механизмҳои истифодаи об дар соҳаи кишоварзӣ бо дарназардошти мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим пешниҳод карда шудааст. Дар раванди арзёбии мақола аз усулҳои илмии таҳлилӣ, муқоисавӣ, диаллектикӣ-мантиқӣ ва ғайра васе истифода бурда шудааст.

Калидвожаҳо: захираҳои обӣ, рушди устувор, механизми экологӣ-иқтисодӣ, соҳаи кишоварзӣ, обёрӣ, идоракунӣ, ҳосилнокӣ, сармоягузорӣ

Исроилова А.Р.

УПРАВЛЕНИЕ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ В РАМКАХ ПРИНЦИПА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ: ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ

В данной статье изучаются и обсуждаются управления водными ресурсами в контексте устойчивого развития с использованием его эколого-экономических механизмов. Обоснованы теоретико-методологические аспекты управления водными ресурсами в сфере сельского хозяйства. Показан механизм управления аграрным сектором для достижения целей устойчивого развития. Обосновано влияние изменения климата на водные ресурсы, сельское хозяйство, продуктивность сельскохозяйственной продукции. Проведен анализ

использования водных ресурсов в экономике и сельском хозяйстве, определены направления его использования в других отраслях экономики. Предложены направления совершенствования механизмов водопользования в сельском хозяйстве с учетом адаптации к изменению климата. В процессе оценки статьи широко использовались аналитический, сравнительный, диалектико-логический и др. научные методы.

Ключевые слова: водные ресурсы, устойчивое развитие, эколого-экономический механизм, сельское хозяйство, ирригация, управление, продуктивность, инвестиции.

Isroilova A.R.

WATER RESOURCES MANAGEMENT WITHIN THE FRAMEWORK OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: ECOLOGICAL-ECONOMIC MECHANISM

This article studies and discusses water resources management in the context of sustainable development using its ecological and economic mechanisms. Theoretical and methodological aspects of water resources management in agriculture are substantiated. The mechanism of agricultural sector management to achieve sustainable development goals is shown. The impact of climate change on water resources, agriculture, and agricultural productivity is substantiated. The analysis of water resources use in the economy and agriculture is carried out, and the directions of its use in other sectors of the economy are determined. Directions for improving water use mechanisms in agriculture are proposed, taking into account adaptation to climate change. Analytical, comparative, dialectical-logical and other scientific methods were widely used in the process of evaluating the article.

Keywords: water resources, sustainable development, ecological and economic mechanism, agriculture, irrigation, management, productivity, investment.

Истифодаи самаранок ва ҳадафмандонаи захираи обӣ дар соҳаи кишоварзӣ маҳаки асосӣӣ дар самти баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳолӣ, таъмини ҷойҳои корӣ ва дар ин баробар, рушди иқтисодӣ-иҷтимоии давлат баҳисоб рафта, ҳамчун сарчашмаи боеътимод барои дастрасӣ ба амнияти озуқаворӣ ва таъмини маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза маҳсуб мешавад. Рушди соҳаи кишиварзӣ ва истифодаи самараноки захираҳои обӣ барои расидан ба Ҳадафҳои рушди устувор аз қабили: 1.1. аз байн бурдани камбизоатӣ то соли 2030, 6.5. то соли 2030 идоракунии захираҳои обӣ тавассути ҳамкориҳои марказӣ, 13.1. таҳкими устуворӣ ва иқтидори мутобиқшавӣ ба тағирёбии иқлим осон мегардонад. Лекин тағирёбии иқлим ва баланд шудани ҳарорати ҳаво дар кураи замин дастриро ба ин Ҳадафҳои рушди устувор дар самти таъмини амнияти озуқаворӣ, истифодаи экологӣ-иқисодии захираҳои обӣ ва коҳишдодани сатҳи камбизоатӣ бозҳам мушкилтар мегардонад.

Дар ин замина, бояд қайд намуд, ки таи даҳсолаи охир вобаста ба тағирйбии иқлим ва гарм шудани ҳарорати кураи замин, боиси бад шудани экосистемаи табии гардида, ба обшавӣ аз байн рафтани ҳазорҳо пирях дар саёра оварда расонидааст, ки ин омил таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳониро ба худ ҷалб намуд. Тибқи Гузориши Панели байниҳукуматӣ оид ба тағйирёбии иқлим дар бораи уқёнусҳо ва криосфера (соли 2019) то охири садсолаи равон сеяки пиряххои ҷаҳон метавонанд аз байн раванд. Танҳо дар 50 соли охир дар Тоҷикистон беш аз як ҳазор пирях пурра об шуда, ҳаҷми умумии пиряххои кишвар ба андозаи тақрибан сеяк баробар кам гардид. Олимон [17, 14] бар он ақидаанд, ки тағирёбии иқлим сатҳи болоравии ҳарорати кураи заминро тезонида, намнокиро дар заминҳои обёришаванда коҳиш дода, суръати биёбоншавии майдони заминҳои кишоварзиро метезонад.

Дар баробари ин, муҳақиқон [15] қайд мекунанд, ки тағирёбии иқлим дараҷаи норасоии об ва тағирёбии табиӣ-гидрометеорологӣ дар минтақаҳои аридӣ ва нимаридӣ метезонад. Тағирёбии вазъи табиӣ-гидрометеорологӣ дар шаклҳои гуногун зоҳир мегардад аз қабилӣ: - тағирёбии солона (моҳона ва мавсимӣ); дар миёни солҳо (аз як сол ба соли дигар); вақт ва шиддати ҳодисаҳои фавқулодда, ки пешгӯи кардан душвор аст.

Вобаста ба тағирёбии табиӣ-гидрометеорологӣ ва зарари он ба соҳаи кишоварзӣ ҳаминро бояд, гуфт, ки зарари он дар иқтисодиёти соҳаи кишоварзӣ нисбат ба омилҳои антропогенӣ, иқтисодӣ ва технологӣ калон буда, ҳамасола милионҳо тонна маҳсулоти кишоварзӣ аз ҳисоби он нобуд мегардад. Чи тавре, ки Х. Муҳаббатов қайд менамоянд: «...гумон меравад, ки талафот аз омилҳои гидрометеорологӣ назар ба талафоти марбут ба фаъолияти инсон ва дигар падидаҳои ғайриметеорологӣ хеле зиёд аст. Дар давраи солҳои 1991-2013 талафоти солонаи маҳсулоти умумии соҳаи кишоварзӣ аз ҳисоби ҳодисаҳои табиӣ-гидрометеорологӣ бештар аз 1/3 ҳиссаро ташкил додааст. Аз сабаби хушксолии солҳои 2000 ва 2011, ки камобӣ ва кам будани боришот ва захираи барф, ҳосили ғалла дар бисёр минтақаҳо нисбат ба нишондодҳои қаблӣ аз 10 то 30 % ва бештар аз он кам шуд» [4, с.8]. Таъсири омилҳои табиӣ-гидрометеорологӣ аз қабили зиёд шудани миқдори солонаи бодҳо ва чангҳои заҳролудшуда, боришоти бемавриди жола, объхезӣ ва дигар омилҳои ба ин монанд ҳосилнокии маҳсулотро аз байн мебаранд ва боиси норасоии маҳсулоти озуқаворӣ ва поин рафтани ҳосилнокии соҳаи кишоварзӣ мегардад.

Дар баробари ин, омилҳои табиӣ-гидрометеорологӣ ба коҳиш ёфтани боришот ва барф оварда расонида, ба норасоии об дар ҳама соҳаҳои иқтисодиёт аз қабили соҳаи кишоварзӣ оварда расонида, ба поин рафтани ҳосилнокии маҳсулоти кишоварзӣ ва бад шудани экосистемаи табиӣ оварда мерасонад. Вобаста ба ин, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд, ки: «...ба ҳисоби миёна ҳар сол офатҳои табиии марбут ба об ба андозаи зиёда аз 60 миллиард доллари амрикоӣ хисороти иқтисодӣ ворид сохта, хушксолӣ ва биёбоншавӣ манбаи воситаҳои зиндагии зиёда аз 1 миллиарду 200 миллион одамро дар тамоми ҷаҳон зери хавфу хатар қарор медиҳанд» [8].

Мушкилотҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ аз қабили норасоии сарчашмаи маблағгуорӣ ба инфрасохтори соҳаи кишоварзӣ ва об, сатҳи пасти мутобиқшавии соҳаи кишоварзӣ ба тағирёбии иқлим, набудани технологияи инноватсионӣ дар самти обёрӣ ва истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба баъд шудани ҳолати экологӣ ва мелиоративии заминҳои кишоварзӣ оварда расонида, дастрасиро ба амнияти озуқаворӣ бозҳам душвор мегардонад. Дар ин замина, дар назди соҳаи кишоварзӣ вазифаи асосӣ истодааст, аз қабилӣ:

– мутобиқшавии соҳаи кишоварзӣ ба тағирёбии иқлим;

– паст кардани сатҳи партови газҳои гулхонаи ба ҳавои атмосферӣ;

– ҷорӣ намудани технологияи инноватсионӣ ва рақамӣ вобаста ба беҳтар намудани ҳолати истифодаи об ва коҳиш додани сатҳи эрозияи хок;

– истиҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза барои бозорӣ дохилӣ;

– ҷалби бештари сармоягузорӣ ва маблағгузориҳо дар самти мутобиқ намудани соҳаи кишоварзӣ ба тағирёбии иқлим ва расидан ба Ҳадафҳои рушди устувор.

Ҷалби сармоягузорӣ дар самти идора намудани захираҳои обӣ дар соҳаи кишоварзӣ барои паст кардани сатҳи хатарҳои экологӣ вобаста ба тағирёбии иқлим зарур мебошад. Дар шароити имрӯза усулҳои зиёди поин бурдани хавфҳои экологӣ маҷуданд, аз қабилӣ:

– захираи солонаи обҳо дар обанборҳои барои коҳиш додани истифодаи барзиёд ва сарфаи об;

– истифодаи технологияи каммасраф ва аз ҷиҳати экологӣ муфид дар раванди обёрии заминҳои кишоварзӣ;

– усули ҳифзи замин барои нигоҳ доштани сатҳи намнокии он;

– усули зеробмонӣ ва аз байн бурдани эрозия ва шӯршавии заминҳо.

Дар баробари ин, технологияи ҷамъоварии обҳо ва идоракунии захираҳои обӣ дар раванди обёрӣ (обёрии қатрагӣ, зеробмонӣ, боришотӣ) яке аз роҳҳои сарфа намудани захираҳои обӣ дар раванди обмонӣ баҳисоб рафата, ҳамчун механизми баланд бардоштани ҳосилнокии заминҳо ва таъмини ҳамешагии намнокӣ дар раванди кишт баҳисоб мераад. Тибқи назарсанҷиҳои ФАО: «...мутобиқшавӣ дар бахши васеътари об инчунин барои рафъи осебпазирӣ ва таъсири захираҳои об дар ҳавзаҳои дарёҳо ва обанборҳо, ки аксар вақт

фаромарзӣ мебошанд, муҳим мебошад» [9]. Барои мутобиқшавии соҳаи об ба тағирёбии иқлим ва бартараф намудани норасоии он дар соҳаи кишоварзӣ ва дигар соҳаҳои иқтисодӣ бояд истифодаи самарнок ва ҳадафмандонаи онро дар ҳама бахшҳои иқтисодӣ роҳандозӣ намудан зарур аст.

Самаранокии захираҳои об ва истифодаи экологӣ-иқтисодии он аз такмили системаи обёрӣ дар заминҳои обёришавандаи кишоварзӣ вобастагӣ дорад. Таи даҳсоли охир дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба обмонӣ нодуруст ва таъсири антропогенӣ сатҳи экологии заминҳои обёришавандаи кишоварзӣ бад шуда истодааст. Олимон бар он ақидаан, ки: «...истифодаи ғарисамаранок ва барзиёди захираҳои обӣ сабаби асосии бад шудани сатҳи сифати сифати захираҳои обӣ ва вазъи мелиоративии заминҳои обёришавандаи кишоварзӣ гашта, ба фарсудашвӣ объектҳои обкашонӣ оварда расонидааст» [7, с.85]. Дар баробари ин, сохтмони нодурусти заҳбуру заҳкашҳо дар маҷрои обгузар ва сарчашмаҳои об боиси аз меъёр зиёд истифода намудани об гашта, омили асосии норасоии об дар манъбаҳои поёноб маҳсуб меёбад.

Вобаста ба ин, идоракуни захираҳои об ва танзими раванди истифодаи экологӣ-иқтисодии он бояд икониятҳои зиёдеро барои баланд бардоштани сатҳи намнокии замин, таъмини ҳамарузаи намнокии зироатҳо, коҳиш додани сатҳи бухоршавии об, истифодаи технологияи инноватсионӣ дар раванди обёрии заминҳо бо усулҳои илман асоснокшуда дар шароити кишоварзии ватанӣ, сарфаи зиёдатии он ва истифодаи он барои заминҳои беоб ва обёрии заминҳои нави кишоварзӣ фароҳам оварад. Зеро, зиёд шудани талабот ба истифодаи об дар дигар соҳаҳои иқтисодӣ боиси коҳиш ёфтани захираҳои об ба соҳаи кишоварзӣ мегардад, ки ин омил соҳаи кишоварзиро водор менамояд, ки самаранокии истифодаи обро ҳангоми обёрӣ таъмин намуда, истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро зиёд ва талаботи афзояндаи аҳолиро бо маҳсулоти кишоварзӣ таъмин намояд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ик истифодаи об дар соҳаи саноат таи даҳсолаи охир зиёд шуда истодааст. Агар истифодаи об дар соҳаи саноат дар соли 2000 341 млн.м^3 – ро (2,7%-дар муқоиса ба истифодаи об дар соҳаи иқтисодӣ) ташкил дода бошад пас ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 1956 млн.м^3 расидааст, ки нисбат ба соли 2000 1615 млн.м^3 ва ё 5,7 маротиба зиёд мебошад. Истифодаи об дар соҳаи саноат дар таносуб ба истифодаи об дар соҳаи иқтисодӣ аз 2,7% соли 2020 ба 16,7% дар соли 2023 баробар шуда, нисбат ба соли 2000 6,0 банди фоизи зиёд мебошад. Истифодаи об дар хоҷагиҳои хонаводагӣ дар соли 2023 низ нисбат ба соли 2000 3,4 маротиба зиёд шуда, аз 299 млн.м^3 соли 2000 ба 985 млн.м^3 дар соли 2023 баробар шудааст, ки нисбат ба соли 2000 дар ҳаҷми 686 млн.м^3 зиёд мебошад. Таносуби истифодаи об дар хоҷагиҳои хонаводагӣ дар муқоиса ба истифодаи об дар соҳаи иқтисодӣ аз 2,4 % соли 2000 ба 8,4 % ба соли 2023 расидааст.

Дар қатори дигар соҳаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ соҳаи кишоварзӣ истифодабарандаи асосии об дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб мешавад. Ҳамасола зиёда аз 70 % - обҳои дар иқтисодиёт истифодашаванда ба соҳаи кишоварзӣ рост меояд. Таи зиёда аз 20 соли охир вобаста ба рушд намудани технологияиҳои обёрӣ ва тадбиқи он дар биёре аз хоҷагиҳои деҳқонӣ аз қабили хоҷагии деҳқонии “Нури Данғара” дар майдони 1600 гектар замин, истифодаи об якранг буда, самаранокии он дар соҳаи кишоварзӣ таъмин карда нашудааст. Агар ҳаҷми истифдаи об барои обёрӣ дар соли 2000 8459 млн.м^3-ро ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 8762 млн.м^3 расидааст, ки нисбат ба соли 2000 дар ҳаҷми 303 млн.м^3 ва ё 3,6 % зиёд мебошад. Суръати рушди истифодаи об дар соҳаи кишоварзӣ назар ба дигар соҳаҳои иқтисодӣ паст буда, соҳаи саноат дар даҳсолаҳои оянда вобаста ба сурхати рушди худ метавонад истифодабарандаи асосии об дар соҳаи иқтисодиёт баҳисоб равад. Ҳамзамон, суръати рушди аҳолӣ ва истифодаи об дар хоҷагиҳои хонаводагӣ низ зиёд буда, ин тамоил метавонад хатари асосӣ дар самти норасоии об дар соҳаи кишоварзӣ гардад.

Ҷадвали 1. – Истифодаи захираҳои обӣ дар соҳаи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн.м^3)

Солҳо / Самтҳо		2000	2019	2020	2021	2022	2023	2023 / 2000, %
Ҳамагӣ об истифодашуда	I	12609	10602	10159	10468	10507	11703	92,8
	II	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Аз ҷумла: кишоварзӣ ва моҳипарварӣ	I	8559	7954	7813	7935	7713	8762	102,4
	II	67,9	75,0	76,9	75,8	73,4	74,9	110,3
Аз он обёрӣ дар соҳаи кишоварзӣ	I	8459	7954	7813	7935	7713	8762	103,6
	II	67,1	75,0	76,9	75,8	73,4	74,9	1,1 б.ф.
Соҳаи саноат	I	341	1736	1542	1624	1852	1956	5,7 мар.
	II	2,7	16,4	15,2	15,5	17,6	16,7	6,0 б.ф.
Хоҷагии хонаводагӣ	I	299	912	804	909	942	985	3,4 мар.
	II	2,4	8,6	7,9	8,7	9,0	8,4	3,5 б.ф.
Эзоҳ: I- ҳаҷми умуми истифодаи об; II – истифодаи об бо % нисбат ба ҳаҷми умумӣ								

С а р ч а ш м о и: ӯ Ө ҷ ts ʒ ts tɕ t . ϱ ҷ ʷ ɩ ҷ ʒ ƀ c ҷ ls ҷ ɩ ҷ fŋ ls ï 2024. ïfŋ . - 1 9 8. (5 8 fŋ .)

Дар баробари ин, таъсири тағирёбии иқлим ба коҳишёбии маҷрои об дар дарёҳо гашта, суръати обшавии пиряхҳо, ки сарчашмаи асосии маҷрои об дар дарёҳо мебошад, тезонида ба норасоии об дар фасли тобистон ва мавсими кишт оварда мерасонад. Мутобиқшавӣ ба тағирёбии иқлим дар соҳаи кишоварзӣ ва гузариши соҳа ба низоми агроэкологӣ, идоракунии самаранокии об барои обёрии заминҳо, моликунонӣ ва ҷалби маблағҳои зиёдро тақозо менамояд то ин, ки самарнокии истифодаи об дар соҳаи кишоварзӣ таъмин карда шавад. Ҳукумати мамлакатро зарур аст, ки дар даҳсолаи оянда бинобар расидан ба ҳадафҳои стратегӣ аз қабили: «Стратегияи миллии оби Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040», «Стратегияи миллии мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлими Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030», «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» ва дигар барнома ва консепсияҳои соҳавӣ инчунин расидан ба Ҳадафҳои рушди устувор, ки онҳоро Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун афзалиятҳои авалиндараҷа дар сиёсати худ қарор додааст, бояд пеш аз ҳама ҷалби сармоягузориҳоро барои муҳайё намудани инфрасохтори соҳаи кишоварзӣ, муҳай намудани системаи обёрӣ бо технологияи пешқадам ҷалб намянд, ки ин ба баланд бардоштани сатҳи ҳосилнокии заминҳои кишоварзӣ оварда расонида, дар ин баробар истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзиро баланд бардошта, рушди устувори соҳаро таъмин менамояд.

Дар раванди сармоягузорӣ ва ё тадбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ баяд пеш аз ҳама самараи иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоии он ба инобат гирифта шавад. Сармоягузрӣ бояд барои ислоҳоти кутоҳмудат ва миёнамуҳлати соҳаи кишоварзӣ ва идора намудани раванди самаранокии он бояд пеш аз ҳама иваз намудани навъои зироатҳои кишоварзии камҳосил ба зироатҳои интенсивӣ мутобиқ ба муҳит ва обу хоки минтақа, ва баъдан барои муҳайё намудани системаи каммасрафӣ обёрӣ, технологияи рақамӣ ва усулҳои муосири обёрӣ равона карда шавад.

Дар баробари ин, тадбирҳои мутобиқсозии соҳаи кишоварзӣ ва бахшҳои об бояд роҳҳо ва самтҳоеро дар бар гиранд, ки ба самаранокии захираҳо табии, экосистема ва агроладшафтҳо мусоидан намуда, рушди устуворро суръат бахшанд. Тадбирҳои мутобиқшавии соҳаи об ба тағирёбии иқлим дар соҳаи кишоварзӣ бояд самтҳои инноватсионии идоракунии захираҳои обиро фароҳам оварда, рушди онро дар хоҷагиҳои хонаводагӣ ва деҳқонии хурд таъмин намоянд. Ин тадбирҳо бояд шароит фароҳам меоварад, ки истифодаи захираҳои обӣ дар соҳаи

кишоварзӣ бо системаи муосири технологӣ муҷаҳаз шуда, бо истифода аз ҳаҷми камтарини об истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза роҳандозӣ карда шавад. Хусусан, ин тадбирҳо барои хоҷагиҳои деҳқонии хурд ва миёна дар самти нигоҳ доштани ҳосилнокии зироатҳо ва баланд бардоштани даромаднокии хоҷагидорӣ муҳим мебошад.

Рушди технологияи инноватсионӣ дар бахши кишоварзӣ ва идоракунии истифодаи захираҳои обӣ ҳамеша роҳи муҳими устуворӣ, амнияти озуқаворӣ ва дастрасии пурра ба захираҳои обӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва идоракунии устувори он маҳсуб мешавад [11]. Технологияҳо, махсусан воситаҳои гидрологӣ ва идоракунии об ва моделҳо ҷузъҳои муҳими идоракунии захираҳои обӣ гардиданд. Намунаҳои технологияҳое, ки бахши кишоварзӣ ва истифодаи самараноки обро тағир медиҳанд, рушди растаниҳои интеллектуалӣ мебошанд, ки тавассути тағир додани генетикӣ ва таҳрири геном ба хушксолӣ бештар тобовaранд [16]. Баъзе растаниҳо инчунин метавонанд барои истифодаи роҳҳои самараноки фотосинтетикӣ тарҳрезӣ шаванд, ки энергияи мавҷудаи офтобро пурра истифода мебаранд [10]. Вобаста ба ин, истифодаи заминҳои обёришаванда бо ёрии технологияҳои пешқадам метавонад обро сарфа ва рушди устуоври соҳаи кишоварзиро таъмин намояд.

Ҳамин тавр, аз таҳлилҳо бармеояд, ки тағирёбии иқлим таъсири амиқи худро ба захираҳои обӣ расонида, дастрасиро ба амнияти озуқаворӣ ва истеҳсоли кишоварзӣ душвор намуда, расидан ба Ҳадафҳои рушди устувор дар самти паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва идоракунии устувори захираҳои обӣ тавассути ҳамкориҳои марказонидашуда мушкилтар мегардонад. Дарки таъсири амиқи тағирёбии иқлим ба соҳаи кишоварзӣ ва захираҳои обӣ бояд механизмҳои муассирро дар самти рушди уствор роҳандозӣ намудан лозим аст. Вобаста ба ин, сармоягузорӣ дар самти идоракунии захираҳои обӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва технологияи ирригатсионӣ ҳамчун механизми асосии мутобиқшавии онҳо ба тағирёбии иқлим маҳсуб шуда, дар баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳо ва даромаднокии хоҷагиҳо нақши калидӣ мебозад. Самаранокии истифодаи захираҳои обӣ дар соҳаи кишоварзӣ аз системаи ирригатсионӣ вобаста мебшад, ки он барои таъмини миқдори зарурии об ҳангоми обёрӣ хизмат намуда, истифода ғайрисамараноки обро бамаротиб коҳиш медиҳад. Таъмини соҳаи кишоварзӣ ва заминҳои обёришаванда бо системаи ирригатсионии ба талаботи имрӯза ҷавобгӯ малағгузорӣ ва сармоягузории давлатӣ ва хориҷиро талаб менамояд. Зеро корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ вобаста ба кам будани ҳосилнокии зироатҳо ва даромаднокии паст аз ҳисоби маҳсулоти кишоварзӣ наметавонад мустақилона системаи ирригатсиониро такмил ва ё таҷдид намоянд. Бо дарназардошти аҳамияти иҷтимоӣ-иқтисодии захираҳои обӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва минтақаҳои ҷумҳурӣ, лоиҳаҳоҳои сармоягузорӣ барои мутобиқшавӣ соҳаи кишоварзӣ ба тағирёбии иқлим ва устуворӣ он бояд муносибати васеътарро барои рушди устувор дар кишвар ва минтақаҳои он таъмин намояд.

АДАБИЁТ

1. Арабов Ф.П. Механизми ҷалби сармоягузориҳо ба беҳдошти экологӣ-иқтисодии соҳаи кишоварзӣ [Матн]: Монография. – Душанбе: «Абдураҳмон-Р», 2024. – с.214.

2. Арабов, Ф. П. Эколого-экономический механизм развития мелиоративных земель в сельском хозяйстве [Текст] / Ф. П. Арабов, К. А. Содиков // Экономика сельского хозяйства России. – 2024. – № 5. – С. 130-137. – DOI 10.32651/245-130.

3. Исайнов, Ҳ. Р. Истифодаи самараноки захираҳои обию энергетикӣ дар доираи рушди устувори иқтисодӣ [Матн] / Ҳ. Р. Исайнов, У. Ҳ. Казокзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – No. 5. – P. 32-42.

4. Мухаббатов Х. Региональные особенности природно-ресурсного потенциала Таджикистана [Текст] // Вестник педагогического университета (Естественных наук). Душанбе. – 2022. №1(13). С.7-12.

5. Одинаев, Х. А. Водные ресурсы в системе факторов устойчивого развития региональной экономики [Текст] / Х. А. Одинаев // Ускоренная индустриализация и вопросы ее реализации

в Таджикистане : Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 17 февраля 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 77-81.
6. Одинаев, Х. А. Концепция устойчивого водопользования: от стокьгольма до Душанбе [Текст] / Х. А. Одинаев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2022. – № 1. – С. 5-11.
7. Содиков, К. А. Совершенствование механизма управления водно-ирригационного потенциала аридного региона: эколого-экономический аспекты [Текст] / К. А. Содиков. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2021. – 169 с. – ISBN 978-99975-398-6-1.
8. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар чорабинии сатҳи баланд дар ҳошияи саммити СММ оид ба мавзӯи «Ҳавасмандгардонии раванди татбиқи амалӣ ва дастёбӣ ба Ҳадафҳои рушди устувор дар соҳаи об». ИМА. – 2015.
9. ФАО. Адаптация к изменению климата в сельском хозяйстве, лесном хозяйстве и рыболовстве: перспективы, рамки и приоритеты; Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций (ФАО): Рим, Италия, 2007.
10. Batista-Silva W. Engineering improved photosynthesis in the era of synthetic biology / W. Batista-Silva, P. Fonseca-Pereira, A.O. Martins, A. Zsögön, A. Nunes-Nesi, W.L. Araújo // Plant communications. – 2020. – Т. 1. – №. 2.
11. Cosgrove W. J., Loucks D. P. Water management: Current and future challenges and research directions //Water Resources Research. – 2015. – Т. 51. – №. 6. – С. 4823-4839.
12. Gafforzoda, I. G. Sustainable development of water resources of Tajikistan / I. G. Gafforzoda, F. P. Arabov, A. K. Sodikov // Ensuring sustainable development: agriculture, ecology, energy and Earth science (IOP Conference Series: Earth and Environmental) : Science II International scientific and practical conference, Dushanbe, Tajikistan, 21–23 December 2022. – Bristol, BS2 OGR, United Kingdom: IOP publishing ltd, temple circus, temple way, bristol, england, BS1 6BE, 2023. – P. 12024. – DOI 10.1088/1755-1315/1229/1/012024.
13. National water policy of Tajikistan in the context of sustainable development / Kh. A. Odinaev, K. Kh. Barfiev, F. P. Arabov, K. A. Sodikov // E3s web of conferences : VIII International Conference on Advanced Agritechnologies, Environmental Engineering and Sustainable Development (AGRITECH-VIII 2023), Krasnoyarsk, 29–31 March 2023. – EDP Sciences: EDP Sciences, 2023. – P. 04028. – DOI 10.1051/e3sconf/202339004028.
14. Olmstead S. M. Climate change adaptation and water resource management: A review of the literature //Energy Economics. – 2014. – Т. 46. – С. 500-509.
15. Rosenzweig C. Et al. Assessing agricultural risks of climate change in the 21st century in a global gridded crop model intercomparison / C. Rosenzweig, J. Elliott, D. Deryng, A.C. Ruane, C. Müller, A. Arneth, J.W. Jones //Proceedings of the national academy of sciences. – 2014. – Т. 111. – №. 9. – С. 3268-3273.
16. Tripathi L., Ntui V. O., Tripathi J. N. Application of genetic modification and genome editing for developing climate-smart banana //Food and Energy Security. – 2019. – Т. 8. – №. 4. – С. e00168.
17. Wheeler T., Von Braun J. Climate change impacts on global food security //Science. – 2013. – Т. 341. – №. 6145. – С. 508-513.

УДК 332

Машокиров Ш.У.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОДХОДА К УСТОЙЧИВОМУ РОСТУ В РЕГИОНАЛЬНОМ РАЗВИТИИ

В статье рассматриваются общие методологические принципы экспансивного подхода и его связь с региональным прогрессом. Этот подход акцентирует внимание на постепенных и последовательных изменениях в стратегиях и политиках, что способствует эффективной адаптации к меняющимся условиям и снижению рисков. Авторы анализируют ключевые характеристики подхода, такие как адаптивность, способность вносить коррективы на основе полученной обратной связи и эффективное использование доступных ресурсов. Также приводятся практические примеры применения экспансивного подхода в различных регионах, что подтверждает его эффективность в условиях неопределенности и ограниченности ресурсов. На основе проведенного исследования разработаны рекомендации по внедрению этого подхода в региональные стратегии, что может способствовать устойчивому развитию и улучшению качества жизни населения. Работа направлена на углубление теоретической основы и практического применения экспансивного подхода в сфере регионального развития.

Ключевые слова: экспансия, развитие регионов, изменения, стратегическое планирование, адаптивные стратегии, рациональное использования ресурсов, устойчивое развитие, обратная связь, изменения в политике.

Машокиров Ш.У.

АСОСҲОИ МЕТОДОЛОГИИ РАВИШИ АФЗОЯНДАИ УСТУВОР ДАР РУШДИ МИНТАҚАВӢ

Дар мақола принсипҳои умумии методологии равиши экспансивӣ ва робитаи он бо пешрафти минтақа баррасӣ мешавад. Ин равиш ба тағйироти тадричан ва прогрессивӣ дар стратегияҳо ва сиёсатҳо барои мутобиқ шудан ба шароити тағйирёбанда ва коҳиш додани хатарҳо таъкид мекунад. Муаллифон хусусиятҳои асосии равишро, аз қабили мутобиқшавӣ, қобилияти ворид кардани ислоҳ дар асоси фикру мулоҳизаҳои гирифташуда ва истифодаи самараноки захираҳои мавҷударо таҳлил мекунанд. Мисолҳои амалии истифодаи усули экспансивӣ дар минтақаҳои гуногун низ оварда шудаанд, ки самаранокии онро дар шароити номуайянӣ ва маҳдуди захираҳо тасдиқ мекунанд. Дар асоси тадқиқот тавсияҳо оид ба ҷорӣ намудани ин равиш ба стратегияҳои минтақавӣ таҳия карда шуданд, ки метавонанд ба рушди устувор ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳолӣ мусоидат кунанд. Кор ба амиқтар кардани заминаи назариявӣ ва татбиқи амалии равиши экспансивӣ дар соҳаи рушди минтақа нигаронида шудааст.

Калидвожаҳо: тавсеа, рушди минтақавӣ, тағирот, банақшагирии стратегӣ, стратегияҳои мутобиқшавӣ, истифодаи оқилонаи захираҳо, рушди устувор, фикру мулоҳиза, тағйироти сиёсат.

Mashokirov SH.U.

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE SUSTAINABLE GROWTH APPROACH IN REGIONAL DEVELOPMENT

The article examines the general methodological principles of the expansive approach and its connection to regional progress. This approach emphasizes gradual and sequential changes in

strategies and policies, which facilitate effective adaptation to changing conditions and risk reduction. The authors analyze key characteristics of the approach, such as adaptability, the ability to make adjustments based on feedback, and the efficient use of available resources. Practical examples of the implementation of the expansive approach in various regions are also provided, demonstrating its effectiveness in conditions of uncertainty and resource scarcity. Based on the research, recommendations are developed for incorporating this approach into regional strategies, which could contribute to sustainable development and improved quality of life for the population. The paper aims to deepen the theoretical foundation and practical application of the expansive approach in the field of regional development.

Key words: expansionist approach, regional development, gradualism, strategic management, adaptive strategies, resource efficiency, sustainable development, feedback, political changes.

Инкременталистский подход к социально-экономическому развитию регионов рассматривает как постепенные и эволюционные изменения, а не как резкие революционные преобразования. Он подчеркивает, что политические и социальные изменения обычно происходят маленькими шагами, что дает возможность адаптироваться к различным условиям и требованиям [13].

Инкрементализм может быть связан с различными теориями, такими как теория элит, теория групп, теория политической системы, институционализм, гуманистическая теория, теория устойчивого развития, теория сбалансированного развития, теория саморазвития и теория рационального выбора.

Каждая из перечисленных теорий формирует представление о взаимосвязи между социальной стратегией и экономическим ростом регионов.

К. Линдблум акцентирует внимание на инкрементальном подходе в процессе принятия решений, что находит отражение в его концепции «достаточной рациональности». Это подразумевает, что люди, принимая решения, часто опираются на существующие результаты и имеющиеся механизмы управления, что позволяет избегать рисков, связанных с радикальными изменениями [4].

Линдблум подчеркивает, что инкрементализм становится особенно актуальным в плюралистических обществах, таких как США и Нигерия, где существует множество интересов, точек зрения и групп. В таких контекстах принятие решений сталкивается с рядом вызовов, связанных с необходимостью учета разнообразных потребностей и мнений [1].

Теория олигархии, предложенная Гаэтано Моской, занимает важное место в политической социологии. Моска обосновывал, что в любой системе администрирования, будь то демократия, монархия или автократия, власть всегда фокусируется в руках небольшого сообщества, которые принимают важнейшие решения и управляют обществом. Деление сообщество на правящий и не правящий классы по Моске отмечает колебания власти и политической элиты на политические действия. Это деление помогает проанализировать, как осуществляется власть в разнообразных сообществах и какие механизмы могут быть использованы для ее поддержания или изменения. По мнению Моски, правящий класс имеет больше власти, привилегий и доступа к ресурсам, в то время как неправящий класс, хотя и превосходит правящий класс по численности, остается подчиненным [6].

Теория элиты подчеркивает, что решения стратегического характера касающегося социально-экономического развития региона принимаются в первую очередь правящей элитой.

Таким образом, в соответствии теории элиты, стратегия социально-экономического развития региона формируется "сверху вниз", что подразумевает, что решения принимаются правящей элитой и затем внедряются в общество.

Игнорирование взглядов и потребностей населения при разработке стратегии развитии региона может вызвать серьезные социальные разногласия и недовольства. Поэтому важно учитывать интересы различных общественных групп для успешного воплощения стратегии.

Теория элит, изложенные Т. Дэй и Х. Зиглером, подчеркивает внимание на том, что элита осваивает центральное место в процедуре принятия решений и формировании стратегии развития общества. Вот основные предпосылки: [11]

1. **Ключевая роль элиты**. Элита играет ключевую роль в процессе принятии решений, а также в разработке планирование регионального развития.
2. **Контроль над ресурсами**. Элита обладает существенным влиянием на ресурсы и учреждения, что дает ей возможность управлять коллективными процессами.
3. **Формирование стратегии**. Стратегии социально-экономического развития формируются элитой, отражают ее интересы и очередности.
4. **Ограниченная роль населения**. У населения есть ограниченная вероятность участия в разработке и принятии стратегий, что приводить к его зависимости от решений элиты.
5. **Эксклюзивность знаний**. Элита полагает, что только им доступна неотъемлемые знания и ресурсы для определения и внедрения стратегических целей.

В контексте теории элит стратегия развития рассматривается как инструмент, с помощью которого элита выдвигает свои интересы и обеспечивать свою власть.

Инкрементализм действительно сочетается для работы в условиях неопределенности, главным образом, когда речь идет о стратегиях социально-экономического развития.

Инкрементализм и поэтапные подходы становятся важными инструментами для эффективного реагирования на вызовы и достижения целей в условиях ограниченных ресурсов и неопределенности.

Постепенный подход кажется политически целесообразной, особенно когда речь идёт о разработке и утверждения стратегий социально-экономического регионального развития. Так как данный метод основано на постепенных изменениях и дополнениях к существующим стратегиям, он позволяет достижению согласия между несколькими участниками управленческого процесса.

Благодаря поэтапным изменениям и корректировкам участники и заинтересованные стороны могут прийти к согласию по различным аспектам стратегии, учитывая разнообразные интересы и перспективы. Поскольку каждое изменение опирается на прошлый опыт, результаты и точный анализ ситуации, это позволяет избежать субъективные и не всегда эффективные управленческие и стратегические решения.

Несмотря на свои преимущества, постепенность также включает в себя важные аспекты, которые следует учитывать:

Ограничение изменений. Градуалистские подходы сосредоточены на постепенных, небольших шагах изменений, могут сдерживать изменения, и рискуют неадекватно реагировать на серьезные проблемы или изменения в окружающей среде.

- Недостаток значительных изменений. Постепенный подход может препятствовать реализацию быстрых и радикальных изменений, которые способны привести к долгосрочным выгодам и решению структурных проблем.

- Недостаток гибкости. В определенных случаях рост может привести к утрате гибкости и неспособности реагировать на быстро меняющиеся или кризисные обстоятельства.

- Трата времени и ресурсов. Из-за того, что изменения происходят постепенно, поэтапный подход может занять значительного времени и ресурсов, прежде чем будут достигнуты заметные результаты.

- Риск инерции. Продолжение использования поэтапного подхода может привести к инерции и препятствовать внедрению инноваций в решении имеющихся задач и выявлении новых возможностей.

В своей статье А. Вайс и Э. Вудхаус оценивают четыре постоянных критических замечания в адрес инкрементализма. Однако авторы не отвергают инкрементализм как жизнеспособный подход [10].

Некоторые ученые считают, что градуализм потерял актуальность к середине 1990-х годов, поскольку не смог эффективно реагировать на новые глобальные и региональные

вызовы. Этот подход, основанный на постепенных изменениях и отказе от жестких решений, был эффективен в условиях стабильности и предсказуемости. Однако в эпоху быстрых перемен и глобализации его недостатки становятся все более очевидными [2].

Другая группа исследователей стремится опровергнуть основные критические замечания в адрес градуализма, проводя эмпирические исследования, оценивающие его эффективность в условиях неопределенности. Эти исследования направлены на то, чтобы определить, действительно ли постепенное принятие решений имеет положительный эффект и насколько вероятно, что постепенный подход будет успешным [7].

В исследованиях последних лет ученые продолжают поддерживать поэтапный подход к стратегическому планированию и управлению, подчеркивая его важность в современных условиях. Они отметили, что инкрементализм остается важным из-за ряда преимуществ, таких как адаптивность, способность снижать риски и гибкость реагирования на меняющиеся обстоятельства [7].

Эволюция поэтапного подхода в стратегическом планировании и управлении сопровождалась дискуссиями о его сильных и слабых сторонах и попытками улучшить и развить первоначальную формулировку Чарльза Линдблома. Ученые и практики пытались адаптировать подход к современным условиям, принимая во внимание новые вызовы и возможности [3].

В условиях высокой неопределенности и быстрых изменений инкрементный подход оказывается более эффективным [9].

Многие города и регионы применяют поэтапный подход к подготовке документов стратегического и регионального планирования. Ярким примером является финский муниципалитет Лахти, который сочетает разработку и реализацию городской стратегии и генерального плана в рамках итерационного процесса [5].

В научной литературе предлагаются различные подходы к этапам стратегического планирования и стратегического управления. Эти подходы могут различаться в зависимости от теоретической школы, области применения и контекста. Однако многие из них имеют общие элементы и этапы [12].

Воедино собирая различные методологические подходы к формированию и осуществлению стратегий развития социально-экономического характера, можно выделить пять ключевых этапов. Эти этапы представляют универсальные фазы стратегического планирования, применимые к различным условиям и обстоятельствам. (Рисунок 1).

1. Анализ внешней среды (SWOT-анализ):

- Внешний анализ. Оценка макроэкономических факторов (PESTEL-анализ: политический, экономический, социальный, технологический, экологический и правовой) и отраслевых факторов (конкуренты, клиенты и поставщики).

- Внутренний анализ. Оценка внутренних ресурсов и имеющихся возможностей (финансовые, человеческие, технические а также организационные ресурсы).

- SWOT-анализ. Выявление сильных и слабых сторон, возможностей и угроз.

2. Формулировка миссии, видения и стратегических целей:

- Миссия. Заявление о региональных или организационных целях, а также ключевых задачах.

- Видение. Определение направления долгосрочного развития и желаемого будущего результата.

- Цели. Постановка конкретных, измеримых, достижимых, актуальных и срочных (SMART) целей.

Рисунок 1.Этапы стандартной региональной стратегии для поэтапного подхода

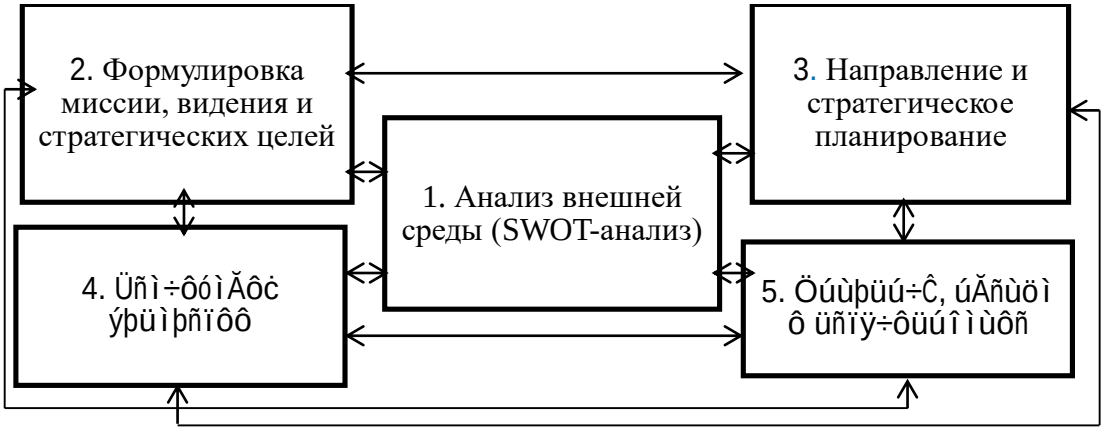

Примечание. Составлено автором

3. Направление и стратегическое планирование.

- Стратегическое направление. Выбор приоритетных направлений в области развития (например, экономические, социальные, экологические).

- План действий. Разработка подробных планов и мероприятий для достижения поставленныхстратегических целей.

- Распределение ресурсов. Определить возможные ресурсы и распределение их в соответствии со стратегическим целям.

4. Реализация стратегии.

- Реализация плана. Преобразование стратегических целей в конкретные действия и проекты.

- Координация и управление. Эффективное управление и организация координации деятельности.

- Коммуникация. Обеспечение информативности всех заинтересованных сторон и членов участвующих в процессе.

5. Контроль, оценка и регулирование.

- Контроль. Частое наблюдение за реализацией стратегии и выполнении плана.

- Оценка результатов. Анализ достигнутых результатов и сравнение их со стратегическими целями.

- Корректировка стратегий. Внесение необходимых изменений и адаптация стратегии на основе существующей информации и изменяющихся обстоятельств.

Преимущества и недостатки каждого этапа:

1. Оценка внешней среды.

Преимущества: помогает выявить ключевые факторы, влияющие на развитие региона, а также способствует подготовке к потенциальным изменениям.

Недостатки: требует сбора обширных данных и детального анализа, что может быть времязатратным процессом.

2. Определение миссии, видения и стратегических целей.

Преимущества: обеспечивает четкое направление и мотивирует участников процесса.

Проблемы: необходимо согласовать потребности заинтересованных сторон и достич консенсуса.

3. Направление и этапы стратегического плана.

Выгода: разрабатывается четкий план действий и появляются возможность эффективного распределения имеющихся ресурсов.

Проблемы: требуется детальная проработка и координация различных планов и мероприятий.

4. Реализация стратегии.

Преимущества: стратегические планы могут быть преобразованы в действия и реальные проекты.

Проблемы: деятельность может быть сложной для управления и координации, а заинтересованные стороны сопротивляются изменениям.

5. Мониторинг, оценка и регулирование.

Преимущества: возможность оценка эффективности стратегии и внесение необходимых изменений для достижения поставленных стратегических целей.

Проблемы: необходимость постоянного мониторинга и сбор информации, а также готовность к адаптации стратегии.

Данные методологические подходы к разработке региональных стратегий социально-экономического развития широко представлены в работах зарубежных исследователей и активно применяются в различных странах, в том числе и в Республике Таджикистан. представленные методологии считаются результатом многолетнего опыта и исследований в области стратегического планирования и управления, а также учитывают мировой опыт и налучшие практики.

Этот подход предлагает систематический способ анализа как внутренней, так и внешней среды, формулирования стратегических направлений и целей, а также разработки инструментов для мониторинга и координации стратегий. Он учитывает различные аспекты социально-экономического развития, включая экономические, социальные, экологические и политические факторы, а также интересы множества заинтересованных сторон.

Применение такого подхода, ориентированного на региональные особенности и возможности, позволяет эффективно планировать местное развитие с учетом конкретных условий. Он способствует созданию стратегий, которые можно успешно реализовать в будущем, обеспечивая устойчивый социально-экономический прогресс.

Основы теоретического и методологического анализа формирования инновационных стратегий финансового развития региональной системы на разных уровнях является ключевым этапом разработки эффективных стратегий регионального развития. Он позволяет выявить ключевые факторы и инструменты стимулирования внедрения инноваций, привлечения зарубежных инвестиций и обеспечения регионального устойчивого экономического развития.

В сложившейся социально-экономической ситуации в Республике Таджикистан переход к новым современным формам сотрудничества необходимо для устранения неравенства в регионе и стимулирования развития регионов страны; интеграция развития стратегий регионального в национальную стратегию развития Таджикистана до 2030 года является необходимым шагом в обеспечении гармоничного и устойчивого развития национальной экономики и общества.

Такие усилия по реформированию экономической модели и поощрению инноваций и инвестиций могут способствовать созданию благоприятной среды для развития предпринимательства, науки и технологий в сельских регионах Республики Таджикистан, что в конечном итоге повысит благосостояние и качество жизни населения страны.

Оценка и исследование качества документов планирования стратегии развития региона необходимы для обеспечения их эффективности и успешной реализации. Нижеследующие критерии необходимы и важны при оценке стратегий социально-экономического развития региона и позволяют глубоко проанализировать их содержание и целесообразность:

1. Основные элементы стратегии в том числе четко сформулированные цели и задачи, анализ нынешней ситуации и перспектив регионального развития, SWOT-анализ (анализ преимуществ недостатков, возможностей и угроз) а также выбор стратегических вариантов - ключевые требования к качеству документа стратегического характера.

2. Анализ роли региона и его экономических связей: необходимо оценить положение

региона в системе национальной экономики и его сотрудничество с другими регионами. Анализ экономических связей дает возможность определить основные факторы, которые влияют на развитие региона, и выявляет потенциальные риски и возможности для сотрудничества.

3. Анализ отраслевого и пространственного развития: обзор имеющихся секторов экономики региона и разработка кластерной политики смогут помочь определить направления для стратегического развития, а также пути оптимизации использования имеющихся ресурсов и стимулирования внедрения инноваций и конкурентоспособности.

4. Учет региональных аспектов: включение анализа пространственного развития и агломерационного развития региона позволяет учесть географическое расположение региона и его потребности в инфраструктуре, что является важным элементом устойчивой и сбалансированной организации.

По нашему мнению, предложенный общий подход к стратегическому планированию регионального развития является весьма содержательным, поскольку учитывает важнейшие аспекты этого процесса. Разделение на этапы позволяет систематизировать работу, проводить анализ текущей ситуации и регулярно отслеживать реализацию конкретных проектов. Более детально рассмотрим каждый из этих подходов:

1. Комплексный анализ социально-экономической ситуации. Это ключевой этап, на котором осуществляется сбор и анализ информации о текущем состоянии региона, проблемах, ресурсах и возможностях, что позволяет определить приоритетные направления для развития.

2. Создание нормативно-правовой базы. Установление правовой базы для стратегических планов помогает выработать механизмы для их реализации, что способствует эффективности и устойчивости выполнения этих планов.

3. Стимулирование эффективной работы учреждений. Мотивация государственных и частных учреждений для реализации стратегических целей, а также создание механизмов контроля, направленных на достижение этих целей, играет важную роль в успешности выполнения плана.

4. Привлечение заинтересованных сторон. Важно вовлекать граждан, предпринимателей, общественные организации и другие заинтересованные группы в процесс стратегического планирования. Это способствует лучшему пониманию потребностей общества и помогает учесть разнообразные приоритеты.

5. Создание системы мониторинга и оценки. Внедрение эффективной системы мониторинга позволяет отслеживать процесс реализации стратегии, выявлять проблемы и при необходимости корректировать план, обеспечивая его адаптивность.

Каждый из этих этапов играет ключевую роль в успешном стратегическом планировании и социально-экономическом развитии региона. Правильное сочетание этих подходов позволяет выработать адаптивные и эффективные стратегии, которые способствуют устойчивому развитию.

В контексте Республики Таджикистан важно отметить, что в стране уже существует своя методология, которая считается наилучшей практикой в регионе. Особое внимание при стратегическом планировании стоит уделить интересам граждан, а процесс разработки стратегии должен быть инклюзивным, включая участие различных групп общества, таких как представители гражданского общества и предприниматели.

Еще одной значимой проблемой, выявленной исследователями, является отсутствие единых стандартов и правил для формулировки стратегий в стране. Наличие четких и общепринятых стандартов поможет улучшить структурированность и последовательность разработки стратегий, а также повысить качество и прозрачность принимаемых решений.

Чтобы улучшить ситуацию, необходимо разработать и внедрить стандартизированные методы и технологии стратегического планирования, а также обучить и подготовить тех, кто вовлечен в процесс стратегического планирования, что поможет улучшить организационную

структуру и общую эффективность стратегического планирования.

Нижеприведенные ошибки в процессе формирования стратегий социально-экономического развития могут привести к принятие субъективных управленческих и стратегических решений, что в свою очередь может отрицательно повлиять на развитие региона и общества в целом:

- Ограниченное вовлечение заинтересованных сторон. Если процесс разработки стратегии будет полностью передан органам власти или передан на аутсорсинг, это может привести к игнорированию мнений и интересов ключевых групп, таких как гражданское общество, предприниматели и образовательные учреждения. В результате существует риск принятия решений, не отражающих реальные потребности и предпочтения местных сообществ.

- Недостаток прозрачности и участия. Если процесс разработки стратегии осуществляется без участия общественности и остается закрытым, это может вызвать недовольство и недоверие среди населения. Прозрачность и вовлечение населения играют ключевую роль в создании объективного и многогранного подхода к решению проблем, что способствует принятию решений, ориентированных на общественные интересы. Однако существуют и определенные риски:

- **Интуитивный подход к формулировке стратегии.** Когда процесс разработки стратегии основан на субъективных ощущениях и личных восприятиях, а не на объективном анализе данных и согласовании мнений различных заинтересованных сторон, это может привести к принятию необоснованных и неэффективных решений.

- **Неадекватная подготовка участников.** Если участники процесса не обладают необходимыми знаниями и навыками для анализа сложных социально-экономических проблем, это может привести к неверным выводам и разработке стратегий, которые окажутся неосуществимыми и неэффективными.

Эти проблемы в процессе разработки стратегий подчеркивают важность учета мнений широкого круга заинтересованных сторон. Когда разработка стратегии ограничивается только правительственными чиновниками или узким кругом советников, существует риск узкого и однобокого взгляда на ситуацию, что может привести к игнорированию потребностей и интересов различных социальных групп.

Для устранения этих недостатков необходимо внедрить механизмы активного вовлечения гражданского общества, бизнеса и научных кругов в процесс стратегического планирования. Это может быть достигнуто через организацию общественных консультаций, обсуждение проектов стратегий на публичных форумах и публикацию проектов для широкого общественного обсуждения. Таким образом, процесс разработки стратегий будет более инклюзивным и учитывать интересы разных слоев общества, что сделает его более эффективным и устойчивым.

Важно обеспечить прозрачность и доступ к информации о процессе разработки политики, чтобы граждане и заинтересованные стороны могли взаимодействовать с властями и влиять на принятие решений. Это сделает стратегическое планирование более подотчетным, а процесс принятия решений — более информированным и ориентированным на нужды сообщества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Beck U. Risikogesellschaft. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1986. 291 S.
2. Bendor J. A model of muddling through // American political science review. 1995. Vol. 89, iss. 4. P. 819–840.
3. Howlett M., Migone A. Charles Lindblom is alive and well and living in punctuated equilibrium land // Policy and society. 2011. Vol. . , iss. 1. P. 53–62
4. Lindblom C. The policy-making process. 2nd ed. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1980. 131 P.

5. Mäntysalo R., Tuomisaari J., Granqvist K., Kanninen V. The strategic incrementalism of Lahti master planning: three lessons // Planning theory and practice. 2019. Vol. 20, iss. 4. P. 555–572.
6. Mosca G. The ruling class. New York: McGraw Hill, 1939. 573 p.
7. Pal L. Assessing incrementalism: formative assumptions, contemporary realities // Policy and society. 2011. Vol. 30, iss. 1. P. 29–39
8. Pal L. Assessing incrementalism: formative assumptions, contemporary realities // Policy and society. 2011. Vol. 30, iss. 1. P. 29–39.
9. Salmela H., Lederer A. L., Reponen T. Information systems planning in a turbulent environ-ment // European journal of information systems. 2000. Vol. 9, iss. 1. P. 3–15
10. Weiss A., Woodhouse E. Reframing incrementalism: a constructive response to the critics // Journal of regional and city planning. 1992. Vol. 25, iss. 3. P. 255–273.
11. Баталов А. Э. Американская политическая мысль XX в. М.: Прогресс-Традиция, 2014. 622 с.
12. Гапоненко А.Л. Стратегическое планирование социально-экономического развития региона // Пространственная экономика. 2005. № 4. С. 40–53; Копылова Ю. В. Анализ этапов стратегического планирования развития региона // Вестник Ростовского государственного экономического университета. 2019. № 2(66). С. 42–50.
13. Ермакова Ж. А., Шестакова Е. В. Механизмы формирования и развития «организации будущего» в условиях новой экономики // Бизнес. Образование. Право. Вестник Волгоградского института бизнеса. 2018. № 4(45). С. 62–70.

УДК 338.4

Нидоев Н.Ф.

ТАЪМИНИ ИСТИФОДАБАРИИ САМАРАНОКИИ БЕХАТАРИИ ОБУ ОЗУҚАВОРӢ БО НАЗАРДОШТИ МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИСОДИЮ ИҶТИМОӢ ВА ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ТИҶОРАТӢ

Ðìü øìқú÷ì øìýĆì÷ìҳúô þìĆøôùô ôýþôĀúðìíìüôô ýìøìüìùúöôô íñāìþìüôô úíÿ úóÿқìîúüū íú ùìóìüðúĄþô øÿùúýôíìþҳúô ôқþôýúðôĊ ôËþôøúĒ îì āôóøìþüìýúùôěúô þôҷúüìþĒ ҷôҳìþô þìĆøôùô ìøùôċþô ôèþôýúðôô ðìî÷ìþ íú ùìóìüðúĄþô îìóĆô ěúóôüì ðìü ûìõîìýþìïË îì ěløíìýþìïË íúěløþìҳ÷ô÷öìüðì Ąÿðììùð. Ôùäÿùôù, ôøöúùôċþҳúô þìĆøôùô úèô÷úùìô ìҳú÷Ē íú úíÿ øìîúðô úóÿқì íú þìҳöôøô ùìîïúùôěúô ô÷øĒ îì ýìøþҳúô ìĀóì÷ôċþùúöô ôýþôĀúðìíìüôô íñāìþìüôô óìāôüìҳúô úíÿ úóÿқìîúüË ûñĄùôěúð öìüðì Ąÿðììùð.

Вожаҳои калидӣ: úí îì ôқ÷ôø, þìĆøôùô íñāìþìüôô úíÿ úóÿқìîúüË, þìĄìííÿýěúô íìõùì÷øô÷ì÷ôô ĚÿøěÿüË, ûüôùýôûěúô ôðúüìöÿùôô óìāôüìҳúô úí, ěløíìýþìïôô úíÿ úóÿèìîúüË, øìýĆì÷ìҳúô ҳôĀóô ûôüċāҳú, ýìøþҳúô ýìøìüìùúöôô ôýþôĀúðìíìüôô óìāôüìҳú, øÿùúýôíìþҳúô ôқþôýúðôĊ ôËþôøúĒ, āôóøìþüìýúùôěúô þôҷúüìþĒ.

Нидоев Н.Ф.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНОЙ И ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ С УЧЕТОМ ЭКОНОМИКО-СОЦИАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ И КОММЕРЧЕСКИХ УСЛУГ

Î ýþìþĈñ ìùì÷ôóôüÿĊþýċ îúûüúýć úíñýûñăñùôċ ĉĀĀñöþôîùúïú ôýûú÷Ĉóúîìùôċ îúðùúõ ô ûüúðúîú÷Ĉýþîñùùúõ íñóúûìýùúýþô ý ÿăñþúø ĉöúùúøôöú-ýúĂôì÷Ĉùćā úþùúĄñùôõ ô

öúøøñüăñýöôā ÿý÷ÿï ûú úíñýûñăñùôĊ ĉöúùúøôăñýöúõ íñóúûìýùúýþô ïúýÿðìüýþîì ý ÿăñþúø ý÷úòôîĄñõýċ ýúîüñøñùùúõ ýôþÿìĂôô îú îóìôøùúõ ýîċóô ô ýú÷ôðìüùúýþô ðüÿï ý ðüÿïúø. Þìöòñ ûüñðýþìî÷ñùć îúóøúòùúýþô üìĂôúùì÷Ĉùúïú úíñýûñăñùôċ ùìýñ÷ñùôċ ûüúðúîú÷Ĉýþîôñø ô îúðùćøô üñýÿüýìøô óì ýăñþ üñì÷ôóìĂôċ ùìÿăùćā ôùùúîìĂôõ ô ûüôúüôþñþùćā ùìûüìî÷ñùôõ.

Ключевые слова: îúðì ô ö÷ôøìþ, úíñýûñăñùôñ ûüúðúîú÷Ĉýþîñùùúõ ô îúðùúõ íñóúûìýùúýþô, øñòðÿùìüúðùćñ ôùôĂôìþôîć üñýûÿí÷ôöô, ûüôùĂôûć ÿûüìî÷ñùôċ îúðùćøô üñýÿüýìøô, îúðùìċ ô ûüúðúîú÷Ĉýþîñùùìċ ôùþñïüìĂôċ, îúûüúýć óìąôþć ÷ñðùôöúî, ùìûüìî÷ñùôċ ĉĀĀñöþôîùúïú ôýûú÷Ĉóúîìùôċ üñýÿüýúî, ĉöúùúøôăñýöôñ ô ýúĂôì÷Ĉùćñ úþùúĄñùôċ, öúøøñüăñýöôñ ÿý÷ÿïô.

Nidoev N.F.

ENSURING EFFECTIVE USE OF WATER SAFETY FOOD WITH CONSIDERATION OF ECONOMIC RELATIONS SOCIAL AND COMMERCIAL SERVICES

In the article, the issues of ensuring the effective use of water and food safety, taking into account economic and social relations, and business services to ensure the economic security of the state, taking into account the current situation in connection with each other, are analyzed. Also, the possibilities of rationally providing the population with food and water by strengthening scientific innovations and priority directions for the safe use of food and water resources are presented.

Key words: water and climate, ensuring water and food security, international initiatives of the republic, the principle of water resources management, ensuring efficient use, issues of glacier protection, areas of resource use, economic and social relations, business services.

Þì Ćøôùô ôýþôĀúðìíìüôô ýìøìüìùúöôô íñāìþìüôô úíÿ úóÿķìîúüħ íú ùìóìüðúĄþô øÿùúýôíìþχúô ôķþôýúðôĊ ôĔþôøúĒ îì āôóøìþüìýúùôĕúô þôɋúüìþĒ ðìü øÿùúýôíìþχúô íìõùì÷øô÷ì÷ôô Ɋÿøχÿüôô Þúɋôöôýþúù úðð íì úí íú ðôïìü ðìî÷ìþχú íú Öúðñöýô úíô Ɋÿøχÿüôô Þúɋôöôýþúù, ðôïìü ķúùÿùïÿóúüôô Ɋÿøχÿüôô Þúɋôöôýþúù îì øÿķìüüìúþô ýìùìðχúô χÿķÿöôô íìõùì÷øô÷ì÷ôñ, öô Ɋÿøχÿüôô Þúɋôöôýþúù ĉĆþôüúĀ öìüðììýþ, þìùóôø öìüðì øñĄìîìùð. Ì ýúýχúô ôķþôýúðôô øÿùúýôíìþχúô îúíìýþì íì úí íú ðôïìü ðìî÷ìþχú ðìü óìøôùìô χÿķÿķô íìõùì÷øô÷ì÷ôô úí îì ýúóôĄùúøìχúô íìõùôðìî÷ìþħ øÿķìüüìü öìüðì øñĄìîìùð.

Ðìü øúðìô 1 Öúðñöýô úíô Æÿøĕÿüôô ÞúĔôöôýþúù ìó 2 ìûüñ÷ô ýú÷ô 2020, Ĝ1688 úøìðììýþ: µÖúðñöýô úíô Æÿøĕÿüôô ÞúĔôöôýþúù øÿùúýôíìþĕúôĔìøĆôċþôüúúôð íì ýúĕôíĒ, ôýþôĀúðì, ôāþôĈüðúüĒ öìüðìùô úí îì úíĆñöþĕúô úí þìùóôø ùìøÿðì, íì ĕôĀó îì ôýþôĀúðìô ýìøìüìùúöô óìāôüìĕúô úí, ôùăÿùôù ĕôĀóô ĕÿėÿėĕúô ôýþôĀúðìíìüìùðìïúùô úí üìîúùì ïìüðôðììýþ½ [5].

Ðìü ĕìėôėìþ, Öúðñöýô úíô Ɋÿøχÿüôô Þúɋôöôýþúù îúíìýþì íì þìĆøôùô ôýþôĀúðìíìüôô ýìøìüìùúöôô íñāìþìüôô úí íú ùìóìüðúĄþô øÿùúýôíìþχúô ôķþôýúðôĊ ôĔþôøúĒ îì āôóøìþüìýúùôĕúô þôɋúüìþĒ úôð íì øìýĆì÷ìχúô úí îì ôķ÷ôø ðìü Æÿøχÿüôô Þúɋôöôýþúù, ôíúüìþ ìó ăÿùôù îìóôĀìχú øñíúĄìð: þìùóôø øÿùúýôíìþχúô ôķþôýúðħ ðìü ýúχìô ôýþôĀúðìíìüħ îì χôĀóô óìāôüìχúô úí, þìĆøôùô ìýúýχúô χÿķÿķôô ðìýþìôüħ îì üÿĄðô ôýþôĀúðìíìüħ îì χôĀóô óìāôüìχúô úí, øÿìõċù ùìøÿðìùô ûüôùýôûχúô ìýúýħ, ýìøþχúô ôýþôĀúðìíìüħ îì χôĀóô óìāôüìχúô úí [5].

Ɋÿøχÿüôô Þúɋôöôýþúù ðìü ýôČýìþô āÿð úðð íì øÿùúýôíìþχúô îúíìýþì íì úí óìüÿüìþô þìĆøôùô üÿĄðô ÿýþÿîúüô ôķþôýúðôĊþô āÿð, ôýþôĀúðìô ýìüĀìöúúúùì îì χôĀóô óìāôüìχúô úíüú ðìü ìýúýô üôúċô ûüôùýôûχúô χÿķÿķôô íìõùì÷øô÷ì÷ôô úí, χìøöúüôô øÿĀôð îì

ðĘýþúùì íú ðìî÷ìþχúô āúüôчū, íñāìþìüôô ÿøÿøôô ĉöú÷úïū, ôùöôĄúĀô χìøöúüôχúô íìõùì÷øô÷ì÷Ē ðìü ýúχìô øÿùúýôíìþχúô îúíìýþì íì úíüú íì ìýúý øñïôüìð.

Ðìü ěìėôėìþ, øìýĆì÷ìχúô ôýþôĀúðì îì χôĀóô øìùíìĆχúô úí íìüúô чúøñìô чìχúùū ċöñ ìó øìýĆì÷ìχúô øÿíüìøô ôчþôøúôîÿ ôкþôýúðôô øôùþìкì îì чìχúù íÿðì, Ӵÿøχÿüôô Þúчôöôýþúù χú÷ú ìó чúùôíô чúøñìô чìχúùū, χìøăÿùþìĄííýÿöúüô ôù ýúχìô χìČþìù øÿχôø ûìóôüÿĀþì Ąÿðì, ýú÷ěúýþ, öô íìüúô öÿĄúðìùô üúχ íì ýȳõô úċùðìô ðÿüìāĄúù îì χì÷÷ô ûüúí÷ñøìχúô øÿχôøô чìχúùū ýôČýìþô āúüôчôüú ěløüúěô ðôïìü ðìî÷ìþéú þìχôċ îì üúχìùðúóū øñùìøúċð.

ÖĘĄôĄěú îì þì÷úĄχúô óôČðô ìó чúùôíô Ìýúýïÿóúüô ýÿ÷χÿ îìχðìþô øô÷÷ū - ÛñĄîúô øô÷÷ìþ, Ûüñóôðñùþô Ӵÿøχÿüôô Þúчôöôýþúù øÿχþìüìø éøúøì÷ū Ülχøúù þȳ÷ô ðìěýú÷ìěú øìýĆì÷ìχúô ôýþôĀúðì íìüôô úíüú øìîüôðô íìüüìýôô ðìqôq qìüúü ðúðì, þìîúùôýþììýþ, öô þìĄìííÿýχúô ûñĄùôχúðĄÿðìô ô÷øìù ìýúýùúöô íìõùì÷øô÷ì÷Ē úôð íì χì÷÷ô øìýúô÷ô úí ìó чúùôíô чúøñìô чìχúùū ðìýþïôüū Číìùð.

Ýìχøô øÿχôø îì þì÷úĄχúô Ûüñóôðñùþô Ӵÿøχÿüôô Þúчôöôýþúù ðìü íì÷ìùð íìüðúĄþìùô ùÿĀÿóÿ ĉĆþôíúüô íìõùì÷øô÷ì÷ôô Ӵÿøχÿüôô Þúчôöôýþúù ðìü χì÷÷ô øìýĆì÷ìχúô ôýþôĀúðì îì χôĀóô øìùíìĆχúô úí íìüúô øìîчÿðôċþô íìüðìîúøô ùìý÷ô ôùýúùôċþ ýìüôîìqþū øìχýÿí øñČíìùð.

Ðìü ěìėôėìþ, íì ċöñ ìó úøô÷χúô øÿχôøô χìøöúüū îì öìĀô÷ô ýÿ÷χ þìíðô÷ ČĀþìùô úí îì ðìü Āúüÿøχúô ýìþχô íìõùì÷øô÷ì÷ôô úí íì χìø úøìðìùô ùìøúċùðìïúùô öôĄîìüχúô ïÿùúïÿùô чìχúù ôýíúþô ïÿĀþìěúô íú÷ú ìýþ. Ïÿóìąþì ìó ôù, þìĄìíÿýô ùìāÿýþôùô Ӵÿøχÿüôô Þúчôöôýþúù úôð íì ĉĆ÷úù ùìøÿðìùô ýú÷ô 2003 - ©Ýú÷ô úíô þúóìª îì ìó чúùôíô 148 öôĄîìüô чìχúù ðìýþïôüôô ûÿüüì ČĀþìùô úù, ôù öôĄîìüχúúú ðìü χì÷÷ô ôù øìýĆì÷ìô ûÿüìχìøôċþ íì ělø úîìüð.

Ìó ôù üĘ, ðìü àúüÿøô íìõùì÷øô÷ì÷ôô úíô þúóì ýú÷ô 2003 ðìü Ąìχüô ÐÿĄìùíñ ùìøúċùðìïúùô 53 öôĄîìü, 91 ýúóøúùô íìõùì÷øô÷ì÷ôîÿ øÿìýýôýìχúô øìüíÿþì, ùìøúċùðìïúùô íìüчìýþìô ðúôüìχúô ô÷øū, öúüĄôùúýúùô χìøìô кôþĆìχúô чìχúù, ùìøúċùðìïúùô 40 ýúóøúùχúô ŧìõüôðìî÷ìþū, øÿìýýôýìîÿ øìüöìóχúô ô÷øū îì ú÷ôøúùô øìĄχÿüô чìχúù Ąôüöìþ îìüóôðìùð. Ðìü ôù íúüì, ðìü ýÿāìùúúùôìĄúù ðìü øìüúýôøô ûȳĄôðìĄìîôô àúüÿøô íìõùì÷øô÷ì÷ū úôð íì øìýĆì÷ìχúô úíô þúóì 01 ýñùþċíüô ýú÷ô 2003 Ûüñóôðñùþô Æÿøěÿüôô Þúчôöôýþúù øÿěþìüìø é. Ülěøúù ăÿùôù ôíüúó ðúĄþììýþ: µØñþìîúù ïÿĀþ, öô ðìü ðìîúøô ýñ üȳóô öúüô àúüÿø, ÐÿĄìùíñ íì ċö "ûúõþìāþô úíô чìχúù" þìíðô÷ ČĀþ îì íìüχìқ íú Õúχìùùñýíÿüï ðìü ÌĀüôқúô Ӵìùÿíū îì Öôúþú ðìü ëúúùôċ ðìü ċö üìðôĀ чúõ ïôüôĀþ. ãÿùúùöô øìĆ÷ÿø ìýþ, ðìü àúüÿø қìüôí 500 ùìĀìü îìöô÷ ìó 53 öôĄîìüô чìχúù îì þìқüôíìù 100 ýúóøúùô íìõùì÷øô÷ì÷ū Ąôüöìþ ùìøÿðìùð. Óôøùìù, χìü ôĄþôüúöăôô ðÿĊøô àúüÿø ìó øôùíìüô úù ýÿāìùüúùū öìüð [8].

ä ôüöìþô îìýñô öôĄîìüěú, ýúóøúùěúô íìõùì÷øô÷ì÷ôîÿ øÿìýýôýìχú îì öúüĄôùúýúùô χìøìô кôþĆìχúô чìχúù, ìó ċö þìüìĀ øÿχôø íÿðìùô χì÷÷ô øìýĆì÷ìô úíüú ùôĄúù ðôχìùð, ìó þìüìĀô ðôïìü āÿýÿýôċþô øÿþþìχôðöÿùū ðúĄþìùô þìĄìííÿýěúô Ûüñóôðñùþô Ӵÿøχÿüôô Þúчôöôýþúùüú ðìü ělì÷ô øìýĆì÷ìěúô Ěìěúùē ùôĄúù øñðôχìùð. Ðìü ôù Ěúðì, 18 Āúüÿøô ðúôüïìüðôðì ðìü øôČùô хÿöÿøìþχú îì ùìøúċùðìïúùô чúøñìô Ąìχüîìùðū, ú÷ôøúù îì öúüĄôùúýúùô Ąôùúāþì ìó øÿěôøôċþ îì ýìüôîìқþôô ăúüìíôùôô øìóöÿü Ąìěúðìþ øñðôěìùð.

ØìĆ÷ÿøúþχúô ýúóøúùχúô øôùþìкìîôĊ íìõùì÷øô÷ì÷ū íúĄìð, úôðô óôČðì ìó 750 øô÷÷ôúù ùìĀìü íì úíô ùȳĄúöôô íñóìüìü ðìýþüìýū ùìðúĄþìù îì íú ðìüùìóìüðúĄþô ìĀóúôĄô þìðüôчôô ìχú÷ū þú ýú÷ô 2030 кìüôí 40 ðìüýìðô ìχú÷ôô чìχúù íì øÿĄöô÷úþô ùúüìýúôô úí ðÿăúü ïìĄþìùìĄúù, þú ăĒ ìùðúóì üĘóøìüüì îì øÿěôøôċþô ôù øìýĆì÷ìüú ùôĄúù øñðôěìð [8].

ÔùĆôöúý îì ðìü ìøì÷ þìþíôė ùìøÿðìùô þìĄìíÿýχúô ýúóìùðìô Ûüñóôðñùþô Ӵÿøχÿüôô Þúчôöôýþúùüú ðìü чúðìô χôĀóô óìāôüìχúô úíôô чìχúùū ðìü øìüχô÷ìχúô ïÿùúïÿù îúíìýþì íì øìýĆì÷ìχúô úí îì ôқ÷ôø íú ùìóìüðúþô þìĆøôùô ôýþôĀúðìíìüôô ýìøìüìùúöôô íñāìþìüôô úíÿ úóÿкìîúüū, øÿùúýôíìþχúô ôкþôýúðôĊ ôĚþôøúĒ îì

āôóøìþüìýúùôěúô þôчúüìþĒ ðìü Æÿøхÿüôô Þúчôöôýþúù, ăÿùôù øÿĄúхôðì ùìøÿðìù øÿøöôù ìýþ:

I. ÛñĄùôхúð ðìü Ôч÷úýôċô 54-ÿøô Øìчøìô ßøÿøôô Ýúóøúùô Øô÷ì÷ô Øÿþþìĕôð (ÝØØ) 1 úöþċíüô ýú÷ô 1999 îì ĉĆ÷úù ùìøÿðìùô ýú÷ô 2003 - Ýú÷ô úíô þúóì. Ðìü ùìþôĚìô ôù þìĄìííÿý 20 ýñùþċíüô ýú÷ô 2000 ðìü Ôч÷úýôċô 55-ÿøô Øìчøìô ßøÿøôô ÝØØ, ýú÷ô 2003 хìøăÿù ýú÷ô íìõùì÷øô÷ì÷ôô úíô þúóì ĉĆ÷úù öìüðì Ąÿðì, 29 ìîïÿýþ þú 1 ýñùþċíüô ýú÷ô 2003 ðìü Ąìхüô ĐÿĄìùíñ àúüÿøô íìõùì÷øô÷ì÷ū úðð íì úíô þúóì íìüïÿóúü ïìüðôð;

II. Ðìü ìýúýô ûñĄùôхúðô Ûüñóôðñùþô Ųÿøхÿüôô Þúчôöôýþúù úðð íì ĉĆ÷úù ùìøÿðìùô ýú÷хûô 2005-2015 хìøăÿù Ðìхýú÷ìô íìõùì÷øô÷ì÷ôô ìøì÷©Úí íìüúô хìČþª 23 ðñöìíüô ýú÷ô 2003, Øìчøìô ßøÿøôô ÝØØ ðìü ìýúýô éĆ÷úøôċô ĐÿĄìùíñ ĶìþĆùúøìô ðìā÷ðúüñüú ķìíÿ÷öìüðì, ýú÷хûô 2005-2015-üú хìøăÿù Ðìхýú÷ìô íìõùì÷øô÷ì÷ôô ìøì÷©Úí íìüúô хìČþª ĉĆ÷úù ùìøÿð [9];

III. Íú ûñĄùôхúð îì øÿì÷÷ôĀôô Ųÿøхÿüôô Þúчôöôýþúù Ýú÷ô 2013 чúøñìô íìõùì÷øô÷ì÷ū, ðìü ìýúýô ĶìþĆùúøìô Øìчøìô ßøÿøôô ÝØØ - 67/204, ýú÷ô íìõùì÷øô÷ì÷ôô хìøöúüū ðìü ýúхìô úí ĉĆ÷úù ùìøÿð, öô øìüúýôøô úғúóô úù ðìü ķìüúüïúхô ê ÙÑÝÖÚ ðìü Ąìхüô Ûìüôò 11 Āñîüì÷ô ýú÷ô 2013 íìüïÿóúü ïìüðôð.

Øúěôċþô Ýú÷ô íìõùì÷øô÷ì÷ôô хìøöúüū ðìü ýúхìô úí ðìü ýú÷ô 2013 íìü úù ìýþ, öô øìěóúùóìøúù îìķþô þìхôċô©Ðôðô ï÷úíì÷ū ðìü ýúхìôúíªüìýððì íÿð îì íì©Ðôðô ï÷úíì÷ū ðìü ýúхìô úíª øñíúċð, öô ùì þìùхú хìðìĀхúô ýþüìþñïôô ðìü ýìþхô íìõùì÷øô÷ì÷Ē øÿîúĀôķìĄÿðì ðìü ýúхìô óìāôüìхúô úí, íì÷öô üúχχúíÿ øìîķñĆхúô îúķñôô þìþíôķô хìðìĀхú üúчñĆ íì úíþìĆøôùöÿùū, ôðúüìô óìāôüìхúô úí îì þìĆøôùô ìøùôċþĒ, îúíìýþì íì úí îúüôð öìüðì Ąìîìùð. ©Ðôðô ï÷úíì÷ū ðìü ýúхìô úíª хìøăÿùôù íúċð íú ðôïìü ýþüìþñïôċхú îì øìîķñĆхúô øÿúýôü ùôýíìþô хì÷÷ô øÿĄöô÷úþô ï÷úíì÷ū îì ăú÷ôĄхúô ìýüô 21, ìó чÿø÷ì öúùýñûýôċô©Ôķþôýúðô ýìíóª îì хìðìĀхúô üÿĄðô ÿýþÿîúü øÿþúíôķ öìüðì øñĄÿð.

Ôù øìýĆì÷ì ìó úù Ĕôěìþ øÿěôøôċþô āúýì ðúüìð, öô óôČðì ìó 80 Āúôóô óìāôüìхúô úíôô øôùþìķì ðìü ķì÷ìøüìîô ðÿ öôĄîüô íú÷úúí - Æÿøěÿüôô Þúчôöôýþúù îì Æÿøěÿüôô Ķôüғóôýþúù þìĄìööÿ÷ Číìùð ěìø, óôČðì ìó 85 Āúôóô úí ðìü öôĄîüхúô ûúČùúí ôýþôĀúðì øñĄìîìùð. Χìøóìøúù, øìùĀôìþхúô öôĄîüхúô íú÷úúíÿ ûúČùúí ðìü øìýĆì÷ìô ôýþôĀúðìô øìîýôøôô óìāôüìхúô úí ùì хìøì îìķþ íú хìø øÿîúĀôķìùð, öô āÿð íúôýô ýìü óìðìùô ôāþô÷úĀúþô øÿìõċù øôČùô úùχú øñíúĄìð [9].

Þìô ôù ýú÷ěúô ðìü íú÷ú óôöüïìüðôðì íú þìĄìííÿýěúô Ûüñóôðñùþô Ųÿøхÿüôô Þúчôöôýþúù øÿхþìüìø éøúøì÷ū Ümхøúù ðìü Ąìхüô ĐÿĄìùíñ ċö ķìþúü ăúüìíôùôхúô ýìþхô íìõùì÷øô÷ì÷ū úðð íì þìĆøôùô ôýþôĀúðìíìüôô ýìøìüìùúöôô íñāìþìüôô úíÿ úóÿķìîúüū íú ùìóìüðúĄþô øÿùúýôíìþхúô ôķþôýúðôĆ ôĔþôøúĒ îì āôóøìþüìýúùôěúô þôчúüìþĒ ïÿóìüúùôðì Ąÿð, öô øÿхôøþìüôùìĄúù ôùχúċùð:

1. Ìó 29 ìîïÿýþ þú 1 ýñùþċíüô ýú÷ô 2003 - àúüÿøô íìõùì÷øô÷ì÷ôô úíô þúóì;

2. Ìó 30 øìõ þú 1 ôĊùô ýú÷ô 2005 - ÖúùĀüúùýô íìõùì÷øô÷ì÷ū ðúôü íì хìøöúüôхúô øôùþìķìîū ðìü хìîóìô ðìüČхúô íìõùôýìüхìðū;

3. Ìó 27 þú 29 ôĊùô ýú÷ô 2008 - ÖúùĀüúùýô íìõùì÷øô÷ì÷ū ðúôü íì öúхôĄ ðúðìùô úĀìþхúô þìíôôô øìüíÿþ íì úí;

4. Ýú÷хûô 2010 - 2015, ìó Ĕÿø÷ì 8 -10 ôĊùô ýú÷ô 2010 - ÖúùĀüúùýô íìõùì÷øô÷ì÷ôô ýìþхô íì÷ìùð úðð íì íìüüìýôô Āìüúíôüô øôČùìøÿχ÷ìþô üìĀþô þìþíôķô Ðìхýú÷ìô íìõùì÷øô÷ì÷ôô©Úí íìüúô хìČþª;

IV. Ðìü ìýúýô þìĄìííÿýô Ûüñóôðñùþô Ųÿøхÿüôô Þúчôöôýþúù ìó 12 ìûüñ÷ô ýú÷ô 2015 óôøùô íìüïÿóúüôô àúüÿøô чìхúùôô úí ðìü Ąìхüô Þñïÿô Ųÿøхÿüôô Öúüñċ, 21 ðñöìíüô ýú÷ô 2016 Øìчøìô ßøÿøôô ÝØØ ĶìþĆùúøìô ðìā÷ðúüúú úððô ýú÷хûô 2018-2028-üú хìøăÿù Ðìхýú÷ìô íìõùì÷øô÷ì÷ôô ìøì÷©Úí íìüúô üÿĄðô ÿýþÿîúüª ĉĆ÷úù ùìøÿð [10].

Üÿóô 22 øìüþô ýú÷ô 2018 ðìü ÔČ÷úþô Øÿþþìχðìô Ìøüôöú íìāĄðì íì úғúóô üìýøôô Ðìхýú÷ìô íìõùì÷øô÷ì÷ôô ìøì÷µÚí íìüúô üÿĄðô ÿýþÿîúü½, ýú÷хûô 2018-2028, ăúüìíôùôô

ýìþχô ú÷Ē ðúôü ïìüðôðì, Ûüñóôðñùþô Ɋÿøχÿüôô Þúɋôöôýþúù íì χìõýô üúχíìüô öôĄîìüô þìĄìííÿýöúü ðìü úù ôĄþôüúö îì ðìü ýÿāìùüúùôìĄúù íìüúô ïÿýþìüôĄô þì ɋüôíìô ìùðȳāþì îì χìøöúüôχú ðìü þìĆøôùô ôýþôĀúðìô íúýÿíúþô ôù ùñĆøìþô íñíìχú íìüúô ùìý÷χúô úċùðì ùìқĄô øÿχôøô úùüú ìüóČíĒ ùìøÿð.

23 ìûüñ÷ô ýú÷ô 2022 ðìü ýÿāìùüúùôô Ûüñóôðñùþô Þúɋôöôýþúù éøúøì÷ī Üìχøúù ðìü øìüúýôøô ôĀþôþúχô Ýìøøôþô ăúüÿøô úíôô öôĄîìüχúô øôùþìқìô Úýôč îì ßқČùÿýô Úüúø øìîüôðô óôöü ìýþ, öô µÞúɋôöôýþúù χìøăÿù þìĄìííÿýöúüô Ðìχýú÷ìô ùìîô ìøì÷ ©Úí íìüúô üÿĄðô ÿýþÿîúüª, ©Üìîìùðô úíô ĐÿĄìùíñª-üú úғúó íìāĄôðì, ýú÷ô 2018 ÖúùĀüúùýô ùìāÿýþôùô ýìþχô íì÷ìùðüú úôð íì Ðìχýú÷ì ðúôü ùìøÿð.

ÖúùĀüúùýô ùìîíìþôô ĐÿĄìùíñ ìó 6 þú 9 ôĊùô ýú÷ô 2022 χìøăÿù χì÷қìô ìýúýī íìüúô ûìõîìýþìùô óìùɋôüìô ăúüìíôùôχúô ïÿùúïÿùô ɋìχúùī āôðøìþ öìüðì, úôð íì íìüüìýôô øôČùìøÿχ÷ìþô Ðìχýú÷ìô úí ùìқĄô öì÷ôðī ðúĄþ. ÖúùĀüúùýô ýú÷ô 2023 ðìü ÙĊ-Õúüö, íìĆð ìó қìüôí ûìùɋúχ ýú÷ô ùìāÿýþôù ÖúùĀüúùýô úíô ýú÷ô 1977-ô ÝØØ, óñüô χìøüìôýôô Þúɋôöôýþúù îì ÛúðĄúχôô Ùôðñü÷ìùðôċ íìüïÿóúü ïìüðôð.

Ðìü ûìüþìîô ÖúùĀüúùýô øìóöÿü úôð íì ä ìüχô Āìüúïôüô øôČùìøÿχ÷ìþô χìðìĀχúô Ðìχýú÷ìô íìõùì÷øô÷ì÷ôô ìøì÷ µÚí íìüúô üÿĄðô ÿýþÿîúü½, ýú÷χúô 2018-2028, öô ìó 22 þú 24 øìüþô ýú÷ô 2023 ðìü Ąìχüô ÙĊ-Õúüöô ÔČ÷úþô Øÿþþìχôðìô Ìøüôöú íú þìĄìííÿýô Ɋÿøχÿüôô Þúɋôöôýþúù îì þìχþô χìøüìôýôô Ûüñóôðñùþô Þúɋôöôýþúù øÿχþìüìø éøúøì÷ī Üìχøúù ðìü ýìþχô ú÷Ē íìüïÿóúü ïìüðôð, îúíìýþì íì øìýúô÷ô úí íú ðìýþìôüôô ûñĄùôχúðô Ɋÿøχÿüôô Þúɋôöôýþúù îì қííÿ÷ô ùÿχ қìþĆùúøì ðìü ðÿ ðìχýú÷ì ìó ɋúùôíô Øìɋøììô ÿøÿøôô ÝØØ úôð íì øìýĆì÷ìχúô úí îì üìôýôô Ûüñóôðñùþô Þúɋôöôýþúù ðìü ÖúùĀüúùýô ɋìχúùôô ýìþχô ú÷Ē øúċô ôĀþôāúüô öÿ÷÷ô þúɋôöúù îì ùôĄúùìô íÿóÿüïô ĉĆþôüúĀô Ɋÿøχÿüôô Þúɋôöôýþúù ìó ɋúùôíô ɋúøñìô ɋìχúùĒ øñíúĄìð.

ãÿùôù þìüóô öúüĒ ôðúøìô øìùþôқôô χì÷÷ô ûüúí÷ñøìχúô ÿøÿøôɋìχúùôô úí íÿðì, ìýúýχúô þìùóôøô хÿқÿқôô øìýĆì÷ìχúô úíüú ðìü ýìþχô қúùÿùïÿóúüôô øô÷÷ī îì хÿчɋìþχúô íìüùúøìîī íú øìқýìðô üúχìùðúóī ùìøÿðìùô ΧìðìĀχúô ÜÿĄðô ßýþÿîúü ðìü ðúôüìô Ðìχýú÷ìô íìõùì÷øô÷ì÷ôô ìøì÷ ©Úí íìüúô üÿĄðô ÿýþÿîúüª øÿýúôðìþ āúĕìð öìüð [11].

Çìøôù þìüôė, øìýĆì÷ìô úí ðìü ýôČýìþô āúüôɋôô Ɋÿøχÿüôô Þúɋôöôýþúù øìîқñô øìāýÿýüú ôĄғú÷ øñùìøúċð, óñüú Ąìĕúðìþô úù ɋúùôíðúüī ùìøÿðìùô 4 þìĄìííÿýô ï÷úíì÷ôô ĉöú÷úïôô îúíìýþì íì χì÷÷ô øìýĆì÷ìô úí ðìü ýìþχô ɋìχúùī îì öĘĄôĄĕú úôð íì þìĆøôùô ðìýþüìýôô ìχú÷ī íì úíô þúóìô ùȳĄúöī øñíúĄìð.

Ɋÿøχÿüôô Þúɋôöôýþúù þôíқô øìĆ÷ÿøúþô øÿþìāìýýôýúù ìó üȳõô íÿóÿüïôô χìчøô óìāôüìχúô ïôðüúĉùñüïñþôöī ðìü ɋìχúù øìқúøô 8-ÿø îì ìó üȳõô χìчøô қôČýôô óìāôüìχú íì χìü ýìüô ìχú÷ī ɋúõχúô ìîîì÷ îì íì χìü 1 öø. хÿðÿð Ēúô ðÿîîÿøüú ôĄғú÷ øñùìøúċð. Ðìü ëìėôèìþ, ðìü ĔÿøχÿüĒ íñĄ ìó 25 χìóúü ðìüČ îì ðìüČāìχú, óôČðì ìó 10000 ûôüċā îì öȳ÷χúô óôČðñ, öô ðìü úùχú 20 öø^3 úíχúô ùȳĄúöī óìāôüì Ąÿðìùð [7, ýìě. 8-9].

Ìóíìýöô íìü ìýìüô þìĆýôüô þìғõõüČíôô ôқ÷ôø óôČðì ìó 50 ðìüýìðô ìχú÷ôô ɋìχúù íú øÿĄöô÷ôô ùúüìýúôô úí üȳ íì üȳ íÿðì, ìĀóÿðìùô úĀìþχúô þìíôôô îúíìýþì íì úí îì üìîìùðô íôČíúùĄìîī íì óìāôüìχúô úíī îì ýôĀìþô úù þìĆýôüô øìùĀī øñüìýúùìùð, úùĕú ìó ɋúøñìô ɋìχúùī þìþíôқô ăúüìχúô Āìîüôúú þì÷ìí öìüðì, þìĄìííÿýöúüī, χìøíìýþìïĒ îì χìøöúüôô ýìøìüìùúöúú øôČùô öôĄîìüχúô χìøýúċ þìèúóú øñùìøúċùð.

Ìó ôù üĘ, íìüúô íì þìùóôø ðìüúîìüðìùô øÿùúýôíìþχúô øÿχôøô ýúχìô úí óìüÿüìþô қìíÿ÷ô ýìùìðχúô ùìî îì Č îúüôð ùìøÿðìùô þìғõôüÿ ô÷úîìχú íì ýìùìðχúô øñĆČüôô хÿқÿқôô ìøì÷öÿùìùðì, ìó Ĕÿø÷ì þìöøô÷ ðúðìùô Öúðñöýô úíô Ɋÿøχÿüôô Þúɋôöôýþúù îúíìýþì íì ìøì÷ī ùìøÿðìùô ôý÷úχúþô ýúχìô úí îì ïÿóìüôĄ íì ûüôùýôûô ôðúüìöÿùôô χìøïôüúĆùìô óìāôüìχúô úí ûñĄ úøìðì, þìχüôüô ùìîô úù қìíÿ÷ ïìüðôð.

V. ãô þìîüñ, öô ðìü Ûì Čøô Ûüñóôðñùþô Ɋÿøχÿüôô Þúɋôöôýþúù, øÿχþìüìø éøúøì÷ī Üìχøúù 23 ðñöìíüô ýú÷ô 2022 ðìü íúüìô þìĄìííÿýô ûìùĔÿøô Æÿøĕÿüôô Þúɋôöôýþúù ėìõð öìüðì Ąÿðììýþ: µÍúôýô қìùúìþøìùðôýþ, öô Þúɋôöôýþúù ðìü ýìþχô íìõùì÷øô÷ì÷ī χìøăÿù öôĄîìüô þìĄìííÿýöúü ðìü χì÷÷ô øìýĆì÷ìχúô øìüíÿþ íì úíÿ ôқ÷ôø ĉĆþôüúĀ Ąÿðììýþ. 14-

ÿøô ðñöìíüô ýú÷ô ч́úüū Øìч́øììô ßøÿøôô Ýúóøúùô Øô÷ì÷ô Øÿþþìхôð ðìü íúüìô µÝú÷ô íìõùì÷øô÷ì÷ôô хôĀóô ûôüċāхú½ ĉĆ÷úù öìüðìùô ýú÷ô 2025 îì 21-ÿøô øìüþ хìøăÿù µÜȳóô ч́ìхúùôô ûôüċāхú½, öô ìó ч́úùôíô Рúч́ôöôýþúù ûñĄùôхúð Ąÿðì íÿð, ċöðô÷úùì кìüúü кì íÿ÷ öìüð. ØÿîúĀôкô ôù кìþĆùúøì ðìü ăìхúüăȳíô Ýúóøúùô Øô÷ì÷ô Øÿþþìхôð àúùðô øìкýìðùúöô íìõùì÷øô÷ì÷ū úôð íì øìýĆì÷ìхúô хôĀóô ûôüċāхú þìĆýôý ČĀþì, îúíìýþì íì ôù øìîóȳĆ ýú÷ô 2025 ðìü Ąìхüô ÐÿĄìùíñ öúùĀüúùýô ýìþхô íì÷ìùðô Ýúóøúùô Øô÷ì÷ô Øÿþþìхôð íìüïÿóúü øñïìüðìð. Øúċô ôĀþôāúü îì ýìüĀìüúóôô хìøìô øúýþ, öô ½ ®Á º ¶ » ¶ ¯ À ¶ ¸ ¼ ®¼¶¼ » ¶ ¶ ¸ ¶ Æ ° ®®¾ ¶ø ìì ø ¼Ć ì÷ìхúô úí îì ôк÷ôø ðìü øôкČýô ýìõČüì ìøì÷ū āúхìð Ąÿð½ [13].

Éìíÿ÷ô ăÿùôù èìüúü îì кìþĆùúøìĕú ðìü øôкČýô чìхúù ôкðúøô øÿхôø îì þìĆüôāū íÿðì, þìîìýýÿþô úù ч́úøñìô чìхúùū ôøöúù ûìõðú øñöÿùìð, öô íìüúô хôĀóô íÿóÿüïþìüôù øìùíìĆхúô úíô úĄúøôðìùū þìðíôüхúô øÿĄþìüìöô óìüÿüū ìùðñĄìð.

Íúċð ïÿĀþ, öô øÿþìāìýýôýúùô ýúхì íú ūȳùìøúôхúô ч́ú÷ôí ðúôü íì ûôüċāхú, úóøúôĄхú îì úкôíìþхúô úíĄìîôô ûôüċāхú ýÿхíìþхúô ýÿðøìùð ìùч́úø ðúðì, þìĄìííÿýхúô чìхúùôô Ýìüîìüô ðìî÷ìþüú ðìü ôù ýìøþ ýìüôîìкþôĊ Ąúčùô þìĕýôù îì øúùðìïúü ùúøôðìùð.

Çìøôù þìüôė, íú ðìýþïôüū ìó ôкðúøхúô чìхúùôô Ûüñóôðñùþô Рúч́ôöôýþúù øÿхþìüìø éøúøì÷ū Üìхøúù íú ðì÷ñ÷хú ðìü íúüìô хôĀóô øÿхôþô óôýþ, ûñĄùôĕúðô ûìùËÿøô Ч́ÿøхÿüôô Рúч́ôöôýþúù úôð íì îìóĆ, хú÷ìþ îì ðÿüùìøúô úíÿ ûôüċāхúô øìø÷ìöìþ îì чìхúù üúĕìùðúóĒ öìüðì Ąÿð.

3 øìüþô ýú÷ô 2021 ðìü øÿ÷úкúþô ċöÿøô Ûìùñ÷ô ýìþхô íì÷ìùð úôð íì øìýĆì÷ìхúô úí îì ôк÷ôø, öô ðìü Ąìö÷ô îôðñúöúùĀñüñùýôċ Ûüñóôðñùþô Ч́ÿøхÿüôô Рúч́ôöôýþúù øÿхþìüìø éøúøì÷ū Üìхøúù ôĄþôüúö îì úôð íì øìýĆì÷ìхúô úí îì ôк÷ôø ýÿāìùúúùū ùìøÿðì, ýìííìô ìýúýôô þì÷õôüČíôô ôк÷ôøüú ðìü úíĄìîôô íúýÿüĆìþô ûôüċāхú ðìü ùìþôчìô ïìüøĄìîôô ï÷úíì÷ū øìĆùôðúð öìüðìùð.

Íú îÿËÿðô öúüĕúô ìùËúøðúðìĄÿðì îì ðìýþúîìüðĕúô óôöüïìüðôðì, ôøüȳóχú ðìü øôèČýô Ëìĕúù þì÷õôüúþô ч́ôðõôñ ðìü úí Ąÿðìùô ċā ðìü ûôüċāхú íì ìøì÷ úøìðì ôýþúðì, úíĄìîôô ûôüċāхúô Ìüöþôöì îì Ìùþìüöþôðì íúôýô íì÷ìùðĄìîôô ýìþхô ÿкČùÿýô чìхúùū ïìüðôðìì́ýþ. ãÿùôù ĕú÷ìþ øñþìîúùìð íì хìČþ îì ùñöȳìхîú÷ôô ýìðχú øô÷÷ôúù ýúöôùúùô öôĄîìüхúô āÿüðô ч

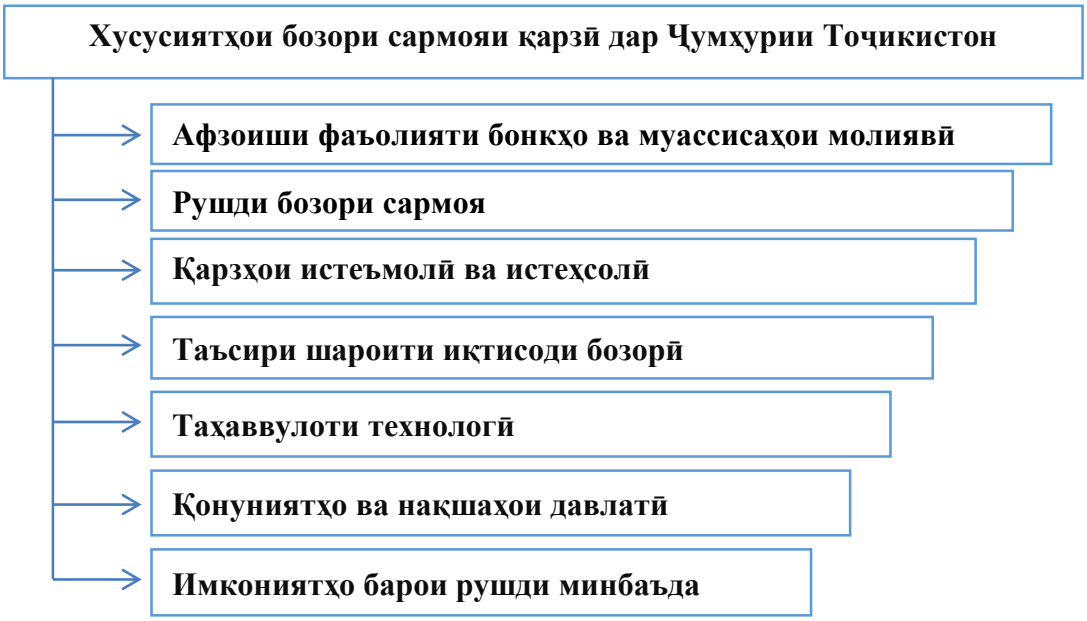

Расми 2. Хусусиятҳои бозори сармояи қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ôù āÿýÿýôċþχú ùôĄúù øñðôχìùð, öô íúóúüô ýìüøúċô қìüóôô Ҷÿøχÿüôô Þúҷôöôýþúù ðìü χú÷ô üÿĄð қìüúü ðúüìð. Íìüúô üÿĄðô øôùíìĆðìô ôù íúóúü, þìχôċô ýôČýìþχúô øú÷ôċîôô ýìøìüìùúö îì þìĆøôùô ÿýþÿîúüôô øú÷ôċîī óìüÿü ìýþ.

Íúóúüô ýìüøúċô қìüóôô Ҷÿøχÿüôô Þúҷôöôýþúù íì ғìõü ìó āÿýÿýôċþχúô ûñĄùôχúð ïìüðôðì íúó ðúüúô āÿýÿýôċþχúô ôқþôýúðī, ôҷþôøúī îì хÿқÿқī øñíúĄìð.

áÿýÿýôċþχúô ôқþôýúðī ìó ìĀóúôĄô ĀìĆú÷ôċþô íúùöχú îì øÿìýýôýìχúô øú÷ôċîī îúíìýþì ìýþ, íúóúüô ýìüøúċô қìüóī ðìü χú÷ô üÿĄð қìüúü ðúüìð, öô ôù íì ìĀóúôĄô Ąÿøúüìô íúùöχú, Āô÷ôì÷χú îì þìĄöô÷úþχúô қìüóôô āÿüð îúíìýþì øñíúĄìð. Қìüóχúô ôýþñĆøú÷ī íìüúô ìχú÷ī îì қìüóχúô ôýþñχýú÷ī íìüúô ýúχìχúô þôҷúüìþ îì ôýþñχýú÷úþ ðúðì øñĄìîìùð, öô ôù íì üÿĄðô ôқþôýúðô øô÷÷ī øÿýúôðìþ øñöÿùìð. Íì Ąìüúôþô ôқþôýúðô íúóúüī, ìó қìíô÷ô üìқúíìþ, ôùĀ÷ċþýôċ îì þì₮ôüúþχúô ï÷úíì÷ī, íì ĀìĆú÷ôċþô íúóúüô ýìüøúċô қìüóī þìĆýôüô ìøôқ øñüìýúùìùð.

áÿýÿýôċþχúô ôҷþôøúī ìó ðìýþüìýôô íì øìùíìĆχúô øú÷ôċîī îúíìýþì øñíúĄìð. ÍìĆóñ ýúχìχúô ôқþôýúðī îì øôùþìқìχú íú øÿĄöô÷úþô ðìýþùúüìýī íì øìùíìĆχúô øú÷ôċîī üȳíìüȳ χìýþìùð, öô ôù íì üÿĄðô ùúíìüúíìüô ôҷþôøúī øÿýúôðìþ øñöÿùìð. Íú üÿĄðô þñāùú÷úïôċχúô ùìî, ðìü ĀìĆú÷ôċþô íúùöðúüī îì қìüóχúô úù÷ìõù, ôøöúùôċþχúô ùìî íìüúô ĀìĆú÷ôċþô íúóúüô ýìüøúċô қìüóī ûìõðú Ąÿðììùð, öô ôù íìüúô íñχþìü ùìøÿðìùô āôóøìþüìýúùī îì ðìýþüìýôô øìùíìĆχúô øú÷ôċîī ìχìøôċþô íÿóÿüï ðúüìð.

áÿýÿýôċþχúô хÿқÿқī ìó қúùÿùôċþχúô қìíÿ÷ïìüðôðì îì þìùóôøöÿùìùðìô íúóúüô ýìüøúċô қìüóī, ýþüìþñïôċχú îì ùìқĄìχúô ðìî÷ìþī îúíìýþì øñíúĄìð, öô ìχøôċþô óìøôùìîī ðúüìð. Ðìü ýìùìðχúô øñĆČüôîÿ хÿқÿқī, öô ðìü Ҷÿøχÿüôô Þúҷôöôýþúù қìíÿ÷ïìüðôðììùð ðìü úùχú хôĀóô хÿқÿқχúô қìüóïôüìùðì îì қìüóðôχìùðì, хÿқÿқ îì ÿχðìðúüôχúô úùχú ðìü üìîìùðô ìøì÷ī ùìøÿðìùô Ąìüþùúøìχú úîìüðì Ąÿðììýþ.

Íúóúüô ýìüøúċô қìüóôüú ðìü Ҷÿøχÿüôô Þúҷôöôýþúù íúùöχú þìĄöô÷ øñðôχìùð, íì üÿĄðô ôқþôýúðôČþô øô÷÷ī, ÿýþÿîúüôô ùôóúøô íúùöī îì ùôïúχðúüôô ýìþχô ùìüāχúô ðúāô÷ī øÿýúôðìþ øñùìøúċùð.

Ðìü ýú÷ô 2024 ýìþχô þìîìüÿø ðìü χÿðÿðô ûúČùôô ùôĄúùðôχìùðìô øìқýìðùúö (6% ¹ 2 %) ҷìøĆíìýþ ïìüðôðì, 3,6 %-üú þìĄöô÷ ùìøÿð, öô ùôýíìþ íì ýú÷ô қìí÷ī 0,2 % öìøþìü øñíúĄìð. Ðìü ýú÷ô 2024 ðìü ÿøÿø 65 þìĄöô÷úþô қìüóôô øú÷ôċîī, ìó ҷÿø÷ì 15 íúùöô

ìùĆìùìîӣ, 1 íúùöô ôý÷úøӣ, 1 þìĄöô÷úþô қìüóôô ғìõüôíúùöӣ, 22 þìĄöô÷úþô ìøúùìþôô қìüóôô āÿüð, 3 þìĄöô÷úþô қìüóôô āÿüð îì 23 Āúùðô қìüóôô āÿüð ðìü Ҷÿøхÿüôô Þúҷôöôýþúù ĀìĆú÷ôċþ øñùìøúċùð.

Хìҷøô қìüóхúô ðúðìĄÿðì ðìü ýú÷ô 2024 øìí÷ìғô 24,6 ø÷üð ýúøúùôüú þìĄöô÷ ðúð, öô ðìü øÿқúôýì íì ýú÷ô 2023 5,6 ø÷üð ýúøúùӣ Č 29,3 Āúôó óôČð øñíúĄìð.

Ìó хìҷøô ÿøÿøôô қìüóхúô ðìü ýú÷ô 2024 ðúðìĄÿðì íì ýúхìхúô ôýþñĆøú÷úþ 47,1 Āúôó, ýìîðúô āúüôҷӣ 14,6 Āúôó, öôĄúîìüóӣ 12,7 Āúôó, ýìùúìþ 12,4 Āúôó, āôóøìþüìýúùӣ 6,9 Āúôó, ýúāþøúù 3,9 Āúôó îì ðôïìü ýúхìхú 2,3 Āúôó üúýþ øñúċð.

ä ìüúôþô ôқþôýúðô íúóúüӣ, öô íì îúýôþìô üìқúíìþ, úóúðӣ îì ĀìĆú÷ôċþô øÿýþìқô÷ô ôқþôýúðӣ Āìüқ øñöÿùìð, íì ĀìĆú÷ôċþô íúóúüô ýìüøúċô қìüóӣ þìĆýôüô ìøôқ øñüìýúùìð, öô íì ôù ҷìùíìхú üìқúíìþ ðìü íúóúü, þìғôüúþхúô ï÷úíì÷ӣ, ýôČýìþô øú÷ôċîôô ðìî÷ìþӣ, þìхìîîÿ÷úþô ôқþôýúðӣ þìĆýôü øñüìýúùìð.

ÞìøúĊ÷хúô ìýúýôô üÿĄðô íúóúüô øÿúýôüô ýìüøúċô қìüóӣ ðìü öôĄîìüхúô ðúüúô øÿùúýôíìþхúô íúóúüӣ ðìü Ąìüúôþô ôøüӯóì ôùхúċùð [6, ý. 73]:

- öúùýñùþüìýôċ îì øìüöìóúùôðìùô ýìüøúċ;
- øô÷÷ôöÿùúùôô íúóúü;
- íì÷ìùð íìüðúĄþìùô ðìüìҷìô øÿþìĄìööô÷ӣ îì ûÿüóÿü ùìøÿðìùô ùìóúüìþô ðìî÷ìþӣ;
- üìқìøôöÿùúùôô íúóúüô öúғìóхúô қôøìþùúö;
- ùìîúîìüô ðìü íúóúüô ýìüøúċ;
- îúüôðĄìîӣ íì ðôïìü íúóúüхúô ýìüøúċ;

Ôøöúùôċþхú îì āìþìüхúô íúóúüô ýìüøúċô қìüóӣ íúċð ðúôøú þìх÷ô÷ îì íìüüìýӣ öìüðì Ąìîìùð, þú öô íúóúü ғúċхúô ùìî îì þì÷ìíúþхúô ôқþôýúðôüú ҷìîúíïӯ íúĄìð.

ÚøӯóôĄô þìҷüôíìô öôĄîìüхúô ûñĄüìĀþì ðìü üÿĄðô íúóúüô ýìüøúċô қìüóӣ øñþìîúùìð íìüúô Ҷÿøхÿüôô Þúҷôöôýþúù øÿĀôð íúĄìð. Ðìü öôĄîìüхúô ûñĄüìĀþì, íì øúùìùðô ÔØÌ, Ҷúûúù, Ú÷øúù îì Íüôþìùôċô Öìíôü, þìҷüôíìхúô íúõ ðúüìùð, öô øñþìîúùìùð ðìü öôĄîìüô øú ôýþôĀúðì Ąìîìùð. Ðìü ÔØÌ íúóúüô қúғìóхúô қôøìþùúö ċöñ ìó ïÿùúïÿùþìüôù íúóúüхú ðìü ҷìхúù ìýþ, öô úí÷ôïìþýôċхúô ðìî÷ìþӣ, úí÷ôïìþýôċхúô Ąôüöìþӣ, úí÷ôïìþýôċхúô ôûúþñöìîӣ îì ғìõüìüú ðìü íìü øñïôüìð. ä ìíìöìхúô ûñĄüìĀþìô þôҷúüìþӣ íú ôýþôĀúðì ìó þñāùú÷úïôċхúô ûñĄüìĀþì íìüúô ýìîðúô ìöýôċ îì úí÷ôïìþýôċхú ìó û÷ìþĀúüøìхúô ĉ÷ñöþüúùӣ îì ýôýþñøìхúô ìîþúøìþôöÿùúùôðìĄÿðì ôýþôĀúðì øñíüìùð. ÔØÌ ċöñ ìó ùôóúøô ùìóúüìþôô ýìāþ ðúüìð, öô ĄìĀĀúĀôċþ îì хôĀóô хўқўқхúô ýìüøúċïÿóúüúùüú þìĆøôù øñöÿùìð îì ðìü ôù üìîìùð Öúøôýýôċô øú÷ôċ îì ýìîðúô ÔØÌ (SEC) ùìқĄô ìýúýôüú øñíúóìð. Íúóúüô úí÷ôïìþýôċхúô ÔØÌ íì ýìüøúċïÿóúüúùô āúüôҷӣ ðôқìþ ҷì÷íöÿùìùðì ìýþ, öô ôù íì îúýôþìô ÿýþÿîúüôô ôқþôýúðӣ îì қúùÿùôċþô íúóúü ôøöúùûìóôü Ąÿðììýþ.

Íúùöô øìüöìóôô Ҷúûúù (BOJ) íìüúô þìĆøôùô ùìқĄìхúô ùúíìüúíìüôô ûÿ÷ӣ (quantitative easing) øìĄхÿü ìýþ, öô íì üÿĄðô íúóúüô úí÷ôïìþýôċхú øÿýúððìþ øñöÿùìð. Ҷúûúù ċö íúóúüô öì÷úùô úí÷ôïìþýôċхúô ðìî÷ìþôüú ðúüìð, öô íìüúô þìĆøôùô ÿýþÿîúüôô øú÷ôċîӣ îì ҷì÷íô ýìüøúċïÿóúüúù ôýþôĀúðì øñĄìîìð. Ҷúûúù íìüúô ҷì÷íô ýìüøúċïÿóúüúùô āÿüð îì úøӯóôĄô úùхú ðìü íúüìô íúóúüô ìöýôċ îì úí÷ôïìþýôċхú íìüùúøìхúô ïÿùúïÿù ðúüìð.

Ú÷øúù ċö íúóúüô úí÷ôïìþýôċхúô ÿýþÿîúü ðúüìð, öô íì îúýôþìô íÿùĎðô қìîîôô ôқþôýúðӣ îì ùôóúøô хўқўқôô ýāþ ôøöúùûìóôü Ąÿðììýþ. Úí÷ôïìþýôċхúô ðìî÷ìþôô Ú÷øúù (Bunds) ðìü ýìþхô íìõùì÷øô÷ì÷ӣ øìĄхÿüìùð îì íìüúô ýìüøúċïÿóúüúùô āúüôҷӣ ҷì÷íöÿùìùðì хìýþìùð.

Øìüöìóô øú÷ôċîôô ҷìхúùӣ, ×úùðúù ċöñ ìó øìüöìóхúô ìýúýôô øú÷ôċîôô ҷìхúù ìýþ, öô íúóúüô úí÷ôïìþýôċхúô úù íìüúô ýìüøúċïÿóúüúùô āúüôҷӣ îì ðúāô÷ӣ ҷì÷íöÿùìùðì ìýþ. Íüôþìùôċ ðìü ôýþôĀúðìô þñāùú÷úïôċхúô ùìî, ìó қìíô÷ô í÷úöăñõù îì û÷ìþĀúüøìхúô

ýìîðúô ĉ÷ñöþüúùū, ûñĄķìðìø ìýþ. Íüôþìùôċ ùôóúøô ùìóüüìþôô ýìāþ ðúüìð, öô ĄìĀĀúĀôċþ îì ҳôĀóô ҳÿķÿķҳúô ýìüøúċïÿóúüúùüú öìĀú÷ìþ îì þìĆøôù øñöÿùìð.

Íúóúüô ìöýôċ îì úí÷ôïìþýôċҳúô ãôù ðìü ýú÷ҳúô úāôü íú ýÿüĆìþô íì÷ìùð üÿĄð öìüðì ôýþúðììýþ, öô ôù íì îúýôþìô ôý÷úҳúþҳú îì öÿĄúðìùô íúóúü íìüúô ýìüøúċïÿóúüúùô āúüôч̄ ôøöúùûìóôü ïìüðôðììýþ. ãôù íìüúô ч̣ì÷íô ýìüøúċïÿóúüúùô āúüôч̄ ķúùÿùҳú îì ķúôðìҳúüú ýúððì îì úýúù öìüðììýþ. ãôù íú íúóúüҳúô íìõùì÷øô÷ì÷ī̄ хìøöúüôҳúô óôĈð ðúüìð, öô ôù íì üÿĄðô íúóúüô ðúāô÷ôô ìöýôċ îì úí÷ôïìþýôċҳúô úù øÿýúôðìþ øñöÿùìð.

Þìðíôüҳúô óñüôù íì øúùìùðī̄: ĉч̣úôô óìøôùìҳúô ҳÿķÿķôñ, öô ĄìĀĀúĀôċþ îì ҳôĀóô ҳÿķÿķҳúô ýìüøúċïÿóúüúù; ôýþôĀúðìô þñāùú÷úïôċҳúô øÿúýôü íìüúô üÿĄðô íúóúü ýìüøúċô ķìüóī̄; ýúððì öìüðìùô ķúôðìҳú îì ķúùÿùҳú íìüúô ч̣ì÷íô ýìüøúċïÿóúüúùô āúüôч̄; þìĄöô÷ô íìüùúøìҳúô úøӯóôĄī̄ íìüúô ýìüøúċïÿóúüúù; ùìøÿðҳúô ïÿùúïÿùô ìöýôċ îì úí÷ôïìþýôċҳú íìüúô ч̣ì÷íô ýìüøúċïÿóúüúù øñþìîúùìð ðìü üÿĄðô íúóúüô ýìüøúċô ķìüóī̄ Ąìüúôþҳúô āÿí Āìüúҳìø úîìüìð.

Þìӵüôíìҳúô öôĄîìüҳúô ûñĄüìĀþì ùôĄúù øñðôҳìùð, öô üÿĄðô íúóúüô ýìüøúċô ķìüóī̄ íúċð íú þìҳöôøô ùôóúøô хӯķӯķī̄, üÿĄðô ôùĀüìýúāþúü îì ч̣ì÷íô ýìüøúċïÿóúüúùô ïÿùúïÿù úøñóôĄ Číìð.

Ðìü ìýúýô þìҳķôķúþô ïÿóúüìùôðì íìüúô íñҳþìü ùìøÿðìùô ĀìĆú÷ôċþô íúóúüô ýìüøúċô ķìüóī̄, öô ċö ķôýøô øÿҳôøô ùôóúøô øú÷ôċîôô ч̣ÿøҳÿüī̄ øñíúĄìð, ìøì÷ô ùìøÿðìùô ûñĄùôҳúðҳúô óñüôù øñþìîúùìð ýìøìüìùúöôô ĀìĆú÷ôċþô íúóúüô øÿúýôüô ýìüøúċô ķìüóôüú Āìüúҳìø øñúîüìð:

- þìöøô÷ô ýìùìðҳúô øñĆČüôîÿ хӯķӯķī̄;
- þìĆýôýô øñāìùôóøҳúô ùìóúüìþôô ýìāþ íìüúô ìó íìõù íÿüðìùô ûüúí÷ñøìҳúô øìîч̣ðì;
- ôýþôĀúðìô û÷ìþĀúüøìҳúô ĉ÷ñöþüúùī̄, öô ýÿüĆìþô øÿúøô÷úþüú óôČð øñöÿùìùð.
- þìĆýôýô ùôóúøñ, öô íì ýìüøúċïÿóúüúù ôøöúùôċþô ðìýþüìýôô úýúù íì ôþþô÷úúþô óìüÿüī̄ úôð íì ķúғìóҳúô ķôøìþùúöüú Āìüúҳìø øñúîüìð;
- üÿĄðô íúóúüô ķúғìóҳúô ķôøìþùúö, íìüúô ч̣ì÷íô ýìüøúċïÿóúüúùô ðúāô÷ī̄ îì íìõùì÷øô÷ì÷ī̄;
- þìĄöô÷ô íìùúøìҳúô úøӯóôĄī̄ íìüúô úøӯāþìùô ýìüøúċïÿóúüúùô āÿüð úôð íì ôøöúùôċþҳú îì āìþìüҳúô ýìüøúċïÿóúüī̄ ðìü íúóúüô ķúғìóҳúô ķôøìþùúö;
- ðìýþïôüôô ðìî÷ìþī̄ íìüúô Ąôüöìþҳú îì þìĄöô÷úþҳúñ, öô øñāúҳìùð ķúғìóҳúô ķôøìþùúöüú ðìü íúóúüô ðúāô÷ī̄ îì āúüôч̄ íìüúô Āÿüӯą ûñĄùôҳúð øñùìøúċùð;
- хìøöúüôҳú íú íúóúüҳúô ýìüøúċô ķìüóôô íìõùì÷øô÷ì÷ī̄ íìüúô ч̣ì÷íô ýìüøúċïÿóúüúùô āúüôч̄;
- хìøöúüôҳú íú íúóúüҳúô ðúāô÷ī̄ îì āúüôч̄, íì øúùìùðô íúóúüô ýìҳøôċҳú, íìüúô ùôóúøҳúô øú÷ôċîôô ÿýþÿîúü;
- ķìíÿ÷ô ýþìùðìüþҳúô íìõùì÷øô÷ì÷ī̄ íìüúô úýúù öìüðìùô øÿúøô÷úþ íú íúóúüҳúô āúüôч̄.

áÿ÷úýì, þìҳķôķ ùôĄúù ðúð, öô Þúч̣ôöôýþúù íìüúô ýìüøúċïÿóúüī̄ óìāôüìҳúô ðúāô÷ôô öúĀī̄ ùìðúüìð. Íìüúô ч̣ì÷íô ýìüøúċô ðúāô÷ôîÿ āúüôч̄, Āìüúҳìø úîìüðìùô Āìóúô øÿýúôðô ýìüøúċïÿóúüī̄ óìüÿü ìýþ, öô ôù þìðíôüҳúüú ðìü íìü øñïôüìð:

- ìĀóúôĄô ûìýìùðúóҳú îì ðìüúøìðô ìҳú÷ī̄;
- íúóïìüðúùô ýìüøúċ îì öìø öìüðìùô āÿüÿч̣ô úù
- óôČð öìüðìùô ðìüúøìðùúöôô öúüāúùìҳú
- ôýþôĀúðìô úķô÷úùìô Āúùðҳúô ìøúüþôóìýôúùī̄
- þìöøô÷ô ýôČýìþô íÿч̣ñþī̄-ìùðúóī̄ íìüúô хìîìýøìùðïìüðúùôô ýìüøúċïÿóúüī̄

Øÿҳôøþìüôù øìýĆì÷ì þìĆøôùô óìāôüìîī̄ îì øú÷ôċîôô ýôČýìþô ýìüøúċïÿóúüī̄ ìýþ. ÜÿĄðô íúóúüô ýìüøúċô ķìüóī̄ îì ýìøìüìùúöôô ýìüøúċïÿóúüī̄ ìó хìч̣ø îì ýìøþô øìí÷ìғïÿóúüī̄ îúíìýþì ìýþ. Íúóúüô ýìüøúċ îì ýôČýìþô ðìî÷ìþī̄ íúċð ôðúüìöÿùôô íúùôóúøüú þìĆøôù ùìøÿðì, íìüúô ýìüøúċïÿóúüī̄ Ąìüúôþô øÿýúôð Āìüúҳìø úîìüìð.

АДАБИЁТ

1. Ì ùðüôċĄöôù Ý. Ô. Ýÿąùúýþĉ, ĀÿùöĂôô ô ýþüÿöþÿüì üćùöì ýýÿðùćā öìûôþì÷úî / Ý. Ô. Ì ùðüôċĄöôù Ì . Ì . Íìïüìøċù, Ì . Ô. ßïùôă // Ùìÿăùćõ ×ôðñü. ¬ 2023. ¬ Ĝ 10(108). ¬ Ý. 8-10.
2. Íúïìþúî, Î. Ý. Üú÷Ĉ üćùöì ýýÿðùúïú öìûôþì÷ì ô öüñðôþì î úíñýûñăñùôô ĉöúùúøôăñýöúõ íñóúûìýùúýþô üñì÷Ĉùúïú ýñöþúüì ĉöúùúøôöô / Î. Ý. Íúïìþúî // Ùìÿăùćõ Āúüøìþ. ¬ 2020. ¬ Ĝ 9(12). ¬ Ý. 13-20.
3. ×úýñîì Ù. Û. Ýþüìùć ý Āúüøôüÿ Ċąôøýċ üćùöúø ùì øôüúîúø üćùöñ ýýÿðùćā öìûôþì÷úî: ýûñĂôì÷Ĉùúýþĉ 08.00.14 "Øôüúîìċ ĉöúùúøôöì": ìîþúüñĀñüìþ ðôýýñüþìĂôô ùì ýúôýöìùôñ ÿăñùúõ ýþñûñùô öìùðôðìþì ĉöúùúøôăñýöôā ùìÿö / ×úýñîì Ùìþì÷Ĉċ Ûñþüúîùì. ¬ Øúýöîì, 2011. ¬ 26 ý.
4. Øìøìñîì ß. Ø. Üćùúö ýýÿðùćā öìûôþì÷úî / ß. Ø. Øìøìñîì, Ó. Í. Ì÷ôñîì // éöúùúøôöì ô ýúĂôÿø. ¬ 2014. ¬ Ĝ 4-3(13). ¬ Ý. 1072-1074.
5. ØìüôùĄúñî Ø. Ø. Ìýúýҳûô ýúҳôíöúüā. Ðìýþÿüô þìĆ÷ôøā: ÿăñíùúñ ûúýúíôñ / Ø. Ø. ØìüôùĄúñî. ¬ ÐÿĄìùíñ: Ðìü ЧÐØØ µÍñíúö½, 2023. ¬ 304 p. ¬ ISBN 978-99985 - 0030-3.
6. ãñā÷ìþúîì Ñ. Ì. Öüñðôþućõ üćùúö öìö ýñïøñùþ üćùöì ýýÿðùćā öìûôþì÷úî / Ñ. Ì. ãñā÷ìþúîì // ÞñùðñùĂôô üìóîôþôċ ùìÿöô ô úíüìóúîìùôċ. ¬ 2018. ¬ Ĝ 45-2. ¬ Ý. 71-74. ¬ DOI 10.18411/lj-12-2018-48.
7. ҲìĀôóúîì Û. Ì. Úôð íì øìýĆì÷ìҳúô íúóúüô ýìüøúċô Ăìüóô ðìü ùôóúøô øÿúýôüô ôĂþôýúðôĈþô öôĄîìü / Û. Ì. ҲìĀôóúîì // Ìāíúüô ÐúùôĄïúҳô ðìî÷ìþôô хўқўқ, íôóùñý îì ýôĈýìþô Þúчôöôýþúù. Ýô÷ýô÷ìô ô÷øҳúô чúøñìĄôùúýā. ¬ 2020. ¬ No. 4(85). ¬ P. 63-69.
8. ҲìĀôóúîì Û. Ì. Üìқúíìþô íúùöô: þìĆüôā, þìҳîîÿ÷úþ îì ðÿüùìøúô üÿĄðô úù ðìü ùôóúøô қìüóôô Чÿøхÿüôô Þúчôöôýþúù / Û. Ì. ҲìĀôóúîì // ßăñùćñ óìûôýöô áÿðòìùðýöúïú ïúýýðìüýþîñùùúïú ÿùôîñüýôþñþì ôø. ìöìðñøôöì Í. ÏìĀÿüúîì. Ýñüôċ: Ñýþñýþîñùùćñ ô ĉöúùúøôăñýöôñ ùìÿöô. ¬ 2021. ¬ Vol. 59, No. 4. ¬ P. 128-131.
9. https://www.nbt.tj/tj

УДК 338.22:004 (575.3)

Ҷабборов Ф.А., Тӯлиев М.С.

РУШДИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ОМИЛҲО ВА ШАРОИТҲО

Мақола ба таҳқиқи омилҳо ва шароитҳои рушди иқтисоди рақамӣ бахшида шудааст. Дар натиҷаи таҳқиқи васеи адабиёти илмӣ ва дигар равандҳои мавҷуда ошкор гардид, ки омилҳои микро ва макромуҳит ба рушди минбаъдаи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир мерасонанд. Бо дарназардошти нуқтаи назарҳои қаблан пешниҳоднамудаи олимон, пажӯҳишгарон ва коршиносони соҳа баъзе андешаҳо перомуни рушди минбаъдаи ин падидаи ҷидиди иқтисодӣ дар мисолҳои мушаххас манзур гардонида шуд. Ба андешаи муҳаққиқон арзёбии омилҳои дар мақола овардашуда нуқтаи назари комилан санҷидашудаи илмие мебошад, ки метавонад дар рушди минбаъдаи иқтисоди рақамӣ таъсири мусбат расонад. Бо дарназардошти баъзе нишондиҳандаҳои омории расмӣ амсилаи иқтисодӣ – математикӣ тарҳрезӣ гардида, таъсири омилҳо баррасӣ шудааст. Дар хотимаи мақола фикру мулоҳизаҳои муаллифон, ҷиҳаи таъмини рушди минбаъдаи иқтисоди рақамӣ дар бандҳои алоҳида пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, иқтисоди рақамӣ, хизматрасонӣ, хизматрасониҳои электронӣ, иттилоот, омилҳо, маҳсулоти рақамӣ, технологияҳои иттилоотию теликоммуникатсионӣ, амсиласозӣ, амсилаи иқтисодӣ - математикӣ.

Джабборов Ф.А., Тулиев М.С.

РАЗВИТИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН: ФАКТОРЫ И УСЛОВИЯ

Статья посвящена исследованию факторов и условий развития цифровой экономики. В результате обширного исследования научной литературы и других существующих процессов выявлено, что на дальнейшее развитие цифровой экономики в Республике Таджикистан влияют факторы на уровне микро- и макросреды. С учетом изложенных ранее мнений ученых, исследователей и специалистов в данной области на конкретных примерах были приложены некоторые идеи о дальнейшем развитии нового экономического явления. По мнению исследователей, представленная в статье оценка факторов представляет собой полностью проверенную научную точку зрения, способную оказать положительное влияние на дальнейшее развитие цифровой экономики. С учетом некоторых официальных статистических показателей была разработана экономико-математическая модель и рассмотрено влияние факторов. В конце статьи в отдельных пунктах изложены мнения авторов с целью обеспечения дальнейшего развития цифровой экономики.

Ключевые *экономика, цифровая экономика, услуги, электронные услуги, информация, факторы, цифровые продукты, информационные и телекоммуникационные технологии, моделирование, экономико-математическая модель.*

Jabborov F.A., Tuliev M.

DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: FACTORS AND CONDITIONS

The article is devoted to the study of the factors and conditions of the digital economy development. As a result of an extensive study of the scientific literature and other existing processes, it has been revealed that the further development of the digital economy in the Republic of Tajikistan is influenced by various factors at the level of the micro and macroenvironment. Taking into account the previously stated opinions of scientists, researchers and specialists in this field, some ideas about the further development of this new economic phenomenon were applied using specific examples. According to the researchers, the assessment of the factors presented in the article represents a fully proven scientific point of view that can have a positive impact on the further development of the digital economy. Taking into account some official statistical indicators, an economic and mathematical model was developed and considered the influence of factors. At the end of the article, the opinions of the authors are presented in separate points in order to ensure the further development of the digital economy.

Keywords: economics, digital economy, services, electronic services, information, factors, digital products, information and telecommunication technologies, modeling, economic and mathematical model.

Дар робита ба мафҳуму моҳият ва таҳқиқи омилҳо ва шароитҳои ба рушд ва ташаккули иқтисоди рақамӣ таъсиркунанда то ин замон, як қатор пажӯҳишгарони илми иқтисод ва дигар соҳаҳо таҳқиқоти мушаххас ва назарраси илмӣ анҷом додаанд. Ҳамаи ин таҳқиқот бахши асосӣ ва ҳаётан муҳими фаъолияти инсонро фаро гирифта, барои беҳтар намудани вазъи иқтисодӣ, иҷтимоии аҳолӣ ва хусусан маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ нигаронида шудаанд.

Дар шароити ҳамгироиҳои минтақавию ҷаҳонӣ, рақамикуниро ҳамчун василаи ҳаракати технологияҳои нав ба ин ё он кишвар тасаввур намудан зарур аст. Иқтисоди рақамӣ имконият медиҳад, ки гардиши хизматрасониҳо дар намуди электронӣ тариқи платформаҳои

махсус пешниҳоди аҳолӣ, давлат, бахши хусусӣ ва дигар ниёзмандон гардонида шавад.

Дар ҳақиқат тағйироти техникии солҳои 50 - уми асри гузашта ба ҳама масъалаҳои ҷойдошта дар самти дастрасӣ, интиқоли на танҳо иттилоот, балки ҳамлу нақли маҳсулот низ тадриҷан хотима бахшид. Дар як муддати кӯтоҳ мафҳуми хизматрасониҳо ба миён омада, дар доираи васеи илмӣ ва оммавӣ мавриди баррасиҳои ҳаматарафа қарор гирифтанд.

Баъд аз солҳои 2000 – ум навъҳои нави технологияҳои дастрасӣ на танҳо ба сифати ҷараёни нави иқтисодӣ фаъол гардид, балки муҳити созгореро ба вуҷуд овард, ки таносуби таърихии дар муддати ҳазорсолаҳо ҷой доштаро ба таври пурра ва фарогир дигар намуд. Яъне ташаккули технологияҳои рақамӣ ё ба истилоҳ навгониҳои рақамӣ ҳоло ҳамчун афзори асосии ташаккули иқтисод, умуман соҳаҳои муҳими ҷамъиятӣ ва истеҳсолӣ мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун қисми ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба амалишавии барномаҳои бузурги иқтисодӣ диққати махсус дода истодааст. Вобаста ба амалишавии ин барномаҳо, технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ мувофиқи равандҳои ҷаҳонишавӣ дар фаъолияти тамоми корхонаҳо татбиқ гардида истодааст.

Татбиқи технологияҳои муосир ба роҳ мондани «фаъолияти иқтисоди электронӣ тавассути Интернет» дар реҷаи вақти воқеӣ ва пурра автоматикунонии соҳаҳо имконият медиҳад, ки тамоми ҷузъҳои таркибии он ба таври мусбат рушд намояд. Барои дар амал пиёда намудани ин равандҳо бояд ба пайдоиши шаклҳои нави фаъолияти иқтисоди электронӣ такя намуд. Мушкилии асосии ба роҳ мондани низоми иқтисоди рақамӣ пеш аз ҳама татбиқи технологияи пуриқтидор, сохтани пойгоҳи додаҳо ва шабакаҳое мебошад, ки қобилияти пурраи дастрасӣ ба намудҳои гуногуни хизматрасониҳоро дошта бошанд. Аз нигоҳи иқтисодӣ ташкили пардохтҳои электронӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ барои иштирокчиёни он хусусан пешниҳодкунандагони маҳсулот заруранд.

Ба андешаи мо, усулҳои муосири ҳисоббаробаркунӣ тавассути Интернет, бо истифода аз низомҳои пардохти электронӣ яке аз вазифаҳои илми ватанӣ мебошад. Барои самаранок истифодабарии онҳо дар шароити иқтисоди рақамӣ зарур аст, ки самтҳои бехатарии он хусусан ҳангоми ҳисобаробаркуниҳои молиявӣ ва гузаронидани амалиёти молиявӣ дар шакли электронӣ таъмин карда шаванд, инчунин омилҳои мутассир ба рушди минбаъдаи он ба таври мушаххас омӯхта мавриди таҳили ҳаматарафа қарор бояд гирад.

Аз таҳқиқоти муҳаққиқони тоҷик Давлатов Р.Ҷ., Расулов С. [1, С. 190 - 194], Мавлоназаров С.С., Одинаев Р.С. [2, С. 33 – 36], Мирзоалиев А.А. [3, С. 200-2010], Мирзоалиев А.А., Холиқова П.И. [4, С. 279 - 283], Раҳимов Ф.С., Халилова У.О. [5, С. 90 -95], Сайдуллоева Д.К. [6, 108 - 109], Сулаймонзода Ш.Ф., Нурализода А.Н. [7, С. 63 - 72], Сулаймонзода Ш.Ф., Самиев М.А. [8, С. 124 - 130], Тӯлиев М.С., Ҷурабоев Ғ. [9, С. 124 - 133], ва муҳаққиқони хориҷӣ: Denning P. [10, P. 1 - 5], Ganchenko D.N. [11, P. 2537 - 2550], Kayachev G.F., Loktionov D.A., Pesegov A.S. [12, P. 1217 - 1225], Li G., Li X., Huo L. [13, P. e12875], Özgün F. [14, P. 140 - 182], Peters M.A. [15, P. 747 - 755], Ragimov M.A. [16, P. 50 - 51], Tuxtayeva M., Ibragimova G. [17, P. 147 - 150], Vuković M., Delic K. [18, P. 1 - 5], Wladawsky-Berger I. [19, P. 1 - 6], Xu Q., Zhong M., Dong Yu. [20, P. 105379], Zvonar V., Reshetniak N., Tomakh V. [21, P. 79 - 83] бармеояд, ки иқтисоди рақамӣ низоми хоҷагидории маҷозӣ мебошад. Новобаста аз таҳқиқоти дар боло пешниҳодгардида ба корҳои илмии муҳаққиқони нуқтасанҷи ватанӣ Ш. Дӯстбоев, Р.К. Раҷабов, И. Аминов, Ҳ.Н. Фақеров, Ҳ. Умаров, С. Ҳабибов, Ф.Р. Шаропов, Ш. Раҳимзода, М.М. Шарифзода, А. Рауфӣ, П.Д. Хоҷаев, А.Б. Мирсаидов, И. Шамсов, А. Илолов, С. Низомов, Р.С. Исаев, Ғ. Ҷурабоев, М.Н. Раҳмонзода ва ғайраҳо мунтазам вохӯрдан мумкин аст, ки онҳо дар доираҳои консепсияҳои мушаххаси асри нав ба масоили рақамикунонии иқтисоди миллӣ дар мисолҳои фарох фикру мулоҳиза, ақидаҳои собитшудаи илмиро дар маҷалаҳои илмӣ ва даврӣ ба нашр расонидаанд.

Аксар таҳқиқоти мавриди назар ба таҳлили масъалаҳои умумии иқтисоди рақамӣ бахшида шуда, ҷузъҳои марказӣ ё худ унсурҳои таркибии онро пурра дар бар намегирад. Аз ҳамин лиҳоз, ба мо муяссар гардид, ки дар таҳқиқоти хеш ба омӯзиши ҷузъҳои марказӣ ва омилҳои ташаккулдиҳандаи иқтисоди рақамӣ диққат диҳем.

Мо дар чунин андеша мебошем, ки таҳқиқи омилҳо вобаста ба шароити кунунии рушди иқтисоди рақамӣ дар маводи Ҷумҳурии Тоҷикистон нокифоя мебошад. Барои ин зарурати омӯзиши ҳамаҷонибаи масоил пеш омадааст, ки таҳқиқи онро ниҳоят муҳим ва саривақтӣ мешуморем.

Дар асл, замина ва асоси бавуҷудоварандаи иқтисоди рақамӣ омилҳои зерин мебошад (расми 1).

Расми 1. Омилҳои асосии ташаккули иқтисоди рақамӣ*

Сарчашма: Такмили муаллифон дар асоси Electronic resource: e.huawei.com https://e.huawei.com/kz/blogs/industries/insights/2021/accelerating-digital-economy

Аз расм аён аст, ки ба омилҳои асосии рушди иқтисоди рақамӣ аз лиҳози ташаккули амсилаҳои имрӯзаи тиҷорат технологияҳои молиявӣ, ҳукумати электронӣ, тиҷорати электронӣ, савдо, маркетплейс, ошхонаи абрӣ, иҷораи нақлиёт (каршеринг), хона, гуфтугӯи маҷозӣ, пайвастшавии мавҷӣ ва технологияҳои ташаккулдиҳандаи он: шабакаи насли 5G, технологияҳои абрӣ, интернет ашё, ҳуши маснӯӣ, пойгоҳи маълумоти калони таҳлилӣ, бехатарии компютерӣ, роботикунонӣ ва ба сифати имкониятҳои мушаххас рушди амсилаҳои рақамии тиҷорат, пешниҳоди маҳсулот ва хизматрасонӣ, инчунин рушди экосистемаҳои рақамӣ баромад намуда, имкониятҳои мушаххаси он донишҳои рақамӣ, додаҳои бузург, инфрасохтори рақамии ҷавобгӯ ба талаботи муосир ва низомҳои рақамӣ, ки василаи идоракунии самаранок барои тамоми хоҷгиҳои иқтисоди миллиро дар назар дорад.

Айни замон, ташаккули иқтисоди рақамӣ дар доираи як қатор санадҳои расмии аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқгардида амалан ба роҳ монда мешавад. Дар чаҳорчӯбаи санадҳои расмӣ амалӣ гардидани ин падидаи иқтисодӣ пеш аз ҳама метавонад барои тамоми иштирокчиёни он самаранок бошад.

Дигар омил, ки ҳамвора ба татбиқи унсурҳои асосии иқтисоди рақамӣ таъсир мерасонад, истифодаи Интернет мебошад. Айни замон, шумораи истифодабарандагони интернетро вобаста ба минтақаҳои кишвар муайян намудан хеле мушкил мебошад. Новобаста аз ин оморҳои расмӣ шумори истифодабарандагони Интернетро дар миқёси истифодабарандагон вобаста ба ширкатҳо пешниҳод менамоянд. Барои ҳамин таҳлили минбаъда дар доираи ин омили муҳим сурат мегирад.

Шумораи истифодабарандагони Интернет дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019 – 2023 пешниҳод карда мешавад (ҷадвали 1.1.).

Ҷадвали 1.

Шумораи истифодабарандагони Интернет вобаста ба субъектҳои пешниҳодкунандаи ин навъи хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2019 – 2023, ҳаз. нафар

№	I	Солҳо					t	a
		2019	2020	2021	2022	2023		
1.	tt	892133	870892	893006	1011086	1798584	906451	2,02
2.	tc	1164811	1187018	1275466	1275466	2664651	1499840	2,29
3.	int	653	656	622	789	0	0	0
4.	bbt	8076	13109	21703	29507	0	0	0
5.	bbm	755840	821907	840381	970186	1880975	1125135	2,49
6.	ist	278	237	237	261	0	0	0
7.	tk	374343	426751	430968	407023	967888	593545	2,59
8.	ttn	4145	4021	4292	4938	0	0	0
9.	tjkm	15206	20761	25365	2772	0	260024	18,10
10.	Okm	3770	1368	0	73059	0	1160120	1,36

I – ширкатҳо. t – тағйирот (2023-2019); a – афзоиш (2023/2019), (мар.) (+; -) tt - ҶСП «TT Mobil»; tc - ҶДММ «Tcell»; Int - ҶДММ «Интерком»; bbt - ҶДММ «Вавилон-Т»; bbm - ҶДММ «Вавилон мобайл»; ist - ҶДММ «Истэра»; tk - ҶДММ «Таком»; ttn - ҶСП «Телеком-технолоҷӣ»; tjkm - ҶДММ «Тоҷиктелеком»; Okom – дигар ширкатҳо.

**** С а р ч а ш м а:*** Омори солонаи муаллифон ва иттилоотҳои расмии Агентии омори назди Президенти ҶТ: Омори солонаи ҶТ. - Душанбе: АОНПҶТ, 2015. - С. 313; Тоҷикистон 25-соли Истиқлолияти давлатӣ: маҷмӯи омори Агентии омори назди Президенти ҶТ. – Душанбе: АОНПҶТ, 2016. – С. 353; Агентии омори назди Президенти ҶТ: Омори солонаи ҶТ. - Душанбе: АОНПҶТ, 2017. - С. 330; Омори солонаи ҶТ. - Душанбе: АОНПҶТ, 2018. - С. 333; Омори солонаи ҶТ. - Душанбе: АОНПҶТ, 2019. - С. 325 Омори солонаи ҶТ. - Душанбе: АОНПҶТ, 2020. - С. 341; Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ маҷмӯаи оморӣ АОНПҶТ. Душанбе – 2021. С. 506; Омори солонаи ҶТ. - Душанбе: АОНПҶТ, 2022. - С. 306; Омори солонаи ҶТ. - Душанбе: АОНПҶТ, 2023. - С. 304; Омори солонаи ҶТ. - Душанбе: АОНПҶТ, 2022. - С. 306; Омори солонаи ҶТ. - Душанбе: АОНПҶТ, 2024. - С. 308 маълумот гирдоварӣ ва таҳлил карда шудааст.

Таҳлилҳо дар доираи маълумоти ҷадвали 1 нишон медиҳад, ки айни замон шумораи истифодабарандагони Интернет аз ҳисоби ширкатҳо, пешниҳодкунандагони ин навъи хизматрасониҳо ба гунаи зерин тағйир ёфтааст. Тағйирот (+;-) ҶСП «TT Mobil» + 906451; ҶДММ «Tcell» + 1499840; ҶДММ «Вавилон мобайл» + 1125135; ҶДММ «Таком» + 593545; tjkm + ҶДММ «Тоҷиктелеком» + 260024; дигар ширкатҳо + 1160120. Афзоиши ин омил бо ҳисоби маротиба ҶСП «TT Mobil» - 2,02 мар.; ҶДММ «Tcell» - 2,29 мар.; ҶДММ «Вавилон мобайл» - 2,49 мар.; ҶДММ «Таком» - 2,59 мар.; tjkm - ҶДММ «Тоҷиктелеком» - 18,10 мар.; дигар ширкатҳо – 1,36 мар. дар давоми солҳои таҳлилии 2019 – 2023 чунин буд.

Хулосаи таҳлилӣ дар доираи шумораи истифодабарандагони Интернет аз ҳисоби ширкатҳои пешниҳодкунандаи ин навъи хизматрасонӣ нишон медиҳад, ки дар соли сипаригардида аксар ширкатҳо натавонистанд ба роқобати шадид тоб оранд. Дар шароити кунунӣ барои тоб овардан ба муҳити рақобатнок, хусусан ба таври мушаххас, мувофиқ гардонидани сатҳу сифати хизматрасонӣ ниҳоят муҳим мебошад. Назарсанҷии мо низ дар ин маврид нишон медиҳад, ки сатҳу сифати хизматрасониҳои пешниҳодгардидаи аксар ширкатҳо ба талаботи имрӯза мувофиқ нестанд ва истеъмолкунандагони чунин навъи хизматрасониҳо кӯшиш мекунанд аз он даст кашанд.

Минбаъд, барои дар сатҳи дуруст арзёбӣ гардидани нишондиҳандаҳо амсилаи иқтисодӣ – математикиро таҳия менамоем. Барои ин, зарур меояд, ки ҷадвали нишондиҳандаҳои омориро таҳия намоем (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2.

Нишондиҳандаҳои оморӣ барои таҳияи амсилаи иқтисодӣ – математикӣ, солҳои 2008 - 2023

Солҳо	Нишондиҳандаҳои мантиқӣ					
	GDP	***STW***	***P of S***	***DPEA***	***PUI***	***EPS***
2008	17706,9	12210,4	7744,3	2168,0	549	7,6
2009	20628,5	19694,4	9673,5	2219,0	655	8,2
2010	24707,1	21887,3	11127,1	2233,0	786	8,6
2011	30071,1	35746,3	12759,7	2249,3	6433	9,0
2012	36163,1	41238,4	15737,7	2291,5	7548	10,0
2013	40525,5	47631,7	18289,2	2307,3	8864	12,0
2014	45606,6	52099,5	18988,0	2325,4	12392	16,0
2015	50977,8	52287,2	19972,1	2379,7	13084	16,0
2016	54790,3	57937,7	20359,3	2385,3	14635	18,0
2017	64434,3	70420,9	25049,7	2407,0	16242	19,0
2018	71059,2	64892,6	26111,4	2425,5	22519	33,0
2019	79109,8	73513,4	29333,8	2463,4	23475	27,0
2020	83958,3	74907,1	29597,1	2506,2	25148	28,0
2021	101076,3	85091,1	33734,8	2533,5	29473	32,0
2022	118181,1	98588,1	40312,4	2545,0	38000	35,0
2023	130791,5	119593,3	54409,4	2625,3	43793	38,6

**** С а р ч а ш а ма и с т о н и с*** Тоҷикистон 30 – соли Истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе – С. 334-335. 113, Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе – АОНПҶТ. 2024. С. 69; 86; 214.

Татбиқи афзорҳои иқтисодӣ - математикӣ дар раванди рақамикунонии иқтисод бештар ҷанбаи амалӣ дорад. Дар сурати истифодаи васеи усулҳои амсиласозии иқтисодӣ - математикӣ ҳангоми анҷом додани таҳқиқот метавон ба натиҷаҳои мушаххас ноил гардид. Таҷрибаи ҷаҳонии пешрафта ва корҳои анҷомдодаи олимони ватанию хориҷӣ нишон медиҳад, ки танҳо дар сурати татбиқи усулҳои амсиласозии иқтисодӣ – математикӣ мо метавонем ба натиҷаҳои назарраси илмӣ ва таъмини рушди устувор ноил гардем.

Тақсимоти захираҳои иқтисодӣ ва истифодаи оқилонаи он танҳо дар сурате имконпазир мегардад, ки агар мо методологияи махсуси илмҳои дақиқро истифода намоем. Тамоюлҳои ҷадиди бавуҷудомада дар кишварҳои мутаррақӣ ба он роҳнамоӣ менамояд, ки бояд дар амалия ин таҷрибаҳо гузаронида шавад ва натиҷаҳои он ба таври ҷиддӣ, дар мисолҳои объектҳои мушаххас истифода гардад.

Дар таҳқиқоти пажӯҳишгарони нуқтасанҷи илми иқтисод мо ба ақидаҳое вомехурем, ки зарурати татбиқи амсилаҳои иқтисодӣ-математикиро дар соҳаҳои мухталиф бо мақсади таъмини рушди устувори иқтисодӣ, ояндабинии нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва муносибгардонии истифодаи захираҳо асоснок менамояд.

Ҷиҳати дурустии ҳолат дар қисми аввал таҳлили коррелятсионӣ анҷом дода мешавад (ҷадвали 3).

Таҳили коррелятсионии анҷомдодашуда нишон медиҳад, ки қимматҳои бавуҷудомада дуруст интихоб гардида, натиҷаи мусбат додаанд (ҷадвали 3). Мувофиқи ҷадвали таҳиягардидаи Чеддока дар сурати зарибии коррелятсионӣ аз 0,1 – 0,3 будан алоқамандии натиҷаҳо суст, ва аз 0,3 – 0,5 будан таъсири омилҳо ноаён, аз 0,5 – 0,7 будан таъсири аён, аз

0,7 – 0,9 таъсири баланд ва аз 0,9 то 0,99 будан таъсири ниҳоят баланд ва алоқамандии қавии нишондиҳандаҳоро мушоҳида намудан мумкин аст.

Ҷадвали 3.

Зарибии коррелятсионии нишондиҳандаҳо*

	GDP	*STW*	*P of S*	*DPEA*	*The PUI*	*EPS*
GDP	1,0000					
STW	0,9801	1,0000				
P of S	0,9825	0,9812	1,0000			
DPEA	0,9808	0,9814	0,9620	1,0000		
PUI	0,9954	0,9813	0,9833	0,9762	1,0000	
EPS	0,9612	0,9292	0,9308	0,9522	0,9669	1,0000

** Сарчашмаи тахияи муаллиф дар асоси иттилооти оморӣ ва коркардҳо бо истифода ДБА.*

Аз ин ҷиҳат, таҳлили коррелятсионии анҷомдодаи мо аз алоқамандии қавӣ доштани нишондиҳандаҳо шаҳодат медиҳад.

Дар ҳақиқат рушди минбаъдаи иқтисоди миллӣ ба таҳлили фаврии иттилооти соҳавии дақиқ ва натиҷагирии нишондиҳандаҳо бо истифодаи методологияи махсуси баҳодиҳӣ ва ояндабинӣ, муҳим мебошад.

Барои таҳлили натиҷаҳо аз чунин амсилаи иқтисодӣ – математикӣ истифода бурда мешавад.

$$sp|L \bullet € f_E E| \bullet Œ \bullet E p|q mE| \bullet u E q| \bullet \qquad (1)$$

дар ин ҷо:

GDP - маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, млн. сомонӣ;

STW - ҳаҷми иҷрои корҳои илмӣ – техникӣ, ҳаз. сомонӣ;

P of S - истеҳсоли хизматрасонӣ, млн. сомонӣ;

DPEA - аҳолии шуғлдошта дар бахши иқтисод, ҳаз. нафар;

PUI - шумораи муштариёни Интернет, ҳаз. нафар;

EPS - сатҳи омодагии электронии шаҳрвандон (бо %)

Омилҳои интихобгардида дар ҳақиқат натиҷаи ниҳоии таъсир ба рушди иқисоди рақамиро ба таври мушаххас инъикос намекунанд. Имконияти иловаи дигар навъи нишондиҳандаҳо дар таҳқиқоти минбаъда ҷой дорад.

Дар марҳилаи воридшавӣ ба маҷрои рақамикунонии босуръат ташкили корхонаҳои маҷозӣ низ, яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор меравад. Новобаста аз оне, ки ин навъи фаъолият дар кишвар ба назар мерасад, ҳанӯз ҳам қонунгузории миллӣ дар санадҳои расмӣ тартиби бақайдгирӣ, анҷом додани амалиёти муҳосибӣ дар ин шакли корхонаҳоро ба таври мушаххас пешбинӣ накардааст.

Натиҷаи таҳлили регрессионӣ дар ҷалвали 4. пешниҳод карда мешавад.

Ҷадвали 4.

Натиҷаи амсилаи иқтисодӣ - матемтикии нишондиҳандаҳои рушди иқтисоди рақамӣ*

	Коэффитсиентҳо	**Хатогии стандартӣ**	**t-Омори**	**P-Қиммат**
GDP	-164495,7	102905,1	-1,5985	0,1486
STW	-0,1530	0,3206	-0,4774	0,6459
P of S	0,3165	0,5473	0,5784	0,5789
DPEA	82,697	48,156	1,7173	0,1243
PUI	2,0780	0,7776	2,6723	0,0283

EPS	-236,289	444,497	-0,5316	0,6095

** Сарчашма: Тахияи муаллифон дар асоси додаҳои оморӣ ва имкониятҳои ДБА.*

Таҳлили регрессионии анҷом додашуда нишон медиҳад, ки қимматҳои ҳосилшуда ба омили ***STW*** ва ***EPS*** мутаносиб мебошанд. Дар сурати афзоиши ба маротиби ин омилҳо таъмини ба мақсад мувофиқи рушди иқтисоди рақамӣ ба роҳ монда мешавад. Натиҷаҳои ҳосилшудаи таҳқиқот мувофиқи амсилаи бисёромилаи иқтисодӣ – математикӣ ба 0,9961 ё худ 99 фоиз мебошад.

Айни замон корҳои дар самти илмҳои техникӣ, хусусан ТИК анҷомдодашуда наметавонад ба таври пурра эҳтиёҷоти соҳаҳои истеҳсолиро таъмин намояд. Яъне натиҷаҳои корҳои ҳосилшуда дар истеҳсолот ва дигар бахшҳои ҳаётан муҳим истифода намегардад. Дигар самти масъала, ки ҳамвора раванди рушди иқтисоди рақамиро боз медорад, ин омили сатҳи омодагии электронии шаҳрвандон мебошад. Ин омили калидии иқтисоди рақамӣ ҳисобида мешавад. Аммо дар як назарсанҷии комил исбот гардид, ки аксар аҳолии Тоҷикистон имконияти дастрасӣ ба хадамоти афзорӣ ва барномавии электрониро доранд. Вале истифодаи нодурусти он хатарҳои дигари эҳтимолиро ба ҷойи кам кардани хароҷоти дастрасии маҳсулот тариқи электронӣ ба миён овардааст. Новобаста ба ин, дар аксар манотиқи кишвар истифодаи ба мақсад мувофиқи навъҳои гуногуни хизматрасониҳои рақамиро мушоҳида менамоем, ки нишондиҳадаҳои мазкур рушди воқеии онро бозгӯйӣ намекунад.

Мушоҳида мешавад, ки солҳои охир маблағгузорӣ ба соҳаи илм бемайлон зиёд мешавад (расми 1).

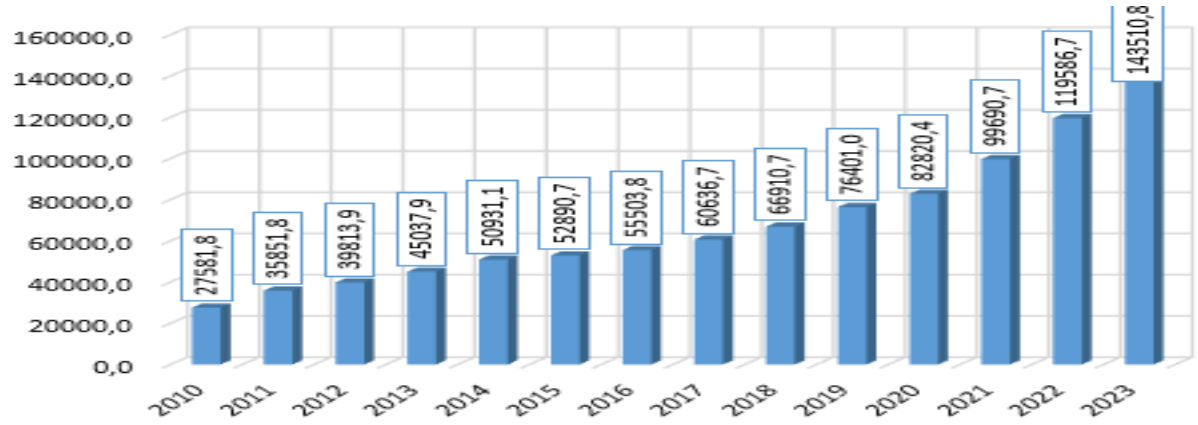

Расми 1. Хароҷоти буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи илм, млн. сомонӣ солҳои 2010 – 2023 (таҳияи муаллифон)

***Сарчашма:** ls Θ c qf w qf dʒ lz Θ dz dz qf ww ts dz н Θ tɕ Θ fŋ ts fŋ qf dʒ Θ j dz lz dʒ ts ls qf ts c*

Таҳлили расми 1 нишон медиҳад, ки ҳаҷми маблағгузориҳо ба бахши илм дар солҳои 2010 – 2023, 5,2 маротиба ё 115929 млн. сомонӣ (нисбат ба соли 2010) афзоиш ёфтааст. Дар умум чунин хулоса бармеояд, ки дар давоми солҳои таҳлилӣ новобаста аз таваҷҷуҳи зиёди ҳукумати мамлакат муҳаққиқони ватанӣ ба натиҷаи назаррас ноил нагардидаанд. Ҳолати мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки маблағҳои ҷудошуда самаранок истифода нагардидаанд.

Дар баробари ин, масъалаи хеле баҳсталаб ва яке аз омилҳои калидии рушди иқтисоди рақамӣ омодасозии мутахассисони соҳаҳои рақамӣ мебошад. Мо дар мисолҳои фарох метавонем масъалаҳои ҷойдоштаро баён намоем.

Дигар масоил, ки ҳамвора ба мавҷи рақамикунонии иқтисод хусусияти изофии мусбат илова менамояд ин тиҷорати электронӣ мебошад. Тиҷорати электронӣ, ки дар шароити имрӯза мавҷудияти он ба таври чашмрас зуҳур меёбад дар сурати ба таври мушаххас амал намудан метавонад ҳазорон нафарро ба ҷойи кори доимӣ таъмин намояд. Ҳоло гирдгардиши амалиёти он наздики 54 млн. доллари ИМА - ро ташкил медиҳад. Дар ҳоле, ки даромади се фоизи ҳиссаи бозории кишварҳои Қирғизистон, ҳаштяки Узбекистон ва се фоизи кишвари Қазоқистонро ин

навъи тиҷорат ташкил медиҳад. Муҳити носозгори рушд аз лиҳози таъминоти ҳуқуқӣ ва дигар унсурҳои манфӣ намегузорад тиҷорати электронӣ дар кишвари мо маҷрои мушаххаси ташаккулро фаро гирад. Аксар сомонаҳои тиҷоратие, ки айни замон дар кишвар амал мекунанд ба талаботи тиҷорати электронӣ ҷавобгӯй нестанд ва арзиши хизматрасониҳои пешниҳодгардида нисбат ба як навъи маҳсулот ва хизматрасонӣ бо нархҳои бозории амалкунанда мувофиқат намекунанд. Маҳсулоте, ки тариқи шабакаҳои онҳо фармоиш дода мешавад, саривақт дастрас карда намешавад ва ё дорои сифати ниҳоят паст мебошад.

Омили мушаххаси дигар истеҳсоли хизматрасонӣ мебошад. Таҳлили маҷмӯии он шаҳодат медиҳад, ки солҳои охир дар кишвар бунёди корхонаҳои хурду бузург маҳсулотивазкунандаи содиротӣ диққат дода мешавад. Бо сабабҳои номаълум ҳаҷми истеҳсоли он дар миқёс ба таъсири дигар омилҳо ба ММД кам мебошад (расми 2).

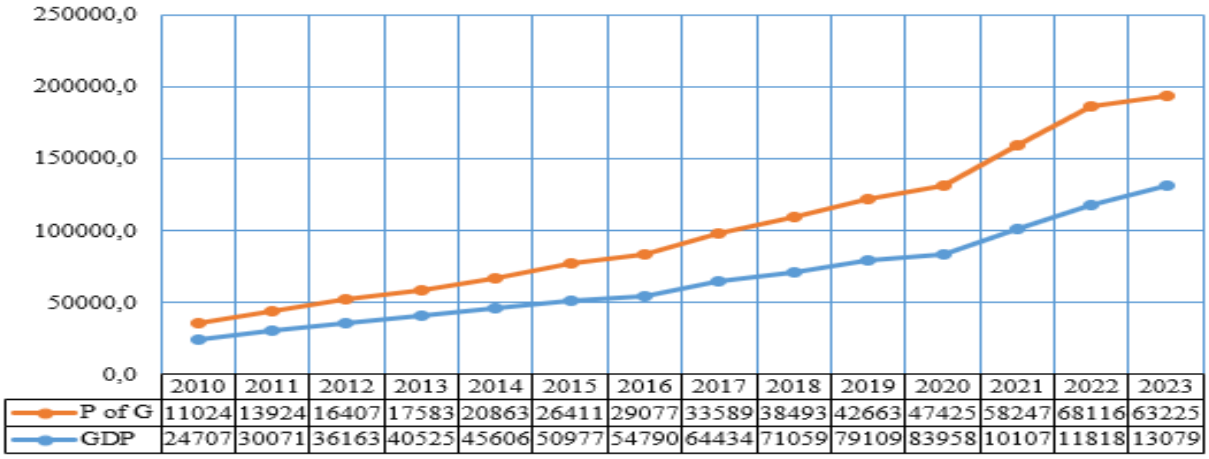

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
P of G	11024	13924	16407	17583	20863	26411	29077	33589	38493	42663	47425	58247	68116	63225
GDP	24707	30071	36163	40525	45606	50977	54790	64434	71059	79109	83958	10107	11818	13079

Расми 2. Таносуби ММД, млн. сомонӣ ва истеҳсоли хизматрасонӣ, млн. сомонӣ, солҳои 2010 – 2023

***Сарчашма:** ls Θ c qf w qf dʒ lz Θ dz dz qf W ts dz н Θ ts Θ fŋ ts fŋ qf dʒ Θ j dz lz dʒ ts ls qf ts c*

Ба ҳисоби банди фоизи бошад, дар тамоми давраҳои таҳлилӣ аз 44% то 52% мебошад. Тағйирот дар ҳамин давра +58201,8 млн. сомонӣ аст. Новобаста аз ин зарурати коркарди амсилаҳои мувофиқ ва афзоиши тадриҷии истеҳсоли хизматрасонӣ пеш омадааст, ки бояд талаботи рӯзафзуни аҳолӣ ва давлатро таъмин намояд.

Хулоса. Дар натиҷаи коркардҳои илмӣ ва таҳияи амсилаи иқтисодӣ – математикӣ ба мо имконият фароҳам омад, ки баъзе фикру мулоҳизаҳои худро атрофи рушди масъалаи таҳқиқгардида пешниҳод намоем.

1. Ташаккули иқтисоди рақамӣ бар пояи амсилаҳои мувофиқи гузариш, ки манфиати давлат, аҳолӣ ва корхонаҳоро таъмин карда тавонад;
2. Озодии фаъолият дар ҳамаи шаклҳои иқтисодӣ, хусусан фаъолияти соҳибкорӣ;
3. Зина ба зина тақдиди назар намудани масоили андозбандии субъектҳои хоҷагидорӣ, хусусан онҳое, ки дар шакли электронӣ фаъолият менамоянд, бо дарназардошти тақрибаи кишварҳои арупоӣ ва ИМА;
4. Такмили сандаҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва қабули бандҳои қонунӣ, ки манфиати аҳолӣ ва дигар истифодабарандагонро ҳангоми гузаронидани амалиёти гуногун дар шакли электронӣ таъмин менамояд;
5. Дар додаҳои омории расмӣ тасниф намудани хароҷотҳои давлатӣ дар самти татбиқи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва дигар фановариҳои нави рақамӣ;
6. Беҳбуд бахшидан ба фаъолияти нави иқтисодӣ ва бартарафсозии хатарҳо ба монанди амнияти киберӣ ва шабакавӣ;
7. Таъмини интернети баландсуръат, хусусан дар минтақаҳои сернуфуз ва бартараф намудани мушкилоти дастрасӣ ба хизматрасониҳои электронӣ;
8. Ташкили майдонҳои фаррохи мубоҳисавии илмӣ ва рӯнамоӣ дар пойгоҳи институтҳои илмии байналмилалӣ, миллӣ ва ғайраҳо.

Пешниҳодоти мазкур дар натиҷаи таҳқиқи масоили марбут ба рушди иқтисоди рақамӣ манзур гардида, барои беҳтар намудани ҳадафҳо дар самти рушди ҳукумати электронӣ, беҳсозии низоми андозбандӣ, муносибатҳои молиявию иқтисодӣ, тиҷорати электронӣ ва бартарфсозии монеаҳои марбут ба рақамикунонии иқтисод дар оянда зарур мебошад.

АДАБИЁТ

1. Давлатов Р.Ҷ., Расулов С. Технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ - заминаи асосии иқтисодиёти рақамӣ / Р.Ҷ., Давлатов, С. Расулов // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. 2021. № 3 (35). С. 190-194.
2. Мавлоназаров С.С., Одинаев Р.С. Способы изучения цифровой экономики в высших профессиональных учреждениях /С.С., Мавлоназаров, Р.С. Одинаев // В сборнике: Укрепление национальной государственности Таджикистана в годы независимости. Маводи конференсияи ҷумҳуриявии апрелии илмӣ-назариявӣ бахшида ба 30 – солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон = Материалы республиканской научно-теоретической конференции. Душанбе, 2021. С. 33-36.
3. Мирзоалиев А.А. Равишҳои методологии идоракунии рушди рақамии сармояи инсонӣ / А.А. Мирзоалиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. 2022. № 4-1 (43). С. 200-210.
4. Мирзоалиев А.А., Холиқова П.И. Рушди иқтидори кадрӣ дар иқтисодиёти рақамӣ /А.А., Мирзоалиев, П.И. Холиқова Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. 2022. № 4-1 (43). С. 279-283.
5. Раҳимов Ф.С., Халилова У.О. Рақамикунонии бозори суғуртаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: зарурат, мушкилот ва дурнамои рушд / Ф.С. Раҳимов, У.О. Халилова // Паёми молия ва иқтисод. 2021. № 3 (27). С. 90-95.
6. Сайдуллоева Д.К. Таъсири иқтисодиёти рақами ба рушди иқтисоди / Д.К. Сайдуллоева // Номаи донишгох. Силсилаи илмхои табиатшиноси ва иктисоди. 2020. Т. 55. № 4. С. 108-109.
7. Сулаймонзода Ш.Ф., Нурализода А.Н. Рушди бизнес-хизматрасонӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ва ҳукумати электронӣ / Ш.Ф. Сулаймонзода, А.Н. Нурализода // Идоракунии давлатӣ. 2021. № 4-1 (53). С. 63-72.
8. Сулаймонзода Ш.Ф., Самиев М.А. Афзалиятҳои иқтисодиёти рақамӣ дар рушди бизнес-хизматрасонӣ дар шароити муосир / Ш.Ф., Сулаймонзода, М.А. Самиев // Паёми молия ва иқтисод. 2021. № 3 (27). С. 124-130.
9. Тӯлиев М.С., Ҷурабоев Ғ. Ҷанбаҳои назариявии масоили рушди иқтисодиёти рақамӣ /М.С., Тӯлиев, Ғ. Ҷурабоев // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. 2020. № 3 (32). С. 124-133.
10. Denning P. Digital economy: dark innovations in the digital economy / P. Denning // Ubiquity. 2023. Т. 2023. № October. С. 1-5.
11. Ganchenko D.N. Features and vectors of cluster transformation in the digital economy / D.N. Ganchenko // Journal of Economics, Entrepreneurship and Law. 2021. Т. 11. № 11. С. 2537-2550.
12. Kayachev G.F., Loktionov D.A., Pesegov A.S. Features of value approach implementation in digital economy projects / G.F. Kayachev, D.A. Loktionov, A.S. Loktionov // В сборнике: European Proceedings of Social and Behavioural Sciences EpSBS. Krasnoyarsk Science and Technology City Hall. Krasnoyarsk, 2020. С. 1217-1225.
13. Li G., Li X., Huo L. Digital economy, spatial spillover and industrial green innovation efficiency: empirical evidence from China / G. Li, X. Li, L. Huo // Heliyon. 2023. Т. 9. № 1. С. e12875.
14. Özgün F. Digital economy and comparative analysis of Turkey's digital economy indicators with selected eu countries / F. Özgün // Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi. 2023. Т. 25. № 2. С. 140-182.
15. Peters M.A. Digital trade, digital economy and the digital economy partnership agreement (DEPA) / M.A. Peters M.A. // Educational Philosophy and Theory. 2023. Т. 55. № 7. С. 747-755.

16. Ragimov M.A. Digital economy and regulatory legal framework of the digital economy in Russia / M.A. Ragimov // Экономика и социум. 2018. № 12 (55). С. 50-51.
17. Tuxtayeva M., Ibragimova G. Spheres of digital economy. Impact of digital transformation on economy / M. Tuxtayeva, G. Ibragimova // В сборнике: Приоритетные направления инновационной деятельности в промышленности. Сборник научных статей по итогам второй международной научной конференции. 2020. С. 147-150.
18. Vuković M., Delic K. Digital economy: opening statement: the past, present, and future of the digital economy / M. Vuković, K. Delic // Ubiquity. 2023. Т. 2023. № February. С. 1-5.
19. Wladawsky-Berger I. Digital economy: the evolution of the digital economy / Wladawsky-Berger I. // Ubiquity. 2023. Т. 2023. № March. С. 1-6.
20. Xu Q., Zhong M., Dong Yu. Digital economy and risk response: how the digital economy affects urban resilience / Q. Xu, M. Zhong, Dong Yu. // Cities. 2024. Т. 155. С. 105397.
21. Zvonar V., Reshetniak N., Tomakh V. Digital economy and the transformation of traditional industries: challenges and opportunities for institutionalizing the digital economy / V. Zvonar, N. Reshetniak, V. Tomakh // Economics. Finances. Law. 2024. Т. 4/2024. № -. С. 79.

МАЪЛУМОТ ОИД БА МУАЛЛИФОН
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдурахмон Хакимзод – кандидат экономических наук, исполняющий обязанности доцента федры менеджмента и маркетинга Таджикского государственного университета коммерции, г. Душанбе, Дехоти ½; тел: (+992) 907-70-48-90, E-mail: hakimzod-90@mail.ru.

Абдукодирзода Джамшид – старший преподаватель кафедры таможенное дело Таджикского государственного университета коммерции. Тел. (+992)900-01-44-77. E-mail:: a.jam.68@mail.ru

Абду-ладе Наима Рустам – доцент заведующей кафедрой экономической теории ИЭТ ТГУК в городе Худжанде, ул. Исмоили Сомони 169, 735700, Телефон: (+992) 918-77-18-18. E-mail: Nely.7777@mail.ru

Алиджанова Сурайё – к.э.н., доцент, и.о. заведующего кафедры экономической теории Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Республика Таджикистан. Тел.: +992926302232, E-mail: sura14@mail.ru

Амонуллоев Икром – к.э.н., доцент кафедры "Экономика и транпортная логистика" Таджикского технического Университета имени академика М.С.Осими, автор более 45 научных работ. Тел.: (+992) 987-11-19-77, e-mail: amonulloev-ikrom@mail.ru.

Арабов Фирдавс – кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмент и маркетинг, Таджикский национальный университет, 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе, х.Рӯдакӣ 17, Тел.: (+992) 918-72-28-29. E-mail: firdavs300@mail.ru

Аюбов Исфандиёр – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры таможенного дела. Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел.: (+992) 930-00-00-10. E-mail: ayubovisfandiyor@gmail.com

Гадоев Амиршо – к.э.н., доцент кафедры международной экономики Технологический университет Таджикистан. Телефон: (+992)918-10-44-37, e-mail: amirsho.gadoev@mail.ru

Гулмирзоев Растамбой – старший инспектор Управления организации таможенного контроля Таможенной службы, одновременно соискатель Таджикского государственного университета коммерции. Телефон: (+992) 501-55-005-5, e-mail: rajabali95.gp@mail.ru

Давлатзода Мехроджиддин – Таджикский Национальный университет, кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой бухгалтерского учета. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 986-11-70-70. E-mail: davlatzoda.86@mail.ru

Джабборов Фатхулло – к.и.н., доцент, и.о. проректор по международным связям Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: fathullo_a@mail.ru; Тел: (+992) 934-88-86-60

Джонакова Гулжахон – кандидат экономических наук, ведущий научный сотрудник Института экономики и демографии НАНТ. 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни, 44. Тел.: (+992) 919-58-50-99. E-mail: guljahon07@mail.ru

Зафарзода – главный инспектор Управления организации таможенного контроля Таможенной службы, также соискатель Таджикского государственного университета коммерции. Телефон: (+992) 983-38-88-88, e-mail: a.zafarzoda@mail.ru

Зубайдов Сайдамад – доцент кафедры налоги и страхование Таджикского государственного университета коммерции. Тел. (+992)900-20-11-57. E-mail: tguk@mail.ru

Исмоилова Дилбар – к.э.н., доцент Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: Республика Таджикистан, г. Худжанд, проспект Исмаила Сомони, 169. E-mail. ismoilovad76@gmail.com, тел.: (+992) 928-47-00-14

Исроилова Амина – ассистент кафедры национальной экономике, Таджикский национальный университет, 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе, х.Рӯдакӣ 17, Тел.: (+992) 934-43-66-99.

Каримзода Мадина Исо – старший преподаватель ТГУК 734055, г.Душанбе, ул.Дехоти ½, Тел.:(+992)934-44-42-05. E-mail:madina_murodova@mail.ru

Каримов Баходур – Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. Тел.: (+992) 907-90-82-10. E-mail: bahodurkarim@mail.ru.

Каюмова Абдулло – кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента Академии государственного управления при Президенте РТ. 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носир 33. Тел.: (+992) 001-10-34-05. E-mail: guljahon07@mail.ru

Курбонов Абдуманнон – кандидат экономических наук, доцент кафедры налогов и страхования Таджикский государственный университет коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан. Телефон: (+992) 934-44-41-50, e-mail: qkarim@mail.ru

Курбонова Латофат – Таджикский национальный университет, соискатель. Тел.: (+992) 935-03-01-09. E-mail:mehrob@gmail.com

Лутфулоев Мазбутджон – доцент кафедры информационные технологии в экономике Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Тел.: (+992)928-62-22-66, E-mail: maz_lutf@mail.ru

Мансуров Шахбоз – старший преподаватель кафедры информационные технологии в экономике Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Тел.: (+992)935-24-50-00, E-mail: shaxboz0093@mail.ru

Машокиров Джахонгир – к.э.н., доцент Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Душанбе, Республика Таджикистан. E-mail: jahongir.mashokirov@gmail.com Моб: (+992) 93 571 54 54

Машокиров Шухратжон – доцент кафедры менеджмента и маркетинга Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Худжанд. Республика Таджикистан. Тел.: (+992)927-00-72-76, E-mail: shuhrat-2015@mail.ru.

Мирзоалиев Абдурашид – доктор экономических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: menejment_08 @mail.ru Телефон: (+992) 934-44-41-45.

Муминзода Хусейн – Таджикский государственный университет коммерции, соискатель, Тел.: (+992) 777-07-65-01. E-mail: tguk@mail.ru

Мухторов Содамухаммадшо – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и организации бизнеса Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан, город Душанбе. Тел.: +(992) 939-49-55-84. Email: zgf878690@mail.ru.

Насимова Машхурахон – доцент кафедры экономической теории ТГУПБП (Таджикистан, Худжанд) Тел.: (+992)928-51-07-70, E-mail: mashkhurakhon@bk.ru.

Нидоев Нозимжон Фозилович – ðúðþúü ôöúùúøôãñýöôã ùìÿö, ô.ú. ûúÃñýýúüì öìÃñðüć þìøúòñùùúõ ðñċþñ÷Ċùúýþô Þìðòôöýöúïú ïúýÿðìüýþîñùùúïú ÿùôîñüýôþñþì öúøøñüÄôô. ÐÿĄìùíñ, Üñýûýí÷ôöì Þìðòôöôýþìù. Þñ÷.: (+992)900-14-88-88. E-mail nozimjon.nidoev@mail.ru.

Одинаев Бахриддин – старший преподаватель кафедры экономического анализа и статистики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: odinaevtj@mail.ru; Тел: (+992) 904-21-23-05

Пулатова Шахноза – к.э.н., и.о. доцента кафедры менеджмент и маркетинга Таджикского государственного университета коммерции, г. Душанбе, Республика Таджикистан. E-mail: pulatova-sh@mail.ru, тел.: (+992)931-13-39-06

Рахмонов Фаридун – Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, заместитель директора по учебной работе Института миравой экономии и международных отношений, асистент кафедры экономической теории. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. Тел.: (+992)905-69-97-97. E-mail: faridunrahmonov@mail.ru

Рашидзода Каромат – Докторант PhD 1 курса группы 6D050600 – "Экономика", кафедры «Экономика и транспортная логистика» Таджикского технического Университета им. акад. М.С.Осими. Тел.: (+992) 905-01-29-99. e-mail: Karomat.com68@gmail.com

Саидова Мунавар – д.э.н., профессор, профессор каефдры маркетинг и менеджмент Таджикского государственного университета коммерции. Тел. (+992)934-44-41-08. E-mail: saidova-60@mail.ru

Самадзода Заррина Акрам – кандидат экономических наук, доцент кафедры туризма и предпринимательства ГУ "Худжандский международный институт" Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: zarrina73@mail.ru

Сангинов Назрулло – к.э.н., доцент кафедры «экономика и организация предпринимательства» Таджикского государственного университета коммерции, 734055 Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти ½, тел: (992) 934-44-55-11; e-mail: cpte@mail.ru.

Сафоев Хикматулло – к.э.н., и.о., доцент кафедры экономики и управление Технологический университет Таджикистан. Телефон: (+992)938-68-68-89, e-mail: safoev2017@mail.ru

Тоджзода Дилрабо Хафиз – кандидат экономических наук, доцент ТГУПБП, г. Худжанд. Тел: (+992)927-50-93-55, e-mail: hafizova_p@mail.ru

Тулиев Мухаммадулло – кандидат экономических наук, и.о. доцента кафедры информационных технологий и цифровой экономики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел.: (+992)939-00-04-46;. Email: mukhammad.ali.82@mail.ru

Урунова Сарвиноз – к.э.н., и.о. доцента кафедры «Менеджмент и маркетинг» Таджикского государственного университета коммерции. Тел.:(+992) 209-05-27-27, E-mail: lady.urunova@mail.ru

Файзализода Дустмурод – докторант Таджикский технический университета имени академика М.С Осими. Адрес: 734042, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица академиков Раджабович 10. E-mail: dust 8080@mail.ru. Тел: (+992) 917-78-80-60

Файзиддинзода Максуд – докторант специальности 6D050900-финансы (PhD) кафедры финансов, Таджикского государственного финансово-экономического университета. Душанбе, Республика Таджикистан, Телефон: (+992)934-68-33-33. E-mail: fmf-1993@mail.ru.

Хамдамзода Хурсанд – кандидат экономических наук, доцент кафедры банковской деятельности Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Тел.: (+992) 918-73-36-39; e-mail: khursand77@mail.ru.

Хафизова Парвина Абдувоситовна – ýþ. ûüñûúðìîìþñ÷Ĉ öìĀñðüć íìùöúîýöúïúð ñ÷ì ÞÏßÛÍÛ (Þìðòôöôýþìù, áÿðòìùð) Þñ÷: (+992)927-50-93-55, e-mail: hafizova_p@mail.ru

Ходжибоев Максуджон – директор ООО "Медтехника плюс" Тел.: (+992)998-88-80-88, E-mail: mawelltjk@mail.ru

Худойкулова Ёркинтхон – Ассистент кафедры государственного и местного управления Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Телефон: (+992)933-44-493-1, E-mail: khudoyqulova_y@mail.ru.

Шарифзода Шариф – кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел.: (+992) 904-32-00-06; E-mail: sharipov.sharif@gmail.com.

Шохамдамова Амриниссо Таджикский государственный университет коммерции, соискатель кафедры Экономика и организация бизнеса. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти 1/2. Телефон: (+992) 939-41-99-99. E-mail: amriniso88@mail.ru

Шохназари Худжаназар – кандидат экономических наук, главный инспектор Управления организации таможенного контроля Таможенной службы, одновременно и. о. доцента кафедры «Таможенное дело» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Телефон: (+992)987-69-55-55. E-mail: Shohnazar-88@mail.ru

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН	ПАМЯТКА ДЛЯ АВТОРОВ
1. Маводи ба нашр пешниҳодшаванда бояд аслӣ буда, дар дигар маҷаллаҳо нашр нагардида бошад. Мавод дар асоси адабиёти илмии муосир бо назардошти навгониҳои илмӣ коркард гардида бошад. 2. Муаллиф(он) ба идораи маҷалла 2 нусхаи мақоларо ба суроғаи 734061, ш.Душанбе, к. Деҳотӣ 1/2 оварда мерасонад, инчунин шакли электронии маводро ба почтаи электронии vestnik-tsuc@mail.ru мефиристад. 3. Маълумот оид ба муаллиф(он) дар охири мақола бо забони русӣ ба таври зерин оварда мешавад: ***Султонов Зоиршо*** – ***Сукандидати*** экономических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: zoir1978@gmail.com. 4. Насаб ва номи муаллиф (Фамилия И.О.), номи мақола, фишӯрдаи мақола (то 600 калима), вожаҳои калидӣ (7-10 калима), руйхати адабиёти истифодашуда (то 10 номгуй). 5. Ҳаҷми мақола (ҳуруфчинии компютерӣ) на зиёда аз 0,5 ҷ.ч. (8 саҳ.) бо назардошти шакли А4, ҷадвалҳо ва расмҳо. 6. Мақола дар шакли MS Word, шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1. Сохти саҳифа: боло ва поён -2 см, рост -1,5 см, чап -3 см. 7. Ҷадвалҳо, расмҳо ва схемаҳо бояд ғайриранга, дорои рақам ва ном бо нишондоди сарчашма, амсоли [12, с. 77] коркард шавад. 8. Барои ҷадвал ва расмҳо шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1 истифода бурда шавад. 9. Воҳидҳои ченак ба таври зайл (м, кг, сомонӣ ва ғ.), сол монанди «с.» навишта мешавад. 10. Нохунакҳои китобӣ («») истифода бурда шавад. Тире бошад (–) ва дефис (-) истифода шавад. 11. Руйхати адабиёт дар охири саҳифа оварда шуда, дар матни мақола истинод дода мешавад. Адабиёти аз забонҳои хориҷа истифодашударо ба забони аслиаш гузошта мешавад ё тарҷума намуда калимаи «тарҷума» илова карда мешавад. 12. Номҳои ширкатҳои хориҷӣ, институтҳои молиявӣ бо ҳарфҳои лотинӣ, бе истифода аз нохунак ва шакли сиёҳ навишта мешавад. Баъди истифодаи насаби олимони хориҷӣ, роҳбарони ширкатҳо ҳангоми истинод надодан, дар қавс бо ҳарфҳои лотинӣ навишта мешавад. 13. Маводҳо (мақолаҳо)-и дорои дараҷаҳои «махфӣ» ё «барои истифодаи хидматӣ» дар маҷалла нашр карда намешавад.	1. Материал, предлагаемый для публикации, должен быть оригинальным, не опубликованным ранее в других изданиях, написан в контексте современной научной литературы и содержать очевидный элемент создания нового знания. 2. Автор(ы) присылают в редакцию 2 экземпляра статьи (подписанной автором) в печатном и в электроном виде по (электронной) почте для иногородних авторов по адресу: 734061 Душанбе, ул. Дехоти 1/2, E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; 3. Информация об авторе(ах) оформляется следующим образом: ***Султонов Зоиршо*** – ***Сукандидати*** экономических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: : zoir1978@gmail.com 4. Фамилия и инициалы (Фамилия И.О.), название статьи, краткая аннотация статьи (до 600 печ. знаков), ключевые слова (7-10 слов), библиографический список, на который дана ссылка в тексте статьи (до 10 наименований). 5. Объем статьи не должен превышать 0,5 п.л. (1800 п. знаков -8 стр.) компьютерного текста формата А4, включая таблицы, список литературы и рисунки (схемы). 6. Файлы с текстом статьи и сведениями об авторе оформляются в формате MS Word, шрифт – Times New Roman, размер-12 пт, интервал- 1. Поля: верхнее, нижнее – 2 см, правое -1,5 см, левое – 3 см. 7. Таблицы, рисунки и схемы должны быть: черно-белыми, пронумерованы и озаглавлены, снабжены ссылками на источники, например, [12, с .77]. 8. Для оформления таблиц и рисунков необходимо использовать следующие параметры: шрифт- Times New Roman (TJ), размер – 12 пт, интервал – 1. 9. Обозначения единиц измерения различных величин (м, кг, сомони и т.д.), сокращениями типа «г.» (год). 10. При использовании в тексте кавычек используется типографские кавычки («»). Тире обозначается символом «–» (длинное тире); дефис «-». 11. Библиографический список приводится в порядке упоминания в конце статьи. Ссылки на иностранные источники даются на иностранном языке и сопровождаются, в случае перевода на таджикский или русский язык, с указанием на перевод. 12. Названия зарубежных компаний, финансовых институтов приводятся в тексте латинскими буквами без кавычек и выделений. После упоминания в тексте фамилий зарубежных ученых, руководителей компаний и т.д. на русском языке, в круглых скобках приводится написание имени и фамилии латинскими буквами, если за этим не следует ссылка на работу зарубежного автора. 13. Материалы (статьи), содержащие информацию с грифом «Секретно» или «Для служебного пользования» не могут быть опубликованы в данном журнале.
Дар ҳолати зарурӣ ҳайати ки ҳаҷми мақоларо то ан намояд.	***Редакционная коллегия при необходимости сокра подвергая их редакци***

ҚОИДАҲОИ ҚАБУЛИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА БА ИДОРАИ МАҶАЛЛА	ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ ПОСТУПИВШИХ В РЕДАКЦИЮ МАТЕРИАЛОВ
Ҳангоми қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, баъди баррасии ҳайати таҳририя барои тақриз ба мутахассиси соҳа супорида мешавад. Баъди гирифтани тағризи ғайриқаноатбахш мақола ба муаллиф барои бартараф намудани камбудиҳо баргардонида мешавад. Муаллиф метавонад дар муддати 15 рӯз аз ҳолати мақолаи худ тариқи телефонҳои (+992 37) 234 85 44 ё почтаҳои электронии vestnik-tsuc@mail.ru, drrajab@mail.ru хабардор шавад. Дар ҳолати мақолаи бори дувум аз ҷониби муаллиф коркардшудаи қобили қабул бошад, мақола барои чоп бори дувум қабул карда мешавад.	По получении статья регистрируется, рассматривается редакционной коллегией и направляется на рецензию специалистам по данной тематике. При получении отрицательных отзывов - статья передается автору для доработки. Автор может узнать результаты рецензирования в течение 15 дней и о судьбе своей статьи позвонив в редакцию по тел. (+992 37) 234 85 44; или прислав запрос по электронной почте в редакцию E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; drrajab@ mail.ru. Если переработанная автором с учетом принципиальных замечаний рецензента и редакции, статья удовлетворяет требования опубликования, она принимается обратно редакцией журнала.
ҚОИДАҲОИ ТАҚРИЗ ШУДАНИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА	**ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ РУКОПИСИ СТАТЬИ**
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН» 1. Баъди қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, ҳайати таҳририя баррасӣ менамоянд, баъдан ба муқарризи соҳавӣ фиристода мешавад. Муқарриз бояд аз рӯи хусусиятҳои зерин арзёбӣ намояд: - сатҳи илмии мавод; - муҳимияти масъалагузорӣ; - навгонӣ ва иттиллоотӣ; - мувофиқати миқдор оид ба интихоби мавзӯъ ва талаботи таҳририя. 2. Мақола аз ҷониби муқарриз дар муддати 15 рӯзи корӣ баррасӣ мегардад ва тавассути мактуб ба шакли тақриз ба идораи маҷалла бо назардошти талаботҳои зерин баргардонида мешавад: - мавҷудияти хатогиҳо ва плагиат; - маводро чоп кардан мумкин аст ё не; - мавод бори дуввум ба тақриз фиристода шавад ё не (бо нишондоди муқарризони мавҷуда); - мавод рад карда шавад (бо пешниҳоди раддия). 3. Ҳангоми ба даст овардани пешниҳоди мусбӣ «баъди коркард нашр карда шавад…» бояд иловаҳо қайд карда шавад (қайдҳо характери пешниҳодотӣ дошта бошанд). 4. Дар ҳолати мувофиқ набудани пешниҳоди муқарриз бо муаллиф, муаллиф метавонад ба идораи маҷалла ҷавоби аргументӣ пешниҳод намояд. Мақола бо тағйиротҳои дар асоси қайдҳо такроран ба муқарриз фиристода мешавад. Агар дар ин ҳолат фикру андешаҳои муаллиф ва муқарриз мувофиқ ояд, мақола ба нашр пешниҳод карда мешавад.	**ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ»** 1. После получения статьи редакцией она регистрируется, рассматривается редколлегией и направляется на рецензию специалистам по соответствующему профилю. Рецензент должен оценить: - научный уровень материала; - актуальность освещаемых вопросов; - новизну и информационность. - соответствие объема выбранной темы требованиям редакции. 2. В течение 15 рабочих дней статья должна быть рассмотрена рецензентом и его письменный отзыв должен быть оформлен в виде рецензии, которая должна отвечать следующим требованиям: - замечания и недоработки, нет ли элементов плагиата - следует ли материал опубликовать; - вернуть ли автору (авторам) для доработки; - направить ли материал на дополнительное рецензирование (с указанием возможных рецензентов); - или отклонить материал как непригодный для публикации (с обоснованием мотивации отказа). 3. При рекомендации «опубликовать материал после доработки…» должны быть указаны замечания (требования к данному материалу), которые являются обязательными, с точки зрения рецензента, и замечания, которые могут рассматриваться, как пожелания. 4. В случае несогласия с мнением рецензента автор статьи имеет право предоставить аргументированный ответ в редакцию журнала. Статья с изменениями на основе замечаний повторно направляется для согласования рецензенту. Если переработанная автором статья и одобренная рецензентом удовлетворяется требованиям редакционной коллегии, она публикуется в журнале.

Шартнома КИЭ №56-02-2014 доир ба ворид намудани мақалла ба ИИБР

Шаҳодатномаи Вазорати фарҳанги ҶТ дар бораи сабти номи ташкилоти табъу нашр – №0146/мҷ аз 26 майи соли 2011

Индекси обунашавӣ дар феҳрасти «Почтаи тоҷик» - 77734

Шаҳодатнома дар бораи бақайдгирии давлатии захираи иттилоотӣ ММП - №1121300264 аз 10 майи соли 2013

Шакли электроннии мақала дар сомонаи www.payom.ddtt.tj ҷой дода шудааст

Договор с НЭБ №56-02-2014 о включении журнала в РИНЦ

Свидетельство Министерства культуры РТ о регистрации– №0146/мҷ от 26 мая 2011 года

Индекс подписания в «Почтаи точик» - 77734

Свидетельство о государственной регистрации информационного ресурса НПЦ - №1121300264 от 10 мая 2013 года

Электронная версия опубликована на сайте www. payom.ddtt.tj

МАСЪУЛИЯТ ОИД БА МУҲТАВО ВА САҲЕҲИЯТИ ИТТИЛООТИ ДАР МАҚОЛАҲО ИСТИФОДАШУДАРО ДАР МАҶАЛЛАИ МАЗКУР (ПАЁМ) БА МУАЛЛИФ ВОГУЗОР КАРДА МЕШАВАД

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ОТНОСИТЕЛЬНО СОДЕРЖАНИЯ И ДОСТОВЕРНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ИНФОРМАЦИИ НЕСЕТ АВТОР СТАТЬИ В ДАННОМ ЖУРНАЛЕ (ВЕСТНИК)

Маълумот барои тамос:

Сармуҳаррир: Назарзода Хайрулло Холназар,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Ҷонишини сармуҳаррир: Машокиров Ҷамшед Неъматуллоевич,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Котиби масъул: Амонов Саҳбон Сарватҷонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Контактная информация:

Главный редактор журнала: Назарзода Хайрулло Холназар,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Зам. гл. редактора журнала: Машокиров Джамшед Неъматуллоевич,
тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Ответственный секретарь журнала: Амонов Сахбон Сарватжонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Подписано в печать 30.12.2024. Бумага офсетная
Формат 60х84 1/8. Печат офсетная. Усл. печ. л.18,1

«Тоҷир»,
г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2,
